

Уроки з підприємницьким тлом: навчальні матеріали

ISBN 978-83-64033-27-8

Уроки з підприємницьким тлом : Навчальні матеріали / За заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало.

Варшава: Сова, 2014.

Цей посібник вміщує методичні поради, які допоможуть розвивати підприємницьку компетентність учнів не тільки на уроках економіки чи основ підприємництва, а й у рамках інших шкільних предметів – біології, хімії, української мови, образотворчого мистецтва тощо. Окрім теоретичних засад та цікавих інтерактивних вправ авторства польських освітян, посібник подає майже 70 конспектів уроків із підприємницьким тлом, що їх розробили українські вчителі в рамках українсько-польського проекту «Уроки з підприємницьким тлом» (2014 р.).

Посібник призначений для вчителів, психологів, вихователів, опікунів шкільних клубів підприємництва, керівників ЗНЗ, представників неурядових організацій.

Схвалено Вченою радою Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол № 7 від 12.11.2014 р.).

Упорядник і науковий редактор: Мирослава Товкало.

Літературний редактор: Ірина Новіцька.

Переклад: Василь Хім'як.

Дизайн обкладинки: Анета Вітецька.

Дизайн посібника: Адріан Шатковський.

Проект фінансується в рамках Програми польської закордонної допомоги Міністерства закордонних справ Республіки Польща 2014 року.

Партнери проекту:

Осередок розвитку освіти, Варшава
(Польща)

Львівський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
(Україна)

© ORE, LOIPPO, *тексти*

© Анета Вітецька, *обкладинка*

© Адріан Шатковський, *дизайн*

Склад редколегії

1. **Бобінська Ева**
співголова редколегії, вчитель-консультант Осередку розвитку освіти, Варшава.
2. **Шиян Роман**
співголова редколегії, директор Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, завідувач кафедри освітньої політики.
3. **Білогубка Мирослав**
завідувач центру інформаційних технологій Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
4. **Бондарук Лілія**
методист відділу гуманітарних дисциплін Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти.
5. **Гельбак Анжела**
старший викладач кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського».
6. **Герман Артем**
завідувач відділом міжнародної інтеграції Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, учитель інформатики та математики Харківського фізико-математичного ліцею №27.
7. **Гільберг Тетяна**
завідувач кафедри теорії та методик природничо-математичних дисциплін і технологій Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
8. **Давиденко Андрій**
завідувач кафедри природничо-математичних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського, професор.
9. **Жалобна Валентина**
методист кабінету природничо-математичних предметів, технологій Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
10. **Кирилюк Марина**
проректор з науково-методичної роботи Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського.
11. **Козак Лілія**
методист Надвірнянського інформаційно-методичного центру Івано-Франківської області.
12. **Кононенко Лариса**
методист науково-методичної лабораторії природничих дисциплін кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін Одеського обласного інституту удосконалення вчителів.
13. **Куриш Наталія**
завідувач Науково-методичного центру менеджменту та координації діяльності РМК та ММК Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.
14. **Кушнікова Світлана**
старший викладач кафедри педагогіки і психології Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
15. **Мазаєва Катерина**
завідувач науково-методичної лабораторії біології і основ здоров'я Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.
16. **Мазуркевич Ірина**
завідувач кабінету профорієнтаційної роботи Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.
17. **Мацієнко Ірина**
завідувач відділу методики викладання суспільних дисциплін Вінницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
18. **Медведчук Лідія**
методист кабінету природничо-математичних предметів, технологій Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

19. **Митрофаненко Юрій**
старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського».
20. **Подолук Світлана**
методист з економіки і географії лабораторії природничо-математичних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
21. **Попов Володимир**
методист із географії та економіки Комунального закладу «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти».
22. **Пронікова Ірина**
старший викладач кафедри природничо-математичних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського.
23. **Синя Ірина**
викладач кафедри природничо-математичної освіти Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, директор НВК «Школа-садок «Софія» м. Львова.
24. **Слюсар Ольга**
методист із географії та економіки лабораторії методики суспільствознавчих дисциплін Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
25. **Ткачук Надія**
завідувач науково-дослідної лабораторії освітніх інновацій та координації діяльності РМК (ММК) Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти.
26. **Товкало Мирослава**
доцент кафедри освітньої політики Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
27. **Троїцька Марина**
старший викладач кафедри психології Комунального закладу «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти».
28. **Унгурян Ірина**
методист Науково-методичного центру іноземних мов та міжнародних відносин Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.
29. **Філончук Зоя**
завідувач науково-методичної лабораторії географії та економіки Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.
30. **Холостенко Лариса**
методист науково-методичної лабораторії географії та економічних знань кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін Одеського обласного інституту удосконалення вчителів.
31. **Шелюк Лариса**
методист з географії та економіки методичного кабінету Відділу освіти Коростенської міської ради, викладач Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
32. **Шкоденко Лариса**
методист відділу природничо-математичних дисциплін Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського.
33. **Яшина Олена**
методист навчально-методичного відділу виховних технологій кафедри управління загальноосвітніми навчальними закладами Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Подяка

Цей текст не був запланований у структурі посібника. Він з'явився як реакція на думки учасників проекту «Уроки з підприємницьким тлом», що прозвучали офіційно і в кулуарах. Йдеться про подяку ініціаторові проекту *Еві Бобінській* та нашим найкращим тренерам – *Касі Кошевській і Моніці Вєрвіцькій, без яких не було б цієї книжки*. Такі подяки були написані наприкінці кожної вступної статті, тому можна вважати цю рубрику підсумком 30 подяк від учасників проекту.

Співпраця Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти з варшавським Осередком розвитку освіти (Польща) триває від 2007 року. Ініціатором цієї тісної взаємодії з польського боку стала учитель-консультант Осередку Ева Бобінська. Її активна життєва позиція, спрямована на розвиток українсько-польських дружніх стосунків, уже тривалий час допомагає підвищувати якість української освіти через масштабні проекти, у яких беруть участь десятки викладачів обласних інститутів післядипломної освіти, сотні наших учителів та учнів.

Зокрема 2008 року реалізовано перший проект «Міжкультурна освіта», який зініціювала Ева Бобінська. Навчання понад 30 тренерів відбувалися на базі Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та Центрального осередку вдосконалення вчителів (тепер Осередок розвитку освіти). Результатом проекту стали понад 300 навчених учителів, внаслідок реалізації проекту з'явився посібник українською мовою «Міжкультурна освіта», що особливо актуальний сьогодні.

Одним із найбільш резонансних проектів, що мав вплив на всю систему української освіти, став проект «Лідери змін» (2009-2011), внаслідок якого каскадним методом було підготовлено понад 500 «агентів» змін – тренерів на рівні школи, районних відділів та обласних управлінь освіти, обласних інститутів післядипломної освіти, які впроваджували в Україні інноваційні ідеї, перейняті з країн ЄС (напр., самооцінювання навчальних закла-

дів). Ева Бобінська була не тільки ініціатором і координатором цього проекту, а й тренером та супервізором. Понад місяць вона відвідувала школи в українських містах та селах, консультуючи тренерів та учасників проекту, що дало їй змогу ще глибше зорієнтуватися в потребах освітніх закладів України та пропонувати цікаві ідеї для вирішення наших проблем.

Унаслідок таких зустрічей з'явився ще один українсько-польський дворічний проект «Шкільна академія підприємництва», який поширювався на 24 області України і внаслідок якого було створено понад 200 шкільних клубів підприємництва та інтернет-платформу для їхньої методичної підтримки. Проект став відповіддю на потребу української освіти реформуватися в бік компетентнісно орієнтованих підходів та дефіциту навчальних годин на формування підприємливості й ініціативності. Як і в попередньому проекті, Ева Бобінська була активним консультантом новостворених шкільних клубів підприємництва, відвідала понад 50 таких клубів у всіх кутках України, щоб допомогти порадами та досвідом в їх організації.

2014 року як продовження попереднього проекту з ініціативи Еви Бобінської у 18 областях України реалізується ще один важливий проект «Уроки з підприємницьким тлом», покликаний розширити можливість формувати підприємницьку компетентність серед молоді не тільки на уроках економіки чи основ підприємницьких знань, а й у рамках інших шкільних предметів: української та світової літератури, рідної та іноземної мов, хімії, біології, фізики, інформатики, історії та ін.

Усі згадані проекти реалізовано за фінансової підтримки міністерства закордонних справ Польщі в рамках «Польської допомоги», що підтверджує велику увагу уряду Республіки Польща до розвитку добросусідських відносин з Україною та засвідчує високу якість цих проектів, що є заслугою їх автора та реалізатора Еви Бобінської. Усі ці

проекти не відбувалися б так ефективно, якби не польські тренери, а тепер уже й давні наші друзі – Кася Кошевська і Моніка Вервіцька.

Цей рік став особливо плідним для Еви. У травні 2014 року вона стала кавалером Золотого Хреста Заслуги, що його присуджують ініціативним та активним громадянам,

які мають найбільші досягнення в розбудові спільної Європи та розвитку громадянського суспільства. Нехай ця книжка, що стала одним із результатів спільного українсько-польського проекту, буде приємним нагадуванням про час тривалої й ефективної співпраці між Україною та Польщею та ще одним кроком до об'єднаної Європи.

Щиро дякуємо

Зміст

ПЕРЕДМОВА

Ділимося тим, що маємо: від підземної «Солідарності» до «Польської допомоги». <i>Передмова К. Становського</i>	14
Освіта, що додає впевненості. <i>Передмова Л. Гриневич</i>	15
Проект «Уроки з підприємницьким тлом»: крок уперед до змін. <i>Передмова М. Фалковської</i>	16

ЩО ВАРТО ЗНАТИ?

<i>Шиян Р.</i> Плекання підприємливості як інструмент реформування України.....	18
<i>Кошевська К.</i> Підприємливість та ініціативність серед інших ключових компетентностей	22
<i>Товкало М.</i> Як творити підприємницьке тло уроку	32
<i>Бобінська Е.</i> Інтерактивні методи навчання як інструмент виховання підприємливості	38

МАТЕМАТИКА

Як творити підприємницьке тло на уроці математики (Л. Козак)	60
<i>Лазарук С.</i> Площа прямокутника. Розв'язування практичних задач	62
<i>Кудла О.</i> Базові поняття статистики.....	73
<i>Черкач В.</i> Знаходження площі поверхні тіл обертання	81

ФІЗИКА

Виховання підприємницьких рис на уроках фізики (І. Пронікова, А. Давиденко)	90
<i>Погорілко І.</i> Лінзи навколо нас	92
<i>Андрієнко І.</i> Явище змочування. Капілярні явища.....	96
<i>Лемешовець А.</i> Пароутворення і конденсація	100

ХІМІЯ

Формування в учнів ключової компетентності ініціативності та підприємливості у рамках шкільного курсу хімії (Л. Кононенко, Л. Холостенко)	106
<i>Кононенко Л., Холостенко Л.</i> Функції білків	107
<i>Глазунова М.</i> Хімічні властивості кислот	113
<i>Гасанова І.</i> Амінооцтова кислота	118

БІОЛОГІЯ

Формування підприємницької компетентності учнів у курсі шкільної біологічної освіти (К. Мазасва, І. Мазуркевич, З. Філончук)	126
<i>Циганок Г.</i> Харчування та здоров'я.....	128
<i>Степанов С., Степанова О.</i> Значення риб у житті людини. Охорона риб	133
<i>Мазасва К., Філончук З.</i> Біосфера як цілісна система	137
<i>Мороз Т.</i> Генетично модифіковані організми	143

ОСНОВИ ЕКОЛОГІЇ

Розвиток підприємливості у процесі навчання основ екології (Т. Гільберг)	150
<i>Кузьменко О.</i> Досягнення пропорцій між природо-ресурсним потенціалом і особливостями його використання	152
<i>Віркун В.</i> Збереження біоценозів	156
<i>Мирна Л.</i> Водокористування. Основи водного законодавства. Значення води для здоров'я людини	159

ГЕОГРАФІЯ

Уроки географії з підприємницьким тлом: методичні поради (О. Слюсар)	164
<i>Бондаренко Ю.</i> Рослинництво. Галузева структура і виробничі особливості рослинництва.....	166
<i>Галицька Л.</i> Переваги та недоліки різних видів транспорту України	172
<i>Ніколюк Л.</i> Глобальні проблеми людства	177
Формування підприємливості на позакласних заняттях із географії (В. Попов)	183
<i>Філатова С.</i> Енергозбереження для всіх і кожного.....	184
<i>Бартош Є.</i> Перспективи розробки родовищ сланцевого газу в Україні	189

ЕКОНОМІКА

Уроки економіки з підприємницьким тлом: методичні поради (Л. Шелюк)	198
<i>Нікіфорова А.</i> Економічна система і її типи. Переваги та недоліки економічних систем.....	200
<i>Левківська Л.</i> Узагальнення та повторення розділу «Господарство України».	
Бізнес-форум «Україна та її перспективи в ЄС».....	204
<i>Паламарчук Л.</i> Перспективи економічного і соціального розвитку області.....	211

ІНФОРМАТИКА

Інструмент формування підприємницької компетентності школярів на уроках інформатики (А. Герман)	214
Огляд технологій та сервісів Веб 2.0. Веб-спільноти. Вікітехнології.....	215
Вікітехнології. Поняття блогу, різновиди блогів. Створення й оформлення блогу, публікація повідомлень та налаштування його параметрів.....	223
Спільна робота з документами. Розробка колективного проекту	226

УКРАЇНСЬКА МОВА

Виховання підприємливості в учнів на уроках української мови та літератури (І. Синя)	230
<i>Вовк Н., Луцик О.</i> Наслідки героїчної боротьби русичів проти монголо-татарських нападників у повісті І. Франка «Захар Беркут»	231
<i>Галамай О.</i> Складне речення з різними видами зв'язку (систематизація й узагальнення)	233
<i>Данилів Н.</i> Відокремлені члени речення. Урок узагальнення та систематизації знань.....	238

ІСТОРІЯ

Виховання підприємливості на уроках історії (Ю. Митрофаненко)	242
<i>Слободиська С.</i> Українська Держава за Павла Скоропадського	244
<i>Шишкевич О.</i> Наш край у другій половині ХХ ст.	248
<i>Гончар І.</i> Початок промислової революції в Україні	252

ПРАВОЗНАВСТВО

Методичні поради вчителям, які викладають правознавство, щодо виховання підприємливості (Ю. Митрофаненко)	262
<i>Гнатенко С.</i> Праця в нашому житті (інтегрований урок правознавства та української мови).....	263
<i>Філіпова С.</i> Основи підприємницької діяльності.....	268
<i>Бикова О.</i> Умови існування підприємницької діяльності в Україні.....	272

ЛЮДИНА І СВІТ

Формування підприємницької компетентності на уроках «Людина і світ» (І. Мацієнко, В. Вороніцька)	278
<i>Прокоф'єв О.</i> Соціальна мобільність. Підприємницька компетентність як «соціальний ліфт»	279
<i>Кіслова В.</i> Соціалізація особистості.....	283
<i>Вороніцька В.</i> Місце України в інтеграційних процесах у Європі та світі.....	287

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

Уроки, що додають впевненості у майбутньому дні (Л. Бондарук)	294
<i>Бондарук Л., Гресь Н.</i> Оноре де Бальзак. «Гобсек». Характеристика образу Гобсека (Урок-розслідування «Хто ж ви, пане Гобсек?»)	295
<i>Томчук Т.</i> Іван Мазепа: зрадник чи герой?.....	300
<i>Бусел С.</i> Уроки Робінзона Крузо, або Гімн цивілізованій людині в романі Данієля Дефо «Життя та незвичайні пригоди Робінзона Крузо»	306

АНГЛІЙСЬКА МОВА

Уроки англійської мови: як виховувати підприємливість учнів (І. Унгурян)	314
<i>Galytska Yu., Chobanitsa A.</i> Jobs.....	315
<i>Bernadska S.</i> Science and technology: Innovations	321
<i>Vennechuk A.</i> Social networking	325

ПОЛЬСЬКА МОВА

Формування підприємницьких якостей на уроці польської мови (Л. Бондарук)	330
<i>Szczerba L., Stańko-Prysiężniuk A.</i> Dlaczego uczymy się języka polskiego?.....	331
<i>Szajdewicz I.</i> Szukamy pracy	334

ПСИХОЛОГІЯ

Уроки психології: як формувати підприємливість у наших дітей (М. Троїцька)	342
<i>Семененко С.</i> Планування життєвого та професійного шляху	344
<i>Чешенко С.</i> Прийоми привабливості. Самопрезентація	347
<i>Дудецька Є.</i> Методи пошуку нового	350

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Формування підприємливості й ініціативності на уроках образотворчого мистецтва та художньої культури (С. Кушнікова, О. Яшина)	354
<i>Дмитренко Т., Гузь І. Форми збереження культурної спадщини. Провідні художні музеї</i>	<i>355</i>
<i>Базилевська О. Петриківський розпис як один з видів декоративного мистецтва</i>	<i>360</i>
<i>Молчанова А. Монументальне мистецтво. Вітраж. Мозаїка. Сграфіто</i>	<i>364</i>

ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ

Формування підприємливості та ініціативності на уроках трудового навчання (Л. Медведчук, В. Жалобна)	374
<i>Стєшина Н., Мельник С. Виготовлення прикрас для волосся, оздоблених об'ємною вишивкою</i>	<i>376</i>
<i>Бойко В. Розроблення реклами до виготовленого виробу</i>	<i>381</i>
<i>Волошина І. Лічильна гладь. Практична робота Вишивання зразків лічильної гладі</i>	<i>384</i>

Поради керівникові школи (М. Кирилюк, Л. Шкоденко)	390
---	------------

Передмова

Ділимося тим, що маємо: від підземної «Солідарності» до «Польської допомоги»

Неможливо зрозуміти Польщі, не згадуючи слова *Солідарність*. Якщо шукати найпростішого визначення, то «солідарність» – це переконання, що доля інших, зовсім чужих людей не менш важлива, ніж доля наших близьких, що разом ми зможемо досягти більшого». У 80-ті роки XX століття польська *Солідарність* була громадським рухом, у якому громадяни, що стояли перед обличчям тоталітарної держави, яка намагалася розділити суспільство, сказали, що, незважаючи на розбіжності, нас неможливо роз'єднати і посварити. Важливо, що люди *Солідарності* були готові не лише протестувати проти правлячого режиму, не лише допомагати жертвам репресій, а й також, коли з'явилася така можливість, взяти на себе відповідальність за себе, місцеву спільноту, регіон, державу, а з часом спільну відповідальність за Євросоюз.

Коріння «Польської допомоги» слід шукати саме в *Солідарності*. Коли ми перебували в потребі, коли ми сиділи по тюрмах, про нас пам'ятали люди у Франції, Німеччині, США. Молилися, надсилали листи, іноді посилки. Вони мобілізували свої уряди до рішучих дій проти порушення основних прав людини. Коли Польща після виборів 1989 року намагалася за допомогою радикальних реформ оголутися від глибокої кризи, уряди країн вільного світу подали нам руку допомоги. Щоб зрозуміти масштаб труднощів, досить згадати, що це був час, коли інфляція становила 40% на місяць, а війська Радянської Армії базувалися по всій країні.

Після декількох років Польща твердо стала на ноги і почала ділитися тим, що в нас є. З країни-одержувача, що стояла з простягнутою рукою за допомогою, ми стали країною-донором, що надає підтримку іншим країнам на шляху до розвитку. Надавати таку допомогу, що називається офіційною допомогою з розвитку, зобов'язані всі держави – члени Європейського Союзу.

Уперше Польща почала допомагати 2005 року. Сьогодні понад 80% польської допомоги іде від міжнародних установ, таких як Європейський Союз. Найбільшими адресатами двосторонньої допомоги, яку безпосередньо надає Польща, є країни Східного Партнерства, Центральної Азії, Південної Африки. Традиційна допомога з розвитку,

яку надають донори, зосереджена на зменшенні масштабів бідності і спрямовується майже винятково місцевим органам влади (нерідко авторитарним) країн-одержувачів. Ми в Польщі, після досвіду виходу з кризи і авторитарного режиму, не віримо в еволюцію без участі громадян в ухваленні рішень. Тому у своїй допомозі Польща зорієнтована на надання підтримки країнам, що проходять системну трансформацію. У рамках «Польської допомоги», яку координує Міністерство закордонних справ, органи місцевого самоврядування, державні органи влади та громадські організації реалізують спільні проекти з партнерами на місцях. Особливою формою допомоги є невеликі гранти, що надають посольства Польщі, та волонтери, фінансовані МЗС, які працюють з місцевими громадами в Африці, Латинській Америці чи Азії.

У 2015 році заходи двостороннього партнерства стосуватимуться, зокрема, переймання польського досвіду системної трансформації країнами Східного Партнерства, які зміцнили співпрацю з Європейським Союзом, підписуючи Угоди про асоціацію та Угоди про зони вільної торгівлі. План відображає й нові ініціативи у сфері співпраці з Україною. Продовжуватиметься підтримка важливих реформ українського уряду, зокрема пов'язаних із виконанням Угоди про асоціацію з ЄС, і потреб, заявлених до польського уряду, серед них щодо підтримки реформи місцевого самоврядування. Проекти будуть реалізовані за такими пріоритетами:

Пріоритет 1. Державна безпека та управління кордонами.

Пріоритет 2. Регіональний розвиток, зміцнення потенціалу державного управління та місцевого самоврядування.

Пріоритет 3. Малі і середні підприємства та створення нових робочих місць.

У рамках третього пріоритету МЗС за конкурсом «Польська допомога з розвитку 2015» співфінансуватиме реалізацію проектів, які будуть скеровані на досягнення важливої мети – впровадження підприємницької освіти в школах.

Кишитоф Становський,
президент правління
Фундації міжнародної солідарності

Освіта, що додає впевненості

Підписана ціною неймовірної жертвовності українців Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом спонукає нас до пошуку нових підходів до розвитку суспільства. Та ще й в умовах війни. Освіта покликана відіграти провідну роль у цьому поступові, підтримуючи тих, хто навчає і навчається у вкрай складних реаліях, що швидко і непередбачувано змінюються.

Працюючи над новим Законом про освіту, який мав би віддзеркалювати наше узгоджене бачення розвитку освітньої системи, ми наголошуємо передусім на тому, що вона має стати «соціальним ліфтом», тобто забезпечити однакові шанси усім – незалежно від соціально-майнового стану, освіти батьків, особливих освітніх потреб тощо. Шукаємо тонку грань між ліберальною та патерналістською моделями, намагаючись підтримати ініціативних і подбати про вразливих.

У цьому контексті, за умов задекларованого оновлення змісту освіти, ми розуміємо нагальність засвоєння досвіду європейської спільноти, зокрема у визначенні та відборі ключових компетентностей, серед яких вирізняється інноваційність та підприємливість. Здобути ці компетентності можна лише тоді, коли робота над їхнім формуванням вестиметься за кожної нагоди – як поза уроками – як-от у шкільних клубах підприємництва, що за два попередні роки діяльності Проектів «Шкільна академія підприємництва» і «Шкільна академія підприємництва-2»

постали майже в усіх регіонах України (включно з Луганською та Донецькою областями та Севастополем), так і на уроках з усіх предметів – саме на це спрямований цей посібник, створений в рамках Проекту «Уроки з підприємницьким тлом».

Для нас надзвичайно цінним і знаковим є те, що нашими партнерами у цих проектах є польські колеги. Не лише тому, що Польща у найсутужніші часи була нашим щирим і надійним адвокатом і провідником у наших євроінтеграційних прагненнях, і навіть не тому, що польська система освіти здобула міжнародне визнання за результатами останніх порівняльних досліджень PISA – якраз у часі реалізації згаданих проектів. Для мене особисто ще й тому, що мені – на початку 2000-х, доля подарувала щастя близько познайомитися зі світлої пам'яті п. Іреною Дзежговською, чия роль у впровадженні освітніх реформ у Польщі неоціненна. Саме з того пасіонарного грона «едукаторів» і походять координатор Проекту Ева Бобінська з Осередку розвитку освіти (Варшава) та провідні викладачі Катажина Кошевська і Моніка Вервіцька, під шляхетним наставництвом яких учителі та методисти з 18 областей України і творили цей посібник.

Маємо нову нагоду спільно йти вперед. Переконана, що книжка, яку тримаєте в руках, допоможе впровадити діяльнісний підхід до навчання і зробить шкільне життя цікавішим.

*Лілія Гриневич,
Народний депутат України,
Голова Комітету Верховної Ради України з питань освіти і науки*

Проект «Уроки з підприємницьким тлом»: крок уперед до змін

Рекомендую вам – учителям, виховникам, педагогам, книжку «Уроки з підприємницьким тлом», яка стосується формування в учнів підприємливості та ініціативності. Саме ці якості визначають здатність особи втілювати задуми і бути конкурентоздатними.

Креативність, інноваційність, здатність ризикувати, а також планувати заходи, які допоможуть досягти окреслених цілей, – це вміння, на які є найбільший запит роботодавців і які життєво необхідні для розвитку сучасної економіки. Для української економіки, що перебуває на шляху переходу до ринку, розвиток підприємливості має виняткове значення.

Від 2005 року Осередок розвитку освіти у співпраці з Львівським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти реалізує в рамках програми «Польська допомога» проекти, ідея яких – підтримати зміни в системі освіти України, що сприятимуть інтенсифі-

кації демократичних процесів в українських школах. Демократична школа ж бо спричинює демократичну систему мислення та діяльності її випускників, молодих людей, які входять у суспільне життя, а також на ринок праці.

Публікація «Уроки з підприємницьким тлом», автори якої – українські вчителі-практики, – вінець трирічних приготувань до змін у способі та змісті навчання підприємливості в Україні. Нам надзвичайно приємно, що ми могли бути поруч у цій роботі, передаючи наш досвід.

Переконана, що публікація «Уроки з підприємницьким тлом» допоможуть українським учителям формувати у їхніх учнів підприємницькі якості – ключові для розвитку економіки України та її мешканців, які хочуть, щоб їхня країна стала частиною Європейського Союзу.

*Марлена Фалковська,
віце-директор
Осередку розвитку освіти у Варшаві*

Що варто знати?

Плекання підприємливості як інструмент реформування України

Роман Шиян

Сьогодні про потребу реформування України говорять усі, розуміючи, що відступати немає куди – «за нами Москва». Ця сильна зовнішня загроза, що дихає в спину і прагне будь-якою ціною завадити розвитку України, а на додаток внутрішні проблеми, стали, як не парадоксально, нашим стимулом того, щоб швидко й ефективно проводити зміни. Мабуть, ще ніколи досі українці не були так єдині щодо потреби реформування своєї держави і розуміння важливості цих змін. А навіть більше, в разі зросла частка активних громадян, яким мало чекати на результати змін. Вони діють уже сьогодні – об'єднавшись в організації чи поодинокі, допомагаючи відбудувати військо, очищувати владу тощо. А це серйозна передумова успіху. Друга його складова – відповідальні лідери, які мали б стати Вашингтонами і Бальцеровичами нової України. Ті країни, які пережили схожі складні періоди в історії, визнають, що наш час найоптимальніший для проведення реформ. Бо це, власне, в такі моменти народжуються лідери і гуртується нація. Лі Куань Ю, довголітній прем'єр-міністр Сінгапуру і батько його незалежності, стверджує, що саме підприємницькі компетентності і працьовитість сінгапурців допомогли його країні мобілізуватися в далекому 1968 році перед загрозою іноземного вторгнення й досягти високого рівня добробуту. Отож з упевненістю можна стверджувати, що виховання підприємливої і моральної молоді – не тільки засада економічного дива, а й умова виживання України як держави.

Чому саме Польща стала для нас взірцем реформування країни? Бо українці добре пам'ятають кризову Польщу кінця 1980-х, що ув'язла в тотальному дефіциті, «шокову терапію» Лешека Бальцеровича – його перший план 1989 року, завдяки якому розпочалися масштабні реформи, і його другий план – «Стратегію публічних фінансів і економічного розвитку на 2002-2012 роки», який став економічним проривом для сучасної Польщі. Підґрунтям для здійснення польських реформ у всіх сферах життя суспільства був і залишається клас підприємців, малий і середній бізнес, фермер і дрібний виробник. 2013 року Польща розробила стратегічний документ «Програма розвитку підприємни-

цтва до 2020 року» із акцентом на розвитку інноваційності, відповідальності перед громадою, а також на плеканні підприємницької компетентності серед молоді.

Чому саме Польща стала для нас взірцем навчання основ підприємництва? Усім зрозуміло, що рівень розвитку країни визначається не кількістю мільярдів у топ-рейтингах журналу «Форбс», а сприятливим кліматом для ведення малого і середнього бізнесу, відповідною нормативною базою, всезагальним дотриманням законів і відсутністю корупції. 34% польської молоді до тридцяти років працюють у малому і середньому бізнесі, 51% молодих поляків бачать у бізнесі свій спосіб самореалізації (пор.: 51% української молоді 2012 року збиралася залишити країну назавжди, не маючи можливості реалізувати себе). Успіх молодого польського підприємництва пояснюється, зокрема, і тим, наскільки серйозно ставляться освітяни Польщі до формування ключових компетентностей, зокрема й підприємницької.

Про потребу впровадження компетентнісного підходу в Європі заговорили вже на початку 2000-х, а 2006 року з'явився резонансний документ «Рекомендації Європейського парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей ціложиттєвої освіти», у яких зазначено, що вкрай необхідно, «щоб молодь після здобуття базової освіти та відповідного навчання в школі мала ключові компетентності, потрібні їй у дорослому житті для подальшого навчання та роботи, і щоб дорослі могли розвивати власні ключові компетентності впродовж усього життя, пристосовуючи їх до змінних умов світу». Саме Рекомендації спричинилися до реформування освіти у багатьох країнах ЄС й оновили призабуте за десятиліття гасло:

- навчатися, щоб знати;
- навчатися, щоб діяти;
- навчатися, щоб жити разом, жити з іншими;
- навчатися, щоб бути.

За даними Європейської Комісії від 13 квітня 2012 року, Польща стала однією з 13 країн, які сформували своє стратегічне бачення навчання підприємництва у наці-

ональний Стратегії розвитку ціложиттєвої освіти. Крім неї, такими стратегічними планами можуть похвалитися Австрія, Болгарія, Чехія, Фінляндія, Греція, Угорщина, Ісландія, Ліхтенштейн, Словаччина, Словенія, Іспанія і Туреччина. Деякі країни, до речі, пішли навіть далі, окресливши окремі стратегічні плани щодо підприємницької освіти (Данія, Естонія, Литва, Нідерланди, Швеція, Норвегія, Уельс, фламандська частина Бельгії). Потребу розвитку підприємництва в дітей та юнацтва закладено і в основному стратегічному документі «Європа 2020», що базується на трьох китах: «Співдружність інновацій», «Мобільна молодь» і «Програма нових здатностей та працевлаштування». Ці стратегічні документи стали поштовхом до реалізації конкретних кроків у галузі підприємницької освіти.

Зокрема як член Європейського Союзу Польща бере активну участь у програмах Європейського інституту інновацій і технологій, який зосереджує свою діяльність на формуванні підприємливості в молоді та заохочує її до творення та реалізації цікавих інноваційних ідей.

У Польщі активно діють молодіжні освітні програми та фонди із підприємництва, що ставлять за мету популяризувати європейські стандарти підприємництва, його етичні засади, формувати підприємницькі якості, ініціативність та інноваційність («Фонд молодіжного підприємництва», «Фонд розвитку підприємництва» та ін.).

Важливою формою розвитку підприємництва в Польщі є впровадження у навчальні програми обов'язкових предметів практичної економіки, факультативів, а також діяльність шкільних академій підприємництва, запровадження конкурсів молодіжних проектів із підприємництва, діяльність молодіжних підприємницьких інкубаторів, кількатижневі стажування старшокласників і студентів на фірмах, у банках тощо.

Ще однією умовою виховання підприємливості у польських школах є інтеграція в усі шкільні предмети тих інструментів, які дозволять стати нашим учням більш активними, ініціативними, винахідливими, творчими і відповідальними. Ці інструменти і творять собою т. зв. підприємницьке тло кожного уроку. Уроки з підприємницьким тлом – демонстрація того, що підприємництво не тотожне економіці. Підприємливість – важлива риса кожної успішної людини незалежно від того, в якій галузі вона працює. Моделювання проблемних ситуацій на уроках різних шкільних дисциплін і творення ситуації успіху для дитини

– ось яка мета таких уроків. Як конструювати такий урок, навчить цей посібник, що його Ви тримаєте у руках. Він став результатом масштабного українсько-польського проекту «Уроки з підприємницьким тлом», який був реалізований в 18 регіонах України впродовж 2014 року.

Отож серед дієвих механізмів плекання підприємництва – використання стратегій багатоаспектного, інтерактивного навчання, діяльнісного та компетентнісного підходів (з наголосом на свідомому самопізнанні учнів та зміні ролі вчителя). Однак український учитель, працюючи на формування компетентностей учнів, сьогодні перебуває між молотом і ковадлом: з одного боку, він прагне використовувати різні методи, щоб урізноманітнити навчання учнів, наблизити його до життя, з іншого – над ним тяжіє надмірно складна, відірвана від реальних життєвих потреб і перевантажена навчальна програма, у рамках якої, коли майже щороку доводиться подавати нову тему, важко реалізовувати навчальні проекти, впроваджувати інтерактивні методи, запрошувати до класу громадян-експертів чи вивчати світ за межами класу.

Українська освіта, яка вже мала шанс перейти на засади компетентнісного підходу через запровадження 12-річної школи, сьогодні робить другу спробу. У Концепції розвитку освіти до 2025 року задекларовано не тільки «зелене світло» для компетентнісного підходу, а й зроблено важливий крок у напрямку до нього: заплановано розробити і запровадити впродовж 2015–2017 років національний курікулум з орієнтацією на найкращий європейський досвід. Ще одним позитивом має стати запровадження єдиних стандартів/індикаторів знань, умінь і навичок в галузі ІКТ для учнів та викладачів, що теж наблизить нас до розвитку ключових компетентностей учнів – інформаційної і підприємницької зокрема.

Усякі реформи починати треба з учителя. Ця відома істина, коли йдеться про навчання підприємливості, створює додаткові труднощі. Як може навчити підприємливості той, хто не завжди сам є підприємливим? І що означає підприємливий учитель? Розуміючи всю неоднозначність відповіді, багато країн із високим розвитком підприємницької освіти залучають підприємців до викладання дисциплін економічного циклу (напр., Англія), а навіть більше – до розроблення навчальних програм із цих предметів (напр., Австрія). Хто – педагог чи підприємець – у цій ролі вчителя буде переконливі-

шим і ефективнішим, залежить від багатьох обставин. Зрештою, це розсудять учні, однак один серйозний аргумент на користь учителя додав Стів Джобс, безперечно, один із найбільш підприємлих людей нашого часу. Він згадував історію свого дитинства й учительку математики в початковій школі. Стів не любив школи й байдикував на математиці. За цілий зошит прикладів, які хлопець мав розв'язати вдома, вчителька пообіцяла йому льодяник і 6 доларів. Відлюдкуватий хлопчина подумав, що ніколи не виконає цього, але для переконливості вчителька показала здоровенний льодяник на паличці і Стів виконав роботу за два дні, замість призначених два тижні... За пару місяців йому вже не треба було доплат. Він полюбив учитися... «Це не був хабар, – признавався потім Стів Джобс. – Вона щось в мені побачила і повірила в мене...». Стів Джобс уважав цю учительку «однією зі святих» свого життя, а, до речі, їх у нього було не так багато... Може, саме цей випадок зробив із дивакуватого хлопчини генія підприємництва і підказав йому відому на весь світ фразу: *«Само собою заробляння грошей нічого не вартує, якщо ти не віриш у те, що робиш»*. Зрештою, ця історія – гарна ілюстрація того, що стало метою українсько-польського проекту «Уроки з підприємницьким тлом» – виховувати підприємливість можна на будь-якому уроці. Підприємливий учитель – це, звичайно ж, не той, хто приїжджає до школи на дорогому мерседесі, а той, хто відчуває покликання, інноватор, ініціативний, активний, творчий, відважний, має почуття власної гідності і вміє побачити те, що не бачать інші... Отож підприємливості може навчити не тільки вчитель економіки, а будь-який інший **компетентний учитель**. Як підготувати такого вчителя?

Дослідивши досвід успішного реформування освітніх систем, знаний науковець Майкл Барбер виокремив 6 груп змін, серед яких першочерговими, окрім трансформації навчальних програм, він вважає *підвищення мотивації вчителя через винагороди й збільшення оплати праці; постійний професійний розвиток педагогів, керівників і чиновників*¹. До речі, істотну увагу в Концепції розвитку освіти, яку активно обговорюють сьогодні в педагогічних колах, зосереджено на реформі оплати праці педагогічних працівників та вдосконаленні їхньої професійної майстерності – демонополізації та урізноманітненні системи

післядипломної педагогічної освіти, запровадженні ваучерної системи підвищення кваліфікації, засад ціложиттєвої освіти тощо.

Документи ЄС у сфері професійного зростання вчителя, зокрема «Удосконалення якості освіти вчителів: звернення Європейської Комісії до парламенту ЄС та Ради Європи», ухвалений в Брюсселі у серпні 2007 року, дають змогу говорити про народження нової філософії вдосконалення, яка полягає в:

- акценті не на знаннях, а на професійних компетентностях педагогів;
- доборі і пристосуванні змісту вдосконалення до потреб конкретної школи;
- перенесенні акценту з позашкільної інституції на школу як «організацію, що навчається»;
- переході від оказіонального вдосконалення до постійної праці над собою;
- поширенні знань в установі і поза нею.

У Програмі «Навчання впродовж життя» (2007-2013) зазначено, що вчитель – це:

- професія високої кваліфікації;
- професія ціложиттєвого навчання;
- мобільна професія;
- професія партнерства і співпраці.

До речі, на запитання², що перешкоджає вчителям удосконалювати педагогічну майстерність, педагоги відповідають майже одноставно – низька оплата праці (98%), що змушує підробляти, зокрема й репетиторством, займатися сільськогосподарськими роботами (якщо вчитель живе в селі), а найкращим або найменш терплячим – залишати школу. Досвід 20 освітніх систем, які постійно вдосконалюються, показав, що успішне реформування освіти можливе тільки тоді, коли посилити мотивацію педагогів через винагороди й збільшення оплати праці, а тоді спонукати їх до постійного професійного розвитку³. Ще одна перешкода, про яку часто згадують педагоги, – бюрократизація в освіті (46%), що краде левову частку часу, який можна було б використати на розроблення цікавих уро-

1 Три наступні групи змін, про які радить М. Барбер, такі: визначення навчальних досягнень учнів за універсальними критеріями; аналіз результатів; зміна нормативної бази в освітній сфері.

2 Йдеться про анкетування слухачів курсів Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, що його провела в листопаді 2012 року М. Товкало.

3 Та чи тільки винагорода мотивує? Найвища в ЄС оплата праці в розрахунку на одиницю населення та стосовно ВВП – у Португалії, Італії та на Кіпрі [17], однак ці країни посідають далеко не перші місця щодо якості освіти та професійного розвитку педагогів.

ків, реалізацію проектів, керівництво шкільним клубом підприємництва тощо. Замість того, щоб формувати потрібні компетентності – свої і учнів, учителі змагаються зі стосами паперів, яких останнім часом, на жаль, не поменшало.

Самонавчання – важлива риса успішного підприємця. Без самонавчання годі уявити доброго вчителя. Зрештою, на самонавчанні та налагодженні співпраці між педагогами наголошують європейські стратегічні освітні документи, зокрема «Удосконалення якості освіти вчителів: звернення Європейської Комісії до парламенту ЄС та Ради Європи». Саморозвиток і самовдосконалення для наших учителів – гарантія розвитку потрібних професійних компетентностей. Однак це проблема, радше, власного вибору вчителя, а не обов'язковий компонент професійного розвитку. І хоч цей вид професійного вдосконалення як невід'ємний компонент педагогічної діяльності зафіксований у Положенні про атестацію педагогічних працівників, серйозним поштовхом до самонавчання цей документ не став. На жаль, тільки 9% опитаних учителів Львівщини знають, що таке індивідуальний план професійного розвитку; користуються таким планом тільки вчителі кількох інноваційних навчальних закладів області. Про істотну роль цього документа свідчить досвід Польщі. Самостійно укладений план професійного розвитку, затверджений керівником школи (або ж у випадку з молодим учителем план, складений разом із наставником) допомагає педагогові спроектувати власну траєкторію навчання на різних рівнях відповідно до власних потреб і очікувань школи, власних можливостей і зацікавлень учнів.

Ще один важливий компонент професійного розвитку, зорієнтований на компетентнісний підхід, – удосконалення професійної майстерності на рівні школи та освітнього округу. У вже згадуваному стратегічному документі «Удосконалення якості освіти вчителів: звернення Європейської Комісії до парламенту ЄС та Ради Європи» окреслено найважливіші чинники професійного розвитку, більшість із яких зосереджено в школі: доступ до наставництва та професійної підтримки, програми формування професійної компетентності та 3-річна програма «впровадження у професію» для молодих учителів, систематичне обговорення потреб, проблем та планів професійного розвитку вчителя тощо.

Удосконалення на рівні школи, так само як і на рівні освітнього округу, має свої переваги, бо воно:

- інтегрує працівників школи над вирішенням спільних проблем;
- переносить акценти із зовні в організацію;
- орієнтує на тісну співпрацю, діалог, ефективне впровадження зміни, а отже, на розвитку професійних і соціальних компетентностей;
- дешевший та ефективніший засіб, бо спирається на діагностування проблем учасників навчально-виховного процесу.

З огляду на це у багатьох інститутах післядипломної педагогічної освіти, зокрема у Львівському, практикують виїзні сесії до навчальних закладів, тренінги для педагогічних колективів відповідно до їхніх навчальних потреб, однак ця практика, на жаль, не стала поки що масовою.

Підвищення професійного розвитку на рівні Львівського обласного інституту післядипломної освіти 57% освітніх керівників вважають ефективним, хоча передбачаю, що такий відсоток був би істотно нижчим, якби запитання стосувалося розвитку професійних і компетентностей педагога і керівника. Серед проблем підвищення кваліфікації на рівні інститутів та університетів – зведення навчання до відвідування певної кількості занять один раз на п'ять років для одержання посвідчення. Для того, щоб змінити цю ситуацію, у Львівському обласному інституті післядипломної освіти впроваджено кредитно-модульну систему, що спонукає вчителя навчатися на очних курсах частіше, ніж один раз на п'ять років, як цього вимагає Положення про атестацію педагогічних працівників, й дає змогу в рамках навчання проводити майстер-класи, ознайомлюватися з інноваціями в освіті, змінами в нормативно-правовій базі, добирати курси відповідно до того, які предмети читає педагог. А це ще один крок до того, що можна назвати компетентнісним підходом у професійному розвитку вчителя.

Сподіваюся, що книжка, яка побачила світ у тісній співпраці між українськими і польськими науковцями, допоможе сформулювати критичну масу активних і небайдужих молодих людей, які впливатимуть на політику всієї держави. Усі учасники українсько-польського проекту «Уроки з підприємницьким тлом» мають великі надії на те, що уроки з підприємницьким тлом, шкільні клуби підприємництва, євроклуби, що увійшли в українську шкільну практику завдяки польським освітянам, допоможуть Україні гідно увійти у Співдружність Європейських Держав.

Підприємливість та ініціативність серед інших ключових компетентностей

Катажина Кошевська

1. «Ключові компетентності для навчання впродовж життя (Європейські орієнтири)»

18 грудня 2006 року внаслідок багаторічної дискусії представників освітніх установ держав Європейського Союзу постав важливий документ – Рекомендації Європарламенту і Ради Європи «**Ключові компетентності для навчання впродовж життя (Європейські орієнтири)**». У цьому документі особливо чітко простежується важливість і доцільність навчання, його придатність і пристосованість до умов динамічного світу. Навчання впродовж життя стало необхідністю для кожного громадянина. Ми повинні розвивати наші вміння і компетентності не тільки для того, щоб самореалізуватися, брати активну участь у житті суспільства, а й для того, щоб з успіхом функціонувати на ринку праці, який теж постійно змінюється. Визначення «орієнтири», вжите в тексті програми, належить до пріоритетних; вказівки щодо навчання орієнтують на те, що необхідно в освіті, яку розуміємо як нескінченний процес – змінний і динамічний.

Експерти Європейської Комісії вважають, що, роблячи вибір таких компетентностей, потрібно керуватися двома критеріями, а саме:

1. Потенційні вигоди для всього суспільства. Ключові компетентності повинні відповідати потребам усього суспільства незалежно від статі, позиції в суспільстві, раси, культури, соціального походження чи мови.
2. Гармонія з прийнятими в суспільстві цінностями і правилами етики, економіки і культури.

Європарламент виділив вісім ключових компетентностей:

- 1) знання рідної мови;
- 2) знання іноземних мов;
- 3) математичні компетентності та базові науково-технічні компетентності;
- 4) інформаційно-комунікаційні компетентності;
- 5) вміння вчитися;

- 6) соціальні та громадянські компетентності;
- 7) ініціативність і підприємливість;
- 8) культурна обізнаність та здатність до експресії (вираження).

Разом з тим обґрунтовано причини визначення цих компетентностей; зокрема це рівні можливості для отримання освіти молодими європейцями, їхні потреби в самореалізації, навчання впродовж усього життя, пристосування освітніх пропозицій до політики працевлаштування, що пов'язане з усе більшою глобалізацією.

Європейські держави стоять перед новими викликами – для кожного громадянина існуватиме необхідність широкого спектру ключових компетентностей, щоб легко пристосуватися до світу, який швидко змінюється, в якому відбуваються взаємні контакти; а освіта у своєму подвійному вимірі – суспільному й економічному – відіграє принципову роль, що полягає у забезпеченні можливості здобування громадянами Європи ключових компетентностей, необхідних для гнучкого пристосовування до таких змін.

У цьому контексті головними цілями орієнтирів є:

- визначення і формулювання ключових компетентностей, необхідних для того, щоб реалізувати свій потенціал, стати активним громадянином, частиною цілісного суспільства й отримати шанс на працевлаштування в освіченому соціумі;
- підтримка дій європейських країн, що мають на меті забезпечити володіння молоді після закінчення навчання ключовими компетентностями на такому рівні, який би підготував їх до дорослого життя і являв би собою основу для подальшої науки і професійного розвитку; а також забезпечення дорослих можливістю розвитку й оновлення їхніх ключових компетентностей упродовж усього життя;
- передача політикам, освітнім установам, роботодавцям і особам, що навчаються, додаткових засобів на європейському рівні для полегшення роботи, спрямованої на досягнення спільно узгоджених

цілей на державному і європейському рівнях;

- визначення рамок подальших заходів на рівні європейської спільноти в сфері освітніх програм.

Дискусія щодо компетентностей непроста, бо саме поняття «компетентність» визначається по-різному. Спробу примирити різні точки зору було зроблено в «Словнику нових термінів у шкільній практиці»¹. У публікації Осередку розвитку освіти (спадкоємця Центрального осередку вдосконалення вчителів) подано таке визначення компетентності:

«Компетентність – це сфера знань, умінь і відповідальності; сфера повноважень і прав на дію. Компетентність – це (потенційні) вміння, що виявляються в момент виконання даного завдання або у схильності до його виконання».

В освітніх документах можна натрапити на такі терміни: **компетентності, вміння, кваліфікації, повноваження, обов'язки**. Вони часто використовуються взаємозамінно. Отже, варто сформулювати чітке і просте **визначення компетентності. Ось воно**²:

Компетентність – це поєднання:

- а) наявних знань у даній галузі («знаю, що»);
- б) умінь (операційні цілі – «знаю як і зумію»);
- в) установок («хочу і готовий використати свої знання»).

Деякі автори додають до цього переліку ще риси особистості як четвертий елемент компетентності.

В освіті поняття компетентності пов'язане з процесом навчання. У школі формуються компетентності учнів, але вона водночас є тією організацією, яка правильно функціонує завдяки переліку певних компетентностей учителів. З точки зору учня бажані компетентності у вчителів можна згрупувати таким чином³:

- індивідуальні компетентності («я як людина»);
- міжособистісні компетентності («я як член колективу й у відносинах з іншими»);
- суспільні компетентності («я як член місцевої спільноти і суспільства»);
- навчальні компетентності («я як учитель»);
- лідерські компетентності («я як вихователь»);
- спеціальні компетентності («я як експерт у даній галузі, вчитель-предметник»);
- організаційні компетентності («я як член шкільного колективу і школи як організації»).

Відповідно до Рекомендацій Європейського Парламенту і Ради Європи № 2006/962/V від 18 грудня 2006 р. у справі ключових компетентностей у процесі навчання впродовж життя [Щоденник законів; ОВ L 394 від 30.12.2006], напр., суспільні компетентності (теж важливі у процесі становлення компетентностей підприємливості й ініціативності) – це «індивідуальні, міжособистісні й міжкультурні компетентності та будь-які форми поведінки, які готують людину до результативної та конструктивної участі в громадському і професійному житті. Це пов'язаність з особистим і суспільним благом. Важливим є розуміння принципів поведінки і звичаїв у різних суспільствах і середовищах, у яких проживають і діють дані особи».

Отже, коли ми говоримо про, напр., суспільні компетентності на рівні знань, – ми маємо на увазі знання, пов'язані з мультикультурним суспільством, знання принципів, правил, норм поведінки, прийнятих у певних середовищах (напр., у шкільному середовищі), ознайомленість із поняттями, пов'язаними з груповими процесами, знання принципів рівності та протидію дискримінації.

Суспільні компетентності на рівні вмінь учнів стосуються ефективного порозуміння незалежно від різноманітних відмінностей, співпраці в групі, активної діяльності, пов'язаної з протидією дискримінації, а також прийняття влучних рішень, досягнення мети, вирішування проблем, конфліктів, аргументації власної правоти, створення клімату співпраці, довіри, управління емоціями на рівні поведінки та ін.

1 E. Goźlińska (1997) Słownik nowych terminów w praktyce szkolnej, Warszawa: Wyd. CODN.

2 S. Whiddett, S. Hollyforde (2003) *Modele kompetencyjne w zarządzaniu zasobami ludzkimi*, Kraków: Oficyna Ekonomiczna.

3 Mirosław Sielatycki w: *Myśleć, pracować, współpracować. Kompetencje społeczne na rynku pracy. Trening Kompetencji Społecznych – scenariusze lekcji*, Polska Fundacja Dzieci i Młodzieży, Warszawa 2012.

Суспільні компетентності на рівні установок пов'язані з відкритістю до співпраці, засвоєнням для себе моральних норм, згідливості, розумінням і пошаною до інших людей, а також готовністю до подолання упереджень.

Отже, формування ключових компетентностей у школі полягає в тому, щоб створити таке середовище для учіння і навчання, щоб можна було здобути знання в цій сфері, щоб учні могли набувати і вдосконалювати вміння, а також формувати установки, які сприяють відповідному життю та діяльності.

Уважають, що ключові компетентності мають однаково важливе значення, оскільки кожна з них може спричинитися до успішного життя в інтелектуальному суспільстві. Сфери багатьох перелічених тут компетентностей частково взаємонакладаються і є пов'язаними; аспекти, необхідні в одній галузі, доповнюють компетентності в іншій. Добре опанування основних мовленнєвих умінь, читання, письма, лічби, вміння і навички в сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) є необхідною основою навчання; вміння учитися сприяє будь-яким іншим освітнім заходам. Деякі вміння застосовуються в усіх елементах і для всіх орієнтирів: критичне мислення, креативність, ініціативність, вирішування проблем, оцінка ризиків, прийняття рішень і конструктивне керування емоціями важливі в усіх вісьмох ключових компетентностях.

2. Ініціативність і підприємливість як ключова компетентність

«Час, що наближається, – це епоха інтелектуального працівника, який, крім формальної освіти, володіє ще й практичним застосуванням знань та навичками неперервного навчання».

Петер Дракер

У секторі освіти поняття компетентності найчастіше стосується процесу навчання; у світі бізнесу на першому місці з'являються організації та робочий ринок. Ці дві точки зору доповнюють одна одну. Школу можна трактувати як установу, яка формує компетентності, або як організацію, для діяльності якої необхідний певний перелік компетентностей. З іншого боку, фірми, що діють на вільному ринку, повинні розглядати компетентності в контексті процесу навчання впродовж усього життя. У великих економічних структурах щораз більшого значення набу-

вають біхевіоральні (пов'язані з поведінкою людей) інтерпретації компетентностей. Це допомагає більш гуманістично їх сприймати. Тут ми маємо справу з певним парадоксом, бо власне від системи освіти ми могли б очікувати лідерства в цьому розумінні. Школи, однак, і надалі занадто часто віддають перевагу командно-адміністративним підходам як до процесу навчання, так і до управління школою.

Якби поцікавитись у підприємця, чого він очікує від школи, то він, мабуть, відповів би так: він орієнтований на добрий «продукт», яким є «компетентності випускників шкіл». Клієнти школи (тут – суб'єкти ринку праці) просто «купують» компетентності, які свідомо чи несвідомо формуються в учнів у школі. Дослідження очікувань польських роботодавців щодо працевлаштовуваних працівників, які проводив у 2004 р. Т. Ростковський⁴, виявили, що з погляду роботодавців ключовими на ринку праці є такі групи компетентностей:

- зосередження на потребах клієнтів;
- уміння співпрацювати;
- головний акцент на якості;
- відкритість до змін;
- підприємливість;
- етика діяльності;
- уміння спілкуватись;
- орієнтування на розвиток.

Докладний аналіз результатів цих досліджень дав змогу виділити два види компетентностей щодо ринку праці⁵:

- Універсальні компетентності – ті, які застосовують в універсальних сферах. До цих сфер належать: комунікація (універсальними компетентностями в ній є, напр., знання іноземних мов, комунікабельність), співпраця з іншими (компетентності – напр., індивідуальна культура, вміння вести переговори), організація роботи (компетентності – напр., самостійність у діяльності, вміння знайти мотивацію), використання обладнання на робочому місці (компетентності – напр., володіння інформаційно-комунікаційними технологіями) й сфера аналітики.

4 M. Juchnowicz, T. Rostkowski, D. Danielewicz (2004) *Ekspertyza: Kierunki wspierania przedsiębiorstw w zakresie szkoleń zawodowych*, Fundacja Rozwoju Kapitału Ludzkiego.

5 Там само.

- Посадові компетентності, серед яких виділено чотири сфери: знання чинного законодавства, бізнесові вміння, технічні вміння та зацікавленість.

Представлені вище результати досліджень, що стосуються бажаних на польському ринку праці компетентностей, є черговим важливим орієнтиром для планування роботи вчителів у школі. Ринок праці не охоплює всіх необхідних життєвих компетентностей, – адже існує ще цілий спектр необхідних компетентностей для функціонування в суспільстві, – проте виявляється, що всі категорії компетентностей тісно між собою пов'язані. У статті «Як здобути успіх у роботі?»⁶ в одній з польських газет стверджується, що «роботу ми отримуємо у 70% завдяки нашим умінням і в 30% завдяки навичкам міжособистісного спілкування, натомість втрачаємо її у 30% через брак умінь, а в 70% – через відсутність навичок міжособистісного спілкування».

Може, ця думка занадто категорична, але вона добре ілюструє тенденції на ринку праці, де існує необхідність володіння суспільними і підприємницькими компетентностями та прагненням до неперервного вдосконалення професійних умінь⁷.

Компетентність «ініціативність і підприємливість» означає здатність особи втілювати задуми в життя. Вона охоплює такі аспекти, як креативність, потяг до інновацій і вміння ризикувати, а також здатність планувати заходи і реалізувати їх.

Ця компетентність є підтримкою для осіб не лише в їхньому щоденному приватному і суспільному житті, а й на їхньому робочому місці, допомагаючи їм усвідомити контекст роботи і здатність до використання шансів; вона є основою більш конкретних умінь і знань, необхідних тим, хто здійснює заходи суспільного чи комерційного характеру або бере в них участь.

Підприємливість також повинна стосуватись усвідомлення етичних цінностей і сприяти доброму управлінню.

Нижче перелічимо необхідні знання, вміння й установки, пов'язані з цією компетентністю.

Знання охоплюють здатність ідентифікувати доступні можливості в особистій, професійній або економічній діяльності (зокрема ширші питання, що входять до контексту роботи і життя людей, – такі, як загальне розуміння принципів функціонування економіки, а також шанси і виклики, що стоять перед роботодавцями й організаціями). Окремі особи також повинні бути свідомі етичних питань, пов'язаних з підприємствами, і того, яким чином вони можуть викликати позитивні зміни (напр., чесною торгівлею або соціальними заходами).

Вміння стосуються проактивного управління проектами (що охоплює, напр., планування, організацію, управління, керування і доручення завдань, аналіз, комунікацію, написання звітів, оцінку і звітність), ефективного представлення і ведення переговорів, а також здібностей як в індивідуальній роботі, так і у співпраці з колективом. Необхідним також є вміння оцінити й визначити власні сильні й слабкі сторони (а також оцінити ризики) і вміння ризикувати в обґрунтованих випадках.

Підприємницька установка характеризується ініціативністю, активністю, незалежністю й інноваційністю як в особистому і суспільному житті, так і в роботі. Вона також охоплює мотивацію й рішучість у реалізації особистих і спільних цілей – у приватному житті та на робочому місці.

Підприємницькі компетентності можна і потрібно розвивати. Однак на самому початку слід ідентифікувати свої компетентності чи їх можливу відсутність, а потім поступово їх здобувати чи зміцнювати. Робота повинна бути спрямована на утвердження бажаної поведінки, притому слід бути уважним, щоб не потрапити у пастку самовдоволення та зберегти самокритичність. Тоді може з'явитися небажана поведінка і прагнення: надмірне честолюбство, поставлені перед собою надто високі вимоги та нереальні цілі, трудоголізм, постійне бажання престижу і влади, потреба в постійному поклонінні й нездатність визнати свою поразку.

3. Розвиток творчого мислення як один із компонентів підприємницької компетентності

Вибрані методи і техніки, реалізовані у проєкті «Шкільна академія підприємництва» Осередку розвитку освіти

6 *Jak odnieść sukces w pracy?*, «Gazeta Wyborcza» – «Praca», nr z 11 września 2006.

7 Mirosław Sielatycki w: *Trening Kompetencji Społecznych. Scenariusze lekcji, Projekt «Myśleć, pracować, współpracować. Kompetencje społeczne na rynku pracy»*. Polska Fundacja Dzieci i Młodzieży, Warszawa, 2012.

Творче мислення як уміння

Мислення можна трактувати двояко:

- Як **щось природне** (напр., як дихання). Ми не можемо цього змінити, спроба впровадження змін спричиняє у нас дискомфорт, штучність, необхідність постійного свідомого контролю. (Людина наділена інтелектом, а отже, вміє швидко і результативно думати.)
- Як **уміння** (напр., як катання на велосипеді). Це означає, що мислення можна покращити завдяки зосередженню та вправам.

У розвитку компетентності підприємливості й ініціативності ми трактуємо мислення як уміння, яке можна вдосконалювати.

Вроджений інтелект не гарантує ефективності й дієвості мислення – він навіть іноді йому заважає.

Особам з високим інтелектом потрібно стільки ж часу – а може, й більше, – щоб тренувати навички мислення, ніж іншим. (т. зв. **пастка інтелекту** за Е. Де Боно).

Так відбувається тому, що:

- Дуже розумна людина може розробити добре структуровану аргументацію на підтримку практично будь-якої точки зору.
- Чим ця підтримка послідовніша і переконливіша, тим меншою є потреба в реальному розумінні ситуації, пошуку можливих контраргументів. Така людина потрапляє в пастку через те, що приймає певну точку зору тільки тому, що вона в змозі захистити її.
- Вміння мислити часто плутають з красномовством, комунікабельністю, багатослівністю. Інтелектуали цього легко вчаться і піддаються спокусі заміни мислення на «буйнослів'я».
- На думку дуже розумної людини, її самооцінка, соціальний статус (навіть партнерський) є результатом її інтелекту. Така людина почувається зобов'язаною завжди мати рацію, бути блискучішою, розумнішою за інших, мати «лише істинні» переконання.

Використання інтелекту для критики дає миттєве задоволення, але коли його використовувати конструктивно, наслідки не

обов'язково бачимо відразу. Показати, що хтось не має рації, – на думку багатьох, значить одразу досягти відчуття успіху. Блискучі уми віддають перевагу впевненості, яку дає їм реактивне мислення порівняно з іншими видами мислення.

- Винятково інтелектуальні люди характеризуються суто фізичною швидкістю умовиводів, темпом мислення, що часто призводить до поспішних висновків на основі лише попередніх сигналів. Повільніший розум має можливість отримати більше цих сигналів і зробити добре обґрунтовані висновки.
- Особи з високим рівнем інтелекту, схоже, роблять ставку на швидкість порівняно з мудрістю. Можливо, тому, що швидкість ефектніша. У «пастку інтелекту» потрапляють не всі. Однак, оскільки така небезпека існує, не слід погоджуватися з тим, що інтелект і ефективне мислення – це одне й те саме.
- Іноді блискучі уми «розтрачують» свій потенціал у результаті нехтування безпосередньо наукою мислення як практичної навички.

Реальне життя вимагає активного (творчого) мислення; людина повинна сама собі представляти контекст, ідеї, цілі та завдання мислення. Підприємливі особи стають успішними значною мірою завдяки власній креативності.

Лідери впровадження системних змін («Академія підприємництва»), використовуючи техніки творчого мислення, можуть краще використовувати свій потенціал.

Тренування творчого мислення повинне привести до здатності ініціювати у самого себе процес мотивації (напр., викликати зацікавлення) тоді, коли це буде доцільно з точки зору запланованої або розпочатої з якоїсь причини творчої діяльності.

Техніки тренування творчого мислення:⁸

А. Підвищення пізнавальної цікавості

Цьому можуть слугувати техніки, аналогічні загальновідомому «мозковому штурмові»:

⁸ Опрацьовано на основі: Edward Nęcka, *Trening Twórczości*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Pracownia Wydawnicza, Olsztyn 1992.

- **«Штурм питань»** (питання повинні стосуватися звичайних, буденних, на перший погляд нецікавих тем).
- До групи вправ і прийомів належать також **«Наївні питання»**, **«Адвокат диявола»**, **«Що мене дивує?»**, **«Цікаво, як він до цього додумався?»**

В. Потреба у покращенні

Потреба у покращенні є однією з найважливіших мотивацій для творчості. Її доповненням (умовою) є руйнування того, що існує в думках.

До групи вправ і прийомів належать **«Дроблення»**, **«Інвентаризація потреб»**, **«Що слід зробити»**, **«Машина без поломок»**, **«Покращення продукту»**.

Під час формування цієї компетентності передбачаємо, що можна тренувати певні інтелектуальні компетентності – здібності (що розуміємо як рівень ефективності у виконанні розумових операцій особи на даний час).

Передбачаємо, що існує шість груп таких операцій: **абстрагування, пошук асоціацій, дедуктивне мислення, індуктивне мислення, метафоричне мислення, здійснення перетворень**.

Нижче по чергово аналізуємо інтелектуальні операції:

• Абстрагування

Група операцій абстрагування охоплює виділення в обраних об'єктах лише деяких їхніх характеристик та обминання інших. За допомогою таких операцій можна визначати і перевизначати об'єкти, створювати класифікацію за типовими і нетиповими категоріями, зауважувати подібності.

До групи вправ і прийомів належать **«Тисяча визначень»**, **«Подібності»**, **«Список атрибутів»**, **«Архів»**, **«Основне протиріччя»**, **«Китайська енциклопедія»**, **«Функціональний аналіз»**.

• Пошук асоціацій

Це важлива інтелектуальна операція, що бере участь у формуванні ідей. Тут ідеться про віддалені, дивні та непередбачувані асоціації.

До групи вправ і прийомів, що розвивають здатність вбачати нетипові асоціації, належать **«Ланцюг чи зірка»**, **«Найкоротший ланцюг»**, **«Мережа»**, **«Суперпозиція»**, **«Кольорові Суперпозиції»**.

• Операції проведення творчої дедукції (дедуктивне мислення)

Існує погляд, що творче мислення у своїй основі є алогічним.

Вправи і прийоми **«Що було б, якби...»**, **«Наслідки»** розвивають здібності творчої дедукції.

• Операції індуктивного мислення (проведення аналогій)

Індукція полягає у виробленні висновків на основі неповного набору умов. Значною мірою в цьому типі мислення наявний елемент здогадування, відгадування. Аналогія – це зв'язок між двома об'єктами на основі подібності їхньої внутрішньої структури.

Для розвитку мислення через аналогії слугують вправи і прийоми **«Техніка створення аналогій»**, **«Точна й відносна аналогія»**, **«Відповідний предмет»**, **«Відносна симетрія»**, **«Відповідна ознака»**, **«Сірцепт (нестрогі аналогії)»**.

• Метафоричне мислення

Метафора дуже близька до аналогії. Носій, однак, повинен походити з інших значеннєвих сфер, нетипових для об'єкта (метафора найпоширеніша в поезії). Завдяки метафорам можна говорити про одну річ у термінах, типових для абсолютно іншої речі. Завдяки метафорі можна відійти від стереотипів.

Формувати метафоричне мислення, дуже цінне для евристичного підходу, можна завдяки вправам і прийомам **«Життя – це їзда на тигрі, тому що...»**, **«Фізіономічне сприйняття»**, **«Малювання абстрактних понять»**, **«Уособлення»**, **«Ідентифікація з об'єктом»**.

• Здійснення перетворень

Здібності такого типу стосуються розумових операцій, що полягають у зміні (символічно) вибраних параметрів якогось об'єкту, процесу чи стану речей.

Удосконалювати це вміння можемо через вправи і прийоми **«Ланцюг образів»**, **«Оператор ВЦК»**, **«Позитиви негативів і негативи позитивів»**, **«Ліберальна позиція»**.

У процесі формування компетентностей творчого мислення (наприклад, під час роботи у проектній групі) не можна подолати всіх перешкод, що властиві кожному з нас і випливають з нашого мислення про себе.

Перешкодами можуть бути недостатній рівень безпеки (довіри) в групі, низький рівень інтеграції групи, розпливчастість (нечітке визначення стандартів групи).

Таким чином, можна застосовувати вибрані вправи і прийоми (техніки) для подолання деяких перешкод.

А. Бачити по-іншому

Ця група охоплює мисленнєві процеси, які долають інерційність і скутість у сприйнятті та використанні об'єктів.

Для цього буде добре застосувати вправи і техніки «Безлюдний острів», «Альтернативні назви», «Аллоцентричне сприйняття».

В. Послаблення внутрішньої цензури

Людина має тенденцію відразу оцінювати свої ідеї. Принцип «не судить» є проривом для можливостей евристики.

Відмові від тенденційних та упереджених оцінок сприяють вправи і техніки «Відтермінування оцінки», «Загадування побажань», «Ліфт».

Учасники проекту «Шкільна академія підприємництва» мали нагоду ознайомитися з переліченими вище техніками під час творчої роботи над проектами.

4. Компетентність «Підприємливість та ініціативність» у шкільній практиці – необхідна умова її формування

Підприємницькі компетентності (які містять певні характеристики особистості й поведінки, пов'язані з розігруванням ролі підприємця) та емоційний інтелект можна вважати універсальним набором компетентностей, необхідних для саморозвитку людини у розвиненому суспільстві.

Перед учителем, який формує компетентність підприємливості й ініціативності, стоїть завдання підготувати учнів до самостійності у здобуванні знань та вмінь, він є організатором і співвиконавцем процесу навчання через пізнання учнями довколишньої дійсності. Вчитель підтримує розвиток учасників занять, дбає про розвиток їхньої вправності, відчуття власної гідності, готує до діалогу в неоднорідному середовищі, до співпраці в колективі. Педагог упорядковує інформацію, турбується про відчуття безпеки, водночас заохочуючи до нового досвіду, що сприймається як виклик, наука і можливість удосконалити вміння.

Домовленості й принципи

Спільне встановлення й уточнення принципів роботи на змістовому рівні (що ми робитимемо і з якою метою?), організаційному рівні (яким чином це робитимемо?) і рівні взаємовідносин (яким чином ми будемо ставитись один до одного?) має фундаментальне значення для створення відчуття безпеки учнів у процесі досягнення особистих та колективних цілей. Контракт створює рамки плідного співробітництва. **Вчитель, який подбає про встановлення принципів, є надзвичайно пильним в аспекті їх дотримання щодо себе й учасників занять, навчає учнів відповідальності за себе та інших.**

Важливо:

- встановити взаємні принципи роботи і поведінки на початку реалізації програми / проекту / уроку;
- записати (обговорити) принципи у формі позитивно-стверджувальних речень (напр.: ми пунктуальні, а не: ми не спізнюємося);
- домогтися схвалення контракту всіма учасниками;
- послідовно дотримуватися принципів та реагувати на поведінку, пов'язану з «порушенням контракту», – тоді ми говоримо про конкретну поведінку особи;
- запровадити нові принципи, пов'язані з реалізацією цілей програми та відносинами в групі⁹;
- створити можливість висловлюватися щодо прийнятих принципів;
- дискутувати щодо суперечливих аргументів.

Приклади типових звертань, які міг би використовувати вчитель:

«Олено, на попередніх заняттях ми вирішили, що все приладдя складаємо у цю скриньку. Будь ласка, зроби це».

«Вікторе, є таке правило: ми виходимо з-за парти, коли хочемо з кимось поговорити. Зроби це відповідно до прийнятих нами домовленостей».

«Я зауважила, що під час роботи в групі ви виривали одне в одного інструмент. Так ви можете поранитись. Я пропоную новий принцип у процесі виконання цього завдання: Яка ваша думка?».

9 Більше про це в: *Poradnik edukatora*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2005, str. 211–233.

«Романе, ти сказав, що дівчата думають, що це дурниці. Ми домовилися, що висловлюємося від власного імені. Якщо ти хочеш висловитися, то скажи, що ти про це думаєш?»

Взаєморозуміння

Здатність до порозуміння – це основа ключових компетентностей (у тому числі підприємливості й ініціативності), які є важливими в контактах з учнями, іншими вчителями, батьками. Комунікативні здібності підтримують інше вміння, а саме конструктивне вирішування конфліктів у процесі роботи. **Вчитель, що володіє цією компетентністю, вміє подбати про відносини в групі, а тим самим створити середовище для учіння, що сприяє досягненню особистих та колективних цілей.**

Важливо:

- уважно слухати (напр., ставлення відкритих питань, формулювання думки іншими словами, висвітлення певних моментів, віддзеркалення емоцій¹⁰...);
- виявляти перешкоди в комунікації й уникати їх¹¹ (напр., пильнувати за оцінюванням, критикою, винесенням рішень, віддаванням наказів, заохочувати втішання, поради, засуджувати повчання, вирішування чогось за інших, залякування та ін.);
- бути відкритим для зворотної інформації (позитивної і негативної);
- керувати своїми емоціями;
- враховувати різні точки зору, потреби, побоювання кожної зі сторін конфлікту;
- вирішувати конфлікти відповідно до стратегії «win-win» (я виграв – ти виграв)¹²;
- бути відкритим у вираженні своїх поглядів;
- заохочувати інших до відкритості;
- будувати атмосферу довіри;
- зберігати чіткість (ясність) у формулюванні висловлювань.

Приклади типових звертань, які міг би використовувати вчитель:

«Чи висловився я зрозуміло для вас?»
(Ремарка: Відповідальність у цьому повідомленні лежить на вчителі: чи (я) зрозуміло висловився?, тоді як найчастіше вчителі питають: чи ви зрозуміли?)

«Моя думка на цю тему така: (.....) Що ти про це думаєш?»

«А яка твоя думка щодо цієї ситуації?»

«Ти сказав, що я несправедлива. Що я таке роблю, що ти так думаєш про мене?»

«Для мене важливо те, що ти говориш. Я подумаю над цим».

Емоції у взаєминах

Емоційний інтелект є важливим компонентом компетентності підприємливості. Емоційний інтелект – це здатність виявляти свої почуття та вміння читати почуття інших людей і керувати ними за допомогою відповідної поведінки. Не завжди люди з високим розумовим коефіцієнтом (IQ) мають високий рівень емоційного інтелекту. Гострота розуму, знання і професійні навички дуже важливі в житті, але в міжособистісних стосунках, на ринку праці та у керуванні компанією важливими також є співпереживання, вміння поглянути на себе та інших збоку, вміння налагоджувати контакти й домовлятися, а також здатність працювати разом.

Базою всіх ключових компетентностей, у тому числі компетентності «підприємливість та ініціативність», є знання та емоційні вміння, – їх нестача найчастіше буває причиною порушень рівноваги у суспільних відносинах між учасниками занять та між вчителем і учнями, вчителем й іншими працівниками школи чи батьками. **Тільки вчитель, що володіє здатністю до емпатії, вміє підтримати відчуття власної гідності учнів, їх активність та ініціативність.**

Тому важливо для вчителя:

- зауважувати і розуміти емоції дітей (також і своїх);
- схвалювати емоції дітей;
- уважно, активно слухати те, що говорять діти;
- розуміти їх точки зору;
- керувати емоціями дітей з метою підтримати розвиток особистості.

10 Більше про це в: Adele Faber, Elaine Mazlish, *Jak mówić, aby dzieci nas słuchały. Jak słuchać, aby dzieci do nas mówiły*, Wydawnictwo «Media Rodzina of Poznań, Inc.», Poznań 1993; Jerzy Gut, Wojciech Hamań, *Docenić konflikt*, Wydawnictwo Kontrakt, Warszawa 1995, str. 19-35.

11 Більше про це в: Thomas Gordon, *Wychowanie bez porażek w praktyce*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1994, str. 36-37.

12 Більше про це в: Jerzy Gut, Wojciech Hamań, *Docenić konflikt*, Wydawnictwo Kontrakt, Warszawa 1995.

Приклади типових звертань, які міг би використовувати вчитель:

«Олено, я зауважила, що тебе засмутило те, що фрагмент збудованого тобою замку не сподобався іншим учасникам групи. Я розумію це – я теж буваю сумна, коли мій задум не зустрине схвалення інших».

«Як ти думаєш, що б ти могла зробити в цій ситуації? (.....) Що ще ти могла б зробити? (.....) Що тепер будеш робити? (.....) Що тобі потрібно для того, щоб ти це зробила? (.....) Яким чином ти можеш цього досягнути? (.....)»

Мультикультурне середовище

Різноманітність завжди є цінністю і шансом на формування толерантної поведінки і сприйняття, а також на використання творчого потенціалу кожного учня.

Тільки пильний щодо стереотипів і упередженого ставлення, толерантний учитель, що сам уникає стереотипного мислення, здатний моделювати поведінку такого типу, сприяючи водночас зміцненню відчуття гідності кожної дитини, її творчого потенціалу незалежно від кольору шкіри чи національності або інших передумов, пов'язаних з можливістю дискримінації¹³.

Важливо:

- зауважити й підкреслити відмінності як потенціал групи;
- формувати толерантну поведінку та схвалення відмінностей;
- виражати повагу до інших поглядів і відмінностей між особами, колективами.

Приклади типових звертань, які міг би використовувати вчитель:

«Олеже, ти назвав Наталю білою мавпою. Я не погоджуюся з такою характеристикою людей. Наталя має білий колір шкіри, а ти – смаглявий. Цим ви відрізняєтеся. Але разом ви можете зробити дуже багато – наприклад, порізати секатором усі гілочки».

«Ірино, я не погоджуюся з твоєю думкою на цю тему, я вважаю, що...»

«Моя думка така ж...»

«Ми маємо інші думки з цього приводу».

Завдання

Формування компетентності «підприємливість та ініціативність» відбувається через досвід. Учитель створює середовище, сприятливе для розвитку кожної дитини, зважаючи на відмінності, що впливають з їхніх вікових та індивідуальних особливостей. **Адекватний поділ завдань та ентузіазм учителя підтримує активність учнів у виконанні завдань. Він сприяє відчуттю ефективності роботи та самостійності учнів. Створення атмосфери співпраці (а не суперництва), оцінювання зусиль кожної дитини (а не співставлення результатів роботи) сприяє розвитку відчуття власної гідності.**

Важливо:

- визначити завдання, які є викликами для конкретної особи (не надто легкі, але й не дуже складні);
- висловити переконання, що учень впорається;
- цінувати зусилля кожної дитини;
- хвалити за конкретні досягнення;
- наводити приклади позитивного досвіду як додатковий ресурс;
- вказувати на проблеми, не рекомендуючи вирішень;
- уміло передавати зворотну інформацію (робити це своєчасно, конкретно; вказувати на те, що добре, на те, що варто змінити...)¹⁴;
- стимулювати уяву та надихати учнів на досягнення мети.

Приклади типових звертань, які міг би використовувати вчитель:

«Надю, перед тобою чергове завдання. Ти самостійно перерізатимеш секатором усі складені палички. Я вірю, що ти впораєшся. Я пригадую, що на попередніх заняттях тобі вдалося це зробити разом з Сергієм. Ти пам'ятаєш, що тобі допомогло виконати це завдання? (.....)».

«Надю, ти перерізала секатором усі складені палички. Молодець! Вони рівно перерізані та складені в такому

¹³ Більше про це в: Hanna Hamer, *Demon nietolerancji*, Wydawnictwo Szkolne i pedagogiczne, Warszawa 1994.

¹⁴ Більше про це в: Jerzy Gut, Wojciech Hama, *Docenić konflikt*, Wydawnictwo Kontrakt, Warszawa 1995, str. 24-26.

порядку, як необхідно для дальшої роботи. Я зауважила, що ти подаєш секатор Сергієві вістрями в його бік. Як ти повинна йому його подати?»

Розвиток учителя

Дослідження підтверджують важливу роль учителя в формуванні компетентності підприємливості й ініціативності у дітей.

Моделювання поведінки, формування позицій відбувається через особистий приклад учителя. Тому вчитель мусить вдосконалюватися, працювати над собою, безупинно рефлексувати над власним розвитком.

5. Компетентність «підприємливість та ініціативність» і проект Осередку розвитку освіти

Формування компетентності «підприємливість та ініціативність» була основною метою проектів «Шкільна академія підприємництва – 1 і –2» та «Уроки з підприємницьким тлом», що їх реалізував Осередок розвитку освіти впродовж 2012–2014 рр. у рамках Програми з розвитку МЗС. Вводити в Україні новий предмет або проводити заміну предмету «економіка» на предмет «підприємництва» не було заплановано, зате перед учасниками стояло інше завдання: як у рамках шкільних уроків можна працювати з учнями, щоби розвивати їхню підприємливість, за допомогою яких методів ми повинні формувати цю сьому компетентність, записану в Європейських орієнтирах, як працювати над іншими компетентностями – соціальною, громадянською, інформаційно-комунікаційною, знанням рідної мови (що, з огляду на двомовність в Україні, може бути дуже важливим). Ведення шкільних клубів підприємництва як занять для зацікавлених учнів – тобто додаткових, необов'язкових занять, дало не лише змогу розширити освітню пропозицію для учнів, а й надало місце, простір і час на поглиблення знань та формування вмінь і позицій через реалізацію різних освітніх проектів.

Метою проекту «Шкільна академія підприємництва», співфінансованого Міністерством закордонних справ Польщі, був розвиток серед учнів і вчителів культури підприємництва та компетентностей, необхідних для досягнення успіху в бізнесі та про-

фесійній кар'єрі. Реалізувати перелічені вище цілі було можливо через створення для учнів простору, де вони б розвивали активність на ринку праці та підприємницьку позицію. Цим простором, який уможлилював реалізацію цілей проекту, стали 205 *шкільних клубів підприємництва*, де навчання відбувається на діяльнісних і компетентнісних засадах. Робота у цих Клубах допомогла підготувати молодь до виходу на ринок праці, дала можливість краще зрозуміти принципи економіки й функціонування бізнесу. Вчителі, навчаючи через дію, створювали шанси для практичної перевірки знань, розвитку вміння критично мислити та формування активного ставлення до життя. Залучення членів Клубу до проектів – у тому числі організація конкурсу на найактивніший шкільний клуб підприємництва – сприяло формуванню рис підприємливої людини, розвитку вмінь і навичок, які знадобляться в подальшій суспільній діяльності. Кожна така ініціатива вимагала спостереження, планування, вирішування проблем, взаємодії та ведення переговорів. Це була нагода до власного розвитку. Досвід доброго, дружнього партнерства, що приносить задоволення під час реалізації заходів, може стати основою для розбудови економічної та суспільної співпраці в дорослому житті.

Головною метою посібника «Уроки з підприємницьким тлом» є представлення різноманітних задумів щодо впровадження підприємницьких ідей до змісту і методів навчання в рамках різних предметів. Важливою ознакою запланованої публікації є її міждисциплінарність, оскільки зміст посібника охоплює майже всі шкільні предмети, але тематика конспектів співвідноситься із навчальними програмами (стандартами).

Конспекти уроків розроблені так, щоби вчителі могли формувати не тільки підприємливість та ініціативність, а й усі ключові компетентності, а саме – громадянську і суспільну, мовну, знання рідної мови, вміння читати й інформаційно-комунікативну компетентність.

З огляду на всі ці взаємозалежності та зв'язки, до проекту залучено вчителів різних предметів. Пропагування і поширення підприємницької тематики і формування підприємницьких позицій та підприємливого способу мислення – важливий крок до успішної України.

Як творити підприємницьке тло уроку

Мирослава Товкало

Про потребу виховання підприємливості в наших дітей та молоді сьогодні не сперечається ніхто. Суперечка радше стосується того, наскільки школа здатна сформувати цю компетентність, і якщо так, то як цього досягти. У таких дискусіях, – а вони впродовж останніх кількох років у рамках українсько-польських проектів¹ чи поза ними відбувалися досить часто, – чітко виокремлювалися дві полярні позиції: песимістична й оптимістична. Песимісти наголошують на тому, що школа за суттю своєю не здатна виплекати підприємливість – це вроджена якість, яка дається Богом і передається генетично (недаремно в одних родинях підприємливість домінує, в інших – ні, одні нації славляться своєю підприємливістю, інші стереотипно вважаються непрактичними). Оптимісти переконують, що, незважаючи на прогалини в програмах та їх слабку пристосованість до формування компетентностей, школа може і повинна це робити. Насправді істина в цих суперечках лежить десь посередині – і школа, і родина, і довкілля (наприклад, через суспільні потреби) можуть виховувати підприємницькі якості. Отож розмову про те, як формувати підприємливість та ініціативність як одну із ключових компетентностей, ми змодельємо у вигляді уявних діалогів песиміста й оптиміста, щоби представити проблему з різних позицій.

Що маємо, або оптимістичний погляд

В Україні розуміють важливість формування підприємницьких якостей, про що свідчить впровадження в наші школи відповідних шкільних дисциплін. Наприклад, економіка стала обов'язковим (інваріантним) предметом для одинадятикласників (одна година на тиждень для всіх профілів, крім економічного). Три години на тиждень відводять для викладання економіки в 10-11 класах економічного профілю. У цьому нам можуть позаздрити багато європейських країн, де немає окремих предметів економічного циклу. Окрім

цього, наша школа пропонує десятикласникам варіативні курси: «Основи споживчих знань», «Основи інтелектуальної власності», «Фінансова математика», «Географічна економіка», «Економічне моделювання та розв'язування економічних задач». Для організації допрофільного вивчення економіки у 8-9-х класах у рамках варіативної складової навчального плану учні опановують курс «Моя економіка». До варіативної частини профільної школи належать такі предмети за вибором: «Основи підприємницької діяльності», «Власна справа», «Основи менеджменту», «Основи сімейного господарювання» тощо. Важливим кроком у формуванні підприємливості й активної життєвої позиції вважаємо впровадження у навчальний процес курсу за вибором «Основи споживчих знань» для учнів 1-11 класів.

Щоправда, усі без винятку освітяни нарікають на те, що із кожним роком варіативна частина навчального плану скорочується, а це на практиці означає вибір без вибору.

Проблеми і труднощі, або песимістичний погляд

Однак чи вивчення економіки гарантує формування підприємницької компетентності в учнів, якщо зміст програми, а відповідно й підручники, і вчитель, зосереджені на максимальному поданні базових знань з економічної науки, ознайомленні з основними тенденціями розвитку економіки тощо? Звичайно, ні. Отже, вкотре переконуємось, що сьогодні потрібен компетентнісно орієнтований підхід до навчання і виховання, і не лише на рівні звітних документів, а й на рівні реальної шкільної практики. І тут каменями спотикання стають щонайменше дві проблеми.

Перша – це навчальні програми. Сьогоднішня школа, як і двадцять років тому, працює на засадах репродуктивних і трансляторних підходів, де величезний обсяг знань, а радше прагнення до 100-відсоткової всеохопності змісту програми, домінує над здоровим глуздом і гуманістичною педагогікою. Такий великий обсяг знань, який запропоновано в рамках інваріантного шкільного предмету з економіки чи навіть багатьох варіатив-

¹ Йдеться про проекти «Шкільна академія підприємництва» (2012-2013) та «Уроки з підприємницьким тлом» (2014), що ініціює Осередок розвитку освіти (Варшава) в особі Еви Бобінської та фінансує Міністерство закордонних справ Польщі в рамках «Польської допомоги».

них курсів, залишає обмаль часу на те, що становить суть навчання – розвиток умінь та навичок учнів, і цілковито витісняє на задвірки уроку те, що небезпідставно уважають його серцем – формування цінностей, ставлень, світоглядних позицій, готовності до застосування знань, належної самооцінки. Отож говорити про компетентісно орієнтований підхід за таких умов важко.

Друга проблема полягає в неадекватному застосуванні методів, що *a priori* не можуть формувати компетентності. Довгі лекції та повідомлення вчителя про тенденції макроекономіки, якими б досконалішими та красномовними не були, ніяк не вплинуть на розвиток компетентності конкретного учня (пригадую своїх знайомих зі студентської лави, в яких такі лекції розвинули хіба унікальну здатність спати в аудиторії з розплющеними очима). Отож, щоб не спали й не нудилися наші учні, потрібні інші методи, до яких частина українських учителів стереотипно ставиться як до «несерйозних» і малоефективних. Вони, мовляв, займають багато часу, педагоги втрачають «контроль» за учнями і перестають відігравати в класі ключову «акторську» роль. Нерепрезентативне анонімне анкетування, яке я провела серед директорів і заступників у жовтні – листопаді 2012 року на базі Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, продемонструвало сумну тенденцію. 64% осіб віком понад 40 років (а це вік більшості керівницького складу) переконані, що інтерактивні методи на уроках не приносять користі або ця користь мінімальна, і виправдовують їх застосування на уроці в рідкісних випадках, наприклад, двічі-тричі на рік напередодні канікул, під час свят тощо.

Тоді як бути?

І оптимісти, і песимісти переконані, що сьому ключову компетентність – підприємливість та ініціативність, мало розвивати в рамках предметів економічного циклу, навіть якщо переконаємо вчителів цих дисциплін по-новому подивитися на навчально-виховний процес. Потрібен системний процес, який передбачає інтегрованість «підприємницьких дисциплін» в усі шкільні предмети. Саме таке вирішення цієї проблеми підказали нам польські колеги в рамках українсько-польського проекту «Уроки з підприємницьким тлом».

Підприємницьке тло тут слід розуміти не тільки як цікаву метафору, а й як конкретну вказівку до дій. Не варто нарікати на малу кількість годин, призначених на вивчення економіки, на обмежену варіативну складову, яка часто не перевищує 4%. Можна діяти, якщо ти вмотивований і компетентний учитель, що розуміє, як створити підприємницьке тло на будь-якому уроці через зміст і через форму.

Творення підприємницького тла через зміст уроку

Інтегрованість змісту уроку – важливий чинник творення підприємницької компетентності, як, зрештою, й інших ключових компетентностей дитини. Традиційне шкільне життя, поділене на предмети з їхніми окремими об'єктами вивчення, методами та вимогами, формують в учнів хибну картину світу, який нібито складається з ізольованих комірок, де все відбувається за окремими, знову таки ізольованими, законами. А світ насправді – взаємопов'язана макросистема, у якій одночасно діють закони фізики, хімії, лінгвістики, математики тощо. Змодельовати такий світ допоможуть інтегровані уроки. Ідеальний варіант – коли на такому уроці працюють два вчителі, напр., української мови й економіки, – зовсім не обов'язковий. Усім зрозуміло, що в українській системі освіти його можна зреалізувати тільки у виняткових випадках (на т. зв. показових «відкритих» уроках). Ця книжка показує, як інтегрувати підприємницьку складову у зміст будь-якого предмету без обов'язкової участі вчителя економіки. Для цього потрібно кілька речей, зокрема «проблемність» змісту повідомлень на уроці, які стимулюють дискусію, обговорення, пошук різних джерел інформації, зіткнення думок і переконань. Власне проблемна ситуація стає стержнем міжпредметних навчальних проектів, інтерактивних вправ, рольових ігор. Проблемність змісту і є однією з передумов інтегрованого уроку, що показує учням потребу комплексного підходу до вивчення теми.

Інтегрований урок неможливий без вмотивованого і підготовленого вчителя, який розуміє важливість інтегрованих підходів і може стати для учня «енциклопедистом», а не вузькопрофільним фахівцем. З іншого боку, це має бути відважний учитель, який не боїться визнати перед класом, що він чогось не

знає. До речі, Сугата Мітра, відомий (завдяки мотиваційним роликам TED) педагог і освітній експерт стверджує, що найдієвішим методом у його педагогічному репертуарі власне і виявилося те «я не знаю, але я дуже хочу від тебе дізнатися про це...».

Сама собою інтегрованість уроків у далекій перспективі спричинює зменшення кількості предметів (оптимальна їхня кількість – 10-12), що, на думку, експертів, допоможе підвищити якість навчального процесу.

Пов'язаність змісту уроку з реальним світом – важливий інструмент творення підприємницького тла. Ця очевидна вимога ефективного навчання і досі залишається *fata morgana* української освіти. Знання, які дає сьогодні школа, далекі від потреб, що їх ставить перед учнями світ. На думку освітян Львівщини² (керівників шкіл, методистів, учителів), сучасні навчальні програми пропонують 34% непотрібного матеріалу, який не знайде застосування в житті учня, 93% опитаних освітян вважають шкільні програми надто складними... Що може зробити в цих умовах учитель, окрім як апелювати про зміни навчальних програм? «Шукати стежки для виходу в реальне життя» – порада від колишнього заступника міністра освіти Польщі Кшиштофа Становського залишається й досі актуальною, хоча зустріч з українськими вчителями, на якій я почула цю фразу, відбувалася 2007 року. Додам від себе, що без таких «стежок у реальне життя» неможливе не тільки творення «підприємницького тла», а й загалом ефективне навчання.

Практична цінність інформації мала б знаходити підтвердження через реальні факти, у змодельованих на уроці ситуаціях. Це важливе завдання вчителя, який прагне виховати підприємливість не лише на уроках економіки, а й на інших уроках, а ще виклик. Ідеться про те, що підприємницьку складову у програмі багатьох шкільних предметів «зашито» в прихованому вигляді. Розгляд тем із «неявним», на перший погляд, підприємницьким змістом на уроках мови і літератури, математики й образотворчого мистецтва, хімії, фізики чи біології допоможе учням побачити предмет із різних боків, відчувати багатогранність і неоднозначність світу. І найголовніше, таке «багатошарове» опанування

матеріалу значно ефективніше. Вивчення творів Івана Карпенка-Карого чи О. де Бальзака на уроках літератури відбувається традиційно крізь призму аналізу літературних характеристик, а в інноваційному аспекті їх можна було б вивчати в проекції формування підприємницьких компетентностей, що, безперечно, урізноманітнює б навчання, прив'язало б тему до актуальних проблем сьогодення, а отже, додало б ефективності уроку. Так само підприємницьке тло можна розгледіти на уроках біології (згадаймо постать визначного Левка Симиренка в контексті вивчення селекції), інформатики (тут аж просяться розповіді про історії успіху відомих мільярдерів Білла Гейтса, Стіва Джобса чи Марка Цукерберга), української літератури (підприємливість Марка Кропивницького, що спричинилася до розвитку знаного театру корифеїв) та ін.

Звичайно, «проявити» підприємницьке тло на деяких уроках простіше, ніж на інших, головне, щоб учитель усвідомлено підходив до цієї потреби. Наприклад, у рамках економічної географії з її темами про економіку країн та тенденції економічного розвитку доречним виглядає інформація учнів (чи мініпошукові проекти) про роль малого бізнесу, умови його заснування, економіку регіону тощо. Учителі математики, особливо у школі I-II ст., могли б зробити свій внесок у розвиток підприємницьких компетентностей школярів, замінивши відірвані від життя неприкладні завдання, на ті, які дали б змогу учневі уявити себе в ролі підприємця чи, зрештою, співтворця родинного бюджету.

У рамках деяких предметів знайти «підприємницьке» тло у змісті значно складніше, і тільки компетентний і вмотивований учитель здатний це зробити. Зрештою, сподіваємося, що ця книжка, яка побачила світ у рамках проекту «Уроки з підприємницьким тлом», і сам проект підкаже, як це зробити.

Творення підприємницького тла через форми роботи на уроці

Зрозуміло, що не всі теми, які розглядаються в рамках шкільних уроків, можна подати крізь призму змісту, що формує підприємливість. І тут нехай не розчаровуються наші вчителі. Підприємницьку компетентність можна розвивати *щодоуроку* через відповідні форми роботи – тобто через ті навчальні методи, які спонукатимуть учня бути ініціативним, активним, комунікабельним, відповідальним, передбачливим, відважним тощо. Ці форми відображають новий (а чи може, давно забутий у радянській системі) діяльнісний під-

2 Це нерепрезентативне анонімне анкетування я проводила серед слухачів курсів Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти в листопаді 2012 року. З цього часу мало що змінилося у змістовій частині програм.

хід до навчально-виховного процесу, який має прийти на зміну трансляторної школи, якщо ми прагнемо формувати компетентності, а не обмежуватися тільки відтворенням знань.

Суть діяльнісного підходу полягає в давно відомій, але недооцінюваній у нашій педагогіці істині – найефективніше навчання тоді, коли ми, залучивши різні відчуття, діємо. Хай спочатку ця практика буде не надто майстерною, але що більше практикуємо, то більше вчимися. Недаремно найефективніші інноваційні навчальні методики акцентують на гаслі:

90% практики + 10% таланту
= 100% успіху.

Як домогтися, щоб діяльнісний підхід запанував у наших школах, а отже, щоб наші вчителі працювали над розвитком компетентностей учня, а не гналися за проходженням тем? Перша засада – впровадження інтерактивних методів навчання. Саме завдяки цим методам можна змодельовати життєві ситуації на уроках і спонувати дітей мислити, спілкуватися і діяти.

Творення підприємницького тла через інтерактивні методи

Впровадження інтерактивних методів, як і «змішаного навчання» (*blended methods*), смарт-освіти, проектних технологій у навчально-виховний процес яскраво свідчать про те, наскільки педагогіка і дидактика тісно пов'язані з освітньою політикою, а результат впровадження цих методів впливає на розвиток усієї держави. У стратегічних документах розвитку освіти багатьох країн, зокрема тих, які можуть похвалитися високим рівнем економіки та якості освіти, – Сингапур, Південної Кореї тощо, попри узагальненість тез і тверджень (чого вимагає специфіка таких документів), чітко задекларовано вимогу впровадження інтерактивних методів, «змішаного навчання», проектних технологій як умову компетентісно орієнтованого підходу в школі та гарантію якісної освіти.

Ефективність інтерактивних методів, кооперативного навчання пояснюють не тільки науковці в галузі педагогіки, нейролінгвістики, психології, а й звичайний здоровий глузд. Діти з приємністю вчаться через гру та спільну діяльність, бо це впливає з їхньої природи. Рольові ігри, що виконують діти на уроці, переносять їх у таке бажане доросле життя, допомагають побачити світ і себе в ньому збоку, підвищують самооцінку

і попит на нове. Позитивні емоції, одержані під час спілкування, зміцнюють засвоєні знання, перетворюючи їх в уміння та навички. У співпраці формуються соціальні компетентності, народжуються лідери, скорочується відстань між учителем та учнем тощо. Докладніше про те, як втілити інтерактивні методи у шкільну практику, читайте в наступному розділі цієї книжки.

Творення підприємницького тла через проєктні технології

Ще однією формою роботи, що забезпечує формування підприємницької компетентності, є шкільні проєкти. Їхню роль у навчально-виховному процесі годі переоцінити. Саме завдяки навчальним проєктам учні вчаться застосовувати знання на практиці, працювати в команді над конкретним завданням, презентувати свої результати, шукати інформацію з різних джерел, порівнювати й аналізувати, переконувати і вести за собою. Завдяки проєктному методу в учнів формується т. зв. проєктне мислення – вміння окреслити кінцеву мету та час її досягнення, побачити конкретні результати та осіб, які допоможуть їх зреалізувати, спланувати спільну діяльність з огляду на те, які кроки потрібні, щоб досягти мети. Проєктне мислення, що будується на відповідальності і кооперації, потрібне не лише підприємцям, а й кожній особі, яка прагне бути успішною в різних галузях: у науковій установі, на виробництві, у фермерському господарстві, в громадській організації чи в родині.

Метод проєктів особливо важливий у вихованні підприємливості, ініціативності, активності. Завдяки українсько-польським проєктам упродовж останніх кілька років учні з усіх куточків України формували ці якості, працюючи на базі своїх шкіл над створенням «Шкільних клубів підприємництва». У рамках цих клубів діти проводять тренінги, зустрічі з відомими людьми, реалізують свої невеликі проєкти, спрямовані на благодійництво, покращення життя громади, активізацію учнівського самоврядування, підвищення іміджу школи, налагодження мережі між такими клубами тощо. Докладніше про ці проєкти можна прочитати в електронному посібнику «Шкільний клуб підприємництва», розміщеному на інтернет-платформі: sa-ukraine.org.ua.

Гарним досвідом для наших школярів є участь у навчальних міні-проєктах, які ґрунтуються на заснуванні та веденні симуляційних фірм у навчальних закладах. Конкурс таких проєктів відбувався цьогоріч у Львові

в рамках ще одного українсько-польського проекту «Ініціативна молодь - 2».

Творення підприємницького тла через методи «змішаного» навчання

Ці методи прийшли до наших шкіл зовсім недавно, однак в основному прижилися в українських школах на уроках інформатики. Суть методу – кооперативне навчання із застосуванням ІКТ у рамках всіх шкільних дисциплін – якнайкраще моделюють потреби сьогоднішнього світу. Учні працюють невеликими командами в класі: одна група виконує пошукове завдання за комп'ютерами, які розмістилися в кутку класної кімнати, інша – серед книжок і друкованих матеріалів, ще одна – обговорює і графічно оформлює результати своєї праці, окремий гурт дітей засів над завданням з учителем. Таке навчальне довкілля тільки на перший погляд здається невіпорядкованим «вуликом», а насправді – це добре змодельована життєва ситуація, що переноситься до класу. Зрозуміло, працювати вчителю таким методом значно важче, аніж відіграти роль «лектора», а тому існує спокуса, принаймні на початках впровадження цих методів, зробити процес контрольованим і таким, щоб «було чути, як муха пролетить». Однак методи змішаного навчання дають вагомий результат – сформовані компетентності учнів, і вчительські зусилля при цьому окупляться сторицею.

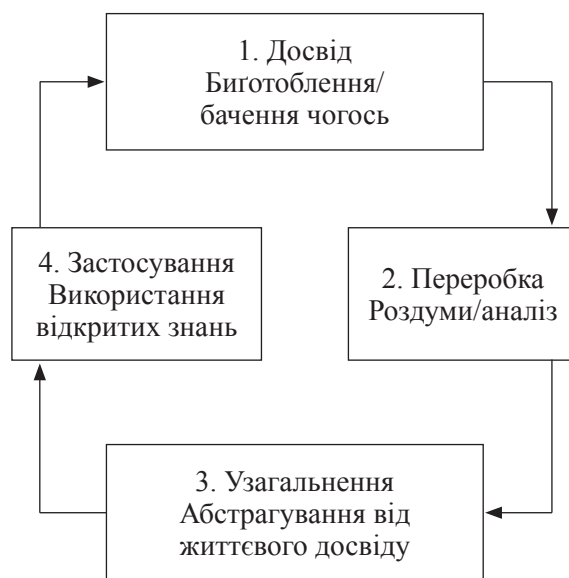
Творення підприємницького тла через вихід за межі класу

Працюючи з наведеними вище методами, ми прагнемо наблизити навчально-виховний процес до реального життя. Та не забуваймо, що найпростіший спосіб впровадити діяльнісний підхід до навчання – вийти за межі класу: на екскурсію до банку, на фірму, до лісу, на локальний ринок, створити літній навчальний табір чи школу. Такі «польові дослідження» допоможуть переконати учнів у сенсі навчання, мотивують й активізують до пізнання нового. Для того, щоб така мандрівка мала максимальний навчальний ефект, важливо, щоб її завершенням стало осмислення побаченого й почутого у вигляді учнівських презентацій, відгуків, рефлексивних нотаток, заповнених листів спостереження тощо.

Творення підприємницького тла через «когнітивні гачки» та звертання до досвіду учнів

Саме так образно називають звернення до досвіду учнів Дж. Воз і Г. Драйден у відомій на весь світ «Революції в навчанні».

«Когнітивні гачки» – не просто гарантія ефективного засвоєння нового, своєрідна подушка, яка втримує інформацію від поглинання в небуття, а й інструмент формування компетентностей. Звертання до досвіду учня в евристичній бесіді, навіть якщо цей досвід невеликий, гарантує те, що закріплено як формальна норма в нашій освіті – учень стає справжнім учасником навчально-виховного процесу, співтворцем і конструктором нових знань, винахідником і відкривачем. А навіть більше, сьогодні з упевненістю можемо говорити про те, що сам досвід учня стає найціннішим навчальним матеріалом на уроці.

Творення підприємницького тла через відповідні форми оцінювання

Ще одним дієвим інструментом формування підприємницьких рис в учня є відповідне оцінювання, яке пропонує вчитель на уроці. Майже кожен добрий педагог знає найкращу формулу оцінювання на уроці:

$$\begin{aligned}
 &50\% \text{ самооцінювання} \\
 &+ 30\% \text{ взаємооцінювання} \\
 &+ 20\% \text{ оцінювання вчителя} \\
 &= 100\% \text{ успіху.}
 \end{aligned}$$

Цей перший доданок, самооцінювання, формує дуже важливу рису успішної людини – самоаналіз, спостережливість за собою, вміння бачити і визнавати перед собою свої помилки, так щоб більше не повторювати їх. Другий компонент – взаємооцінювання, виховує відкритість до критики з боку інших (від ровесників її приймати часто важче), здатність відсторонювати об'єкт від суб'єкта оцінювання, вміння слухати, навіть не надто приємні речі, аналізувати та порів-

нювати, зрештою, і це найважливіше – залишатися друзями, попри критичні зауваження. Третій доданок, оцінювання вчителя, в уроках з підприємницьким тлом має свою специфіку. Найкраще, коли воно критерійне, тобто учень чітко знає (бо одержує спеціальну табличку), як буде оцінений його результат і які аспекти цього результату важитимуть найбільше: новизна ідеї, кількість опрацьованих друкованих чи електронних джерел, цікава презентація в PowerPoint, гарне мовлення під час презентації тощо. Таке оцінювання матиме виховне значення для учня, допоможе йому конструктивно підійти до завдання, а вчителю дасть гарантію того, що його оцінювання – об'єктивне, чесне і прозоре.

Презентуючи наприкінці вересня програму всеосяжних реформ у рамках Стратегії 2020, Дмитро Шимків, заступник голови Адміністрації президента України з питань проведення адміністративних, соціальних та економічних реформ, а ще зовсім недавно успішний генеральний директор українського офісу «Microsoft-Україна» й один із найкращих українських менеджерів, наголосив на потребі нових людей, які будуть втілювати цю стратегію. Говорячи про чиновників, які мають прийти на зміну корумпованих і зіпсутих владою, Дмитро Шимків назвав кілька основних рис топ-службовця – *відповідаль-*

ність, ініціативність і вміння брати на себе ухвалення важливих рішень.

– Звідки нам таких узяти? – розгублено запитав журналіст. Відповідь Д. Шимківа була несподіваною. На думку керівника, такі особи мають прийти в чиновницький апарат із бізнесу – саме ці якості виховує підприємництво: «Для мене топ-менеджер – це людина, яка бере на себе більше відповідальності, ніж інші і розуміє, як нею управляти. Це людина, що вміє розподіляти ролі і бачити можливості. Це одночасно і підприємець, і управлінець.»

Очевидна простота відповіді зовсім не означає, що такий сам простий і шлях розв'язання цієї проблеми. Плеканням підприємливих людей мала б займатися сьогодення українська освіта, бо всім зрозуміло, що ці риси надзвичайно цінні не лише для чиновників різного рівня, а й для інших сфер нашого життя. Та чи здатна сьогодні українська школа взяти на себе такий виклик? Уже зараз можна з упевненістю говорити про те, що, попри проблеми і перешкоди, це вдається робити, якщо маємо на озброєнні важливі навчальні стратегії та підходи, якими прагнемо поділитися із Вами. Вироблення цих стратегій – результат колективної праці десятків педагогів з України та Польщі в рамках проекту «Уроки з підприємницьким тлом».

Інтерактивні методи навчання як інструмент виховання підприємливості

Бобінська Ева

Чому слід навчати по-іншому?

1. Зміни, що відбуваються в суспільстві, є причиною безупинного впровадження інновацій у системі навчання, які, своєю чергою, впливають на суспільний розвиток.

Щораз очевиднішим стає той факт, що від доброї освіти залежить не лише доля окремо взятої особи, а й доля усього суспільства. Варто нагадати, що існує тісний зв'язок між рівнем освіти суспільства і зростанням національного доходу. Тому в усьому світі постійно росте зацікавленість ефективністю навчання, яка сприяє впровадженню багатьох освітніх інновацій. Необхідною умовою на сьогодні є перехід від консервативного навчання до такого, яке впорається з викликами XXI століття і поведе суспільство до змін, оновлення, нового трактування дотеперішніх проблем. Освіта не є мистецтвом заради мистецтва – вона повинна бути відповіддю на суспільні очікування: вчимо когось для чогось, із якоюсь метою. Вчитель повинен пам'ятати про те, що він працює не винятково для того, щоб представляти іншим готові рецепти, подавати як на тарілці акуратно приготовлені порції знань, а передусім для того, щоб мотивувати інших до мислення. «Не достатньо багато знати, щоб бути мудрим», – говорив ще давним-давно Геракліт.

Світ навколо нас невинно вимагає креативності, ухвалення рішень, прийняття відповідного вибору, оцінювання людей, явищ, речей.

Те, чого тепер очікується від майбутніх працівників на багатьох посадах, – це перш за все вміння творити ідеї, вирішувати складні проблеми і швидко приймати самостійні рішення. Доброї пам'яті, критичного та логічного міркування, вродженого інтелекту вже не достатньо – необхідне творче мислення. Потрібно також розуміти й те, що інтелект – це певний потенціал, який часто залишається невикористаним. І лише ті матимуть шанс на успіх в житті, які вмітимуть відкрити в собі талант і вміло його продемонструвати. Реалії сучасного світу вимагають не лише володіння певними знаннями з даної тематики, а й створення певного бачення, визначення цілей, пла-

нування стратегії дій, передбачення наслідків і зауваження альтернативних рішень.

2. Школа не може бути постійно однаковою, вона повинна реагувати на виклики XXI століття. Сучасна людина живе в ритмі постійних змін і перетворень. Цивілізаційні процеси змінили темп нашого життя. Чергові покоління живуть щораз довше і щораз інтенсивніше, й освіта має бути пристосована до їхніх потреб. Усе частіше ми запитуємо про застосовність отримуваних знань. Екзистенціальний контекст освіти передбачає її тісний зв'язок з життєвою практикою, придатність знань як у щоденному, так і професійному житті. Вона повинна готувати молодих людей до нових ролей – креативних менеджерів, лідерів, які вміють залишати минуле позаду і творити краще майбутнє.

Натхнення інтелектуального розвитку учня – це виклик, який стоїть перед вчителем у реформованій школі. Мотивування учнів передбачає відхід від принципу «трьох З» – **зазубрити, здати і забути**.

У преамбулі програмних основ для польських гімназій було записано: «У гімназії вчителі вводять учнів у світ наукових знань; привчають їх до самостійності; допомагають їм у прийнятті рішення, що стосується напрямку подальшої освіти, і готують до активної участі в громадському житті». Освіта повинна «вводити учнів у світ науки, понять, тверджень і відповідних методів для обраних наукових дисциплін, пробуджувати і розвивати індивідуальні зацікавлення учня». Поруч із застосуванням пропонованих методів навчання потрібно віддавати перевагу тим, які ґрунтуються на самостійному вмінні учнів здобувати знання, а також спонукають їх до творчої активності, яка полягає в індивідуальному або груповому вирішенні проблем.

Ці формулювання вказують учителям на необхідність підбору методів навчання та підготовку учнів до самостійності, відповідальності, активності й креативності.

Створення для учнів можливості навчитися вмінь ефективної комунікації та роботи в групах за завданнями є однією з основних вимог освіти. «Якість твого життя залежить

від якості твоєї комунікації», – казав Зиг Зіглар. Уміння результативно порозумітися – це найважливіше джерело успіху в кожній сфері життя. Використовуючи інтерактивні методи, ми навчаємо дітей відповідних міжлюдських взаємин, розуміння, толерантності, відкритості.

Ніщо не відбиває бажання вчитися так, як нудьга і завдання, що виходять за рамки можливостей учня. Освіта є процесом, який охоплює учіння і навчання. Хоч багато залежить від особи, що вчиться, та її індивідуального стилю навчання, певною мірою відповідальність за результати, що їх досягає учень, і за кінцевий ефект усього процесу лежить на тому, хто його організовує.

Учитель не повинен знати всього, але може й повинен забезпечити своїх учнів основними вміннями, щоби зарадити собі в умовах реального світу, що бурхливо змінюється. Індіанське прислів'я говорить: «Дай мені рибу, і я матиму що їсти весь день. Навчи мене ловити рибу, і я матиму що їсти все життя».

Вчитель створює умови для того, щоб учень умів учитися, думати, шукати, вдосконалювати, спілкуватися, діяти й співпрацювати в колективі. Це зміна у дотеперішній ролі вчителя, і, як кожна зміна, вона вимагає часу. Вчитель виступає в ролі:

- особи, що організовує процес навчання, досліджує потреби, очікування, можливості учнів;
- особи, що узгоджує внутрішні потреби учнів з вимогами програми, яку вибирає сам учитель;
- особи, що створює умови для навчання, пошуку, відкриття, мислення, комунікації, дії та співпраці в групі;
- особи, що бере участь в емоційному обміні, який відбувається між учнями, групою, класним колективом;
- опікуна, за допомогою якого учні можуть вчитись активно і самостійно.

Організуючи процес навчання, вчитель визначає тематику, цілі, передбачувані наслідки, способи перевірки й оцінювання досягнень учнів. Для реалізації визначених цілей він вибирає відповідні методи (поняття «метод» походить з грецької мови – від слова «methodos» (дорога до чогось) і означає спосіб, яким можна досягнути певної мети).

Особи, що навчають, повинні розуміти, що той самий зміст програми можна реалізовувати різноманітними способами й або заін-

тригувати ними учнів, або назавжди убити в них будь-яке зацікавлення до здобування знань і бажання вчитися. Від учителя, його винахідливості залежить вибір відповідного методу, який буде адекватний до змісту і можливостей учнів. Слід пам'ятати, що на одному уроці можна використовувати декілька методів, які взаємно доповнюються, підвищують привабливість занять і створюють учням нагоду для більшої активності. Застосування інтерактивних методів у навчальному процесі сприяє поглибленню здобутих знань, їх оперативності й стійкості. Діти повинні думати під час виконання розпочатих дій. Вони залучаються емоційно; вони є активними у сфері сприйняття, руховій, вербальній і емоційно-мотивуючій царинах. Разом з інтерактивними методами варто застосувати традиційні методи навчання – презентації, міні-лекції, повчальні розмови чи запам'ятовування фрагментів матеріалу з підручника.

Потрібно, однак, розуміти, що основною метою навчання майбутніх поколінь є наука самостійно мислити. І це не є жодним відкриттям, оскільки вже в античні часи мудрість розуміли як мистецтво неперервного ставлення питань і діалогу із самим собою.

3. В одному з юридичних документів UNESCO сформульовано важливу максиму: *вчитися, щоб бути, щоб знати, щоб діяти, щоб жити спільно*. Цей документ передував Рекомендаціям Європарламенту у справі європейських ключових компетентностей і був проголошенням освітніх цілей Європейського Союзу. «Ключові компетентності в навчанні впродовж життя (Європейські орієнтири)» від 18 грудня 2006 року визначають доцільність навчання, його застосованість і пристосування до світу, що постійно змінюється: «Навчання впродовж життя стало необхідністю для кожного громадянина. Ми повинні весь час розвивати наші вміння і компетентності не тільки для самореалізації й активної участі в житті суспільства, а й також для того, щоб з успіхом функціонувати на ринку праці, який зазнає постійних змін». Визначення «орієнтири» належить до пріоритетів, орієнтуючи на те, що необхідно освіті, яку розуміємо як нескінченний процес – змінний і динамічний.

Європарламент виділив вісім ключових компетентностей:

- 1) знання рідної мови;
- 2) знання іноземних мов;
- 3) математичні компетентності та базові науково-технічні компетентності;
- 4) інформаційні компетентності;
- 5) уміння вчитися;

- 6) соціальні та громадянські компетентності;
- 7) ініціативність і підприємливість;
- 8) культурна обізнаність та здатність до експресії (вираження).

Бачення ближчої до життя школи залишається ідеалом, а не конкретною і реальною метою освітньої політики. Щоб навчальна діяльність мала сенс, школа повинна готувати до життя у спільноті регіону, у рідній країні та Європі. Життєвий успіх учнів залежить від того, чи навчимо ми їх виконувати суспільні ролі, чи здобуватимуть вони ключові компетентності в дії. Навчання за допомогою інтерактивних методів, напр., методом проекту, породжує у молоді потребу ініціативності та підприємливості, а в майбутньому – активної участі в громадському житті. Вчитися, щоб діяти, – це один з найважливіших постулатів Євросоюзу і визначник якості роботи сучасної школи. Європейські ключові компетентності є інструментом у прямуванні до цієї мети.

Чим є інтерактивні методи навчання?

Кожен метод може реалізуватись як інтерактивний або ні. Все залежить від поведінки вчителя, який може дати волю певним реакціям учня або заблокувати їх. Так трапляється тоді, коли незадоволеними є певні умови комунікації з іншою людиною – тобто спроба «наздоганяти» її, пристосовувати сили і ресурси до її потреб і можливостей. Отже, що таке методи навчання?

1. Метод навчання – це спосіб, за допомогою якого вчитель керує процесом навчання для досягнення основних цілей у сфері інформації, умінь, установок.
2. Метод навчання – це раціонально запланована форма організації етапів навчання, яка створює визначену ситуацію та умови, в яких учень прямує у чітко визначеному напрямку відповідно до окреслених раніше вчителем принципів для досягнення мети, яку поставив учень.
3. Метод навчання служить для здобуття і поглиблення знань, а також розвитку вмінь та навичок учня.
4. Інтерактивні методи – це група методів навчання, для яких характерним є те, що в процесі навчання активність учнів перевершує активність вчителя.

Перш за все ми повинні пам'ятати, що методи навчання є тільки інструментами, що служать для реалізації свідомо визначених цілей. Тому ми повинні мати чітку картину того, куди ми прямуємо, чого ми хочемо

досягти, чого ми хочемо навчати, які цінності ми передаємо, які знання і вміння повинен мати наш випускник.

До цих питань варто повертатися час від часу вже в процесі навчання, щоб безперервно поглиблювати свідомість того, куди прямуємо, і не втратити з поля зору задекларованих на початку цілей. Варто також задуматися, чи те, що вчитель робить під час занять, справді наближає учнів до досягнення того, що освіта має намір зробити. Те, які освітні цілі ми формулюємо, залежить значною мірою від наших учнів і від нас самих. Пам'ятаймо, що своєю поведінкою ми моделюємо поведінку учнів. Адже навчання повинно відбуватись у результаті активності обох залучених сторін. Учитель має докласти зусиль, щоб створити якнайкращі умови для активності учнів – зокрема через конструювання спонукальних завдань, які пробуджують креативність і приносять цінний навчальний досвід.

Учителю в досягненні цілей допоможе застосування різноманітних методів навчання. Їх можна згрупувати залежно від бажаних ефектів:

- методи, що зосереджуються на вміннях критичного мислення, умовиводи, аналізи, оцінювання й узагальнення фактів. Для реалізації цього виду цілей може послужити: мозковий штурм, SWOT-аналіз, ПНЦ, лекція з презентацією і робота з текстом-джерелом.
- методи, що сприяють формуванню відповідальності, проведенню й оцінюванню вибору, а також прийняттю рішень з повним усвідомленням наслідків. Корисними для нас будуть: «дерево прийняття рішень», методи дискусії (дебати, «шість капелюхів», «критерійний покер», дискусія на бали, метаплан).
- методи, що розвивають уяву, ґрунтуються на емоціях і переживаннях учня, а також створюють нагоду до дії: драма, моделювання, рольова гра, «Асоціативний кущ», ментальні карти.
- методи, які добре відомі й часто застосовуються, – лекція з презентацією, робота з текстом-джерелом, співпраця й робота в малих групах, експертні групи, зупинки з завданнями, а також останніми роками – проект.

Яким чином реалізовувати інтерактивні методи?

Реалізація цих методів вимагає відкритих відносин між особами, залученими до

процесу навчання. Вони становлять основу атмосфери довіри, в якій учні можуть пробувати ризикувати в інтелектуальному та практичному вирішенні проблем у співпраці з іншими. Відповідні міжособистісні контакти істотним чином впливають на реалізацію завдань учнями. Дбаючи про цей аспект роботи з учнями, ми повинні присвятити відповідну кількість часу на обговорення ходу завдань після їх закінчення. Це має бути час, присвячений роздумам на цю тему та її обговоренню. Обговорення може бути розпочате в малих групах, а потім продовжене на перед усім класом.

Пам'ятаймо, що питання, яких ми навчимо, мають бути представлені у формі проблем – тобто випадків (явищ, процесів) справді істотних, які фокусують у собі конфлікти, що мають багато можливих варіантів рішень. Учні повинні досліджувати ці проблеми, приймати рішення, пов'язані з вибором варіантів, і, якщо це лише можливо, перевіряти прийняті рішення в умовах, найбільш наближених до реальних.

Вибір конкретного методу, а також спосіб його реалізації залежить від того, з якою групою учнів ми працюємо. Адже кожна група є інша (щодо зацікавлень, потреб, можливостей). Отже, ми повинні пізнавати учнів – зокрема через розмови з ними, спостереження й обмін думками з іншими вчителями. Крім цього, на вибір методу мають вплив такі фактори, як кількість учнів у класі, попередній досвід учнів, матеріальне середовище (напр., розташування меблів у класі).

Опис методів, які активізують навчання

Навчання сприяють такі ситуації, в яких молодь може розмовляти, обмінюватись думками і досвідом, а також випробовувати результати своїх роздумів на практиці – у дії. Отже, існує потреба застосування таких методів навчання, які вимагають від учнів активності – напр., вербалізації своїх думок і комунікації з іншими особами, групового або індивідуального вирішення проблем, планування та організації. Цих цілей ми можемо досягти, використовуючи під час уроку описані нижче методи.

Драма

Метод драми відомий ще за іншими назвами – розігрування сценок, рольова гра. Ці терміни використовуються паралельно як рівнозначні.

Термін «драма» має два значення – давніше, що визначає вид сценічного твору кінця

XVIII століття, і сучасне, що характеризує специфічні заняття, які мають на меті розвиток (у широкому розумінні цього слова) індивідуальності молодшої людини, її виховання.

Драму як метод навчання часто описують як інструмент, що полегшує практичний розвиток суспільних умінь – таких, як: ведення переговорів, прийняття рішень, спілкування та ін. Драма є таким видом занять, у якому проблема вирішується через участь у драматичній дії, найчастіше імпровізованій. Педагог ставить проблему, яку слід вирішити, учні пробують її вирішувати драматичними методами, що їх подає вчитель. Учитель вигадує драматичний сюжет, і учні доповнюють його своїм баченням світу, перевтілюються в осіб або набирають певних рис уявних постатей, виражають ці риси у розмові й поведінці, які мали б місце, якби вони були цією особою.

Драма – це не забава, а творча робота, яка повністю втягує людину, її емоції, інтелект, тіло й уяву, допомагає краще зрозуміти світ, налагоджувати контакти з людьми, підготуватися до життя в суспільстві.

Чому варто застосовувати цей метод на заняттях?

Метод драми особливо придатний на заняттях, які повинні розвивати суспільні вміння та навички.

Розігруючи сценки, учасники шукають найвлучнішої реакції в даних ситуаціях. Вони мають нагоду опрацювати декількох способів поведінки, оцінити їх і знайти найбільш ефективний спосіб. Використовуючи цей метод, ми даємо учням шанс вчитися в дії.

Інсценізація

У педагогічній практиці використовують такі поняття: розігрування ролей, моделювання, суспільні, освітні ігри, рольові ігри, – і часто вони використовуються взаємозамінно. Кожен з цих термінів означає певний специфічний спосіб залучення учасників занять, характеризується певною організаційною процедурою. Але об'єднує їх усі те, що вони дають змогу групі, яка бере участь у заняттях, переживати почуття та перебувати в ситуаціях, схожих на ті, що відбуваються в реальному житті. Суть полягає в тому, щоб уявити певну подію і дати можливість учасникам опинитися в ситуації іншої особи.

Ведучий пояснює контекст ситуації, яку потрібно відтворити, або пояснює хід гри. Він стисло тлумачить її мету, призначає ролі або проводить жеребкування, іноді роздає

реквізит, обумовлює деталі й дає сигнал про початок вправи. Коли учасники виконують ролі, ведучий виступає виключно як глядач – не коментує, не підказує, старається якомога стриманіше виражати свої емоції. Після закінчення вправи ведучий просить учасників зайняти свої місця та висловити індивідуальну реакцію, що стосується їхніх вражень і спостережень, обговорити спосіб, яким вони переживали цей досвід. Добре було б також підвести підсумки, що стосуються даної ситуації.

Ця техніка пригадує дитячу гру «так, ніби». Після гри проводиться аналіз того, що відбулося. Це дає учасникам змогу краще зрозуміти механізми, які управляють людською поведінкою. Під час гри можемо спостерігати за мовою тіла, вербальним спілкуванням, задуматись над тим, з яким ставленням починаємо грати дану роль. Виконуючи роль, маємо можливість отримати цінний досвід, бо можемо перевірити свої реакції й поведінку в контексті щоденної ситуації. Бачимо наміри, пріоритети, цінності, спосіб побудови взаємовідносин з іншими. Ця техніка іноді дає можливість краще зрозуміти зовнішній і внутрішній світ з перспективи іншої людини, зрозуміти поведінку та думки інших.

На початку занять ведучий повинен створити атмосферу безпеки та взаємодовіри в групі. Не можна нікого змушувати до виконання ролі. Підкресліть, що «лабораторні умови» (тобто факт, що глядачі стежать за акторами), безперечно, впливають на їх поведінку. Також поясніть, що все це тільки гра. Після завершення вправи необхідно допомогти всім акторам «вийти» з ролі. Для цього необхідно з ними порозмовляти, запитати, як вони почувалися в даній ролі, чи їм було легко мислити та реагувати, як інша людина; як вони оцінюють ситуацію, яку відігравали.

Моделювання

Моделювання є методом навчання, що дає групі можливість здобувати досвід, наближений до такого, який загалом є результатом дій у суспільній реальності.

Цей метод є моделлю (спрощеним представленням) дійсності. Він уможливорює тренування поведінки та вмінь, а також аналіз явищ (процесів) у безпечних умовах, без тих наслідків, які трапляються в реальних життєвих ситуаціях.

Участь у моделюванні активно залучає учнів і активізує вміння робити висновки. Цей метод може використовуватись для інсценізації будь-яких дій і заходів – напр., виборчої

кампанії, судового процесу, засідань якогось органу (скажімо, парламенту).

Моделювання опирається на певних доволіно прийнятих принципах, що складають основу сценарію. Вони вказують на те, які ознаки дійсності ми визнали важливими, а які оминули. Це певною мірою залежить від детальності сценарію. Можна сказати, що чим більш докладним є сценарій моделювання, тим дійсність є більш модельованою.

Назвімо цілі, яких можна досягнути через моделювання.

В процесі занять учні можуть спробувати себе в безпечних умовах у різних ролях, пов'язаних з участю в громадському житті. Це можуть бути ролі, ближчі майбутньому досвіду учнів, або більш віддалені, але такі, що пробуджують уяву і розвивають здатність співпереживати.

Крім особистого досвіду, пов'язаного з участю в моделюванні, учні мають також нагоду для системного аналізу відтворюваних суспільних процесів. Елементом аналізу (так, як у випадку драми) повинні також бути індивідуальні емоції учасників, сприйняття їх поведінки іншими особами, а також розвиток групового процесу, оскільки в процесі моделювання учні працювали в групах. Це дає змогу додати до переліку потенційних цілей можливості поглиблення знань про себе самого, а також про динаміку групи, в якій працює особа.

Дерево прийняття рішень

У кожній ситуації, яка вимагає прийняття рішення, рано чи пізно приходить момент, коли необхідно вибрати один з альтернативних способів дії. Безперечно, бувають такі рішення, які не вимагають довгих роздумів. Що з'їсти на сніданок? Коли пробудитись, щоб не запізнитись на роботу? Який фільм переглянути? Але є важкі рішення, які призводять до різних наслідків. Людина вагається, не знає, що вдіяти. Іноді здається, що існує тільки один вихід, а часом є так багато різних варіантів, що аж важко вибрати. Якби про ці варіанти була повна інформація, то комп'ютер міг би вирішувати замість нас. На жаль, у житті ми змушені передбачати та прогнозувати. Чим менше відповідей, тим важче прийняти рішення. І хоча більшість рішень приймаємо на основі емоцій та інтуїції, власних цінностей та норм, – усе одно намагаємось ґрунтовно продумати все.

Метод «дерева прийняття рішень» є графічним зображенням процесу аналізу при-

йняття рішення. Цей метод розвиває вміння вибирати і приймати рішення з повним усвідомленням усіх його наслідків. У графічній формі представлені всі основні елементи процесу прийняття рішення. Дерево прийняття

рішень показує, як важливо спочатку зібрати інформацію, відокремити важливе від другорядного та знайти недоліки в проблемній ситуації.

Схема «Дерево прийняття рішень»:

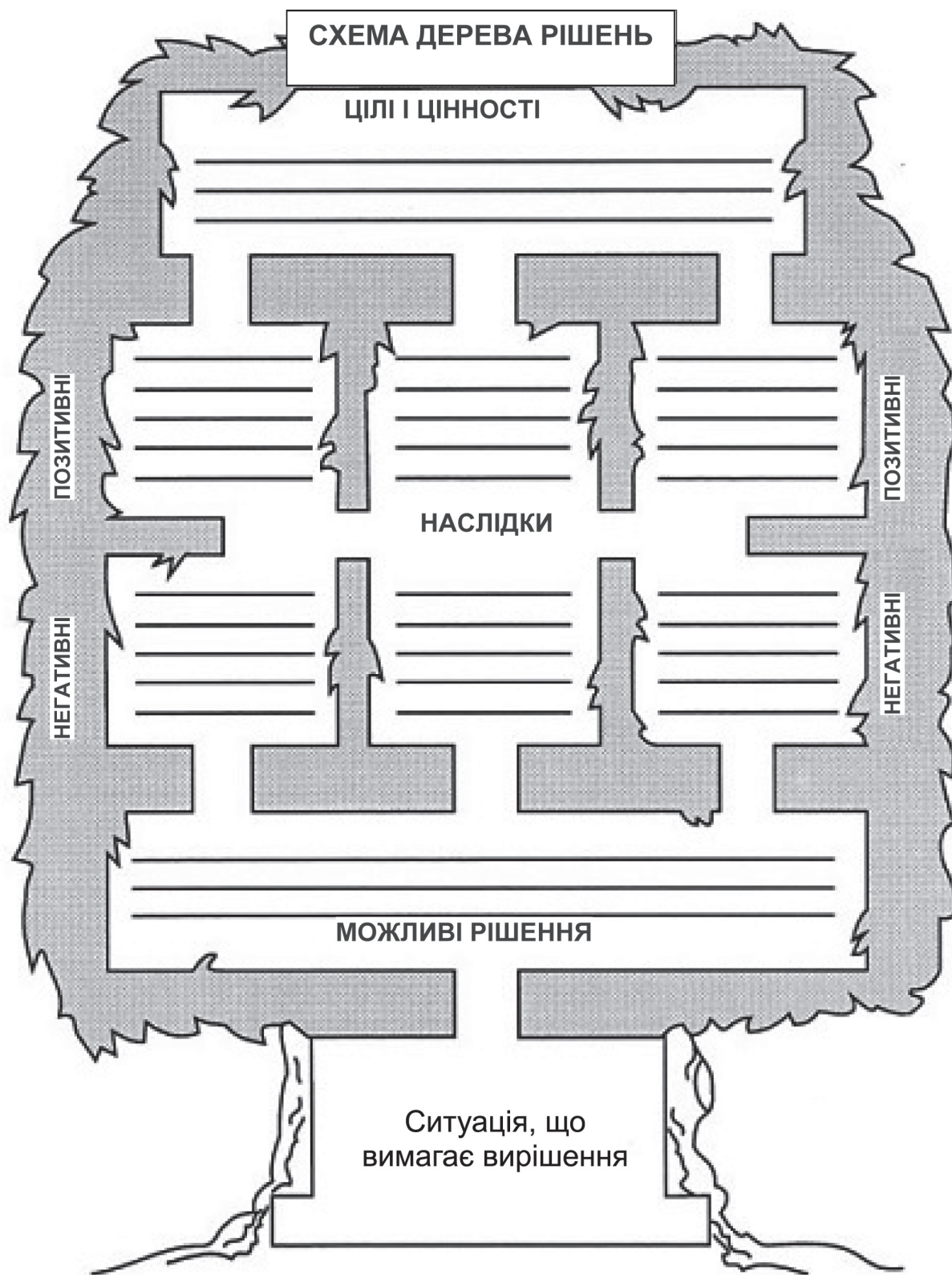

Схема (за Rogera LaRausa та Richarda C. Remy'ego)

Робота в групі

Робота в групі полягає у створенні в шкільному класі сприятливого для навчання середовища через створення ситуацій, що дають можливість учням досягати мети завдяки співпраці з одночасним обмеженням суперництва.

Кооперативне навчання є незвичайним методом. Воно є ідеєю, метою якої є створення таких умов, щоб різні методи навчання, застосовувані вчителем, могли дати кращі результати. Можна таким чином підготувати, напр., проект, основним елементом якого буде взаємодія учнів у групах, які працюють над вирішенням якоїсь проблеми чи спільного заходу (тобто кооперативне навчання). Така співпраця є чимось природним, навіть необхідним у процесі реалізації проектів.

Навчання є значною мірою суспільним процесом, тобто таким, що відбувається завдяки контактам з іншими людьми. Основою навчання і розвитку людини є успіхи, яких вона досягає завдяки співпраці з іншими людьми. Своєю чергою, партнерство є результатом комунікації з використанням мови. Мова відіграє дуже важливу роль у здобутті й структуруванні інформації та досвіду шляхом відбору з-поміж іншої інформації чи досвіду.

Дійсність у типовому шкільному класі виглядає так, що учні швидше змушені змагатися між собою, ніж співпрацювати. Суперництво впливає з традиційної моделі навчання, в якій учні індивідуально засвоюють подані вчителем знання і за результати своєї роботи теж оцінюються індивідуально. Таку ситуацію можна здолати, пропонуючи модель, у якій учні здобувають знання самостійно, співпрацюючи з собою в групах. Успіх групи залежить від успіху кожного її учасника. У таких умовах учні допомагають одне одному. Діяльність у групі уможливорює також розвиток низки вмінь і навичок, пов'язаних із взаємодопомогою, а також покращує відносини між учнями. Це, своєю чергою, сприяє ефективній реалізації завдань, над якими працює група, а внаслідок цього відбувається ріст самооцінки й підвищення шкільних досягнень учнів.

Спосіб утворення команд (методом жеребкування або згідно з визначеними критеріями), які будуть пізніше обмінюватись результатами своєї роботи, повинен залежати від цілей завдання. Якщо необхідно створити робочі команди, які повинні опрацювати щось нове, краще дозволити учасникам самостійно

вирішувати, де вони будуть працювати, керуючись власними симпатіями і спільним досвідом.

Робота в малих групах дає більшу свободу, дозволяє постійно обмінюватись думками, реагувати на те, що говорять інші, краще розуміти проблеми, ефективніше використовувати час. Не всі учасники проявляють активність та висловлюються у великих групах. Малі групи створюють таку можливість для несміливих осіб.

«Мозковий штурм»

«Мозковий штурм» – це метод, який дає змогу за короткий час отримати велику кількість різноманітних рішень якоїсь проблеми. Його можна застосовувати тоді, коли ми зацікавлені у пошуку практичного вирішення даного питання і втіленні нашого задуму в життя, а також у тому випадку (що під час уроку трапляється частіше), коли ми хочемо спонукати групу до творчого мислення, показуючи, як багато існує різноманітних рішень поставленої проблеми.

«Мозковий штурм» був запропонований у 1960-х роках Алексом Осборном як техніка, що розвивала винахідливість у вирішенні технічних проблем та питань, пов'язаних з управлінням великими підприємствами. Автор сформулював її так: «Група людей використовує свій інтелект для проведення творчої атаки на конкретну проблему і робить це в стилі “командос”».

Цей метод дає можливість зняти всі гальма, що стримують людей перед використанням усього ресурсу наявної інформації. Ця ознака «мозкового штурму» є особливо важливою в школі, в якій зазвичай діють дуже сильні механізми як зовнішньої (очікування від учнів правильних відповідей), так і внутрішньої («я не скажу нічого вартого уваги») цензури.

Алекс Осборн, формулюючи принципи «мозкового штурму», хотів мінімізувати вплив як внутрішньої, так і зовнішньої цензури, яка у багатьох випадках є причиною відмови людей від вираження власних ідей.

Під час творення нових рішень ми маємо справу з проблемним мисленням. Його можна поділити на дві фази: фазу створення гіпотез і фазу їх оцінювання. В обох цих фазах ми маємо справу з впливом внутрішньої цензури. Ідею, що саме приходить нам у голову, хоча ще повністю не сформовану, ми вже піддаємо оцінці, в результаті якої вона відкидається на самому початку або приймається і підда-

ється дальшій обробці. Ці фази в цілому співіснують і чергуються з собою, тому важко їх розділити і виключити фазу оцінювання. Внутрішня цензура стримує нас від того, щоб скористатися неточними, інтуїтивними знаннями, які є дуже корисними у творенні нових ідей.

Легше впоратися з зовнішньою цензурою, тобто коментарями й оцінками інших, що зробив Осборн шляхом встановлення відповідних принципів участі у «мозковому штурмі». Передбачення осуду суспільної думки часто стримує нас перед тим, щоб поділитися нашими думками з іншими. Ми боїмося несхвалення, вважаємо, що скоєння помилок знизить наш престиж в групі. Тому відтермінування у часі фази оцінювання ідей може спричинити підвищення відчуття безпеки в групі й на короткий час вимкнення зовнішньої цензури.

«Мозковий штурм» дуже спрощено можна поділити на три етапи:

- формування ідей;
- оцінка або аналіз представлених ідей;
- застосування ідей в обговорюваних проблемних ситуаціях.

Варто зауважити, що третій з цих етапів скоріше за все є не інтегральною частиною «мозкового штурму», а часом використання його результатів.

Основні переваги «мозкового штурму»:

- В його результаті виникає багато високоякісних ідей. Надихаючи один одного, учасники занять приймають набагато більше рішень, ніж їм вдалося б виробити, якби кожен працював індивідуально.
- Сприйняття всіх ідей зменшує небезпеку прогавити цінне рішення.
- Метод підсилює креативність групи, навчаючи водночас слухати один одного і стримуватись від критики чужих висловлювань.
- Цей метод легкий у застосуванні, не вимагає технічного обладнання і спеціальної підготовки.

Недоліком «мозкового штурму» (і водночас перевагою) є те, що його успіх залежить від необхідності залучення всієї групи. Якщо ми маємо справу з групою, яка з якоїсь причини не хоче брати участі в заняттях або її члени вважають, що не мають ідей, якими могли б поділитися з іншими, то може дійти до ситуації тривалих роздумів.

«Мозковий штурм» усього лише започатковує певний процес, у результаті якого ми отримуємо перелік ідей, але нам ще далеко до готових рішень. На групу чекають подальші дії: встановлення критеріїв вибору, вибір корисних для реалізації цілей групи ідей, а також робота над ними таким чином, щоб вони могли бути втілені у життя.

ПНЦ (або «переваги, недоліки і те, що цікаве»)

- переваги – це всі плюси ідеї, концепції, обраної можливості;
- недоліки – це всі мінуси, тобто негативні сторони;
- те, що цікаве, передбачає питання, які викликають зацікавлення (наприклад: «цікаво, що було б, якби...»).

Дана техніка допомагає сконцентрувати увагу. Учасники обговорення по черзі зосереджуються (на короткий час, найдовше на 2-3 хвилини) на всіх трьох питаннях. Слід відкинути упередженість та емоції й почати ґрунтовно досліджувати питання. Під час обговорення ми не оцінюємо, не говоримо, що краще, а що гірше. Намагаємося розглянути проблему з усіх сторін, не відкидаємо гарячково нових ідей та думок. ПНЦ допомагає провести всебічний аналіз проблеми. Цю техніку використовують тоді, коли є підозри упередженої реакції.

SWOT-аналіз (аналіз СВOT)

Техніка, яка називається «аналіз СВOT», широко використовується у менеджменті. Вона допомагає провести внутрішній і зовнішній аналіз організації в процесі планування, особливо у стратегічному плануванні, коли необхідно визначити діагноз процесів та структур і передбачити майбутній стан речей (оцінити шанси на існування, спроектувати розвиток).

Скорочення СВOT (англ. SWOT) - це перші літери чотирьох англійських слів:

- STRENGTHS (сильні сторони)
- WEAKNESSES (слабкі сторони)
- OPPORTUNITIES (можливості)
- THREATS (загрози)

Оцінюючи сильні й слабкі сторони нашої ситуації, звертаємо увагу на внутрішній стан речей, тобто людський потенціал (вік, освіту, кваліфікацію, здібності тощо), матеріальні засоби (обладнання, будинки, територію тощо), час (скільки потрібно часу, чи швидко

можна щось зробити тощо) та інформацію (доступність, актуальність тощо).

Коли розглядаємо можливості й загрози, беремо до уваги все, що стосується зовнішньої ситуації. Це означає, що ми оцінюємо оточення, аналізуємо всі сфери, аспекти, тенденції, явища, установи і заклади та взаємовідносини з ними (розглядаємо політичні, економічні, суспільні, культурні, технічні та освітні фактори).

Графічний запис ступенів аналізу виглядає так:

S (strenghts / сильні сторони)	W (weaknesses / слабкі сторони)
O (opportunities / можливості)	T (threats / загрози)
Позитиви	Негативи

Дана техніка використовується тоді, коли проблематика занять пов'язана з роздумами над впровадженням певних змін або якщо необхідно оцінити прийняте рішення.

Можна запропонувати, щоб кожен учасник самостійно провів аналіз SWOT. Цю техніку також використовують для роботи в групі. Члени групи спільно аналізують проблемну ситуацію. Можна створити чотири команди, кожна з яких працюватиме над одним із чотирьох питань аналізу.

Приклади питань, які можна розглядати за допомогою аналізу SWOT:

- «Автономія учнівського самоврядування»
- «Започаткування тісного співробітництва між учителями й батьками»
- «Пристосування законодавства країни до вимог Європейського Союзу»
- «Сільське господарство в ситуації інтеграції країни з Європейським Союзом»
- «Співробітництво між школою й місцевим середовищем»
- «Інтернет – вікно у світ»

Учасники вчать, що перед тим, як прийняти рішення, необхідно розглянути всі «за» і «проти»; вміють подати відповідні аргументи, які підтверджують їхню позицію.

Що слід узяти до уваги:

- «Сильні сторони» та «можливості» повинні показати всі позитивні аспекти.

«Слабкі сторони» та «загрози» звертають увагу на негативні аспекти ситуації.

- Важливо відшукати рівновагу між позитивними й негативними аргументами. Це допоможе уникнути перебільшеного оптимізму або песимізму.
- Необхідно чітко формулювати всі думки.
- Аргументи впорядковують від найсильнішого до найслабшого. Після обговорення необхідно залишити найсильніші аргументи на завершення. Це «козирна карта», яку слід підготувати і мати під рукою, якщо намагаємося когось переконати.

«Пазли» (інші назви: **«Ажурна пилка»**, експертні групи)

«Пазли» – це техніка групової роботи, яка допомагає активізувати всіх учасників. Кожен здобуває інформацію завдяки самостійній роботі з першоджерелами та співпраці з іншими учасниками. Така організація роботи дає змогу залучити слабших учнів або таких учасників, які невпевнено почуваються в групі. Дану техніку варто використовувати при введенні нових тем або на підсумкових заняттях. Вона вчить вибирати з тексту головний зміст і відповідати за успіх групової роботи.

1. Ведучий об'єднує учасників у команди. Слід створити стільки команд, на скільки частин вдалось поділити матеріал, з яким вони працюватимуть. Однак найоптимальніший варіант – стільки команд, скільки учасників у групі. Кожен член команди отримує свій номер. Цей номер вкаже йому команду, в якій він працюватиме у наступному етапі. (5 хвилин)
2. Ведучий роздає поділений на частини текст. Команда I отримує першу частину, II – другу частину, III – третю, і так далі. (5 хвилин)
3. Кожен учасник спочатку самостійно ознайомлюється з текстом, підкреслює в ньому те, що вважає за найбільш істотне. Після цього група розмовляє на тему прочитаного тексту і спільно визначає головний зміст. (15 хвилин)
4. Згодом учасники переходять до нових команд (експертних команд), кожна з яких складатиметься з одного представника першого складу команд. Експерти розповідають про те, чого вони навчилися у своїх попередніх командах. Члени команд уважно слухають кожного експерта по черзі, роблять нотатки. (15-30 хвилин)

5. Всі повертаються до своїх попередніх груп і під час розмови на тему опрацьованого тексту створюють плакат, який ілюструє цілий обсяг матеріалу. (15 хвилин)
6. На завершення з метою перевірки рівня засвоєння матеріалу можна запропонувати учасникам короткий тест. (10 хвилин)

Перцепція відіграє дуже важливу роль у процесі навчання. Мозок діє як самостійна інформаційна система, що постійно поповнюється. Візуалізація використовує природне вміння мозку створювати сфери різних станів речей. Малюнки допомагають краще запам'ятати, активізують та інтегрують функції двох півкуль головного мозку. Графічні символи дають змогу систематизувати інформацію. Вони ілюструють складність процесу мислення.

Карти асоціативних зв'язків («Асоціативний куш»)

Ця техніка найчастіше використовується як розминка, яка служить для визначення сфер спільних значень. Вона ілюструє потенційну багатозначність функціонування понять – навіть таких, що найбільш очевидні. Прийом «Асоціативний куш» можна використати як допомогу при формулюванні визначень.

Учасники можуть виконувати вправу індивідуально, в парах або в малих групах.

Посередині аркуша паперу записуємо термін, від якого відходять промені. На кінцях променів записуємо вираз, який викликає в нас асоціативні зв'язки з основним терміном. Від цих виразів можна також намалювати промені й записати чергові асоціації. Промені можуть розгалужуватися.

Карта асоціативних зв'язків допомагає впорядкувати думки. Техніка активізує всіх учасників занять – кожен має можливість зробити особистий внесок у виконання завдання. Ведучий може побачити, як учасники розуміють значення терміна.

Під час вправи ми не оцінюємо асоціативні зв'язки; записуємо все, що спаде на думку. Вчитель тільки визначає час на виконання вправи. Після того, як карта вже готова, ведучий використовує її, щоб пояснити обговорюване питання або спільно запропонувати визначення терміна.

Ментальні карти

Ментальні карти (з англ. mental maps або mindmaps) – це одна з технік навчання, яку

запропонував Тоні Бузан, всесвітньо відомий авторитет у галузі творчого мислення. Дана техніка полягає у візуальному опрацюванні вибраного питання з використанням малюнків, схем, гасел та символів.

На думку автора, ментальні карти допомагають у створенні нотаток та організації матеріалу, який необхідно запам'ятати. Дану техніку можна застосувати, готуючись до публічного виступу, пишучи статтю, плануючи збори або укладаючи конспекти занять і заходів.

Техніку ментальних карт варто вживати для визначення певних понять або початку обговорення нового матеріалу (тема, розділ, модуль). Вона допоможе вчителю зорієнтуватися щодо цього, що учні знають або думають на цю тему. Ментальні карти можна завжди використовувати в ситуаціях, коли необхідно думати, запам'ятовувати, планувати та творити.

Запропонуйте учасникам підготувати текст, який необхідно запам'ятати. Скажіть учасникам, щоб вони підкреслили у ньому звороти-ключі, які найкраще передають головний і другорядний зміст, збуджують уяву, викликають асоціації. Слова, пов'язані з яскравими образами, які можна викликати в нашій свідомості кожної миті. Найкраще для цього підходять іменники або дієслова, які легко доповнити прикметниками або дієприкметниками. Вони допомагають скеровувати мислення у правильному напрямку. Бузан назвав такі слова «ключами» або «гачками», тому що вони легко поєднуються з іншими і надають можливість пригадати прочитаний текст.

Після того, як учасники прочитали текст і вибрали ключові слова та звороти, поясніть, як створити ментальну карту.

Кроки створення ментальної карти:

1. Покладіть аркуш паперу горизонтально.
2. У центрі малюємо кольоровий малюнок, який буде символізувати суть питання (Конфуцій сказав: «Один малюнок вартий більше, ніж тисяча слів».)
3. Від малюнка проводимо лінії-промені, які завершуються словами-ключами.
4. На кожній лінії записуємо тільки одне слово або зворот.
5. Пишемо виразно, друкованими літерами.
6. Біля слів або зворотів-ключів робимо інші малюнки-символи, які стимулюють роботу двох півкуль головного мозку, привертають погляд та допомагають запам'ятовувати.

7. Після цього малюємо розгалуження на кожній з ліній та записуємо чергові вирази або звороти, які викликають асоціації з даним словом-ключем.
8. Якщо використовувати кольорові фломастери, вони додатково стимулюватимуть праву півкулю та допомагатимуть у запам'ятовуванні.
9. Не потрібно довго думати над тим, де розташувати кожен з елементів. Це не має значення. Головне – записати все, що нам спаде на думку у зв'язку з заданою темою.
10. Ментальна карта не є завершеним витвором. Пригадавши щось, можемо його дописати в будь-який момент.

Методи, які досі часто застосовувались у процесі навчання, – це лекція, робота з текстом-джерелом або дискусія. Їх вважають традиційними, перевіреними навчальними методами, а в деяких ситуаціях просто необхідними (особливо тоді, коли за короткий час ми хочемо передати якнайбільше інформації). Однак часте використання давніх методів призводить до того, що вони стають «нудними», нецікавими і малоефективними.

На одному уроці можна використати декілька методів, що взаємно доповнюють один одного, підвищують привабливість і створюють учням нагоду для прояву активності. Лекцію або роботу з текстом-джерелом можна підсилити і покращити іншими інтерактивними методами, застосовуючи різноманітні відповідні до теми навчальні засоби: карти, репродукції, презентації, фільми. Потрібно, однак, пам'ятати про вибірковість і прозорість цих засобів.

Лекція з презентацією

Лекція є запланованим і структурованим словесним представленням якогось питання. Незважаючи на багато можливих її різновидів, про які буде мова далі, це метод, який загалом визначає слухачам роль пасивних одержувачів, а викладачеві – активну роль надавача інформації. Наслідком пасивності слухачів є те, що через певний час вони відчувують втому, яка заважає їм зосередити увагу на словах викладача, а тим самим зрозуміти знання, якими ділиться викладач. Успіх лекції значною мірою залежить від того, наскільки довго викладач зуміє зосередити увагу слухачів та розбудити їхнє зацікавлення обговорюваними питаннями. Це залежить, між іншим, від віку слухачів та їхнього вміння сприймати, а також від способу підготовки презентації.

З огляду на те, що лекція вимагає від слухачів зосередження уваги на доволі одноманітній діяльності слухання, вона не може бути визнана найкращим методом навчання в початковій школі. Учні в цьому віці не в стані протягом тривалого часу зосередитися на словах викладача. Повсюдно вважається, що ефективність лекції підвищується в середній школі, а повною мірою її переваги можуть бути використані лише на рівні вищої школи. Незважаючи на викликані цим обмеження, лекція як один з багатьох методів навчання за певних умов може ефективно застосовуватися вчителями у початкових та середніх класах.

Лекція може виявитися дієвим методом, якщо метою вчителя-викладача є, наприклад, ознайомлення учнів з певною загальною проблематикою або її підсумок.

Коротка лекція може також бути вступом чи підсумком питань, основна частина яких викладатиметься іншими методами.

Той факт, що лекція вимагає менше часу, ніж інтерактивні методи, створює спокусу зловживання нею в погоні за реалізацією (часто занадто перевантажених) програм навчання. Якщо ми зацікавлені у тому, щоб учні справді закріпили свої знання, краще відмовитися від деяких тем, ніж зробити з лекції домінуючий метод навчання.

Від лекції слід відмовитись особливо тоді, коли:

- вона стосується дуже складних питань, з якими учень більше вже не зіткнеться (отже, не матиме нагоди ознайомитися з ними завдяки іншим видам методів);
- предметом навчання є вміння і навички, – що особливо важливо у формуванні громадянської освіти, – а після лекції ми не передбачаємо вправ (напр., важко навчити методом лекції вміння вести переговори, основ комунікації в групі тощо).

Робота з текстом-джерелом

Джерела – це (...) «будь-яка інформація у зафіксованому вигляді, що є матеріалом навчання (...)». Можна сказати, що джерела у навчальному сенсі – це будь-яка інформація (разом з носієм цієї інформації), що застосовується в процесі навчання.

Робота з текстом-джерелом є одним з основних завдань учителя і школи, що містяться в програмній основі. Метою цього методу є формування вмінь і навичок самостійного здобування знань, пошук необхідної

інформації, активізація, розвиток інтелектуальних можливостей учнів. Учні повинні усвідомлювати те, що основою наших знань про минуле є історичні джерела, а також зрозуміти зв'язки, які простежуються між історичним фактом, джерелом, особою історика-дослідника та історичними розробками й підручником. Аналіз і критика джерел на уроках ведеться переважно відповідно до визначених принципів:

- вступ до тематики, пов'язаної з аналізованим текстом;
- передача інформації про автора, характер тексту, час і місце його виникнення;
- пошук термінологічних труднощів, пояснення понять, термінів, зворотів;
- аналіз тексту за допомогою питань, складання нотаток;
- оцінка отриманої інформації з точки зору відповідності до допоміжних питань;
- поєднання вже наявних знань з інформацією, отриманою на підставі тексту-джерела;
- порівняння даних, що походять з аналізу джерела, з матеріалом з підручника, допомогою літературою та ін.;
- формулювання висновків.

Проект

Проект поєднує в собі багато методів і цілей навчання. Це інтеграція шкільних знань з позашкільними, практичне використання знань і вмінь; творче мислення, інтеграція змісту різних предметів навчання; вміння самостійно приймати рішення, планувати, працювати самостійно та в групі; вирішення проблем, відбір інформації, аналіз змісту; розвиток самоуправління, зменшення дистанції між школою й місцевим середовищем; формування відповідальності та співвідповідальності, розвиток індивідуальних зацікавлень; формування навичок самооцінки та презентування результатів роботи.

Слово «проект» поширилось у нашій мові у зв'язку з демократичними змінами, які розпочалися після 1989 року. Результатом започаткованого тоді процесу розбудови громадянського суспільства стало виникнення тисяч неурядових організацій. Багато з них реалізовує свої цілі саме через проекти.

Реалізація проектів у саме такому розумінні зазвичай є досить тривалим процесом (рік, декілька років), а їх результатом є зміни в конкретній галузі. Наприклад, у результаті

дослідницьких проектів, що реалізуються вищими навчальними закладами і науковими установами, відбуваються зміни у знаннях із якоїсь тематики. Натомість проекти, що мають на меті розповсюдження прав людини в школах, спрямовані на впровадження змін у поведінці вчителів та учнів.

Власне таке розуміння поняття «проекту» було перенесене до освіти і було прийняте на позначення методу навчання, сенс якого полягає у тому, що учні реалізують певний «великий» захід (значно масштабніший, ніж традиційне домашнє завдання) на основі прийнятих раніше принципів. Такий захід має всі ознаки описаних вище проектів, що реалізуються різними установами й організаціями, і характеризується тим, що:

- має визначені цілі й методи роботи;
- має визначені терміни реалізації всього заходу та окремих його етапів;
- має визначених осіб, відповідальних за його реалізацію;
- відомі критерії оцінки;
- учні можуть працювати індивідуально, хоча значно частіше завдання виконуються в групах;
- його виконавці, тобто учні, працюють значною мірою самостійно (тобто незалежно від учителя) і на власну відповідальність;
- результати їхньої роботи презентуються публічно (для всього класу або цілої школи);
- принципи, що загалом охоплюють тему (або сферу питань, у межах якої особливе рішення належить учням), цілі, методи, терміни і критерії оцінки, підготовлені вчителем у формі так званої інструкції.

Проект, що полягає у зборі та систематизації інформації щодо певних питань, називатиметься в подальшій частині тексту дослідницьким проектом. Його результати мають характер різного виду розробок (есе, інтерв'ю, малюнків, альбомів, ігор та ін.), які учні готують, щоб презентувати їх у шкільному класі.

Проект, який полягає у проведенні якихось дій у місцевому середовищі, називатиметься проектом локальної дії.

Яких цілей можна досягти, застосовуючи метод проектів?

Основою методу проектів є самостійна робота учнів (часто в групах), під час якої вони мають можливість практично застосувати цілу низку основних умінь і навичок

для громадянської освіти. Деякі з цих вмінь є більш типовими для певних етапів реалізації проекту, а також для визначеного типу проекту (дослідницький, локальної дії); інші з'являтимуться на всіх етапах. Якщо учні реалізують свої завдання в групах, то постійно розвивають такі вміння:

- прийняття групових рішень;
- розв'язання конфліктів;
- вираження особистих думок і вміння вислухати думки інших;
- пошуки компромісу;
- дискусії;
- обмін ролями в групі (та пов'язані з ними завдання);
- оцінка роботи групи.

Якщо ж у групі реалізується проект локальної дії, то учні мають нагоду розвинути і додаткові вміння:

- створення планів заходів;
- планування і розрахунки бюджету (якщо проект передбачає, напр., отримання грошей з якоюсь метою);
- пошук союзників, які б підтримали реалізацію запланованих дій;
- передбачення труднощів у реалізації проекту і вміння впоратися з ними.

Дискусія

Дискусія – це мистецтво вираження своєї думки, аргументації та тренінг поваги до переконань інших. Дискусія повинна навчати дисципліни формулювання думки і дотримання часових рамок.

Тема дискусії повинна бути добре сформульована таким чином, щоб викликати емоційне переживання і дозволяти сперечатися принаймні двом точкам зору.

Дискусія може мати вільний характер – тоді всі на рівних правах беруть у ній участь, обумовлюючи всього лише, напр., часові рамки для одноразового висловлювання або кількість голосів, необхідних для більшості. Може бути й керована дискусія, напр., панельного типу. Тоді декілька осіб готує свої голоси в дискусії і представлення своїх аргументів, у подальшому обміні думок можуть узяти участь інші спостерігачі.

Застосування дискусії як методу навчання уможливорює учням досягнення важливих з точки зору учня компетентностей, а саме:

- поєднання різних елементів знань під час висловлювання поглядів і презентації аргументів;

- використання досвіду, особливо під час обґрунтування посади, покликаючись на власний досвід або досвід інших;
- мислення цінного – контекстного;
- пошук інформації, її впорядкування, використання інших джерел у процесі підготовки до дискусії;
- прийняття відповідальності за те, що висловлюється;
- пошук нових рішень;
- аргументація від супротивного;
- комунікація в процесі дискусії;
- співробітництво в групі;

Дискусія як інтерактивний метод навчання створює можливості здобуття вмінь та інформації через дію, тобто найнадійнішим і найцікавішим чином.

Для кращої аргументації і презентування аргументів, а також висновків, що виникають з їх представлення, можна використати будь-які способи візуальної презентації ходу процесу мислення (як, напр., метаплан чи «дерево прийняття рішень»).

Дискусія на бали

Ця техніка допомагає розвивати вміння слухати, промовляти, збирати інформацію. Спостерігачі виставляють бали учасникам дискусії під час її тривання, а після завершення надають зворотну інформацію про кожного з них. Ніхто з учасників дискусії не може домінувати, тому що кожен з них має право промовляти не більше ніж 50 секунд. Особи, які беруть участь у дискусії, повинні заохочувати інших учасників до обміну думками.

У малому колі посередині залу сидить 6-8 учасників дискусії. Інші виступають у ролі спостерігачів: уважно слухають та виставляють бали учасникам. Критерії, за якими проводиться оцінка, повинні бути представлені всім слухачам перед початком дискусії. Спостерігачі отримують картки оцінювання, на яких виставляють бали. Дискусія триває від 10 до 20 хвилин. Час залежить від теми та можливостей учасників. Вони користуються планом дискусії, який допомагає дотримуватися теми. Якщо перед дискусією учасники мають час на аналіз теми (наприклад, використовуючи метаплан), дискусія буде проходити набагато краще. Після закінчення часу дискусії починається обговорення. Спочатку висловлюються по черзі всі учасники дискусії, після цього – спостерігачі. На завершення роботи ведучий підводить підсумки: обговорює хід дискусії, отриману інформацію, ідеї та висновки.

Картка оцінювання дискусії на бали:

Критерії оцінювання	Бали	Учасники:		
		Оля	Катруся	Іван
Презентація інформації, яка ґрунтується на фактах (статистичні дані, дати, прізвища тощо)	+ 2			
Власна позиція (презентація власної думки)	+ 2			
Переконлива аргументація	+ 3			
Виявлення аналогій	+ 2			
Висловлювання не на тему; недотримання плану	- 2			
Коментар до інформації іншої особи, доповнення інформації	+ 1			
Початок дискусії	+ 1			
Просування дискусії вперед	+ 1			
Втягування до дискусії особи, яка ще не висловлювалася	+ 1			
Переривання інших, перешкоджання в дискусії	- 3			
Монополізація дискусії (висловлювання довше, ніж 50 секунд)	- 2			
Атакування інших (висловлювання негативних зауважень щодо характеру інших учасників)	- 3			
Вибачення	+ 1			

Ведучий тільки створює ситуацію і не втручається у перебіг вправи. Учасники беруть на себе відповідальність за процес навчання. Техніка гарантує активну участь усіх осіб, не дає нікому можливості домінувати. Додатні бали заохочують до активної участі у дискусії, висловлюванні своїх поглядів, а від'ємні бали допомагають утримати порядок і дисципліну, позитивно впливають на поведінку учасників. Завдяки цій техніці можна обговорювати різні теми, у тому числі важкі та суперечливі.

Слід навчитися відрізняти інформацію, що ґрунтується на фактах (статистичні дані, дати, прізвища, визначення, матеріал з підручників, першоджерела, статті тощо), від важливих зауважень, які висловлюють самі учасники. Початок висловлювання варто формулювати від власного імені: «Вважаю, що...», «Я думаю...» тощо. Ведучий не повинен перебивати хід дискусії, його функція – нотувати зауваження, помилки, поняття або проблеми, на які можна буде пізніше звернути увагу.

Важливо перед початком роботи вже мати підготовлений план дискусії. Дискусія – це не тренування пам'яті, тому навіть учасники повинні використовувати свої нотатки.

«Критерійний покер»

Це дуже приваблива форма проведення дискусії. Вона дає можливість задіяти всіх учасників заняття, вчить старанно підбирати аргументи, переконувати, пояснювати свої погляди, шукати консенсус спочатку в командах, а після цього в цілій групі. Проблема, яка виноситься на обговорення, повинна бути суперечливою, а питання, які при цьому розглядаються, мають бути зрозумілими для учасників.

Перед проведенням занять ведучий повинен підготувати однакові набори для кожної команди: карти для учасників (приблизно по 5 для кожного з них) та планшети, на яких визначені три сфери (три прямокутники різної величини, які містяться один в одному). В центрі планшетів записуємо проблему в формі питання, твердження або гасла.

Карти для гри – це карточки з картону, на яких записані різні аргументи «за» і «проти». Ці аргументи повинні бути пов'язані з темою дискусії. Ведучий об'єднує слухачів у команди по 4-5 учасників. Кожна команда отримує в конвертах однакові набори. Починається

гра. Одна особа з команди роздає карти, як у справжньому покері. Учасники повинні тримати свої карти так, щоб ніхто – у тому числі й вони самі – не міг побачити, що на них записано. В центрі планшета, у найменшому з прямокутників, можна покласти тільки чотири карти, на яких записані найважливіші з точки зору команди аргументи. На другому полі можна покласти тільки п'ять карт із другорядними аргументами, на третьому полі – сім з аргументами, що здаються ще менш важливими. Решта карт залишаться за межами прямокутників. Справжня дискусія починається тоді, коли всі важливі поля на планшеті заповнені. Щоб змінити позицію якоїсь карти, гравець повинен переконати інших учасників, що його аргумент важливіший за той, котрий записано на карті, поміщеній там, де він бажає покласти свою карту. Дискусія в команді триває до моменту, коли в групі буде консенсус щодо місця розташування всіх карт. У центрі має залишитися тільки 4 карти, на першому полі – 5, а на другому – 7.

Гру можна продовжувати. Для цього всі команди повинні домовитись щодо спільного розташування карт на одному планшеті.

Використання цієї техніки результативне, тому що всі учасники гри беруть активну участь у роботі. Кожен має свої карти і самостійно приймає рішення щодо значущості аргументів, які на них записані. «Покер» вчить формулювати думки, переконувати інших у своїй правоті, йти на компроміс тощо.

Аргументи, записані на картах для гри, повинні бути добре продуманими. Вони повинні мати різну вагу. Важливо, щоб речення були чіткими, короткими, а їх зміст був зрозумілим для гравців.

Не обов'язково, щоб усі картки були з аргументами. На порожніх картках гравці можуть самостійно записувати свої власні аргументи.

«Шість капелюхів»

Едвард де Боно, всесвітньо відомий авторитет у галузі технік навчання творчого мислення, переконаний, що відповідні вправи можуть формувати і розвивати вміння мислити й діяти творчо. Цю здібність не належить сприймати виключно як «подарунок від Бога». Якщо бажаємо розбудити в дітях уяву, необхідно давати їм спеціальні завдання. Один зі способів вирішення проблеми, який пропонує де Боно, називається «техніка шести капелюхів для мислення». Коли з'являється проблема, ми відразу починаємо думати. Думаємо

по-різному: про шанси на успіх, ризик, недоліки, переваги; факти перемішуються з емоційним ставленням до проблеми. При допомозі техніки «шести капелюхів» ми маємо можливість упорядкувати цей хаос думок. Ця техніка допомагає подивитися на проблему з багатьох перспектив.

Де Боно пропонує уважно розглянути проблему, вибираючи по черзі «капелюхи» визначеного кольору (назва техніки походить від англійської ідіоми «put on one's thinking cap», що в перекладі означає «поміркувати, розглянути якесь питання», а у дослівному перекладі звучить: «вбрати капелюх для роздумів»). Ця техніка дає змогу зосередитись у визначений момент виключно на одному з аспектів питання, яке ми розглядаємо. Кожен «капелюх» – це визначений спосіб бачення проблеми, спрямування думок в одному напрямку.

- Білий капелюх – збираємо конкретні факти, числа, дані; слід уважно слухати, задуматись, звідки отримати необхідну інформацію (це може бути інтерв'ю, дослідження думок, анкетування, статистичні дані тощо).
- Червоний капелюх – зосереджуємося на емоціях, які викликає дана проблема; говоримо про свої передчуття, інтуїцію. Нам не потрібно нічого доводити. Окрім того, дотримуємося правила «тут і зараз», а наше емоційне ставлення може змінюватися.
- Жовтий капелюх – розглядаємо переваги, користь, позитивні сторони. Думаємо, чи варто це робити і яку це нам принесе користь.
- Чорний капелюх – порівнюємо факти, оцінюємо їх, старанно все перевіряємо, дивимося на все обережно, досліджуємо всі небезпечні моменти, побічні наслідки, можливі труднощі, шукаємо недоліки, проблеми, всі негативні сторони.
- Зелений капелюх – розглядаємо альтернативні рішення, шукаємо нові ідеї.
- Голубий капелюх – упорядковуємо всі думки та погляди на проблему, намагаємося подивитись на все цілісно, у комплексі. Відповідаємо на питання, чи йдемо у правильному напрямку, чи перебуваємо на відповідному етапі.

Ця техніка впорядковує спосіб аналізу проблеми, дає можливість спрямувати увагу на конкретні аспекти питання і використати різні типи мислення.

Техніку «шести капелюхів» можна використовувати для індивідуальної роботи, роботи в парах і групах. Немає визначеного порядку «вбирання» капелюхів, як і немає необхідності «приміряти» всі кольори. Можна використовувати їх по одному або об'єднувати у набори.

Однак де Боно радить дотримуватися таких правил:

1. «Жовтий капелюх» необхідно вбирати перед «чорним». Після критики значно важче відшукати позитивні сторони.
2. Кожен «капелюх» можна використовувати у даній справі необмежену кількість разів.
3. Якщо проблема викликає бурхливі емоції, необхідно починати з «червоного капелюха».
4. «Чорний капелюх» можемо використовувати у двох цілях: щоб детально розглянути слабкі сторони ідеї (відразу після цього необхідно вбрати «зелений капелюх») або щоб провести комплексну оцінку ідеї.
5. «Чорний капелюх» можна використати для кінцевої оцінки ідеї, але після цього необхідно одягнути «червоний капелюх», щоб подивитись, чи подобається нам остаточне рішення.

Техніка «шести капелюхів» – це досконала рамка для проведення кожної дискусії. Ведучий може підготувати кольорові карточки (або картонні капелюхи), на яких напише характеристику кожного зі способів мислення. Коли вчитель планує перший раз використати дану техніку з групою, йому слід детально пояснити учасникам її суть та мету проведення вправ.

Починаючи дискусію над питанням, можна попросити учасників «одягнути капелюх» визначеного кольору, тобто почати грати відповідну роль і розглядати проблему з позиції, яка відповідає окресленому способу мислення.

Пропонуємо три способи використання техніки «шести капелюхів»:

1. Після сигналу ведучого учасники вибирають «капелюх» методом жеребкування та починають дискусію. В результаті можна буде докладно розглянути кожен аспект вибраної проблеми.
2. Кожен учасник може самостійно використовувати «капелюхи» всіх кольорів. Залежно від позиції, яку він бажає отримати в дискусії, учасник піднімає руку з «капелюхом» відповідного кольору.

3. Ведучий об'єднує учасників у команди, і кожна з них отримує «капелюх» відповідного кольору.

Цю техніку можна використовувати для проведення дискусії на будь-яку тему та в будь-якій сфері знань.

Коли використовуємо техніку «шести капелюхів», учасники:

- вчаться комплексно розглядати проблеми;
- вчаться аргументувати свої погляди;
- набувають вміння правильно вести дискусію.

На що звертаємо увагу:

- Необхідно добре підготувати учасників. Перед дискусією ви можете запропонувати прочитати необхідну статтю або уривок з підручника.
- «Чорний капелюх» не варто давати учасникам, які все критикують.
- Необхідно чітко визначити час дискусії, поінформувати учасників про порядок висловлювання (як і скільки разів вони мають право брати голос).

Аналіз аргументів «за» і «проти» (дебати)

Це техніка, яка може допомогти у прийнятті рішення, але її також можна використати для всебічного розгляду певної ситуації. Вона вчить дивитися на суперечливі питання з різних точок зору.

Учасники повинні розумно та приязно висловити аргументи «за» і «проти» та намагатися переконати команду, яка висловлює протилежну точку зору, у правильності своїх поглядів. Головне – щоб учасники навчились розмовляти на суперечливі теми, активно слухати, відокремлювати проблеми від особистого ставлення до людей, висловлювати свої погляди без провокування й атак на інших. Безперечно, спочатку необхідно обговорити з учасниками правила проведення дискусії. Кожна команда повинна мати однаковий час на презентацію своїх поглядів (візьміть секундомір). Ведучий не має права переконувати учасників у своїй правоті та критикувати суб'єктивні погляди будь-кого з них.

1. Ведучий ділить групу на дві команди (команд може бути більше, якщо виникнуть різні погляди щодо проблеми дискусії). Можна дозволити, щоб учасники самостійно вибрали команду, або тренер може їх розділити. Іноді корисно спочатку попросити учасників, щоб вони визначились у даній справі, а після цього вибрали

собі команду, яка буде висловлювати протилежну точку зору.

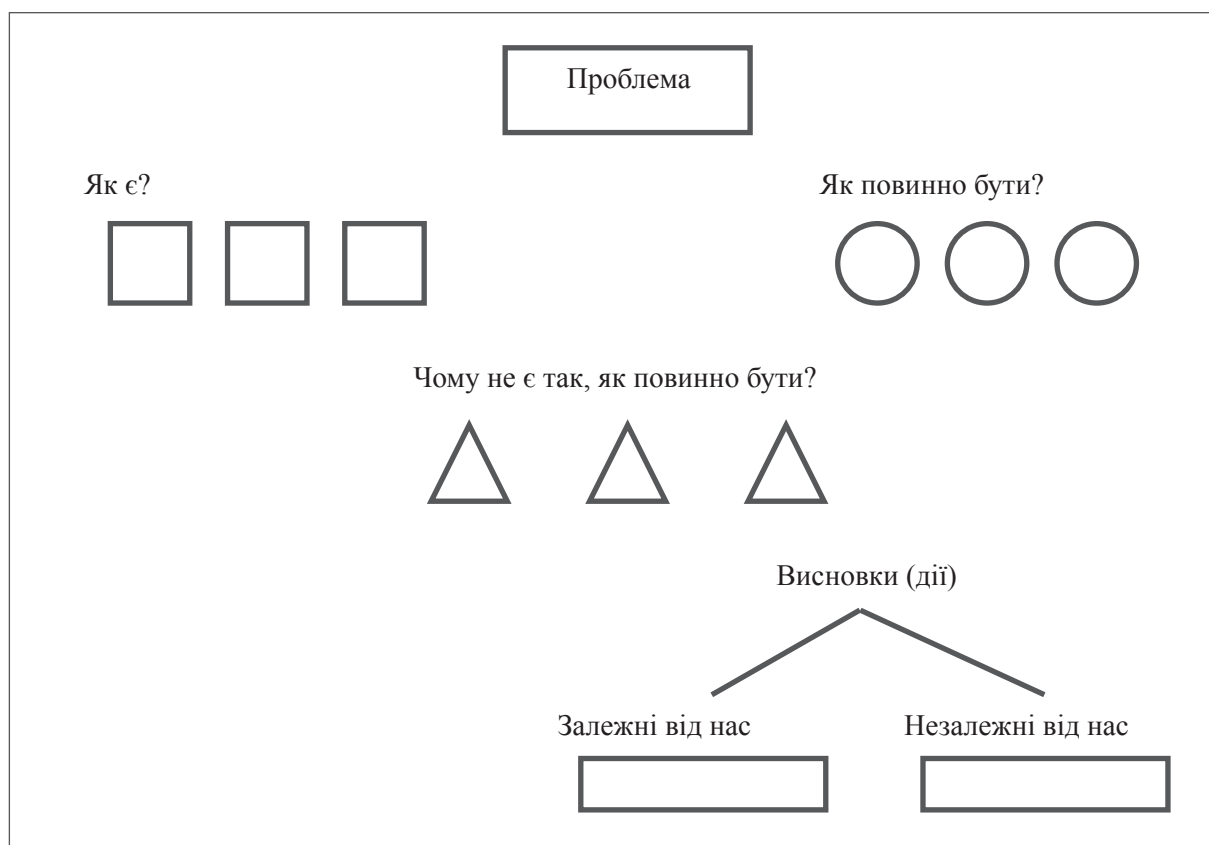
- Визначаємо час дискусії та пропонуємо підготувати аргументи (приблизно 15 хвилин). Учасники можуть записувати аргументи на великих аркушах паперу і після цього приклеїти їх на стіні або дошці. Це допоможе їм під час презентації. Ведучий інформує групу про те, що команди мають право говорити три рази по черзі (по 5 хвилин). Зверніть увагу учасників на те, що на кожен їх аргумент протилежна команда може висловити контраргумент. Тоді команда намагатиметься передбачити контраргументи опонентів та уважно слухати, щоб реагувати на зауваги іншої групи.
- Ведучий подає сигнал про початок дебатів, надає право голосу та контролює час. Цю роль може також виконувати один з учасників навчальної групи.
- Якщо метою проведення дебатів є презентація протилежних аргументів, то після завершення дискусії необхідно оцінити їх якість та переконливість.
- Після завершення дебатів слід поєднати команди та допомогти їм відшукати площину порозуміння. Можна попросити, щоб кожна команда відшукала серед аргументів опонентів принаймні один, з яким учасники погоджуються без засте-

реження. Якщо час дозволяє, варто повторити дебати, але замінити сторони.

Метаплан

Метаплан полягає в художньому представленні дискусії, що ведеться групою. Це метод, який формує предметні та ключові вміння. Він уможливлює розвиток умінь аналізувати, оцінювати факти і робити висновки. Метаплан готує до представлення власної точки зору, аргументації та захисту власної думки. Учні мають нагоду вислухати і взяти до уваги погляди інших осіб. Крім цього, вони отримують інформацію з різних джерел, упорядковують її та зауважують причинно-наслідкові зв'язки. Учні вчаться співпрацювати шляхом ведення переговорів і досягнення порозуміння, а також застосування демократичних процедур під час прийняття рішень.

Учитель разом з учнями визначає проблему, яка буде предметом дискусії в групах. Потім визначає час на виконання завдання і ділить клас на підгрупи з 5-6 осіб. Кожна підгрупа вибирає лідера, секретаря і доповідача. Учні приступають до ознайомлення з отриманим матеріалом, ділять між собою завдання і приступають до аналізу теми, після чого готують плакат, що ілюструє їхню дискусію згідно з поданою нижче схемою:

Вчитель не втручається в роботу учнів, лише поправляє помилки під час підведення підсумків. Коли всі групи готові – відбувається презентація результатів.

Групи представляють свої плакати, відповідаючи на запитання інших осіб. Підведення підсумків (рефлексія) має бути збором підсумків з усіх плакатів і виробленням спільних результатів дискусії.

Зупинки з завданнями

Так само, як і проект, ця техніка поєднує багато методів і повинна бути так підготовлена, щоб розвивати різні вміння (напр., пошук інформації, аналіз поданої інформації), формувати вміння планувати роботу (розрахувати час, визначати порядок дій).

Даний метод запропоновано на основі досвіду роботи в молодших класах. Учні виконують завдання, які вимагають різного рівня активності, але об'єднані спільною темою. В кабінеті створюємо стільки «зупинок», скільки маємо завдань. Кожна «зупинка» – це стіл, довкола якого ставимо стільці для учасників, що працюватимуть над завданням. Розкладаємо на столах підготовлені завдання з детальними інструкціями. Необхідно також долучити зрозумілий опис критеріїв оцінки виконання кожного з завдань. Учасники працюють індивідуально та самостійно вибирають темп виконання кожного завдання, контролюючи загальний час, щоби встигнути пройти всі «зупинки».

Учасників активізує той факт, що в кінці роботи вони самостійно відповідають за всі виконані завдання.

На великому аркуші паперу записуємо в колонку імена всіх учасників. У верхньому рядку по горизонталі записуємо номери завдань. Кожен учасник самостійно підходить до аркуша і ставить відмітку про виконання завдання. Після цього він може переходити до наступної «зупинки». Завдання можна виконувати в довільній послідовності. Але іноді може бути й так, що вчитель визначає послідовність виконання завдань, тому що вони логічно пов'язані між собою. Варто підготувати такі завдання, щоб учасники мали можливість виконувати різноманітні дії та формувати різні вміння й навички.

Учасники:

- вчать самостійності та відповідальності;
- активно працюють;
- перевіряють рівень виконання завдання

згідно з визначеними критеріями і вчать робити самооцінку;

- вдосконалюють уміння читати вдумливо;
- багато запам'ятовують.

Ведучий своєю поведінкою під час занять повинен моделювати поведінку учасників, створювати сприятливу для роботи, зосередженості та концентрації атмосферу. Він повинен контролювати час. Учитель може підходити до окремих учасників та допомагати їм. Якщо хтось із учасників працює повільно, слід пригадати про обмеженість часу. Можна також підготувати карти виконання завдань, роздати їх учасникам і таким чином мотивувати їх до більш старанної роботи. На основі таких карт ведучий пізніше оцінює учасників. Необхідно пам'ятати, щоб приязно висловлювати оцінку. Критика повинна бути конструктивною.

Не лише реформа освіти, а й саме життя вимагає від нас, учителів, формування ключових вмінь. Цього ми можемо досягти, застосовуючи інтерактивні методи навчання.

Наукові дослідження доводять, що учні, які беруть активну участь у процесі навчання, виробляють глибше розуміння понять і цілей, що становлять предмет освіти. Однак це вимагає застосування в роботі з учнями інтерактивних методів навчання замість передачі їм абстрактної «готової» інформації, відірваної від життя, дійсності та їхнього досвіду. Пам'ятаймо, що чим більше відчуттів залучено до процесу навчання, тим воно ефективніше.

Заняття, які ведуться інтерактивними методами, емоційно залучають учнів, пробуджують зацікавлення, мотивують та навчають самостійного мислення. Вони полегшують процес навчання, урізноманітнюючи його, завдяки чому наука стає приємнішою та легшою. Інтерактивні методи пожвавлюють атмосферу в класі, а це, своєю чергою, приносить несподівані результати в роботі зі слабшими учнями. Учні, які звикли здобувати знання і вміння інтерактивними методами, є більш самостійними, більш критичними, легше формулюють думку, охоче і сміливіше беруть участь у публічних виступах. Робота за допомогою цих методів передбачає зміну ролі вчителя, який перестає бути особою, що викладає «лише істинну правду», а потім про неї «питає». Вчитель стає особою, що організовує освітній досвід учнів у відкритій атмосфері обміну поглядами. Тут він часто відходить від форми роботи з цілим класом на

користь самостійної роботи учнів або роботи в малих групах. Деякі з цих методів вимагають від учителя спеціальної підготовки, але досягнуті результати вартують цього. У шкільній практиці не йдеться про те, щоб до найменших деталей дотримуватись принципів та основ певного методу навчання й чітко застосовувати інструкції та «правила». Але варто володіти багатьма різними методами, техніками, способами вирішення певного типу проблем. Риси різних методів можна поєднувати, змінювати, виробляючи свій власний неповторний стиль роботи. Все залежить від бажання, креативності та відкритості вчителя. Найважливішою метою є досягнення взаєморозуміння з учнем і реалізація певної визначеної цілі. Одним з проявів демократії в школі є відповідний підхід до навчання інших. «Демократично» – означає так, щоби в процесі освіти не оминати жодного учня.

«Наука (в принципі) є приємністю,

отже,

у школі ніхто не повинен страждати!»

Маргарита Тарашкевич

На завершення – інформація для роздумів

- Люди вчаться тоді, коли готові до навчання, – якщо хтось не бажає вчитися, його неможливо навчити. Тому спочатку необхідно «відкрити» людей, згуртувати групу, створити приязну і безпечну атмосферу. Не можна змушувати до виконання завдань.
- Люди вчаться на практиці, – тому слід використовувати якнайбільше інтерактивних методів і технік навчання.
- Люди вчаться тоді, коли навчають інших, – об'єднуйте групу в команди і створюйте ситуації, щоб учасники могли презентувати результати своєї роботи.
- Люди вчаться на помилках – не бійтесь визнавати своїх помилок.
- Люди легше вчаться того, що їм близьке і безпосередньо їх стосується, – розповідайте про свій досвід роботи з учнями, звертайтеся до учасників з проханням ділитися власними спостереженнями, створюйте можливість розповідати про їхні досягнення.
- Люди мають різні стилі навчання – візуальний, аудіальний, кінестетичний. Плануйте різні форми діяльності, використовуйте методи і техніки, які впливають на різні органи сприйняття.
- Люди люблять учитися методично і намагаються бути систематичними – плануйте заняття таким чином, щоб вони являли собою логічну цілість.
- Люди не можуть навчитись того, чого не розуміють, – говоріть ясно, використовуйте прості слова, дозволяйте задавати питання, давайте вичерпні відповіді, пояснюйте, чітко формулюйте завдання та інструкції.
- Люди вчаться краще, коли бачать свій поступ і відчувають, що їх хтось оцінює, – підтримуйте учасників, хваліть їхню роботу, добре виконані завдання.
- Люди вчаться найкраще, коли знання та вміння пристосовані до їх специфічних потреб і стилю навчання, – хоча ми всі різні, ставтесь однаково до кожного з учасників занять; пристосуйте свій темп і стиль навчання до темпу і стилю роботи групи.

* Праця написана на основі тексту Анни Клімович (Методи Навчання в роботі з дорослими. – Poradnik Edukatora, Warszawa 2005, CODN)

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Biblioteczka poszukiwań, Aktywne metody nauczania, Historia i Wiedza o Społeczeństwie, ODN, W-wa 1995.
2. Biblioteczka reformy, MEN, O reformie programowej – gimnazjum, MEN, 1999.
3. Chomczyńska-Miliszkiewicz M., Pankowska D., Polubić szkołę, WSiP, W-wa 1998.
4. Czapów G., Czapów Cz., Psychodrama, PWN, W-wa 1969.
5. Dziedzic A., Kozłowska W. E., Drama na lekcjach historii, WSiP, W-wa 1998.
6. Gillion M. E., Trends in Simultation, The High School Journal, nr 58/1994.
7. Machulska H., Pruszkowska A., Tatarowicz J., Drama w szkole podstawowej, WSiP, W-wa 1997.
8. Nauczać ciekawie – uczyć aktywnie, Materiały edukacyjne programu KREATOR, MEN 1999.
9. Nęcka E., Trening twórczości, Olsztyn 1992.
10. Pakiet edukacyjny PHARE – SIERRA – PEIE – «Europa na co dzień», CODN 1997.
11. Peszkowska K., Edukacja przez dramę, WSiP, W-wa 1997.
12. Perrott E., Efektywne nauczanie, WSiP, W-wa 1997.
13. Reforma kształcenia zawodowego, praca zbiorowa pod red. Goślińskiej E., CODN 1997.
14. Rybotycka L., Gry dramatyczne, WSiP, W-wa 1997.
15. Szkoła w społeczeństwie demokratycznym, Kurs kształcenia nauczycieli, pod red. Malak-Miliszkiewicz B., Materiały pomocnicze, CEO, W-wa 1997.
16. Sztuka nauczania, Czynność nauczyciela, pod red. Kruszewski K., PWN, W-wa 1992.
17. Taraszkiewicz M., Jak uczyć lepiej? czyli refleksyjny praktyk w działaniu, CODN, W-wa 1996.
18. Poradnik edukatora. http://www.ore.edu.pl/strona-ore/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=94:publikacje&Itemid=1208
19. Edward de Bono, Naucz się myśleć kreatywnie, Wydawnictwo PRIMA, Warszawa 1995.
20. Edward de Bono, Naucz swoje dziecko myśleć, Wydawnictwo PRIMA, Warszawa 1994.
21. Edward de Bono, Sześć kapeluszy, czyli sześć sposobów myślenia, Wydawnictwo Medium, Warszawa 1996.
22. Tony Buzan, Rusz Głową, Wydawnictwo RAVI, Łódź 1996.
23. Katarzyna Gozdek-Michaëlis, Rozwiń swój genialny umysł, Wydawnictwo J&BF, Warszawa 1996.
24. Gry dydaktyczne, dr. inż. Franciszek Szlosek, Zeszyt 41, Pracownia Doskonalenia Nauczycieli Przedmiotów Zawodowych CODN.
25. Jo-Anne Reid, Peter Forrestal, Jonathan Cook, Uczenie się w małych grupach w klasie, WSiP, Warszawa 1996.
26. Kształcenie obywatelskie w szkole samorządowej. Scenariusze lekcji, praca zbiorowa pod redakcją A. Pacewicz, T. Merty, Wydawnictwo CIVITAS, Warszawa 1999.
27. Małgorzata Taraszkiewicz, Jak uczyć lepiej? Czyli refleksyjny praktyk w działaniu, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1996.
28. The Trainer's Handbook – The AMA Guide To Effective Training, Gary Mitchell 1993.
29. Punktowana dyskusja, John Zola, Fundacja Edukacja Dla Demokracji, Warszawa 1996.

Математика

Як творити підприємницьке тло на уроці математики

Лілія Козак

60

Математика

За висловом славетного німецького вченого Карла Фрідріха Гаусса (1777–1855), «математика – це цариця наук». Та чи можливо назвати царицею ту, котра всіх обслуговує? «А навіть більше, математика – це та служниця, без якої і пані не є панею, без якої і науку за науку визнати неможливо...» (І. Яглом). Роль математики особливо стає помітною тоді, коли ставимо за мету виховати на уроках підприємливу та ініціативну особистість.

Методи формування таких рис підприємливої людини, як здатність самостійно вирішувати життєві проблеми, аналізувати, ухвалювати оптимальні рішення, аргументувати та захищати свою позицію, дискутувати, генерувати креативні ідеї й усвідомлювати власні цінності, запропоновано у сценаріях «уроків з підприємницьким тлом».

У конспекті уроку «Площа прямокутника. Розв’язування практичних задач» (автор – *Світлана Лазарук*) учні стикаються з реальною життєвою задачею – ремонтом квартири, який треба зробити за обмежену суму. Перед учнями постає нелегке завдання: серед трьох запропонованих фірм вибрати ту, де і ремонт, і вартість послуг задовольнятиме власника квартири. Використання ситуаційної справи (кейс-методу) ставить учнів малої групи в умови, коли вони, дискутуючи й аргументуючи власну позицію, вирішують, який спосіб ремонту, вартість матеріалів та послуг обрати. Для того, щоб дискусія відбулася ефективніше, учитель пропонує техніку «діамантовий рейтинг», за допомогою якої, власне, й відбувається ранжування цінностей. Прийшовши до єдиного рішення, з яким погоджується група, учні беруться до відповідних обчислень. Під час вирішення задачі учні можуть потрапити в ситуацію, коли вартість ремонту значно перевищить запропоновану суму; тоді їм доведеться коректувати прийняте рішення й переглядати проранжовані цінності. Кейс-метод передбачає самостійний пошук інформації для розв’язування задачі, але через те, що виконання завдання обмежене одним уроком та й учні 9 класу не мають досвіду щодо ремонту квартири, вчитель пропонує в додатках усю необхідну для них інформацію. Акцент ставимо тільки на процесі ведення

дискусії, формуванні аргументів, градації цінностей, прийнятті та презентації єдиного оптимального рішення, яке задовольняє всю групу.

У конспекті уроку «Базові поняття статистики» (автор – *Оксана Кудла*) учні під час «мозкового штурму» генерують ідеї вирішення проблемної ситуації, з якою стикається підприємець, аналізують ризики запропонованих ідей, прогнозують результати діяльності. Потім, на основі представлених результатів соціологічного опитування, учні виходять на усвідомлення поняття вибірки даних, яка з певною допустимою похибкою відображає всі закономірності генеральної сукупності. Тому така вибірка може становити основу статистичних обчислень. За допомогою техніки «Ажурна пилка» учні самостійно ознайомлюються з центральними тенденціями вибірки, способом їхнього обчислення та використанням у реальних життєвих ситуаціях. Учні беруть на себе відповідальність за якість вивченого матеріалу, за готовність усіх учасників експертних груп до того, щоб передати ці знання іншим, спілкуються, обговорюють, роблять нотатки, структурують матеріал. Здобуті знання учні застосовують до запропонованої на початку уроку проблемної задачі, використовують знання про центральні тенденції як інструмент аналізу ситуації та ухвалення рішення, презентують роботу і роблять висновки.

Особливістю ведення дискусії для вирішення проблемної задачі в конспекті «Знаходження площі поверхні тіл обертання» (автор – *Василь Черкач*) є використання схеми, яка трохи нагадує метаплан. Важливо, що на момент аналізу способу розв’язання учні не мають знань про тіла обертання, їх спосіб утворення й розгортку, не одержують жодних початкових даних. Учні користуються своїм життєвим досвідом, намагаються запропонувати власні ідеї розв’язання, виявляють прогалини у знаннях, дискутують у малих групах, виявляють ініціативу, генерують креативні пропозиції, з’ясовують, які початкові дані (розміри головних уборів, розмір та вид тканини) їм необхідні та де їх узяти, складають план дій і розподіл обов’язків у групі. Після групового обговорення переходять до загаль-

ного і формують спільне рішення та єдиний план дій щодо способу розв'язування задачі. На наступному уроці учні одержують від учителя опорні тексти з новою темою, самостійно з нею знайомляться, при потребі консультуються з учителем і беруться до фактичного розв'язання задачі. Під час презентації роботи можуть виявитися розбіжності в результатах, що стає темою дискусії, виявлення способу мислення учнів та його корекції.

Розв'язуючи задачу про купівлю автомобіля («Відсоткові обчислення, пов'язані з фінансовими операціями», автор – *Бойко Олена*), для вирішення проблеми учні використовують суб'єктивні критерії, взяті з соціологічного Інтернет-опитування. Методом дискусії «Критерійного покеру» вони визначають основні й другорядні критерії для своєї групи і порівнюють їх з об'єктивними критеріями, здобутими після математичних розрахунків. Під час дискусії учні вчать формулювати аргументи, захищати свою позицію, ранжувати цінності, толерантно приходити до спільного результату, роблять висновок, що не тільки матеріальна вигода є критерієм правильного рішення в житті.

Особливістю дискусії в конспекті «Розв'язування трикутників» (автор – *Ліана Кочержук*) є те, що вона здійснюється окремою групою в складі 6-8 осіб перед усім класом. Спостерігачі уважно стежать за дискусією й оцінюють її за запропонованими критеріями, відзначають появу нових ідей, вчать слухати, критично мислити, зауважують толерантну й активну позицію учасників. Самі учасники дискусійної групи генерують ідеї, аналізують та обговорюють розв'язання задачі, виявляючи при цьому виважену та коректну поведінку щодо інших. Підприємницька мета на цьому уроці додатково реалізовується через зміст задач, коли за допомогою знань про розв'язування трикутників за теоремами синусів і косинусів учні вирішують реальні життєві проблеми.

На момент проведення уроку «Розв'язування систем рівнянь другого степеня» (автор – *Анжеліка Шевлюк*) учні вже знають усі чотири способи їх розв'язання (графічний, додавання, підстановки та заміни змінних). Проте використання кожного способу має свої переваги й недоліки, ризики допущення помилок або громіздкості обчислень. На згаданому уроці учні мають можливість закріпити здобуті знання, напрацювати навички використання перелічених способів, а головне, обговорити переваги і недоліки кожного методу в разі конкретних сис-

тем рівнянь. На уроці, використовуючи техніку SWOT-аналізу, учні аналізують спосіб розв'язання задачі, наводять аргументи щодо вибраного способу, дискутують, приходять до єдиного рішення, презентують свою позицію перед усім класом.

Техніка «Критерійного покеру» у контексті «Центральна й осьова симетрія» (автор – *Світлана Кобилянська*) сприяє розвитку вмінь учнів аргументувати власну думку щодо властивостей симетрій, їх ранжування за значущістю. Учні дискутують, відстоюють власну позицію, користуючись аргументами з математичного поняттєвого апарату вивченої теми. Після такої дискусії вони ліпше усвідомляють, котрі з властивостей належать до осьової симетрії, а котрі до центральної, сформують суб'єктивну думку щодо їхньої важливості, навчаться слухати та приймати позицію інших, зможуть використати ці знання під час розв'язування конкретних життєвих ситуацій (задач). Робота з текстом виховує в учнів відповідальність за самостійне здобування знань, а запропоновані запитання до тексту – сприяють його глибшому розумінню.

На завершення хочемо висловити подяку всім авторам текстів, що ввійшли до цієї книжки, за глибоке розуміння предмету та важливості виховання у майбутніх українських громадян таких рис, як ініціативність, креативність, підприємливість. Особлива подяка авторам, чиї конспекти через брак місця не ввійшли до книжки, – учителям математики з Івано-Франківщини *Галині Бешкевич* (Струпківська ЗОШ І–ІІІ ст. Коломийського району), *Мар'яні Долішній* (Рогатинська ЗОШ І–ІІІ ст. № 1), *Марії Масевич* (Вербівцівський НВК Городенківського району), *Галині Захарії* (Попельниківська ЗОШ І–ІІІ ст. Снятинського району), *Івану Танасійчуку* (Устеріківська ЗОШ І–ІІ ст. Верховинського району), *Ганні Лисишиній* (Коломийський НВК № 9 «Школа – природничо-математичний ліцей»), *Іванюку Андрію* (Яремчанська ЗОШ І–ІІІ ст. № 2) за активну участь у проекті. Редколегія проекту сподівається на найшвидшу іншу можливість друку даних конспектів для широкого ознайомлення педагогів з ідеєю підприємницького тла на уроках математики. За щирі поради та плідну співпрацю під час роботи над конспектами висловлюю особливу вдячність своїм колегам – методистові лабораторії природничо-математичних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти *Світлані Подолук* та завідувачеві центру інформаційних технологій цього ж інституту *Мирославу Білозубці*.

Площа прямокутника. Розв'язування практичних задач

Світлана Лазарук, учитель математики

Коломийської ЗОШ І–ІІІ ст. № 5 ім. Т. Г. Шевченка Івано-Франківської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- закріпити в учнів знання формул обчислення площі прямокутника;
- вдосконалити навички обчислення площі прямокутника та інших математичних розрахунків;
- створити умови для усвідомлення цінності практичного використання формул площі у підприємницькій діяльності;
- розвивати ініціативність, лідерські якості, комунікативні вміння.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- формули обчислення площі прямокутника, квадрата;
- одиниці виміру довжини, площі;

розуміє

- значення математики для ведення успішної підприємницької діяльності;

вміє

- обчислювати площу прямокутника;
- переводити одні одиниці виміру довжини і площі в інші;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- здійснювати градацію цінностей;

- виявляти ініціативу;
- наводити аргументи та відстоювати власну позицію;
- приймати миттєві рішення при зміні умов завдання;
- співпрацювати в команді.

Методи і техніки:

«діамантова діаграма»;
«кейс-метод» (ситуаційна вправа).

Обладнання:

аркуші А4;
ватман А2 – 3 шт.;
маркери, ручки, олівці, клей;
папки з матеріалами.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Домашнє завдання.
- Додаток 2. «Кейс-метод» (ситуаційна вправа): чому варто.
- Додаток 3. Зразок плану-розгортки однієї кімнати.
- Додаток 4. Словник спеціальних термінів.
- Додаток 5. Завдання для груп.
- Додаток 6. Бізнес-пропозиції трьох будівельних фірм.
- Додаток 7. Кошторисні таблиці.
- Додаток 8. Бланк для техніки «діамантова діаграма».
- Додаток 9. Опис техніки «діамантова діаграма».
- Додаток 10. Критерії для техніки «діамантова діаграма».
- Додаток 11. Картка самооцінювання участі учня в роботі групи.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Повідомте учням тему і мету уроку – формування практичних навичок застосування формули обчислення площі прямокутника при розв'язуванні практичних задач.
- 1.2. Перевірте виконання домашнього завдання – наявність в учнів планів-розгортки квартири, які вони мали накреслити вдома згідно з умовою (Додаток 1).

- 1.3. Розгляньте одну розгортку біля дошки і запропонуйте учням звірити одержані площі зі зразком (Додаток 3), а для розгортки двох інших кімнат – один з одним.
- 1.4. При виявленні помилкових результатів запропонуйте учням пригадати формули знаходження площі прямокутника і здійснити швидку корекцію обчислень.

1.5. З'ясуйте, як учні обчислювали площу всіх стін. Якщо додаванням площ 4 сторін, то підведіть учнів до висновку, що площу стін можна обчислити як добуток периметра стелі або підлоги на висоту кімнати. Повідомте, що це відкриття допоможе їм в 11 класі під час вивчення теми «Формула площі бічної поверхні паралелепіпеда».

1.6. Змодельуйте ситуацію у вигляді проблемної задачі: повідомте учнів, що вони стали власниками 3-кімнатної квартири в новому будинку. Облаштування квартири їм необхідно здійснити самостійно, а саме провести ремонтно-оздоблювальні роботи.

2. Основна частина

2.1. Повідомте учнів, що далі вони будуть працювати «кейс-методом». Цей метод дає можливість виявити ініціативу, відчутти самостійність в ухваленні рішень, освоєнні теоретичних положень й оволодінні практичними обчислювальними навичками. Темою кейсу є практичне застосування формули для обчислення площі прямокутника.

2.2. Об'єднайте учнів у 3 групи за допомогою карток трьох кольорів і запропонуйте кожній групі зайняти місце за окремим столом. Роздайте папки з матеріалами (Додатки 4–11).

2.3. Коротко поясніть учням правила цього методу (Додаток 2). Наголосіть, що для того, щоб взятися до основного завдання – складання кошторису вартості ремонту квартири, – учні мають погодити між собою критерії вибору власного виду ремонтних робіт та будівельних матеріалів. Для цього їм необхідно самостійно ознайомитися з методом «діамантова діаграма» (Додаток 9) і здійснити ранжування запропонова-

них критеріїв. Тільки після того, як усі члени групи погодяться з відібраними критеріями (чи запропонують свої), можна ознайомлюватися з пропозиціями фірм і складати кошторис. Якщо, згідно з вибраними критеріями, за визначену для групи суму ремонт виконати не вдасться, учні самостійно вирішують про те, чи варто переглянути критерії. Запропонуйте закріпити всі напрацювання на ватмані, маркерами позначити важливі місця. Виділіть на обговорення критеріїв приблизно 10 хв., а на проведення обчислень 15 хв.

2.4. Після закінчення роботи попросіть представників кожної групи презентувати результати роботи: аргументи вибору першочергових критеріїв, обчислені кошториси. Важливо, щоб учні розповіли, чи відбувалася зміна рішень під час роботи. Запропонуйте учасникам інших груп проаналізувати представлені «діамантові діаграми» та кошториси колег на раціональність, економічність, оптимальність, якість виконуваних ремонтних робіт та правильність математичних розрахунків.

3. Підсумкова частина

3.1. Підведіть підсумок уроку, відзначивши всі підприємницькі риси, які виявили учні під час уроку. Запитайте, в який момент уроку вони відчували себе здатними брати на себе відповідальність та ініціативу, як почувались, коли їхні аргументи приймала група, чи зрозуміли застосування математики для вирішення практичних задач.

3.2. Запропонуйте учням провести самооцінювання роботи в групі (Додаток 11).

3.3. На домашнє завдання запропонуйте відшукати інші приклади на застосування формули площі прямокутника.

Додаток 1 Домашнє завдання

Учні виконують індивідуально до початку уроку (вдома).

Накреслити план-розгортку кожної кімнати 3-кімнатної квартири (зображення стін, підлоги, стелі, вікон, дверей) згідно з такими даними:

1 кімната – $4 \times 5 \times 2,8$; має 1 вікно на коротшій стороні; розміри вікна: ширина – 2 м, висота – 1,5 м; навпроти вікон містяться двері висотою 2 м і шириною 1 м.

2 кімната – $3 \times 5 \times 2,8$; два вікна шириною 1 м і висотою 1,5 м, розташовані на довшій стіні; навпроти вікна містяться двері висотою 2 м і шириною 1 м.

3 кімната – $3 \times 3 \times 2,8$; вікно шириною 1 м і висотою 1,5 м; навпроти вікна містяться двері висотою 2 м і шириною 1 м.

Розгортку намалювати на папері у клітинку, дотримуючись масштабу 1:100 см

Для кожної кімнати визначити окремо площу стін, стелі, підлоги та периметр підлоги.

Додаток 2

«Кейс-метод» (ситуаційна вправа): чому варто

З методичного погляду кейс – це спеціально підготовлений навчальний матеріал, що містить структурований опис ситуацій, запозичених із реальної практики.

Кейси мають чітко визначений характер і мету. Навчання за допомогою кейсів розвиває здатність аналізувати, уникати помилок, які часто виникають під час виконання конкретних завдань.

Хороший кейс має задовольняти такі вимоги:

- відповідати чітко поставленій меті;
- мати відповідний рівень складності;
- ілюструвати декілька аспектів життя;
- бути актуальним;
- ілюструвати типові ситуації;
- розвивати аналітичне мислення;
- провокувати дискусію;
- мати декілька рішень.

Мета кейсів – докладний аналіз, а не оцінювання (особливо завчасне оцінювання). Їхнє завдання – не презентація специфічних «правильних шляхів», а допомога у набутті навичок аналізу. Разом з удосконаленням аналітичних навичок метод ситуаційних вправ стимулює розвиток проникливості, є формою перевірки знань, розвиває здатність відокремлювати важливе від тривіального, виховує почуття відповідальності в процесі навчання.

Коротко кажучи, кейс-підхід має сприяти вдосконаленню здатності ізолювати проблеми та ухвалювати ефективні рішення. Крім цього, такий метод вчить учнів аналізувати та розробляти програми дій. Розглянемо п'ять видів навчання кейс-методом.

По-перше, кейси не вживаються для передавання знань (хоча, звичайно, трансляція знань таки відбувається). Кейси створюють «обриси» реальних проблем чи реальних ситуацій, які забезпечують учня знанням про те, що має бути зроблено. Обговорення кейсів стає потенційним поштовхом до обміну перспективами та досвідом практичної роботи.

По-друге, кейс полегшує інтеграцію та застосування знань. Кейс-метод базується на взаємному обміні досвідом учнів найзручнішим та економним шляхом.

По-третє, кейс-метод розвиває в учня здатність вирішувати складні, але корисні проблеми.

По-четверте, навчання кейс-методом заохочує оцінювання пріоритетів та цінностей. Учень під час навчання демонструє власне ставлення, цінності та орієнтації, а інші слухачі підтримують чи не сприймають їх.

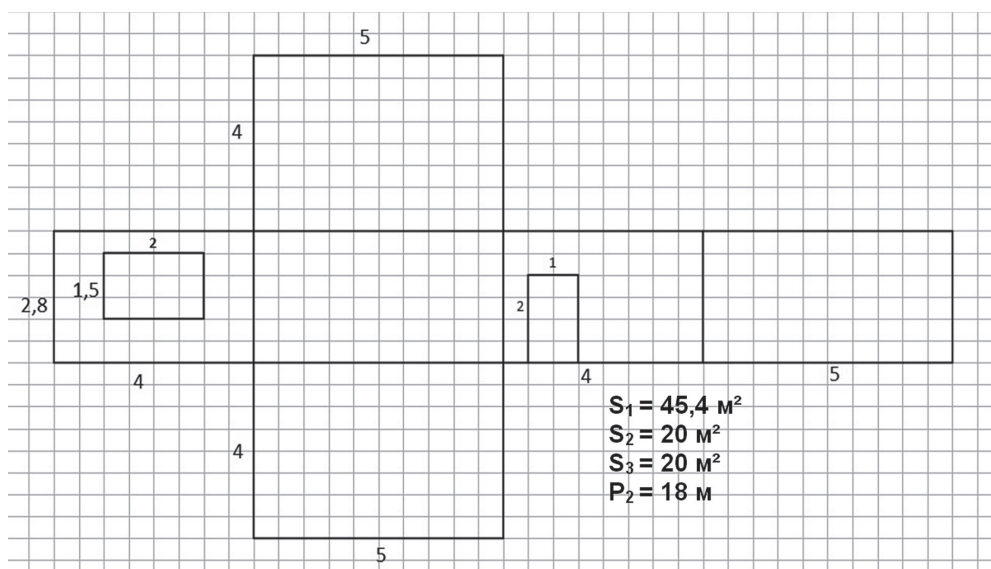
Результати такого інтерактивного навчання важко передбачити чи перевірити, оскільки вони можуть набувати різних форм. Зазвичай спільне порівняння та перевірка набутого досвіду привносять щось нове у практичну діяльність учнів.

По-п'яте, кейси завжди корисні завдяки збагаченню досвіду та вдосконаленню навичок, які учні застосовують, щоб наблизити ті цінності, які вони вважають найбажанішими. Всі навички разом можуть бути описані однією фразою – творче вирішення проблеми і формування аналізу ситуації та ухвалення рішення.

Додаток 3

Зразок розгортки однієї кімнати

Розмір кімнати:
 $5 \times 4 \times 2,8$ (м)
 Масштаб
 1:100

Додаток 4

Словник спеціальних термінів

1. **Вартість** – кількість грошей, які необхідно заплатити за матеріали, товари, послуги.
2. **Гіпсокартон** – («аркуш гіпсокартонний», «суха гіпсова штукатурка» (англ. «drywall»)) – обробний будівельний матеріал, що є аркушем, який складається з двох шарів будівельного паперу (картону) і сердечника з шару затверділого гіпсового тіста з наповнювачами.
3. **Грунтування** – покриття сухих поверхонь перед наклеюванням шпалер, фарбуванням, покриттям вирівнювальними сумішам, щоб зміцнити слабку основу.
4. **Угода (договір)** – згода, найчастіше письмова, про взаємні обов'язки.
5. **Договірні зобов'язання** – зобов'язання відповідно до умов договору, які беруть на себе кожна зі сторін, що укладали договір.
6. **Кошторисники** – люди, які складають кошторис.
7. **Компетентність** – освіченість у певній галузі; коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід.
8. **Оздоблювальні роботи** – роботи з облаштування квартири (клеєння шпалер, фарбування підлоги, вікон, вирівнювання стін гіпсовою штукатуркою).
9. **Прайс-лист** – перелік послуг (товарів) та цін на ці послуги (товари).
10. **Стажер** – особа, яку прийняли на нову роботу на випробувальний термін, впродовж якого оцінюють його здібності.
11. **Терміновість** – швидке, без затримок виконання будь-якого завдання, роботи.
12. **Шпалери** – рулонний матеріал із різною основою та різним декоративним покриттям, який кріпиться до поверхні стін за допомогою клею.
13. **Штукатурка** – будівельний розчин із суміші в'язучих речовин, піску й води, яким покривають поверхню будівель, внутрішніх приміщень і т. ін. Шар такого розчину, що вже затвердів на стелі, внутрішніх і зовнішніх стінах будівель; тиньк.

Словник економічних термінів
<http://www.jnsn.com.ua> | <http://uk.wikipedia.org>

Додаток 5

Завдання для груп

Користуючись матеріалами для кейсу (прайс-листи на товари і послуги, словник спеціальних термінів, плани-розгортки кімнат квартири, кошторисні таблиці тощо), обчисліть вартість ремонту й оздоблювальних робіт для трикімнатної квартири.

Необхідно провести ремонт усіх поверхонь кімнат: стелі, стін, підлоги.

Встановіть правила роботи групи: розподіліть обов'язки між усіма учасниками групи чи виконуйте завдання разом.

Обговоріть і проранжуйте критерії вибору витратних матеріалів і послуг методом «діамантова діаграма».

Складіть кошторис виконуваних робіт і витратних матеріалів для кожної фірми, що пропонує свої послуги.

Здійсніть вибір фірми й аргументуйте його.

Визначте, якими критеріями ремонтних робіт ви можете знехтувати задля того, щоб вкласитись у виділену вам для ремонту суму, або аргументуйте причини інших рішень.

Для ремонту виділено ліміт коштів:

I група – 9000 грн., II група – 14000 грн.,
 III група – 19000 грн.

Результати представте для всього класу.

Довідка

Види ремонтних робіт:

I. Ремонт стін:

1. Штукатурка (старт, фініш), грунтування, побілка.
2. Штукатурка (старт, фініш), грунтування, олійна фарба.
3. Штукатурка (старт, фініш), грунтування, наклеювання шпалер.
4. Монтаж гіпсокартонних плит, вирівнювальна суміш, грунтування, побілка.
5. Монтаж гіпсокартонних плит, вирівнювальна суміш, грунтування, наклеювання шпалер.

II. Ремонт стелі:

1. Покриття сіткою, штукатурка фініш, грунтування, побілка.

2. Монтаж гіпсокартонних плит, вирівнювальна суміш, ґрунтування, побілка.
3. Монтаж гіпсокартонних плит, вирівнювальна суміш, ґрунтування, наклеювання шпалер.

III. Ремонт підлоги:

1. Настил деревинної поверхні, фарбування олійною фарбою.
2. Встановлення мозаїчної плитки.

3. Настил лінолеуму.

Витрати матеріалів:

1. Середні витрати штукатурки, вирівнювальної суміші на 1 м² поверхні при товщині 1 см становить 0,5 кг.
2. Середні витрати клею, олійної фарби на 1 м² поверхні 0,1 кг.
3. Середні витрати ґрунтовки на 1 м² поверхні 0,1 л.

Додаток 6 ТЗОВ «СКІФ»

Юридична адреса: 78200, Івано-Франківська обл., м. Коломия, вул. Довбуша, 65а

Фактична адреса: 78200, Івано-Франківська обл., м. Коломия, вул. Горбаша, 5

Телефон основний: (03433) 25627, Факс: (03433) 25627

Підприємство «Скіф» надає повний комплекс послуг зі створення дизайну інтер'єрів квартир, дизайн-проектів квартир та інших приміщень, косметичного та комплексного ремонту квартир і офісів. Гарантії на проведені роботи,

страхування на час ремонту і гарантійного періоду – 2 роки. На Ваш письмовий запит надаємо перелік вартості необхідних робіт та будівельних матеріалів.

№ з/п	Перелік	Од. виміру	Ціна за одиницю, грн.
<i>Документація</i>			
1	Дизайн-проект (ескіз, робочі креслення з візуалізацією)	м ²	170,00
2	Дизайнерське супроводження	місяць	5000,00
3	Проектування	м ²	160,00
<i>Демонтажні роботи</i>			
5	Ненесучі (або перегородки) стіни	м ²	160,00
6	Несучі (або капітальні) стіни	м ²	555,00
7	Дерев'яна підлога	м ²	32,00
8	Радіатори опалення	шт.	50,00
9	Лінолеум	м ²	7,00
10	Дверні блоки	шт.	150,00
11	Віконні блоки	шт.	45,50
12	Шпалери	м ²	15,50
13	Штукатурка	м ²	24,50
14	Набіл	м ²	50,00
15	Олійна фарба	м ²	110,00
16	Навантаження, виніс будівельного сміття	шт.	17,00
<i>Внутрішні оздоблювальні (підготовчі) роботи</i>			
17	Ґрунтовка стін, стелі	м ²	6,50
18	Монтаж сітки під штукатурку	м ²	25,00
19	Штукатурка	м ²	50,00
20	Штукатурка гіпсова	м ²	50,00
21	Заливка вирівнювальною масою	м ²	33,00
22	Штукатурка стін (старт)	м ²	40,00
23	Шпаклівка стін (фініш)	м ²	35,00

№ з/п	Перелік	Од. виміру	Ціна за одиницю, грн.
24	Штукатурка стелі (старт)	м ²	45,00
25	Шпаклівка стелі (фініш)	м ²	40,00
26	Монтаж гіпсокартонних плит (ГКЛ)	м ²	60,00
27	Оклеювання стелі шпалерами	м ²	40,00
28	Оклеювання стін флизелиновими шпалерами	м ²	35,00
29	Фарбування	м ²	30,00
30	Фарбування олійною фарбою	м ²	40,00
31	Монтаж мозаїчної плитки	м ²	155,00
32	Монтаж плиткового кута	м ²	16,00
33	Монтаж лінолеуму	м ²	22,00
<i>Матеріали</i>			
1	Ґрунтовка	10 л	54,52
2	Фарба олійна	2,5 кг	68,99
3	Штукатурка гіпсова	30 кг	33,08
4	Вирівнювальна суміш	25 кг	57,50
5	Штукатурка (старт)	30 кг	44,00
6	Шпаклівка (фініш)	20 кг	41,70
7	Плитка 50×50	1 шт.	7,70
8	Гіпсокартонна стеляна плита (ГКЛ)	2 м ²	40,78
9	Гіпсокартонна стінова плита (ГКЛ)	2 м ²	43,23
10	Бордюр	2,5 м	11,60
11	Клей	5 кг	19,80
12	Шпалери шириною 1 м	24 м	195,70
13	Лінолеум	м ²	103,00
14	Мозаїчна плитка	м ²	70,00

Підбір і закупівля матеріалів – 8% від вартості. Доставка матеріалів – 1000 грн.

Просимо Вас звертатися для отримання online-консультації з питань будівництва, ремонту, реконструкції, будівельних і обробних матеріалів (ціна, якість, довговічність, екологічність

параметри та ін.). Ми приділимо Вам максимум часу і спробуємо відповісти на всі Ваші запитання, пов'язані з ремонтом квартир, офісів, будинків, приміщень.

З повагою, Голуб Сергій Миколайович
Генеральний директор

ТЗОВ «Станіславський»

Адреса: 78060, Івано-Франківська обл., Тлумацький р-н, смт Обертин, вул. Хмельницького, 1
Телефон: +38 (050) 4427644

Шановний партнере!

У відповідь на Ваш лист надаємо вартість робіт та будівельних матеріалів.

За час своєї діяльності компанія здобула репутацію чесного і надійного партнера не тільки в Івано-Франківську та Івано-Франківській

області, а й в інших регіонах України, про що свідчать численні відгуки наших споживачів. За цей час побудовано безліч цивільних і промислових будівель і споруд у м. Київ та Київській області, м. Івано-Франківськ, м. Львів, м. Коломия і в Коломийському районі.

№ з/п	Перелік	Од. виміру	Ціна за одиницю, грн.
<i>Документація</i>			
1	Дизайн-проект (ескіз, робочі креслення з візуалізацією)	м ²	165,00
2	Дизайнерське супроводження	місяць	4800,00
3	Проектування	м ²	170,00
<i>Демонтажні роботи</i>			
5	Ненесучі (або перегородки) стіни	м ²	180,00
6	Несучі (або капітальні) стіни	м ²	605,00
7	Дерев'яна підлога	м ²	30,00
8	Радіатори опалення	шт.	30,00
9	Лінолеум	м ²	10,00
10	Дверні блоки	шт.	100,00
11	Віконні блоки	шт.	60,00
12	Шпалери	м ²	13,50
13	Штукатурка	м ²	25,00
14	Набіл	м ²	45,00
15	Олійна фарба	м ²	115,00
16	Навантаження, виніс будівельного сміття	шт.	20,00
<i>Внутрішні оздоблювальні (підготовчі) роботи</i>			
17	Ґрунтовка стін, стелі	м ²	12,50
18	Монтаж сітки під штукатурку	м ²	20,00
19	Штукатурка	м ²	50,00
20	Штукатурка гіпсова	м ²	50,00
21	Заливка вирівнювальною масою	м ²	30,00
22	Штукатурка стін (старт)	м ²	40,00
23	Шпаклівка стін (фініш)	м ²	40,00

Доставка матеріалів – 10 грн. за 1 км (55 км).
Сподіваюся на подальшу нашу співпрацю.

№ з/п	Перелік	Од. виміру	Ціна за одиницю, грн.
24	Штукатурка стелі (старт)	м ²	40,00
25	Шпаклівка стелі (фініш)	м ²	40,00
26	Монтаж гіпсокартонних плит (ГКЛ)	м ²	80,00
27	Оклеювання стелі шпалерами	м ²	50,00
28	Оклеювання стін флизелиновими шпалерами	м ²	40,00
29	Фарбування	м ²	40,00
30	Фарбування олійною фарбою	м ²	40,00
31	Монтаж мозаїчної плитки	м ²	180,00
32	Монтаж плиткового кута	м ²	15,00
33	Монтаж лінолеуму	м ²	30,00
<i>Матеріали</i>			
1	Ґрунтовка	10 л	55,00
2	Фарба олійна	2,5 кг	65,32
3	Штукатурка гіпсова	30 кг	35,02
4	Вирівнювальна суміш	25 кг	56,30
5	Штукатурка старт	30 кг	46,00
6	Шпаклівка фініш	20 кг	42,45
7	Плитка 50 x 50	1 шт.	9,00
8	Гіпсокартонна стеляна плита (ГКЛ)	2 м ²	40,78
9	Гіпсокартонна стінова плита (ГКЛ)	2 м ²	43,23
10	Бордюр	2,5 м	10,80
11	Клей	5 кг	20,00
12	Шпалери шириною 1 м	24 м	220,00
13	Лінолеум	м ²	125,00
14	Мозаїчна плитка	м ²	110,00

З пошаною, Станіславський Богдан
Директор **Миколайович**

ДП «Райбуд» ТЗОВ АПК «Доброта»

Івано-Франківська обл., с. Сопів (Коломийський р-н), вул. Коломийська, буд. 35
Тел. +38 (03433) 23535, +38 (03433) 91098

Вітаємо!

Перед Вами постало питання ремонту квартири. Ми пропонуємо Вам якісний, професійний, індивідуальний підхід до ремонту. Звертаючись до нас, Ви отримаєте весь спектр

послуг, доступні ціни на матеріали. Ми заощадимо Ваш час і Ваші гроші. Ми потурбуємося про Ваше здоров'я, звільняючи Вас від зайвих турбот. Як результат, Ви отримаєте сучасний якісний ремонт і неповторність інтер'єру дому.

№ з/п	Перелік	Од. виміру	Ціна за одиницю, грн.
<i>Документація</i>			
1	Дизайн-проект (ескіз, робочі креслення з візуалізацією)	м ²	153,45
2	Дизайнерське супроводження	місяць	4464,00
3	Проектування	м ²	158,10
<i>Демонтажні роботи</i>			
5	Ненесучі (або перегородки) стіни	м ²	167,40
6	Несучі (або капітальні) стіни	м ²	562,65
7	Дерев'яна підлога	м ²	27,90
8	Радіатори опалення	шт.	27,90
9	Лінолеум	м ²	9,30
10	Дверні блоки	шт.	93,00
11	Віконні блоки	шт.	55,80
12	Шпалери	м ²	12,55
13	Штукатурка	м ²	23,25
14	Набіл	м ²	41,85
15	Олійна фарба	м ²	106,95
16	Навантаження, виніс будівельного сміття	шт.	18,60
<i>Внутрішні оздоблювальні (підготовчі) роботи</i>			
17	Ґрунтовка стін, стелі	м ²	11,62
18	Монтаж сітки під штукатурку	м ²	18,60
19	Штукатурка	м ²	46,50
20	Штукатурка гіпсова	м ²	46,50
21	Заливка вирівнювальною масою	м ²	27,90
22	Штукатурка стін (старт)	м ²	37,20
23	Шпаклівка стін (фініш)	м ²	37,20

№ з/п	Перелік	Од. виміру	Ціна за одиницю, грн.
24	Штукатурка стелі (старт)	м ²	37,20
25	Шпаклівка стелі (фініш)	м ²	37,20
26	Монтаж гіпсокартонних плит (ГКЛ)	м ²	93,00
27	Оклеювання стелі шпалерами	м ²	46,50
28	Оклеювання стін флизелиновими шпалерами	м ²	37,20
29	Фарбування	м ²	37,20
30	Фарбування олійною фарбою	м ²	37,20
31	Монтаж мозаїчної плитки	м ²	167,40
32	Монтаж плиткового кута	м ²	13,95
33	Монтаж лінолеуму	м ²	27,90
<i>Матеріали</i>			
1	Ґрунтовка	10 л	55,00
2	Фарба олійна	2,5 кг	65,30
3	Штукатурка гіпсова	30 кг	38,02
4	Вирівнювальна суміш	25 кг	56,30
5	Штукатурка (старт)	30 кг	38,00
6	Шпаклівка (фініш)	20 кг	38,45
7	Плитка 50×50	1 шт.	6,50
8	Гіпсокартонна стеляна плита (ГКЛ)	2 м ²	40,78
9	Гіпсокартонна стінова плита (ГКЛ)	2 м ²	43,23
10	Бордюр	2,5 м	10,80
11	Клей	5 кг	15,00
12	Шпалери	24 м	220,00
13	Лінолеум	м ²	125,00
14	Мозаїчна плитка	м ²	110,00

Доставка матеріалів 65 грн. за 1 км.

Звертайтеся до нас, і Ви не пожалкуєте.

Директор

С. М. Попов

Додаток 7

Кошторис витрат на проведення оздоблювальних робіт у трикімнатній квартирі ТОВ «СКІФ»

№ п/п	Найменування робіт, матеріалів	Кількість, площа	Одиниця виміру	Ціна за оди- ницю, грн.	Загальна вар- тість
Витрати на послуги					
1.					
2.					
3.					
4.					
Витрати на матеріали					
1.					
2.					
3.					
4.					
	Підбір і закупівля матеріалів				
	Доставка				
	Всього				

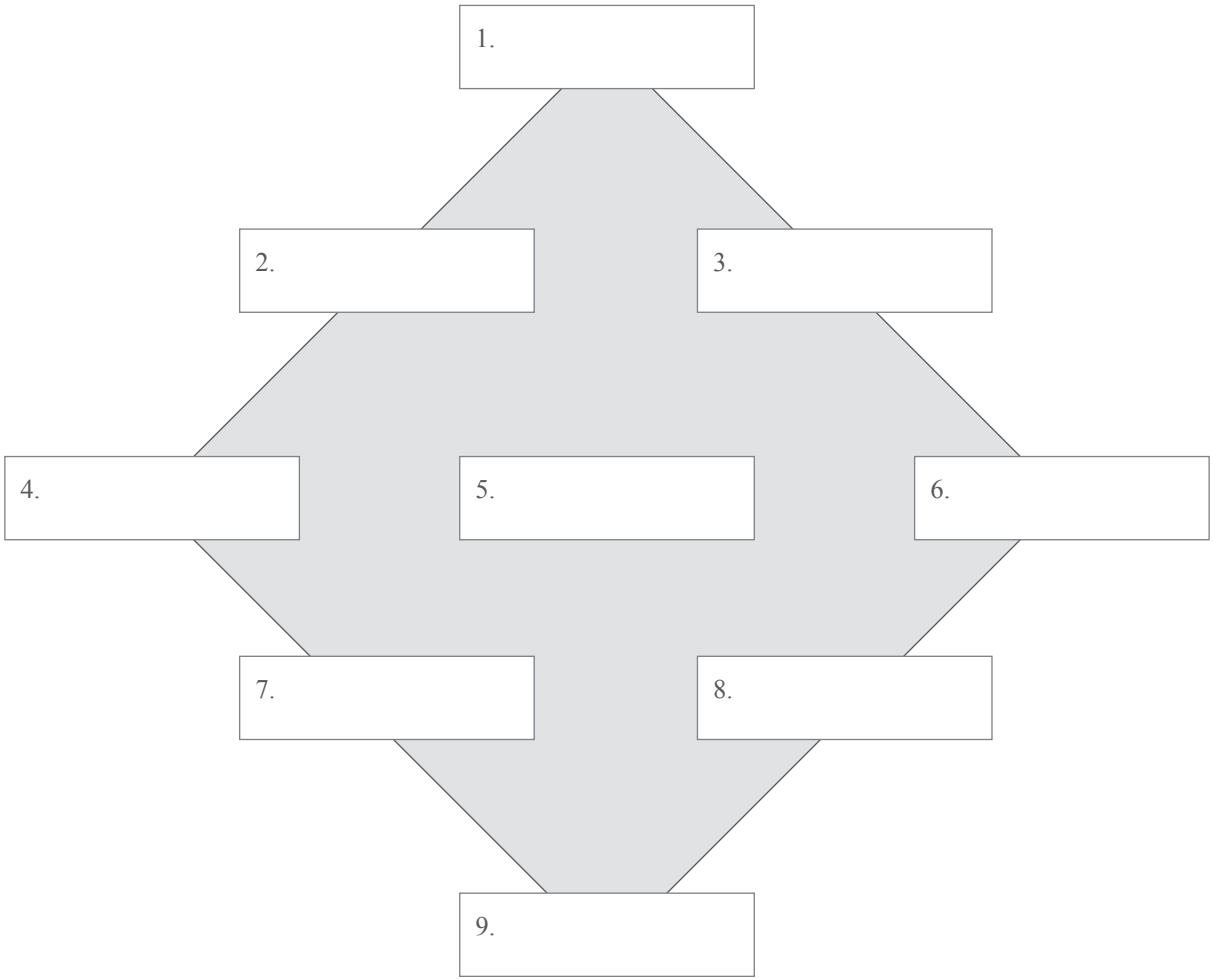
Кошторис витрат на проведення оздоблювальних робіт у трикімнатній квартирі ТЗОВ «СТАНІСЛАВСЬКИЙ»

№ п/п	Найменування робіт, матеріалів	Кількість, площа	Одиниця виміру	Ціна за оди- ницю, грн.	Загальна вар- тість
Витрати на послуги					
1.					
2.					
3.					
4.					
Витрати на матеріали					
1.					
2.					
3.					
4.					
	Підбір і закупівля матеріалів				
	Доставка				
	Всього				

Кошторис витрат
на проведення оздоблювальних робіт у трикімнатній квартирі
ДП «РАЙБУД» ТЗОВ АПК «ДОБРОТА»

№ п/п	Найменування робіт, матеріалів	Кількість, площа	Одиниця виміру	Ціна за одиницю, грн.	Загальна вартість
Витрати на послуги					
1.					
2.					
3.					
4.					
Витрати на матеріали					
1.					
2.					
3.					
4.					
	Підбір і закупівля матеріалів				
	Доставка				
	Всього				

Додаток 8
Діамантова діаграма

Додаток 9

Опис технології «Діамантова діаграма»

Вправа з «діамантовою діаграмою» полягає в тому, що картки з назвами цінностей повинні знайти своє місце на схемі. Воно залежатиме від рівня важливості цінності для всіх учасників команди. Значення місця на схемі: найвищий прямокутник – найважливіша, на думку учасників, цінність. Кожен наступний рівень свідчить про рівень важливості цієї цінності для учасників команди, а в останньому прямокутнику буде найменш важлива, на думку команди, цінність. Під час роботи в групі учасники можуть по черзі брати з колоди одну карточку з назвою цінності й класти її на порожнє місце на діаграмі. Якщо вибране

місце буде зайняте іншою карткою, необхідно провести обговорення в групі щодо цінності, яка повинна бути на цьому місці. Учасник, який бажає покласти свою картку на заповнене місце, повинен спочатку навести свої аргументи. Рішення всі приймають спільно. Така технологія дає змогу впорядкувати дискусію і створює можливість вчитись аргументувати. Ця вправа допомагає створити ієрархію цінностей, висловити свою думку. Після закінчення вправи варто попросити представників команд ознайомити клас із результатами командної роботи й розповісти про те, як проходила дискусія.

Додаток 10

Критерії ранжування

Ремонт усєї квартири здійснює кваліфікована бригада	Стеля вирівняна штукатуркою і побілена
Ремонт здійснює власник квартири	Стеля покрита оздоблювальною плиткою
Власник квартири запрошує фахівців фірми тільки для окремих видів робіт	На стелі здійснено монтаж гіпсокартонних плит і покрито вирівнювальною сумішшю
Дизайнер виготовляє проектні креслення з візуалізацією на комп'ютері	Підлога пофарбована олійною фарбою
Власник квартири самостійно проектує ремонт і вибирає матеріали	Стіни пофарбовані олійною фарбою
Прибирання після ремонту та вивіз сміття здійснює будівельна фірма	Стіни попередньо підготовлені до ремонту (встановлено сітку під штукатурку)
Прибирання після ремонту та вивіз сміття здійснює власник квартири	Стіни перед наклеюванням шпалер прогрунтовані
Підлога покрита натуральними матеріалами (дерево)	Власник здійснює економ-ремонт у межах виділених коштів
Підлога покрита синтетичними матеріалами (плитка, лінолеум)	Власник здійснює дорогий вид ремонту з найбільш якісних матеріалів
Стіни поштукатурені й побілені	Доставку матеріалів власник здійснює самостійно
Стіни поштукатурені й обклеєні шпалерами	Доставку матеріалів здійснює будівельна фірма
На стінах здійснено монтаж гіпсокартонних плит і все покрито вирівнювальною сумішшю	Матеріали закуплені в різних фірмах
Всі матеріали закуплені в одній фірмі	

Додаток 11
Самооцінювання роботи в групі

Дата _____

Прізвище, ім'я учня _____

Покладіть собі від 0 до 2 балів за кожне запитання:

1. Ви брали активну участь у роботі групи _____
2. Ви вносили вдалі пропозиції, які врахувала група _____
3. Ви надавали підтримку іншим членам групи, заохочували їх до роботи _____
4. Ви висунули цілком нову ідею, що сподобалась іншим _____
5. Ви вдало узагальнювали думки інших і просували роботу групи вперед _____
6. Ви брали участь у представленні результатів _____

Всього балів _____

Підпис групи _____

Базові поняття статистики

Оксана Кудла, учитель математики Єзупільського НВК
Тисменицького району Івано-Франківської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 90 хв. (2•45 хв.)

Мета:

- ознайомити учнів з основними поняттями математичної статистики;
- розвивати вміння подавати статистичні дані у вигляді таблиць, графіків та відшукувати центральні тенденції вибірки;
- формувати підприємницькі компетентності, використовуючи методи розв'язування статистичних задач.

Операційні цілі (завдання):

*Після закінчення уроку учень
знає*

- визначення статистичного ряду, вибірки, моди, медіани;

розуміє

- значення статистики для ведення успішної підприємницької діяльності;

вміє

- створювати статичні таблиці на основі вибірки;
- знаходити частоту, відносну частоту та середнє значення вибірки;
- будувати полігон частот та гістограму;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;

- прогнозувати майбутні результати;
- оцінювати та усувати ризики;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати на себе відповідальність;
- спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її;
- співпрацювати в команді.

Методи і техніки:

«мозковий штурм»;
«Пазли» / «Ажурна пилка»;
робота в групах.

Обладнання:

маркери, ручки, олівці;
аркуші А4, А3;
аркуші в клітинку;
лінійки, ножиці, клей.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Картка соціологічного опитування.
- Додаток 2. Опорний конспект «Основні поняття статистики».
- Додаток 3. Картки для вправи «Ажурна пилка».
- Додаток 4. Практичне завдання.
- Додаток 5. Картка самооцінювання учня з теми «Статистика».
- Додаток 6. Діагностична картка «Оцінювання роботи малої групи».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1 Нагадайте учням, що основна мета вивчення теми «Елементи прикладної математики» – це оволодіння найпростішими способами подання, обробки й оцінювання інформації про реальні фізичні, соціальні, хімічні та інші процеси.
- 1.2 Змодельуйте для учнів ситуацію у вигляді проблемної задачі:
Власник крамниці дізнався про розпорядження міністерства освіти щодо участі учнів 9-х класів у юнацькій спортивній олімпіаді. Він має можливість закупити велику партію спортивного взуття і мусить знати, яку кіль-

кість кросівок різного розміру для цієї вікової категорії необхідно закупити.

- 1.3 Запропонуйте учням згенерувати пропозиції – як у найкоротший термін власник магазину має отримати таку інформацію, якщо кількість учнів 9-х класів в області перевищує 100000? Нагадайте, що неправильних відповідей не буває. Запишіть пропозиції учнів на дошці. Будьте готові отримати такі варіанти: опитати в Facebook, Twitter, інших соціальних мережах, розіслати листи електронною та звичайною поштою, дізнатись у школах домашні адреси учнів і пройтися по домішках тощо.

Коротко обговоріть кожний спосіб з погляду поданих нижче критеріїв:

– скільки учнів можна опитати за допомогою кожного з запропонованих методів?

– чи реально дізнатися розмір взуття всіх учнів?

– скільки часу буде витрачено на кожен метод (здобування адрес, спілкування в соціальних мережах тощо)?

– скільки працівників треба задіяти, щоби якнайшвидше здобути максимальну кількість інформації?

– скільки коштів треба витратити, щоб добратися в різні населені пункти області?

Наостанок запитайте учнів про те, що вони думають про необхідність опитувати всіх дев'ятикласників області? Вислухайте їхні думки і залишіть питання відкритим.

- 1.4 Запропонуйте 2 учням представити на дошці результати опитування, проведеного у паралельних класах щодо розміру взуття хлопчиків (Додаток 1). Запропонуйте всім визначити з таблиць:

– Чи є однакові розміри взуття в обох досліджуваних групах?

– Чи є розміри, на які натрапляємо найчастіше чи найрідше в кожній групі? Які?

– Чим подібні й чим вирізняються обидві групи даних?

– Чи можна знехтувати найменшим і найбільшим значеннями з погляду продавця крамниці? Чому?

– Чи достатньо цієї інформації, щоб приблизно передбачити потребу в цих розмірах взуття у всіх навчальних закладах?

– Чи зручно опрацьовувати цей числовий ряд у такому невпорядкованому вигляді?

Повідомте учням, що з великих обсягів даних, які необхідно опрацювати, створюють вибірку меншого обсягу й опрацьовують її з деякою долею похибки. Скажіть, що існують методи, за допомогою яких можна визначити кількість елементів вибірки, що буде найбільш правдоподібно відображати реальний стан речей, але ці методи не вивчають у шкільному курсі. І для такої вибірки даних існують більш зручні форми запису та способи опрацювання, ніж ті, що були представлені біля дошки.

- 1.5 Повідомте учням тему і мету уроку – ознайомитися з основними поняттями

математичної статистики, навчитися подавати статистичні дані у вигляді таблиць і графіків, відшукувати центральні тенденції, здійснювати найпростіше прогнозування.

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте учням самостійно ознайомитися з основними поняттями та визначеннями математичної статистики. Для цього роздайте їм опорні конспекти (Додаток 2). Запропонуйте прочитати матеріал, підкреслити нові терміни.

Через 2-3 хвилини запитайте в учнів, які терміни чи визначення залишилися їм незрозумілі. Поясніть їх.

- 2.2. Запропонуйте учням на основі представлених даних проблемної задачі назвати обсяг вибірки, варіанти вибірки, визначити декілька частот.

- 2.3. Повідомте учнів, що далі вони будуть працювати методом, який називається «ажурна пилка». Цей метод допоможе їм самостійно ознайомитися з великим обсягом матеріалу, сприятиме вмінню слухати інших, обговорювати, ставити запитання. Наголосіть, що, згідно з правилами цього методу, кожен з учнів бере на себе відповідальність за здобуті на уроці знання і від його власної праці залежатиме якість завдання, яке виконала вся група.

- 2.4. Поділіть клас на 5 груп і скажіть, щоб кожна група зайняла місце за окремим столом. Для поділу на групи використайте картки 5 різних кольорів, на кожній з яких записані цифри від 1 до 5. Групи формуйте за отриманим номером. Поясніть учням правила цього методу (див. розділ «Інтерактивні методи навчання»). Роздайте групам підготовлені тексти (Додаток 3). Наголосіть, що після того, як усі члени групи прочитають тексти, вони мають обговорити цей матеріал і впевнитися, що всі члени експертних груп правильно його зрозуміли, уміють розв'язати запропоновані задачі. Найважливіше, на що важливо звернути увагу, – це виділити головне з тексту, щоб пояснити матеріал іншим учням. Відведіть на це приблизно 5 хвилин.

- 2.5. Перейдіть до другого етапу методу «ажурна пилка», запропонуйте учням пересісти за інші столи, об'єднавшись у групи за кольором отриманої картки. Наголосіть, що від того, як вони пра-

цюватимуть, буде залежати успіх усієї групи. Попередьте, що другий етап триватиме 10 хв. Пам'ятайте, що Ви повинні бути тільки пасивним спостерігачем – прислухайтесь, чи правильно подають матеріал експерти, намагайтеся не поправляти їх, а запропонуйте іншим учасникам ставити запитання до експертів. Втручайтесь тільки у разі суперечки або конфлікту.

- 2.4. Коли завершиться час, перепитайте учнів, чи впоралися вони з поставленим завданням і чи готові продовжувати. При потребі додайте час на закінчення. Запропонуйте групам залишатися на своїх місцях і роздайте завдання (Додаток 4). Наголосіть, що тепер вони зможуть застосувати здобуті знання на практиці. Також роздайте групам підготовлені великі аркуші паперу, фломастери, ножиці, клей, папір у клітинку та інше. Повідомте, що на виконання завдань групи мають 10 хвилин, а після закінчення роботи один учень від групи має представити результати.
- 2.5. Вислухайте представлення виконаної роботи від груп. Обговоріть результати, особливо якщо виявиться, що в різних груп вони відрізняються.

Важливо вислухати кожну групу в тій частині завдання, де відбувався аналіз проблемної ситуації. При потребі заохочуйте інших учнів висловлювати власну думку щодо коректності зроблених висновків, правильності застосованих методів.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумки уроку. Запитайте учнів, де в житті вони бачать застосування цих методів, чим було корисне проведене опитування для кращого усвідомлення навчального матеріалу.
- 3.2. Запропонуйте учням провести самооцінювання набутих знань (Додаток 5) й оцінити співпрацю групи (Додаток 6).
- 3.3. На домашнє завдання запропонуйте учням підібрати власні приклади до вивчених методів і понять за статистичними даними, взятими з різних галузей та додаткової літератури (з історії, географії, економіки тощо), та розв'язати придумані вправи на обробку й аналіз статистичних даних.
- 3.4. Подякуйте учням за урок, називаючи конкретно їхні якості, за які ви вдячні (наприклад: за активність, вміння аналізувати, креативність тощо).

Додаток 1

Картка соціологічного опитування

Група _____

Опитування проводив _____

Дата _____

Кількість опитаних	
Результати опитування	
Найменший розмір	
Найбільший розмір	
Варіанти різних розмірів	

Додаток 2

Опорний конспект
«Основні поняття статистики»

Статистика – це наука про одержання, обробку й аналіз кількісних даних, які характеризують масові явища.

Математична статистика – розділ математики, який присвячений методам збору й обробки математичних даних та їх використанню для наукових і практичних спостережень.

Будь-яке статистичне дослідження починається з цілеспрямованого збору інформації. Зібрані дані можуть бути представлені у вигляді набору чисел, записаних у порядку їхнього надходження. Їх важко досягнути і зробити якісь висновки. Тому первинні дані потребують обробки. Зібрану інформацію зручно подавати у вигляді таблиць, графіків, діаграм.

Схема статистичного спостереження:

Збирання даних → Оброблення даних та їхнє подання у зручній формі → Аналіз даних → Висновки й рекомендації.

Основні поняття математичної статистики

1. **Статистичні дані** – сукупність чисел, які дають кількісну характеристику ознак певних об'єктів та явищ, що нас цікавлять (наприклад, учні 9-х класів, населення регіону, зоряне небо, флора чітко окресленої території).
2. Відібрану для спостереження сукупність об'єктів називають **вибірковою сукупністю, або вибіркою**.
3. Кількість об'єктів сукупності називають **об'ємом сукупності**.

4. Кількість об'єктів вибірки називають **об'ємом вибірки**.
5. **Статистичним рядом** називають упорядковану за зростанням значень вибірку.
6. Числа, що є значеннями ознак кожної групи, на які можна поділити вибірку, називають варіантами; впорядковану за зростанням значень послідовність варіант називають **варіаційним рядом**.
7. **Частоти** – числа, які показують, скільки разів повторювалося кожне значення ознаки сукупності.
8. Відношення частоти до об'єму вибірки називають **відносною частотою**.

Приклад. Нехай дано вибірку:

2; 4; 5; 5; 6; 2; 3; 3; 4; 4; 4; 2; 3; 3; 3; 4; 4; 5; 5; 5;

Її статистичний ряд матиме вигляд:

2; 2; 2; 3; 3; 3; 3; 3; 4; 4; 4; 4; 4; 4; 5; 5; 5; 5; 5; 6.

$x_1 = 2$; $x_2 = 3$; $x_3 = 4$; $x_4 = 5$; $x_5 = 6$ – варіанти вибірки; 2; 3; 4; 5; 6 – варіаційний ряд.

Частота варіанти x_1 дорівнює 3; варіанти $x_2 = 5$; варіанти $x_3 = 6$; варіанти $x_4 = 5$; варіанти $x_5 = 1$. Відносна частота варіанти x_1 дорівнює $\frac{3}{20} = 15\%$; варіанти $x_2 = \frac{5}{20} = 25\%$. Відносну частоту можна подавати у відсотках або звичайних чи десяткових дробах.

Статистична таблиця розподілу вибірки:

Варіанти вибірки x_i	2	3	4	5	6
Частоти n	3	5	6	5	1
Відносна частота	0,15	0,25			

Додаток 3

Картки для вправи «Ажурна пилка»
Обробка й аналіз статистичних даних**Група 1**

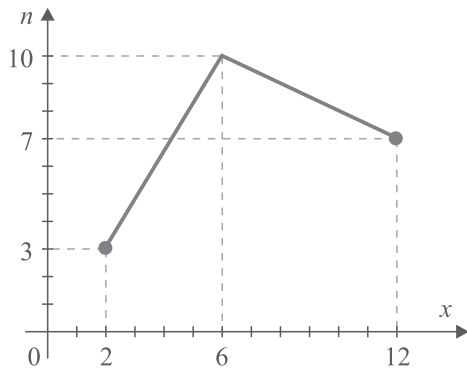
Для наочного представлення статистичного розподілу користуються графічним зображенням варіаційних рядів – діаграмами, графіками, полігоном, гістограмами та ін. Діаграми та графіки вам відомі. Розгляньмо інші види графічного зображення.

Для побудови **полігона** на осі ОХ відкладають значення варіант x_i , на осі ординат – значення частот n . Точки (x_i, n_i) з'єднують відрізками прямих і одержують полігон частот.

Приклад 1. Дано статистичний розподіл вибірки обсягом $N = 20$.

Варіанта x_i	2	6	12
Частота n_i	3	10	7

Побудуємо полігон частот цього статистичного розподілу:

Малюнок 1. Полігон частот

Приклад 2. Економіст, аналізуючи тарифні розряди працівників одного з цехів заводу, вибрав документи 20 робітників і виписав з них послідовність чисел, що вказують на тарифні розряди:

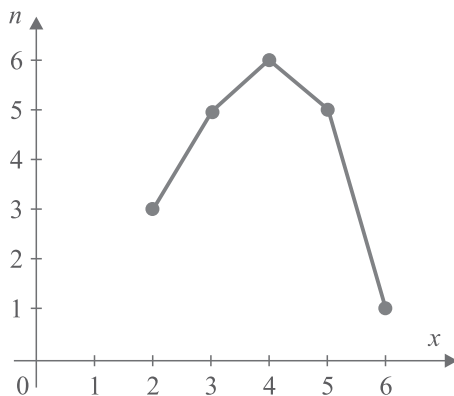
4; 4; 3; 2; 5; 2; 3; 5; 4; 3; 3; 2; 5; 4; 5; 4; 6; 3; 4; 5 — вибірка, що піддається обробці.

Статистичний ряд цієї вибірки:

2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 6;

Статистична таблиця розподілу вибірки:

Тарифний розряд x_i	2	3	4	5	6
Кількість робітників n	3	5	6	5	1

Малюнок 2. Полігон частот

Група 2

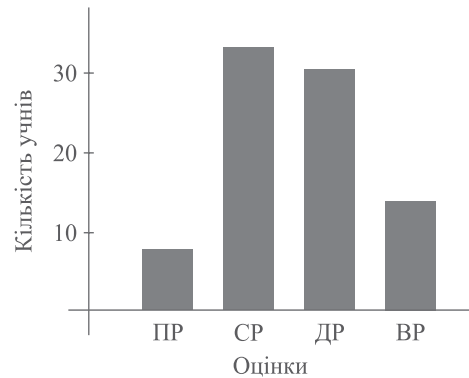
Для наочного представлення статистичного розподілу користуються графічним зображенням варіаційних рядів — діаграмами, графіками, полігоном, гістограмами та ін. Діаграми та графіки вам відомі. Розглянемо інші види графічного зображення.

Гістограмою частот називають східчасту фігуру, яка складається з прямокутників, основами яких є інтервали значень ознаки, а висота пропорційна частоті інтервалу.

Приклад 2. Дев'ятикласники однієї школи написали контрольну роботу. З них 16 виконали завдання на високому рівні, 31 — на достатньому, 33 — на середньому, 7 — на початковому. Це кількісні характеристики проведеної контрольної роботи. Їх можна подати у вигляді таблиці:

Оцінки	ВР	СР	ДР	ПР
Кількість учнів	16	31	33	7

Побудуємо гістограму за цими даними:

Малюнок 3. Гістограма

Приклад 2. Економіст, аналізуючи тарифні розряди працівників одного з цехів заводу, вибрав документи 20 робітників і виписав з них послідовність чисел, що вказують на тарифні розряди:

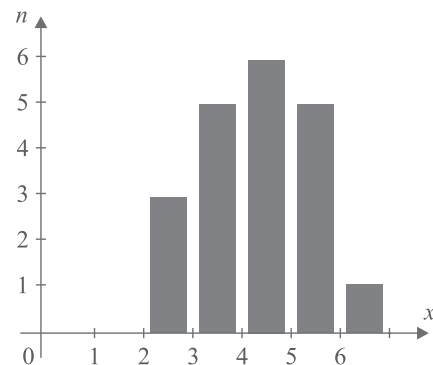
4; 4; 3; 2; 5; 2; 3; 5; 4; 3; 3; 2; 5; 4; 5; 4; 6; 3; 4; 5 — вибірка, що піддається обробці.

Статистичний ряд цієї вибірки:

2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 6;

Статистична таблиця розподілу вибірки:

Тарифний розряд x_i	2	3	4	5	6
Кількість робітників n	3	5	6	5	1

Малюнок 4. Гістограма

Група 3

Розгляньмо способи оцінки даних за розподілом частот. Їх метою є, як прийнято говорити в статистиці, виявлення міри центральної тенденції (центрального положення).

Мода вибірки – це значення ознаки, яка найчастіше повторюється у вибірці.

Приклад 1. Нехай дано вибірку:

2, 3, 4, 4, 6, 6, 6, 7, 7, 8.

Знайдемо центральні тенденції вибірки.

Розв'язок.

Мода даної вибірки $Mo = 6$, бо число 6 трапляється найчастіше.

Вибірka може не мати моди, наприклад:

4, 5, 6, 7, 8;

мати дві моди:

2, 3, 4, 4, 5, 6, 6, 7, 8.

Приклад 2. Економіст, аналізуючи тарифні розряди працівників одного із цехів заводу, вибрав документи 20 робітників і виписав з них послідовність чисел, що вказують на тарифні розряди:

4; 4; 3; 2; 5; 2; 3; 5; 4; 3; 3; 2; 5; 4; 5; 4; 6; 3; 4; 5 – вибірка, що піддається обробці.

Розв'язок.

Статистичний ряд цієї вибірки:

2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 6.

Статистична таблиця розподілу вибірки:

Тарифний розряд, x_i	2	3	4	5	6
Кількість робітників, n	3	5	6	5	1

Мода даної вибірки $Mo = 4$, бо число 4 трапляється найчастіше (6 разів). Тобто в одному з цехів заводу найбільше є робітників 4-го тарифного розряду.

Моду в статистиці застосовують тоді, коли слід охарактеризувати показник, який найчастіше трапляється в сукупності. Наприклад, під час вивчення цін на ринку встановлюємо ціни, які трапляються найчастіше; при встановленні найбільш ходового розміру взуття й одягу визначаємо той, який користується найбільшим попитом. Ці показники дають змогу спланувати, які товари необхідно виробляти в більшій кількості, а також які товари поставляти на ринок і за якими цінами.

Група 4

Розгляньмо способи оцінки даних за розподілом частот. Їх метою є, як прийнято говорити

в статистиці, виявлення міри центральної тенденції (центрального положення).

Медіана вибірки – це число, яке «поділяє» навпіл упорядковану сукупність усіх значень вибірки, так що одна половина значень більша від медіани, а друга – менша.

Нехай дано вибірку: 1, 3, 2, 4, 5, 2, 3, 4, 1, 6, 4.

Упорядкуємо її: 1, 1, 2, 2, 3, 3, 4, 4, 4, 5, 6.

Медіана цієї вибірки дорівнює 3, бо число 3 «поділяє» впорядковану вибірку навпіл.

Якщо впорядкована вибірка має парне число значень, то її медіана дорівнює півсумі двох її серединних значень. Наприклад, для вибірки 1, 2, 3, 3, 3, 4, 4, 5, 6, 6 медіана

$$Me = (3 + 4) / 2 = 3,5$$

Приклад 1. Нехай дано вибірку:

2, 2, 3, 4, 4, 6, 6, 6, 7, 7, 8.

Знайдемо центральні тенденції вибірки.

Розв'язок.

Медіана даної вибірки $Me = 6$, бо вибірка має непарне число значень і її медіана є середнім значенням.

Приклад 2. Економіст, аналізуючи тарифні розряди працівників одного з цехів заводу, вибрав документи 20 робітників і виписав з них послідовність чисел, що вказують на тарифні розряди:

4; 4; 3; 2; 5; 2; 3; 5; 4; 3; 3; 2; 5; 4; 5; 4; 6; 3; 4; 5 – вибірка, що піддається обробці.

Розв'язок.

Статистичний ряд цієї вибірки:

2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 6;

Статистична таблиця розподілу вибірки:

Тарифний розряд, x_i	2	3	4	5	6
Кількість робітників, n	3	5	6	5	1

Медіана даної вибірки $Me = 4$, бо вибірка має парне число значень і її медіана дорівнює півсумі двох її середніх значень $(4 + 4) / 2 = 4$.

Сума відхилень варіант від медіани є найменшою величиною. Ця властивість медіани зумовлює її практичне використання, наприклад, у маркетингу, будівництві – під час планування шкільних та дошкільних закладів, кінотеатрів, торговельних закладів, зупинок міського транспорту тощо.

Група 5

Розгляньмо способи оцінки даних за розподілом частот. Їх метою є, як прийнято говорити

в статистиці, виявлення міри центральної тенденції (центрального положення).

Середнім значенням вибірки називають середнє арифметичне всіх її значень.

Приклад 1. Нехай дано вибірку:

2, 3, 4, 4, 6, 6, 6, 7, 7, 8.

Знайдемо центральні тенденції вибірки.

Розв'язок.

Середнє значення вибірки:

$$(2 + 3 + 4 + 4 + 6 + 6 + 6 + 7 + 7 + 8) / 10 = 53 / 10 = 5,3$$

Приклад 2. Дано вибірку вимірювання повітря температури (t , °C) у першій декаді квітня: 5; 6; 4; 3; 4; 5; 6; 2; 4; 6. Складіть статистич-

ний ряд; визначте варіанти та їхні частоти; складіть варіаційний ряд, для якого знайдіть середнє значення.

Розв'язок.

Статистичний ряд даної вибірки:

2, 3, 4, 4, 4, 5, 5, 6, 6, 6.

Варіанти, варіаційний ряд: 2, 3, 4, 5, 6; частоти відповідно дорівнюють 1, 1, 3, 2, 3.

Середнє значення вибірки:

$$(2 \cdot 1 + 3 \cdot 1 + 4 \cdot 3 + 5 \cdot 2 + 6 \cdot 3) / (1 + 1 + 3 + 2 + 3) = 45 / 10 = 4,5$$

Середнє значення характеризує вибірку в цілому і залежить від усіх її елементів. Воно буде найкращим показником вибірки з великою сукупністю, якщо великі й малі крайні значення трапляються рідко, а середні – часто.

Додаток 4 Практичне завдання

Спільне для всіх груп

Об'єднайте дані проведених опитувань з обох класів в одну вибірку. Проведіть статистичні розрахунки для власника взуттєвої крамниці:

1. Запишіть об'єм вибірки $n = \dots$
2. Запишіть статистичний ряд вибірки.

3. Дані ряду занесіть у частотну таблицю.
4. Побудуйте полігон частот і гістограму.
5. Знайдіть міри центральних тенденцій:
 - а) мода $Mo =$
 - б) медіана $Me =$
 - в) середнє значення $\bar{X} =$

Розмір взуття								
Частота								
(скільки разів трапляється)								
Відносна частота								
Кількість кросівок для $n = 100000$								

Завдання для аналізу:

Група 1. Запропонуйте рекомендації власникові крамниці щодо кількості кросівок кожного розміру для учнів усієї області. Як ви здійснили обчислення?

Група 2. Взуття якого розміру користуватиметься найбільшим попитом? Яку міру центральних тенденцій ви використали?

Група 3. Чи можна спрогнозувати, яку кількість взуття необхідно закупити, якщо фабрика виготовляє взуття проміжних розмі-

рів (наприклад, 39,5) ? Яким інструментом ви для цього скористувалися?

Група 4. – Наскільки відрізняється середній розмір взуття з однієї групи опитаних учнів від середнього з усієї області? До якого стандартного розміру він наближений? Що це може характеризувати?

Група 5. – Які крайні значення розміру взуття могли б існувати в масштабах області? Обчисліть для власника крамниці кількість взуття цих непопулярних розмірів. Яким інструментом ви скористалися?

Додаток 5

Картка самооцінювання учня

Виставте у відсотках (від 0 до 100), наскільки ви почуваетесь компетентними щодо здобутих на уроці знань та вмінь

Знаю	
Визначення математичної статистики	
Предмет дослідження математичної статистики	
Етапи статистичного дослідження	
Призначення вибірки	
Визначення частоти вибірки	
Вмію	
Подавати статистичні дані у вигляді таблиць	
Знаходити частоту кожного значення вибірки	
Знаходити відносну частоту кожного значення вибірки	
Подавати статистичні дані у вигляді полігону частот	
Подавати статистичні дані у вигляді гістограми	
Обчислювати моду вибірки	
Обчислювати медіану вибірки	
Обчислювати середнє значення вибірки	
Можу	
Аналізувати проблемну ситуацію	
Генерувати ідеї розв'язання проблемної ситуації	
Спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її	
Робити висновки та пропозиції на основі центральних тенденцій	

Додаток 6

Оцінювання роботи малої групи

Ця форма дає можливість оцінити роботу малої групи самими учасниками групи. Можна ставити значок (наприклад, + чи ✓) у відповідній графі, відзначаючи, як працювала група в цілому, або вписувати імена учасників групи.

Показники	Завжди	Іноді	Ніколи
Ми перевіряли, чи всі учасники групи розуміють, що потрібно зробити			
Ми відповідали на запитання, даючи пояснення, коли це було необхідно			
Ми з'ясовували те, що було нам незрозуміло			
Ми допомагали один одному, щоб усі могли зрозуміти і застосувати на практиці здобуту інформацію			
Ми надавали можливість всім узяти участь в обговоренні, ухваленні рішення та представленні результатів роботи групи			

Знаходження площі поверхні тіл обертання

Василь Черкач, учитель математики Рожнівського НВК «Гуцульщина» ім. Ф. Погребенника
НАУКМА Косівського району Івано-Франківської області

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 90 хв. (2 • 45 хв.)

Мета:

- навчити розпізнавати тіла обертання (конус, циліндр, кулю);
- відпрацювати вміння знаходити площу поверхні тіл обертання (конуса, циліндра, кулі);
- розвивати пізнавальний інтерес до предмету, креативне мислення, математичну мову;
- виховати культуру колективної взаємодії, формувати якості, необхідні для ефективної роботи в групі.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- визначення та властивості тіл обертання;
- формули для знаходження площі поверхонь тіл обертання;

розуміє

спосіб утворення тіл обертання;

вміє

- розрізняти тіла обертання, їхні елементи;
- обчислювати площі поверхонь тіл обертання;

можже

- аналізувати проблемну ситуацію;

- визначати перешкоди досягнення результату;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- планувати діяльність;
- генерувати пропозиції та робити висновки;
- виявляти ініціативу і вміння вести дискусію.

Методи і техніки:

метаплан;
робота в малих групах.

Обладнання:

маркери;
аркуші А4;
ватмани А2 – 4 штуки;
циркулі, олівці, лінійки;
клейка стрічка;
кольоровий папір.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Головні убори.
- Додаток 2. Схема виконання завдання.
- Додаток 3. Рекомендації для вчителя (ведучого дискусії).
- Додаток 4. Теоретичний матеріал. Циліндр. Конус. Куля.
- Додаток 5. Відомості про тканину для виготовлення головних уборів.
- Додаток 6. Таблиця для презентації розрахунків.
- Додаток 7. Критерії оцінювання роботи груп на етапах завдання.

Хід уроку 1

1. Вступна частина

- 1.1. Повідомте учням тему і мету уроків. Наголосіть, що найважливіше в цій темі – уміння розпізнавати тіла обертання, розуміти спосіб їх утворення та вміти обчислювати площу бічної поверхні. Тіла обертання – це об'єкти тіла, що виникають при обертанні плоскої фігури, обмеженої кривою, навколо осі, що лежить у тій же площині. Тіла обертання широко використовуються в техніці. Наприклад, в автомобілебудуванні кулі використовують при перемикачній передачі, у клапанних пристроях.

У формі циліндра виготовлені найважливіші складові частини автомобілів: генератор, конденсатор, фільтр тощо.

- 1.2. Змодельуйте для учнів ситуацію у вигляді проблемної задачі:
Для шкільної вистави необхідно виготовити такі предмети: шапку чарівника, капелюх Кота у чоботях, каску солдата-піхотинця і шапку Знайка (Додаток 1). Для цього треба обчислити мінімальні витрати тканини на виготовлення кожного виробу. Націльте учнів на те, що вони у малих групах цілком самостійно мають розв'язати цю задачу, дійти

висновку: які вхідні дані їм необхідні, яких знань не вистачає – і представити результати.

2. Основна частина

- 2.1. Для реалізації цього завдання і розробки плану дій запропонуйте учням попрацювати, спираючись на наявний у них життєвий досвід.
- 2.2. Об'єднайте учнів у 4 групи і скажіть, щоб кожна група зайняла місце за окремим столом. Прикріпіть на дошці зразки головних уборів (Додаток 1) без розмірів. Роздайте групам ватман, кольорові картки у формі кола, трикутника, овала і прямокутника, клейку стрічку, маркери.

Коротко поясніть суть вправи та її ціль – проаналізувати ситуацію в загальному вигляді, зосередитися на пошуку способу розв'язання проблеми, виявити прогалини у можливостях досягнення мети, скласти план дій і прийти до спільного рішення, як досягти результату. Запропонуйте записати завдання і вибрати ведучого в кожній групі. Наголосіть, що неправильних думок немає. Націльте ведучих дотримуватися схеми, залучати всіх учасників до процесу. Нагадайте учням про культуру ведення дискусії, попередьте, що вправа триватиме 20 хвилин, і дайте сигнал починати. Пам'ятайте, що ви повинні бути тільки пасивним спостерігачем, – прислухайтеся до обго-

ворення, намагайтеся не поправляти учнів, втручайтеся тільки в разі суперечки або конфлікту.

- 2.3. Перейдіть до другої частини обговорення. Розмістіть усі плакати з виконаними завданнями на дошці. Дайте можливість усім групам представити власне бачення проблеми. Приступіть до обговорення спільного плану дій на основі плакатів. Якщо потрібно, перекладайте картки, міняйте їх місцями, звертайте увагу учнів на найбільш раціональні висновки. Якщо вважаєте за необхідне, доповніть власними пропозиціями за зразком (Додаток 3).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть проміжний підсумок першого уроку. Наголосіть, що найважливішим із висновків є усвідомлення потреби нових знань; що для обчислення площі поверхні тіл, утворених шляхом обертання певних геометричних фігур, можна їх розгорнути у пласкі фігури (викрійки) і знайти їхню площу за раніше вивченими формулами. Якщо учні самостійно дійшли такого висновку, то зверніть на це увагу, або ж скажіть, що на наступному уроці вони про це дізнаються.
- 3.2. Повідомте про свої враження від активності та креативності мислення учнів, уміння давати пропозиції, планувати діяльність і робити висновки.

Хід уроку 2

1. Вступна частина

- 1.1. Нагадайте учням тему і мету заняття, а також проблемну задачу, до вирішення якої вони вже підійшли зовсім близько.
- 1.2. Зверніть їхню увагу на схему виконання завдання, подану на дошці, складену на попередньому уроці. Нагадайте, що надалі учні мають дотримуватися напрацьованих пропозицій і послідовності вирішення задачі. Скажіть, що на цьому уроці вони матимуть змогу довести розв'язання задачі до логічного кінця і представити свої напрацювання.

2. Основна частина

- 2.1. Попросіть учнів повернутися до своїх груп, з якими працювали на попередньому уроці. Роздайте матеріали, яких

їм не вистачало для розв'язку задачі (Додатки 1, 4, 5). Запропонуйте самостійно ознайомитися з теоретичним матеріалом (Додаток 4), підкреслити нові терміни. Через 10 хвилин запитайте в учнів, які поняття чи визначення залишилися їм незрозумілі. Поясніть їх. Важливо: запитайте, наскільки прочитане збігається з їхніми висновками про спосіб вирішення задачі.

- 2.2. Роздайте таблиці для обчислень (Додаток 6), папір, олівці, лінійки, циркулі й маркери. Повідомте учнів, що вони можуть розпочинати вирішувати проблемну задачу, користуючись схемою й отриманими матеріалами. Відведіть на роботу 20 хв.
- 2.3. Вислухайте презентацію груп щодо виконаної роботи. Заохочуйте інших учнів висловлювати власну думку

щодо коректності знайдених результатів. Особливо уважно розберіть помилкові обчислення, попросіть учнів пояснити, як вони мислили. Упевніться, що учні усвідомили помилку.

3. Підсумкова частина

3.1. Підведіть підсумки про спосіб обчислення площі поверхні тіл обертання, наголосіть на важливості теми у повсяк-

денному житті на прикладі вирішеної задачі, дайте усну оцінку самостійній роботі учнів, підкресліть виявлену креативність, творчість, організованість під час роботи в групі. Виставте оцінки згідно з критеріями (Додаток 7).

3.2. На домашнє завдання запропонуйте підготувати презентації «Тіла, утворені обертанням трикутників та чотирикутників».

Додаток 1

Головні убори

		Зігнути по лінії
	Головний убір чарівника	окружність голови 60 см, висота ковпака 70 см, ширина полів 10 см
	Шапка Знайка	окружність голови 58 см, сторона квадрата 50 см, висота шапки 55 см
	Капелюх Кота в чоботях	окружність голови 52 см, довжина окружності полів 100 см, висота верхньої частини 42 см
	Каска солдата-піхотинця	окружність голови 64 см

Додаток 2

Схема виконання завдання

Проблема, над якою працюємо	
Що дано?	Що треба отримати?
Аналіз проблеми	
Висновки і пропозиції	

Додаток 3

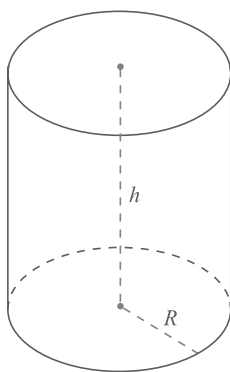
Рекомендації для вчителя або керівника дискусії (напрямок ведення дискусії)

Проблема:	
У малій групі вирішити, скільки тканини потрібно на виготовлення вибраного головного убору	
Що дано?	Що треба отримати?
Який головний убір? Якими даними, ресурсами (в тому числі людськими) і кількістю тканини володіємо?	Зробити малюнок до задачі й намалювати викрійку, обчислити площу витраченої тканини. Представити результат роботи групи на плакаті, оптимально розмістити викрійку на шматку тканини, знайти площу і вартість тканини.
Аналіз проблеми	
Не маємо розмірів виробу. Як вимірювання маємо провести? Яких початкових даних потребуємо? Не знаємо, як обчислити площу бічної поверхні об'ємної фігури. Зі скількох частин складається виріб? Як об'ємне тіло розгорнути у пласку фігуру (зробити викрійку)? Як фігури при цьому отримаємо? Із яких ще пласких фігур складається цей виріб? Чи знаємо, як обчислити площу всіх пласких фігур? Із якого матеріалу виготовити? Яку кількість матеріалу маємо? Чи вистачить його? Хто в групі буде здійснювати різні види діяльності? Хто представлятиме результати?	
Висновки і пропозиції	
Вибрати керівника групи. Розділити обов'язки між учасниками групи. Ознайомитися з теоретичним матеріалом для вирішення проблеми. З'ясувати, чи всім зрозумілий теоретичний матеріал. Здійснити виміри виробів. Обговорити і визначити тіло обертання. Визначити інші пласкі фігури, з яких складається виріб. Створити до задачі малюнок тіл обертання і їх розгортки (викрійки). Обчислити площі. Дізнатися, з яких тканин виготовляють ці головні убори. Вибрати тканину для виробу. Дізнатися кількість тканини, яку видано для виробу. Розмістити малюнки фігур на тканині. Обчислити площу витраченої тканини і площу куска. Заповнити таблицю результатів. Презентувати роботу: пояснити, з яких частин складається виріб, які тіла обертання визначені групою, як обчислюється площа бічної поверхні встановлених тіл, як створювали малюнки, як розміщували на тканині, що отримали, чи вистачило тканини?	

Додаток 4

Теоретичний матеріал

Циліндр

Циліндр (грец. *Κύλινδρος* – «валик») – геометричне тіло, обмежене замкнутою циліндричною поверхнею і двома паралельними площинами, що перетинають її.

- якщо основи циліндра пласкі – циліндр називають таким, що стоїть на площині;
- якщо основи стоять на площині циліндра і перпендикулярні твірним – прямий циліндр; зокрема якщо основа, що стоїть на площині циліндра:
 - коло – *круглий циліндр*;
 - еліпс – *еліптичний циліндр*.

Елементи циліндра.

Круги, що утворюють циліндр, називаються *основами циліндра*. Вони рівні й лежать у паралельних площинах.

Твірні циліндра – відрізки, що сполучають відповідні точки кіл кругів. Вони паралельні й рівні між собою.

Поверхня циліндра складається з основ і бічної поверхні. *Бічна поверхня* складається з твірних.

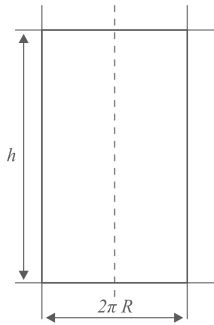
Радіусом циліндра називається радіус його основи. *Висотою циліндра* називається відстань між площинами основ.

Віссю циліндра називається пряма, яка проходить через центри основ. Вона паралельна твірним.

Осьовий переріз – переріз циліндра площиною, яка проходить через вісь циліндра.

Дотична до циліндра – площина, яка проходить через твірну прямого циліндра і перпендикулярна до осьового перерізу, проведеного через цю твірну, називається площиною. Циліндр називається пря-

мим, якщо його твірні перпендикулярні до площин основ. Прямий циліндр можна розглядати як тіло, утворене обертанням прямокутника навколо його сторони як осі.

Площа поверхні циліндра.

Площа бічної поверхні тіл обертання обчислюється за їхньою розгорткою. Розгортка циліндра – це прямокутник з висотою h і довжиною $2\pi R$, отже, площа бічної поверхні циліндра дорівнює площі його розгортки та обчислюється за формулою:

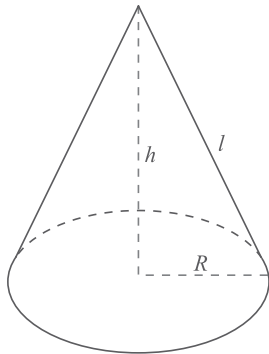
$$S_h = 2\pi R h,$$

Площа повної поверхні циліндра дорівнює сумі площ його бічної поверхні та його основ:

$$S_p = 2\pi R(h + R).$$

Конус

Конус (від грец. *Κώνος* – «соснова шишка») – геометричне тіло, отримане шляхом об'єднання всіх променів, що виходять з однієї точки – вершини конуса, і таких, що проходять через довільну пласку поверхню. Іноді конусом називають частину такого тіла, отриману об'єднанням усіх відрізків, що з'єднують вершину і точки пласкої поверхні (яку в такому разі називають основою конуса, а конус називають таким, що спирається на дану поверхню). Також можна сказати, що це тіло, отримане при обертанні прямокутного трикутника навколо одного з його катетів.

Відрізок, опущений перпендикулярно з вершини на площину основи (а також його довжина), називається *висотою конуса*. Якщо площа основи має скінченне значення, то об'єм конуса також має скінченне значення й дорівнює третині добутку висоти на площу основи. Отже, всі конуси, що спираються на дану основу і мають вершину в площині, паралельній цій основі, мають рівний об'єм, оскільки їх висоти рівні. Якщо основою конуса є багатокутник, тоді конус стає пірамідою. Таким чином піраміди є підмножиною конусів.

Відрізок, що сполучає вершину конуса з точкою границі його основи, називається *твірною конуса*. Множина всіх твірних конуса називається *бічною*

поверхнею конуса.

Площа поверхні конуса.

Повна площа прямого кругового конуса

$$S = \pi r(r + l),$$

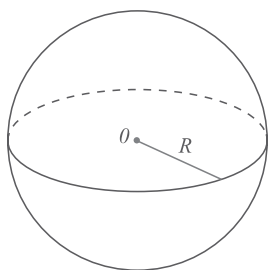
де r і l – радіус кола основи і довжина твірної бічної поверхні відповідно.

Площа бічної поверхні прямого кругового конуса

$$S_b = \pi r l,$$

де r і l – радіус кола основи і довжина твірної бічної поверхні відповідно.

Куля

Куля – тіло, утворене обертанням круга навколо його діаметра. Центром кулі називають центр круга, обертанням якого її утворено. Відрізок, який сполучає центр кулі з довільною точкою її поверхні, – *радіус кулі*. Відрізок, який сполучає дві довільні точки поверхні кулі, – її *хорда*. Хорда кулі, яка проходить через центр, – діаметр кулі.

Куля – це множина всіх точок простору, що перебувають від заданої точки O на відстані, не більшій за дану відстань R . При цьому точка O називається центром, а R – радіусом кулі. Будь-який відрізок, який сполучає центр кулі з точкою кульової поверхні, також називається радіусом.

Поверхня кулі називається сферою. Також дуже часто кулею називають частину простору, обмежену сферою.

Площу сфери, яка обмежує кулю з радіусом R , можна підрахувати за формулою

$$S = 4\pi R^2.$$

Площа поверхні кулі є найменшою серед площ поверхонь стереометричних тіл з однаковим об'ємом.

Додаток 5

Відомості про тканину для виготовлення головних уборів

Назва тканини	Розмір	Ціна	Опис
Сатин	шириною 2 м і довжиною 1,2 м	12,5 грн/м ²	Сатин (фр. <i>satın</i> , від араб. ʔзайтун від стародавньої арабської назви китайської гавані Цюаньчжоу, звідки привозили цю тканину) – тканина сатинового переплетення ниток з бавовняного або хімічного волокна. Має гладку, шовковисту лицьову поверхню, на якій переважають уточні нитки; досить щільна і блискуча; випускається в основному гладкофарбованою, набивною та вибіленою. Застосовується для виготовлення суконь, чоловічих сорочок, як підкладкова тканина тощо. Сатин виготовляється з крученої бавовняної нитки подвійного плетіння. Давно зауважили, що чим більше скручена нитка, тим яскравіший блиск. Так з'явився глянець — <i>сатин</i> , що нагадує шовк. Білизна з сатину довговічна і витримує велику кількість прання – 200–300, і лише через досить довгий час матеріал починає трохи тьмяніти. Він дешевший, ніж шовк, але дорожчий, ніж інші бавовняні тканини. З нього роблять білизну різного дизайну для повсякденного застосування.
Шовк	шириною 1,5 м і довжиною 2 м	47 грн/м ²	Шовк – натуральна текстильна нитка тваринного походження – продукт виділення залоз гусені шовкопрядів при звиванні коконів. Довжина шовкової нитки може досягати 800–1000 м. Вона має трикутний переріз і подібно до призми відбиває світло, завдяки чому має гарний блиск. Найвідомішим застосуванням ниток шовку є виготовлення шовкових тканин. Виготовуванням личинок шовкопряда і виготовленням шовку займається шовківництво. У світовій практиці шовк натуральний має різні позначення на етикетках: silk, seide, soie.
Оksamит	шириною 0,9 м і довжиною 0,7 м	34 грн/м ²	Оksamит (від грец. <i>έξζμιτον</i> ; лат. <i>examitum</i> ; англ. <i>Velvet</i>) – тканина з натурального шовку або хімічного волокна з густим різним ворсом на лицьовому боці. Довжина ворсу – звичайно 1–2 мм. Основа оксамиту, як правило, бавовняна. Оксамит використовують для пошиття одягу, для оздоблення та з декоративною метою.

Джерело: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

Додаток 6

Таблиця для презентації розрахунків

Група № _____	Чарівник	Знайко	Кіт у чоботях	Піхотинець
Тіло обертання				
Формули площі бічної поверхні тіла				
Інші плоскі фігури виробу				
Обчислення площі фігур				
Витрати тканини				
Вартість матеріалів				

Додаток 7
Критерії оцінювання роботи груп на етапах завдання

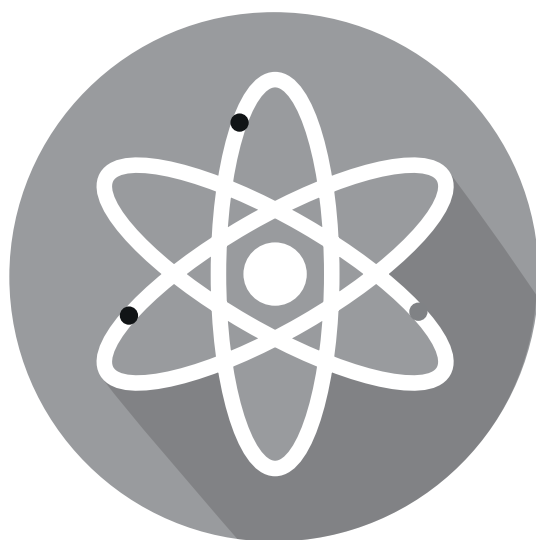
№	Назва критерію	Бали
1	Правильний вибір тіла обертання	10
2	Грамотне виконання малюнка до поставленої задачі	10
3	Правильний вибір початкових даних для використання в розрахунках формул	10
4	Правильність розрахунку площі бічної поверхні тіла обертання	10
5	Правильність розрахунку витраченої кількості тканини	10
6	Визначення мінімальної кількості шматка тканини	10

46–60 балів – «високий рівень»

30–45 балів – «достатній рівень»

16–30 балів – «середній рівень»

1–15 балів – «початковий рівень»

Фізика

Виховання підприємницьких рис на уроках фізики

Ірина Пронікова, Андрій Давиденко

У традиційній педагогіці розрізняють декілька типів уроків. Проте всі ці типи орієнтують вчителів на передачу учням «готових» знань. На уроках такого типу здійснювався моніторинг досягнень учнів, що було обов'язковим елементом навчального процесу. Якщо провести аналогію між мозком людини і комп'ютером, то такий підхід можна було б (хоча й із певним наближенням) представити так.

Уявімо, що мозок учня – це нагромаджувач інформації (а правильніше було б говорити – нагромаджувач даних). На уроці історії, наприклад, «нагромаджувач» учня з'єднують з іншим «нагромаджувачем» – тим, що його використовує «комп'ютер»-учитель. Унаслідок цього відбувається переміщення інформації, яка передбачена темою уроку. Те ж саме роблять на уроках математики, географії, мови та ін. Це досить зручно. До того ж сам процес і його результати легко контролювати. Учень-людина переказує або звітується письмово про одержану інформацію. З такого учня-«флешки» інформацію можна вивести назовні за допомогою монітора персонального комп'ютера, озвучити за допомогою колонок або навушників, роздрукувати на папері за допомогою принтера тощо. Це, звичайно, спрощена модель «трансляційного» підходу до навчання та перевірки знань учнів, але вона досить адекватно пояснює суть такого засвоєння.

Проект «Уроки з підприємницьким тлом», який успішно реалізували українські педагоги, переймаючи польський досвід, змінює погляди на процес навчання. Урок – це не традиційне інформування. Знання – це не мертва інформація, готова до відтворення будь-якої миті. Людина повинна вміти здобувати знання самостійно, а ще використовувати здобуті знання для створення оригінального продукту, що дасть змогу не лише задовольнити її власні потреби, а й покращити життя іншим людям.

У Чернігівській області за програмою цього проекту навчалася 15 учителів фізики: Анна Лемешовець, Інна Андрієнко, Галина Федорова, Олена Мельник, Олександра Смельянська, Наталія Єргалієва, Олександр

Зеленський, Олена Завадська, Іван Погорілко, Інна Литвин, Галина Кулик, Володимир Кузьменко, Олена Хомич, Василь Хомич, Юрій Красновид.

Уважаємо за доцільне проаналізувати ризики і труднощі, з якими зіткнулися вчителі фізики, розробляючи конспекти уроків, та переваги від пропонованого підходу.

Поширена проблема – трактування «підприємницького тла» надто вузько, як відображення економічних понять у змісті уроку фізики. Тому на початку типово звучало таке запитання: Як можна з підприємництвом поєднати теорію відносності Альберта Ейнштейна?

Тому нічого немає дивного в тому, що частину конспектів наших уроків побудовано не на змісті підприємницької діяльності, а на відповідних формах роботи з учнями. До цього наші вчителі були готові, й значних труднощів при виконанні цієї роботи не було.

Наприклад, урок фізики Анни Лемешовець «Пароутворення і конденсація» вирізняється тим, що вчитель ставить мету вчити учнів у звичайному бачити незвичайне, аналізувати фізичні явища під кутом зору їхнього можливого використання для поліпшення життя людини внаслідок створення корисних для неї пристроїв та технологій. Урок вражає прагненням автора розвивати естетичні та творчі (винахідницькі) здібності учнів. Цей урок досить унаочнений. Майже на всіх етапах його проведення автор конспекту пропонує використовувати фотознімки фізичних явищ та відеоролики. Цікаво, що такі фотознімки Анна Лемешовець робить сама, залучаючи до цього захоплення своїх учнів. Поєднання фізичної й «ліричної» складових робить урок цікавим та легким у сприйнятті. Важливо, що на уроці відчутний підприємницький компонент: здобуті знання вчитель пропонує використовувати для створення корисних пристроїв.

Конспект уроку фізики Івана Погорілка «Лінзи навколо нас» демонструє глибоке авторське відчуття величі Природи, гармонійного поєднання краси й потенціалу науки – зокрема фізики, яка лежить в основі всіх галузей виробництва, транспорту, медицини

тощо. Під час такого уроку вчитель не просто дає учням знання про фізичні явища. Про ці речі можна було б прочитати у відповідній літературі самостійно. Учитель показує, як у звичайному бачити незвичайне, формулювати проблемну ситуацію, знаходити зв'язок між конкретними явищами. Такий підхід демонструє учням потрібність знань, адже їх відразу ж використовують для розв'язування проблем, що виникають у практичній діяльності.

У розробці уроку можна побачити ще декілька цікавих моментів. Один із них стоєть запропонованої учням ролі наукових експертів під час розслідування ситуації зі встановлення причини виникнення пожежі в обійсті людей. Учні-експерти приходять до висновку, що причиною виникнення пожежі могло бути фокусування посудиною з водою (циліндричною лінзою) яскравого сонячного світла на легкозаймисту поверхню руберойду.

Педагогічний прийом, який полягає в тому, що учням запропоновано виконати роль кваліфікованого фахівця, надзвичайно важливий і ще не оцінений належно в українській педагогіці. Звернімо увагу на його позитивні риси. По-перше, учень впевнюється у важливості здобутих знань, формується його мотивація до подальшого навчання. А по-друге, учень відчуває свої потенційні можливості стосовно розв'язання серйозних практичних задач, зростає його самооцінка, впевненість у своїх силах.

Не варто робити поспішних висновків стосовно того, що підприємливість у пропонуваному конспекті виявляється лише в організаційній формі проведення занять. Це не зовсім так. Для спростування цієї думки варто звернути увагу на загальну орієнтацію уроку,

яка полягає у розв'язуванні практичних і водночас доступних для розуміння задач, а також на диференційоване домашнє завдання. Загальне завдання полягає у знаходженні відповіді на запитання: «Як би змінився світ краплин, коли б сила тяжіння планети зменшилася в n разів?» Зрозуміло, що з ним найліпше впораються учні, які добре володіють математичним апаратом, мають здібності аналізувати перебіг явищ і розвинуту творчу уяву. Ще одне завдання відповідає запитам інших учнів, і можна очікувати, що його на високому рівні виконають ті, хто «вміє бачити» природу не лише цілісно, а й у деталях. І останнє, третє, завдання розраховане на креативного учня, який має задатки до творчої, винахідницької діяльності. Створивши хоча б на папері корисний для людей пристрій та подумавши згодом над його впровадженням у виробництво або побут, учень зіткнеться зі справжнім підприємництвом. Очевидно, що на одному з наступних занять (чи то на уроці, чи то на занятті гуртка) пристрої, що їх створили учні, стануть предметом активного обговорення.

Уроки вчителів Олександри Смелянської «Вимірювання швидкості світла» та Інни Андрієнко «Поверхневий натяг. Капілярні явища» містять у собі ті форми роботи, які сприяють розвитку в учнів навичок підприємливості. Їхні конспекти містять матеріал, який орієнтує вчителя на формування в учнів умінь класифікувати й узагальнювати інформацію, формулювати висновки, розвивати в учнів самостійне мислення.

Сподіваємось, що пропонувані конспекти уроків будуть корисними для всіх учителів фізики України та Республіки Польщі, які хочуть працювати творчо й ефективно.

Лінзи навколо нас

Іван Погорілко, учитель фізики
Носелівської загальноосвітньої середньої школи І–ІІІ ст.
Борзнянського району Чернігівської області

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- поглибити знання учнів з геометричної оптики;
- показати учням досконалість природи, серед якої є те, що створює людина;
- розвивати вміння ставити запитання, висловлюватися, встановлювати зв'язки між окремими явищами природи;
- орієнтувати діяльність учнів на використання знань на практиці, що сприятиме формуванню в них підприємницької компетентності;
- виховувати шанобливе ставлення до довколишнього світу;
- виховувати відчуття краси природи.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- формули тонкої лінзи;

розуміє

- механізми утворення зображень предметів випуклими лінзами;
- явища природи, зокрема процес утворення крапель-лінз та пов'язаних із цим фізичних явищ;

вміє

- розв'язувати комплексні задачі з використанням формули лінзи;
- застосовувати пошуковий метод пізнання навколишнього світу;
- у звичайному бачити незвичайне;

може

- ставити проблему й аналізувати проблемну ситуацію;
- знаходити розв'язання нестандартних задач, які виникають у повсякденній практиці людини.

Методи і техніки:

демонстрування перед учнями фотознімків про моменти дії сил поверхневого натягу рідини при утворенні крапель води, проходження світла крізь прозоре середовище та його заломлення в краплі, що дає змогу сприймати її як лінзу; метод проблемних ситуацій.

Обладнання:

персональний комп'ютер;
мультимедійний проектор;
екран;
лазерна указка.

Друковані матеріали (для вчителя):

Давиденко А. А. Науково-технічна творчість учнів: навчально-методичний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів. – Ніжин: ТОВ «Видавництво “Аспект Поліграф”», 2010. – 176 с.

Давиденко А. А. Фотозадачі на уроках фізики // Фізика та астрономія в сучасній школі. – 2012. – № 1. – С. 41, 42 та кольорові вставки (2 стор.).

Давиденко А. А., Коршак Є. В. Фотографічний метод дослідження фізичних явищ // Фізика та астрономія в школі. – 2008. – № 3 – С. 12–13, 57.

Допоміжні матеріали:

Додаток. Набір фотознімків.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями. Перевірте готовність учнів до уроку.
- 1.2. Запропонуйте учням дати визначення тонкої лінзи та записати на дошці основні формули.

Учні записують формулу лінзи, виражену через її конструктивні особливості:

$$\frac{1}{F} = (n - 1) \left(\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} \right)$$

та формулу лінзи, виражену через параметри зображення:

$$\frac{1}{F} = \frac{1}{f} + \frac{1}{d}$$

Оптична сила лінзи:

$$D = \frac{1}{F}$$

Збільшення лінзи:

$$\Gamma = \frac{f}{d}$$

Учитель повідомляє, що ці формули можуть бути використані для розв'язування відповідних задач, які будуть виникати впродовж уроку.

2. Основна частина

- 2.1. Для створення проблемної ситуації спроєктуйте на екран зображення краплини води, що утворилася на гілці дерева (Додаток, фото 1).

Сформулюйте завдання:

«Опишіть те, що ви бачите на цій фотографії (обернені зображення дерев, якоїсь будівлі справа та, далеко в глибині, шкільної кочегарки)».

Після цього поставте таке запитання:

«Які фізичні явища можна дослідити з допомогою зображеної на фотографії краплини?»

Серед багатьох відповідей виокремлюємо дві:

- 1) оптичні властивості краплини як лінзи;
- 2) поверхневий натяг води.

- 2.2. Запропонуйте учням проаналізувати утворене зображення в краплині:

(обернене і зменшене).

Для подальшого аналізу повідомте учням, що гілка дерева (Додаток, фото 1) має діаметр 0,4 см. Виходячи з цього, легко (використовуючи фотографію й масштаб) визначити діаметр краплини (а значить, і її радіус). На цьому малюнку це приблизно $d = 0,6$ см, або $R = 0,3$ см.

- 2.3. На основі приведених вище даних розв'яжіть з учнями задачу.

Використайте відому формулу:

$$\frac{1}{F} = (n - 1) \left(\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} \right),$$

де F – фокусна віддаль лінзи, n – показник заломлення (для води він становить 1,33), R_1 і R_2 – кривизна поверхонь лінзи, знайдемо фокусну віддаль краплини. $R_1 = R_2 = R$, оскільки краплина має правильну форму і радіус її кривизни з усіх сторін однаковий.

Тоді

$$\frac{1}{F} = (n - 1) \left(\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} \right)$$

звідки
$$\frac{1}{F} = (n - 1) \cdot \frac{2}{R}$$

Зробивши перетворення, одержіть

$$F = \frac{R}{2 \cdot (n - 1)}$$

Підставте числові значення й одержіть:

$$F = \frac{0,3}{2 \cdot (1,33 - 1)} = \frac{0,3}{0,66} = 4,5 \text{ (см)}.$$

- 2.4. Запропонуйте учням перевірити виконані розрахунки за допомогою відповідних вимірювань зображення схожої краплини (Додаток, фото 2). Безпосередні вимірювання дали результат: $F = 3,5$ (см).

- 2.5. Поясніть, що різниця в результатах пояснюється відмінністю між краплинами і (що найголовніше) – краплина не є тонкою лінзою, формулою якої ми користувалися.

Відносна похибка знаходиться в межах 20-22%.

Вимірявши віддаль від гілки груші (саме на ній сфотографована розглядувана краплина) до шкільної кочегарки, можна (використовуючи формулу:

$$\frac{1}{F} = \frac{1}{f} + \frac{1}{d})$$

знайти приблизно віддаль від краплини до зображення.

Зосередьте увагу учнів на тому, що краплина – це природна лінза. Спонукайте їх до самостійного формулювання цього та подальших висновків.

- 2.6. Ознайомте учнів з описом мандрів відомого дослідника Барсенєва. Він описує таку ситуацію.

Взимку (коли сонце досить низько над горизонтом) мандрівник встановив у кімнаті нову шафу. Але через якийсь час зауважив нижче середини шафи тонку чорну смужку. Придивившись пильніше, він виявив, що ця смужка – пропалений слід.

Проаналізуйте разом з учнями цю ситуацію та поставте запитання: «Як ви думаєте, хто пропалив смужку на стінках шафи?»

З цієї ж причини після сильного дощу на листках рослин виникають темні цятки. Підказкою може послужити зображення (Додаток, фото 3). Там видно, як невелика, наповнена водою колба фокусує сонячні промені на листку паперу.

- 2.7. Далі повідомте зміст замітки, яка була надрукована в одній з районних газет.

«В обійсті пенсіонерів виникла пожежа. Почалася вона рівно опівдні ясного сонячного дня (ніхто підкрастися непомітно і підпалити не міг). Почалася з веранди, оббитої руберойдом. Пожежники встановили потім причину пожежі...».

Запропонуйте учням проаналізувати ситуацію й виступити в ролі наукових експертів, до яких іноді звертаються слідчі органи.

- 2.8. Для підказки уважно розгляньте фотознімок (Додаток, фото 4). Згадайте, що найчастіше люди зберігають рідини в скляних банках. Спрямуйте міркування учнів у такому руслі, щоб вони самостійно зробили висновок: «Причиною виникнення пожежі могло бути фокусування посудиною з водою (циліндричною лінзою) яскравого сонячного світла на легкозаймисту поверхню руберойду».

Запропонуйте учням провести додаткові дослідження вдома. Акцентуйте їхню увагу на дотриманні правил пожежної безпеки (щоб уникнути ситуації, яка описана в газеті).

- 2.9. Далі запропонуйте учням використати знання про поверхневий натяг рідини, що дає змогу продовжити розв'язання задачі. Дійдіть разом з учнями висновку стосовно тісного зв'язку між фізичними явищами. Такий висновок дає змогу показати учням причинно-наслідкові зв'язки, що існують не лише в природі, а й в соціальному середовищі: виробництві, економіці, культурі та ін.

Цей етап розв'язання можна умовно назвати «Краплина: поверхневий натяг рідини та світло».

Знайдіть приблизний об'єм краплини:

$$V = \frac{4}{3} \cdot \pi \cdot R^3 = 1,3 \cdot 3,14 \cdot 0,33 = 0,12 \text{ (см}^3\text{)} = 0,12 \text{ мл.}$$

На краплину діють сили:

сила тяжіння $F_T = mg$ (спрямована вниз) і сила поверхневого натягу

$F_{\pi} = 2\pi R \cdot \sigma$ (скерована вгору). За третім законом Ньютона ці сили рівні.

Сила тяжіння $m = \rho V$, тоді $F_T = \rho V g$;

$$F_T = 10^3 \cdot 0,12 \cdot 10^{-6} \cdot 10 = 12 \cdot 10^{-4} \text{ (Н)}$$

Сила поверхневого натягу:

$$F_{\pi} = 2 \cdot 3,14 \cdot 0,3 \cdot 10^{-2} \cdot 75 \cdot 10^{-3} = 14 \cdot 10^{-4} \text{ (Н)}$$

Відносна похибка становить близько 12%.

- 2.10. Поясніть, що наші вимірювання на фотознімку мали досить приблизний характер, тому й результати мають помітну похибку. Але результати – одного порядку. Це свідчить про правильність методів наших досліджень.

Зверніть увагу учнів на те, що сила поверхневого натягу рідини й світло іноді створюють красиві речі, якими милується людське око (рис. 5 та 6).

- 2.11. Розгляньте (без надмірної деталізації) процес утворення веселки. Зверніть увагу учнів на швидкоплинність цього явища, на те, що вигляд веселки залежить від місця розташування спостерігача, що слід враховувати під час її фотографування. При цьому поставте перед ними такі запитання:

За яких погодних умов з'являється веселка?

В яку пору доби краще спостерігати веселку: вранці, в обід чи ввечері?

Чи залежатимуть кольори веселки від місця положення Сонця?

Чи можна одержати веселку за допомогою іншого джерела світла (не сонячного)?

3. Підсумкова частина

- 3.1. Зробіть висновок про багатство та красу довколишнього світу. Акцентуйте увагу на тому, що людина своїм розумом пізнає закономірності цього світу, а також що своїми знаннями вона може цей світ змінювати. Проте ці зміни можуть бути і позитивними, і негативними. Значна кількість катаклізмів викликана діяльністю людей. Природа немовби захищається та попереджує людину про її небезпечну діяльність. Отже, вся діяльність людини повинна бути орієнтована на поліпшення екологічного стану планети, на відновлення її ресурсів. Цій ідеї й підпорядковується одне з домашніх завдань (Завдання 3).

- 3.2. Зверніть увагу учнів на необхідність колективного розв'язання проблем, які виникають перед людством. Проте будь

який колектив має очолювати людина, здатна вести за собою, – лідер. Для цього необхідні відповідні особисті якості, здібності вести за собою і, звичайно ж, обізнаність у справі.

3.3. Оголосіть домашнє завдання:

1. Розв'язати задачу. Як би змінився світ краплин, коли б сила тяжіння планети зменшилася в n раз (зокрема якого б вигляду набрали моменти явищ, представлені на фото 5 і 6 Додатку)?
2. Зробіть підбірку (портфоліо) фотознімків, які б демонстрували зв'язок фізичних явищ між собою. Зробіть відповідні нотатки.

Більш цінними, звичайно, будуть власні знімки, проте для виконання завдання можна скористатись і відповідними електронними ресурсами.

3. Індивідуальне завдання для учнів, які мають здібності до винахідницької діяльності. Запропонуйте пристрій (його схематичне зображення), який би давав змогу нагрівати великий об'єм води, наприклад, 1 куб. м., за допомогою багатократного фокусування сонячного світла. Обчисліть, яку кількість електроенергії ми б при цьому зекономили. Переведіть цю економію в фінансову площину.

ДОДАТОК

Фото 1. Зображення краплини воли на гілці дерева

Фото 4. Збирання променів світла банкою з водою

Фото 2. Фокусування краплиною води світла на листок паперу

Фото 5. Фрагмент зображення веселки

Фото 3. Колба з водою як лінза

Фото 6. Зображення краплини води на ягоді калини

Явище змочування. Капілярні явища

Інна Андрієнко, учитель фізики
Чернігівської ЗОШ І–ІІІ ст. № 33

Цільова група:

- учні 10 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з поняттям явища змочування рідиною інших тіл та його наслідком – явищем капілярності;
- формувати вміння оцінювати роль і практичне значення явища змочування рідиною інших тіл та капілярних явищ у природі та техніці; розвивати спостережливість, творче мислення.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- поняття змочування і незмочування, сили поверхневого натягу, капіляра і капілярного явища;

розуміє

- причини та механізми цих явищ;

вміє

- розпізнавати явища змочування і незмочування, визначати рівень рідини в капілярі;
- спостерігати явища природи;
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;

може

- відстоювати власну позицію;
- співпрацювати в групі;
- прогнозувати результати;
- спілкуватися на наукові теми.

Методи і техніки

евристична бесіда;
демонстраційний і фронтальний експеримент;
робота в групах;
дискусія;
розв'язування експериментальних і якісних задач;
робота з підручником.

Обладнання:

палички-зубочистки;
піпетки;
шматки скла;
олія рапсова або соняшникова;
вода;
барвник;
аркуші паперу А4;
аркуші-картки;
олівці.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Завдання для дослідження явища змочування та капілярності.
- Додаток 2. Приклади тестових завдань.
- Додаток 3. Завдання для закріплення вивченого матеріалу.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся. Налаштуйте учнів на роботу, створивши позитивний психологічний клімат у класі.
- 1.2. Згадайте в бесіді з учнями молекулярну будову твердих тіл, рідин і газів; взаємодію між молекулами речовини; особливості їхнього руху. Акцентуйте увагу учнів на те, що згадане вище знадобиться для ознайомлення з поки що невідомою для них силою.

Для актуалізації знань поставте учням запитання:

- Які стани речовини вам відомі?
- Як взаємодіють і рухаються молекули залежно від агрегатного стану речовини?
- Опишіть, хто бачив, яку форму приймає крапля ртуті на підлозі? Як ви збирали ці краплі? Чим ця речовина небезпечна для людини?
- Які ви знаєте способи виведення масних плям з одягу?

1.3. Уточніть, якщо потрібно, відповіді учнів. Дізнайтеся в учнів, чому саме так поведуться деякі речовини (ртуть, жир) на поверхнях і що зміниться, якщо замінити їх на іншу речовину, наприклад, воду.

1.4. Під час подальшої бесіди з учнями зверніть увагу на те, що в природі існують сили, які непомітні оку людини. Сили ці, на перший погляд, занадто слабкі. Проте вони впливають на значну кількість процесів у природі, техніці та побуті, в тому числі на роботу всіх внутрішніх органів людини. Ми стикаємося з ними щоденно і не зауважуємо їхньої корисності, а іноді й їх руйнівної роботи. Настав час дізнатися про сили поверхневого натягу і явища, причиною яких вони є.

1.5. Після цього повідомте учням тему і мету уроку.

Повідомте учням важливість розгляданого явища: «Змочування може пояснити застосування мийних засобів, те, чому руки в жирі або мастилі легше змити бензином, ніж водою, а також чому гуси виходять сухими з води, тощо. Прояв капілярних явищ відбувається в русі води в рослинах і капілярах, а також під час обробки ґрунту. Наприклад, розпушуванням (руйнацією капілярів) ми зберігаємо вологу. Капілярні явища дають змогу виявити тріщини в корпусах деталей від 1 мкм, які неможливо побачити неозброєним оком».

2. Основна частина

2.1. Організуйте фронтальне дослідження явища змочування та капілярності. Для цього поділіть клас на групи. Дайте кожній групі інструкцію щодо виконання експерименту (Додаток 1). Забезпечте обладнанням кожного учасника групи. Попросіть виконувати експерименти кожного учня самостійно. Водночас запропонуйте їм обговорювати хід експерименту, ділитися результатами спостереження. Після обговорення результатів усією групою попросіть подати «звіт» в одному примірнику (це можуть бути висновки, малюнки тощо).

2.2. Запропонуйте представникам кожної групи подати результати досліджень – звіти.

Обговоріть результати експериментів, звертаючи увагу учнів на такі запитання:

– Як ви думаєте, що є причиною явища, яке ви досліджували?

– Які сили відповідають за форму краплі?

– У чому відмінність явищ змочування і незмочування?

– Що таке капіляр?

– Чому рідина в капілярі поводить ся інакше? Сформулюйте умову встановлення рівня рідини в капілярі?

Запропонуйте учням вивести формулу рівноваги рідини в капілярі.

По закінченню запропонуйте учням дати відповіді на тестові запитання з вивченого матеріалу (Додаток 2).

2.3. Поставте перед учнями нову задачу: на окремому аркуші написати запитання про те, що виявилось незрозумілим у матеріалі.

Запропонуйте учням «скоригувати» їхні версії пояснення спостережених явищ і причин стосовно їх виникнення. Відзначте разом з учнями тих, хто був найближчим до істини у своїх припущеннях.

2.4. Запитайте учнів, чи всі одержали відповіді на свої питання (на міні-аркушах). Якщо для когось ще залишилися нерозгадані тасмниці, запропонуйте спочатку класові дати змогу їх пояснити. Зберіть міні-аркуші й попередьте учнів, що на наступному уроці деякі з них ви використаєте для перевірки засвоєння знань.

3. Підсумкова частина

3.1. Обговоріть ще декілька прикладів з цієї теми. Проведіть дискусію, якщо пояснення не зовсім правильне. Залучайте учнів усього класу до обговорення: «Хто зможе пояснити?», «В чому полягає проблема?» Можливі приклади наведено в Додатку 3.

3.2. Поцікавтеся в учнів, чи сподобалася їм роль дослідника? Запитайте в учнів їхню думку, як пройшла дискусія, що нового вони відкрили для себе, що здивувало, а що виявилось найскладнішим.

3.3. Оголосіть домашнє завдання: опрацювати матеріал за підручником (орієнтація на розв'язування задач із цієї теми) та скласти таблицю «Позитивні й шкідливі прояви сили поверхневого натягу в природі та техніці».

Додаток 1

Завдання для дослідження явища змочування та капілярності

Група 1.

Виконати дослідження «Різні рідини»

Обладнання: два блюдечка, олія, мильний розчин, 2 піпетки (сірники або олівець).

Інструкція для виконання дослідження: вмо-
чити олівець або сірник у соняшникову /
рапсову олію й акуратно капнути на блюдце
краплю. На інше блюдце капнути краплю
мильного розчину.

Уважно розгляньте, як відрізняються ці кра-
плі.

Виконайте замальовку на аркуші паперу.

Зробіть висновок.

Запропонуйте пояснення розбіжностей.

Група 2.

Виконати дослідження «Однакові рідини»

Обладнання: два блюдця, склянка з чистою
водою, піпетка (сірники або олівець), шматок
вершкового масла (або сала).

Інструкція для виконання дослідження: кап-
ніть на блюдечко чистої води з однієї склянки.
Одне блюдце повинне бути чисте і сухе,
а друге – теж чисте і сухе, але натерте вершко-
вим маслом або салом. Капніть краплю води
на кожне блюдце.

Виконайте замальовку на другому аркуші.

Зробіть висновок.

Запропонуйте пояснення розбіжностей.

Група 3.

Виконати дослідження з умовною назвою: «Як п'є дерево?»

Обладнання: газета, чайна ложка, блюдце, сір-
ники або дерев'яна зубочистка, зеленка.

Інструкція для проведення: на газету покла-
діть ложку або блюдце. Капніть невеличку
краплю зеленки. Доторкніться зубочисткою
(або сірником) поверхні краплі лише одним
кінцем. Потримайте зубочистку вертикально
якийсь час (пару хвилин).

Виконайте схематичну замальовку.

Зробіть висновок.

Спробуйте пояснити побачене.

Група 4.

Виконати завдання «Прозорий папір»

Обладнання: чистий білий аркуш, газет,
соняшникова олія.

Інструкція для проведення: промасліть час-
тину білого аркуша соняшниковою олією.
Прикладіть цей папір близько до газетного
тексту.

Опишіть побачене.

Зробіть припущення і поясніть цей ефект.

Група 5.

Виконати завдання «Капіляр»

Обладнання: дві піпетки, посудина з водою.

Інструкція для проведення: візьміть вузьку
трубочку – аптечну піпетку. Зніміть з неї гумо-
вий мішечок і опустіть трубочку в склянку
широким кінцем. Спочатку опустіть глибше,
а потім трохи витягніть.

Зробіть замальовку побаченого.

Потім опустіть піпетку вузьким кінцем.
Опустіть глибше. Спробуйте потихеньку
витягати. Спостерігайте за рівнем води.

Зробіть замальовку.

Опишіть побачене.

Зробіть припущення і поясніть цей ефект.

Додаток 2

Приклади тестових завдань

- Вкажіть стан речовини, якщо вона збе-
рігає об'єм і легко змінює форму:
 - твердий;
 - рідкий;
 - газоподібний;
 - або рідкий, або газоподібний.
- Закінчте речення: «Дифузія проходи-
тиме найповільніше в...»
 - нагрітій рідині;
 - холодній рідині;
 - холодному твердому тілі;
 - холодному газі.
- Виберіть причину виникнення явищ
змочування і незмочування:
 - взаємодія молекул рідини між
собою;
 - взаємодія молекул рідини з молеку-
лами повітря над її поверхнею;
 - взаємодія молекул рідини з молеку-
лами твердого тіла і з молекулами
повітря над її поверхнею;

- г) *взаємодія молекул твердого тіла між собою.*
4. Найменшу площу при одному й тому ж об'ємі має:
- куб;
 - куля;
 - циліндр;
 - піраміда.
5. Висота рідини в першому капілярі у 3 рази більша, ніж у другому. Порівняйте радіуси капілярів:
- у першого капіляра радіус менший у 3 рази;
 - у першого капіляра радіус більший у 3 рази;
 - у першого капіляра радіус менший у 9 разів;
 - у першого капіляра радіус більший у 9 разів.
6. Якщо в рідину опустити тонку трубочку (капіляр), то рівень рідини в ній буде:
- вищий за рівень зовні;
 - може бути вищий або нижчий, залежно від властивостей рідини і матеріалу капіляра;
 - нижчий за рівень зовні;
 - може бути тільки вищий, залежно від властивостей рідини.**
7. В π -подібну посудину однакового перерізу налито води. На скільки підніметься рівень води в лівому коліні, якщо в праве коліно долити воду висотою 22 см?
- 9 см;
 - 18 см;
 - 4,5 см;
 - 11 см.
8. Вкажіть одиницю коефіцієнта поверхневого натягу рідини:
- Н/Кл ;
 - Н/кг ;
 - Н/м^2 ;
 - Н/м .
9. До кінців важеля підвішено два тіла однакової маси. При поміщенні цих тіл у різні рідини (густина першої в чотири рази менша за другу) важіль буде перебувати в рівновазі, якщо точка опори у важеля буде міститися в його середині. У скільки разів різняться густини цих тіл?
- густина другого тіла в 2 рази більша за густину першого;
 - густина другого тіла в 2 рази менша за густину першого;
 - густина другого тіла в 4 рази більша за густину першого;
 - густина другого тіла в 4 рази менша за густину першого.
10. При змочуванні значення кута змочування (краєвого кута):
- від 0° до 90° ;
 - дорівнює 90° ;
 - від 90° до 180° ;
 - дорівнює 180° .

Відповіді. № 1 – б; № 2 – в; № 3 – в; № 4 – б; № 5 – а; № 6 – б; № 7 – г; № 8 – г; № 9 – в; № 10 – а.

Додаток 3

Завдання для закріплення вивченого матеріалу

- Чому волоски пензлика у воді розходяться, а в повітрі мокрі волоски того ж пензлика злипаються? (Відповідь: пензлик, опущений у воду, змочується. Коли пензлик виймають з води, сили поверхневого натягу прагнуть зменшити площу поверхні.)
- Чому писати чорнилом легко на щільному папері, важко на промокальному (наприклад, на серветках) і не можна писати на промасленому папері? (Відповідь: щільний папір чорнилом змочується, але капіляри в ньому заповнені іншою речовиною. Промокальний папір має велику кількість капілярів, в які проникає чорнило, тому запис на ньому виходить розпливчастим. Промаслений папір чорнилом не змочується, і воно на ньому збирається краплями.)
- Чому, перш ніж покрити штукатурку олійною фарбою, попередньо проводять ґрунтовку оліфою? (Відповідь: попередню ґрунтовку оліфою проводять, щоб закрити капіляри в штукатурці, в іншому випадку масло буде вбиратися в капіляри, а барвний порошок залишиться на поверхні й легко обсіплеться.)

Пароутворення і конденсація

Анна Лемешовець, учитель фізики
Чернігівської спеціалізованої школи № 13 з поглибленим вивченням іноземних мов

Цільова група:

- учні 8 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з поняттями випаровування рідини та конденсації пари, з енергетичними процесами, які супроводжують ці явища;
- розвивати вміння пояснювати ці явища;
- розвивати спостережливість, готовність у звичайному бачити незвичайне;
- орієнтувати діяльність учнів на використання знань на практиці (розвивати винахідницькі здібності), що сприятиме формуванню в них підприємницької компетентності;
- показати цілісність світу, потребу фізичних знань у житті.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- поняття випаровування рідини та конденсації пари;

розуміє

- механізми перебігу цих явищ;

вміє

- розпізнавати і пояснювати явища випаровування рідини та конденсації пари;
- виявляти суперечності між елементами довколишнього світу та використовувати здобуті знання для усунення цих суперечностей;

може

- у звичайному бачити незвичайне;
- прогнозувати результат, виявляти креативність;
- виховувати шанобливе ставлення до довколишнього світу;

- виховувати відчуття краси природи.

Методи і техніки:

евристична бесіда;
демонстрування перед учнями фотознімків моментів явищ випаровування та конденсації води з аналізом побаченого;
демонстрування відеоролика, на якому зображено перебіг названих явищ;
виконання демонстраційного експерименту, який би відтворював розглядувані фізичні явища;
розв'язування експериментальних і якісних (що не мають розрахунків) задач;
словникова робота.

Обладнання:

персональний комп'ютер;
мультимедійний проектор;
екран;
лазерна указка;
нагрівник;
сірники;
склянка з водою;
колба;
термометр;
шматок скла;
прозора пластикова пляшка;
вода;
відеоролики про перебіг названих явищ.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Набір фотознімків моментів явищ випаровування води та конденсації її пари.
- Додаток 2. Експериментальні задачі на тему «Пароутворення та конденсація».
- Додаток 3. Якісні задачі на тему «Пароутворення та конденсація».
- Додаток 4. Домашні експерименти.

Попередні рекомендації до уроку

Особливість цього уроку – навчання, що ґрунтується на досвіді учнів. Урок пов'язує розрізнені відомості з декількох предметів у єдине ціле. Завдання для вчителя – показати, як можна використовувати здобуті знання і вміння у житті. Дуже важливий досить високий темп уроку і постійні уточнювальні, спонукальні, а іноді парадоксальні запитання

під час активного діалогу з учнями. Такі запитання не можна повністю передбачити у розробці уроку. Вони виникатимуть під час бесіди на основі відповідей учнів і наведених прикладів. Запропоновані у додатку якісні запитання можуть прозвучати з вуст учителя або самих учнів.

На таких уроках роль учителя – спрямування й підтримка, а не повідомлення нової теми, відкривати нове повинні діти. Не забувайте, що мозок дитини – не просто нагромаджувач

інформації. Унаслідок відповідної діяльності вчителя учень стає співтворцем і співвідкривачем на уроці, винахідником і митцем. Якщо так сталося, мети урок досягнуто.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями. Перевірте готовність учнів до уроку.
- 1.2. Для актуалізації вже набутих знань поставте учням запитання:
 - Які стани речовини вам відомі?
 - Які переходи з одного стану в інший ви знаєте?
 - Що таке плавлення? Кристалізація?
 - Як при цьому змінюється внутрішня енергія речовини? Чому?
 - Чому під час плавлення / кристалізації температура речовини стала?
 - Які ще переходи з одного стану в інші вам відомі?Виправте можливі помилки та нагадайте про зроблені висновки протягом уроку – спирайтеся на вже відоме.
- 1.3. Повідомте учням тему і мету уроку.

2. Основна частина

- 2.1. Уточніть, що перехід речовини з рідкого стану в газоподібний називається *пароутворенням*, яке поділяють на *випаровування* та *кипіння*. Зазначте, що особливості *кипіння* будемо вивчати на наступному уроці.
Під час бесіди з учнями разом з ними сформулюйте означення випаровування; наголосіть, що це пароутворення саме з поверхні рідини. Запропонуйте учням навести приклади явища з їхнього життєвого досвіду.
Далі розгляньте явище конденсації водяної пари.
- 2.2. Прослухавши приклади учнів, продемонструйте учням фотознімки моментів явища конденсації та випаровування води в природі. При цьому спробуйте зорієнтувати їх на бачення незвичайного у звичайному (наприклад, на те, що краплини води збираються поблизу або безпосередньо на гострих частинах листочків рослин; де саме збирається конденсат на нитках павутини та які розміри мають краплини цього конденсату тощо).
- 2.3. Далі перегляньте відеоролики з розміщенням водяної пари у повітрі. Під час перегляду відеоматеріалу вчитель звертає увагу учнів на характерні осо-

бливості перебігу цих явищ та на красу природи.

Під час перегляду фотознімків та відеороликів зверніть увагу на те, що зробив їх звичайний учитель. Це може викликати в учнів інтерес до фотосправи. Водночас можна запропонувати їм зробити та продемонструвати пізніше власні фотознімки моментів аналогічних явищ. Наголосіть, що зроблені фотознімки за їхнім бажанням будуть розглянуті та проаналізовані у класі, з них можна зробити виставку в шкільному холі.

- 2.4. Розберіть *механізм випаровування рідини та конденсації* пари на основі молекулярно-кінетичної теорії будови речовини.

Важливе мотиваційне запитання: де, хто і як використовує охолодження (поглинання енергії) при випаровуванні та одержання енергії під час конденсації водяної пари?

Нехай учні наведуть приклади або поставлять запитання іншим учням на основі власного досвіду і знань. При потребі доповніть їх прикладами та додатковими запитаннями з біології (транспірація), географії (вплив на клімат), медицини (розтирання спиртом як засіб для зниження гарячки), екології.

- 2.5. Перейдіть до питання *швидкості випаровування*. Спираючись на механізм явища та досвід учнів, встановіть залежність процесу від температури, площі вільної поверхні рідини, наявності «вітру» та роду рідини (останній пункт перевіряють експериментально: на дошці «малюють» дві смужки – водою й ацетоном; спостерігають за швидкістю випаровування). Важливо звернути увагу учнів на використання цих факторів (зручним і зрозумілим прикладом є «чаювання» – різні способи охолодження чаю за допомогою випаровування).
- 2.6. Запропонуйте учням винайти спосіб охолодити пляшку з водою в поїзді влітку. Вони в змозі відшукати відповідь – наприклад, обгорнути пляшку

вологим рушником – і будуть приємно здивовані своїм результатом (бо задачу було запропоновано учням 10 (!) класу на II турі п'ятої міжнародної соросівської олімпіади з фізики).

- 2.7. Пов'яжіть значення випаровування та конденсації з відомостями з географії, ОБЖД (вплив теплих течій Гольфстрім, Курасіо на виникнення тайфунів, важливість їх передбачення). Зверніться до знань учнів з цих предметів, використайте географічну карту.

Наведіть разом з учнями приклади явища конденсації (утворення роси, туману, хмар тощо). За необхідності поверніться до перегляду фотознімків та відеороликів (Додаток 1).

- 2.8. Для закріплення матеріалу розв'яжіть експериментальні задачі (Додаток 2).

За наявності часу дайте учням для розв'язування хоча б частину якісних задач (Додаток 3).

Після цього перегляньте тематичні презентації декількох учнів «Пароутворення», «Конденсація», «Способи зміни вологості повітря». Ці презентації учні роблять заздалегідь. Зверніть увагу на те, як люди використовують знання на практиці (особливо фрагмент останньої презентації).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підводячи підсумки уроку, підкресліть глобальність явищ випаровування та конденсації, їх важливість для кругообігу води в природі, для живих організмів.
- 3.2. Якщо є час, окремо зупиніться на питанні вологості повітря. Наведіть приклади значень вологості у різних умовах. З'ясуйте вплив вологості повітря на організм людини (уривок з «Планети людей» А. де Сент-Екзюпері). Розгляньте способи її зміни

(зволожувачі повітря). Зверніть увагу учнів на обов'язкову наявність приладів для визначення вологості у музеях і важливість знань про її значення для збереження експонатів, музичних інструментів. Екологічний аспект уроку – вплив лісопосадок на вологість повітря, значення лісів і важливість їхнього збереження.

- 3.3. Зверніть увагу на роль людини в процесі пізнання довколишнього світу. Особливу увагу зверніть на необхідність використання здобутих знань на практиці, зокрема на винахідницьку діяльність людини. При цьому продемонструйте їм фотознімок винаходу – пристрою для одержання води (Додаток 1, фото 7). Запропонуйте учням відтворити такий пристрій, тобто виготовити самостійно. Поставивши його на поверхню землі, через якийсь ми можемо побачити на його дні воду. Не оминіть проблему підприємницької діяльності людини, адже створення оригінального продукту, прикладом якого є цей пристрій, може принести моральне задоволення і матеріальну винагороду.

- 3.4. Під час проведення цього уроку проведіть «словникову роботу». Для цього проаналізуйте значення слів «газ», «пара» (не плутати з паром), знайдіть між ними відмінність. (*Пар – поле, залишене на одне літо без посіву для поліпшення якості землі для посіву озими.*)

- 3.5. Оголосіть домашнє завдання. Рекомендуйте проаналізувати відповідний параграф підручника, а також виконати домашні фізичні експерименти. Поясніть, що звіти за виконані дослідження будемо розглядати на декількох уроках, а також на засіданні фізичного гуртка.

Додаток 1

Фото 1. Випаровування води з поверхні водойми

Фото 2. Фонтан – приклад розбризкування води для збільшення поверхні її випаровування.

Фото 3. Конденсат на нитках павутиння.

Фото 4. Утворення конденсату поблизу загострених країв листочків рослини.

Фото 5. Конденсат води на вістрях листочка рослини.

Фото 6. Конденсат (роса) на поверхні яблука.

Фото 7. Пристрій для одержання води внаслідок конденсації пари, що випаровується з поверхні ґрунту

Додаток 2

Експериментальні задачі

№ 1. Туман у банці

Мета: показати, як утворюється туман.

Обладнання: скляна колба місткістю 2-3 л, вода, пробка з трубкою діаметром 1 см.

Хід роботи

- Налий води в колбу до $\frac{3}{4}$ її об'єму.
- Закрий колбу пробкою із трубкою.
- Переверни колбу.

Підсумки: При витіканні води утворюється туман. Чому?

№ 2. Вода у скафандрі

Мета: з'ясувати, що відбувається з водою у закритому просторі – наприклад, у скафандрі.

Обладнання: банка з кришкою.

Хід роботи

- Налий у банку води – стільки, щоб ледве закрити дно.
- Закрий банку кришкою.
- Постав банку під пряме сонячне світло на дві години.

Підсумки: На внутрішніх стінках банки з'являється рідина. Чому?

Додаток 3

Якісні задачі на тему «Пароутворення та конденсація»

- Чому для виготовлення одеколону і туалетної води використовують спирт, а не воду?
- Навіщо овочі або фрукти для сушіння ріжуть на тонкі скибочки?
- Чому земля і калюжі швидше висихають у вітряну погоду?
- Через коріння і стовбур дерева в його листя надходить багато води з ґрунту. Куди дівається ця вода?
- Чому літнього ранку туман розходиться з першим промінням сонця?
- Подихайте на дзеркало і поясніть, що сталося при цьому на його поверхні.
- Чому взимку в чоловіків надворі вуса та борода вкриваються інеєм?
- Яку роль відіграє піт, що виступає у спеку на тілі?
- У яку погоду мокра білизна висохне швидше: в тиху чи вітряну, в сонячну чи хмарну? Як це можна пояснити?
- Чому влітку ввечері випадає роса?
- Чому, виходячи з води, у жаркий день ми відчуваємо прохолоду, адже температура повітря більша, ніж температура води у водоймі?
- Якщо спиртом змочити руку, то відчувається прохолода. Чому?
- Густина олії менша від густини води. Чому ж вода випаровується швидше, ніж олія?
- Чому в закритій посудині кількість рідини залишається незмінною, незважаючи на те, що рідина постійно випаровується?
- Деякі речовини – ацетон, камфора, гас – мають сильний запах. Інші речовини – вода, скло, гліцерин, – навпаки, майже без запаху. Як це пояснити на основі ваших знань про молекулярну будову речовини?
- Чому вода, розлита на підлогу, випаровується значно швидше, ніж така сама кількість води у склянці?
- На шальки ваги поставили й зрівноважили склянку з холодною водою й склянку з гарячим чаєм. Чому рівновага швидко порушилася?
- Поясніть на основі уявлення про молекули такий факт: температура ефіру значно знижується, якщо його вилити з закритої пляшки у відкриту посудину.
- Для музичних клавішних інструментів дуже сухе повітря шкідливе. Поясніть, чому в кімнаті, де стоїть піаніно, рекомендують тримати акваріум.
- Навіщо при швидкісній обробці металів на верстатах на різці спрямовують струмінь розпиленої рідини?
- Люди, які погано переносять спеку, користуються влітку на відкритому повітрі зонтом, а в приміщенні – віялом. Поясніть охолоджувальну дію цих предметів.
- Чому в лазнях і пральнях деякі металеві труби, по яких подається вода, вкриті крапельками води, тоді як поверхня інших труб суха?

Додаток 4

Домашні експерименти

№ 1. Поспостерігати за випаровуванням води з широкої (пластмасова кришка) та вузької (чарка) посудини (налити однакову кількість рідини).

№ 2. Помістити в закриту скляну банку листочок від кімнатної рослини. Поспостерігати за утворенням краплинок води на стінках банки упродовж декількох днів.

№ 3. Налийте вчора у прозору пластикову пляшку води (близько $\frac{2}{3}$ її об'єму), закривши

її герметично кришечкою, поставте на підвіконні. Вранці уважно розгляньте вільну від води внутрішню поверхню пляшки й опишіть те, що вам вдалось побачити. Замалуйте те, що ви спостерігали. Поясніть, будь ласка, спостережуване явище. Запропонуйте, як можна використати одержані під час виконання дослідження результати на практиці (завдання І Всеукраїнського конкурсу юних дослідників та винахідників «Едісони ХХІ століття»).

Хімія

Формування в учнів ключової компетентності ініціативності та підприємливості у рамках шкільного курсу хімії

Лариса Кононенко, Лариса Холостенко

106

Хімія

Хімія як природнича наука має вагомий вплив на формування в учнів цілісного уявлення про сучасну природничо-наукову картину світу, роль і місце людини у природі. Шкільний курс хімії тісно пов'язаний з різними аспектами життя людини: з її здоров'ям, громадською позицією, творчою самореалізацією. Засобами предмету в сучасній школі відбувається формування екологічного мислення та поведінки учня, особистої відповідальності за збереження природи рідного краю, за майбутнє нашої планети.

Для формування ключової компетентності ініціативності та підприємливості на уроках хімії учителям варто звертати увагу на розвиток умінь учнів критично оцінювати ситуацію, визначати роль інформаційно-комунікаційних технологій, обирати конструктивні форми взаємодії суб'єктів навчання. На компетентісно-орієнтованому уроці опанування змісту відбувається через використання активних форм та методів навчання. Продуктивна діяльність учнів можлива за умови взаємонавчання, роботи у групах, під час дискусій, селективного опрацювання інформації тощо. Отже, учитель під час уроку хімії має створити атмосферу довіри, комфортні умови для співпраці учнів, розвитку в них лідерських якостей, почуття управлінської відповідальності за діяльність групи. Ще одним важливим завданням учителя є відбір необхідних джерел інформації, підготовка текстів для критичного читання та самостійної творчої діяльності учнів на уроці, оскільки від науковості та достовірності інформації, відповідного обсягу тексту, правильно сформульованих питань для його опрацювання та вироблення алгоритму дій залежить ступінь сформованості ключових компетентностей учнів.

Шляхи формування ініціативності та підприємливості на уроках хімії можуть бути різноманітними, а саме: робота над створенням групового проекту, дискусійні обговорення проблемного питання, ситуативне моделювання, проведення лабораторних досліджень.

Тому доцільно було б організовувати уроки-конференції, уроки-семінари, планувати урок або його етапи у формі гри, подорожі, казки. Важливим чинником у формуванні ініціативності та підприємливості є мотиваційне середовище уроку хімії. Саме через вхідну мотивацію у вступній частині необхідно зацікавити учнів, визначити зв'язок науки з життям, зануритися в особистий досвід дітей. В основній частині уроку важливо підтримувати та посилювати мотивацію до навчання через залучення учнів до активної діяльності, що забезпечить формування цінностей особистості учня. Мотивація перспективи у підсумковій частині уроку сприятиме усвідомленню неперервності процесу навчання. На нашу думку, формуванню та розвитку компетентностей учнів мають сприяти і домашні завдання міжпредметного типу. Це дасть змогу налаштувати учнів на творчу пошукову діяльність та встановити місце і роль хімії у природничо-науковій картині світу.

Поєднання змісту, форм та методів навчання на уроках з підприємницьким тлом у шкільних курсах біологічної, неорганічної й органічної хімії дають змогу сформувати конкурентоспроможну особистість із власною думкою, здатну оцінювати ризики та обдуманно ризикувати, налаштовану на успіх, самореалізацію та співпрацю.

Висловлюємо слова подяки вчителям біології та хімії Одещини, які у тісній співпраці розробили уроки хімії з підприємницьким тлом. Вдячні за ініціативність, креативність та наполегливість Марині Глазуновій, Ірині Гасановій, Тетяні Ковтун, Ганні Асманській, Тетяні Бредихіній, Ірині Іщенко, Людмилі Адаменко, Людмилі Пожидай, Євгенії Зеленченко, Людмилі Савко, Галині Даниловій та Галині Діденко.

Сподіваємося, що запропоновані конспекти уроків з хімії стануть у пригоді широкому колу педагогічного загалу України й насамперед тим педагогам, які своєю діяльністю формують передову українську молодь.

Функції білків

Лариса Кононенко, Лариса Холостенко,
старші викладачі Одеського обласного інституту вдосконалення вчителів

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- узагальнити і систематизувати знання про різноманітність білків та їхні функції в живій системі;
- розвивати вміння визначати специфічні функції білків, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології; формувати навички проведення лабораторних досліджень функцій білків;
- формувати ключову компетентність ініціативності та підприємливості; розвивати лідерські якості.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- функції білків у живій системі;
- специфічність дії ферментів;

розуміє

- значення знань про функції білків у повсякденному житті;

вміє

- проводити лабораторні дослідження функцій білків;
- використовувати інформацію про функції білків під час досліджень;

може

- бути відповідальним у прийнятті особистого рішення;
- прогнозувати майбутні результати;

- працювати в групі, команді;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- проявляти ініціативність, підприємливість та лідерські якості.

Методи і техніки:

«відтермінована загадка»;
робота з різними джерелами інформації;
робота в групах;
метод критичного читання;
лабораторний експеримент.

Обладнання:

5% розчин H_2O_2 , дистильована вода, піпетка, мікроскопи, предметне скло, пробірки, елодея, нирка ссавця, бульби картоплі (сира і варена);
відеозапис досліду «Дія амілази»;
плакат із матеріалом для вправи «Відтермінована загадка» – портрети Іллі Мечникова і Пауля Ерліха, рисунок м'язів людини, рисунки пакувань пральних порошків, загальний план будови бактерії;
смайлики.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Таблиця «Вміст білків в органах і тканинах».
- Додаток 2. Таблиця «Функції білків».
- Додаток 3. Текст виступу лікаря («Джерела інформації»).
- Додаток 4. Схема дії ферментів.
- Додаток 5. Протокол лабораторної роботи «Вивчення властивостей ферментів».
- Додаток 6. Матеріал для домашнього завдання.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Оголосіть учням девіз уроку «Per aspera ad Astra» та зачитайте вислів Лесі Українки для налаштування учнів до пізнавальної діяльності:

...Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну, може, де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дійду?

- 1.2. Зверніть увагу учнів на тему уроку та разом визначте деякі цілі уроку й разом заплануйте основні дії (дiзна-

ємося про функції білків, спостерігатимемо хімічні явища, проводитимемо дослідження, пригадаємо правила роботи в групі, працюватимемо в групах. Лідери груп для виконання лабораторної роботи визначитимуться під час уроку, набираючи бонуси за плідну діяльність).

- 1.3. Запропонуйте вправу:

«Відтермінована загадка»

Мета: розвиток творчої уяви учня та мотивація до діяльності.

Учитель пропонує загадку (або мало-відомий, дивний факт), відгадку якої можна знайти на уроці під час опрацювання нового матеріалу. Текст візуалізований протягом уроку, оскільки відповіді будуть добиратися поступово (плакат чи слайд). Уважний учень отримує бонус за знайдену відгадку на якомусь етапі уроку.

Інформація для вправи «Відтермінована загадка»

1. На початку ХХ ст. зіткнулися в гострій науковій полеміці дві теорії, дві школи – Іллі Мечникова і Пауля Ерліха. Цікаво, що непримиренні наукові суперники розділили в 1908 році Нобелівську премію з фізіології і медицини. Що ж їх примирило?
2. Сила м'яза пропорційна площі поперечного перерізу м'яза. Знані бодібілдери дотримуються спеціальної протеїнової дієти. Від чого ж залежить сила та витривалість м'яза?
3. На пакуваннях пральних порошків указують оптимальні температури для їх використання. Іноді до складу порошків входять ензими. Якою має бути оптимальна температура прання з використанням порошку з ензимами?
4. Вважається, що сеча без відповідних бактерій перетворювалася б у природі 3 млн. років.

2. Основна частина

- 2.1. Зверніть увагу учнів на таблицю «Вміст білків в органах і тканинах» (Додаток 1), запропонуйте ознайомитися з даними таблиці та запитайте:
 - У клітинах яких органів спостерігається високий вміст білків?
 - У якому стані перебувають ці органи? Чи забезпечують дані органи ріст, розвиток організму? (*Високий вміст білків характерний для клітин, що перебувають у фізіологічно активному стані.*)
 - Назвіть функцію білків, яка забезпечує ці процеси? (*Структурна або будівельна функція.*)
- 2.2. Попросіть учнів за допомогою тексту підручника опрацювати першу функцію білків та виписати приклади білків, що її виконують, у таблицю, яка буде наповнюватися протягом уроку (Додаток 2).
- 2.3. Роздайте учням матеріали з будь-якого джерела інформації та запропонуйте

виконати вправу.

Джерела інформації

Мета: активізація пізнавальної діяльності учня та формування вміння опрацьовувати додаткову інформацію.

Учитель роздає газети, журнали або пропонує певні сторінки Інтернет-видань (якщо є можливість використувати ІКТ), на яких розміщено інформацію, що стосується теми уроку. Учитель звертає увагу учнів на конкретну інформацію, наголошуючи на її важливості та значущості. Також можливо використовувати уривки з художньої та науково-популярної літератури (Додаток 3).

- 2.4. Запропонуйте учням відзначити білки, про які наголошує лікар, та виписати назви і функції перелічених білків у таблицю (Додаток 2).
- 2.5. Запитайте в учнів:
 - То яка ж функція об'єднує ці білки? (*захисна*)
 - Із якою здатністю організму ця функція пов'язана? (*з імунітетом*)
- 2.6. Зверніть увагу учнів на плакат «Відтермінована загадка» та запитайте:
 - Хто знайшов відгадку № 1 та отримує перший бонус? (*І. Мечников та П. Ерліх досліджували імунітет із різних сторін.*)
- 2.7. Попросіть учнів пригадати ще один білок крові з курсу біології 8 класу та назвати функцію, яку він виконує (*гемоглобін виконує транспортну функцію*). Результат занести до таблиці (Додаток 2).
- 2.8. Зверніться до учнів з пропозицією стати колегами майстра дедуктивного методу та виконати вправу.

Шерлок Холмс (критичне читання)

Мета: використання джерела інформації, залучення до продуктивної творчої діяльності, комунікації в групі.

Об'єднайте учнів у групи. Кожній групі запропонуйте відповідний обсяг тексту підручника та обмеження в часі (2 хвилини) для складання запитань. Вони мають охопити весь матеріал та врахувати найменші дрібниці. Потім попросіть переглянути невеликі тексти всіх груп (1 хвилина), після чого учні мають відкласти підручник. По черзі групи ставлять запитання своїм колегам з інших груп. У результаті роботи з текстом підручника учні опрацьовують сигнальну,

скоротливу (рухову), резервну та регуляторну функцію та одночасно кожен учень доповнює таблицю (Додаток 2). Також уважні учні можуть одержати другий бонус. Зверніть увагу на плакат «Відтермінована загадка» (М'язові волокна збільшуються за рахунок інтенсивного синтезу актину й міозину, які забезпечують силу та витривалість м'язів.)

2.9. Продемонструйте відеозапис досліду «Дія амілази» й обговоріть його:

– Пригадайте з курсів хімії та біології поняття «каталізатори» та «ферменти».

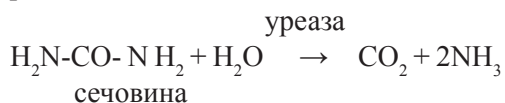
– Визначте біохімічні властивості амілази. (Каталіз розщеплення вуглеводів.)

– Які оптимальні умови дії амілази? ($t^{\circ}\text{C} \approx 37-38^{\circ}\text{C}$.)

– Сформулюйте висновок і одержіть третій бонус. (Ензими – ферменти, оптимальна $t^{\circ}\text{C} \approx 37-38^{\circ}\text{C}$.)

– Які ще умови можуть обмежувати дії ферментів? Запропонуйте пригадати матеріал про травлення людини (пепсин діє при $\text{pH} = 1,5-2,5$, а трипсин – $\text{pH} = 7-8$)

2.10. Запишіть на дошці схему перетворення:

– Зробіть висновок і одержіть четвертий бонус. (Якби не було бактерій, що здатні синтезувати уреазу, сеча, до складу якої входить сечовина, перетворювалася б у природі 3 млн. років.)

2.11. Продемонструйте схему дії ферментів (Додаток 4) та обговоріть її:

– У чому полягає специфічність дії ферментів? (Просторова структура активного центру ферменту відповідає хімічній будові сполук, що вступають у реакцію.)

2.12. Запропонуйте доповнити таблицю «Функції білків» (Додаток 2).

2.13. Роздайте групам примірник Протоколу лабораторної роботи «Вивчення властивостей ферментів» (Додаток 5), проведіть інструктаж та налаштуйте учнів до виконання роботи у групі (визначте час на роботу – 6-7 хвилин, поясніть, що учні виконують експериментальну частину з допомогою лідерів, які визначилися за попередньо встановленими критеріями, спостерігають та самостійно заносять висновки у Протокол роботи), разом із лідерами роздайте групам необхідне обладнання. Після закінчення роботи зберіть Протоколи для подальшого оцінювання.

3. Підсумкова частина

3.1. Згадайте девіз уроку. Наголосіть, що ми разом на уроці подолали тернистий шлях, і тільки так можливо досягти успіху. Ми створили продукти нашої діяльності (матеріали Додатка 2 та Додатка 5).

3.2. Продемонструйте слайд на екрані або рисунки на дошці та роздайте кожному учневі матеріали домашнього завдання (Додаток 6) та надайте інструкцію до його виконання. Поясніть учням, що ці зображення логічно пов'язані:

Інструкція:

– уважно розгляньте малюнки й установіть зв'язок між ними;

– виконайте завдання;

– використайте матеріал цього уроку, набуті знання з курсу «Географія України» та скористайтеся додатковими джерелами інформації;

– результати роботи надайте в будь-якій формі: презентація, розповідь, плакат, художній твір, інсценівка тощо;

– доповніть таблицю «Функції білків» (за бажанням).

3.3. Проведіть рефлексію. Запропонуйте учням визначити один зі смайликів, який відображає їх теперішній настрій, та помістити його у валізку. За бажанням учні можуть висловити коментарі або пояснити свій вибір.

Додаток 1

Таблиця «Вміст білків в органах і тканинах»

Орган, тканина	Вміст білків (%; перерахунок на сиру масу)
Мозок	7
Жирова тканина	6
Легені	12-15
Серце	16-18
Корінь	0,5-3

Орган, тканина	Вміст білків (%; перерахунок на сиру масу)
Насіння	10-13
Листок	1-3
Стебло	1,5-3
Овочі, фрукти	0,3-1,6

Додаток 2

Таблиця «Функції білків»

Для кожного учня на початку уроку роздайте незаповнений каркас таблиці на аркуші А4. Учні обов'язково записують функції, а кількість прикладів білків, що виконують цю функцію, може бути різною (за потребою учня).

Білок	Функція

В кінці уроку таблиця **може мати** такий вигляд:

Білок	Функція
<i>Структурна (будівельна) функція</i>	
<i>Колаген</i>	<i>Входить до складу хрящів</i>
<i>Еластин</i>	<i>Входить до складу зв'язок</i>
<i>Кератин</i>	<i>Входить до складу волосся, нігтів</i>
<i>Фіброїн</i>	<i>Входить до складу шовкових ниток та павутини</i>
<i>Захисна функція</i>	
<i>Імуноглобулін (антитіло)</i>	<i>Знешкоджує антигени</i>
<i>Інтерферон</i>	<i>Пригнічує життєдіяльність та розмноження вірусів</i>
<i>Лізоцим</i>	<i>Знешкодження хвороботворних агентів</i>
<i>Тромбопластин, тромбін та фібрин</i>	<i>Утворення тромбів (згортання крові)</i>
<i>Транспортна</i>	
<i>Гемоглобін</i>	<i>Транспорт газів (дихання)</i>
<i>Сигнальна</i>	
<i>Глікопротеїди</i>	<i>Забезпечують подразливість клітин</i>
<i>Рухова та скоротлива</i>	
<i>Актин і міозин</i>	<i>Скорочення м'язових волокон</i>
<i>Тубулін</i>	<i>Рухи джгутиків, війок</i>
<i>Ферментативна</i>	
<i>Амілаза, уреаза, пепсин, трипсин</i>	<i>Каталіз біохімічних процесів</i>

Як одне з домашніх завдань учням буде запропоновано доповнити таблицю (за бажанням). Як варіант:

<i>Осеїн</i>	<i>Забезпечує еластичність і гнучкість кісток</i>
<i>Родопсин</i>	<i>Сигнальна функція</i>
<i>Інсулін</i>	<i>Регуляторна функція (рівень глюкози в крові)</i>
<i>Клейковина</i>	<i>Запасуюча функція у зернах злакових</i>
.....	

Додаток 3

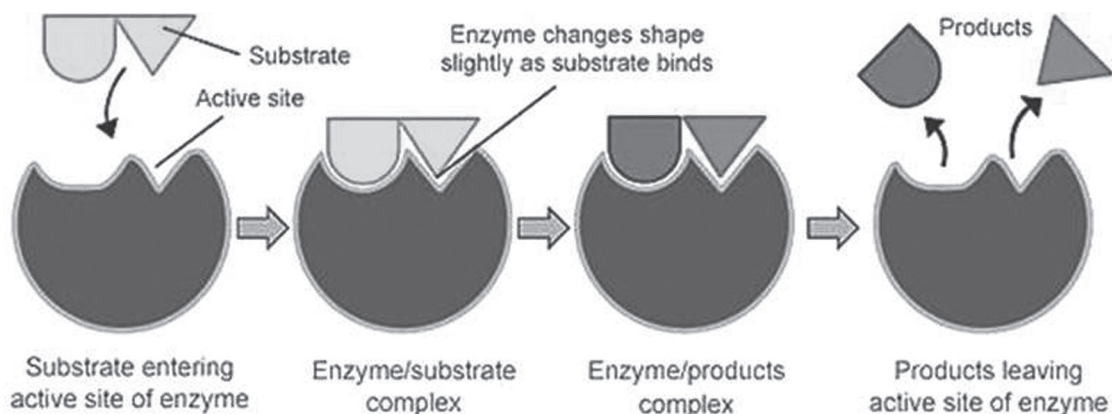
Приклад тексту для прийому «Джерела інформації»

Виступ лікаря

Дуже важлива функція білків здійснюється в основному за участю білків g-глобулінів, з якими пов'язані імунні реакції організму. Імуноглобуліни (антитіла), які утворюються в організмі за несприятливої дії на нього різних факторів (антигенів – хвороботворних бактерій, вірусів, токсинів), мають білкову природу. Зв'язуючись з мікроорганізмами чи токсинами, вони інактивують їх, гальмують

патогенну дію і знешкоджують токсичні продукти. На основі інтерферонів створюються лікувальні противірусні препарати. Відомі й інші процеси, в яких білки також виконують цю важливу функцію, наприклад, у процесах згортання крові (тромбопластин, тромбін, фібрин), оберігаючи організм від її надмірної втрати при різних травмах. Лізоцим, який міститься в слині та слізній рідині, знешкоджує різні хвороботворні агенти.

Додаток 4
Схема дії ферментів, що ілюструє гіпотезу Фішера

Субстрат наближається до активного центру ферменту → субстрат в активному центрі, де відбувається перебудова молекул, що приводить до утворення продуктів → продукти покидають активний центр.

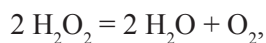
Додаток 5
Протокол лабораторної роботи «Вивчення властивостей ферментів»

Тема: Вивчення властивостей ферментів

Мета роботи: з'ясувати каталітичну функцію ферментів та виявити сутність денатурації.

Матеріали та обладнання: 5% розчин H_2O_2 , дистильована вода, піпетка, мікроскопи, предметне скло, пробірки, елодея, нирка ссавця, бульби картоплі (сира і варена).

Додаткова інформація: Каталаза (від грец. *καταλύω* – «руйную») – фермент, що розкладає гідроген пероксид на воду й молекулярний кисень:

Каталаза міститься у клітинах майже всіх організмів, не виявлено її тільки у клітинах деяких анаеробних мікроорганізмів. Каталаза – один із найактивніших ферментів, молекула якого розкладає за одну секунду 6 млн. молекул гідроген пероксиду. Саме за інтенсивністю виділення з тканин кисню можна судити про активність каталази.

Активність каталази, як і інших білкових молекул, залежить від температури. У лужному чи кислому середовищі активність каталази знижується.

Хід роботи

1. Помістіть у першу пробірку кілька шматочків сирої картоплі, у другу – стільки ж вареної. В обидві пробірки долейте по 5 мл H_2O_2 .
Що спостерігаєте у першій пробірці? У другій пробірці? Зробіть відповідні висновки та запишіть у Протокол.
2. Зрізи сирої бульби картоплі, нирки ссавця та листочка елодеї помістіть на предметне скло. З одного боку піпеткою капніть дистильовану воду, а з іншого – H_2O_2 . Опишіть та поясніть, що і чому спостерігаєте.
3. Оформіть протокол лабораторної роботи і здайте на перевірку.

Додаток 6
Матеріал для домашнього завдання

Завдання до малюнків:

1. Визначте, який білок може ховатися за знаком питання.
2. Який продукт харчування з'явився внаслідок використання цього білка?
3. Які галузі промисловості доцільно розвивати на цих територіях і чому?
4. Які національні страви, до складу яких входить продукт, виготовлений за допомогою цього білка, ви запропонуєте туристам у своїх закладах харчування?
5. В яких країнах світу вам можуть запропонувати скуштувати страви з додаванням цього продукту?

Хімічні властивості кислот

Марина Глазунова, учитель хімії
Одеської приватної ЗОШ І–ІІІ ст. – ліцею «Чорноморський»

Цільова група:

- учні 8 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- формувати систему знань про фізичні та хімічні властивості кислот, аналізувати залежність між складом і властивостями кислот;
- розвивати вміння й навички складати хімічні формули кислот, рівняння реакцій, які характеризують хімічні властивості кислот, та досліджувати їх під час експерименту;
- формувати ключову компетентність ініціативності та підприємливості; розвивати особисту і групову відповідальність за прийняття рішення.

Операційні цілі (завдання):

*Після закінчення уроку учень
знає*

- назви кислот за сучасною науковою українською номенклатурою;
- індикатори (лакмус, метиловий оранжевий, фенолфталеїн, універсальний індикатор);

розуміє

- фізичні та хімічні властивості кислот;
- залежність між складом і властивостями кислот;
- значення кислот та їх використання у побуті;

вміє

- прогнозувати перебіг хімічних реакцій кислот з металами, основними оксидами, основами та солями;
- складати хімічні формули кислот, рівняння реакцій, які характеризують хімічні властивості кислот;
- дотримуватися запобіжних заходів під час лабораторної роботи з кислотами;

може

- бути відповідальним у прийнятті рішення;
- прогнозувати майбутні результати;
- працювати у групі, команді;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- планувати експеримент, проводити його, описувати спостереження, робити висновки, виявляти ініціативність та підприємливість.

Методи і техніки:

робота в групах;
робота в парах;
інтерактивна вправа «Дослідницька лабораторія»;
метод «Ажурна пилка»;
метод взаємоперевірки завдань.

Обладнання:

штатив із пробірками;
розчин хлоридної та сульфатної кислот;
індикатори: лакмус, метилоранж, фенолфталеїн, універсальний;
зразки металів: магнію, цинку, міді;
кальцій оксид, купрум оксид;
розчин натрій гідроксиду, кальцій гідроксиду;
розчин аргентум нітрату та барій хлориду;
вода;
рисунок-інструкції до вправи «Як поводитися з кислотами».

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Матеріал до вправи «Складіть визначення».
- Додаток 2. Таблиця «Сліпий капітан».
- Додаток 3. Матеріали для вправи «Дослідницька лабораторія».
- Додаток 4. Матеріали для гри «Ажурна пилка».
- Додаток 5. Схема «Хімічні властивості кислот».
- Додаток 6. Матеріал для оцінювання діяльності учнів.

Хід уроку:

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями. Повідомте девіз уроку:

*Нас, кислот, запам'ятай:
«Н» спочатку, так і знай!
Як впізнаєш, що це ми,*

Руки й одяг бережи!

- 1.2. Зверніть увагу учнів на тему уроку та разом визначте цілі уроку.
- 1.3. Запропонуйте вправу «Як поводитися з кислотами».

Мета: повторити правила техніки безпеки під час роботи з кислотами, навчити учнів правильно розуміти графічні вирази.

Продемонструйте учням рисунки-інструкції, що відповідають правилам поведінки з кислотами. Учні мають написати в зошитах правила техніки безпеки під час роботи з кислотами, що демонструють ці рисунки.

Правила:

1. Будь уважний! Не допускай потрапляння кислоти на шкіру!
2. Не тримай пробірки близько до обличчя, якщо потрібно понюхати речовину.
3. Недопустимо додавати воду в кислоту.

Проведіть взаємоперевірку в парах.

- 1.4. Запропонуйте вправу «Складіть визначення».

Мета: розвивати творчу уяву учня та мотивувати його до діяльності.

Об'єднайте клас у групи. Кожна група обирає капітана. Капітан отримує конверт, у якому міститься набір смужок зі словами. Кожний член команди по черзі витягує смужку зі словом. Завдання для команд: якомога швидше скласти зі смужок та перенести в зошит визначення кислот (Додаток 1).

- 1.5. Запропонуйте вправу «Сліпий капітан».

Мета: розвивати почуття відповідальності.

Розподіліть дошку на стільки частин, скільки в класі команд. Капітани команд виходять до дошки. Вчитель пропонує записати на дошці формули, капітани викликають членів команди, ті заповнюють свою частину дошки. Потім капітанам зав'язують очі, й вони за допомогою підказок команд стирають з дошки окремі формули (Додаток 2).

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте учням запитання. Наголосіть, що відповіді на ці запитання можна одержати протягом уроку, запланувавши та провівши експеримент:

- Як визначити, що всі кислоти – кислі, якщо в лабораторії не можна спробувати на смак жодної речовини?
- Які кислоти реагують з металами?
- Чи з усіма металами однаково реагують розчини кислот?

– Як та за реакціями якого типу відбувається взаємодія між кислотами й основними оксидами?

– Як можна довести, що кислоти реагують з основами?

– За яких умов відбувається реакція між кислотами й солями?

- 2.2. Організуйте і проведіть інтерактивну вправу «Дослідницька лабораторія».

Об'єднайте клас у п'ять груп. Кожній групі запропонуйте дослідити реакції кислот із:

I групі – індикаторами,

II групі – металами,

III групі – основними оксидами,

IV групі – лугами,

V групі – солями.

- 2.3. Зазначте, що для роботи в групі необхідно:

а) прочитати відповідний абзац параграфа;

б) провести відповідні експерименти;

в) заповнити таблицю в зошиті (Додаток 3);

г) перелічити об'єкти побуту, які можуть містити розчини кислот та назвати сфери їхнього використання.

- 2.4. Запропонуйте учням повідомити членам сусідніх команд здобуту інформацію, організуйте та проведіть гру «Ажурна пилка».

Перші члени груп I, II, III, IV, V утворюють команду А. Другі члени груп утворюють команду Б. Таким чином формуються команди А, Б, В, Г і Д. Кожен із членів групи, який виконував завдання вправи «Дослідницька лабораторія», по черзі розповідає іншим, що він дізнався про хімічні властивості кислот. Учні заповнюють таблицю (Додаток 4).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Запишіть на дошці умовні схеми «Хімічні властивості кислот» (Додаток 5). Капітани команд обирають учнів, які виходять до дошки й заповнюють пропуски в реченнях. Інші члени команди їм допомагають.

- 3.2. Спонукайте до одержання зворотної інформації (за бажанням учнів). Запропонуйте учням уявити, що до них підходить журналіст і пропонує продовжити речення:

– Сьогодні на уроці для мене найважливішим відкриттям було...

- 3.3. Організуйте оцінювання (Додаток 6).

Додаток 1**Роздатковий матеріал до вправи «Складіть визначення»**

речовини	прості
складні	містять
молекули	гідрогену
атоми	яких
атоми	заміщуватись
які	хімічних реакціях
здатні	металів

Додаток 2**Таблиця до вправи «Сліпий капітан»**

Формула	Назва
HF	Фторидна кислота
HCl	Хлоридна кислота
HBr	Бромідна кислота
HI	Йодидна кислота
H ₂ S	Сульфідна кислота
H ₂ SO ₃	Сульфітна кислота

Формула	Назва
H ₂ CO ₃	Карбонатна кислота
H ₃ PO ₄	Ортофосфатна кислота
H ₂ SO ₄	Сульфатна кислота
HNO ₂	Нітритна кислота
HNO ₃	Нітратна кислота

Завдання до вправи «Сліпий капітан»

- Зітріть із дошки формулу триосновної кислоти.
- Зітріть із дошки оксигени в нітратній кислоті.
- Зітріть із дошки гідрогени сульфатної кислоти.
- Зітріть із дошки кислотний залишок карбонатної кислоти.
- Зітріть із дошки всі індекси у формулі сульфітної кислоти.

Додаток 3**Таблиця «Дослідницька лабораторія»**

(для учнів на уроці роздаємо незаповнений бланк)

Реагент	Кислота	Ознаки реакції	Рівняння реакції

Наприкінці уроку таблиця буде мати такий вигляд:

1 група

Реагент	Кислота	Ознаки реакції	Рівняння реакції
Лакмус	HCl	Зміна кольору з фіолетового на рожевий	
Метилоранж	HCl	Зміна кольору з помаранчевого на рожевий	
Фенолфталеїн	HCl	Нічого не відбувається	
Універсальний	HCl	Зміна кольору з жовтого на червоний	

2 група

Реагент	Кислота	Ознаки реакції	Рівняння реакції
Mg	HCl	Бурхливе виділення газу	$Mg + HCl = MgCl_2 + H_2 \uparrow$
Zn	HCl	Повільне виділення газу	$Zn + HCl = ZnCl_2 + H_2 \uparrow$
Cu	HCl	Ознак немає	$Cu + HCl \neq$

3 група

Реагент	Кислота	Ознаки реакції	Рівняння реакції
CaO	HCl	Розчинення осаду	$CaO + HCl = CaCl_2 + H_2O$
CuO	HCl	Розчинення осаду при нагріванні,	
зміна кольору розчину	$CuO + HCl = CuCl_2 + H_2O$		

4 група

Реагент	Кислота	Ознаки реакції	Рівняння реакції
$NaOH$	HCl	Зміна кольору попередньо	
добавленого індикатора	$NaOH + HCl = NaCl + H_2O$		
$Ca(OH)_2$	HCl	Зміна кольору попередньо	
добавленого індикатора	$Ca(OH)_2 + 2HCl = CaCl_2 + 2H_2O$		

5 група

Реагент	Кислота	Ознаки реакції	Рівняння реакції
$AgNO_3$	HCl	Випадіння білого осаду	$AgNO_3 + HCl = AgCl \downarrow + HNO_3$
$BaCl_2$	H_2SO_4	Випадіння білого осаду	$BaCl_2 + H_2SO_4 = BaSO_4 \downarrow + 2HCl$

Додаток 4
Таблиця «Ажурна пилка»

Реагент	Рівняння реакції з кислотою	Ознаки реакції	Тип реакції	Граничні умови
Індикатори	-	Зміна кольору	-	Розчинність кислоти
Метали	$Zn + HCl = ZnCl_2 + H_2 \uparrow$	Виділення газу водню	Заміщення	Метали, що стоять у ряду активності лівіше Н
Основні оксиди	$CaO + HCl = CaCl_2 + H_2O$	Розчинення твердого основного оксиду	Обмін	
Луги	$NaOH + HCl = NaCl + H_2O$	Можна виявити за допомогою зміни кольору індикатора	Обмін	
Солі	$BaCl_2 + H_2SO_4 = BaSO_4 \downarrow + 2HCl$	Випадіння осаду	Обмін	Тільки у розчинах

Додаток 5
Умовні схеми перетворень

1. «Кислота + ... = ... + ...»
2. «Кислота + ... = ... + ...»
3. «Кислота + ... = ... + ...»
4. «Кислота + ... = ... + ...»
5. «Кислота + ... = ... + ...»

Додаток 6
Матеріал для оцінювання діяльності учнів

Учитель заздалегідь підготував таблицю для опитування, де зазначив прізвища деяких учнів, про що вони не знають. Учитель спостерігає за активністю учнів та правильністю відповідей на поставлені запитання вчителя та однокласників. Наприкінці уроку вчитель підводить підсумки оцінювання й аргументує їх.

№ запитання	Іваненко	Петренко	Сидоренко
1	+	-	+
2	+	+	-
3	-	-	+
.....			
10	+	+	+
Правильні відповіді	7	5	9

Амінооцтова кислота

Ірина Гасанова, учитель біології та хімії
Одеської гімназії № 5

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- формувати систему знань про фізичні та хімічні властивості амінооцтової кислоти, значення у природі та її роль у живій системі;
- розвивати вміння і навички складати молекулярну і структурну формули амінооцтової кислоти та досліджувати її властивості під час експерименту;
- формувати ключову компетентність ініціативності та підприємливості; розвивати вміння планувати свої дії, самостійно аналізувати, порівнювати та систематизувати інформацію.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- фізичні та хімічні властивості амінооцтової кислоти;
- роль амінооцтової кислоти в живому організмі;

розуміє

- значення та застосування амінооцтової кислоти (гліцину);

вміє

- складати молекулярну та структурну формули амінооцтової кислоти;
- розрізняти амінокислоти за функціональними ознаками;
- дотримуватися запобіжних заходів під час лабораторної роботи з хімічними речовинами;

може

- самостійно аналізувати, порівнювати та систематизувати інформацію;
- планувати свої дії для вирішення проблеми;

- виявляти ініціативність, підприємливість;
- толерантно ставитися до членів групи, поважати їхні думки.

Методи і техніки:

інтелектуальна розминка;
бліц-опитування;
аналіз джерел інформації;
навчальний експеримент;
метод критичного читання («Шерлок Холмс»).

Обладнання:

штатив із пробірками;
розчини: гліцину, гідроксиду натрію, хлоридної кислоти;
фенолфталеїн і лакмус.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Завдання для інтелектуальної розминки.
- Додаток 2. Матеріал до вправи «Джерела інформації».
- Додаток 3. Матеріал до вправи «Сім журналістських запитань».
- Додаток 4. Слайди «Молекулярна та структурна формули».
- Додаток 5. Картка-інструкція до лабораторного дослідження «Дія амінооцтової кислоти на індикатори».
- Додаток 6. Хімічні властивості амінооцтової кислоти.
- Додаток 7. Картка-інструкція до лабораторного дослідження «Взаємодія амінооцтової кислоти з основами та кислотами».
- Додаток 8. Завдання до вправи «Шерлок Холмс».
- Додаток 9. Матеріал до вправи «Детективи».
- Додаток 10. Пригода в ресторані «Казки Шарля Перро».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями, запропонуйте цікаву вправу «Інтелектуальна розминка», що налаштує учнів на сприйняття нового.

«Інтелектуальна розминка» містить завдання, для виконання яких потрібно здійснювати різні мисленнєві операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення (Додаток 1).

1.2. Організуйте та проведіть фронтальне опитування учнів для «ліквідації ефекту чистого аркуша» (*учитель спирається на опорні знання міжпредметного характеру, чим доводить учням, що їхній досвід знадобиться під час вивчення нової теми*):

- Як глюкоза з травної системи потрапляє до клітин? (*Глюкоза транспортується кров'ю.*)
- Яка речовина надає крові червоного кольору? (*Червоного кольору крові надає хромопротеїд – гемоглобін.*)
- Яку будову має молекула гемоглобіну? (*Молекула гемоглобіну складається з білкової частини – глобіну та небілкової частини – гема.*)
- Яку функцію виконує гем? (*Гем містить атом феруму II, який приєднує молекулу кисню та за допомогою слабких координаційних зв'язків утворює оксигемоглобін – HbO_2 .*)
- Яка спільна хімічна властивість притаманна естерам, сахарозі й крохмалю? (*Гідроліз.*)
- Які сполуки можна одержати за допомогою реакції гідролізу? (*Реакцією гідролізу жирів можна одержати гліцерин і жирні кислоти, реакцією гідролізу сахарози та крохмалю – глюкозу.*)

1.3. Повідомте учням, що саме реакцією гідролізу одержано речовину, яка виконує важливі функції в організмі людини і тварин і яку також знайшли у зразках так званого зіркового пилу. Це – амінооцтова кислота, або гліцин.

1.4. Зверніть увагу учнів на тему уроку та разом визначте цілі уроку.

1.5. Роздайте учням матеріал до вправи «Джерела інформації» (Додаток 2).

Роздайте газети, журнали або сторінки Інтернет-видань, на яких розміщено інформацію, що стосується теми уроку. Учитель звертає увагу учнів на конкретну інформацію, наголошуючи на її важливості та значущості. Також можливо використовувати уривки з художньої та науково-популярної літератури.

1.6. Запитайте в учнів:

- Потреба у якій речовині істотно збільшується під час росту організму? (*Збільшується потреба у гліцині.*)
- Чому збільшується потреба у гліцині? (*Тому що гліцин – попередник багатьох біологічно активних сполук, він використовується в органічному синтезі.*)
- До якого класу органічних речовин належить гліцин? (*Гліцин належить до*

амінокислот.)

2. Основна частина

2.1. Запропонуйте учням вправу «Сім журналістських запитань» (Додаток 3). Щоби відшукати відомості про будь-який об'єкт чи подію, ставлять сім ключових запитань: **хто? що? де? навіщо? як? чим? коли?** Об'єднайте учнів у сім груп. Попросіть прочитати текст з підручника і сформулювати «Сім журналістських запитань». Учні груп по черзі ставлять запитання учням інших груп. Унаслідок роботи з підручником учні з'ясовують історію відкриття гліцину.

2.2. Продемонструйте слайди «Молекулярна і структурна формули гліцину» (Додаток 4).

2.3. Обговоріть продемонстровані формули гліцину, спираючись на запитання:

- До яких органічних сполук належить гліцин? (*До амфотерних органічних сполук.*)
- Які функціональні групи містяться в молекулі гліцину? (*Карбоксильну $-COOH$, і аміногрупу $-NH_2$.*)
- Чому ця сполука має назву – амінооцтова кислота? (*Тому що гліцин можна розглядати як похідну оцтової кислоти, в молекулі якої один з атомів гідрогену в алкільній групі $-CH_3$ замінили на аміногрупу $-NH_2$.*)
- Як діє на індикатори розчин амінооцтової кислоти? (*Амінооцтова кислота не буде змінювати колір індикатора, оскільки містить одну функціональну групу з кислотними властивостями (карбоксильну $-COOH$) і одну – з основними (аміногрупу $-NH_2$).*)

2.4. Проведіть інструктаж з безпечного проведення хімічного експерименту на уроці. Роздайте учням картки-інструкції для організації та проведення лабораторного дослідження «Дія амінооцтової кислоти на індикатори» (Додаток 5).

2.5. Запропонуйте з'ясувати хімічні властивості гліцину (Додаток 6).

2.6. Роздайте учням картки-інструкції для організації та проведення лабораторного дослідження «Взаємодія амінооцтової кислоти з основами та кислотами» (Додаток 7).

2.7. Зверніться до учнів з пропозицією стати майстрами дедуктивного методу та виконати вправу «Шерлок Холмс» (критичне читання). Учитель пропонує учням за чітко встановлений час

прочитати текст і скласти до нього якомога більше запитань, не користуючись більше самим текстом. Запитання мають охопити весь матеріал і врахувати найменші дрібниці. (Додаток 8).

3. Підсумкова частина

3.1. Запропонуйте учням виконати вправу «Детективи» (Додаток 9).

3.2. Залучіть учнів до виконання творчого завдання. Роздайте текст (Додаток 10), запропонуйте його прочитати. Одержіть зворотну інформацію від учнів. З'ясуйте, що залишилося незрозумілим, та поясніть ще раз. Якщо часу на уроці не вистачає, запропонуйте учням вдома скласти план розпізнавання хімічних речовин.

Додаток 1

Завдання для інтелектуальної розминки

I. Закінчіть речення:

- 1) Вуглеводи синтезуються в клітинах рослин у процесі.....(*фотосинтезу*).
- 2) Найсолодший з видів цукру – це.....(*фруктоза*).
- 3) Моносахарид, який можна використовувати замість альдегідів для проведення реакції «срібного дзеркала», – це.....(*глюкоза*).
- 4) Вуглевод, вміст якого більший в клітинних стінках рослин, –(*целюлоза*).

II. Назвіть слова або словосполучення, що об'єднують наведені нижче формули або терміни:

- 1) Глюкоза, фруктоза, лактоза (моносахариди).
- 2) $C_6H_{12}O_6$, $C_{12}H_{22}O_{11}$, $(C_6H_{10}O_5)_n$ (вуглеводи).

- 3) Крохмаль, целюлоза, глікоген (*полісахариди*).
- 4) Триози, тетрози, пентози, гексози (*моносахариди*).

III. Вилучіть зайве:

- 1) $C_{15}H_{31}COOH$, $C_{17}H_{33}COOH$, $C_{17}H_{35}COOH$,
($C_{15}H_{31}COOH$, $C_{17}H_{35}COOH$ – насичені жирні кислоти, $C_{17}H_{33}COOH$ – ненасичена жирна кислота, тому зайве – $C_{17}H_{33}COOH$).
- 2) Сахароза, фруктоза, глюкоза;
(сахароза – дисахарид, а фруктоза і глюкоза – моносахариди, тому зайве – сахароза).
- 3) Целюлоза, крохмаль, хітин
(целюлоза і хітин – структурні полісахариди, а крохмаль – резервний, тому зайве – крохмаль).

Додаток 2

Матеріал до вправи «Джерела інформації»

Уривок науково-популярної статті
Попередником синтезу гема молекули гемоглобіну є амінокислота гліцин. Гліцин входить до складу багатьох білків та біологічно активних речовин. Під час розвитку та росту орга-

нізму потреба в гліцині істотно збільшується. Гліцин також є нейромедіатором центральної нервової системи, здійснює гальмівний вплив на нейрони. В жовчному міхурі жовчні кислоти зберігаються зв'язаними з гліцином.

Додаток 3

Матеріал до вправи «Сім журналістських запитань»

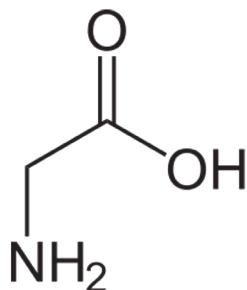
Очікувані запитання	Відповіді
Хто і як відкрив гліцин?	ААрні Браконно у 1820 році
Хто і коли дослідив якісний склад гліцину?	Г. Мульдер у 1838 році
Коли і хто визначив кількісний склад гліцину?	У 1844 році Е. Хорсфорд
Що досліджував Арні Браконно?	Кислотний гідроліз тканин тваринного походження: хрящів і сухожиль
Чому нову речовину назвали гліцином?	Вона солодка на смак
Як був відкритий гліцин?	Під час дослідження гідролізу білків
Чому гліцин не можна було віднести до вуглеводів?	До складу молекул гліцину входять атоми нітрогену

Додаток 4

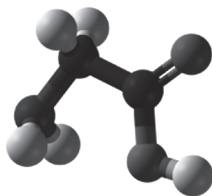
Слайди «Молекулярна та структурна формули»

Молекулярна формула – $C_2H_5O_2N$

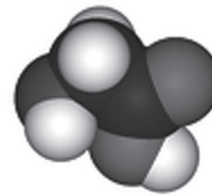
Структурна формула

Моделі

Кулестержнева
модель

Масштабна модель

121

Хімія

Додаток 5

Картка-інструкція до лабораторного дослідження «Дія амінооцтової кислоти на індикатори»

Обладнання: штативи, пробірки з розчином амінооцтової кислоти, лакмус.

Завдання:

- Пригадайте, яке забарвлення має лакмус у кислому, лужному та нейтральному середовищах.

- У пробірку з розчином амінооцтової кислоти додайте кілька крапель лакмусу.
- Спостерігайте, чи відбулися зміни кольору.
- Про що свідчать результати досліду?
- Висновок запишіть у зошит.

Додаток 6

Хімічні властивості амінооцтової кислоти

Знання будови органічних сполук дає можливість передбачити їхні хімічні властивості.

Ознайомившись зі структурною формулою амінооцтової кислоти, дайте відповідь на запитання:

- Які хімічні властивості виявляє амінооцтова кислота?
- Які реакції відбуваються за участю карбоксильної групи?
- Які реакції відбуваються за участю аміногрупи?
- Чи взаємодіють між собою функціональні

групи в молекулі амінооцтової кислоти?

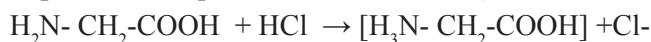
- Підтвердіть ваші відповіді рівняннями хімічних реакцій.

Амінооцтова кислота виявляє подвійну хімічну функцію: кислотну й основну, тобто вона є органічною амфотерною сполукою. Кислотні та основні властивості зумовлені різними функціональними групами.

Реакції за карбоксильною групою: (реакції з лугами, спиртами, оксидами металів, солями):

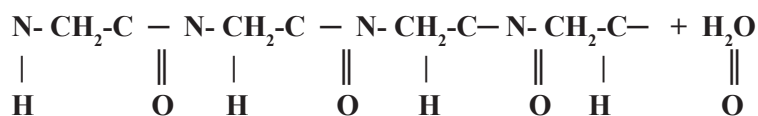
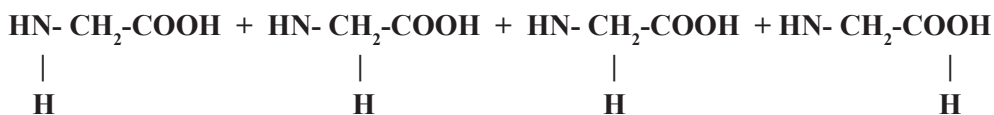
1. $H_2N-CH_2-COOH + NaOH \rightarrow H_2N-CH_2-COONa + H_2O$
2. $H_2N-CH_2-COOH + HO-C_2H_5 \rightarrow H_2N-CH_2-COO-C_2H_5 + H_2O$
3. $H_2N-CH_2-COOH + CuO \rightarrow (H_2N-CH_2-COO)_2Cu + H_2O$
4. $H_2N-CH_2-COOH + Na_2CO_3 \rightarrow H_2N-CH_2-COONa + H_2O + CO_2$

Реакції за аміногрупою: (реакції з неорганічними кислотами)

Функціональні групи взаємодіють між собою з утворенням внутрішньої солі.

Специфічні властивості: утворення пептидів — взаємодія аміно- і карбоксильних груп можлива не лише в одній молекулі, а й між функціональними групами, які належать різним молекулам.

Зв'язок CO - NH називається пептидним зв'язком, а фрагменти молекул амінокислот – амінокислотними залишками. Унаслідок реакції між амінокислотами утворюються

пептиди. За допомогою пептидного зв'язку з амінокислотних залишків побудовані молекули білків.

122

Хімія

Додаток 7

Картка-інструкція до лабораторного досліджу

«Взаємодія амінооцтової кислоти з основами та кислотами»

1. Взаємодія амінооцтової кислоти з основами

У пробірку з розчином NaOH об'ємом 1 мл додайте 2-3 краплини розчину фенолфталеїну, а потім додайте розчин амінооцтової кислоти (1 мл).

- Чи відбулися зміни кольору?
- Про що це свідчить?

Висновок запишіть у зошит.

2. Взаємодія амінооцтової кислоти з кислотами

У пробірку з розчином HCl об'ємом 1 мл додайте 2-3 краплини лакмусу, а потім додайте розчин амінооцтової кислоти (1 мл).

- Чи відбулися зміни кольору?
- Про що це свідчить?

Висновок запишіть у зошит.

Додаток 8

Матеріал до вправи «Шерлок Холмс»

Застосування амінооцтової кислоти зумовлене комплексом її властивостей. Гліцин використовують в органічному синтезі. Він є попередником багатьох біологічно активних сполук складної будови. Гліцин необхідний для нормального функціонування центральної нервової системи. Як лікарський препарат гліцин

призначають для зменшення психоемоційного напруження, поліпшення настрою, зняття стресу, нормалізації сну, захисту від токсичної дії психотропних препаратів. Однак слід пам'ятати, що передозування гліцину спричиняє зворотний ефект! Доцільність уживання амінооцтової кислоти визначає тільки лікар.

Додаток 9

Матеріал до вправи «Детективи»

Учитель розміщує в центрі магнітної або інтерактивної дошки картку зі словом «Гліцин». До дошки викликає чотирьох учнів, які мають із великої кількості карток вибрати й розмістити

якомога більше тих, що характеризують амінооцтову кислоту.

Після виконання вправи на дошці має бути така схема:

Кислотні властивості Карбоксильна група	Основні властивості Аміногрупа	Амфотерна сполука $\text{H}_2\text{N}-\text{CH}_2-\text{COOH}$
ГЛЦИН (амінооцтова кислота)		
Пептидний зв'язок - CO - NH - Утворює пептиди Біполярний йон	Розчинна у воді Лікарський засіб	Солодка на смак Безбарвні кристали Електроліт Висока температура плавлення

Додаток 10 **Пригода в ресторані «Казки Шарля Перро»**

Власниця ресторану «Казки Шарля Перро» пані Мачуха дослідила, що в її закладі користуються попитом законсервовані помідори домашнього приготування. Пані Мачуха, не гаючи часу, дала завдання Попелюшці законсервувати помідори. Технологія виготовлення цих консервів передбачає використання оцту певної концентрації. Для Попелюшки це не

проблема, оскільки вона може виготовити оцет з оцтової кислоти. Але дівчинка помітила, що на полиці є три склянки без етикеток (чиїх рук ця справа, невідомо). Вона впевнена, що в цих трьох склянках міститься: глюкоза, оцтова кислота й амінооцтова кислота. Допоможи Попелюшці. Склади план розпізнавання цих речовин.

Біологія

Формування підприємницької компетентності учнів у курсі шкільної біологічної освіти

Катерина Мазаєва, Ірина Мазуркевич, Зоя Філончук

Основним капіталом і головним ресурсом особистості в процесі розбудови сучасного інформаційного суспільства є знання. Сьогодні конкурентоздатним є компетентний спеціаліст. Можливо, тому головним стимулом для розвитку компетентнісного підходу в освіті стали вимоги підприємництва та бізнесу. Сучасні роботодавці здебільшого не мають претензій до рівня знань випускників вищих навчальних закладів, проте зауважують, що в молодих спеціалістів немає впевненості й досвіду в застосуванні знань.

За новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти компетентнісний підхід – це спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності.

Відповідно до цього документа підприємницька компетентність є однією з ключових. Вона передбачає реалізацію здатності учнів:

- співвідносити власні економічні інтереси й потреби з наявними ресурсами, інтересами і потребами інших людей та суспільства;
- організовувати власну трудову та підприємницьку діяльність і роботу колективу, орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин;
- аналізувати й оцінювати власні професійні можливості, здібності та співвідносити їх з потребами ринку праці;
- складати, здійснювати й оцінювати плани підприємницької діяльності та особисті бізнес-проекти;
- презентувати й поширювати інформацію про результати власної економічної діяльності та діяльності колективу.

Проте переважна маса інформації про бізнес та підприємництво, яку сприймають молоді люди та яка формує їх установки, не має дієвого інтерактивного характеру. Для формування сталих навичок і більш ґрунтовної особистої мотивації надзвичайно важливими є активні форми засвоєння правил організації підприємницької діяльності та стратегій здійснення бізнес-проектів.

Слід зазначити, що формування підприємницької компетентності пов'язане не тільки з тим, як учням викладають економіку, а з усією системою навчання та виховання в школі. Формування підприємницьких умінь відбувається вже тоді, коли учні беруть участь в учнівському самоврядуванні та дослідницькій діяльності, виконують роль організаторів шкільних справ, обирають майбутню професію, планують створення власної справи тощо.

На уроках біології, з огляду на потребу формування ключових компетентностей, сьогодні актуалізується поняття «діяльнісний підхід». Зокрема у новому Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти читаємо: «Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища».

Зміни у викладанні біології, у формуванні ключових і предметних компетентностей стануть можливими, якщо збагнути, що традиційною метою шкільної біологічної освіти було головним чином оволодіння системою знань, основами наук. Пам'ять учнів переважувалась чисельними фактами, поняттями, законами, іменами, датами. Але знання не завжди віддзеркалюються в діях, а для життєвого успіху необхідні не самі знання, а вміння їх застосувати відповідно до конкретної життєвої ситуації. Отож необхідність змістити акценти у вивченні біології з засвоєння фактів на оволодіння способами взаємодії зі світом призводить до осмислення необхідності змінити характер навчального процесу та способів діяльності учнів під час уроку.

Учитель біології має зосередитись не стільки на формуванні знань, скільки на діяльнісній складовій – виробленні умінь і навичок. Задля цього потрібно застосовувати ті методи і форми діяльності на уроках, які дають змогу переорієнтувати навчальний процес із відтворювання набутих знань і розв'язування завдань репродуктивного рівня на формування й висловлювання школярами власної думки щодо прочитаного, їх здатності виявляти ставлення до певних подій, фактів, про-

цесів, уміння оцінити наукове відкриття, порівнювати, робити узагальнення і висновки, уміння застосувати набуті теоретичні знання при виконанні лабораторних і практичних робіт, у відповідних життєвих ситуаціях сьогодення і майбутнього дорослого життя.

Формування умінь і навичок, притаманних підприємливій людині, можна здійснювати через зміст навчального матеріалу, що вивчається на уроках біології, а також (і насамперед) через застосування інтерактивних методів навчальної діяльності. Наприклад, під час вивчення ролі генетичної інженерії у сучасних біотехнологіях і медицині (тема «Біологія як основа біотехнології та медицини») необхідно не тільки ознайомити учнів із широкими можливостями напрямків біотехнології порівняно з іншими видами промисловості, а й визначити роль генної інженерії в біотехнології та медицині.

Важливо навчити учнів порівнювати використання цих технологій для розв'язання глобальних проблем людського суспільства (утилізація відходів, виробництво продуктів харчування, ліків тощо) й аналізувати наслідки впливу генної інженерії на здоров'я людини, рівновагу природних систем. Ці завдання учитель може вирішити через організацію роботи учнів у групах, застосування вправи «обери позицію», складання логічних ланцюжків із застосуванням біотехнологічних процесів виготовлення продукції, використання методу драми (навчальних рольових ігор), розв'язування задач екологічного та біохімічного змісту тощо. Задля впевненого засвоєння складних термінів і процесів учитель може запропонувати розв'язати кросворди і ребуси, скласти і заповнити таблиці, виконати вправу «злови помилку».

Під час вивчення теми «Надорганізмові біологічні системи» для виявлення рівня антропогенного впливу в екосистемах доцільно добирати навчальний матеріал, пристосований до місцевих умов, що сприятиме формуванню особистого відповідального ставлення до ухвалення рішень, які визначатимуть стан екосистем своєї місцевості. На таких уроках ефективними будуть такі інтерактивні методи, як робота в малих групах – для аналізу антропогенного впливу на екосистеми і формування навичок критерійного оцінювання; «мозковий штурм» і складання проектів – для пошуку шляхів вирішення екологічних проблем; імітаційне моделювання – для розвитку уміння прогнозувати результат і можливі наслідки різних варіантів розв'язку проблем.

Необхідно враховувати, що саме застосування

інтерактивних методів і форм роботи на уроках дає можливість розвивати в учнів ініціативність, лідерські якості, навички ефективного спілкування, уміння працювати в групах, нести відповідальність за власні рішення, а також виявляють здібності учнів, їхню професійну спрямованість. Вирішуючи завдання формування ключових компетентностей учнів сьогодні, вчитель біології сприятиме успішній адаптації учнівської молоді в соціумі, професійній самореалізації.

Отже, реалізація поставлених завдань проекту сприятиме формуванню підприємницької компетентності учнівської молоді, дасть змогу свідомо обирати власний шлях до професійного успіху, навчить аналізувати та ухвалювати ефективні рішення не тільки в економічній сфері, а й у різних життєвих ситуаціях, адже підприємницька діяльність є багатовекторною.

Координатори висловлюють щирі подяку вчителям Херсонщини та Київщини, які активно працювали над розробленням конспектів уроків із підприємницьким тлом та апробували їх у своїх навчальних закладах.

У Херсонській області це: Наталія Галицька та Галина Моїсєнко (Херсонська спеціалізована школа І–ІІІ ст. № 24 з поглибленим вивченням фізики, математики й англійської мови Херсонської міської ради), Наталія Зубко та Галина Шапіро (Херсонська спеціалізована школа І–ІІІ ст. № 27 з поглибленим вивченням інформатики та іноземних мов Херсонської міської ради), Анжела Куденко (Цюрупинська спеціалізована школа І–ІІІ ст. № 2 Цюрупинської районної ради), Зінаїда Куриленко (Методичний кабінет при управлінні освіти Херсонської міської ради), Тетяна Луценко та Анатолій Луценко (Чорнобаївський НВК Білозерської районної ради), Тетяна Мороз (Херсонська спеціалізована школа І–ІІІ ст. № 31 з поглибленим вивченням історії, права та іноземних мов Херсонської міської ради), Наталія Рудченко (Херсонська загальноосвітня школа І–ІІІ ст. № 48 Херсонської міської ради), Тамара Сервула (Бериславська загальноосвітня школа І–ІІ ст. № 3 Бериславської районної ради), Інна Харитонova (Херсонський фізико-технічний ліцей при ХНТУ та ДНТУ).

У Київській області це: Галина Циганок (Старинська ЗОШ І–ІІІ ст. Бориспільського району), Степан Степанов та Ольга Степанова (Богуславська ЗОШ І–ІІІ ст. № 2), Олена Пильник (Білоцерківська СШ № 12), Тетяна Шеремет (Скви́рський НВК).

Харчування і здоров'я

Галина Циганок, учитель біології
Старинської ЗОШ I-III ступенів Бориспільського району Київської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити з особливостями їжі як джерела енергії;
- розвивати вміння складати харчовий раціон для себе і членів своєї родини;
- формувати підприємницькі компетентності учнів, культуру споживання.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- вплив продуктів харчування на здоров'я людини;
- причини харчових отруєнь;

розуміє

- значення продуктів харчування і поживних речовин у забезпеченні процесів життєдіяльності організму людини;
- відповідальність за власне здоров'я та здоров'я близьких людей;
- роль гігієни харчування для здорового способу життя;
- роль інформаційно-комунікаційних технологій;

вміє

- характеризувати склад продуктів харчування та їх енергетичну цінність за етикетками;

може

- аналізувати інформацію, систематизувати її, відрізнити рекламну інформацію від інформації про особливості продуктів харчування;

- робити вибір і прогнозувати його результати;
- оцінювати ризики;
- спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її;
- доводити й обґрунтовувати власні ініціативи.

Методи і техніки:

спрямоване опитування;
«мозковий штурм»;
випереджувальне завдання;
розвивальна гра;
«мікрофон».

Обладнання:

мультимедійна презентація;
роздатковий матеріал – умови розвивальної гри «Правда про їжу» (Додаток 2);
посуд для вимірювання кількості цукру: мірна склянка, чайна і столова ложки або кухонний набір мірних ложок;
матеріали для гри-аукціону «Кіт у мішку»: непрозора торбинка, рулон туалетного паперу;
етикетки картопляних чіпсів, солодкого напою «Кока-кола», шоколадного батончика «Снікерс» та вермішелі швидкого приготування «Мівіна».

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Умови гри «Правда про їжу».
Додаток 2. Текст для ознайомлення «Харчові добавки».
Додаток 3. Умови гри-аукціону «Кіт у мішку».
Додаток 4. Таблиця для роботи в групах «Первинна екологічна експертиза».
Додаток 5. Тест «Їсти треба з розумом».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Методом спрямованого опитування з'ясуйте рівень базових знань учнів з фізіології травлення. Для цього поставте їм такі запитання:
- Які механізми дії ферментів?
 - Які особливості дії ферментів у різних відділах травної системи?

Свою хворобу шукай на дні тарілки.
(Китайська народна мудрість)

- Яка роль ферментів у процесах травлення?
- 1.2. Повідомте учням мету уроку – проаналізувати значення продуктів харчування і поживних речовин у забезпеченні процесів життєдіяльності організму людини. Нагадайте, що за 70 років свого життя середній європеєць

проводить за їжею від 3,5 до 7 років; сідає за обідній стіл 82 тис. разів; з'їдає 160 кг шоколаду і 7300 яєць; проводить 560 діб за приготуванням їжі; виробляє 40 тис. л. сечі й проводить понад 6 місяців у туалеті.

- 1.3. За допомогою методу «мозкового штурму» з'ясуйте уявлення учнів про те, для чого людина їсть (*Людина їсть, щоб жити, а не живе, щоб їсти. Їжа забезпечує організм людини енергією та пластичними матеріалами, які необхідні для його росту і нормальної життєдіяльності.*)

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте учням коротко розповісти про білки, жири і вуглеводи, мікроелементи, вітаміни (інформацію про це вони підготували вдома, виконуючи випереджувальні завдання).
- 2.2. Обговоріть з учнями проблему надмірного споживання цукру та порушення у здоров'ї людини, які при цьому виникають. Використовуйте презентацію «Скільки цукру ми їмо?».
- 2.3. Проведіть гру «Правда про їжу». Після закінченні гри учні роблять висновок про те, що навіть корисні продукти в ненормованому споживанні можуть привести до порушення обміну речовин, а потім і до розвитку захворювань серцево-судинної системи, цукрового діабету типу Б та ін.
- 2.4. Використовуючи презентацію, ознайомте учнів з продуктами харчування, що є джерелом поживних речовин. Вони поділяються на рослинну, тваринну їжу й кондитерські вироби.
- 2.5. Проаналізуйте харчову піраміду, користуючись презентацією. Зверніть увагу на наявність у продуктах харчових добавок – речовин, що покращують якість продуктів, їх зовнішній вигляд, подовжують термін зберігання. Та водночас деякі з них є небезпечними для організму людини, і тому потрібно бути обізнаними з їхнім впливом на здоров'я. Запропонуйте текст для ознайомлення з темою. Після опрацювання тексту учні мають зробити висновок

про те, що обізнаність з класифікацією харчових добавок сприяє збереженню власного здоров'я і здоров'я близьких людей.

- 2.6. Запропонуйте учням зіграти в гру-аукціон «Кіт у мішку». Обговоріть з ними, що вони відчули. Це може бути почуття обдуреної людини, відчуття розчарування. Проаналізуйте разом: якої помилки допустився споживач? Учні мають прийти до висновку про те, що придбати товар можна лише тоді, коли маєш повну інформацію про нього.
 - 2.7. Об'єднайте учнів для роботи в групах. Оголосіть назву роботи: «Первинна екологічна експертиза». Запропонуйте кожній групі опрацювати етикетки картопляних чіпсів, солодкого напою «Кока-кола», шоколадного батончика «Снікерс» та вермішелі швидкого приготування «Мівіна».
- Мета роботи – навчитися здобувати максимум інформації про продукт харчування при дослідженні упаковки та етикетки, робити аналіз здобутої інформації, оцінювати якість продукту та його необхідність у раціоні людини. Учні заповнюють картку первинної екологічної експертизи (це таблиця, що характеризує якість продуктів), аналізують отриману інформацію, оцінюють повноту інформації на етикетці, роблять висновки про якість продукту та його потребу в раціоні людини.
- 2.8. Запропонуйте учням виконати тест «Їсти треба з розумом». Цей тест допоможе дізнатися, чи раціонально ви харчуєтесь.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Використовуючи вправу «Мікрофон», проведіть рефлексію. Свою розповідь кожен має почати словами: «Як споживач, як тепер знаю, що...»
- 3.2. На домашнє завдання запропонуйте учням опрацювати 3-4 свої улюблені продукти за таблицею, з якою працювали в класі, та зробити аналогічні висновки.

Додаток 1

Умови гри «Правда про їжу»

Потрібно обрати трьох учнів, які будуть виконувати ролі:

1. – школяра-споживача,
2. – хіміка-аналітика,

3. – науковця.

Споживач демонструє набір харчових продуктів, які він щодня споживає і читає на етикетках вміст вуглеводів у 100 грамах про-

дукту. Він повинен відверто зізнатися, скільки цього продукту за день він з'їсть (50, 100 чи 200 грамів).

Хімік-аналітик у прозору посудину насипає ту кількість цукру, що відповідає вмістові вуглеводів у вказаній кількості продукту, враховуючи, що у 100 г нижче вказаних продуктів міститься відповідна кількість вуглеводів, що еквівалентна певній кількості цукру:

- Вівсяні пластівці – 100 г – 57 г (3 столові ложки)
- Кава з молоком – 150 г – 35 г (1,5 столової ложки)
- Бутерброд із сиром – 100 г – 54 г (3 столові ложки)
- Картопля варена – 150 г – 30 г (1 повна столова ложка)

- Чай – 200 – 10 г (1 повна чайна ложка)
- Булочка – 100 г – 50 г (2,5 столової ложки)
- Йогурт фруктовий – 100 г – 18 г (3 неповні чайні ложки)
- Яблуко – 200 г – 24 г (1 неповна столова ложка)
- Шоколадний батончик – 50 г – 27 г (1 неповна столова ложка)
- Рисова молочна каша – 200 г – 16 г (2 неповні чайні ложки)
- Банан – 100 г – 19 г (3 неповні чайні ложки).

Науковець порівнює наповнену цукром посудину з такою ж, куди насипана добова потреба людини у вуглеводах (вона становить 200 грамів). Він пояснює наслідки регулярного порушення раціонального споживання вуглеводів для людини.

Додаток 2 Харчові добавки

(текст для ознайомлення)

Харчовими добавками називають групу природних або синтетичних речовин, які спеціально додають до продовольчої сировини, напівфабрикатів або готових продуктів для надання їм певних якісних показників.

Харчові добавки використовуються для збереження поживних властивостей харчових продуктів, надання харчовим продуктам більш привабливого вигляду, збільшення терміну зберігання харчових продуктів, полегшення технологічної обробки продовольчої сировини, здешевлення та скорочення технологічного процесу.

З давніх-давен людина використовує натуральні харчові добавки – такі, як дріжджі, агар, пектин, желатин, лимонна кислота, оцет, сода, крохмаль, кухонна сіль.

Але, на превеликий жаль, великого розмаху сьогодні у світі набуло виробництво синтетичних харчових добавок. Кількість харчових добавок, що їх використовують у харчовому виробництві більшості країн світу, досягає 500 найменувань; у США вона перевищує

1500, у країнах ЄС досягає 1200, у Росії – 415, в ФРН – 350, в Україні – 221. Рада ЄС розробила раціональну систему цифрової кодифікації харчових добавок із літерою «Е» (від слова Європа або від англ. Eatable – їстівний). Кожній харчовій добавці присвоєно три- або чотиризначний код (у Європі йому передуює літера «Е»).

Існує європейська класифікація в системі Codex Alimentarius:

- ✓ E100 – E182 – барвники
- ✓ E200 – E299 – консерванти
- ✓ E300 – E399 – антизакислювачі
- ✓ E400 – E499 – стабілізатори
- ✓ E500 – E599 – емульгатори
- ✓ E600 – E699 – посилювачі смаку та аромату
- ✓ E700 – E899 – запасні індекси
- ✓ E900 – E999 – піногасники

При частому вживанні деякі харчові добавки можуть спричинити небезпеку для здоров'я людини.

Класифікація харчових добавок

назва	Дія на організм	назва	Дія на організм	назва	Дія на організм	назва	Дія на організм	назва	Дія на організм	назва	Дія на організм
E102	Н	E150	П	E220	Н	E281	К	E405	Н	E626	РК
E103	З	E151	ШШ	E222	Н	E282	К	E450	РШ	E627	РК
E104	П	E152	З	E223	Н	E283	К	E451	РШ	E628	РК
E105	З	E153	К	E224	Н	E310	В	E452	РШ	E629	РК
E110	Н	E154	РК	E228	Н	E311	В	E453	РШ	E630	РК

назва	Дія на організм	назва	Дія на організм	назва	Дія на організм	назва	Дія на організм	назва	Дія на організм	назва	Дія на організм
E111	З	E155	Н	E230	К	E312	В	E454	РШ	E631	РК
E120	Н	E160	ШШ	E231	ШШ	E320	Х	E461	РШ	E632	РК
E121	З	E171	П	E232	ШШ	E321	Х	E462	РШ	E633	РК
E122	П	E173	П	E233	Н	E330	К	E463	РШ	E634	РК
E123	ДН	E180	Н	E239	ШШ	E338	РШ	E465	РШ	E635	РК
E124	Н	E201	Н	E240	К	E339	РШ	E466	РШ	E636	Н
E125	З	E210	К	E241	П	E340	РШ	E477	П	E637	Н
E126	З	E211	К	E242	Н	E341	РШ	E501	Н	E907	В
E127	Н	E212	К	E249	К	E343	РК	E502	Н	E951	ШШ
E129	Н	E213	К	E250	АТ	E400	Н	E503	Н	E952	З
E130	З	E214	К	E251	АТ	E401	Н	E510	ДН	E954	К
E131	К	E215	К	E252	К	E402	Н	E513	ДН	E1105	ШШ
E141	П	E216	К	E270	Н	E403	Н	E527	ДН		
E142	К	E219	К	E280	К	E404	Н	E620	Н		

Позначення:

- **ШШ** – шкідливий для шкіри
- **З** – заборонений
- **К** – канцерогенний
- **ДН** – дуже небезпечний
- **Н** – небезпечний
- **П** – підозрілий
- **РШ** – розлад шлунку
- **АТ** – зміни артеріального тиску
- **В** – висипання
- **Х** – зміни рівня холестерину
- **РК** – кишкові розлади

Додаток 3**Гра-аукціон «Кіт у мішку»**

Учитель кладе на стіл непрозору торбинку, в якій міститься рулон туалетного паперу.

Слова вчителя:

Увага, леді і джентльмени! Оголошується аукціон! Поспішайте! Виставляємо лот «Кіт у мішку». Хто готовий купити товар? Про нього відомо тільки те, що це геніальний

винахід людства! В СРСР це було дефіцитом і вважалось ознакою інтелегентної сім'ї. Цей товар нам дуже необхідний!

Починаємо торги! Початкова ціна – 1 грн. Хто запропонує більше? 2 грн, 3 грн? Продано!

Що ж у мішку? Це... рулон туалетного паперу!

Додаток 4**Таблиця для роботи в групах «Первинна екологічна експертиза»**

Назва продукту	
Упакування (вид, стан)	
Підприємство-виробник, його адреса	
Маса товару	
Склад	
Калорійність	
Термін придатності	
Дата виготовлення	
Штрих-код (країна-виробник)	
Наявність генетично модифікованих продуктів та харчових добавок	
Попередження про безпеку	

Додаток 5

Тест «Їсти треба з розумом»

1. Зазвичай я їм овочі:
 - а) рідше, ніж раз на день;
 - б) хоча б раз на день;
 - в) двічі на день;
 - г) частіше, ніж двічі на день.
2. Коли мені пропонують картопляні чіпси, пюре, смажену чи тушковану картоплю, я зазвичай обираю:
 - а) картопляні чіпси;
 - б) смажену картоплю;
 - в) тушковану картоплю;
 - г) пюре.
3. Мій сніданок складається з:
 - а) здобної булочки з чаєм;
 - б) вівсяних пластівців із цукром і холодним молоком;
 - в) яєць і тоста, склянки соку або чаю;
 - г) натуральної каші (вівсяної, гречаної) з молоком і свіжими фруктами.
4. За вечерею я полюблюю що-небудь смачненьке (наприклад, тістечка, пиріжки або морозиво):
 - а) щодня;
 - б) часто;
 - в) іноді;
 - г) тільки на день народження.
5. Велика частина білків у моєму раціоні міститься в:
 - а) м'ясі;
 - б) молочних продуктах;
 - в) рибі;
 - г) зернобобових.
6. Цукор у моєму меню:
 - а) постійно в усіх напоях, цукерках, тістечках, печиві;
 - б) у деяких продуктах, що я вживаю;
 - в) тільки в чаї;
 - г) тільки у фруктах.
7. Якщо хочеться їсти, а поблизу немає нічого, крім кіоска, то я куплю:
 - а) шоколадку;
 - б) пакет чіпсів;
 - в) пакет арахісу;
 - г) нічого не куплю.
8. Останій раз я їв «Снікерс»:
 - а) нещодавно;
 - б) ще в молодших класах;
 - в) у далекому дитинстві;
 - г) не маю поняття, що це таке.
9. Я споживаю «Кока-колу»:
 - а) регулярно;
 - б) іноді;
 - в) на свята;
 - г) ніколи.
10. Думаю, що смажені продукти:
 - а) це найсмачніше, що може бути;
 - б) не завдають великої шкоди;
 - б) добрі, щоб час від часу одержати задоволення;
 - в) це те, чого не можна споживати взагалі.

За кожну відповідь а - постав 1 бал, за б – 2 бали, за в – 3 бали, за г – 4 бали. Якщо набрав: 10 балів – жах! Гастрит, виразка шлунку, прищі по тілу тобі гарантовані. Продовжуй у тому ж дусі – і болячки тебе не покинуть.

11–16 балів – до свого здоров'я ти ставишся без належної уваги. Може, час на себе подивитись у дзеркало?

17–24 бали – особливих причин для занепокоєння немає, але краще вживай більше овочів і фруктів, а щоранку – вівсяну кашу з медом і горіхами.

Понад 25 балів – ти вмієш піклуватися про своє здоров'я. З тебе можна брати приклад.

Значення риб у житті людини. Охорона риб

Степан Степанов, Ольга Степанова, учителі біології
Богуславської ЗОШ І–ІІІ ст. № 2 Богуславського району Київської області

Цільова група:

- учні 8 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- узагальнити і поглибити знання про роль риб в екосистемах та їх значення в житті людини;
- ознайомити з основними заходами щодо охорони рибних багатств;
- формувати вміння створювати творчі проекти;
- виховувати естетичні смаки, почуття відповідальності та бережного ставлення до природи.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- роль риб в екосистемах та їх значення в житті людини;

розуміє

- необхідність охорони рибних багатств;
- власну відповідальність за стан навколишнього середовища;

вміє

- створювати проект рибного господарства;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- прогнозувати майбутні результати;
- обґрунтовувати шляхи вирішення проблеми;

- виявляти творчі здібності, творче мислення;
- прогнозувати наслідки, брати на себе відповідальність.

Методи і техніки:

«мозковий штурм»;
«мікрофон»;
робота в парах;
моделювання;
біологічної ідентифікації;
дискусія в групах;
евристична бесіда;
проблемні ситуації;
пізнавальна гра;
біологічний атракціон;
творчі завдання на передбачення та прогнозування.

Обладнання:

таблиці «Риби»;
змінна модель ланцюга живлення;
картки з ілюстраціями риб різних рядів;
комп'ютер;
інтерактивна дошка.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Картки для самостійної роботи.

Додаток 2. Таблиця «Значення риб у природі та їхня роль у житті людини».

Додаток 3. Інструкція щодо створення проекту рибного господарства.

Хід уроку

Вступна частина

1.1. Привітайтеся з учнями. Оголосіть тему та мету уроку – узагальнити і поглибити знання про роль риб в екосистемах та їх значення в житті людини; ознайомитися з основними заходами щодо охорони рибних багатств.

Нагадайте, що на минулому уроці вивчали різноманітність кісткових риб. Запитайте в учнів, які ряди кісткових риб їм відомі. Просіть доповнювати відповідь, поки всі вивчені ряди будуть перераховані.

1.2. Запропонуйте зіграти в гру «Найкращі знавці риб». Об'єднайте учнів у дві команди: «Товстолюбик» і «Форель». Роздайте командам картки з ілюстраціями риб. Учні по черзі показують зображення команди-супернику і називають ряд, до якого належить цей представник, а при можливості і вид цієї риби. Команди по черзі називають ряди і види риб. За кожну правильну відповідь учитель зараховує два бали за кожну повну відповідь і 1 – за неповну відповідь. Рекомендовані зображення для виготовлення карток: щука, карась,

сом, телескоп, вуалехвіст, гупі яйцеживородна, неон, лящ, плітка, окунь, йорж, короп, білий амур, лин, в'юн, скумбрія.

2. Основна частина

- 2.1. Проведіть обговорення ситуації, яка виникла б після зникнення на Землі всіх видів риб. Як при цьому зміниться природа і життя людини? Попросіть скорочено записати варіанти відповідей. Відведіть на вправу 2 хвилини, потім обговоріть ситуацію. Нагадайте інформацію про ланцюги живлення та значення риб в екосистемах. Для цього використайте картку або слайд із зображенням риби крилатки в екосистемі коралового рифу. Зверніть увагу дітей на те, які красиві ці риби та які небезпечні. У їхніх плавцях є сильна отрута. Наведіть приклад риби фугу. Повідомте, що навіть досвідчені куховари говорять про людей, які вживають страву з цієї риби, що вони ходять по лезу ножа. Обговоріть значення явища отруйності у риб.
- 2.2. Поясніть значення риб у житті людини, використовуючи при цьому елементи бесіди. Зауважте, що риба – цінний продукт харчування, багатий не тільки на білки, вітаміни, жири, мінеральні речовини (I, P, Mo, K), а й на риб'ячий жир, який використовується в медицині та на технічні потреби; рибне борошно – цінна харчова добавка до кормів великої рогатої худоби та мінеральне добриво; зі шкіри лососевих отримують екологічно безпечний клей, який використовують у медицині та харчовій промисловості. Розкажіть про біологічний метод боротьби з багатьма шкідливими водними комахами й агресивними водоростями. Але риби можуть бути проміжними господарями гельмінтів. Пригадайте разом профілактичні заходи щодо захворювання на гельмінтоз, скажіть, чим небезпечний йододефіцит і як його уникнути, чому фосфор називають елементом життя і думки.
- 2.3. Зверніть увагу учнів на естетичне значення риб. Повідомте, що золота рибка виведена з китайського карася. На рисових полях у воді в багнюці китайці розводили карасів, у яких з'являлися різноманітні видозміни. Рибок із цікавими ознаками помістили до акваріума.
- 2.4. Увімкніть слайд або покажіть картки з зображеннями морських риб, які

можуть бути небезпечними в купальний сезон. Попросіть учнів назвати їх та вказати, до якого класу і ряду вони належать.

(*Це хрящові риби, ряд акул: біла акула (людоджер, біла смерть), акула-молот; ряд скати: хвостокіл (морський кіт), риба-пилка.*)

У риби скорпени захисне забарвлення, а на хвості шип із сильною отрутою, від якої людина може померти. Рибачірург також небезпечна. У неї збоку є отвір, на червоній плямі в якому захований «скальпель» – видозмінена гостра луска.

- 2.5. Нагадайте, що існують риби, здатні генерувати електричний струм. Це морські риби. (*Електричні скат, вугор, сом.*)
- 2.6. Назвіть основні промислові риби України. Свою розповідь проілюструйте слайдами або таблицею. Учням можуть бути знайомі деякі представники, тому залучіть їх до обговорення. Зверніть увагу на найпоширеніші ряди. (*Ряд оселедцеподібні: оселедець чорноморський, кілька, тюлька, хамса (анчоус), івасі. Ряд окунеподібні: ставрида, скумбрія, морський окунь, тунець, судак. Ряд камбалові: камбала чорноморська. Ряд лососеподібні: лосось чорноморський, дунайський, кета, горбуша, форель. Ряд короноподібні: короп, карась, товстолобик, білий амур, лин, лящ, гаустера.*) Поясніть, що таке невід і трал, яких риб ними ловлять.
- Розкажіть, що, крім вилову риб у природі, їх розводять у рибних господарствах. Прикладом такого господарства є ставкове господарство. Вкажіть на відмінності типів рибних ставкових господарств.
- 2.7. Запропонуйте учням самостійно виконати завдання (Додаток 1). Перевірте його спільно.
- 2.7. Попросіть учнів пояснити схему:

$$\text{білуга} \times \text{стерлядь} = \text{бістер}$$
(Бістер – гібрид, що має смачне м'ясо, як у стерляді, більший за неї і більш життєздатний, проте безплідний.)
- 2.8. Запропонуйте опрацювати статтю в підручнику на с. 160 і заповнити таблицю «Значення риб у природі й житті людини» (Додаток 2).
- 2.9. Поставте проблемне запитання і, використовуючи метод «мозкового

штурму», з'ясуйте, чому деякі види риб потребують охорони, а деякі, навпаки, посиленого вилову. Ознайомте учнів з чинним в Україні законодавством щодо охорони риб та з охоронними заходами, які передбачені законодавчо на рівні нашої держави.

2.10. Влаштуйте біологічний атракціон. Об'єднайте учнів у 2 команди. Члени команди по черзі називають значення риб у житті людини. Та команда, яка останньою зробить суттєве доповнення, виграє.

2.11. Використовуючи слайдові презента-

цію або табличний матеріал, ознайомте учнів з видами риб, які занесені до Червоної книги України.

3. Підсумкова частина

3.1. Підведіть підсумок уроку, запитайте учнів, що вони найбільше запам'ятали, що їм сподобалось, а що викликало труднощі. Заохочуйте їх, щоб вони поділилися своїми думками.

3.2. Об'єднайте учнів у групи по 4-5 осіб. Роздайте їм навчальний матеріал (Додаток 3). Домашнім завданням буде створити проект рибного господарства.

Додаток 1

Картки для самостійної роботи

Варіант I

1. Тестові завдання. Знайти відповідність між назвою ряду кісткових риб і його характерною особливістю. Відповідь запишіть у вигляді ряду цифр.

А. Оселедцеподібні	1. Прохідні з жировим плавцем
Б. Осетрові	2. Розводять у ставках
В. Окунеподібні	3. Виловлюють у морях
Г. Коропоподібні	4. Чорна ікра
	5. Закритоміхурові

А	Б	В	Г

1. Знайди зайве:

Варіант II

1. Тестові завдання. Знайти відповідність між назвою ряду кісткових риб і його характерною особливістю. Відповідь запишіть у вигляді ряду цифр.

А. Оселедцеподібні	1. Мають глоткові зуби
Б. Осетрові	2. Хижаки
В. Окунеподібні	3. Мають рило (рострум)
Г. Коропоподібні	4. Ікру називають червоною
	5. Морські, плавають зграями

А	Б	В	Г

2. Встановіть відповідність:

1 – акули	А – бістер
2 – окунеподібні	Б – катран
3 – Осетроподібні	В – товстолобик
4 – Коропоподібні	Г – судак
5 – лососеподібні	

Додаток 2
Значення риб у природі й житті людини

Значення риб у природі	Значення риб у житті людини

Додаток 3
Інструкція щодо проекту рибного господарства

Опрацюйте матеріал підручника с. 160 та подану інформацію. У рибних господарствах розводять таких риб: коропа, карася, товстолобика, амура, лина, форель (можна запропонувати свої варіанти). Неповно системні господарства можуть бути двох типів:

- 1 – рибу розводять від ікринок до віку, коли можна випускати в ставки (зарібок);
- 2 – рибу розводять від зарібка до товарної зрілості.

Повносистемний тип рибного господарства охоплює ставки, взаємопов'язані між собою:

маточний
нерестовий
вищувальний
зимувальний
нагульний

Ви іхтіолог. Складіть проект повносистемного рибного господарства, назвіть його, підберіть види риб і змодельуйте розміщення відповідних ставок.

Захистіть проект.

Біосфера як цілісна система

Катерина Мазасєва, завідувач науково-методичної лабораторії біології та основ здоров'я

КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»;

Зоя Філончук, завідувач науково-методичної лабораторії географії та економіки

КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- визначити сутність біосфери як цілісної системи;
- розвивати вміння практичного застосування знань про біосферу та її складові;
- формувати ініціативність та лідерські якості учнів на прикладі життєвого та творчого шляху В.І. Вернадського.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- визначення поняття «біосфера», структурні компоненти біосфери та її функції;

розуміє

- роль функціональних компонентів біосфери у забезпеченні її цілісності;

вміє

- застосувати знання про біосферу для обґрунтування заходів їх охорони;
- роботи висновки про цілісність і саморегуляцію живих систем;

може

планувати й організовувати заходи;
генерувати ідеї;
формулювати аргументи;
представляти та відстоювати власну позицію;
робити висновки.

Методи і техніки:

- метод драми (рольова гра);
- дискусія над пунктами;
- мозкова атака;
- створення кластеру;
- презентаційна техніка;
- робота в групах.

Обладнання:

- мультимедійна техніка,
- магнітна дошка;
- картки для складання схем кластерів.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Інформація для учнів
«Творчий геній В. І.
Вернадського»

Додаток 2. Науково-практична конференція: правила підготовки та проведення

Додаток 3. Кластерний метод у педагогіці

Додаток 4. Схема кластеру «Дитинство В. І. Вернадського»

Додаток 5. Схема кластеру «Жива речовина. Вернадський і вчення про геологічну роль живих організмів»

Додаток 6. Інформація для учнів «В. І. Вернадський та Україна»

Додаток 7. Критерії оцінювання роботи учасників конференції

Презентація «Царство моїх ідей попереду ...»

Хід уроку

1. Вступна частина

1.1. Почніть урок із хвилини філософських роздумів. Запитайте в учнів: «Яку людину вважають безсмертною?» та вислухайте варіанти відповідей. Нагадайте, що людина володіє унікальними можливостями (думками линути до зірок, проникати в непомітний світ мікробів та атомів, здійснювати подорожі в минуле тощо). Дехто з тих людей, які жили до нас, стали провідни-

ками нових ідей у сучасне суспільство, ідеологами майбутніх змін, радниками та помічниками сучасних науковців. Запитайте в учнів, чи погодяться вони з тим, що таких людей можна вважати безсмертними. Зазначте, що до категорії таких людей належить Володимир Іванович Вернадський, що не є перебільшенням. Адже його важко охарактеризувати такими стандартними епітетами, як «великий», «видатний».

- 1.2. Повідомте учням інформацію про В. І. Вернадського (див. Додаток 1) та запропонуйте дізнатися про нього більше під час уроку, зокрема яким був його шлях до пізнання сутності поняття «біосфера». Продемонструйте учням слайд презентації «Царство моїх ідей попереду ...» (портрет вченого).
2. Основна частина
 - 2.1. Запропонуйте учням взяти участь у науково-практичній конференції, присвяченій видатному вченому В. І. Вернадському. При цьому дотримуйтеся рекомендацій щодо організації та проведення таких заходів (див. Додаток 2).
 - 2.2. Оголосіть тему конференції: «Біосфера» В. І. Вернадського». Запросіть учнів визначити ті теми доповідей, які вони мають розглянути сьогодні на уроці. Учні мають внести свої пропозиції. Обговоріть їх та підведіть підсумки.
 - 2.3. Зважаючи на пропозиції учнів, запропонуйте такі теми доповідей:
 - Дитинство В. І. Вернадського.
 - Гармонія каменю: Вернадський і кристалографія.
 - Історик царства мінералів.
 - Вихори атомів: геохімік В. Вернадський.
 - Жива речовина. Вернадський і вчення про геологічну роль живих організмів.
 - Сутність поняття ноосфера.
 - Сфера розуму – ноосфера: суть концепції Вернадського.
 - 2.4. Попросіть доповідачів зайняти місця у президії. Доповідачами є учні, які заздалегідь були залучені до підготовки конференції та отримали завдання відповідно до визначеної для них ролі в цьому заході.
 - 2.5. Затвердіть регламент роботи: доповіді – 5-7 хвилин, виступи «опонентів» – до 3 хвилин. Для оцінки ефективності конференції створіть «журі». (Критерії оцінювання обговоріть заздалегідь.)
 - 2.6. Зазначте, що дитинство людини – це передумова її дорослого життя. Надайте слово «вченому-біографу» для доповіді на тему «Дитинство В. І. Вернадського». Учні мають прослухати доповідь (із використанням слайдів презентації). Для активізації навчально-пізнавальної діяльності учасників конференції використайте кластерний метод (метод складання

нового кластеру; форма: групова робота за участю вчителя, який виступає в ролі ведучого та радника). При цьому дотримуйтеся правил складання кластерів (Додаток 3). З допомогою вчителя учні складають кластер у зошиті (Див. напр., Додаток 4).

- 2.7. Зверніться до учнів із питанням: З чого починав В. І. Вернадський? Надайте слово «вченому – представникові науки кристалографії», який має доповідь на тему «Гармонія каменю: Вернадський і кристалографія». Учні уважно слухають та по закінченню доповіді висловлюють свої міркування про те, чому доповідь названо саме так?
- 2.8. Зазначте, що мінералогія – одна з наук геологічного циклу, яка мала значну історію розвитку. Але її основною особливістю тоді був описовий характер: вона базувалася на описі форм і властивостей мінералів, їхніх геометричних характеристик, умов залягання тощо. Надайте слово «вченому-мінералогу», який підготував тему «Історик царства мінералів». Зверніться до учнів із запитанням: Чи погоджуєтеся ви з такою назвою теми доповіді? Може, доцільно її змінити або доповнити? Прослідкуйте, щоб у відповідях учнів прозвучали нові підходи до мінералогії як науки, визначені В. І. Вернадським, а саме: заміна статичної описової науки на динамічну генетичну мінералогію.
- 2.9. Надайте слово «вченому-геохіміку», який має представити тему «Вихори атомів: геохімік В. Вернадський». Учні пояснюють назву доповіді.
- 2.10. Зазначте, що, за В. І. Вернадським, середовище, яке оточує сучасну людину, можна умовно розділити на природну (біосферу) і штучну (ноосферу), тобто знову створену (або перетворену) людину, складові. Нагадайте учням, що область існування живих організмів на Землі називають біосферою (сферою життя). Зверніть увагу учнів на те, що вчені по-різному трактують це поняття залежно від того, на що спрямований акцент при вивченні екологічних проблем. Але основним, мабуть, є вчення В. І. Вернадського про розуміння сутності навколишнього середовища. Вперше цей термін вжив австрійський геолог Е. Зюсс у 1875 р., але поширився він після видання в 1926 р. праці нашого видатного вченого В. І. Вернадського «Біосфера». Він був

серед перших, хто сприймав Землю як єдиний живий організм, в якому зовсім різні, на перший погляд, процеси у трьох зовнішніх сферах землі – літосфері, гідросфері й атмосфері – тісно пов'язані між собою. Запросіть до виступу «вченого-біолога» з темою «Жива речовина. Вернадський і вчення про геологічну роль живих організмів». Учні уважно слухають та з допомогою доповідача і вчителя складають кластер за темою доповіді – на магнітній дошці за допомогою карток і в зошитах (Додаток 5).

- 2.11. Зазначте, що термін «ноосфера» запропонував Е. Леруа у 1927 році. Надайте слово для виступу учневі, який представить погляди вчених того часу на сутність цього поняття. Після цього виступу надайте слово «вченому-екологу», який має представити тему «Сфера розуму – ноосфера: суть концепції Вернадського».
- 2.12. Запросіть учнів переглянути слайди «Вернадський як організатор науки» із презентації. Стимулюйте учнів до висновків щодо впливу самоосвітньої роботи на успішність людини.
- 2.13. Разом з учнями підготуйте висновки конференції. Для цього об'єднайте учнів у чотири групи і запропонуйте кожній підсумувати головне (5 хви-

лин). Обговоріть результати роботи груп. Зазначте, що вчення Володимира Івановича Вернадського і досі актуальне.

- 2.14. Зауважте, що доля України та її народу хвилювала В. І. Вернадського (Додаток 6).
- 2.15. Для закріплення знань запропонуйте учням виконати таке завдання: за готовими схемами кластерів скласти коротку розповідь із використанням опорних слів. При цьому нагадайте учням про те, що всі лінії на схемі вказують на логічні зв'язки між поняттями.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумки конференції – підбийте їх колективно, залучаючи учасників до оцінки її результативності, використайте думки та ідеї опонентів. Заслухайте «журі» конференції, яке повинно оцінити роботи учасників.
- 3.2. Виходячи із загальної рейтингової оцінки доповідей за чіткими критеріями (Додаток 7), визначте найкращі доповіді.
- 3.3. Повідомте учням домашнє завдання: опрацювати текст параграфа на основі складеного кластера; скласти есе на тему «Мої знання як запорука успішного майбутнього».

Додаток 1

Інформація для учнів «Творчий геній В. І. Вернадського»

У 1945 році, після смерті академіка Володимира Івановича Вернадського, його учень, друг і соратник академік О. Є. Ферсман написав: «...Ще багато років доведеться попрацювати і його учням, й історикам природознавства, щоб виявити основні шляхи його наукової творчості, розгадати складні, ще далеко не зрозумілі побудови його тексту. Це завдання лежить на майбутніх поколіннях...».

Аналізуючи внесок В. І. Вернадського в розвиток різних наук, дедалі виразніше розуміємо масштабність особистості, пророчий дар, глибину наукового світогляду та духовності цієї неординарної людини, яка сповідувала найвищі людські цінності.

Його творчому генієві були притаманні не тільки глобальність мислення, а й вихід за рамки експериментальної науки. Президент Української Академії наук, академік Петербурзької Академії наук, а потім Академії науки СРСР, член численних іноземних акаде-

мій, непересічний природознавець, залишив нам цілісне бачення світу і завдань людини як на Землі, так і у Всесвіті.

Отже, серед наукового доробку В.І. Вернадського 30% його праць припадає на мінералогію. А в цілому В. І. Вернадський створив комплекс наук про Землю – від генетичної мінералогії до біохімії, радіології, вчення про біосферу.

Ім'я вченого присвоєно багатьом академічним інститутам, бібліотекам, зокрема Національній бібліотеці України, тощо. На пошану вченого названо два мінерали – «вернадит» і «вернадскит».

Академія наук СРСР 1945 року встановила грошову премію та золоту медаль імені В. І. Вернадського. Від 1973 року встановлено також премію імені В. І. Вернадського, а з 2003 р. – Золоту медаль імені В. І. Вернадського Національної академії наук України.

У 1964 році іменем ученого названо гірський хребет у східній частині Антарктиди. Довжина його понад 400 км, висота 1600 м. У 1996 році засновано українську антарктичну станцію «Академік Вернадський».

У 1973 році його іменем названо бульвар у Києві (Академмістечко), де у 1981 році йому споруджено пам'ятник.

На честь науковця названо астероїд 2809 Вернадський.

Додаток 2

Науково-практична конференція: правила підготовки та проведення

Підготовку конференції поділіть на два етапи. На першому етапі (за 2-3 тижні до уроку) з групою учнів визначте тему конференції, її мету та завдання; розподіліть ролі між учасниками; розробіть перелік запитань, які розкривають тему; оголосіть конкурс на найкращу доповідь і девіз конференції. Нехай учні самостійно розподілять обов'язки між собою, підготують інформаційний стенд, виставкові матеріали, літературу, наочність.

На другому етапі центральною ланкою у підготовці конференції є її змістова частина. Надайте допомогу учням: перегляньте зміст доповідей, проаналізуйте їх; порівняйте, зіставте. Якщо визначаються опоненти доповідей, то вони теж повинні заздалегідь ознайомитися зі змістом доповідей. При цьому окреслюйте чітку мету – пошук нової інформації, цікавих статистичних даних, фактів, прикладів з літератури та практичної діяльності, що сприяють інтересу учнів до теми конференції.

Під час уроку-конференції дотримуйтеся такої послідовності: оголосіть тему конференції, теми доповідей та співдоповідей, виступів; затвердіть регламент роботи; підтримуйте робочу атмосферу; зосереджуйте увагу учнів на темі конференції; застосовуйте активні форми організації навчально-пізнавальної діяльності учасників конференції; дотримуйтеся чіткої процедури її проведення; забез-

печте позитивну установку на сприйняття змісту повідомлень, відповідний моральний та психологічний мікроклімат, атмосферу поваги та довіри.

Підведіть підсумки конференції – підбийте їх колективно, залучаючи учасників до оцінки її результативності, використовуючи думки та ідеї опонентів. Для оцінки ефективності конференції створіть «журі», яке повинно врахувати чіткі критерії оцінювання роботи учасників конференції:

- дотримання процедури *та регламенту*;
- порядок під час проведення конференції;
- зацікавленість у змісті доповідей та повідомлень;
- зміст доповіді (глибина, повнота розкриття теми);
- використання цитат з літературних джерел;
- використання наочності;
- ораторські здібності доповідачів, літературний стиль, грамотність і чистота мови);
- ефективність (поглиблення знань з конкретної галузі);
- формування навичок самостійної роботи з літературою та її аналізу;
- уміння складати доповіді, публічно виступати перед своїми однолітками та старшими;
- виховання почуття відповідальності.

Додаток 3

Кластерний метод у педагогіці

Кластер («гроно») – виділення одиниць тексту за змістом і їхнє графічне оформлення у певному порядку у вигляді грона. Іншими словами, це графічна організація матеріалу, яка представляє зміст поняття. Незалежно від виду матеріалу, кластер представляє собою запис короткого тексту за ключовим словом, який на стадії усвідомлення після перегляду його змісту можна проаналізувати і доповнити новими асоціаціями.

Послідовність дій під час складання кластера:

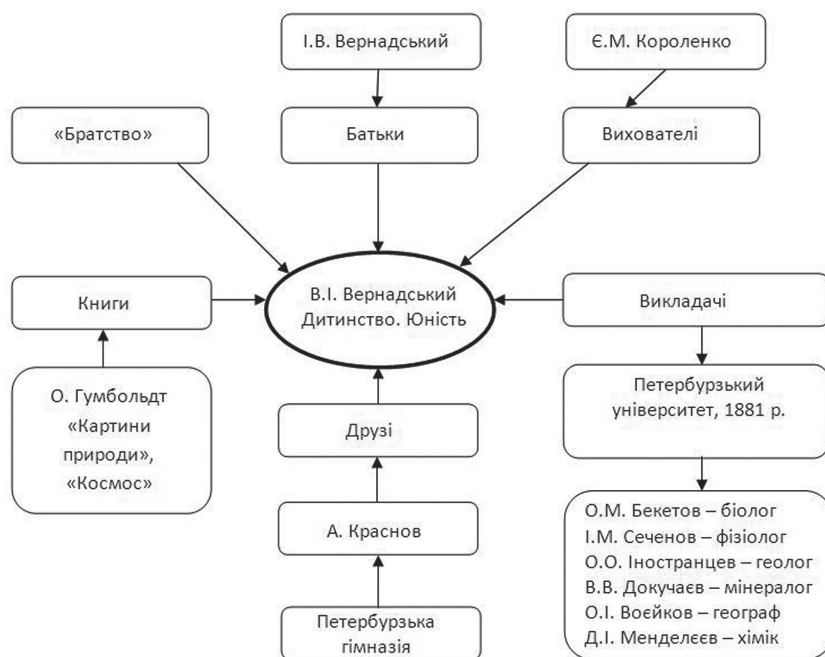
1. У центрі класної дошки (або великого аркуша паперу, документу Word, слайду Power Point) запишіть ключове слово або речення, яке є «серцем» теми.
2. Навколо нього запишіть слова або речення, що представляють ідеї, факти, образи, дотичні до цієї теми (на зразок моделі «Планета та її супутники»). Далі запропонуйте учням назвати та

записати слова або словосполучення, які, на їхній погляд (асоціативно або тематично), пов'язані з цим словом.

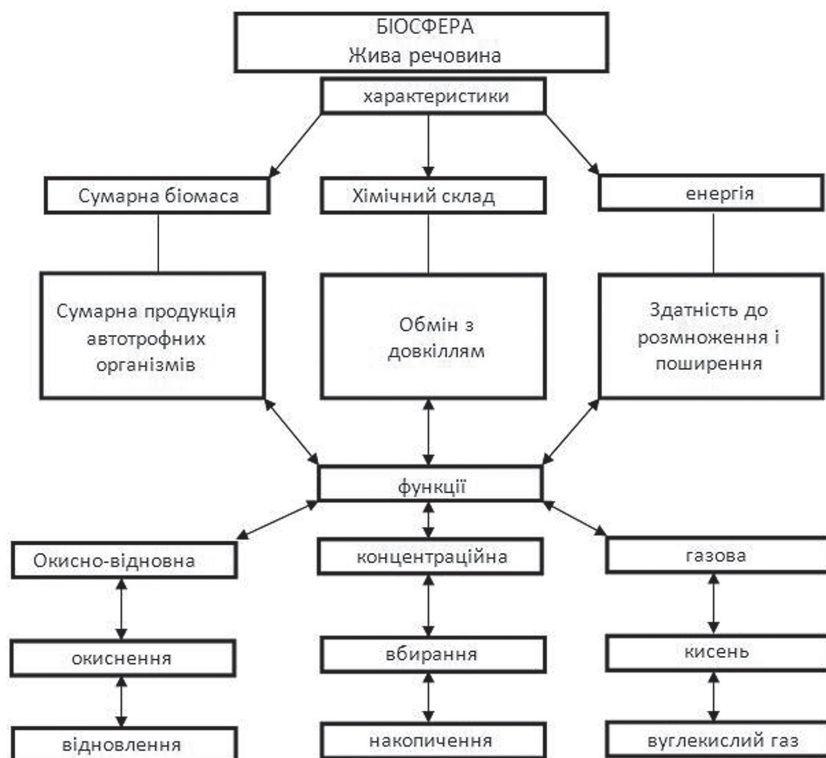
- Записуючи, з'єднуйте ці слова прямими лініями з ключовим поняттям. Лінія визначає логічний зв'язок між термінами. Потім встановіть зв'язки

між поняттями. Кожне нове слово утворює ядро, навколо якого з'являються наступні асоціативні ланцюжки. У кожного із «супутників» теж є «супутники», завдяки цьому встановлюються нові логічні зв'язки (Див. Додаток 4).

Додаток 4

Додаток 5

Додаток 6

Інформація для учнів «В. І. Вернадський та Україна»

На все життя вчений зберіг любов до української мови, культури, історії та науки. Наведемо уривки з його творчої спадщини.

- У Росії зовсім заборонено друкувати книги моєю рідною мовою. На канікулах я із всім завзяттям візьмуся за неї. У Києві, якщо в якомусь будинку побачать портрет Шевченка, то його відбирають.” (із щоденника, 1878 р.)
- Відродження української мови та відчуття своєї національної особистості я гаряче переживаю і цим відрізняюся від тутешніх кадетів. Слід сказати, що в Полтаві серед українців майже немає яскравих людей і справжнього національного міцного середовища немає. Чи можна за цих умов створити щось міцне? Особливо якщо вони діятимуть кулаком і палицею!” (З листа до М. П. Василенка, академіка, юриста, міністра народної освіти в уряді Скоропадського, 1918 р.)
- Ви знаєте, яка мені дорога Україна і як глибоко українське відродження проникає весь мій національний та особистий світогляд, і я вважаю, що на мою долю випало велике щастя взяти в ньому участь... І хоча в моєму світогляді сталися під впливом подій глибокі зрушення – моє ставлення до української культури та

її майбутнього залишилося незмінним”.
(З листа до М. П. Василенка, 1921 р.)

В. І. Вернадський написав статтю “Українське питання і російське суспільство”, яка була вперше опублікована лише 1988 року. Саме Володимир Вернадський, вчений та громадянин світу, доклав чималих зусиль для створення Української академії наук і став її першим головою (президентом) 1918 року. Тоді ж учений очолив універсальну Національну бібліотеку України при УАН.

Для відзначення вчених за видатні досягнення в галузі природничих, технічних та соціогуманітарних наук, наукові праці, відкриття та винаходи, що мають важливе наукове й практичне значення, на честь першого президента Української академії наук Володимира Івановича Вернадського, а також з нагоди святкування 85-річчя створення Академії 2003 року засновано золоту медаль імені В. І. Вернадського Національної академії наук України.

Золота медаль імені В. І. Вернадського є найвищою відзнакою НАН України, яка присуджується щорічно до дня народження академіка (12 березня) двом ученим – одному українському та одному закордонному.

Додаток 7

Критерії оцінювання роботи учасників конференції

Доповідач 1

№з/п	Критерії	Бали (максимальна кількість балів за критерієм – 10)
1.	глибина та повнота розкриття теми	
2.	чіткість структури	
3.	використання цитат із наукових джерел	
4.	використання наочності	
5.	ораторські здібності доповідачів	
6.	грамотність і чистота мови, науковий стиль	
7.	дотримання регламенту	

Генетично модифіковані організми (ГМО)

Тетяна Мороз, учитель біології Херсонської спеціалізованої школи І–ІІІ ст. № 31
з поглибленим вивченням історії, права та іноземних мов

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з генетично модифікованими організмами, порівняти ГМО з іншими видами живих організмів, визначити їхню роль у різних галузях;
- розвивати вміння аналізувати переваги й можливі ризики використання генетично модифікованих організмів;
- виховувати бережне ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей.

Операційні цілі (завдання):

*Після закінчення уроку учень
знає*

- сутність поняття «генетично модифіковані організми»;

розуміє

- вплив генетично модифікованих організмів на здоров'я людини;

вміє

- аналізувати переваги і можливі ризики використання генетично модифікованих організмів;
- визначати можливості використання генетично модифікованих організмів;
- порівнювати ГМО з іншими видами живих організмів;

може

- ефективно працювати в групі;
- прогнозувати майбутні результати;

- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати на себе відповідальність;
- спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її.

Методи і техніки:

навчання у невеликих групах;
бесіда;
дискусія;
дебати «за» і «проти»;
плакат-підсумок;
метод драми (рольова гра).

Обладнання:

допоміжні матеріали (додатки 1–8);
аркуш А3;
маркер;
скотч;
магніти.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Запитання для гри «Вірю – не вірю» («Так чи ні»).
- Додаток 2. Гра «Асоціативний куш: ГМО».
- Додаток 3. Текст до методичного прийому «Дивуй!».
- Додаток 4. Завдання для груп.
- Додаток 5. Допоміжний матеріал для групи І.
- Додаток 6. Допоміжний матеріал для групи ІІ.
- Додаток 7. Допоміжний матеріал для групи ІІІ.
- Додаток 8. Допоміжний матеріал для групи ІV.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями та проінформуйте їх про цілі заняття.
- 1.2. Організуйте гру «Мікрофон»: запропонуйте учням висловити свою думку щодо використання ГМП у повсякденному житті.
- 1.3. Створіть умови для проведення гри «Вірю – не вірю». Для цього роздайте 10 карток із запитаннями (Додаток 1). Учні отримують картки, на які відповідають «так» або «ні». Після виконання

завдання здійсніть перевірку.

- 1.4. Запропонуйте учням скласти «асоціативний куш» до поняття ГМО (Додаток 2).
- 1.5. Повідомте учням тему і мету уроку – ознайомитися з генетично модифікованими організмами, порівняти ГМО з іншими видами живих організмів; визначити їхню роль у різних галузях; навчитись аналізувати переваги й можливі ризики використання генетично модифікованих організмів.

2. Основна частина

- 2.1. Подайте учням цікаву інформацію про генетично-модифіковані організми (Додаток 3).
- 2.2. Поставте проблемне запитання: «Чи можливе наше існування без ГМО?» та проведіть «мозковий штурм». Підведіть підсумки.
- 2.3. Об'єднайте учнів у 4 групи. Скажіть, щоб кожна група зайняла місце за окремим столом. Повідомте учнів, що далі кожна група буде працювати над окремим завданням. Надайте кожній групі картку з завданнями та прокоментуйте їх (Додаток 4).
- 2.4. Надайте групам підготовлені тексти завдань (Додатки 5–8). Наголосіть, що після того, як усі члени групи прочитають тексти, вони мають обговорити цей матеріал і впевнитися, що всі правильно зрозуміли умови завдання. Поясніть, що кожна група працює за конкретним методом.
- 2.5. Використайте різні методи роботи з групами: I група – метод драми (учням необхідно розіграти драму «Купівля продуктів харчування в супермаркеті»); II група – гра «Творча лабораторія» (визначити «за» і «проти» при використанні ГМО в науковій та медичній галузях); III група – метод «Дерево знань» (розмістити у певному порядку на «дереві знань» картки, які вказу-

ють на причинно-наслідковий зв'язок вживання продуктів з ГМО і порушень стану здоров'я); IV група – метод «Логічний ланцюжок» (скласти послідовність операцій під час отримання ГМО-рослини).

- 2.6. Вислухайте представлення результатів групової роботи. За потреби заохочуйте інших учнів висловлювати власну думку щодо коректності зроблених висновків, правильності застосованих методів.
- 2.7. Організуйте дискусію на тему: «Можливості й наслідки використання ГМО».

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумки уроку. Запитайте учнів, де в житті знадобляться здобуті знання.
- 3.2. Запропонуйте учням провести самооцінювання набутих знань і оцінити роботу групи.
- 3.3. Домашнє завдання: опрацювати відповідний текст; скласти есе (таблицю, схему), в яких чітко показати причинно-наслідковий зв'язок проблемчинників та проблем-наслідків щодо використання людиною ГМО в цілому.
- 3.4. Подякуйте учням за урок, називаючи конкретно їхні якості, за які ви вдячні (наприклад: за активність, за вміння аналізувати, за креативність тощо).

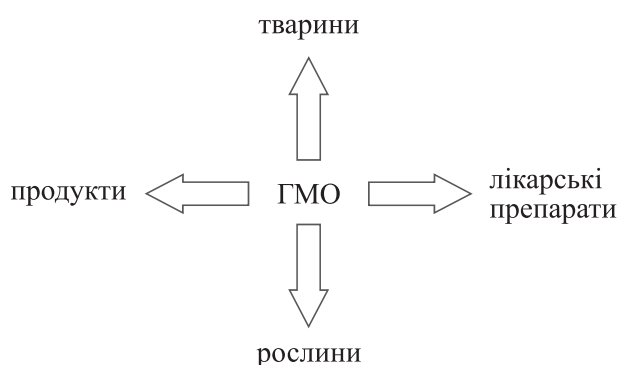
Додаток 1

Запитання до гри «Вірю – не вірю»

1. Чи використовують генетично модифіковані бактерії для виробництва людського інсуліну? // так
2. Чи використовують генетично модифіковані бактерії для виробництва факторів згортання крові, щоб лікувати гемофілію? // так
3. Один із напрямів у створенні трансгенних тварин – прискорення їх росту та інших якостей, важливих для господарства. Наприклад, у геном лосося ввели ген, який кодує гормон росту бельдюги; це допомагає активувати гормон росту лосося. Такий лосось росте у 10 разів швидше, ніж звичайний, і його вага у 30 разів перевищує норму. Так чи ні? // так
4. Чи використовують трансгенних мишей для вивчення різноманітних хвороб та фундаментальних досліджень з молекулярної та клітинної біології? // так
5. Чи існує кішка, яка світиться у темряві? // так
6. Чи використовують ГМО для лікування онкозахворювань? // так
7. Чи може генетично модифікована соя з генами арахісу викликати у людей алергію? // так
8. Генетично модифіковані рослини – це рослини, ДНК яких видозмінене шляхом застосування генноінженерних методів. Так чи ні? // так
9. Чи існують блакитні сорти троянд? // так
10. Чи існує сорт томатів, який був отриманий при схрещуванні генів томата і генів камбали? // так

Додаток 2

Гра «Асоціативний куш: ГМО»

Додаток 3

Текст до методичного прийому «Дивуй!»

Генетично модифікований організм (ГМО) – це організм, генотип якого було змінено за допомогою методів генної інженерії. Генетичні зміни, як правило, здійснюються для наукових та сільськогосподарських потреб. Генетична модифікація відрізняється від природного і штучного мутагенезу саме спрямованою зміною генотипу. При цьому генетичний матеріал переносять з одного організму в інший, використовуючи технологію рекомбінантних ДНК. Якщо при цьому ДНК, яку переносять, походить з іншого виду, отримані організми називають трансгенними. Одержати необхідний ген можна як з природного джерела (геному), так і з геномної бібліотеки. Він може бути отриманий і хімічним (за наявності відповідної послідовності нуклеотидів) чи ферментативним (викорис-

тання механізму зворотної транскрипції) шляхами. На сьогоднішній день процес штучного (хімічного) синтезу генів є рутинною справою. Здійснюється такий процес за допомогою комп'ютеризованих пристроїв, що продукують різні послідовності ДНК.

Історія ГМО починається в 1970-х роках, коли формується нова галузь науки – генна інженерія. У 1975 році Герберт Бойер заснував першу компанію, яка використовувала технологію рекомбінантних ДНК, – Genentech. У США у 1980-х роках почали перевірятися ГМО. Після того, як було доведено безпечність їх застосування, ці лінії організмів одержали допуск на ринок. Культивування ГМО з комерційною метою почалося в середині 1990-х.

Додаток 4

Завдання для груп

Група I

Визначення продуктів, які містять ГМО.

Завдання: ознайомитися зі змістом додаткового матеріалу й навчитися визначати наявність ГМО у продуктах харчування.

Група II

Використання ГМО в науковій та медичній

галузях.

Завдання: ознайомитися з текстом додаткового матеріалу й визначити «за» і «проти» використання ГМО в науковій та медичній галузях.

Група III

Використання ГМО у сільському господарстві та харчовій промисловості.

Завдання: ознайомитися з текстом додаткового матеріалу і з'ясувати всі «за» і «проти» при використанні продуктів сільського господарства.

Група IV

Скласти схему процесу отримання ГМР.

Завдання: опрацювати матеріал підручника – скласти схему.

Додаток 5

Інструкція щодо виконання завдань у групах

Допоміжний матеріал для групи I

Важливим моментом під час поширення та комерціалізації ГМО на світовому ринку є маркування продуктів з вмістом ГМО. У різних країнах маркування може бути обов'язковим або добровільним. У Канаді й США маркування є добровільним, тоді як у Європі і в Україні всі продукти, які містять більш ніж 0,9% схвалених до використання ГМО, мають маркуватися.

В Україні маркуванню підлягають не тільки продукти, отримані з ГМО, а також харчові добавки, отримані за допомогою ГМО. Крім того, Україна стала першою державою у світі, яка зобов'язала виробників та імпортерів харчових продуктів вказувати позначення «без ГМО» в маркуванні всіх без винятку харчових продуктів, навіть тих, у яких ГМО не може бути ні теоретично, ні практично.

Список компаній, які використовують ГМО у своїх продуктах (за даними Greenpeace):

1. Шоколадні вироби Hershey's Candbury Fruit&Nut.
2. Mars M&M.
3. Snickers.
4. Twix.
5. Milky Way.
6. Ferrero.
7. «Nestle»: шоколад «Nestle», «Россия».
8. Шоколадний напій Nestle Nesquik.
9. «7-UP».
10. Чай «Lipton».

Оскільки продукти з ГМО дуже поширені й не завжди марковані, то майже неможливо повністю уникнути вживання їх у їжу. Але існують деякі овочі та фрукти, які дуже рідко бувають модифіковані, а саме: цибуля, ананас, зелений горошок, манго, ківі, диня, капуста, грейпфрут, кавун та гриби.

Завдання для групи: розіграти драму «Купівля продуктів харчування в супермаркеті» з урахуванням наданої вище інформації.

Додаток 6

Інструкція щодо виконання завдань у групах

Допоміжний матеріал для групи II

ГМО використовують у біологічних та медичних дослідженнях, виробництві ліків та генній терапії. За допомогою ГМО вивчаються закономірності розвитку деяких захворювань, процеси регенерації. Бактерії були першими організмами, генетично модифікованими в лабораторії. На сьогодні їх використовують для різних цілей, з яких надзвичайно важливою є виробництво великої кількості людських білків, які можуть використовуватись у медицині.

Наприклад, генетично модифіковані бактерії використовують для виробництва людського інсуліну. Також бактерії використовують, щоб виробити фактори згортання крові для лікування гемофілії. Один із найперспективніших напрямів генної інженерії – «вирощування ліків на фермі» (отримання з молока трансгенних тварин великої кількості рідкісних або дорогих білків, що застосовуються в медицині).

Не всі білки можна отримати з бактерій, оскільки іноді для їх експресії потрібна укладка або модифікація, що можливо лише з використанням апарату, який є тільки у ссавців. На сьогодні одним із найвдаліших підхо-

дів до одержання таких білків – використання молока трансгенних тварин.

У 2009 році японські вчені повідомили, що їм вдалося перенести ген в один із видів приматів – мармозетку. Так уперше було створено першу стабільну трансгенну лінію приматів. З їхньою допомогою планують досліджувати хворобу Паркінсона, латеральний склероз та хворобу Гантінгтона.

У 2011 році дослідникам з Китаю вдалося перенести у гени корів людські гени та одержати корів, що виробляють молоко з такими ж властивостями, як молоко людини.

Завдання: ознайомитися з текстом додаткового матеріалу й визначити «за» і «проти» використання ГМО в науковій та медичній галузях.

Відповідь:

«ЗА»:

- Одержання інсуліну за допомогою генетично модифікованих бактерій.
- Лікарські препарати проти тромбозів на основі білка з молока трансгенних кіз.
- Лікування онкологічних захворювань.
- Вирощування органів для трансплантації.
- Продукти з ГМО не здатні змінити наш геном.

«ПРОТИ» (можливо):

- Алергічні реакції.
- Порушення імунітету.
- Ризик виникнення злоякісних пухлин.

- Отруєння.
- Здатність нагромаджувати в собі велику кількість отрутохімікатів з полів.

Додаток 7

Інструкція щодо виконання завдань у групах

Допоміжний матеріал для групи III

Генну інженерію використовують, щоб створити нові сорти, стійкі до несприятливих умов середовища, гербіцидів та шкідників у сільському господарстві, або рослини, що мають покращені ростові та смакові якості. Згідно з Міжнародною службою з придбання агробіотехнічних розробок, у 2010 році приблизно 150000000 фермерів вирощували генетично модифіковані культури у 29 країнах.

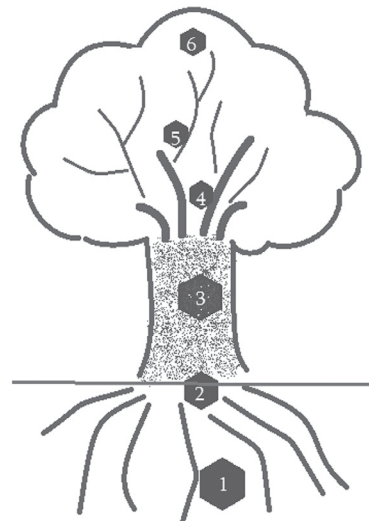
Найбільше вирощують генетично модифіковану сою, кукурудзу та бавовну. Не менш широко використовують трансгенних тварин. У 2009 році були отримані перші біологічні ліки від трансгенної кози: антикоагулянт, який знижує ймовірність утворення тромбів під час хірургічного втручання при народженні дитини.

Генетично модифіковані рослини – це рослини, ДНК яких модифіковане шляхом застосування генноінженерних методів. Метою створення генетично модифікованих рослин є представлення нових сортів зі специфічними ознаками, які не притаманні рослинам цього виду. Прикладом таких ознак можуть бути стійкість до різноманітних гербіцидів,

шкідників, стійкість до несприятливих умов зовнішнього середовища (солестійкість, посухостійкість тощо) чи набуття нових якостей харчового значення.

Завдання: Розмістити у певному порядку на «дереві знань» картки-листочки, які вказують на причинно-наслідковий зв'язок вживання продуктів з ГМО і порушень стану здоров'я.

- Зміна генотипу. / 2 /
- Виникнення пухлин у людей і тварин. / 5 /
- Введення гена у ДНК-вектор та перенесення вектора з геном в організм, який модифікують. / 1 /
- Розповсюдження ГМО у вільному продажі. / 4 /
- Виникають токсичні, алергенні, канцерогенні та мутагенні продукти. / 3 /
- Порушення стану здоров'я. / 6 /

Додаток 8

Інструкція щодо виконання завдань у групах

Допоміжний матеріал для групи IV

Скласти правильну послідовність операцій під час отримання генетично модифікованої рослини (наведену схему вчитель розрізає на окремі частини і пропонує учням визначити правильне їх розташування).

- Генетично модифікована рослина.
- Клітинні поділи.

- Початок розвитку.
- Хромосома рослини, до складу якої ввійшла ДНК бактерії.
- Проникнення ДНК бактерії до клітин рослини.
- Культивування бактерій разом зі шматочками листків рослини.

Основи екології

Розвиток підприємливості у процесі навчання основ екології

Тетяна Гільберг

Модернізація української освіти тісно пов'язана з її переходом на європейські стандарти. Новий державний стандарт базової й повної загальної середньої освіти акцентує не стільки на змісті освіти, скільки на основних підходах до навчання: компетентнісному, діяльнісному й особистісно-орієнтованому. Реалізувати завдання Державного стандарту можна за умови, що навчально-виховний процес буде «спрямовано на розвиток активності, самостійності, творчих можливостей кожного школяра, оскільки суспільство потребує особистостей, здатних свідомо діяти, приймати власні рішення, швидко адаптуватися до змін».

Нові цінності диктують і нові завдання освіти, одне з яких – формувати у школярів підприємницькі здібності. Українські й іноземні спеціалісти вважають, що ефективність підприємництва в середньому на $\frac{3}{4}$ залежить від підприємницьких здібностей людини. Підприємницькі здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, які забезпечують успішну, ініціативну самостійну діяльність, пов'язану з реалізацією нових ідей та пошуком користі для себе й інших.

Формування підприємницької компетентності відбувається через зміст навчального предмету і через форми, методи, технології. Школа вбачає своє завдання в тому, щоб розвивати в учнів навички культури праці, вміння організовувати та планувати роботу, раціонально розподіляти час, самостійно ухвалювати рішення.

Ефективність екологічної освіти в школі залежить від впровадження в навчальний процес таких форм, методів і технологій навчання, які створюють можливості школярам виконувати ті ролі, завдання, шукати такі розв'язки проблем, робити такі відкриття, які їм доведеться застосовувати у повсякденному житті.

Інноваційні форми роботи сприятимуть формуванню підприємницької компетентності. Такі уроки можна назвати уроками з підприємницьким тлом. Адже підприємливість – це не тільки необхідна якість особистості бізнесмена, а й та риса, якої потребує кожна людина в умовах ринкової економіки. До цих якостей

належать: відповідальність – здатність відповідати за свої справи і доручення; самостійність – здатність вільно орієнтуватися в новій ситуації, оцінювати свої способи дії, шукати нові методи роботи; ініціативність – вміння особистості за власним бажанням організовувати свою і колективну діяльність; працьовитість – любов до праці, здатність працювати на повну силу, зосереджено й раціонально; творчість – діяльність, що породжує якісно нове й відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно значущою унікальністю; наполегливість – подолання в роботі труднощів; організованість – вміння планувати свої дії і вчинки, керуватися планом у процесі діяльності; чесність – вміння говорити правду.

Тому, плануючи урок екології, доцільно використовувати елементи самостійного пошуку знань, проблемного вивчення питань взаємодії людини і природи, спостереження за природними процесами і господарською діяльністю, читання науково-популярної літератури, створення творчих робіт, які стануть відображенням результатів пізнавальної активності учнів. Доцільно опиратися на використання інформаційно-комунікаційних технологій навчання, які поєднують знання і творче мислення.

На реалізацію завдань екологічної освіти «з підприємницьким тлом» спрямована й так звана екологічна реклама. Рекламні ролики з екологічною пропагандистською конотацією можна умовно розділити на такі групи: ті, в яких ідеться про те, що своїм ставленням до природи людина шкодить майбутнім поколінням; ті, в яких показано зони екологічного лиха; ті, в яких зображується загрозлива перспектива майбутнього Землі; ті, в яких демонструється згубність для здоров'я людини наслідків забруднення навколишнього середовища; тематичні ролики з імперативними вказівками «Не смітіть», «Економте воду», «Економте електроенергію» тощо. Повідомляючи про існування екологічних проблем, рекламні ролики стимулюють інтерес до проблем екології й, за умови неодноразового повторення, здійснюють своєрід-

ний психічний тиск на людину, що зрештою приводить до зміни її поглядів, змушує замислитися про правильність поведінки й напрям, у якому рухається сучасна цивілізація.

Оскільки формування екологічного та підприємницького мислення передбачає досягнення глибоких змін у способі світосприйняття людей, у їхньому ставленні до природного світу, освіта повинна бути не предметною (фізика, хімія, біологія, екологія тощо), а проблемною. Тільки в цьому разі учні повною мірою зможуть стати свідомими співучасниками й співтворцями навчального процесу. Потреба впровадження такого підходу в навчання зумовлена тим, що залучення учнів у систему навчання (слухання – розуміння – відтворення) породжує безініціативність. Тільки вирішення пізнавальних творчих завдань буде сприяти розвитку в учнів здатності до творчого процесу опанування знань, що й буде формувати навички самостійного мислення. Завдяки використанню форм проблемного навчання школа зможе реалізувати завдання, продиктовані реаліями часу: навчити вчитися, тобто підготувати учнів до життя з постійно змінними соціальними і природними умовами, до яких людині потрібно постійно пристосовуватися.

Використання форм проблемного навчання в процесі загальноосвітньої підготовки буде стимулювати впровадження чотирьох основних освітніх принципів майбутнього, сформульованих ЮНЕСКО: вчитися жити разом; вчитися пізнавати; вчитися робити; вчитися бути.

Екологічна освіта на рівні загальноосвітньої школи спрямована на підготовку учнів до практичного вирішення проблем, пов'язаних із підтримкою прийнятної для життя природного середовища. Знайомити учнів з різними формами впливу господарської діяль-

ності на природні системи і здоров'я людини, що сприятиме формуванню необхідних знань і уявлень з раціоналізації природокористування, доцільно під час практичних робіт. Це сприятиме формуванню навичок вирішувати екологічні завдання, прогнозуючи наслідки людського впливу на природне середовище.

Істотна роль у формуванні та розвитку екологічного мислення з підприємницьким тлом належить і сфері неформальної природоохоронної освіти, що охоплює розгалужену мережу громадських організацій «зелених», науково-технічних та науково-просвітницьких екологічних центрів, літніх екологічних таборів для підлітків, заповідників, національних парків. Так само важливими інструментами у формуванні екологічної та підприємницької компетентностей є тематичні природоохоронні виставки, екскурсії, туристична індустрія, музеї. Вже сьогодні бібліотеки, музеї краєзнавства проводять дискусії, диспути, читацькі конференції, лекції, бесіди з питань екологічної просвіти, організовують екологічні тематичні виставки тощо. Участь у таких заходах впливає на екологізацію свідомості населення, викликає високу соціальну активність, формує цілеспрямованість, соціальну відповідальність за екологічні результати повсякденної діяльності, здатність знаходити і приймати самостійні оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях, розвиває людські якості.

Крім того, у процесі екологічної освіти необхідно використовувати й інші методи та форми розвитку екологічної активності: міжпредметні уроки, дискусії, семінари, рольові ігри, екологічні клуби, комп'ютерні імітаційні ігри, проектну діяльність тощо.

Вашій увазі запропоновано зразки уроків з основ екології, що їх розробили вчителі Хмельниччини, за що ми їм дуже вдячні.

Досягнення пропорцій між природо-ресурсним потенціалом і особливостями його використання

Оксана Кузьменко, учитель географії
Шепетівської ЗОШ І–ІІІ ст. № 6 Хмельницької області

Цільова група:

- учні 10 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- охарактеризувати категорію «збалансований розвиток», найважливіші баланси у сфері природокористування;
- формувати активну позицію щодо необхідності взаємодії громадськості для вирішення питань заощадження ресурсів і переробки відходів;
- формувати переконання про економічну й екологічну доцільність ресурсо- і енергозберігаючих технологій.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає й усвідомлює

- необхідність дотримання збалансованого розвитку як гаранту невиснажливого природокористування;

аналізує

- оптимальну модель збалансованого розвитку природокористування України, своєї місцевості;
- категорію «збалансований розвиток»;

вміє

- практично застосувати набуті знання для вирішення побутових проблем;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;

- прогнозувати майбутні результати;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати на себе відповідальність;
- спілкуватися, висловлювати свою думку й аргументувати її.

Методи і техніки:

Проблемне моделювання через казку;
моделювання «життєвих циклів» вживаних речей;
«мозковий штурм».

Обладнання:

червоні й зелені картки для гри «Світлофор»;
таблиця «Ми є частиною суспільства – залучімо небайдужих»;
аркуші А4;
кольорові олівці;
Довідник: Коберник С. Г., Коваленко Р. Р. Географія. Довідник для абітурієнтів і школярів / За ред. С. Г. Коберник. – К.: Літера, 2010. – 482 с.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Тест «Відповідальне споживання».

Додаток 2. Текст «Казка про ріпку».

Додаток 3. Таблиця «Ми є частиною суспільства – залучімо небайдужих».

Додаток 4. Моделі «Життєві цикли матеріалів».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Повідомте учням мету уроку – проблема заощадження сировини й енергоресурсів, а також проблема відходів.
- 1.2. Запропонуйте учням відповісти на запитання тесту «Відповідальне споживання» у вигляді гри «Світлофор». Відповідаючи «так», учні піднімають зелені картки, а «ні» – червоні (Додаток 1). Поясніть, що ця дидактична гра

є розминкою, одним із прийомів мотивації та налаштування на сприйняття матеріалу.

2. Основна частина

- 2.1. Разом з учнями за допомогою довідника окресліть суть глобальної сировинно-енергетичної проблеми. Попросіть учнів сформулювати суть проблеми у вигляді тез:

– Глобальні проблеми людства («глобальний» від франц. «global» – «загальний», «всесвітній») – це загальні, всесвітні проблеми, які стосуються не лише однієї окремо взятої держави, а усіх країн світу.

– Із сировинно-енергетичною тісно пов'язана проблема відходів і забруднення оболонок Землі.

– Основним шляхом вирішення цієї проблеми є перехід до матеріало- та енергозберігаючих технологій, комплексного використання сировини, створення маловідходного та безвідходного виробництва.

2.2. Підведіть клас до думки про необхідність взаємодії громадськості й про вплив кожного на збереження ресурсів.

2.3. Запропонуйте гру «Розкажемо казку на новий лад».

Для цього об'єднайте учнів у групи (Бажано формувати гетерогенні групи, щоб до однієї команди потрапили «сильні», «середні» й «слабкі» учні. Це стимулює творче мислення й інтенсивний обмін ідеями. Об'єднуємо, запропонувавши запитання «Хто народився влітку, взимку, восени чи навесні?»).

Візьмімо, до прикладу, казку «Ріпка» (Додаток 2). Пропонуємо учням переробити її так. Уявімо, що ріпка – це проблема забруднення середовища. Витягнути ріпку – вирішити проблему. У казці ріпку тягнули разом: дід (уявімо, що це – міжнародні організації), баба (уряди країн), внучка (підприємства й організації), песик (ЗМІ), кішка (громади міст і сіл) і мишка (пересічні громадяни). Перекажіть казку на новий лад, особливу увагу звертаючи на роль дійових осіб у спільному вирішенні

проблеми. Доцільно об'єднати учнів у групи і заслухати казку кожної з груп. Підсумовуючи це, завдання демонструємо таблицю «Ми є частиною суспільства – залучімо небайдужих» (Додаток 3).

2.4. Заслухайте казки кожної групи.

2.5. Після прочитання казок підведіть учнів до висновку про необхідність взаємодії на усіх рівнях задля вирішення проблеми забруднення. Тож пропонуємо перейти до розгляду конкретних заходів на шляху ресурсозбереження. Пригадуємо, як спільно з учнями прибирали шкільне подвір'я. Дослідимо, з яких матеріалів були зроблені предмети, які викидали у смітник. Пропонуємо записати їх на листку формату А4. На листках отримаємо списки: пластмаса, скло, метал, папір, органічні відходи. Переконаємо учнів у доцільності вторинного використання цих матеріалів. Це забезпечує промисловість необхідною сировиною без додаткового видобутку корисних копалин. Відходи при цьому не забруднюють довкілля. Для унаочнення цього твердження малюємо моделі «Життєві цикли матеріалів» (Додаток 4). Учні обґрунтовують свої моделі.

3. Підсумкова частина

3.1. Підведіть підсумок уроку, запитайте учнів, що виявилось для них найскладнішим, а що було приємним. Заохочуйте їх, щоб вони поділилися своїми думками.

3.2. Домашнє завдання: ознайомитись із текстом підручника; виконати творче завдання, яке полягатиме у складанні міні-проекту «Як утеплити дім» (форма – довільна).

Додаток 1

Тест «Відповідальне споживання»

1. Дедалі більше споживання товарів і послуг забирає дедалі більше ресурсів та часу людей (так).
2. Дедалі більше споживання товарів і послуг призводить до зменшення використання ресурсів та енергії (ні).
3. Сьогодні більше виробів можна вторинно переробляти (так).
4. Витрати енергії на виробництво товарів із вторинної сировини менші, ніж

витрати на виробництво з корисних копалин (так).

5. Повторна переробка скорочує термін існування природних ресурсів (ні).
6. Слід віддавати перевагу багаторазовому використанню предметів та речей (так).
7. Для охорони природи користуватись полотняними торбами корисніше, ніж поліетиленовими пакетами (так).

Додаток 2

Казка про ріпку

В одному чудесному селі жив колись давно-предавно чоловік, котрий мав жінку, внучку Марушку, собаку Жучку, kota Мурчика. Коли надійшла тепла весна, все навкруги зазеленіло, дід узяв лопату й пішов на грядки, скопав і посадив зернятко ріпки. Росла ріпка, росла, а дід за нею доглядав.

А коли прийшла золота осінь, пішов дід ріпку рвати. Обійшов кругом неї, а вона така велика-превелика виросла! Взяв дід за чуб ріпку, тягне-тягне, а витягти не може. Пішов дід кликати бабу.

– Йди, поможи мені ріпку витягти!

Прийшла баба на город, взявся дід за ріпку, а баба за діда. Тягнуть-тягнуть, а витягти не можуть. Пішла баба кликати на допомогу внучку Марушку.

– А йди, онучко, не сиди, ріпку вирвати поможи!

Прийшла Марушка на допомогу. Взявся дід за ріпку. Баба за діда, внучка за бабу, тягнуть-тягнуть, а витягти ріпку не можуть. Пішла

внучка кликати собачку Жучку.

– А йди, Жучко, та поможи нам витягти ріпку!

Прибігла собачка ріпку виривати. От узялися: дід за ріпку, баба за діда, внучка за бабу, Жучка за внучку. Тягнуть-тягнуть, а витягти не можуть. Побігла Жучка кликати kota Мурчика.

– А йди, Мурчику, та допоможи нам витягти ріпку!

Прибіг кіт, узявся за собачку, собачка за внучку, внучка за бабу, баба за діда, дід за ріпку. Тягнуть-тягнуть, а витягти не можуть. Пішов Мурчик кликати на допомогу мишку. Прибігла мишка, взялася за kota, кіт за собачку, собачка за внучку, внучка за бабу, баба за діда, дід за ріпку. Тягнуть-тягнуть та як попадають, і ріпка зверху. А мишка плиг під ріпку і заховалася. От таку велику ріпку виростив дід у себе на городі.

І я там була, ту ріпку бачила, а хто не вірить, хай перевірить.

Додаток 3

Таблиця «Ми є частиною суспільства – залучімо небайдужих»

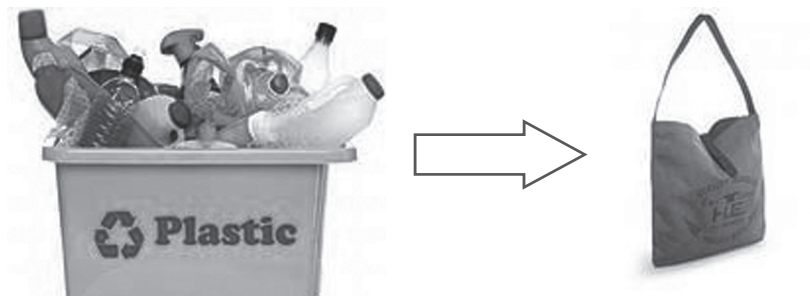
Додаток 4

Моделі «Життєві цикли матеріалів»

Життєвий цикл пластмаси

Вироби з пластику становлять до 15% побутових відходів. Як зарадити?

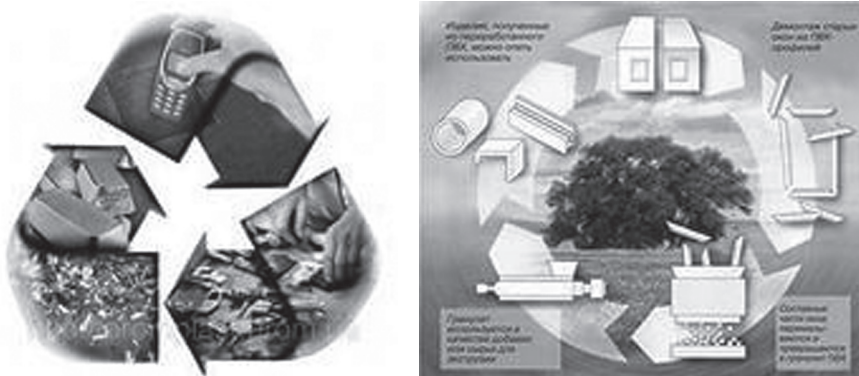
- Скоротити споживання

- Використати повторно

- Переробити

Життєвий цикл металів

Проблема в тім, що метали потрібно спочатку

видобути, $\Rightarrow$ збагатити, $\Rightarrow$ виплавити, а потім $\Rightarrow$ виробити продукцію

Збираючи металевий брухт, ми зменшуємо видобуток корисних копалин. Переробляючи метали, ми заощаджуємо енергію.

Збереження біоценозів

Валерій Віркун, учитель біології та екології Хмельницького НВК № 4

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- узагальнити знання про біоценози, біогеоценози, взаємозв'язки в цих системах;
- розвивати логічне мислення, комунікативні, дослідницькі компетенції;
- формувати вміння приймати виважені екологічні рішення, брати відповідальність за власні екологічні вчинки;
- виховувати ціннісне ставлення до навколишнього світу.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- чинники стійкості екосистем, причини зміни екосистем; основні складові біогеоценозу;

розуміє

- біогеоценози, властиві Україні;
- компоненти біогеоценозу: біотоп (кліматичний режим, рельєф) і біоценоз (мікроорганізми, гриби, рослини, тварини);
- біотичні компоненти біогеоценозів (прісної водойми, лук, мішаного лісу);
- зміни трофічних рівнів в агроекосистемах;
- екосистему як біологічну систему та її компоненти;
- колообіг речовин та енергії в екосистемах, сукцесії, трофічні рівні, групи організмів екосистем;

вміє

- пояснити перетворення енергії в екосистемах, зміну структури екосистеми в процесі еволюції видів;
- порівняти функціональні ролі продуцентів, консументів і редуцентів у житті екосистем, сукцесійні й еволюційні зміни;
- аналізувати причини сукцесій, формування клімакських угруповань;
- обґрунтувати причини незначної кількості ланок у ланцюгах живлення в штучних екосистемах, переваги інтегрованого захисту рослин;

може

- висловлювати судження;
- прогнозувати та робити висновки;
- відповідально ставитися до природних ресурсів.

Методи і техніки:

моделювання;
робота в групах;
ситуаційна вправа.

Обладнання:

аркуш ватману;
перелік родових і видових назв живих організмів;
скотч;
ножиці й нитки;
підручники;
комп'ютер, під'єднаний до Інтернету.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Вправа «Зашифровані назви родів».
Додаток 2. Характеристика біоценозів (таблиця).

Хід уроку

1. Вступна частина

1.1. Привітайтеся з учнями і розкажіть цікаву «мотиваційну» історію.

Сьогодні на класній дошці не дарма з'явилася хмара. Дуже часто хмара, а особливо темна, – символ біди. Ми часто чуємо про різні екологічні проблеми, що торкаються не лише окремих організмів, а й цілих угруповань – біоценозів. Зміна цих угруповань загрожує зникненню живого не лише в місті чи області, а й на планеті. Чи

насправді все так страшно і безповоротно? Чи є в нас шляхи виходу? І які це шляхи?

1.2. Запишіть тему уроку на класній дошці. Об'єднайте учнів у три групи по 7-8 осіб. Запропонуйте командам обрати лідерів / капітанів.

Попросіть лідерів команд підійти до дошки для того, щоб вибрати біоценоз, із яким буде працювати група. Серед біоценозів: Співоче поле – лука, Лісовогринівецький ліс – ліс, міське озеро – ставок.

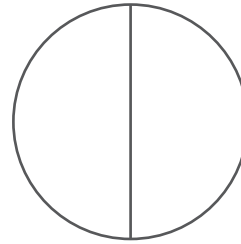
2. Основна частина

- 2.1. Повідомте учням план досліджень:
- Вивчення видової різноманітності запропонованих біоценозів.
 - Дослідження основних показників біоценозу.
 - Прийняття виважених екологічних рішень.
 - Вироблення основних правил поведінки в природі.
- 2.2. Запропонуйте учням активно попрацювати в групах над запропонованою справою.
- Завдання для капітанів:
- Серед загального переліку видів вибрати ті, які трапляються в запропонованому біоценозі, прикріпити їх на ватмані.
- Завдання для групи:
- Розшифруйте слова з переліку родових назв запропонованого біоценозу, порівняйте їх з тими, що їх вибрав капітан (Додаток 1).
- 2.3. Мотивуйте учнів до виконання завдання щодо моделювання біоценозу.
- З відібраних організмів попросіть змодельовувати біоценоз та дослідити його за основними показниками, заповнивши таблицю «Характеристика біоценозів» (Додаток 2). Похваліть за роботу всі групи, налаштуйте на активність.
- 2.4. Повідомте нове завдання для груп:
- За допомогою нитки треба змодельовувати харчову мережу, яка виникає між організмами у вашому біоценозі. Для цього котушку з нитками передавайте від організму до організму, залежно від передачі енергії. В учнів утвориться харчова «павутинка». Попросіть учнів вибрати один вид, який, на їхню думку, «зайвий». Попросіть видалити його умовно за допомогою ножиць, відірвавши всі умовні зв'язки.
- Запитайте учнів:
- Що спостерігаєте?
- Які прогнози розвитку біоценозу?
- Попросіть зробити висновок із справи. (Будь-які втручання людини ззовні порушують стійкість біоценозу. Видове збіднення призводить до швидких, часто непоправних змін у біоценозах.)
- 2.5. Запропонуйте учням сформулювати шляхи вирішення проблем збереження біоценозів.
- Роздайте групам листки паперу з записаними екологічними проблемами біо-

ценозу так, щоб кожна група записала для кожного біоценозу:

- проблеми;
- шляхи вирішення;
- хто вирішує.

Якщо учні пропонують власні сили для розв'язання проблеми, то помітку ставлять у правій частині кола («Я»), а якщо хтось інший має реалізувати її, то в ліву половину кола («ІНШІ»).

Запропонуйте учням зробити висновок. (Багато проблем, що стосуються живої природи, можна вирішити, почавши з себе.)

- 2.6. Запропонуйте учням проаналізувати подану нижче навчальну екологічну ситуацію (робота в групах).
- Влада міста вирішила побудувати на території Співочого поля торгово-розважальний центр. Своє рішення мотивує тим, що ця територія перетворена на сміттєзвалище. Висловіть своє ставлення щодо рішення влади.
- Заслухайте відповіді кожної групи.
- 2.7. Проведіть бліц-опитування за такими запитаннями:
- Угрупування популяцій організмів, які зв'язані між собою різноманітними взаємовідносинами та населяють ділянку біосфери з однорідними умовами існування, – (біоценоз).
 - Біомаса, створена за одиницю часу автотрофними організмами, (первинна продукція).
 - Зв'язки, які безпосередньо зв'язують дві популяції, – (прямі зв'язки).
 - Види, популяції яких найчисленніші, називають – (домінантними).
 - Сукупність організмів різних видів, які взаємодіють між собою і з фізичним середовищем існування, – (екосистема).
 - Місце популяції в ланцюзі живлення називається – (трофічний рівень).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Разом з учнями підсумуйте урок. Запитайте учнів, який висновок вони

зробили для себе. Першими дайте свою відповідь (напр.: я переконався, що ми разом можемо багато зробити, якщо тільки захочемо цього).

3.2. Подайте домашнє завдання: підготувати повідомлення про проєкт «Біосфера–2» та пояснити, чому він зазнав краху.

Додаток 1

Вправа «Зашифровані назви родів»

Біоценоз Ставок: 1) ьнуко 2) акуш 3) ьсарак 4) кар 5) ьценувалп-куж 6) ардіг 7) акьлефут-яірозуфні 8) руш *йинядов* 9) аквипорк 10) теречо 11) акосо 12) рїа 13) зігор 14) еліб ятгата 15) йеторп абема 16) енелез анелгве 17) яінфад 18) акрімодов 19) артадно 20) ардив 21) абаж авокватс акилев 22) акбаб 23) ьнежирк 24) кочялбірс-кувап 25) кивотсерх-кувап.

Біоценоз *Лісовогринівецький ліс*: 1) барг 2) буд 3) нелк 4) апил 5) кянтипок 6) яцинус 7) анижо 8) авипорк 9) око ечяноров 10) азереб 11) абаж 12) ньол нилузоз 13) акшарум 14) ячинис 15) акїос 16) акорос 17) йиндаргонив камилс 18)

рамок 19) щілк 20) окченос 21) яцилежуж 22) ромохум 23) икьнепо 24) ахумерам 25) кивотурт 26) акжїорис 27) агач 28) яттинг їреткаб 29) ибирг івянсілп 30) яннідорб їреткаб 31) ячинесуг.

Біоценоз *Снівоче поле*: 1) кинжородоп 2) анишюнок 3) аквіїфомит 4) широпс 5) абабьлук 6) йїрип 7) тосо 8) гітаб віртеп 9) ахум анцивасап 10) ахучам-й-итам 11) ащурх оговенварт акничил 12) кя'вреч йивошод 13) тірк 14) ашим 15) акбаб 16) дово 17) ьздег 18) яттинг їреткаб 19) ибирг івянсілп 20) окченос 21) ахупор 22) рамок.

Додаток 2

Характеристика біоценозів

Таблиця

Основні показники біоценозу	Ліс	Ставок	Лука
Визначте видову, родову різноманітність біоценозу			
Визначте домінантний вид			
Складіть пасовищний трофічний ланцюг			
Складіть детритний пасовищний ланцюг			
Наведіть приклади паразитизму та коменсалізму			
Наведіть приклади хижацтва та мутуалізму			
Поділіть організми за типом живлення			
Напишіть не більше трьох найголовніших проблем, що існують у запропонованому біоценозі (додатково запишіть ці проблеми на окремому аркуші).			

Водокористування. Основи водного законодавства.

Значення води для здоров'я людини

Лілія Мирна, учитель біології СЗОШ І–ІІІ ст. № 12 м. Хмельницького

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з особливостями водокористування в Україні, основами водного законодавства, формувати знання про проблеми дефіциту та причини нестачі прісних вод, значення води для організму людини;
- розвивати вміння аналізувати, бачити проблеми, шукати шляхи вирішення;
- формувати ціннісне ставлення до природи, до збереження традицій українського народу.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- особливості водокористування в Україні;
- основи водного законодавства України;

розуміє

- категорію «водні ресурси»;
- значення води для здоров'я людини;

вміє

- аналізувати проблеми дефіциту та причини нестачі прісних вод;
- аналізувати хімічний склад мінеральних вод для вживання;

може

- прогнозувати майбутні результати;

- оцінювати й усувати ризики;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати участь в акціях з відродження малих річок, очищення джерел;
- спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її.

Методи і техніки:

робота з документами;
рольова гра;
дискусія в групах;
створення міні-презентації.

Обладнання:

матеріали для гри;
маркери, ручки;
аркуші А4;
пляшки з мінеральною водою;
комп'ютер;
відеоролик «Значення води в житті людини» (<https://www.youtube.com>);
карта України.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Інформація про проблеми водокористування в Україні.
- Додаток 2. Картка з інформаційним матеріалом «Статті Конституції України».
- Додаток 3. Інструкція щодо виконання завдання в групі.
- Додаток 4. Картка з інформаційним матеріалом «Водний кодекс України».
- Додаток 5. Практичні завдання для роботи в групах.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Нагадайте учням, що основна мета заняття – навчитись ошадно використовувати воду, вирішувати екологічні проблеми, пов'язані з водою.
- 1.2. Запропонуйте учням проаналізувати вислів Т. Хейєрдала: «Наземне життя дедалі більше залежить від життя в океані: мертвий океан – мертва планета». Вислухайте думки учнів.
- 1.3. Повідомте учням тему і мету уроку.

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте учням самостійно ознайомитися з особливостями водокористування, екологічним станом водних ресурсів, проблемою дефіциту прісної води. Для цього роздайте учням інформацію про проблеми водокористування в Україні (Додаток 1). Запропонуйте проаналізувати матеріал, визначити основні проблеми. Поставте декілька дискусійних запитань:

– Чому важлива проблема водокористування для українців?

– Які екологічні наслідки, пов'язані з використанням води, найбільш негативні?

Запитайте, за яких обставин людині легше вирішувати проблеми, пов'язані з водою?

Напевно, якщо є ефективні закони держави, скеровані на раціональне водокористування, збереження природних ресурсів.

- 2.2. Запропонуйте учням виконати роль юристів й ознайомитися з інформацією щодо екологічного права в Україні.
- 2.3. Поділіть клас на п'ять груп (юридичних консультацій) та запропонуйте кожній групі зайняти місце за окремим столом. Роздайте групам по одній роздрукованій статті Конституції України (Додаток 2). Учні мають зосередитися на змісті статті з акцентуванням уваги на правах і обов'язках людей щодо охорони здоров'я і безпечного для життя довкілля. Попросіть учнів зобразити на листку паперу (А4) основний зміст статті і презентувати графічне зображення своїм однокласникам з поясненням змісту статті (Додаток 3).
- 2.4. Роздайте групам виписки з Водного Кодексу України (Додаток 4) і попросіть проаналізувати статті, порівняти їх з інформаційним матеріалом щодо водокористування. Налаштуйте учнів на гру «Дебати». Поясніть, що ця дидактична гра є однією з форм проведення дискусії: дає навички спілкування – слухання, аргументації, представлення доказів і презентації власної позиції. Темою гри буде аналіз статей Водного кодексу України (про внесення змін) та формування правової культури і громадянської позиції.
- 2.5. Проведіть гру «Дебати» (докладно про методику проведення цієї гри див. розділ «Інтерактивні методи навчання»). Нагадайте учням про культуру ведення дискусії, попередьте, що гра триватиме 15 хвилин, роздайте завдання групам і дайте сигнал починати. Визначте учня, що стежитиме за дотриманням регламенту і правил гри. Основні елементи дебатів: тема, визначення, система аргументації, докази, перехресні запитання, власна позиція. Завдання для роботи в групах

1. Ознайомтеся зі змістом статей Водного кодексу України.

2. Оцініть ступінь виконання статей Водного кодексу в Україні.

- 2.6. Після закінчення гри розділіть дошку на дві частини (або використайте два плакати) і попросіть представника від кожної групи записати права людей та їхні обов'язки щодо ставлення до води як природного ресурсу. Запропонуйте учням порівняти аргументи. Підкресліть ті, які повторюються, зверніть увагу на позицію учнів.

- 2.7. Запропонуйте учням переглянути відеофільм про значення води для здоров'я людини (<https://www.youtube.com>).

Проаналізуйте інформацію разом з учнями. Вислухайте пропозиції щодо збереження якості питної води, методів очищення води в різних життєвих ситуаціях. Запропонуйте учням створити міні-презентацію про значення води для людини.

- 2.8. Роздайте кожній групі по 2-3 пляшки з мінеральною водою («Миргородська», «Збручанська», «Поляна Квасова», «Перлина Карпат», «Моршинська» та інші). Учні мають проаналізувати склад води, визначити належність до типу (столова, лікувально-столова, лікувальна), термін придатності, з'ясувати, для лікування яких хвороб вона використовується. Разом з учнями нанесіть на карту України родовища мінеральних вод.

- 2.9. Порекомендуйте групам зробити рекламу однієї марки мінеральної води (на вибір: листівка, віршовані рядки, міні-презентація тощо).

Можна провести з учнями конкурс «Народознавці». Кожна команда по черзі пригадує і називає прислів'я про воду, учні пригадують пісні про воду, розповідають про народні звичаї, обряди, свята, пов'язані з водою.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумок уроку, запитайте учнів, що було для них найцікавішим на уроці. Заохочуйте їх, щоб вони поділилися своїми думками.

- 3.2. Поясніть домашнє завдання: проаналізувати, як удома ви підвищуєте якість питної води, разом із батьками поміркувати: як можна раціональніше використовувати питну воду в побуті?

Додаток 1

Інформація про проблеми водокористування в Україні

До водного фонду України належать:

- 1) поверхневі води: природні водойми (озера), водотоки (річки, струмки), штучні водойми (ставки, водосховища) і канали; інші водні об'єкти;
- 2) підземні води та джерела;
- 3) внутрішні морські й територіальні води.

Україна належить до держав із низьким рівнем водозабезпеченості. За запасами місцевих ресурсів річкового стоку на душу населення Україна посідає одне з останніх місць у Європі. В Україні на 1 мешканця припадає 1 тис. м³, а в Європі – 4,6 тис. м³. З невеликим обсягом водних ресурсів на душу населення в Україні пов'язано створення ставків і водойм, що спричинило зникнення малих річок, затоплення значних територій родючих земель.

Екологічними проблемами України, пов'язаними з водою, є:

- ✓ нестача води в деяких місцевостях;
- ✓ незадовільна якість води для питних проблем;
- ✓ забруднення вод Чорного й Азовського морів та зменшення їх біологічного різноманіття;
- ✓ забруднення річок та водосховищ пестицидами, сполуками нітрогену і фосфору, важкими металами, радіонуклідами, нафтопродуктами;
- ✓ підтоплення територій поблизу водосховищ;
- ✓ зникнення малих річок;
- ✓ зсуви і селі в гірських районах тощо.

За останні роки істотно погіршилась якість води в основних джерелах централізованого водопостачання, що зумовлено незадовільною водогосподарською діяльністю, забрудненням річкового стоку й підземних водонесних горизонтів органічними сполуками, фенолами, нітратами, нафтопродуктами, патогенними мікроорганізмами тощо. У 260 населених пунктах країни питна вода за окремими фізико-хімічними показниками взагалі не відповідає вимогам стандартів. 28 міст і 392 селища України не мають централізованих систем каналізації. Через перенавантаження і неефективну роботу очисних споруд щодоби скидається майже 3,4 млн. м³ недо-

статньо очищених і 320 тис. м³ неочищених стічних вод, тобто майже третина всіх господарсько-побутових стоків.

Каналізаційні споруди в країні не відповідають сучасним вимогам. Однією з головних причин є високий рівень фізичного зносу основних фондів житлово-комунального господарства. Майже повністю припинилося будівництво і введення в експлуатацію нових потужностей, а також реконструкція діючих споруд і мереж водопровідно-каналізаційного господарства. Величезні втрати та надмірне споживання води спостерігаються і при несправності сантехніки та відсутності лічильників на споживання води в квартирах і будинках громадян.

Переведення водного господарства на модель сталого розвитку можна структурувати за такими основними блоками:

- розроблення сучасного механізму раціонального водокористування через посилення ролі фіскальних регуляторів;
- запуск формування інституту приватної власності;
- перенесення центру ваги регулювання розвитку водного господарства на регіональний рівень.

Саме ці заходи мають сприяти переходу на модель сталого розвитку, забезпечити узгодження сучасних і перспективних пріоритетів водокористування, сприяти імплементації господарського використання водних ресурсів у дієвий чинник соціально-економічного піднесення та бути ефективним чинником підвищення добробуту населення.

Необхідним кроком є розробка плану ведення водного господарства на засадах сталого розвитку, взявши до уваги особливості кожного регіону, з пріоритетністю соціальної сфери водокористування.

Важливе завдання – формувати свідомість громадян, спрямовану на стале водокористування.

Впровадження такого плану потребує тісної взаємодії всіх гілок влади з громадськістю, оскільки ідея сталого водокористування носить передусім характер домінантної соціальної складової: для задоволення потреб, покращення життя і добробуту людей.

Додаток 2

Картка з інформаційним матеріалом «Статті Конституції України»

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та природні ресурси... є об'єктами права українського народу.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави.

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не завдавати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завданні ним збитки.

Додаток 3

Інструкція щодо виконання завдання в групі

1. Уявіть себе юристом у галузі екології.
2. Уважно прочитайте статтю Конституції України.
3. Обговоріть у групі зміст статті.
3. Зверніть увагу на права й обов'язки громадян.
4. Спробуйте зобразити графічно зміст статті на листку паперу (A4).
5. Результати своєї роботи презентуйте однокласникам.

Додаток 4

Картка з інформаційним матеріалом «Водний кодекс України»

Стаття 6. Власність на води (водні об'єкти)

Води (водні об'єкти) є виключно власністю Українського народу і надаються тільки у користування вод та відтворення водних ресурсів;

- 2) контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;
- ...

Стаття 11. Громадяни та їх об'єднання, інші громадські формування у встановленому порядку мають право:

- 1) брати участь у розгляді місцевими радами та державними органами питань, пов'язаних з використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;
- 2) за погодженням з місцевими радами та державними органами виконувати роботи з використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів за власні кошти та за добровільною участю членів об'єднань громадян;

- 3) брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів, перевірок виконання водокористувачами водоохоронних правил і заходів та вносити пропозиції з цих питань;

- 4) проводити громадську екологічну експертизу, оприлюднити її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення щодо розміщення, проектування та будівництва нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, пов'язаних з використанням вод, у порядку, що визначається законодавством;

- 5) здійснювати громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів.

Географія

Уроки географії з підприємницьким тлом: методичні поради

Ольга Слюсар

Світ, який є предметом вивчення географії як науки, дуже багатогранний, у ньому тісно переплітаються події, процеси, явища, що є об'єктами вивчення математики, економіки, фізики, хімії, біології, історії та екології. Часто питання, що їх розглядають на уроці, виходять за межі суто географічної науки. Щоб розкрити їх, потрібно поєднувати географічні знання зі знаннями основ наук суміжних дисциплін.

Уроки, що ми пропонуємо, навчають учнів дивитися на світ із двох позицій – географічної й економічної. У географії основоположним є розуміння просторових принципів і взаємодії людей з навколишнім середовищем – де щось існує чи відбувається та чому важливими є виміри природного світу й діяльність людей. Географія зосереджує увагу на одержанні інформації про людей, місця, середовища й організації, аналізі даних із використанням карт та інших географічних засобів. Таку інформацію можна використовувати для розробки просторової перспективи. Визнання того, що діяльність людини впливає на природне середовище, а фізичні процеси – на діяльність людини, також вимагає підходу з позицій географії.

Економічна позиція ґрунтується на розумінні дефіциту та компромісів. Економіка зосереджує увагу на тому, як люди використовують дефіцитні ресурси для виробництва й обміну товарів і послуг задля задоволення своїх потреб. Через дефіцит люди мусять робити вибір щодо того, як найкраще використовувати наявні ресурси, що виробляти, як виробляти і як розподіляти вироблене. Усі ці вибори охоплюють альтернативні витрати, компроміси та наслідки. Люди створюють економічні системи, що розробляють правила і стимули, впливають на вибір, який роблять індивіди.

Як географічна, так і економічна позиція має суттєве значення для учнів середньої школи при вивченні регіонів світу. Таке поєднання допомагає учням зрозуміти варіанти вибору, який роблять люди в різних регіонах, і критично ставитись до глобальної економіки, яка дедалі більше стає взаємозалежною.

Для забезпечення ефективності економічного виховання на уроках географії необхідно вдало вибрати відповідні методи роботи. Основними, на нашу думку, є такі:

Використання міжпредметних зв'язків. Наприклад, під час розгляду міжнародного поділу праці ми обов'язково повинні звернутись до закону Давіда Рікардо, до з'ясування абсолютних і порівняльних переваг. На уроці географії у 10 класі ми можемо навіть показати математичне доведення закону порівняльних переваг. Це допоможе учням усвідомити об'єктивність міжнародного поділу праці.

Розв'язування економічних задач. Наприклад, можна запропонувати учням розрахувати кількість палива, необхідного для теплової електростанції, визначити, яким видом палива краще користуватися.

Простеження причинно-наслідкових зв'язків. Ця форма роботи передбачає аналітичну роботу учнів. Її, наприклад, можна використати при вивченні теми «Політичні й економічні системи країн». Учні за статистичними даними простежують показники ВВП на душу населення, структуру ВВП і рівень економічного розвитку держави та знаходять необхідні закономірності. Потребує простеження причинно-наслідкових зв'язків і характеристика географічного розташування країни або оцінка ресурсозабезпеченості й вплив цих аспектів на економічний розвиток держави.

Розгляд проблемних питань. Розгляд цих питань можна широко використовувати у процесі вивчення географії у 9 класі, тому що економіка України містить низку проблем, і з учнями можна порозмірковувати про їхні причини, прояви і наслідки.

Географічний і економічний прогноз. Це один із методів, що потребує аналітичної роботи учнів. Користуючись статистичними даними, економічними показниками, учні можуть, наприклад, давати прогноз про забезпеченість трудовими ресурсами та про рівень безробіття в державі, із учнями можна розглянути питання зміни структури зовнішньої торгівлі в післякризовий час.

Порівняльний аналіз. Цей метод можна застосовувати під час виконання практичних робіт із порівняльної характеристики двох країн. Під час роботи ми використовуємо, зокрема, й економічні показники країн, за якими учні порівнюють, наприклад, рівень економічного розвитку.

Отже, шкільний курс географії містить значну частину економічних знань і дає змогу за умови вдалого вибору методичного інструментарію забезпечити розуміння та сформовані навички економічних процесів та понять.

Висловлюємо вдячність педагогам, які активно долучилися до розроблення уроків з підприємницьким тлом. Серед них: *Лариса Шелюк*, методист ММК м. Коростеня Житомирської

області; учителі географії *Людмила Ніколюк* (Коростишівський НВК «Загальноосвітня школа І–ІІ ступенів – ліцей інформаційних технологій» ім. Л. Х. Дарбіняна), *Людмила Галицька* (Коростенський міський ліцей), *Оксана Бабійчук* (ЗОШ ім. О. І. Онишка, Бердичівський район), *Наталія Нікитюк* (Коростенська ЗОШ № 11) – Житомирської області, а також *Галина Голікова* (Миколаївська загальноосвітня школа І–ІІІ ст. № 19), *Юлія Бондаренко* (Морський ліцей ім. пр. М. Александрова м. Миколаєва) та *Галина Андрусяк* (Софіївська ЗОШ І–ІІІ ст. Новобузького району) – Миколаївської області.

Рослинництво. Галузева структура і виробничі особливості рослинництва

Юлія Бондаренко, учитель географії
морського ліцею ім. пр. М. Александрова м. Миколаєва

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити з економіко-географічною характеристикою рослинництва України;
- розкрити проблеми розвитку галузі;
- актуалізувати знання учнів з фізичної географії України;
- розвивати вміння знаходити причинно-наслідкові зв'язки та залежності, зіставляти факти, робити узагальнення, синтез та аналіз матеріалу;
- формувати підприємницькі компетентності на основі аналізу географічної інформації.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- галузеву структуру і виробничі особливості рослинництва;

розуміє

- роль рослинництва в економічному секторі країни;

вміє

- аналізувати проблеми розвитку галузі;
- узагальнювати знання, робити висновки;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- брати на себе відповідальність;
- працювати в групі, спілкуватися.

Методи:

аналіз проблемних ситуацій;
випереджувальне завдання;
робота в групах;
дискусія.

Обладнання:

підручник;
атлас;
інструктивна картка учня;
довідкова література (опорно-інформаційні схеми С. Г. Коперника).

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. «Характеристика сільського господарства України».
- Додаток 2. Ключові запитання «аграріїв» до «фахівців» фірми.
- Додаток 3. Завдання для групи «агрономів».
- Додаток 4. Завдання для групи «економістів».
- Додаток 5. Завдання для групи «кліматологів».
- Додаток 6. Завдання для групи «грунтознавців».
- Додаток 7. Таблиця «Найперспективніші сільськогосподарські культури для України».
- Додаток 8. Картка самооцінювання діяльності учня на уроці.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся. Оголосіть тему уроку.
- 1.2. Зверніть увагу учнів на основну мету вивчення теми та очікуваний результат – це вміння трансформувати теоретичні знання для розв'язання практичних задач.
- 1.3. Повідомте учням, що на уроці вони

будуть працювати над практичним завданням:

Враховуючи проблеми фермерських господарств та думки спеціалістів у різних наукових галузях, їм треба скласти перелік тих сільськогосподарських культур, які найкраще вирощувати в Україні.

- 1.4. Перевірте домашнє завдання. Попросіть заповнити структурно-логічну схему «Характеристика сільського господарства України» та здійснити самоперевірку за зразком (Додаток 1).

2. Основна частина

- 2.1. Змодельуйте для учнів ситуацію у вигляді проблемної задачі:

Упродовж останніх років унаслідок значного зниження обсягів застосування мінеральних і органічних добрив, втрати сівозмін культур, відбуваються процеси агрохімічної деградації ґрунтів і зниження їх продуктивності, низька урожайність культур, однотипний асортимент сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим допоможіть аграріям знайти той набір сільськогосподарських культур, які дадуть високі прибутки при мінімальних витратах, раціональному використанні природних і техногенних ресурсів.

- 2.2. Повідомте учнів, що далі для того, щоб розв'язати це проблемне завдання, вони будуть виконувати інтерактивну вправу.

- 2.3. Поділіть клас на групи за інтересами:

Перша група – «фахівці з географії».

Це учні, що мають глибокі знання з географії. Вони одержують випереджувальне завдання: «Підготувати розповідь про рослинництво як провідну галузь с/г України». Під час підготовки теоретичного матеріалу необхідно скористатися типовим планом характеристики галузі.

Друга група – «фермери, представники агрофірм».

Їхнє випереджувальне завдання таке: «Проаналізувати проблеми аграріїв, визначити ключові». Для пошуку шляхів їхнього подолання необхідна допомога фахівців.

Інші учні класу об'єднуються в 4 групи – це фахівці, аналітики консалтингової фірми: «агрономи», «економісти», «кліматологи», «ґрунтознавці». Вони отримують завдання безпосередньо на уроці.

- 2.4. Повідомте учнів, що далі вони будуть працювати методом «творчої лабораторії».

Перша група («географи») дає стислу характеристику галузі рослинництва. Після цього як консультанти вони допомагають у роботі інших груп, ведуть зведену таблицю «Найперспективніші сільськогосподарські культури для України».

- 2.5. Друга група («аграрії») звертається до «фахівців» консалтингової фірми з підготовленими запитаннями (Додаток 2).

- 2.6. «Фахівці» консалтингової фірми одержують замовлення аграріїв і проводять аналітичну роботу. Кожна група займає місце за окремим столом. Консультанти роздають завдання: Додаток 3, 4, 5, 6. Лідер групи розподіляє ролі, організовує порядок виконання, підбиває підсумки роботи, призначає доповідача, оцінює роботу учасників групи.

- 2.7. Коли завершиться час, консультанти надають слово «фахівцям».

- 2.8. «Аграрії» уважно слухають думку аналітиків, ставлять запитання, приймають рекомендації.

- 2.9. Консультанти ведуть зведену таблицю «Найперспективніші сільськогосподарські культури для України» (Додаток 7).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Учитель підводить підсумки уроку, звертає увагу, наскільки збігаються думки різних «фахівців» щодо вирішення проблемного завдання.

- 3.2. Запитайте учнів, чи вдалося досягти очікуваного результату.

- 3.3. Запропонуйте лідерам груп оцінити роботу своїх товаришів, консультантам оцінити роботу груп, учасникам груп оцінити роботу лідера.

- 3.4. Учитель пропонує учням провести самооцінювання своєї діяльності на уроці (Додаток 8).

- 3.5. Оголосіть домашнє завдання: опрацювати текст до теми з підручника й виконати завдання соціогеографічного практикуму.

Додаток 1

Заповнити структурно-логічну схему «Характеристика сільського господарства України». Здійснити самоперевірку.

Додаток 2

Ключові запитання «аграріїв» до «фахівців» фірми

1. Які с/г культури найбільш раціонально вирощувати в Україні, враховуючи при цьому потреби населення, власний прибуток та раціональне використання земельних ресурсів?
2. Ми спостерігаємо сьогодні зміни клімату, які виявляються у підвищенні температури, зменшенні снігового покриву, посиленні контрастності погоди, змінах дат початку та кінця сезонів та інше. З цього приводу у нас виникає запитання: «На які кліматичні показники (крім температури та опадів) й атмосферні процеси треба звертати увагу під час планування посівних площ на наступний рік?».
3. Урожайність культур залежить не тільки від кліматичних умов території, а й від якості ґрунту. Які характеристики ґрунту допоможуть фермерові правильно вести обробіток та проводити заходи меліорації?

Додаток 3

Завдання для групи «агрономів»

Дати характеристику найбільш поширених с/г культур на територію України, враховуючи біологічні особливості культури та сприятливі умови для її дозрівання. На основі опрацьованого матеріалу рекомендувати фермерам ті культури, які найкраще вирощувати в сучасних умовах.

Таблиця № 1

Культура	Умови для вирощування	Біологічні особливості культури	Господарське використання
Пшениця			
Ячмінь			
Кукурудза			
Гречка			
Просо			
Соняшник			
Цукровий буряк			
Льон-довгунець			
Овочі			
Плодові та ягідні культури			
Виноград			

Додаток 4
Завдання для групи «економістів»

1. На основі статистичних даних визначити, які культури для України вирощувати найвигодніше.

Таблиця № 1

Культура	Показники	Роки			
		2000	2005	2010	2013
Пшениця	Площа під посівами (тис. га)	5161,6	6571,0	6284,1	6566,1
	Виробництво (тис. т.)	10197,0	18699,2	16851,3	22279,3
	Врожайність (1ц/га)	19,8	28,5	26,8	33,9
Ячмінь	Площа під посівами (тис. га)	3689,1	4350,4	4316,9	3233,1
	Виробництво (тис. т.)	6871,9	8975,1	8484,9	7561,6
	Врожайність (1ц/га)	18,6	20,6	19,7	23,4
Гречка	Площа під посівами (тис. га)	528,9	396,2	198,6	168,4
	Виробництво (тис. т.)	480,6	274,7	133,7	179,0
	Врожайність (1ц/га)	9,1	6,9	6,7	10,6
Просо	Площа під посівами (тис. га)	366,5	120,4	85,3	78,0
	Врожайність (1ц/га)	11,6	11,7	13,1	13,1
Кукурудза	Площа під посівами (тис. га)	1278,8	1659,5	2647,6	4826,9
	Виробництво (тис. т.)	3848,1	7166,6	11953,0	30949,6
	Врожайність (1ц/га)	30,1	43,2	45,1	64,1
Цукровий буряк	Площа під посівами (тис. га)	747	623,3	492	270,5
	Виробництво (тис. т.)	13198,8	15467,8	13749,2	10789,4
	Врожайність (1ц/га)	176,7	248,2	279,5	398,9
Соняшник	Площа під посівами (тис. га)	2841,6	3689,1	4525,8	5090,1
	Виробництво (тис. т.)	3457,4	4706,1	6771,5	11050,5
	Врожайність (1ц/га)	12,2	12,8	15,0	21,7
Льон-довгунець	Площа під посівами (тис. га)	19,8	23,6	1,0	1,5
	Виробництво (тис. т.)	8,3	12,7	0,4	1,1
	Врожайність (1ц/га)	4,2	5,4	4,0	7,3
Соя	Площа під посівами (тис. га)	60,6	421,7	1036,6	1351,0
	Виробництво (тис. т.)	64,4	612,6	1680,2	2774,3
	Врожайність (1ц/га)	10,6	14,5	16,2	20,5
Ріпак	Площа під посівами (тис. га)	156,7	195,2	862,5	996,1
	Виробництво (тис. т.)	131,8	284,8	1469,7	2351,7
	Врожайність (1ц/га)	8,4	14,6	17,0	23,6
Овочі	Площа під посівами (тис. га)	518,6	464,4	467,8	493,8
	Виробництво (тис. т.)	5821,3	7295,0	8122,4	9872,6
	Врожайність (1ц/га)	112,3	157,1	173,8	199,9
Плодогідні насадження	Площа під посівами (тис. га)	387,0	265,5	223,2	221,7
	Виробництво (тис. т.)	1452,6	1689,9	1746,5	2295,3
	Врожайність (1ц/га)	38,4	63,7	78,2	103,5
Виноград	Площа під посівами (тис. га)	99,4	80,6	67,6	67,1
	Виробництво (тис. т.)	513,8	442,6	407,9	575,4
	Врожайність (1ц/га)	51,7	54,9	60,3	85,8

Таблиця № 2

Словничок:

Рентабельність – це якісний вартісний показник, який характеризує рівень віддачі витрат або міру використання наявних ресурсів у процесі виробництва і реалізації товарів, робіт чи послуг (показує, який прибуток одержано на одиницю витрат).

Культури	Собівартість (1 ц/грн.)	Середня ціна реалізації (за 1 ц/грн.)	Рівень рентабельності
Зернові і зернобобові	125,83	128,86	2,4
Соняшник	230,45	295,45	28,2
Цукровий буряк	38,66	39,88	3,1
Овочі	218,22	234,55	7,5
Плоди і ягоди	96,23	218,87	127,5
Виноград	192,32	382,66	99,0

Таблиця № 3

Продукція	Витрати на 1 ц. основної продукції, грн.
Озима пшениця	114,56
Ячмінь озимий	118,81
Ячмінь ярий	136,01
Гречка	223,62
Просо	130,46
Кукурудза	94,75

Продукція	Витрати на 1 ц. основної продукції, грн.
Соняшник	193,38
Соя	249,29
Ріпак	239,40
Льон-довгунець	301,54
Цукровий буряк	33,80

Додаток 5

Завдання для групи «кліматологів»

За картосхемою кліматичних умов та картою агрокліматичного районування визначте закономірності розподілу агрокліматичних зон, кліматичних показників та несприятливих процесів на території України. Результати аналізу внесіть до таблиці. Для яких культур агрокліматичні умови найбільш сприятливі?

Таблиця № 1

Географічне розташування	Кліматичні показники	Агрокліматичні ресурси	Агрокліматична зона	Несприятливі процеси і явища
Північ	t л +19, tс – 5 At– 25, o–600 мм.	K>1, сума t 2400, 100 діб з t>10 град.	Волога помірно тепла зона	Град, туман, заморозки
Центр (лісостеп)			Тепла зона, недостатньо волога	
Центр (степ)			Дуже тепла, посушлива зона	
Південь			Помірно жарка, дуже посушлива зона	

Додаток 6

Завдання для групи «грунтознавців»

Дослідити особливості типів ґрунтів, що сформувалися на території України. Заповнити таблицю. Які культури найкраще вирощувати на цих ґрунтах і чи потребують вони додаткових заходів меліорації?

Таблиця № 1

Типи ґрунтів	Межі поширення	Ґрунти за механічним складом	Ґрунти за структурністю	Вміст ґрунту	pH
Дерново-підзолисті					
Чорноземи опідзолені та типові					
Чорноземи звичайні та південні					
Каштанові					

Додаток 7

Після кожного виступу групи потрібно заповнити зведену таблицю «Найперспективніші сільськогосподарські культури для України».

Таблиця

Культури	агрономи	економісти	кліматологи	ґрунтознавці
Озима пшениця	+			
Ячмінь озимий				
Ячмінь ярий				
Гречка				
Просо	+			
Кукурудза	+			
Соняшник				
Соя	+			
Ріпак				
Льон-довгунець				
Цукровий буряк	+			
Овочі				
Плоди	+			
Виноград	+			

Додаток 8

Картка самооцінювання

1. Чи сподобалась вам робота саме з тими джерелами інформації, з якими ви працювали?
2. Чи складною була аналітична робота?
3. Чи були ви активним учасником навчального процесу?
4. Чи вдалося вам висловити власну думку?
5. Чи збулися ваші очікування щодо уроку?

Переваги та недоліки різних видів транспорту України

Людмила Галицька, учитель географії
Коростенського міського ліцею Житомирської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- аналізувати переваги та недоліки кожного виду транспорту;
- формувати вміння висловлювати власні судження щодо проблем і перспектив розвитку окремих видів транспорту, самостійно працювати з різними джерелами знань, уміти систематизувати досліджуваний матеріал, логічно й аргументовано його викладати;
- розвивати комунікативні здібності, навички колективного спілкування;
- виховувати економічну культуру, творчого підходу, аналітичних здібностей, активної життєвої позиції, сприяння профорієнтації.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- визначення поняття «транспортна система», «транзитний коридор»;
- найбільші залізничні вузли, найважливіші автомагістралі, порти, аеропорти, нафто- і газопроводи;

розуміє

- роль української транспортної системи у здійсненні міжнародних перевезень;

вміє

- показувати на карті найбільші транспортні вузли;
- висловлювати власну думку на підставі документальних матеріалів, поданої інформації, наявних знань;

може

- аналізувати транспортну систему України;
- характеризувати техніко-економічні особливості різних видів транспорту України;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- виявляти ініціативність, лідерські якості, підприємницькі здібності.

Методи і техніки:

«мозковий штурм»;
«коло ідей»;
«прес»;
рольова гра;
робота з різними джерелами інформації;
дискусія в групах;
самооцінювання;
соціогеографічний практикум;
метод випереджувального завдання.

Обладнання:

атласи;
роздатковий матеріал;
маркери, ручки;
кольорові стікери;
листи самооцінювання «Рефлексивна мішень».

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Інформація про особливості різних видів транспорту.
Додаток 2. Конверти з завданнями для груп (6 штук).
Додаток 3. Географічний диктант.
Додаток 4. Виступ «міністра транспорту».
Додаток 5. Картка самооцінювання.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями, поцікавтеся їхнім настроєм, побажайте плідної праці та позитивних емоцій під час уроку. Налаштуйте учнів на роботу. Запропонуйте визначити власну готовність до уроку, нагадайте про необхідність бути активним, уважним, дієвим.
- 1.2. Запитайте в учнів, чи люблять вони

подорожувати та яким транспортом здійснюють свої мандрівки.

- 1.3. Попросіть учнів методом «мозкового штурму» висловитися стосовно того, чому транспорт називають «кровоносною системою» економіки.

2. Основна частина

- 2.1. Оголосіть тему уроку та сформулюйте разом з учнями мету.

- 2.2. Запропонуйте взяти участь у дискусії. Темою дискусії буде визначення переваг і недоліків головних видів транспорту України: автомобільного, повітряного, трубопровідного, морського, залізничного, річкового.
- 2.3. Об'єднайте учнів у 6 груп по 4 учні, запропонуйте сісти за окремі столи та обрати керівника групи. Двоє учнів будуть оцінювати переваги, двоє – недоліки «свого» виду транспорту. Видайте кожній групі атласи, наочний матеріал (Додаток 1), конверти з завданнями для груп (Додаток 2) та допоміжні матеріали (кольорові стікери, ручки). Дайте учням 10 хвилин для опрацювання завдань.
- 2.4. Стежте за обговоренням у групах. Ви, мабуть, побачите певну розбіжність думок серед учнів. Цього слід очікувати, і цьому не треба перешкоджати. Нагадайте учням, що важливим завданням уроку є здатність відокремити суттєву інформацію від несуттєвої – не кожна інформація має однакову ціну.
- 2.5. Після закінчення відведеного часу розділіть дошку на шість частин і попросіть кожного керівника групи презентувати результати свого обговорення. Кольорові стікери з аргументами щодо переваг і недоліків виду транспорту прикріпіть на дошку. Запропонуйте учням порівняти аргументи.
- 2.6. Повідомте учнів, що вони працюватимуть методом «Прес». Попросіть ознайомитись із завданнями в конвертах (Додаток 3) та виконати їх. Після закінчення роботи відгадайте ключ.
- 2.7. Повідомте учнів, що на урок ви запросили «міністра транспорту», який зможе докладно розповісти про проблеми та перспективи розвитку транспорту України (Додаток 4). Учень-«міністр» напередодні уроку отримує випереджувальне завдання та презентує свою роботу під час заняття.
- 2.8. Запитайте в учнів: «Які види транспорту є у нашому населеному пункті?», «Якими видами транспорту здійснюється зв'язок з іншими містами, районами нашої області, країни?» (соціогеографічний практикум).
- 2.9. Запитайте в учнів, що б вони зробили для поліпшення обслуговування транспортом нашого міста («мозковий штурм»). Попросіть подати варіанти зменшення вантажопотоків на вулицях. Більш реальні, суттєві пропозиції запропонуйте учням записати в зошит.
- 2.10. Попросіть піднести руки тих, хто мріє обрати професію, пов'язану з транспортом. Учні повинні обґрунтувати свою відповідь.
- 2.11. Попросіть учнів уявити, що у них є мільйон доларів на розвиток транспортної системи України. У який вид транспорту вони б найвигідніше вклали гроші й чому? (вправа «Залучи інвестора»).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумок уроку. Попросіть учнів заповнити Картку самооцінювання «Рефлексивна мішень» (Додаток 5).
- 3.2. Прокоментуйте домашнє завдання: опрацювати відповідний текст підручника, вивчити терміни і поняття, написати твір-есе «Звернення до мера міста щодо поліпшення обслуговування транспортом нашого міста».

Додаток 1 Інформація про особливості різних видів транспорту

Залізничний	Провідний у транспортній системі; ІІ місце за пасажирообігом; І – за вантажообігом; основні вантажі – вугілля, залізна руда, метал, деревина, нафта, нафтопродукти, будівельні матеріали; пасажирські перевезення внутрішньо- і міждержавні; можливість термінового транспортування вантажів, пасажирів і одночасну масовість перевезень; загальна протяжність залізниць – 23 тис. км; густота залізниць 38 км на 1 тис. км² (у Донбасі – 52); найгустіша мережа доріг в індустріальних районах; не залежить від кліматичних умов; невисока швидкість та дорогі будівництво й експлуатація. • Донбас – Кривий Ріг • Київ – Львів – Чоп • Київ – Одеса Транспортні вузли: Київський, Харківський, Одеський, Львівський
-------------	---

Автомобільний	I місце за пасажирообігом; III – за вантажообігом; перевозить близько 64% вантажів; загальна протяжність доріг 170 тис. км, з них – 155 тис. км із твердим покриттям; швидкий та маневрений; висока собівартість перевезень; можливість доставляти вантажі безпосередньо споживачам; має особливе значення для обслуговування АПК; основний у перевезеннях на короткі відстані; розвивається рівномірно по всій території; перевезення пасажирів у міжміському і приміському сполученнях; при перевезеннях вантажів усе більшого значення набуває спеціалізований транспорт (контейнерний, рефрижераторний); залежність від пори року; є найбільшим джерелом забруднення атмосферного повітря. • Одеса – Київ – Санкт-Петербург • Сімферополь – Харків – Москва • Київ – Полтава – Харків – Ростов-на-Дону (Київ, Донецьк, Харків, Дніпропетровськ, Львів, Одеса, Запоріжжя, Сімферополь, Житомир, Тернопіль, Полтава)
Трубопровідний	IV місце за вантажообігом (2/3 припадає на газ); переміщує нафту, газ, нафтопродукти; забезпечує внутрішньо- і міждержавні перевезення; загальна протяжність – близько 40 тис. км (87% становлять газопроводи). неперервність функціонування; можливість прокладання в умовах складного рельєфу та через значні водні території; низька собівартість перевезень; велика потужність перевезень; може створювати екологічні проблеми (розрив труб, викиди нафти та газу); газопроводи: Дашава – Стрий – Дрогобич; Дашава – Київ, Шебелинка – Полтава нафтопроводи: Самара – Лисичанськ – Кременчук – Херсон, «Дружба», Одеса – Броди продуктопроводи: аміакопроводи (Тольятті – Горлівка – Одеса) етиленопроводи (Калуш – Угорщина)
Морський	II місце за вантажообігом; IV місце – за пасажирообігом; значна вантажопідйомність порівняно з залізничним; має складне господарство; високі витрати на обслуговування суден, портів; невелика кількість зайнятих; призначений для перевезення пасажирів і вантажів; велика пропускна здатність (Чорним і Азовським морями Україна вивозить кам'яне вугілля, залізну і марганцеву руди, кокс, цукор, хімічні речовини, мінеральні добрива); забезпечує зовнішньоекономічні зв'язки; здійснює міжнародний туристський обмін. Серед перевезень близько 50% – експорт товарів, близько 35% – транзит. Діє 18 торгових портів і 4 рибні. Головний порт – Одеса (20% товарообігу), низька собівартість перевезень; порти: Одеса (Іллічівськ, Юний), Маріуполь, Миколаїв, Херсон, Ізмаїл поромні переправи: Іллічівськ – Варна, Іллічівськ – Поті
Річковий	V – за пасажирообігом; річками здійснюють перевезення об'ємних вантажів, що не потребують швидкої доставки: лісу, нафти і нафтопродуктів, зерна, будівельних матеріалів; характерні надійність роботи, незначні капіталовкладення; на внутрішні перевезення припадає 75%; в основному перевозять будівельні матеріали (96%); довжина водних шляхів – близько 2,4 тис. км; судноплавні річки: Дніпро з Десною і Прип'яттю, Південний Буг, Сіверський Донець, Дністер, Дунай; невеликі витрати на облаштування та утримання шляхів; низька собівартість перевезень; залежність від пори року; низька швидкість; можливість транспортування лише в певному напрямку.

Повітряний	VI місце – за вантажообігом; III – за пасажирообігом; обсяг вантажів відносно невеликий; основна спеціалізація – перевезення пасажирів на далекі відстані (взимку в 3-4 рази кількість менша, ніж улітку); 60% перевезень припадає на міжнародні рейси; Київ пов'язаний авіасполученням з 55 країнами; у перевезеннях велика частка пошти; найбільша швидкість руху та найбільша відстань перевезень; відсутність витрат на облаштування шляхів; охоплює всі напрямки й акваторії світу; великі витрати на утримання. Аеропорти: Бориспіль, Жуляни, Одеса, Львів, Донецьк, Бердянськ, Вінниця, Запоріжжя, Луганськ, Харків, Кіровоград, Черкаси
Електронний	Це мережа ліній електропередач, призначених для передачі електроенергії на великі відстані; розрізняють повітряні, підземні і підводні лінії електропередач (майже повсюдно – лінії електропередач)
Міський	• трамвай (1892); • фунікулер: Одеса (1901), Київ (1905); • таксі (1906); • автобус (1925); • тролейбус (1935); • метро: Київ (1969), Харків (1978), Дніпропетровськ (1995); • мікроавтобус

Додаток 2

Матеріал завдань для груп

Користуючись наочним матеріалом, атласами, текстом підручника, проаналізуйте переваги та недоліки:

група 1 – залізничного транспорту.

група 2 – автомобільного транспорту.

група 3 – трубопровідного транспорту.

група 4 – морського транспорту.

група 5 – річкового транспорту.

група 6 – повітряного транспорту.

Додаток 3

Географічний диктант

«Який вид транспорту використає?»

Яким видом транспорту доцільно перевезти вантажі, враховуючи при цьому і маршрут, і відстань? (Види транспорту під буквами)

автомобільний – **Е**

залізничний – **З**

водний – **Н**

повітряний – **П**

метро – **Я**

електронний – **В**

трубопровідний – **Р**

1. Гуманітарна допомога постраждалим від землетрусу на Гаїті.

2. Хліб до віддалених сіл області.

3. Газ із Туркменістану.

4. Тижнева екскурсія мальовничими куточками України.

5. Електроенергія для шкільного дзвінка.

6. Троянди з Голландії.

7. Зерно на експорт до європейських країн.

8. Кондитерські вироби з фабрики «Рошен» Україною.

9. Марганцева руда, добрита.

10. Червоний та жовтий перець з Болгарії.

11. Найшвидше пересувається по Києву в години пік.

Додаток 4

Виступ «міністра транспорту»

(орієнтовний текст, який учень може взяти за основу, а може використати власні джерела)

Україна має унікальне розташування як транзитна держава: від 1992 року підписано 142 міжнародні угоди, які визначають співпрацю з транспортниками понад 80 країн світу. У світовому транспорті відбуваються серйозні структурні зміни, пов'язані з новими вимогами до засобів пересування. Найважливіші серед цих вимог: висока якість транспортного обслуговування, підвищення ефективності перевезень, високий рівень збереження і швидкість доставки вантажів, комфортабельність і безпека руху. Усе більшого значення набувають такі фактори, як точність, надійність, доступність, густота відправлень тощо. Отже, на перший план виходить якість обслуговування.

Запитання. Що ви можете сказати про зміни структури перевезень у транспортній системі?

Відбувається інтенсивна зміна структури перевезень окремими видами транспорту. До найважливіших змін можна зарахувати:

- різке зменшення перевезень пасажирів залізницею;
- підвищення частки індивідуального автомобільного транспорту в пасажирообігу (перевищує 60%);
- підвищення частки повітряного транспорту в пасажирообігу (дорівнює частці залізничного транспорту);
- майже рівні частки у вантажообігу залізничного й автомобільного транспорту;
- зростання частки трубопроводів у вантажоперевезеннях (становить 12%);
- водночас у світовому вантажообігу зберігає свої позиції морський транспорт, його частка становить близько 60%.

Запитання. У чому полягає особливість сучасної транспортної мережі Європи? І чи обходить це Україну?

Особливістю сучасного етапу розвитку тран-

спортної системи Європи є створення транспортних коридорів. Це необхідно для того, щоб об'єднати кілька видів транспорту в разі перевезення вантажів територією кількох країн?

У березні 1998 р. Постановою Кабінету Міністрів України затверджено «Програму створення і функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів (МТК)».

Цією програмою передбачено участь вітчизняного транспорту в системі МТК: у так званих Критських коридорах № 3, 5, 9, а також МТК Балтійське море – Чорне море (або Гданськ – Одеса) та МТК TRACECA (Європа – Кавказ – Азія).

У Брюсселі представники міністерств транспорту країн – учасниць Євросоюзу, України та Молдови підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо створення транспортного коридору на Дунаї. Цей документ надає Україні правові можливості взяти участь у трьох проектах щодо створення такого коридору.

Міжнародна автомагістраль А-4 з Португалії до Китаю може пройти через територію України. Довжина траси в межах країни – 770–820 км, орієнтовна вартість – 5-6 млрд. доларів США.

Коридор № 9 має пройти через Гельсінкі, Санкт-Петербург, Москву, Київ, Одесу, далі у Молдову, Румунію, Болгарію, Грецію, з'єднавши Балтійське море з Чорним. В країні побудовано сучасну автомобільну магістраль від Києва до Одеси, цей автобан є частиною транспортного коридору № 9. Це ще раз підтверджує стійкість транс'європейських шляхів сполучення, сформованих сотні років тому, та значною мірою повторює шлях «з варяг у греки».

Додаток 5
Картка самооцінювання
«РЕФЛЕКСИВНА МІШЕНЬ»

Глобальні проблеми людства

Людмила Ніколюк, учитель географії Коростишівського НВК
«Загальноосвітня школа І–ІІ ступенів – ліцей інформаційних технологій»
ім. Л. Х. Дарбиняна Житомирської області

Цільова група:

- учні 10 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- формувати уявлення про сутність, причини виникнення, особливості глобальних проблем людства та можливі шляхи їх розв'язання;
- систематизувати знання учнів про глобальні проблеми людства;
- сприяти розвитку екологічного мислення, ініціативності, лідерських якостей учнів;
- виховувати толерантність, повагу до різних культур, любов до світу, почуття відповідальності за його майбутнє.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- визначення понять «глобальні проблеми», «глобалістика», «глобалізація»;
- шляхи вирішення глобальних проблем;

розуміє

- наслідки глобалізації, сутність, причини виникнення, особливості кожної з проблем;

вміє

- показувати на карті «гарячі» точки і регіони планети, райони найбільшого забруднення довкілля;
- висловлювати власну думку на підставі

документальних матеріалів, поданої інформації, наявних знань;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати на себе відповідальність;
- виявляти ініціативність, лідерські якості, підприємницькі здібності.

Методи і техніки:

ситуативне моделювання;
створення колажу;
робота з інформаційними листами;
дискусія в групах;
робота в групах;
самооцінювання.

Обладнання:

свічка;
мультимедійне обладнання;
політична карта світу, атласи;
матеріали для створення колажів;
маркери, ручки;
аркуші А4;
інформаційні листи;
наліпки-емблеми.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Інструктивна картка.
Додаток 2. Інформаційні листи про сутність глобальних проблем.
Додаток 3. Зведена таблиця «Глобальні проблеми людства».
Додаток 4. Картки для оцінювання діяльності на уроці.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Об'єднайте учнів у 5 груп, запропонуйте кожній групі зайняти місце за окремим столом.
- 1.2. Під тихе звучання аудіозапису тривожного дзвону запаліть свічку та поясніть учням, що наприкінці уроку вони дізнаються, чому горить свічка.
(Свічка горітиме протягом усього уроку.)
- 1.3. Запропонуйте учням із наборів ілюстрацій та світлин створити колаж

«Такою ми хочемо бачити нашу планету». Поясніть, що представники кожної групи повинні будуть презентувати свій колаж біля дошки. Презентація колажу.

- 1.4. Використайте прийом «Кінозал». Запропонуйте учням переглянути відеоролик про глобальні проблеми людства та порвати колажі, які вони щойно створили. Зробіть відповідні висновки про те, чи всі групи змогли порвати свій колаж, та проведіть алегорію між діями учнів і діями людства з планетою.

- 1.5. Поясніть учням, що людство на межі зникнення. Як з часом згорить ось ця свічка, так і час нашого перебування на планеті скінчиться, якщо ми не будемо вирішувати назрілих проблем.

2. Основна частина

- 2.1. Повідомте учням мету уроку – визначити сутність, причини виникнення, особливості глобальних проблем людства та можливі шляхи їх розв'язання. Нагадайте, що глобальними проблемами вважаються тому, що вони стосуються всього людства, призводять до значних економічних і соціальних втрат, можуть загрожувати існуванню людської цивілізації, потребують співпраці в загальнопланетарному масштабі. З'ясуйте, чи всі учні розуміють поняття «глобалізація», «глобалістика», «глобальні проблеми». Учні записують термінологію в зошит.
- 2.2. Запропонуйте учням опрацювати в групах інформаційні листи (Додаток 1), що висвітлюють якусь глобальну проблему. Кожна група отримує на картці сформульовану глобальну проблему. Наголосіть, що кожна група повинна працювати за своєю інструктивною картою (Додаток 2), послідовно виконуючи всі пункти. Поясніть, що робота в групах дає навички доброго спілкування – слухання, аргументації, представлення доказів і презентації власної позиції. Нагадайте, що висновки роботи групи потрібно внести до зведеної таблиці «Глобальні проблеми людства» (Додаток 3). Попередьте, що на роботу учням відведено 20 хвилин.
- 2.3. Попросіть учнів підготуватися до виступу: розподілити ролі між учасниками групи. Простежте, щоб були задіяні всі члени групи.
- 2.4. Запросіть учнів до представлення результатів роботи своєї групи. Прислухайтесь до висновків, що зробили учні. Якщо потрібно, втручайтесь

і коректуйте думки учнів. Стежте, щоб учні інших груп записували почуту інформацію у зведену таблицю.

- 2.5. Запропонуйте учням вправу «Підприємець». Учні мають подумати й відповісти на запитання: «Які з глобальних проблем можна було б вирішити на економічному рівні?»
- 2.6. Проведіть інтерактивну вправу «Емблема». Запропонуйте учням прикріпити створені за інструктивними картками емблеми-символи на політичну карту світу, називаючи країни, для яких характерна саме ця проблема.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Проведіть вправу «Оціни діяльність на уроці»: запропонуйте учням заповнити картки самооцінювання та представникам груп підійти до головного комп'ютера і внести результати до програми. Прийміть дані від представників усіх груп. Покажіть на екрані підсумок уроку (% засвоєння матеріалу на уроці).
- 3.2. Підведіть підсумок уроку, запитайте учнів, що виявилось для них найскладнішим, а що було приємним. Заохочуйте їх, щоб вони поділилися своїми думками.
- 3.3. Висловіть свою думку щодо проведення уроку, діяльності груп, роботи кожного учня на уроці. Подякуйте за співпрацю. Прокоментуйте ідеї учнів щодо свічки, яка горіла протягом усього уроку. Висловіть надію, що людство почує наш заклик і зробить все для того, щоб зберегти нашу планету. І життя на планеті ніколи не згасне, як не згасла свічка на нашому уроці.
- 3.4. Оголосіть домашнє завдання: опрацювати зведену таблицю «Глобальні проблеми людства» та скласти есе на тему: «Ми не успадкували Землю від наших предків; ми беремо її в позику в наших нащадків».

Додаток 1 Інструктивна картка

1. Опрацювати інформаційний лист.	3. Скласти коротке звернення-заклик до людства.
2. Заповнити таблицю за такими пунктами:	4. Створити емблему – символ подолання проблеми.
– Сутність глобальної проблеми.	5. З'ясувати географічні аспекти глобальної проблеми.
– Причини виникнення глобальної проблеми.	
– Шляхи розв'язання.	

Додаток 2

Інформаційні листи

Проблема війни і миру

За 5,5 тис. років на Землі відбулося близько 15000 війн. З часом вони ставали все більш жорстокими. Якщо у XVII ст. всі війни у Європі забрали життя 3,3 млн чол., то у XVIII ст. – вже 5,4, а у XIX ст. – 5,7 млн. чол. Але найбільше людських втрат було у XX ст. Протягом двох світових війн та локальних конфліктів загинуло понад 100 млн. осіб! Нині у світі нагромаджено стільки зброї, що нею можна знищити людство кілька разів.

Глобальною проблема війни і миру стала з появою зброї масового ураження: спершу хімічної та бактеріологічної, а наприкінці Другої світової війни – ядерної. Саме застосування останньої унеможливило проведення локальної війни. Аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 р. підтвердила, що ядерна катастрофа не може бути місцевою. За розрахунками фахівців, після кількох ядерних вибухів на всій планеті за кілька тижнів розпочнеться «ядерна зима». Внаслідок пожеж попіл та отруйні гази закриють Сонце. За рахунок циркуляції атмосфери це явище пошириться по всій Землі. Настане «ядерна ніч», наслідком якої буде глобальне зниження t на $15-20^{\circ}\text{C}$. У таких умовах зникне все живе.

Офіційно у світі існують 5 країн, які мають право утримувати ядерну зброю на своїй території, – це так звані держави «ядерного клубу»: США, Росія, Китай, Франція та Великобританія. Вони мали б виступати гарантом миру та безпеки у світі. Ці країни були визнані ядерними у 1970 р. угодою про непоширення ядерної зброї. Проте останнім часом «неофіційними членами ядерного клубу» стали Індія, Пакистан та Ізраїль, які всупереч міжнародним нормам утримують на своїй території ядерну зброю. У 2005 році КНДР оголосила про наявність ядерної зброї на її території. Існують також «порогові» («навоклядерні») держави, які володіють технологіями виробництва цієї зброї і можуть її створити у найкоротші терміни. Серед них – Ірак, Іран, Південно-Африканська республіка, Японія, Тайвань, Бразилія, Аргентина. Це становить реальну небезпеку для людства. Після розпаду Радянського Союзу Україна разом із Казахстаном та Білоруссю відмовилася від утримування на своїй території ядерної зброї та оголосила про свій без'ядерний статус.

Окрім прямої загрози людству, військова сфера забирає величезну кількість матеріальних, фізичних та інтелектуальних сил, які

можна було б спрямувати на соціальний розвиток та подолання інших проблем. На військові потреби щорічно витрачається 1 трлн. доларів – саме стільки, скільки потрібно для подолання глобальних проблем. У військовій сфері та для її обслуговування працюють понад 100 млн. чол., що вдвічі перевищує населення України.

До середини 1980-х рр. існувала велика ймовірність застосування ядерної зброї через наявність двох ворогуючих систем: капіталістичної, уособленням якої були США, і соціалістичної, основу якої становив СРСР. У цей час у США навіть розроблялися проекти розміщення ядерної зброї на орбіті Землі, які одержали назву «зоряні війни». З розпадом СРСР відбувся перехід від конфронтації до співробітництва Заходу і Сходу. У 1994 р. країни НАТО схвалили програму «Партнерство заради миру», до якої приєдналися 24 держави, в тому числі й нейтральні Фінляндія, Швеція, а також Україна, Росія та ін. Але у 1990-х рр. гостро постала проблема локальних війн та конфліктів. Вони були викликані суперечками, що мають міжетнічний (Афганістан, Індія, Бангладеш, Нігерія, Чечня в Росії, Косово в Сербії та Чорногорії) або прикордонний (Фолклендські острови, між Китаєм і Тайванем, між Індією й Пакистаном, між Сомалі й Ефіопією, між Руандою і Демократичною Республікою Конго) характер. Часто буває важко провести межу між ними. Для врегулювання локальних конфліктів при ООН існують Рада Безпеки та військовий контингент «блакитні шоломи». У 1990-х рр. обмежений контингент ООН був присутнім у 17 країнах, у тому числі в Афганістані, Камбоджі, Анголі, колишній Югославії. Саме з останньої було найбільше біженців – 2 млн. чол.

Локальні конфлікти підтримуються світовою торгівлею зброєю. Нині найбільшу кількість військової техніки продають США, а купують бідні африканські країни. Останнім часом було докладено зусиль щодо зменшення міжнародної торгівлі зброєю, яка скоротилася вдвічі. Усі вжиті заходи залишають надію на реальність подолання проблеми війни і миру.

Завдання. Поміркуйте про російсько-українську війну на Донбасі: наскільки вона загрожує глобальній безпеці людства.

Сировинна й енергетична проблеми

Сировинна й енергетична проблеми мають

багато спільного. Вони виникли як глобальні проблеми у 1970-х рр. Тоді, за прогнозами найбільш песимістично налаштованих учених, до початку XXI ст. людство мало б вичерпати більшість руд кольорових металів, а до 2025 р. – майже всі види мінеральної сировини взагалі. Проте за останній час було відкрито та розвідано багато нових родовищ, набирає обертів видобуток корисних копалин з дна Океану. Однак це тільки відтермінування. Адже мінеральні ресурси є вичерпними і їхні запаси не відновлюються. Оскільки нині переважну частину електроенергії людство одержує на теплових електростанціях, що працюють на паливних корисних копалинах, очевидно, існує й енергетична проблема.

Сировинна та енергетична проблеми з часом усе більше загострюватимуться, адже нарощуються темпи розширення виробництва, що потребує все більшої кількості ресурсів та енергії. Зростає й кількість населення, якому потрібно все більше електроенергії у побуті. Тому стрімко збільшується обсяг видобутку корисних копалин, який подвоюється кожні 15-20 років. Одночасно погіршуються гірничо-геологічні умови розробки сировини. Найзручніші та найближче розташовані до поверхні шари корисних копалин уже вичерпані. Доводиться занурюватися вглиб надр або ж освоювати родовища у складних природних умовах: у пустелях, заполярних районах, на дні Океану. Але рано чи пізно і там ресурси закінчатся.

Які ж існують шляхи подолання цих проблем? Їх існує два: екстенсивний та інтенсивний. Перший, екстенсивний, передбачає пошук та освоєння нових басейнів та родовищ корисних копалин. Уже розпочато видобуток нафти, природного газу, кам'яного вугілля, розсипів металів та алмазів на шельфі. В майбутньому за допомогою підводного телебачення доведеться освоювати й ложе Океану. На далеку перспективу, за умов певного рівня розвитку техніки, необхідно буде освоювати мінеральні ресурси Місяця та інших планет Сонячної системи.

Другий шлях, інтенсивний, полягає у переході до якісно нових ресурсо- та енергозберігаючих технологій виробництва, зменшенні матеріаломісткості продукції. Крім того, необхідне комплексне використання сировини, тобто вилучення з неї всіх корисних речовин. Нині до 95% мінеральних ресурсів іде у відходи. Небезпечне марнотратство, чи не так?! Можна також здійснити пошук матеріалів-замінників, які б за властивостями не посту-

палися природній сировині. А в електроенергетиці – перехід до ширшого використання гідроенергетики та альтернативних джерел енергії.

Демографічна та продовольча проблеми

За давніх часів та в епоху Середньовіччя люди страждали від голоду. З розвитком торгівлі та переходом до машинного виробництва забезпечення продуктами харчування поліпшилося, проте й досі ця проблема набуває гостроти, особливо у зв'язку зі стрімким зростанням населення планети. Після Другої світової війни у 1945 р. було створено першу спеціальну організацію при ООН з продовольства та сільського господарства – ФАО (від англ. Food and Agriculture Organization, ФАО). Це міжнародна організація під патронатом ООН.

Скільки мешканців може прогодувати Земля і чи загрожує їй перенаселення? Вперше відповісти на ці запитання ще на початку XIX ст. намагався ірландський священик Мальтус, який стверджував, що населення планети зростає в геометричній прогресії, а виробництво продовольства – в арифметичній. Тому рано чи пізно ці графіки перетнуться і повсюдно настане голод. Мальтус бачив єдиний вихід у скороченні кількості населення, тому й виправдовував війни та голодомори як засоби стримування зростання людства.

Сучасний стан демографічної та продовольчої проблеми свідчить про їх складність. Нині демографічна проблема виявляється у двох аспектах: у високорозвинених країнах відбувається «демографічна криза», у країнах, що розвиваються, – «демографічний вибух».

Для подолання демографічної проблеми держави здійснюють демографічну політику, активну пропаганду серед віруючих (особливо мусульман, юдеїв та християн, у яких прославляються великі родини), підносять рівень освіченості людей.

За сучасними оцінками фахівців, Земля здатна прогодувати кілька десятків мільярдів людей. Проте стрімке зростання населення у країнах, що розвиваються, та примітивні технології сільськогосподарського виробництва призвели до проблеми недостатнього забезпечення населення продуктами харчування. У сучасному світі голодує понад півмільярда людей, а недоотримує необхідної кількості їжі ще близько 1 млрд. чол. Ареалами суцільного голодування стали більшість країн Африки, Латинської Америки, Азії. Особливо загрозливою є ситуація в державах із ризикованими умовами землеробства. Зокрема це Ефіопія,

Чад, Нігерія, Гаїті, Сальвадор, Болівія, Мальдіви, де середня забезпеченість мешканців їжею становить 80-85% від норм, рекомендованих ФАО.

Причини голодування у країнах, що розвиваються, пов'язані з їх бідністю, нестачею коштів на переобладнання сільськогосподарського виробництва, закупівлю добрив та нових високоврожайних сортів. До того ж із колоніальних часів вони вирощують технічні культури на експорт, часто з монокультурною спеціалізацією. При цьому продовольчих культур (першою чергою зернових) не вистачає. Напівфеодальні аграрні відносини на селі призводять до сильної роздробленості земельних ділянок, які не в змозі прогодувати великі родини.

У сучасних умовах вирішення продовольчої проблеми вбачається не у скороченні кількості населення. Для цього пропонують два шляхи. Перший передбачає збільшення посівних площ. Нині у сільському господарстві використовується менше половини можливих територій. Проте цей шлях має свої обмеження. По-перше, деякі країни вже мають високий рівень розораності земель (Індія, Бангладеш – до 90%). По-друге, переважно не використовуються незручні землі. Для їх освоєння потрібні занадто великі кошти, які відсутні в бідних країнах, що розвиваються. Інший шлях подолання проблеми – одержувати більше сільгосппродукції з освоєних площ. Це можливо завдяки багатьом методам, зокрема підвищенню родючості ґрунтів шляхом їх меліорації: зрошення, осушення, хімізації. Якщо повсюдно родючість земель підняти до рівня країн Західної Європи, то планета зможе прогодувати 10 млрд. чол. Слід запроваджувати й новітні досягнення селекції: нові сорти рослин та породи тварин. Аграрні реформи мають бути спрямовані на подолання феодальних пережитків на селі.

У деяких країнах почали синтезувати «штучну їжу» з натуральної сировини. Так, у США заміником м'яса та інших продуктів харчування стає соя, з якої одержують шинку, морозиво, чіпси тощо.

Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються

На територіях країн, що розвиваються, особливо різко виявляються всі глобальні проблеми людства. Маючи втричі більшу кількість населення, ці держави виробляють у 6 разів менше промислової продукції, ніж високорозвинені країни, а в перерахунку на душу

населення – у 15-16 разів менше. Тривалість життя тут невисока. Наприклад, в Ефіопії – 45 років, у Сомалі – 46, у Гаїті – 49, в Індії – 62. У країнах, що розвиваються, через хвороби, голодування та недоїдання, нестачу якісної питної води щорічно помирають 30-40 млн. чол. Тут безробітними є від 1/3 до 1/2 працездатних людей, а неписьменними – більше половини дорослого населення. Всі ці проблеми ще більше загострюються у зв'язку з величезним природним приростом населення. Крім того, на території країн, що розвиваються, не вщухають і міжетнічні конфлікти, що часто супроводжуються локальними війнами. Особливо яскраво всі ці проблеми виявляються в країнах Африки – найбільшньому регіоні сучасного світу.

Головною причиною відсталості більшості країн є їх колоніальне минуле. Колонізатори залишили у спадок низку складних болючих проблем: політичних, економічних, екологічних, соціальних.

З політичних проблем найхарактернішою є неузгодженість державних кордонів між сусідніми країнами.

Економічні проблеми країн полягають у жалюгідному стані їх господарства. Звільнившись політично, вони мають економічну залежність від колишніх метрополій. Їхнє господарство, як і колись, зорієнтоване на експорт дешевої сировини. Для розвитку власної економіки країнам, що розвиваються, слід закуповувати більш дорогі знаряддя праці. Через відсутність паритету (з лат. – рівність) цін на світовому ринку їх заборгованість розвинутих державам постійно зростає. Господарство країн, що розвиваються, часто є монокультурним, що робить їх залежними від зовнішньої торгівлі та кон'юнктури ринку.

У країнах, що розвиваються, вкрай загострилися екологічні проблеми: швидко виснажуються мінеральні ресурси, вирубуються ліси, деградують ґрунти, через недосконалі технології виробництва забруднюється навколишнє середовище.

До соціальних проблем, які посилюються великим природним приростом населення, належать голодування, неписьменність, безробіття.

Отже, в країнах, що розвиваються, віддзеркалюються всі глобальні проблеми, які можна розв'язати лише шляхом здійснення системи комплексних реформ у їх соціально-економічній сфері: проведення демографічної політики, створення власної обробної промисловості, ліквідація монокультури,

залагоджування міжетнічних конфліктів та зменшення військових витрат. Проте не все залежить від самих країн. На світовому ринку слід установити більш справедливий економічний порядок: переглянути ціни на сиро-

вину та готову продукцію. Матеріальна допомога високорозвинених країн не може бути головним чинником розв'язання гострих проблем найбільш небезпечних країн. Основний шлях їх розвитку – перебудова власного господарства.

Додаток 3

Зведена таблиця «Глобальні проблеми людства»

№ з/п	Назва глобальної проблеми	Сутність глобальної проблеми	Причини виникнення глобальної проблеми	Шляхи розв'язання глобальної проблеми
1.	Проблема миру і роззброєння			
2.	Демографічна проблема			
3.	Енергетична і сировинна проблема			
4.	Продовольча проблема			
5.	Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються			

Зведена таблиця «Глобальні проблеми людства» (зразок)

№ з/п	Назва глобальної проблеми	Сутність глобальної проблеми	Причини виникнення глобальної проблеми	Шляхи розв'язання глобальної проблеми
1.	Проблема миру і роззброєння	Загроза переростання локальних конфліктів у світову війну	Гонка озброєнь і нарощування арсеналів зброї масового знищення. Велика кількість регіональних військово-політичних конфліктів на національній або релігійній основі	Широкомасштабне розгортання антивоєнного руху. Переговори щодо скорочення та ліквідації найбільш небезпечної зброї. Миротворчі місії ООН, НАТО та інших міжнародних організацій
2.	Демографічна проблема	Високі темпи приросту населення в країнах, що розвиваються. Зниження кількості населення в економічно розвинених країнах	Демографічний «вибух», розквіт жебрацтва, збільшення кількості безробітних, неписьменних. Демографічна криза, депопуляція, старіння нації, перевищення смертності над народжуваністю.	Установлення допустимої межі кількості населення Землі. Застосування заходів, спрямованих на зменшення показників народжуваності, підвищення якості життя населення (освіта, здоров'я). Державна демографічна політика, спрямована на стимулювання народжуваності.
3.	Енергетична і сировинна проблема	Забезпечення людства енергією і мінерально-сировинними ресурсами	Через експлуатацію родовищ із більш складними умовами видобутку подорожчання сировини та енергії і всієї продукції господарства	Використання альтернативних джерел енергії. Перехід до матеріало- й енергозберігаючих технологій, комплексного використання сировини, створення безвідходного виробництва
4.	Продовольча проблема	Сьогодні на планеті голодують 500 млн. осіб, а ще 1 млрд. осіб постійно недоїдають; 2/3 людства відчують постійний дефіцит продуктів харчування	Географія виробництва продуктів харчування не збігається з географією споживання. Країни, що розвиваються, не мають можливості для закупівлі продовольства в достатній кількості.	Підвищення продуктивності сільського господарства. Контроль за темпами приросту населення. Освоєння біологічних ресурсів Світового океану. Упровадження економічних реформ у країнах, що розвиваються.
5.	Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються	Саме в країнах, що розвиваються, найбільше виявляється гострота продовольчої, демографічної, соціальних, економічних та екологічних проблем.	Рівень доходів на душу населення більшості країн, що розвиваються, набагато нижчий, ніж у розвинутих. Цей розрив не скорочується, а наростає.	Проведення демографічної політики, створення власної обробної промисловості, ліквідація монокультури, залагоджування міжетнічних конфліктів та зменшення військових витрат.

Формування підприємливості на позакласних заняттях із географії

Володимир Попов

Позакласна робота з географії в школі – складова навчально-виховного процесу та одна із форм організації дозвілля учнів. Вона дає широкі можливості для всебічного розвитку дитини її підготовки для життя в ринкових умовах, формування ключових компетентностей, в тому числі і підприємницької. Ця діяльність має відбуватися так, щоб активізувати творчість і ініціативність учнів.

У Європі підприємницьку компетентність трактують як здатність особистості втілювати ідеї в життя, як інтегровану якість, що базується на креативності, творчості, ініціативності, здатності до ризику, а також спроможності планувати та організувати діяльність, що сприяє досягненню окреслених завдань.

Методи організації діяльності школярів у позакласній роботі не завжди збігаються з методами організації діяльності учнів на уроці, оскільки їхній вибір визначено не тільки специфікою досліджуваного матеріалу (географічними знаннями), а й прагненням учителя зробити заняття цікавим, динамічним, з акцентом на діяльнісних підходах. Найбільш привабливими формами для цього є різні види ігрової діяльності, а саме: вечори, ділові ігри, вікторини, турніри.

Тому запропоновані позакласні заходи «Перспективи розвитку родовищ сланцевого газу в Україні», Сумщина туристична. Перспективи розвитку туризму на Сумщині», «Енергозбереження для всіх і кожного» радимо проводити у формі турніру та ділової

гри, які сприяють розв'язуванню економічних проблем, розвитку в учнів підприємницької компетентності.

Метою запропонованих позакласних заходів є формування життєвих навичок (що сприяють соціальному здоров'ю) як важливого компонента підприємницької компетентності:

- уміння слухати і чітко висловлювати свої думки;
- володіння невербальною мовою;
- адекватна реакція на критику;
- уміння допомагати та підтримувати;
- уміння бути «членом команди»;
- уміння визнавати внесок інших у спільну роботу;
- уміння адекватно оцінювати свої здібності та свій внесок у спільну діяльність;
- розвиток в учнів критичного мислення, дослідницьких, аналітичних, проектних умінь;
- виховання у школярів свідомого вибору, прагнення раціональності, ефективності та моральності рішень, відповідальності за їх прийняття, схильності до демократичного стилю взаємодії.

Висловлюємо вдячність педагогам Сумщини, які активно працювали над розробленням та апробацією поданих конспектів занять: *Марині Самофал* (Орлівський НВК: ЗОШ I-III ст. – ДНЗ), *Євгенію Бартошу* (Роменська ЗОШ I-III ст. № 5), *Світлані Філатовій* (КУ Сумська спеціалізована школа I-III ступенів № 17).

Енергозбереження для всіх і кожного

Світлана Філатова, учитель географії та економіки
КУ Сумська спеціалізована школа I-III ступенів № 17 м. Суми Сумської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- сформувати знання вихованців про принципи енергозбереження у побуті;
- розвивати вміння раціонально використовувати енергоресурси, енергозберігаючі побутові звички;
- формувати підприємницькі компетентності, використовуючи принципи енергозбереження.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення заходу учень
знає

- визначення понять «енергозбереження», «енергоефективність»;

розуміє

- роль енергії у житті людини;
- принципи енергозбереження для ведення успішної підприємницької діяльності;

вміє

- визначати основні екологічні та економічні переваги та недоліки побутових приладів;
- знаходити можливості поліпшення способів енергоспоживання;

може

- аналізувати статистичні дані;
- шукати оптимальні шляхи вирішення

проблеми;

- брати на себе відповідальність за прийняті рішення;
- спілкуватися, висловлювати свою думку, захищати її;
- аргументувати власну позицію;
- ефективно співпрацювати в колективі.

Методи і техніки:

«асоціативний куш»
твір-есе
ділова гра
робота в групах

Обладнання:

мультимедійний проектор з проекційним екраном
комп'ютер
електронні планшети (з можливістю виходу в Інтернет)
маркери, ручки
аркуші паперу формату А3, А4 (по 5 шт. кожного)
аркуш паперу формату А1 із символічним зображенням «Дерево емоцій»
кольорові аркуші паперу у формі кіл
картки п'яти кольорів (по 5 кожного кольору)

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Правила роботи в групах.
Додаток 2. Картки для вправи «Асоціативний куш».
Додаток 3. Схема «Будова есе».
Додаток 4. Інструкція для ділової гри.
Додаток 5. Інформаційні картки для ділової гри.

Хід заняття

1. Вступна частина

- 1.1. Нагадайте учням, що історію енергоспоживання людство розпочало з дбайливого використання поновлюваних джерел енергії, а згодом перейшло до безглуздої експлуатації невідновлюваних джерел. Швидкість, з якою ми витрачаємо невідновлювані джерела енергії, в багато разів перевищує час їх утворення. Тому так важливо подбати про їх економне використання.
- 1.2. Об'єднайте учнів у 5 груп по 5 осіб

і запропонуйте їм зайняти місця за окремими столами. Для об'єднання учнів у групи використовуйте картки 5 кольорів. Сформуйте групи за кольорами. На столах для кожної групи покладіть допоміжні матеріали (Додаток 1). Поясніть учням, що робота в групах потребує знань про алгоритм діяльності, який допоможе їм організувати свою роботу.

- 1.3. Запропонуйте учням ознайомитися з правилами роботи в групах (Додаток 1).

- 1.4. Проведіть з групами вправу «Асоціативний куш», використовуючи (Додаток 2).
- 1.5. Запропонуйте учням написати міні-есе на тему «Роль енергії у житті людини» (Додаток 3).
- 1.6. Надайте слово доповідачам від кожної групи.
- 1.7. Підведіть підсумки, наголошуючи, що без енергії наше життя неможливе і якщо ми хочемо добре жити, треба нарешті навчитися раціонально використовувати енергію, втілювати в життя принципи енергозбереження.
- 1.8. Повідомте учням мету засідання науково-дослідницької лабораторії – ознайомитися з поняттями енергозбереження та енергоефективності та розробити пропозиції енергозбереження у побуті.

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте учням самостійно ознайомитися з поняттями енергозбереження та енергоефективності, використовуючи електронні планшети для роботи в мережі Інтернет. Через 2 хвилини запитайте в учнів, чи зрозумілі їм ці терміни. Поясніть їх у разі необхідності.
- 2.2. Повідомте учнів, що далі вони будуть брати участь у діловій грі «Дослідники та раціоналізатори», яка допоможе проаналізувати можливості енергозбереження в побуті. Наголосіть, що кожен з учасників бере на себе відповідальність за ухвалені рішення і від їхньої праці залежатиме якість виконаного завдання.
- 2.3. Роздайте кожній групі відповідно до напряму дослідження підготовлені інформаційні картки та інструкції для

проведення ділової гри «Дослідники та раціоналізатори» (Додатки 4, 5). Поясніть, що кожна група має опрацювати матеріали та скласти пропозиції з енергозбереження у побуті (конкретні дії, норми поведінки, обґрунтований вибір та раціональна експлуатація побутової техніки тощо) за визначений час – 10 хвилин, після чого представити результати досліджень. Свої пропозиції необхідно записувати маркером на аркуші форматом А3.

- 2.4. Коли час вийде, надайте слово представникам кожної групи. Синхронно із презентацією роботи групи за допомогою мультимедійного проектора продемонструйте інформаційні картки кожної групи на проекційному екрані. При потребі заохочуйте інших учнів висловлювати власну думку щодо коректності наданих пропозицій, правильності формулювання принципів енергозбереження.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумки заняття. Запитайте в учнів, чи корисною була робота, чи дізналися вони чогось нового.
- 3.2. Запропонуйте учням вибрати із загальної кількості пропозицій ті, які можна застосовувати щодня і скласти перелік повсякденних «енергозберігаючих» звичок. Енергозберігаючі звички запишіть на постері.
- 3.3. Подякуйте учням за активність, акцентуючи увагу на конкретні якості, уміння учасників.
- 3.4. Запропонуйте учням стати в коло і за допомогою різнокольорових аркушів висловити свої почуття, емоції. При виході з аудиторії прикріпіть ці аркуші на символічне «Дерево емоцій», намальоване на аркуші формату А1.

Додаток 1 Як працювати в групах

Робота в групах дасть змогу вам набути навичок спілкування та співпраці.

Пропонуємо правила роботи в групах, які допоможуть вам організувати свою роботу.

1. Швидко розподіліть ролі в групі. Визначтесь, хто буде керівником, посередником, секретарем, доповідачем. Намагайтесь виконувати різні ролі.
Керівник (спікер):
 - зачитує завдання групи;
 - організовує порядок виконання;

- пропонує учасникам групи висловитись по черзі;
- заохочує групу до роботи;
- підбиває підсумки роботи;
- за згодою групи визначає доповідача.

Секретар:

- веде коротко і розбірливо записи результатів роботи своєї групи;
- як член групи має бути готовим висловити думку групи при підбитті підсумків або допомогти доповідачеві.

Посередник:

- стежить за часом;
- заохочує групу до роботи.

Доповідач:

- чітко висловлює думку, до якої дійшла група;
- доповідає про результати роботи групи.

- Починайте висловлюватися спочатку за бажанням, а потім по черзі.

- Дотримуйтесь правил активного слухання, головне – не перебивайте один одного.
- Обговорюйте ідеї, а не особи учнів, які висловили цю ідею.
- Утримуйтесь від оцінок та образ учасників групи.
- Намагайтесь дійти спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка і вона має право на існування.

Додаток 2

Вправа «Асоціативний кущ»

За одну хвилину записати в стовпчик якнайбільше слів, які асоціюються зі словом «енергія». Потім з першого стовпчика вибрати одне слово і записати в другий стовпчик всі слова, які асоціюються з ним (час обмежений). Аналогічно записуємо третій стовпчик.

Наприклад:

Школа

учитель

знання

однокласники

перерва

урок

Перерва

відпочинок

Їдальня

музика

гомін

спілкування

Музика

звук

інструмент

радіо

мелодія

пісня

Додаток 3

Есе – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на

вичерпне і визначальне трактування теми. Найважливіше для есе – ефектний початок та несподіваний й ефектний фінал.

Додаток 4

Інструкція для ділової гри

Скласти пропозиції із енергозбереження в побуті за конкретним напрямом дослідження:

- конкретні дії;

- норми поведінки;
- обґрунтований вибір;
- раціональна експлуатація побутової техніки.

Додаток 5

Інформаційні картки для ділової гри

Група 1. Напрямок дослідження – «Використання води»

Вид споживання води	Витрати води (л/люд./добу)
Приготування їжі та пиття	9
Щоденний туалет (чищення зубів, вмивання)	16
Ванна	49
Душ	27
Прання	42
Змивання унітазів	35

- Приблизно одну четверту частину енергії, яку споживають у побуті, використовують на підігрів води.
- На ванну потрібно 100-150 л. води, тоді як на економний душ – 8 літрів/ хвилину.

- Лічильник води коштує 200-300 гривень.
- Один кубічний метр води (водопостачання та водовідведення) коштує 5,01 гривні.
- Душ звичайного типу витрачає в середньому 26 л/хвилину при повному напорі

води і 10 л/хвилину – при звичайному, комфортному використанні душі. Сучасна енергозберігаюча душова насадка дає змогу зменшити витрати води в середньому на 50 % та значно знизити використання енергії.

6. Якщо з несправного крана витікає всього 10 крапель води за хвилину, то за рік втрачається 2000 літрів води.

7. Аератори, встановлені у водопровідних кранах, насичують воду повітрям і створюють враження, що вода іде широким струменем, тоді як насправді води використовується менше.

Група 2. Напрямок дослідження – «Використання побутових приладів»

Електроенергія у будинку використовується на освітлення, прання, охолодження продуктів та приготування їжі. Зростання електроенергії є результатом збільшення кількості електроприладів у побуті. Майже в кожному будинку є холодильник, пральна машина, морозильна камера, телевізор, пылесос. Все більш звичними стають сушарки, комп'ютери, кухонні комбайни, мікрохвильові печі тощо.

Загальне енергоспоживання складається з ефективності електричного приладу, кількості приладів і часу їх експлуатації.

Телевізори й інші прилади, що мають функцію «stand-by», споживають енергію навіть, якщо вони вимкнені за допомогою дистанційного керування.

Близько 10 % споживання електроенергії приходить на зберігання їжі в холодильниках і морозильниках. Купуючи найбільш ефективні холодильники, можна зменшити витрати електроенергії на 25 %. Економія в таких холодильниках досягається завдяки вдалому поєднанню товщини ізоляції і збільшенню ефективності охолоджуючої системи. По всій Європі серед виробників передової

побутової техніки введено маркування приладів за класом ефективності споживання енергії і деякими іншими показниками. Згідно з директивою Європейського Співтовариства, виробники холодильників і морозильних камер повинні вказувати дані про енергоспоживання і деякі інші технічні характеристики на спеціальній наклейці. Завдяки цій наклейці дані про прилади різних виробників можна легко порівнювати. Ділення на класи А, В, С, D, E, F, G показує, наскільки економно витрачає електроенергію даний прилад порівняно із середнім рівнем. Для порівняння в етикетці приводиться середнє значення витрат електроенергії. Прилади класів А, В найбільш економні. Енергоекономічність холодильників – глобальна проблема для всіх розробників нових моделей. Відповідно і ціни холодильників різних класів відрізняються приблизно на 25 %.

Ефективні пральні машини дають можливість зекономити значну кількість енергії. Прання при 60 градусах замість 90 дозволяє зекономити 30 % електроенергії, крім цього одяг буде менше зношуватись.

Енергоспоживання побутових електроприладів, кВт. / рік

Прилади	Робочий обсяг, л	Споживання, кВт / рік
Холодильники:		
– енергоефективні (клас А)	143	150
– менш енергоефективні (клас D)	143	266
Холодильники з морозильними камерами:		
– енергоефективні	232 +92	310
– менш енергоефективні	241+92	380
Морозильники:		
– енергоефективні	184	193
– менш енергоефективні	182	383
Пральні машини:		
– енергоефективні	5кг білизни	174
– менш енергоефективні	5кг білизни	240
Пральна машина з вбудованою сушаркою	5кг білизни	878

Група 3. Напрямок дослідження – «Освітлення»

Для комфортного існування людям потрібно світло. Найбільш розповсюджене джерело світла в будинках – лампи розжарювання або рідше – ефективніші люмінесцентні лампи з електронним баластом. За однакової світловидності вони використовують лише 20-30 % енергії, необхідної для стандартних лампочок розжарювання. Завдяки електронному баластові, що перетворює струм звичайної частоти 50 Гц на більш високочастотний, немає проблеми мерехтіння.

Світлі стіни відбивають 70-80 % світла, а темні – 10-15 %.

Компактні флуоресцентні лампи (КФЛ) можуть витримувати багаторазове ввімкнення та вимкнення світла. КФЛ потужністю 11 Вт дає стільки ж світла, скільки 60-ватна лампа розжарювання, а термін її придатності – 8000 годин, тоді як лампи розжарювання – тільки 1000 годин.

Джерело світла	Потужність джерела освітлення, Вт	Освітленість, люкс (Лк)	Ефективність освітлення, Лк / Вт
Лампа розжарювання:			
– довгострокової дії	60	468	7,8
– матова, звичайна	60	730	12,1
– галогенна	50	950	19
Люмінесцентна:			
– звичайна	27	1150	42,5
– люкс	27	1450	53,7
– суперлюкс	27	100	37,0
– компактна довга	14	900	64,0
КФЛ (призматична)	13	600	46
Ртутна – галогенна	48	2400	50

Група 4. Напрямок дослідження – «Обігрів приміщень»

Ми живемо у прохолодному кліматі і тому змушені придумувати штучні методи збереження тепла у приміщенні.

Українські стандарти передбачають комфортну температуру всередині приміщень 18-20°C. На опалення приміщень витрачається четверта частина палива, що споживається в країні, з них 80 % – на обігрівання будинків.

Різні матеріали мають різну теплопровідність. Повітря є поганим провідником і може використовуватися як ізолятор між склом або в стінах. На втрати тепла через стіни припадає 10-30% усіх витрат тепла в квартирі, і 30-50% усіх витрат будинку. Часто в стінах будинків

утворюються «мости холоду» – погано утеплені місця, через які тепло виходить.

Скло з теплозахисним покриттям або друге вікно з одношаровим склом зменшує втрати тепла на 20-30%; подвійне заклеєне вікно – на 40%; вікно з подвійним склом та теплозахисним покриттям – на 40-50%; вікно з потрійним склом та теплозахисним покриттям – на 65%.

Підвищення температури в приміщенні на 1°C збільшує витрати на теплову енергію на 6%. Фарбування радіаторів олійними фарбами знижує тепловіддачу на 8-13%, а цинковими білилами підвищує її на 2,5%.

Група 5. Напрямок дослідження – «Приготування їжі»

Електроенергія – не найкращий вид енергії для приготування їжі, тому краще використовувати газ. Газ кращий і з енергетичного погляду. На перший погляд, ефективність електричної і газової плит приблизно однакова. Але оскільки електрика в основному виробляється на вугільних електростанціях, то ефективність електричної плити – 20%.

Споживання електроенергії, а звідси, і первинне енергоспоживання, можна понизити, використовуючи газ. Але можна кип'ятити

воду в електричному чайнику із вмонтованим нагрівальним елементом, який значно зменшує електровитрати.

Температура кипіння не перевищує 100°C, тому їжу можна приготувати незалежно від того, кипить вона на великому вогні, чи маленькому.

Закритий посуд під час приготування їжі запобігає втраті води.

Зайва кількість води під час приготування їжі призводить до втрат енергії.

Перспективи розробки родовищ сланцевого газу в Україні

Євгеній Бартош, учитель географії та економіки
Роменської ЗОШ І-ІІІ ст. № 5 Роменської міської ради Сумської області

Цільова група:

- різновікова група учнів 9-11 класів

Тривалість:

- 1 год. 25 хв.

Мета:

- з'ясувати переваги та недоліки видобутку сланцевого газу в Україні;
- формувати навички критичного сприйняття інформації та ведення наукової дискусії, висловлювати та аргументувати свої думки, використовувати різні джерела інформації, його аналіз та структурування;
- розвивати серед учнів підприємницьку культуру, а також компетентності, необхідні для досягнення успіху в бізнесі або професійній кар'єрі;
- виховувати раціонального споживача використання природних ресурсів;

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення заходу учень
знає

- особливості функціонування галузей паливної промисловості та ринку енергоносіїв;

розуміє

- наявність технологічних особливостей кожного виду підприємницької діяльності, принципи функціонування економіки та складність реалізації проектів розвитку окремих територій та галузей;

вміє

- здійснювати пошук та аналіз інформації, зібраної в різних формах, використовувати інформаційно-комунікаційні технології;

- аналізувати суспільні наслідки виробничих процесів;
- оцінювати соціальні явища, свої сильні та слабкі сторони у діяльності, ризики розпочатої справи;

може

- спілкуватися з іншими людьми, ефективно співпрацювати у групі, аргументувати власну позицію;
- вирішувати конфлікти і проблеми;
- розвивати свої творчі здібності та уяву.

Методи і техніки:

доповідь
опонування
робота з традиційними та електронними джерелами інформації
парна та групова дискусія
рольова гра.

Обладнання:

мультимедійний проектор
5 ноутбуків, з них чотири з можливістю виходу в Інтернет за столами для команд
4 електронні планшети (бажано з можливістю виходу в Інтернет).

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Опис правил дискусії, суперечки та регламент – 5 екземплярів;
- Додаток 2. Картки з інструкціями для рольових груп – 4 екземпляри;
- Додаток 3. Інструкція для голови географічного товариства;
- Додаток 4. Роздруковані базові матеріали з теми (за вибором учителя) – 16 примірників;

Хід заняття:

1. Вступна частина

- 1.1. Повідомте учням мету засідання учнівського географічного товариства – визначити перспективи, недоліки та переваги видобутку сланцевого газу в Україні. Акцентуйте важливість цього питання в контексті досягнення Україною енергетичної незалежності і неоднозначності будь-якого втручання в природне середовище.

- 1.2. Надайте слово голові учнівського географічного товариства для оголошення загальних правил проведення дискусій, суперечок (Додаток № 1), особливостей регламенту та своїх функцій: оголошення етапів, контролю за дотриманням регламенту. Домовтеся, що асистента фіксує маркером на дошці найцікавіші думки й аргументацію ідей кожної групи під час гри-змагання. Ці

записи повинні насамперед відображати результати колективних досліджень та дискусії: чи доцільно все-таки видобувати сланцевий газ, які обов'язкові застереження повинні бути враховані при погодженні на його видобуток, чи вирішить видобуток сланцевого газу проблему енергетичної незалежності України, чи виконуватимуться умови сталого розвитку тощо.

- 1.3. Об'єднайте учнів у чотири групи-команди (бажано рівноцінні – по чотири учасники в кожній), оберіть з ними голову географічного товариства (якщо його немає на постійній посаді) та призначте йому асистента (у разі більшої кількості учасників заходу забезпечте голову товариства більшою кількістю асистентів – це дасть їм змогу активніше добирати елементи для фіксування і виникне фактично ще одна рольова група), простежте, щоб кожна група зручно розмістилася за окремим столом (кожен стіл із комп'ютером чи ноутбуком, що має доступ до Інтернету, та планшетом для користування електронною інформацією) так, щоб їй було зручно вести обговорення інформації та формулювати колективну думку. На кожному столі повинен бути для кожного учня екземпляр базової роздрукованої інформації (Додаток 4).

- 1.4. Акцентуйте увагу на тому, що кожна група – це команда, яка має діяти максимально узгоджено та передбачає підтримку одних членів іншими. Перша група – «економісти» (доповідачі), друга група – «екологи» (опоненти), третя група «технологи» (рецензенти), четверта – «фінансисти» (спостерігачі-контролери). Простежте, щоб розподіл учасників між групами не порушував вікових особливостей та не провокував нерівноцінності складу з погляду базової підготовки та економічної ерудиції. Забезпечте кожну з них інструктивними картками рольових груп для діяльності (Додаток 2). У разі, якщо учасники не мають досвіду участі в таких заходах, доцільно окремим учням чи групі учнів дати випереджальне домашнє завдання для підготовки матеріалів з цієї теми. Якщо значна частина учнів має досвід участі, наприклад, в економічних чи географічних турнірах, варто обмежитись повідомленням лише загальної теми обговорення, що забезпечить вищий рівень імпровізації. Функції рольових груп (докладно роз-

криті в інструкціях, Додаток 2):

- «економісти» – доповідають про вигоди, які може отримати Україна від видобутку власного сланцевого газу;

- «екологи» – повинні намагатися довести хибність економічного обґрунтування проекту та навести докази екологічної небезпеки видобутку сланцевого газу, сумнівність економічного обґрунтування, вказати економічні еквіваленти можливих екологічних збитків;

- «технологи» – рецензують виступи попередніх груп, насамперед опонентів, повинні підтвердити або спростувати технологічну можливість запропонованих економістами проектів та можливі екологічні наслідки, можуть запропонувати технологічні рішення, якщо вони не розкриті економістами у своєму виступі;

- «фінансисти» – акцентують увагу на реальній фінансовій забезпеченості проектів, доцільності та привабливості інвестицій, переводять усі можливі аспекти у грошовий вимір.

- Пам'ятайте, що Ви під час перебігу гри маєте виконувати функції консультанта для голови географічного товариства та його асистента. У разі суперечки всередині команди відповідальність за її вирішення повинен брати капітан (якщо він про це забувся, ви можете про це йому нагадати). Якщо конфлікт виник між двома командами, залучіть до його розв'язання третю сторону або голову товариства.

- 1.5. Надайте короткий проміжок для структурування групи (обрання капітана, відповідальних за інформаційне забезпечення, оформлення презентації, аналіз друкованих матеріалів – тобто є окрема роль для кожного члена команди). Презентація обов'язкова тільки для «економістів», для «екологів» та інших можна обмежитись тільки електронними ілюстраціями аргументів, що потребують візуального підтвердження. У разі недостатньої практики створення презентацій, учні можуть зробити їх заздалегідь, а під час гри тільки систематизувати та інтегрувати зміст.

2. Основна частина

- 2.1. Оголосіть період для підготовки виступів, аналізу друкованих, електронних матеріалів, пошуку додаткової інформації та ілюстрацій в Інтернеті (20 хв.).

Під час цього етапу проведіть короткий інструктаж асистента. Для гарантії усвідомлення ним усної інструкції (письмова буде тільки відволікати його увагу), допоможіть йому сформулювати перший запис під час доповіді першої групи.

- 2.2. Передайте функції ведення гри голові географічного товариства за інструкцією (Додаток 3). Це дасть Вам змогу передати йому частину обов'язків ведучого і вивільнить час для усвідомлення перебігу самої гри. (Ваше втручання доцільне тільки тоді, якщо логіка розвитку подій стає непередбаченою регламентом. Якщо результати дискусій та висновки не збігаються з Вашими поглядами, ні в якому разі не нав'язуйте свої думки – кінцеві оцінки виставить життя).
- 2.3. Подальшу роботу голова географічного товариства проводить у такій послідовності:
 1. Надайте слово представникові групи «економістів» для доповіді та її ілюстрації презентацією (7 хв.).
 2. Дайте можливість учасникам групи «екологів» обговорити прослухану доповідь, систематизувати свої контраргументи (2 хв.).
 3. Надайте слово «екологам» для спростування аргументів «економістів» (5 хв.).
 4. Вислухайте аргументи «економістів» на захист своєї позиції та спростування контраргументів суперників (5 хв.).
 5. Організуйте колективне обговорення та дискусію між учасниками обох груп (5 хв.).
 6. Надайте слово представникові групи «технологів» для рецензування виступів та технологічного обґрунтування запропонованих ідей (4 хв.).
 7. Оголосіть колективну дискусію для визначення технологічності запро-

понованих групами ідей та визначення рівня аргументованості позицій сторін (5 хв.).

8. Надайте слово представникові групи «фінансистів» для фінансового аналізу запропонованих ідей (4 хв.).

- 2.4. Поверніть функції ведучого собі (голова товариства повинен одержати час для систематизації зафіксованих асистентом ідей і важливих положень та аргументів). Залучіть учасників усіх груп до визначення коректності наведених аргументів і оцінки рівня діяльності всіх груп: кожна група повинна рангово (за трибальною шкалою) оцінити інші групи, тобто визначити ту, що була найкращою (3 бали), посередньою (2 бали), найслабшою (1 бал). Переможницею слід визначити ту групу, що набрала найбільшу кількість балів від своїх суперників. У разі рівної кількості балів перевагу отримує команда, яка має більше зафіксованих на дошці аргументів та ідей, але їх підрахунок можливий тільки після наступного етапу, коли будуть вилучені помилкові (7 хв.).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Проведіть колективний аналіз виділених та систематизованих головою географічного товариства та його асистентом ідей, положень та аргументів кожної групи. Допоможіть сформулювати загальний висновок, якщо визначений учасникам гри виявився недостатньо коректним (4 хв.).
- 3.2. Оцініть результативність гри, виявіть найкращих, на ваш погляд, учасників та групу, але не протиставляйте свою думку результатам командного голосування (якщо вони не збігаються), а просто вкажіть на можливу іншу інтерпретацію результатів (2 хв.).
Порекомендуйте тим, хто хоче більше знати про сланцевий газ, звернутися до сайту: <https://www.google.com.ua/search?q=новости+сланцевий+газ>

Додаток 1

Правила дискусії, суперечки та регламент

Правила дискусії

1. Відверто висловлюйте думки.
2. Поважайте погляди всіх членів дискусії.
3. Слухайте інших, не перебиваючи.
4. Не говоріть занадто довго та занадто часто.
5. Водночас має говорити лише одна особа.
6. Дотримуйтесь позитивних ідей та стосунків.
7. Не критикуйте себе та інших.
8. Незгоди й конфлікти відносно ідей не повинні бути скеровані на конкретну особу.

Правила ведення суперечки

1. Починайте заперечувати тільки тоді, коли ви впевнені, що думка співрозмовника дійсно суперечить вашій.
2. Спочатку наводьте тільки сильні доводи, а про слабкі говоріть після і ніби мимохідь.
3. Спростовуйте фактами, показом того, що теза протилежної сторони не випливає з аргументів чи що висунута опонентом теза не доведена. Можна показати хибність висловленої думки чи аргументів, спираючись на те, що висновки, які випливають з них, суперечать дійсності. Не наполягайте на запереченні доводів опонента, якщо вони ясні й очевидні.

4. Стежте за тим, щоб у ваших міркуваннях не було логічних помилок.
5. Під час суперечки намагайтеся переконати, а не уразити опонента, пам'ятаючи, що повага до чужих переконань не тільки ознака поваги до чужої особистості, але й ознака широкого і розвинутого розуму.
6. Умійте зберігати спокій і володіти собою.

Регламент

1. Виступ доповідача – до 7 хвилин.
2. Виступ опонента – до 5 хвилин.
3. Захист своєї позиції – до 5 хвилин.
4. Виступи рецензента та спостерігачів-контролерів – до 4 хвилин.
5. Дискусії – до 5 хвилин.

Додаток № 2**Інструктивні картки рольових груп****Команда «економістів»**

- 1) поясніть суть поняття сланцевого газу, його відмінності від традиційного;
- 2) розкажіть про перспективні регіони України, виявіть найбільш перспективні родовища;
- 3) охарактеризуйте вигоди, які може отримати Україна від видобутку власного сланцевого газу;
- 4) визначте, як видобуток сланцевого газу вплине на енергетичну незалежність країни.

Команда «екологів»

- 1) спробуйте довести хибність економічного обґрунтування проекту;
- 2) наведіть докази екологічної небезпеки видобутку сланцевого газу;
- 3) знайдіть аргументи, що поставлять під сумнів економічне обґрунтування;
- 4) спробуйте знайти економічний вимір можливих екологічних збитків (вартість очищення вод, їх ринкова ціна при реалізації споживачам, можлива втрата рибних ресурсів поверхневих водойм);
- 5) виявіть можливі наслідки на поширення певних захворювань, збитки від втрати працездатності, витрати на лікування.

Команда «технологів»

- 1) дайте рецензію аргументам екологів, визначте, наскільки вони відображають технологію видобутку;
- 2) визначте, наскільки аргументи екологів спираються на реальні дані;
- 3) спробуйте відділити емоційну та наукову складову екологічного опанування;
- 4) підтвердьте або спростуйте технологічну можливість запропонованих економістами проектів;
- 5) визначте, чи повний перелік екологічних наслідків прозвучав у виступі екологічних опонентів;
- 6) запропонуйте технологічні рішення, які не розкриті економістами у своєму виступі.

Команда «фінансистів»

- 1) проаналізуйте реальність проекту з погляду фінансової доцільності та прибутковості;
- 2) визначте реальні можливості фінансового забезпечення проектів;
- 3) виявіть інвестиційну привабливість;
- 4) запропонуйте шляхи збільшення надходження інвестицій;
- 5) спробуйте перевести усі можливі складові проблеми у грошовий вимір;
- 6) оцініть етичність грошової оцінки аспектів проблеми.

Додаток № 3**Інструкція-регламент для голови географічного товариства**

- 1) доповідь представника команди «економістів» (7 хв.);
- 2) узгодження «екологами» своїх контраргументів у команді (2 хв.);
- 3) опонування «екологами» доповіді «економістів» (5хв.);
- 4) аргументи «економістів» на захист своєї позиції та спростування контраргументів

- суперників (5 хв.);
- 5) дискусія між учасниками груп «економістів» та «екологів» (5 хв.);
- 6) виступ представника групи технологів для рецензування опонування та запропонованих ідей (5 хв.);

- 7) колективна дискусія для визначення технологічності запропонованих групами ідей та визначення рівня аргументованості позицій сторін (5 хв.);
- 8) фінансовий аналіз запропонованих ідей представником команди «фінансистів» (5 хв.).

Додаток № 4

Базові матеріали з теми

«Перспективи розробки родовищ сланцевого газу в Україні»

Сланцева революція

Сланцева революція, яка розпочалася у США, вже суттєвим чином змінила транспортні потоки природного газу в світі. Обсяги видобування сланцевого газу в США впродовж останніх двадцяти років зросли у 12 разів (з 7,6 млрд. м³ у 1990 році до 93 млрд. м³ у 2009 році), вартість його видобутку, навпаки, скоротилася з 240 \$ за 1000 м³ до 110 \$ за 1000 м³. США відмовилися від імпорту північно-африканського та близькосхідного скрапленого газу, змусивши експортерів спрямувати свої потоки до Європи. Як наслідок, це призвело до падіння спотових цін на природний газ та скорочення частки «Газпрому» у загальному споживанні ЄС з 25 % до 23 %. І це тільки початок.

Технології видобутку газу із сланцевих порід, які стали дійсним технологічним проривом, отримали стрімкий розвиток у США. Якщо до цього додати достатньо велику кількість видобувних та сервісних компаній з їх спеціалістами, напрацьований унікальний досвід буріння в сланцевих пластах, то можна говорити про появу нової підгалузі в газовому бізнесі, яка готова експортувати свої «ноу-хау» по всьому світу.

Канада, Австралія та Аргентина вже розпочали промисловий видобуток сланцевого газу. Великі сподівання щодо розвитку сланцевого видобутку має Китай, де загальні обсяги покладів доступних для видобутку оцінюються у

36 трлн м³, та Польща, яка вже у 2007 році розпочала перші роботи в цій сфері.

Крім Польщі, потенційно перспективними регіонами видобутку сланцевого газу в Європі вважають Францію, Австрію, Німеччину, Нідерланди та Велику Британію.

Перспективи видобутку сланцевого газу в Україні

Загальні запаси сланцевого газу наразі точно невизначені, але за попередніми оцінками,

лежать у діапазоні від 1,2 до 7,0 трлн м³. За запасами сланцевого газу Україна посідає 4 місце в Європі після Польщі, Франції та Норвегії.

У 2012 році Україна провела 3 конкурси на укладення угод про розподіл продукції (УРП) для трьох перспективних ділянок можливого видобутку газу: Юзівській (Харківська та Донецька області) – переможцем конкурсу стала англо-нідерландська фірма Shell, яка 24 січня 2013 року підписала УРП з Урядом України на 50 років та буде інвестувати й видобувати сланцевий газ; Олеській (Львівська та Івано-Франківська області) – переможцем конкурсу стала американська фірма Chevron; Скіфській (глибоководний шельф Чорного моря) – переможцем конкурсу став консорціум фірм на чолі з американською ExxonMobil (40%), Shell (35%), австрійської OMV в особі румунської «доньки» Petrom (15%) та НАК «Надра України» (10%).

Проблеми видобутку сланцевого газу

Перша з них – екологічна. Техногенні впливи на природу при розвідці та видобутку більш масштабні, ніж при освоєнні традиційних вуглеводневих родовищ.

У США, які стоять на передових позиціях у світі із сланцевого газу, його видобувають в малонаселених районах. Досвід США неможливо повторити в Європі. Порівняно з районами видобутку сланцевого газу у США, в Європі щільність населення набагато вища, тут діє більш жорстке природоохоронне законодавство.

У густонаселеній Україні важко знайти територію, де було б можливо без шкоди для екології розгорнути масштабні бурові роботи – по три свердловини на квадратний кілометр – з використанням величезної кількості води, піску і шкідливих хімреагентів.

Тільки третина бурових розчинів очищається на поверхні, але і після очищення вода

цих розчинів залишається небезпечною для людей. Велике навантаження на навколишнє середовище буде здійснювати важкий технологічний транспорт.

Друга проблема – слабка геологічна вивченість запасів сланцевого газу. Його світові ресурси оцінюються 200 трлн м³. Порівняно із світовими прогнозними запасами традиційного газу – 145 трлн м³, за теплотворною здатністю вони становлять менше половини зазначеної цифри.

Ресурси сланцевого газу в Україні за оцінками різних авторів оцінюються в широких межах – 1,5-2,5 трлн м³, 2-32 трлн м³, а Міністерство екології та природних ресурсів України наводить цифру 60 трлн м³.

У найбільш перспективному регіоні Прикарпаття запаси сланцевого газу за оцінками різних дослідників відрізняється дуже сильно – від 2 до 30 трлн м³. Значні ресурси прогнозуються у прикордонній частині України та Молдови.

Теоретична оцінка ресурсів сланцевого газу і реальна оцінка його видобувних запасів – різні речі. Тільки дорогі тестові свердловини можуть оцінити промислові запаси газу прогнозних площ.

Третя проблема – собівартість видобутку сланцевого газу. США є абсолютним монополістом дорогого розвідувального та видобувного обладнання та нових технологій, тому для розвитку робіт в Європі треба все везти з-за океану. Існуючі показники вартості видобутку сланцевого газу недостатньо надійні.

Середня щільність видобувних запасів навіть на великих його родовищах становить всього 3-10 млн. м³/км². Звичайна газова свердловина з традиційною пасткою видобуває такий обсяг за місяць, а потужна – за тиждень. Працюють ці свердловини від 15 до 50 років.

Сланцеві свердловини працюють недовго, тому для підтримки рівня видобутку необхідно часто проводити гідророзриви і споруджувати нові дороги свердловини. Буріння однієї «сланцевої» свердловини у Польщі коштує 20 млн. дол.

Проблемні питання щодо видобутку

- Які хімічні речовини будуть застосовуватися у цьому процесі?
- Які існують гарантії, що вони не забруднюватимуть сільськогосподарські землі та не шкодитимуть здоров'ю українських громадян?

- Які об'єми води забиратимуться з річок та підземних джерел води?
- Що робитимуть міжнародні компанії з відпрацьованими забрудненими водами? Чи вони будуть утилізувати їх на поверхні? Яким чином вони будуть запобігати негативному впливу солей з підземних вод у сланцевих формаціях на сільськогосподарські землі?
- Якщо відпрацьовані води будуть повторно закачуватися під землю, чи спричинить це землетруси, як це було у Великобританії та Сполучених Штатах? Чи ці землетруси спричинять зараження питної води у водоносних шарах?
- Наскільки сильним буде негативний вплив на якість повітря летких органічних сполук?
- Наскільки ще погіршиться екологічний стан у вже забруднених східних регіонах України?
- Скільки вантажівок проходитиме через міста і села щогодини, перевозячи матеріали, необхідні для технологічного процесу? Хто платитиме за пошкодження доріг? Яке забруднення спричинятимуть ці вантажівки?
- Якщо не діятиме екологічне законодавство, чи існуватиме ризик для національних парків, природно-заповідних зон та дикої природи?
- Яку суму коштів уряд вимагатиме від міжнародних компаній як «заставу» для гарантування компенсації за завдану шкоду і оплату за закриття свердловин після того, як увесь газ буде викачаний.

«Золоті правила золотого століття природного газу»:

- правильне планування, ведення діалогу з місцевими громадами, мешканцями перед початком розробок;
- оперативне реагування на скарги, вихідне оцінювання екологічних показників та постійний моніторинг їх зміни;
- збір та оголошення оперативних даних про обсяги використання води, обсяги та характеристики стічних вод, можливих викидах в атмосферу, інформації про хімічні добавки, що використовуються, обсяги використання гідророзривів тощо;
- переконання, що і місцеві громади отримують економічну вигоду при видобутку;
- повну прозорість вибору місць для свердловин;
- правильне використання геологічних даних для вибору місць буріння та гідророзривів;

- ізоляція свердловин та запобігання витоків;
- врахування загальних ефектів від численного буріння на навколишнє середовище;
- забезпечення високих експлуатаційних стандартів, стимулювання інноваційної діяльності та технологічного удосконалення;
- переконання, що плани реагування на надзвичайні ситуації є надійними та відповідають масштабам ризиків.

Собівартість видобутку сланцевого газу

У Росії собівартість видобутку газу становить 20 дол., в Україні – 25 доларів. У США були прийняті закони, які надали певні пільги добувачам сланцевого газу.

Потрібно більше 10 млрд. дол. інвестицій і близько семи років, щоб Україна могла замі-

щати російський газ сланцевим газом власного видобутку.

У США товщина сланцевого пласта родовищ становить 50-500 метрів, і сланці мають високий вміст органічних речовин – до 40 %. Тут діяло 4 200 видобувних свердловин сланцевого газу, і обсяг видобутку у 2009 році сягав 48 млрд. м³. Собівартість видобутку становить 150-180 дол. за тис. м³. Термін рентабельного видобутку свердловини – до року.

Ситуація в Україні: товщина пластів становить 0,5-3 м, що в 300 разів менша, ніж у США. Глибина залягання – 50-500 м. Вміст органічних речовин – до 20 %. При таких вихідних параметрах собівартість видобутку сланцевого газу за технологією гідророзриву і підземної газифікації сягне 500-900 дол. за тис. м³.

Економіка

Уроки економіки з підприємницьким тлом: методичні поради

Лариса Шелюк

Мої учні будуть дізнаватися про нове не від мене.
Вони будуть відкривати це нове самостійно.
Моя головна задача – допомогти їм розкритися.
Й. Г. Песталоцці

Відповідно до «Концепції загальної середньої освіти», перед учителем економіки стоять високі завдання – реформувати навчання економіки так, щоб акцентувати увагу учнів на розумінні економічних явищ, взаємодії економічних систем, навчити дітей засад ринкової економіки, ощадного ведення господарства тощо.

Компетентнісно орієнтована освіта, до якої ми прагнемо, спрямована на практичні результати, досвід особистої діяльності, вироблення світоглядних орієнтирів, що зумовлює принципові зміни в організації навчання, добір нових методів, підходів і технологій.

Формувати підприємницьку компетентність учителів економіки легше, ніж учителів інших предметів. Економіка – наука про економічні відносини між системами, людьми, державами. Тому природно, що перед учнем постають запитання: чому одна країна має вищий рівень розвитку, ніж інша? Які чинники сприяють розвитку економічних систем? Який потенціал має Україна, щоб бути економічно розвинутою державою? Засвоєні при цьому економічні знання у формі фактів, уявлень, понять, закономірностей, теорій, а також сформовані вміння й навички дають змогу школярам усвідомлено орієнтуватись у соціально-економічних, суспільно-політичних подіях своєї держави та світу в цілому, а також розуміти ті закономірності, з якими дитина стикається щоденно (реклама, конкуренція, інфляція тощо).

Однак формування підприємницької компетентності не обмежується лише змістом навчальних програм з економіки. Істотну роль у цьому процесі відіграють методи, які добирає вчитель, щоб сформувати різні компетентності, зокрема й підприємницьку. Саме завдяки різним формам роботи на уроках економіки можна формувати підприємливість та інноваційність.

Перед вивченням нової теми вчитель створює проблемні ситуації, намагається викликати у дітей здивування. На початку уроку використовує нескладні інтерактивні вправи – «Мозковий штурм», «Мікрофон», «Коло ідей» тощо. Повідомлення, словесно оформлене устами учнів, під час мотивації навчальної діяльності стає своєрідним «містком» для розуміння нового.

Підприємливість варто розвивати за допомогою роботи в групах і парах. Така навчальна діяльність формує відповідальність за спільний результат. А ще навчає учнів співпрацювати – спілкуватися між собою, бути лідерами й підлеглими, дискутувати, переконувати, відстоювати свої позиції, йти на компроміс тощо. Щоб заохотити до активності й почути думку кожного учня, вчителі економіки впроваджують такі техніки, як «Метаплан», «Продовж речення», «Оксфордські дебати», дискусії тощо.

Викликають зацікавленість до вивчення предмету такі творчі завдання: «Доповни сюжет», «Лист-звернення», «Залиш останнє слово для мене» тощо.

У своїй педагогічній діяльності вчителі дуже часто використовують різні форми ігрових технологій. На уроках, де впроваджують гру, немає одноманітності, монотонності; створюються умови для всебічного розвитку дитини, її здібностей. Дуже ефективними для розвитку підприємницьких якостей є рольові ігри, які допомагають учням уявити себе експертами в якійсь сфері, продемонструвати свої знання, вміння, часто здобуті завдяки методу випереджувальних завдань.

Метод проектів вважається основною технологією формування ключових життєвих компетентностей учнів, зокрема й підприємницької. Адже діти, працюючи над створенням проектів, навчаються критично мислити,

чітко усвідомлювати, де і як можна застосовувати набуті знання, генерувати нові ідеї, бути комунікабельним, постійно самовдосконалюватися.

Конспекти занять з економіки, запропоновані в цій книжці, допоможуть учителям свідомо підходити до творення підприємницького тла на цих уроках, що підвищить рівень досягнень учнів і дасть їм змогу навчатись ефективніше: *не кожен мріє стати економістом, однак кожен хоче стати успішною людиною.*

У рамках українсько-польського проєкту «Уроки з підприємницьким тлом»

над написанням конспектів уроків з економіки активно працювали вчителі Житомирщини й Миколаївщини, а саме: *Олена Нікіфорова* (Казанківська ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 Казанківського району), *Людмила Паламарчук* (Врадіївська районна гімназія) – Миколаївської області, *Людмила Левківська* (Кирданівська ЗОШ Овруцького району), *Ольга Самчук* (Радомишльська ЗОШ № 4 ім. І. Самоплавського) – Житомирської області. Висловлюємо їм вдячність за нові творчі ідеї, якими може збагатитися кожен учитель.

Економічна система і її типи. Переваги та недоліки економічних систем

*Альона Нікіфорова, учитель географії та економіки
Казанківської ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 Казанківського району Миколаївської області*

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета уроку:

- ознайомити з типами економічних систем;
- розвивати вміння аналізувати економічні системи, визначати їхні переваги та недоліки;
- формувати економічний спосіб мислення та підприємницькі навички;
- формувати комунікативну культуру та критичне мислення.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- визначення понять «економічна система», «традиційна економіка», «командно-адміністративна система», «змішана економічна система», «змішана економіка», «ринок», «конкуренція»;

розуміє

- значення економічних знань у житті окремої людини та суспільства в цілому;
- риси найкращої економічної системи для ведення підприємницької діяльності;

вміє

- розрізняти типи економічних систем;
- визначати переваги і недоліки економічних систем;
- аналізувати та осмислювати проблемну ситуацію;

може

- брати на себе роль лідера;
- висловлювати свою думку та захищати її.

Методи і техніки:

робота з документами;
евристична бесіда;
«акваріум».

Обладнання:

презентація вчителя до уроку;
комп'ютери;
мультимедійна дошка.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Традиційна економічна система.

Додаток 2. Командна (планова) економічна система.

Додаток 3. Змішана економічна система.

Додаток 4. Ринкова економічна система.

Додаток 5. Завдання.

Хід уроку

1. Вступна частина

1.1. Повідомте учням мету уроку – проаналізувати типи економічних систем, визначити їхні переваги й недоліки, з'ясувати, який тип системи найкращий для нашої держави. Поясніть учням, чому ці знання і вміння важливі для них.

1.2. Наголосіть, що існують різні способи організації товарного господарства, тобто різні економічні системи. Кожна з них відповідає своїм способом на три головні економічні питання:

- Що слід робити (які товари і послуги)?
- Як їх робити (яким способом)?
- Для кого ці товари і послуги робити

(хто їх отримуватиме у свою власність)?

Історично склалися три способи вирішення цих питань:

- за традицією, тобто згідно з давніми звичаями;
- командними методами – шляхом давання наказів зверху вниз;
- за допомогою ринку.

2. Основна частина

2.1. Запропонуйте учням спільно пограти в гру «акваріум». Поясніть, що ця форма діяльності є однією з форм проведення дискусії: окрім вирішення дидактичних завдань, цей метод допомагає вдосконалювати навички роботи в малих групах, формувати комунікативну культуру та розвивати практичне

мислення. Темою роботи в групах буде аналіз особливостей економічних систем та визначення їхніх переваг і недоліків.

- 2.2. Перейдіть до роботи в малих групах. Після того, як учні об'єдналися в чотири групи і їм було запропоновано завдання та необхідна інформація (Додатки 1, 2, 3, 4, 5), одна з груп сідає в центр класної кімнати й утворює своє маленьке коло.
- 2.3. Учні цієї групи починають обговорювати запропоновану проблему. Групі, що працює, для виконання завдання необхідно:
 - прочитати вголос ситуацію-завдання;
 - обговорити її в групі, використовуючи метод дискусії;
 - дійти спільної думки за 3–5 хв.
- 2.4. Всі інші учні мають тільки слухати, не втручаючись у процес обговорення, спостерігати, чи змістовною є дискусія і чи відбувається вона за визначеними етичними правилами. Після закінчення 3–5 хвилин група займає свої місця, а інші учні обговорюють такі питання:
 - Чи погоджуєтеся ви з думкою групи?
 - Чи була ця думка достатньо аргументованою?

– Який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

- 2.5. Після цього місце в «акваріумі» займає інша група й обговорює наступну ситуацію.
- 2.6. Усі групи по черзі мають побувати в «акваріумі», й діяльність кожної з них мусить обговорити клас.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумки уроку. Зверніться до учнів із запитаннями:
 - Що для них виявилось найскладнішим під час виконання цього виду роботи?
 - Що було цікавого?
 - Чи вистачило часу на виконання всіх завдань?
- 3.2. Заохочуйте учнів, щоб вони поділилися своїми думками, відчуттями та емоціями.
- 3.3. Оголосіть домашнє завдання – написати в зошитах про роль людини й фірм в економічній системі:
 - продавець;
 - виробник;
 - покупець;
 - споживач;
 - платник податків.

Додаток 1 Традиційна економічна система

Економічною системою називається спосіб організації господарського життя суспільства.

Традиційна економіка – це, за визначенням західних економістів, економічна система, в якій організація виробництва, розподіл і обмін базуються на освячених часом традиціях, що склались, і звичаях. У суспільстві з такою економікою панують кастовість і принцип спадковості.

Переваги:

1. Стабільність суспільства.
2. Висока якість вироблених благ.

Недоліки:

1. Нездатність до розвитку і вдосконалення, відсутність технічного прогресу.
2. Погана пристосованість до зміни зовнішніх умов.
3. Обмеженість числа вироблених благ.

У результаті в традиційній економічній системі:

– чітко виражений соціально-економічний застій;

– технічний прогрес і впровадження інновацій різко обмежені, оскільки вони вступають у протиріччя з традиціями і загрожують стабільності чинного суспільного устрою;

– релігійні та культурні цінності первинні порівняно з економічною діяльністю;

– у духовній і культурній областях панує консерватизм.

Традиційні економічні системи характерні для низки слаборозвинених країн так званого «третього світу», до яких належать країни Африки й Латинської Америки. Ці країни характеризуються залишками патріархальних стосунків, сировинною і сільськогосподарською спрямованістю економіки. У своєму перспективному і соціальному розвитку ці країни орієнтуються на інші економічні системи, застосування досвіду яких пов'язують з конкретними економічними, природно-кліматичними умовами, національно-побутовими і громадськими традиціями. Рівень життя і його якість у таких країнах досить низькі.

Додаток 2

Командна (планова) економічна система

Економічною системою називається спосіб організації господарського життя суспільства.

Командно-адміністративна система управління – система управління національним господарством, що ґрунтується на позаекономічному примусі – директивному (наказовому) керівництві з державного центру всіма підприємствами й іншими ланками господарства. Це особливий тип управління, при якому дія на працівників виявляється переважно за допомогою директив, наказів, розпоряджень і інших позаекономічних методів.

Командна система означає:

- безпосереднє управління всіма підприємствами з єдиного центру – вищих ешелонів адміністративної влади, що зводить нанівець самостійність і демократичне самоврядування підприємств;
- держава повністю контролює виробництво і розподіл продукції, внаслідок чого виключаються вільні ринкові зв'язки між окремими підприємствами;
- державний апарат керує діяльністю підприємств за допомогою адміністративно-розпорядчих методів, що підтримує вільну заповзятливість працівників і їх матеріальну зацікавленість у результатах праці.

Переваги:

1. Здатність сконцентрувати ресурси для досягнення якої-небудь мети.

Недоліки:

1. Неспроможність точно спланувати всі потреби суспільства і розподілити ресурси для їхнього задоволення; як наслідок – надвиробництво одних благ і дефіцит інших.
2. Відсутність достатніх стимулів до виробництва і технічного прогресу, необхідність використання позаекономічних методів примусу.
3. Негнучкість, уповільнена реакція на зміни зовнішніх умов.

Наказове управління виправдане в надзвичайних обставинах, викликаних війною, господарською розрухою, голодом і іншими масовими глобальними лихами. Проте коли голод, війна, розруха й інші лиха здолані, командне керівництво економікою стає непотрібним. Існування і функціонування командно-адміністративної системи в умовах мирного розвитку здатні втягнути економіку в глибокий застій і кризу.

Додаток 3

Змішана економічна система

Економічною системою називається спосіб організації господарського життя суспільства.

Змішаними економічними системами називаються системи з переважанням приватної власності на засоби виробництва і наявністю державного сектору в низці галузей економіки.

Змішана економіка – концепція розвитку сучасної західної економіки, згідно з якою господарства різних країн перетворилися з системи приватного підприємництва (якими вони були в XV–XIX ст.) на систему змішаної економіки, що складається з приватного і державного секторів. Приватний сектор, що представлений дрібними господарствами одноосібних власників, розвивається на основі ринкового саморегулювання (побічно частково контролюється і регулюється державою і великим бізнесом, наприклад, через реєстрацію фірм, оподаткування, фінансову звітність) і охоплює головним чином сферу

послуг. Проміжне становище між одноосібними господарствами і державним сектором національної економіки займають господарства, акціонерні товариства, що базуються на загальній пайовій власності (товариства, кооперативи, господарські об'єднання), що випускають частину продукції в недержавному секторі національної економіки. Цей сектор становить індустріально-технологічну базу національного господарства. Він діє в гірничодобувній і переробній промисловості. Держава здійснює непряме регулювання цього сектора.

Практично всі наявні в сучасному світі економіки слід віднести до змішаного типу. У реальному житті будь-якої країни у чистому вигляді немає жодної економічної системи. В Англії, наприклад, близько 30% робочої сили зайнято в державному секторі, інші 70% – у приватному.

Додаток 4

Ринкова економічна система

Економічною системою називається спосіб організації господарського життя суспільства.

Ринок – це вся сукупність форм і організацій співпраці людей один з одним, призначених для того, щоб звести разом у комерційних цілях продавців і покупців і дати можливість першим продати, а другим – купити товари.

Основні дійові особи ринку – громадяни, держава і підприємства. Між ними існують зв'язки двох типів:

першого типу – це покупки товарів і послуг;
другого типу – це плата за товари, що купуються, і послуги.

Одного без іншого не буває, тому що в ринковій економіці будь-який товар (у тому числі й здатність до праці) міняють на гроші, а гроші міняють на товар.

Конкуренція – боротьба між виробниками за вигідніші умови виробництва, купівлі-продажу товарів на ринку.

У ринковій економіці добробут кожного визначається тим, наскільки успішно він може продати на ринку товар, яким володіє:

- свою робочу силу;
- навички;
- виробу;
- власну земельну ділянку;
- вміння організовувати комерційні операції.

Той, хто запропонує покупцям найкращий товар на найвигідніших умовах, стає переможцем у конкурентній боротьбі й відкриває собі дорогу до зростання добробуту.

Недоліки:

1. Нерівність. Значна різниця в прибутках громадян.
2. Незадовільне вирішення проблеми соціальної справедливості.
3. Збагачення лише тих, хто досягає успіху, і розорення невдах.

4. Нестійкість економіки: їй властиві підйоми і спади.
5. Безробіття.
6. Нестійкість цін.
7. Невпевненість у завтрашньому дні.
8. Платність більшості послуг. Залежність медичного обслуговування й освіти від рівня прибутків громадян.
9. Велика кількість бездомних людей, безпритульних дітей.
10. Вищий рівень злочинності на тлі соціальної нерівності.
11. Допомогу незаможним людям робить не ринок, а держава.
12. Ринок не забезпечує оборону країни.
13. Ринок не в змозі відшкодувати збиток, нанесений довіллю виробництвом продукції.

Переваги:

1. Велика свобода вибору для виробників і споживачів.
2. Для управління економікою не потрібний великий апарат чиновників.
3. Постачання споживачів необхідними товарами.
4. Широкий вибір товарів і послуг.
5. Постійна спрямованість на пошук сучасних методів виробництва нових товарів, на впровадження передових технологій, які забезпечують високу якість продукції і високий прибуток фірм.
6. Дія конкуренції між фірмами на ефективність їхньої роботи, зниження цін і підвищення якості товарів та послуг.
7. Відсутність дефіциту через швидку реакцію підприємців на запити споживачів.
8. Висока продуктивність фермерських господарств (наслідок приватної власності на землю).

Додаток 5

Завдання

Відповісти на запитання (запитання для роботи кожної групи можуть змінюватися):

1. У чому полягає принципова відмінність ринкової системи від традиційної й централізованої економічних систем?
2. Чи має централізована економіка які-небудь переваги порівняно з ринковою економікою?
3. Чому, на ваш погляд, колишні соціалістичні країни відмовилися від жорстокого регулювання економіки?
4. Чи існують сьогодні в розвинених країнах

елементи традиційного ухвалення економічних рішень? Чи вони ефективні в сучасних умовах?

5. Чому характерною рисою радянського соціалізму були черги в магазинах?
6. Чи можна спостерігати черги по які-небудь товари або послуги в ринковій економіці?
7. Яка економічна система, на вашу думку, найкраща для розвитку держави?
8. Яка з економічних систем, на вашу думку, найкраща для підприємницької діяльності?

Узагальнення та повторення розділу «Господарство України» Бізнес-форум «Україна та її перспективи в ЄС»

Людмила Левківська, учитель географії та економіки
Кирданівської ЗОШ І–ІІІ ст. Овруцького району Житомирської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- узагальнити знання учнів з теми «Господарство України»;
- розвивати вміння і навички систематизації здобутих знань;
- розвивати творчий підхід до втілення власних ідей, ініціативність, підприємницькі здібності.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- суть понять «форум», «галузь господарства», «міжгалузовий комплекс», «інвестиції»;

розуміє

- значення галузі промисловості для ведення успішної підприємницької діяльності;

вміє

- аналізувати основні галузі промисловості;
- порівнювати рівень економічного розвитку України з іншими країнами;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- прогнозувати перспективи розвитку галузей промисловості;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми розвитку промисловості;
- брати на себе відповідальність;
- спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її.

Методи і техніки:

проект;
метод випереджувального завдання;
цифровий диктант;
«коло ідей»;
робота в групах;
дискусія;
самооцінювання, критерійне оцінювання.

Обладнання:

мультимедійний проектор;
матеріали до захисту проектів (тексти виступів, презентації на електронних або паперових носіях, виставки продукції, буклети);
настінні карти «Політична карта світу», «Країни Європи», «Господарство України»;
картки самооцінювання (за рейтинговою системою);
умовні грошові знаки, коробки для збору «інвестицій».

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Грошові знаки.
Додаток 2. Цифровий диктант «Господарство України».
Додаток 3. Картка для самооцінювання.
Додаток 4. Матеріали виступів експертів.
Додаток 5. Випереджувальне завдання для учнів.

Урок передбачає досить серйозну попередню підготовку. На початку вивчення теми клас об'єднується в малі групи (кількість груп – 12, кожна з них має від одного до трьох учасників залежно від рівня навчальних досягнень учнів), кожна група одержує випереджувальне завдання, над яким вона буде працювати впродовж вивчення теми (Додаток 5).

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями, поцікавтеся їхнім настроєм, побажайте плідної праці та позитивних емоцій під час уроку.
- 1.2. Наголосіть, що сьогоднішнім уроком закінчується вивчення найбільшого

розділу курсу 9 класу «Господарство України». Повідомте, що урок буде проходити у вигляді гри «Бізнес-форум «Україна та її перспективи в ЄС»».

Повідомте про завдання уроку, а саме:
– повторення та закріплення матеріалу до розділу;

- узагальнення знань шляхом захисту проєктів;
- підрахунок рейтингових балів за тему.

Повідомте учням, що вони будуть представниками інвестиційних компаній країн Європи, які мають зацікавитися виступами представників підприємств України і вкласти певну суму для розвитку цих підприємств для подальшого отримання прибутку. Роздайте грошові знаки, щоб їх можна було вкласти у підприємства, що свідчитиме про кількість балів, які отримали опоненти (Додаток 1). Наголосіть, що вкладати кошти учні мають право лише в одне підприємство, а максимальна кількість вкладених коштів – 5 одиниць, що за рейтинговою оцінкою дорівнює підготовці реферату.

- 1.3. Запропонуйте учням зареєструватися для участі у форумі й отримати стартові бали, виконавши завдання цифрового диктанту. Поясніть, що під час його написання учні мають пригадати основні терміни та поняття з теми «Господарство України». Поділіть учнів класу на два варіанти, ознайомте з правилами написання цифрового диктанту.
- 1.4. Продиктуйте перелік контрольних запитань для цифрового диктанту (Додаток 2), для кращого ефекту ці терміни зображені на дошці, учні лише вибирають правильну відповідь. Проведіть перевірку результатів. Наголосіть, що учні мають самі оцінити свої досягнення і виставити отримані бали в рейтингову картку (Додаток 3) Привітайте учнів з успішною реєстрацією на форумі.

2. Основна частина

- 2.1. Оголосіть про початок форуму, наголосіть, що головними його завданнями є презентація підприємств кожної з експортних галузей економіки України. Нагадайте учням, що вони мають уважно слухати виступи експертів та представників підприємств, аналізувати прослухане з погляду доцільності експорту продукції цієї галузі й вкладання інвестицій у їх подальший розвиток, оцінити зміст виступів «грошима», які мають покласти до відповідних коробок з назвами кожної групи. Наголосіть, що кожен «інвестор» має право лише один раз вкласти «гроші», тому слід не поспішати одразу їх вкла-

дати, а дочекатися закінчення виступів груп і лише тоді оцінити їх.

- 2.2. Запросіть до виступів представників груп: експертів та представників промислових підприємств.

Порядок виступів:

1. **Виступи експертів** (Додаток 4):

- з міжнародних відносин – «Форми міжнародних зв'язків»;
- торгових – «Зовнішньоторговельна діяльність України».

2. **Виступи представників промислових підприємств:**

- чорна металургія – «Запоріжсталь»;
- кольорова металургія – Миколаївський глиноземний завод;
- машинобудування – завод «Авіант» (м. Київ);
- хімічна промисловість – ЗАТ «Азот» (м. Сєвєродонецьк);
- целюлозно-паперова – Малинська паперова фабрика (м. Малин);
- харчова промисловість – ЗАТ «Житомирські ласощі» (м. Житомир);
- соціальна інфраструктура – «Укртелеком»;
- АПК – підприємство «Наша Ряба».

3. **Виступи експертів** (Додаток 4):

- з участі України в міжнародних організаціях;
- з екології.

- 2.3. Проведіть прийом «Коло ідей». Запропонуйте учням переглянути відповідну інформацію «Інтеграція України в європейське суспільство» (Додаток 6).

Запропонуйте учням висловити свої думки щодо перспектив різних галузей економіки України на європейському ринку. Якщо виникають труднощі з формулюванням думок, поставте запитання:

– *Які товари і послуги, що їх виробляє Україна, на вашу думку, будуть користуватися найбільшим попитом на європейському ринку? Чому?*

Спонукайте учнів чітко аргументувати свою думку, стимулюйте можливу дискусію між учнями. Якщо почнеться дискусія, не втручайтеся, дайте учням вільно висловити свої погляди. Втручання вчителя можливе лише тоді, коли хтось із учнів дозволяє собі емоційно сперечатися або провокує конфлікт. Оцініть участь учнів у дискусії від 1 до 3 балів (персонально кожному запропонуйте додати бали в картку оцінювання).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Запропонуйте учням підрахувати набрані за виступи «гроші», потім бали за урок і підбити загальну кількість балів за всю тему. Оголосить, що учні, яким вдалося набрати понад 120 балів, звільняються від підсумкового тестування і будуть виступати консультантами решти учнів при підготовці до нього.
- 3.2. Проведіть підсумок уроку, запитайте в учнів:
- що було найважчим на уроці?

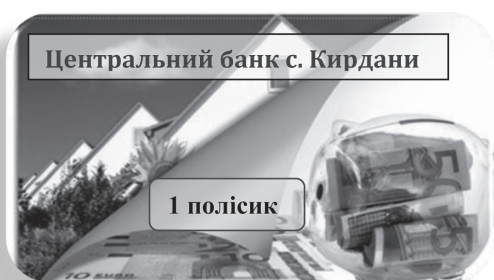
– чиї виступи запам'яталися найкраще?

– які моменти уроку були найприємнішими?

Запитайте, чи покращився настрій у тих, хто мав не надто добрий на початку уроку.

- 3.3. Оголосить домашнє завдання: повторити розділ «Господарство України», виконати тренувальні тести з підручника. Наголосить, що контрольна робота буде проходити у вигляді тестування.

Додаток 1 Зразок грошових знаків

Додаток 2 Цифровий диктант. «Господарство України»

Цифровий диктант дає змогу швидко перевірити знання учнів із теми через просте відтворення основних визначень термінів і понять. Це створює базу для вільного використання цих термінів під час подальшої роботи на уроці. Клас розділяємо на два варіанти, кожен учень має, прослухавши визначення, обрати відповідний термін і поставити цифру, під

якою він стоїть у таблиці з відповідями. По закінченні роботи визначення ще раз озвучують і оголошують правильні відповіді. Учні самі мають оцінити свої знання, підрахувавши кількість балів. Кожну правильну відповідь оцінюємо по 0,5 бала, максимальна оцінка – 6 балів.

1 варіант		II варіант
0	Економіка	11
1	Міжгалузевий комплекс	10
2	Галузь господарства	9
3	Виробниче об'єднання	8
4	Підприємство	7
5	Комбінування	6

1 варіант		II варіант
6	Кооперування	5
7	Концентрація	4
8	Спеціалізація	3
9	Собівартість	2
10	Національний дохід	1
11	Валовий національний продукт	0

Перелік контрольних запитань:

- Сукупність підприємств (установ), що відрізняються виробленою продукцією, умовами праці, професійним складом кадрів. (Виробниче об'єднання)
- Кількість затрат на виробництво та реалізацію одиниці продукції. (Собівартість)
- Виготовлення продукції на кількох підприємствах як форма організації виробництва. (Кооперування)
- Сукупність взаємопов'язаних міжгалузевих комплексів та галузей виробництва. (Економіка)
- Поєднання на одному підприємстві кількох виробництв. (Комбінування)

6. Група підприємств з однаковою продукцією, що мають тісні виробничі зв'язки між собою. (Галузь)
 7. Чистий продукт держави або новостворена вартість за один рік. (Національний дохід)
 8. Виробництво обмеженого асортименту продукції чи окремих деталей на одному підприємстві. (Спеціалізація)
 9. Сукупна вартість товарів і послуг, вироблених країною (у тому числі за кордоном) протягом року. (ВНП)
 10. Група взаємопов'язаних галузей. (Міжгалузевий комплекс)
 11. Первинна ланка поділу праці у суспільстві, що виробляє певну продукцію (або реалізує послуги), економічно самостійна та технічно завершена. (Підприємство)
 12. Зосередження виробництва на великих підприємствах. (Концентрація)
- Відповіді:**
- I варіант: 3, 9, 6, 0, 5, 2, 11, 8, 10, 1, 4, 7.
- II варіант: 8, 2, 5, 11, 6, 9, 0, 3, 1, 10, 7, 4.

Додаток 3

Картка самооцінювання

Картка самооцінювання (заповнюємо протягом вивчення теми – 30 год.).

Рейтингова картка учня _____ класу

ПБ _____

3 теми

[illegible]

Додаткові 5 балів можна отримати за підготовку реферату або проєкту і його захист біля дошки на уроці (протягом 2-3 хвилин).

Критерії нарахування балів за практичну роботу та письмову відповідь:

- оцінка 1–3, нараховується 1 бал;
- оцінка 4–6, нараховується 2 бали;
- оцінка 7–9, нараховується 3 бали;
- оцінка 10–12, нараховується 4 бали.

На початку вивчення теми учень одержує 10 пільгових балів. До кінця вивчення теми:

- 11 балів – оцінка за тему 1;
- 20 балів – оцінка за тему 2;
- 30 балів – оцінка за тему 3;
- 40 балів – оцінка за тему 4;
- 50 балів – оцінка за тему 5;
- 60 балів – оцінка за тему 6;
- 70 балів – оцінка за тему 7;
- 80 балів – оцінка за тему 8;
- 90 балів – оцінка за тему 9;
- 100 балів – оцінка за тему 10;
- 110 балів – оцінка за тему 11;
- 120 балів – оцінка за тему 12.

Додаток 4

Матеріали виступів експертів

• *Експерт з міжнародних відносин*

З розвитком економіки, зростанням економічного потенціалу держави зростає і значення міжнародних зв'язків. У сучасному світі прогрес кожної держави залежить від того, наскільки повно вона може скористатися духовними і матеріальними здобутками всього людства. Потреби і вимоги до якості та різноманітності сировини, рівня підготовки трудових ресурсів, технічної оснащеності та рівня менеджменту зросли настільки, що навіть найбагатші на природні ресурси країни (наприклад, США або Росія), не можуть орієнтуватися на повну самозабезпеченість – так само, як і країни з потужним економічним потенціалом і великими фінансовими можливостями не можуть ефективно розвивати всі галузі матеріального виробництва та сфери послуг. Тому кожна країна має потребу в міжнародному співробітництві.

Міжнародні економічні відносини – це багаторівневий комплекс економічних відносин між окремими країнами, їх регіональними об'єднаннями, окремими підприємствами в системі світового господарства. Це торговельні, виробничі, валютно-фінансові, кредитні, науково-технічні та культурні зв'язки. Зміцнення економічних зв'язків між країнами сприяє інтернаціоналізації світового господарства.

Міжнародна спеціалізація і кооперування виробництва полягає в об'єднанні заводів та підприємств в одне ціле для виготовлення різноманітної техніки або окремих її деталей.

Проведення виставок, виставок-ярмарків, торгів, аукціонів полягає у зацікавленості країни придбати якусь певну розробку, технологію тощо.

Фінансово-кредитні зв'язки полягають у наданні позик між країнами на певні терміни і за певних умов.

Спільне будівництво підприємств полягає в будівництві їх на території однієї країни іншою.

Експорт й імпорт полягає у ввезенні або вивезенні певних речей з однієї країни в іншу.

Науково-технічне співробітництво полягає у співпраці країн для створення чогось нового та для наукових відкриттів і винаходів.

Туризм – вид активного відпочинку у формі мандрівництва або виїздів поза місце постійного перебування, поєднаних із розвагами,

пізнанням природного середовища рідного краю чи інших країн. Туризм в Україні є важливою економічною галуззю, щорік Україну відвідують понад 17 мільйонів туристів.

• *Експерт із зовнішньоторговельних відносин України*

Україна є членом СОТ, її торговими партнерами є 217 країн світу. Торговельний баланс України протягом останніх років має тенденцію до збільшення сум вартості наданих товарів і послуг. Проте залишається стабільним показник від'ємного сальдо між експортом й імпортом товарів, а сальдо надання Україною послуг має тенденцію до збільшення і вже понад 5 років є додатним. Головними торговельними партнерами нашої країни є держави ЄС (Німеччина, Італія, Польща), а також США, Китай, Росія та країни СНД (Білорусь, Казахстан). Основні види товарів, що їх експортує Україна, – це: чорні метали та вироби з них, мінеральні продукти (енергетичні матеріали, нафта та продукти її переробки), механічне й електричне обладнання, продукція рослинного походження, хімічної промисловості, транспортні засоби та шляхове обладнання, готові харчові продукти. Структура імпорту має такий вигляд: мінеральні продукти (енергетичні матеріали, нафта і продукти її перегонки), механічне й електричне обладнання, транспортні засоби та шляхове обладнання, полімерні матеріали, пластмаси та каучук, продукція хімічної промисловості, чорні метали та вироби з них, готові харчові продукти.

Головними країнами-інвесторами, на які припадає понад 78% загального обсягу інвестицій з ЄС, є Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Австрія та Великобританія. Серед галузей переробної промисловості значні обсяги інвестицій внесено у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; у металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів. Також інвестиційно привабливими в Україні є підприємства фінансової діяльності, організації, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду та надання послуг підприємцям і підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів.

• *Експерт з участі України в міжнародних організаціях*

Ще з моменту проголошення незалежності наша держава неухильно демонструє своє бажання утвердитися на світовій арені як

повноправний учасник міжнародних відносин. Європейський поступ України, її входження до складу провідних європейських організацій були і залишаються головними напрямками зовнішньої політики нашої держави. Така позиція України зумовлена як відданістю загальнолюдським цінностям, так і прагненням побудувати демократичну, правову державу, яка зможе зайняти гідне місце в європейській сім'ї народів. Україна вже зробила конкретні кроки в напрямку зближення з Європою. На сьогоднішній день Україна є членом таких регіональних європейських організацій, як ОБСЄ та Рада Європи, ще у 1997 році Україна приєдналася до Європейської Конвенції з захисту прав людини й основних свобод 1950 р. Стратегічною метою України є членство у Європейському Союзі.

16 червня 1994 року Україна уклала угоду про партнерство і співробітництво є Європейським Союзом, у якій мова йде про механізм взаємодії між нашою державою і ЄС. Серед основних цілей Угоди слід назвати такі: розвиток тісних політичних стосунків між Україною і ЄС на основі постійного діалогу з політичних питань; сприяння торгівлі та інвестиціям, а також гармонійним економічним стосункам; забезпечення правових, політичних та інших умов для взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, науково-технічного та культурного співробітництва; підтримка

України в її зусиллях стосовно зміцнення демократії та остаточного переходу до ринкової економіки.

• *Експерт з екології*

Сміття, яке ми щодня викидаємо, здавалось, не може давати ніякої користі. Виявляється, навіть з непотребу після вторинної переробки можна створювати корисні речі для людини. І якщо для України це твердження фантастичне, то у Європі така практика – норма. Доки у нас думають, як вирішувати проблеми сміттєзвалищ, у Європі вже давно функціонують сміттєпереробні заводи. Один з таких уже працює у Києві, але він лише спалює сміття, а не переробляє його на корисні речі. На думку екологів, функціонування сміттєспалювальних заводів завдає більше шкоди, ніж дає користі. Ці заводи викидають у повітря багато шкідливих для людини речовин. Захоронення сміття на полігонах – теж не вирішення проблеми: величезні площі природних земель безповоротно втрачаються, до того ж серйозно забруднюється навколишнє середовище біля полігону. Тому переробка сміття залишається найпрогресивнішим методом вирішення проблеми відходів у більшості країн Європи. На жаль, в Україні цей метод приживається дуже повільно. А між тим переробка сміття, на думку фінансистів, – дуже прибутковий бізнес. Тому слід задуматись, як і природі допомогти, і грошей на цьому заробити.

Додаток 5

Випереджувальне завдання

1. За тиждень до уроку учні отримують завдання за темами проєктів:
 - Підприємство «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя)
 - Миколаївський глиноземний завод (м. Миколаїв)
 - Завод «Авіант» (м. Київ)
 - Сєвєродонецьке об'єднання «Азот» (м. Сєвєродонецьк)
 - Малинська паперова фабрика (м. Малин)
 - ЗАТ «Житомирські ласощі» (м. Житомир)
 - «Укртелеком»
 - Підприємство «Наша Ряба»
2. Завдання для груп – створити презентацію до кожної теми, використовуючи електронні та друковані ресурси.
3. Учитель консультує проєктні команди.
4. Форма презентації результатів проєкту різна:
 - реферати;
 - презентації у PowerPoint;
 - виставка продукції;
 - оформлення маршрутів по карті за допомогою власних умовних знаків.

Додаток 6

Інтеграція України в європейське суспільство

Умови:

- Україна – європейська держава, яка має вигідне економіко-географічне та геополітичне положення.
- Україна має вигідне транспортне положення, через її територію проходять важливі магістралі, нафто- та газопроводи, територія омивається водами Чорного й Азовського морів.

- Україна має значні земельні ресурси; 2/3 її ріллі становлять чорноземи.
- В Україні є сприятливі умови для розвитку міжнародного туризму, рекреаційного господарства.
- В Україні створено потужний науково-технічний потенціал; за рівнем освіти Україна посідає одне з провідних місць у світі.
- В економіці України вирішено багато проблем, пов'язаних з перехідним періодом до ринкових відносин: проведена грошова реформа, створені дієві структури ринкової економіки.
- Сучасний уряд України створює сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій, розвитку підприємництва, підвищення життєвого рівня населення.

Проблеми, що потребують вирішення на шляху України до євроінтеграції:

- Затвердження ринкових реформ, побудова інформаційної економіки, економіки знань та інформаційного суспільства; удосконалення систем оподаткування.
- Створення привабливого інвестиційного

середовища для вітчизняних та іноземних інвесторів.

- Реформування законодавчої бази, удосконалення господарського законодавства.
- Створення та реалізація програм для розвитку малого та середнього бізнесу.
- Адміністративна реформа.
- Підвищення життєвого рівня та добробуту населення; виховання молоді на засадах нового європейського бачення світу.

Загальні вимоги до членства в ЄС:

- Європейське розташування держави.
- Сформованість та дотримання демократичних принципів.
- Наявність ефективної ринкової економіки, яка буде конкурентоспроможною на внутрішньому ринку ЄС.
- Здатність виконувати в повному обсязі нормативно-правові рекомендації ЄС стосовно прав людини.
- Готовність країни виконувати обов'язки, що їх мають члени ЄС.
- Здатність ЄС прийняти нових членів до свого складу.

№ з/п	Чинники успіху країн Західної Європи	Наявність відповідного чинника в економіці України
1.	Розвиток галузей, що визначають науково-технічний прогрес	+
2.	Висока кваліфікація й організованість трудових ресурсів	+
3.	Зручність географічного розташування	+
4.	Рациональність виробництва, наявність енергозберігаючих технологій	-
5.	Ввіз капіталу, створення умов для залучення іноземних інвестицій в економіку країни	-
6.	Вивіз капіталу, створення країн-економік за межами держави	-
7.	Гнучкість виробництва, постійне оновлення продукції і пристосування до умов ринку праці	-
8.	70% національного прибутку становить частка приватних підприємств, приватна власність на засоби виробництва	-
9.	Високий рівень розвитку інфраструктури	-
10.	Високий рівень розвитку АПК	-

Перспективи економічного і соціального розвитку області

Людмила Паламарчук, учитель географії та економіки
Врадіївської районної гімназії Врадіївського району Миколаївської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- формувати знання про господарство своєї області, інформувати про її соціальні й екологічні проблеми;
- розвивати вміння аналізувати загальний стан справ у господарському комплексі області та чинники, які стримують і які активізують процес розвитку підприємництва в регіоні;
- виховувати дбайливе ставлення до навколишнього середовища, відповідальність за добробут громади.

Операційні цілі (завдання):

*Після закінчення уроку учень
знає*

- галузі виробничої й невиробничої сфер господарств області (району);
- економічну суть понять «підприємливість», «підприємець», «підприємництво»;

розуміє

- стан і тенденції розвитку підприємництва в області;

вміє

- аналізувати загальний стан справ у господарському комплексі області;

- обґрунтовувати необхідність фінансово-кредитної та матеріально-технічної підтримки підприємницьких структур;

може

- прогнозувати майбутні результати;
- оцінювати та усувати ризики;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати на себе відповідальність;
- спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її.

Методи і техніки:

евристична бесіда;
робота з документами;
дискусія;
метод «змішаного навчання».

Обладнання:

статистичні дані про населення і господарство області, ресурсний потенціал;
результати бесід із населенням;
мережа Інтернет.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Опорний конспект «Проблеми та перспективи розвитку підприємництва».
- Додаток 2. Довідковий матеріал «Загальна характеристика господарства регіону».
- Додаток 3. Проектні завдання.
- Додаток 4. Основні критерії для ухвалення рішення щодо фінансування.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся. Повідомте учням мету уроку – сформулювати знання про господарство області. Поясніть, чому ця тема важлива для мешканців регіону.
- 1.2. Нагадайте, що на попередніх уроках вивчали економіко-географічний стан області, природні умови і ресурси; кількість, склад та природний і механічний рух населення, географію промисловості і сільського господарства, особливості транспортної системи.

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте учням стати учасниками дискусії. Поясніть, що дискусія дає

навички доброго спілкування – слухання, аргументації, представлення доказів і презентування власної позиції. Темою дискусії буде аналіз перспектив розвитку області.

- 2.2. Поділіть клас на 4 групи і скажіть, щоб кожна група зайняла місця за своїми столами. I група буде представляти переваги промислового розвитку, II група – сільськогосподарський розвиток, III група – розвиток рекреаційних ресурсів, а IV група виступить у ролі керівництва області, економістів.

Кожна група, маючи доступ до Інтернету, повинна підготувати про-

ект розвитку своєї галузі (сфери діяльності) у найближчому майбутньому й обґрунтувати необхідність виділення коштів для його здійснення.

2.3. Перед початком гри вчитель і «керівництво області» чітко визначають поставлені перед фахівцями завдання:

- ✓ Комплексний розвиток області в умовах реформування економіки й обмежених можливостей фінансування
- ✓ Розвиток підприємництва в регіоні
- ✓ Поліпшення екологічної ситуації, зокрема за рахунок будівництва очисних споруд і збільшення площі природоохоронних об'єктів
- ✓ Зменшення рівня безробіття, здійснення програм працевлаштування, у тому числі пов'язаних з одержанням другої спеціальності та підвищенням кваліфікації
- ✓ Підвищення рівня освіти й охорони здоров'я
- ✓ Будівництво нових підприємств
- ✓ Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції
- ✓ Розвиток транспорту і зв'язку, зокрема ремонт і будівництво доріг із твердим покриттям

2.4. Попросіть учнів, щоб вони підготувались до гри. Нагадайте правила ведення дискусії, культуру спілкування. На обговорення проектів розвитку групам відведіть 25 хвилин, після чого попросіть кожну групу представити свій проект.

2.5. Групи «керівників області» й «економістів» повинні представляти інтереси всієї області й дивитися на проблему комплексно, глобально. Водночас вони мають уважно вислухати аргументи кожної групи та оцінити їх, виходячи з особливостей економічної, соціальної й екологічної ситуації, сформованої

в області, та перспектив її подальшого розвитку. Основними критеріями під час ухвалення рішення щодо фінансування можуть бути такі:

- ✓ Виділення коштів на проекти, що підтримуються кількома групами
- ✓ Прогнозований позитивний вплив здійснюваного проекту на розвиток інших галузей господарства, екологічну і соціальну ситуацію
- ✓ Можливість здійснення проекту за мінімальних витрат і з найбільшим ефектом

2.6. Під час обговорення проектів має відбутися порівняння на альтернативній основі: наприклад, вартість очисних споруд варто порівняти з ремонтом автодоріг і будівництвом сучасної птахоферми. Саме на основі порівняння альтернативних проектів і відбувається ухвалення рішення про виділення коштів для їх здійснення. Якщо коштів не вистачає, а проект здається «керівництву» перспективним, воно пропонує групі віднайти варіант позабюджетного фінансування. Про критерії оцінювання проекту див. Додаток 1.

3. Підсумкова частина

3.1. Запропонуйте «керівництву» оголосити своє рішення щодо проектів та прокоментувати їх. Якщо буде потрібно, можете висловити свою думку щодо вибраних проектів.

3.2. Підведіть підсумок уроку, запитайте учнів, що виявилось для них найскладнішим у грі, що найбільше зацікавило. Заохочуйте їх поділитися своїми думками.

3.3. Оголосіть домашнє завдання: написати есе «Що я можу зробити для підвищення добробуту мого краю (Миколаївщини)».

Додаток 1

Основні критерії для ухвалення рішення щодо фінансування

- ✓ Виділення коштів на проекти, що їх підтримують кілька груп.
- ✓ Прогнозований позитивний вплив здійснюваного проекту на розвиток інших галузей господарства, екологічну і соціальну ситуацію.

- ✓ Можливість здійснення проекту за мінімальних витрат і з найбільшим ефектом.

Інформатика

Інструменти формування підприємницької компетентності школярів на уроках інформатики

Артем Герман

Для ефективного вирішення завдань, що стоять перед економічною модернізацією країни, потрібні фахівці якісно нового типу: компетентні, комунікабельні, конкурентоспроможні, готові до самостійного окреслення цілей і їх творчого досягнення. Це висуває принципово нові вимоги до рівня розвитку та якості підготовки випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Підвищення уваги до проблем доброї підготовки є об'єктивною потребою сучасного освітнього процесу.

Інноваційний розвиток освіти вимагає використання нових технологій навчання, що дають змогу забезпечити готовність до професійної діяльності випускників, які володіють професійними компетентностями (зокрема підприємницькою, інформаційною, комунікативною та іншими важливими компетентностями).

Саме предмет «Інформатика» має в собі таку можливість інтегрувати декілька предметів, створити метапредметні та надпредметні зв'язки. У запропонованих заняттях школярі мають змогу випробувати себе в ролі підприємця (розробити бізнес-ідею, проаналізувати, організувати та прорахувати її). Технології,

методи, що їх використовують на заняттях з інформатики, слугують доброю практикою налагодження взаємозв'язків з колегами (однолітками), дають можливість узяти на себе відповідальність за свою роботу, демонструють необхідність критичного мислення й активної життєвої позиції. А це ті чинники, які формують успішну особистість XXI століття. Сучасна компетентну людину неможливо уявити без знання сучасних технологій, а насамперед «хмарних» технологій.

«Хмари» сьогодні відіграють настільки важливе значення у трансформації бізнесу, що, можливо, про них варто говорити не як про технології, а як про нову бізнес-модель. На сучасному етапі бізнес-модель неефективно використовує ресурси й не одержує максимуму можливого з доступної інформації. Нова бізнес-модель, яку принесуть «хмарні» технології, характеризується відсутністю виражених рівнів ієрархії в системі управління підприємством: різні сервіси компанії зможуть взаємодіяти між собою і брати необхідні ресурси з загального пулу. Подібний підхід дасть змогу кардинально підвищити ефективність бізнес-моделі. Отож навчаймося з «хмарами», якщо хочемо бути успішними.

Огляд технологій та сервісів Веб 2.0. Веб-спільноти. Вікітехнології

Творча група вчителів інформатики загальноосвітніх шкіл Донецької області

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- формувати та розвивати підприємницьку компетентність засобами сервісів Веб 2.0;
- розвивати комунікативну компетентність учнів під час групової роботи;
- виховувати ініціативність, лідерство.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- визначення сервісів Веб 2.0;

розуміє

- роль веб-спільнот та вікітехнологій у сього-
днішньому світі;

вміє

- працювати з сервісами Веб 2.0;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;

- творчо мислити;
- спілкуватися, висловлювати свою пози-
цію;
- співпрацювати в команді.

Методи і техніки:

«асоціативний кущ»;
«ажурна пилка»;
рефлексія;
робота в групах.

Обладнання:

дошка;
комп'ютери;
мережа Інтернет;
онлайн-сервіси;
маркери, ручки;
аркуші А4.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Сервіс «Веб 1.0».
Додаток 2. Сервіс «Веб 2.0».
Додаток 3. Порівняльна таблиця сервісів.
Додаток 4. Вікітехнологія.
Додаток 5. Віртуальна спільнота.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Повідомте учням тему уроку й запишіть її на дошці. Мотивуйте дітей до активної діяльності, пояснивши, наскільки важливо розуміти суть сервісів «Веб 1.0» і «Веб 2.0» та навчитися працювати з ними. Для з'ясування навчальних потреб запропонуйте школярам виконати вправу «Асоціативний кущ».

На дошці розташовано два написи: «Веб 1.0» і «Веб 2.0». Кожен учень має два листки паперу, на кожному записує один чи більше прикладів того чи іншого сервісу. Листки мають бути розташовані під відповідним позначенням.

За підсумками цієї вправи буде скоординовано подальшу роботу дітей. Клас об'єднайте у дві групи по 7 учасників.

- 1.2. Попросіть учнів виконати вправу за технологією «Ажурна пилка» (див. про це в розділі «Інтерактивні методи навчання»).

Кожна група отримує відповідний матеріал про сервіс «Веб 1.0» чи «Веб 2.0», знайомиться з наданою інфор-

мацією (Додатки 1 і 2). Після ознайомлення з інформацією представник однієї групи (обирає група) презентує набуту інформацію іншій.

Разом із групами створюємо порівняльну таблицю характеристик сервісів «Веб 1.0» і «Веб 2.0» (орієнтовну таблицю див. у Додатку 3).

Залежно від рівня підготовки класу можливі два варіанти роботи.

1-й варіант (підготовка учнів вища за середню)

Запропонуйте створити в групі «хмари тегів» за двома темами «Вікітехнології» та «Віртуальні спільноти» (Додатки 4 і 5). Після цього представник (або декілька учасників) презентують надану їм інформацію, спираючись на «хмару тегів».

2-й варіант (підготовка учнів середня або нижча за середню)

Учитель схематично наводить основні характеристики двох понять, учні занотують, використовуючи графічні та текстові підказки.

2. Основна частина

2.1. Запропонуйте учням вправу «Приєднання до віртуальної мережі». Для цього подайте алгоритм дій:

- 1) створення облікового запису в соціальної мережі Facebook;
- 2) приєднання до групи «Шкільна академія підприємництва»;
- 3) публікація в групі визначення понять «підприємництво», «підприємливість», «бізнес-ідея» з покликанням на першоджерела.

Попросіть учнів уважно переглянути (якщо є потреба) відеоінструкції реєстрації у фейсбуку та публікації матеріалів за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=VDj4DIhFwdo> (починаючи з 42-ї хвилини).

3. Підсумкова частина

3.1. Запропонуйте кожному на листку паперу завершити речення «Сьогодні я зміг...», «Мені ще не вдалось, але...» (листки учні прикріплюють біля «хмари тегів!»). Візьміть і самі участь у вправі.

3.2. Попросіть відповісти на запитання: «Як можна використовувати віртуальні спільноти в бізнесі?» та «Як опублікуватися в групі “Шкільна академія підприємництва”?».

Матеріали уроку опублікуйте в тій же групі та надайте загальний доступ до файлів.

Додаток 1 Сервіс «Веб 1.0»

Веб 1.0 є поняттям, яке належить до статусу служби Веб та до стилю дизайну сайтів, що їх використовували перед появою Веб 2.0. Веб 1.0 – це загальний термін, який було створено, щоб описати Інтернет перед кризою дот-комів у 2001¹ році. Саме її вважають поворотним моментом в історії Веб.

Криза дот-комів

Це економічна криза, яка вразила в 2000–2001 роках великі американські Інтернет-компанії і надовго відвернула інвесторів від Інтернет-технологій.

Кінець 1990-х був насичений прогнозами про чудове майбутнє Інтернет-бізнесу. До 2000 року стратегія Інтернет-бізнесу полягала у створенні великих Інтернет-проектів, що часто були скеровані на онлайн-торгівлю. Поширеною була думка, що в найближчий час люди будуть все купувати в онлайн-магазинах. (Прикладом був проект Yahoo!, що з невеликого сайту перетворився на величезну торговельну структуру, а його акції високо котувалися на світових ринках.) Унаслідок цього виникло багато дрібних компаній-стартапів (від StartUp), що прагнули повторити досвід успішних Інтернет-магазинів. Вони залучали інвестиції у венчурних фондів, які, переконавшись в успіху Yahoo!, охоче надавали кошти. Стартапи на отримані гроші намагалися себе розкрутити. І робили це за допомогою реклами на... Yahoo! Акції Yahoo!

від цього росли ще вище, а інвестори, спостерігаючи за цим зростанням, вкладали в Інтернет-компанії ще більше грошей. І ось в 2000-2001 роках прийшло усвідомлення, що вся ця схема є «мильною бульбашкою», бо люди й далі купували товари у звичайних магазинах. Після цього акції Інтернет-компаній обвалились, і збанкрутувало багато великих і дрібних компаній. Те ж саме відбулось і з «винуватцем» торжества – Yahoo!: його акції впали вдсятеро, але йому вдалося втриматися на плаву. Він і досі є найпопулярнішим сайтом у США. Криза дот-комів призвела до того, що в інвесторів надовго відпало бажання інвестувати в Інтернет. І лише успіхи Google, Вікіпедії, MySpace і YouTube почали виправляти ситуацію.

Елементна база сайтів, що типова для Веб 1.0

Термін «типова елементна база» вживається тут в узагальненому сенсі – абсолютно не обов'язково, щоби для будь-якої сторінки Веб 1.0 були властиві всі елементи списку. Але, як правило, можна простежити загальну тенденцію і більшу частину елементів. Сформулювати список елементної бази, типової для Веб 1.0, можна на підставі того, з чим боролися послідовники Веб 2.0, а саме:

Статичні сторінки замість динамічного контенту, який генерується користувачами.

Проста гіпертекстова розмітка. (Більша частина контенту зазвичай була простим текстом, де часто спостерігалось нехту-

¹ Назва дот-ком походить від озвучення домену «.com» (дот (dot) – точка).

вання правилами HTML.)
Використання фреймів.
Використання специфічних тегів HTML, які неоднаково підтримувались у різних браузерах.
Елементи інтерактивності простежувалися зазвичай лише в гостьових книгах, на форумах або в чатах.
Рідкісне використання стилів CSS при оформленні сторінок сайту.
Вказівка на конкретну роздільну здатність монітора, при якому дизайн сайту

відображається коректно (не поширюється за межі сторінки, не зсуваються елементи сторінок).

Використання інформерів (погода, курс долара тощо) замість агрегації інформації засобами CMS.

Вказівка на браузер, у якому сайт відображається найкраще.

Отже, під Веб 1.0 розуміють статичні сайти, наповнені корисною довідковою інформацією. Наповнення сайтів здійснює обмежене коло осіб (в основному їх власники й автори).

Додаток 2

Сервіс «Веб 2.0²»

Веб 2.0 – новий етап розвитку служби WWW.

Першим, хто вжив поняття Веб 2.0, стало видавництво O'Reilly Media, що спеціалізується на інформаційних технологіях. Згідно з опублікованою у вересні 2005 року статтею «Що таке Веб 2.0?» Тіма О'Райлі, засновника компанії O'Reilly Media, концепція Веб 2.0 з'явилася в результаті «мозкового штурму» між компаніями O'Reilly Media і MediaLive International. Зокрема обговорювалося питання про те, чи слід вважати крах доткомів крахом Інтернету. Учасники цього «мозкового штурму» дійшли висновку, що колапс доткомів виявився важливим етапом у розвитку Інтернету, внаслідок якого з'явився Веб 2.0 – Інтернет другого покоління. Для точної характеристики Веб 2.0 використовується кілька основних принципів, більшість з яких було зазначено в тій статті Тіма О'Райлі.

Перший принцип. «Веб як платформа» передбачає розробку і впровадження застосувань, використання яких можливе просто з веб-браузера. Це так звані Rich Internet Applications – насичені Інтернет-застосунки. Вони мають функції традиційних комп'ютерних програм, але їх можна запустити просто з Інтернету.

Другий принцип. Використання при створенні веб-застосунків нових веб-технологій. Веб 2.0 подарував Інтернету AJAX, синдикацію контенту (RSS), фолксономію і багато іншого.

Третій принцип. Співпраця розробників і користувачів у відкритій інформаційній інфраструктурі.

Четвертий принцип. Соціальні мережі та блогосфера. Саме вони вивели спілкування та

інформаційну взаємодію між користувачами Інтернету на цілковито новий рівень.

Отже, Веб 2.0 – це Інтернет для користувачів і від користувачів, це новий рівень взаємодії користувачів з Інтернет-ресурсами. Користувач Веб 2.0 не просто виступає споживачем контенту, що його дбайливо надали автори сайту, а й бере посильну участь у створенні цього контенту та впливає на подальший розвиток сервісів.

Особливості Веб 2.0

Веб-сервіси. Доступ до веб-сервісів здійснюється за допомогою звичайного браузера, користувачам не потрібно встановлювати жодних додаткових програм на своїх комп'ютерах, не потрібно піклуватися про постійні оновлення. Виконання будь-яких обчислень веб-сервісами не вимагає від комп'ютера-користувача жодних витрат ресурсів – усі операції виконує сервер.

Веб Mash-up (Змішування) – можливість створити новий сервіс, який повністю або частково використовує як джерела інформації інші сервіси, надаючи користувачеві нову функціональність для роботи. Цей сервіс може бути новим джерелом інформації для інших mash-up сервісів. Отже, утворюється мережа залежних один від одного сервісів, що інтегровані між собою. Наприклад, поєднання сайту пошуку нерухомості з інтегрованими картами Google Maps надає новий зручний сервіс, за допомогою якого кожен користувач може відразу побачити всі пропозиції з продажу будинків на карті.

Ajax – методика застосування технологій JavaScript і XML, яка дає змогу завантажувати потрібні дані у відповідь на дії користувача, не перезавантажуючи веб-сторінки цілком. Завдяки використанню цього підходу можна значно пришвидшити роботу користувача з сайтом.

2 За матеріалами <http://www.socialnetwork.com.ua/>.

Можливості AJAX найкраще втілено у сервісах Google.

Google Suggest. Під час набору запиту в рядку пошуку Google пропонуватиме вам варіанти найбільш часто використовуваних запитів, схожих на ваш, з інформацією про кількість знайдених результатів. Ця схема використовується у браузерях. Коли набираємо адресу в адресному рядку браузера, то з'являється випадний список пропонованих варіантів. До появи технології AJAX така схема на веб-сторінках практично не реалізовувалася, а зараз використовується повсюдно, полегшуючи користування сайтами.

Google Maps. При спробі перетягування карти в різні боки карта пересувається, але сторінка при цьому не перевантажується.

Gmail. Веб-інтерфейс цілком побудовано на AJAX, що дає йому право вважатися гідною альтернативою для поштових клієнтів The Bath, Outlook тощо.

Google Calendar. Сервіс для планування подій, зустрічей, справ з прив'язкою до календаря.

Ці сервіси мають значні переваги перед офлайнними аналогами, найголовніша з них – їхня мобільність. Ви не можете дістати доступу до своєї пошти чи органайзера, які зберігаються на вашому домашньому чи офісному комп'ютері, але завжди можете одержати доступ до документів, якщо вони зберігаються в Інтернеті.

RSS – технологія, заснована на XML, яка дає змогу користувачам за допомогою спеціальної програми-агрегатора переглядати як єдиний потік новини з багатьох сайтів – стрічку новин. Завдяки цій технології користувачам більше не потрібно проглядати десятки сайтів для того, щоб дізнатися останні новини. Підписавшись на RSS, кожен може читати нові публікації кількох сайтів в одному місці.

Теги дають можливість зручніше ідентифікувати і тематично сортувати контент (статті, малюнки, мультимедійні файли). Наприклад, об'єкт «ваза з жовтими квітами» складно віднести до однієї категорії. Чи помістити цей об'єкт у категорію «посуд»? Або все ж таки в категорію «квіти»? А може, навіть у категорію «жовте»? З тегами «ваза», «жовтий» і «квіти» цей об'єкт може бути швидко знайдений в будь-якій з цих категорій. У Веб 2.0 мітки зазвичай представляються у вигляді так званої «хмари тегів».

Вікісайти (яскравим прикладом є Вікіпедія) дають змогу своїм користувачам власноруч

редагувати, додавати або видаляти інформацію на сайті, створювати нові сторінки. Отже, користувачі активніше беруть участь у наповненні сайтів потрібною інформацією.

Соціалізація. Яскравим прикладом соціалізації у Веб 2.0 є ведення особистих мережних щоденників та блогів. За допомогою блогу кожен користувач може якимось виділитися з натовпу, персоналізувати свою зону сайту – додати особисті аудіо- і відеофайли, зображення, публікувати статті або ділитися новинами. Крім того, соціалізації сприяє активне створення співтовариств, у яких кожен користувач може залишити своє повідомлення, поділитися проблемою, отримати багато різноманітних думок і висловити свої міркування з того чи іншого питання.

Однією з найважливіших складових соціальних мереж є технологія **FOAF** (Friend Of A Friend). Вона надає користувачеві можливість підписатися на новини чи матеріали тих користувачів, які містяться у «списку друзів». Цим самим заохочується спілкування користувачів мережі.

Сервіси обміну. Ці ресурси наповнюються користувачами, їм надаються місця для різних файлів – музики, фільмів, документації тощо.

Сервіс сумісного користування документами. Ці сервіси надають користувачам можливість одночасного і сумісного використання документів – можна створювати, змінювати, видаляти інформацію, що є доступною для загального користування. При цьому зникає необхідність в установці програмного забезпечення на локальних комп'ютерах. Тут визнаним лідером є сервіс Writely і Google-документи.

Дизайн. Поняття Веб 2.0 відбилось і в дизайні. Тут переважають округлість, імітація опуклих поверхонь, імітація віддзеркалень на зразок глянцевого пластика сучасних пристроїв. У цілому зовнішній вигляд таких сайтів привабливіший, хоча графіка займає більший об'єм, ніж при використанні аскетичного дизайну. У Веб 2.0 з'явилася тенденція значно збільшувати розміри шрифтів за значущістю змісту, особливо для заголовків, щоб чітко виразити їх на тлі строкатого графічного оформлення. Для текстового наповнення надається більше простору. Проте явною стає одноманітність класичного дизайну Веб 2.0. Провідні дизайнери вважають його вже застарілим і некреативним. Особливо це відбивається в сучасній тенденції створення інформативних сайтів, де головну роль виконує

простота, витонченість, графічність і легкість у користуванні. У дизайні не повинно бути обмежень, а у Веб 2.0 вони є.

Вказані принципи є лише невеликою частиною філософії Веб 2.0. Навколо самого поняття Веб 2.0 ведуться запеклі суперечки. Хтось вважає його суцільною фікцією, лише додатковим маркетинговим ходом, а хтось – справжньою революцією. Проте незаперечним залишається той факт, що Веб 2.0 є спробою зробити Інтернет зручнішим, корисним для користувача, надати йому більшої свободи дій.

Деякі експерти називають Веб 2.0 мильною бульбашкою. Критики вважають, що немає нічого принципово нового у використанні технологій, що існували й раніше. Із суто технічного погляду ці критики мають рацію. Є думка, що Веб 2.0 – чергова спекуляція, якій приготована доля знаменитого «буму доткомів».

Ще одним приводом для критики Веб 2.0 стало **побоювання за збереження приватної інформації про користувача**. Існують підозри, що інвестори Веб 2.0 сервісів зацікавлені лише в контролі над великими обсягами інформації особистого характеру. Наприклад, інформацію про вподобання користувача можна використати для фокусування Інтернет-реклами.

Недоліки Веб 2.0

При використанні технологій Веб 2.0 власник сайту стає орендарем сервісу і/або дискового простору у сторонньої компанії. Залежність, що виникає при цьому, формує низку недоліків нових сервісів:

- Залежність сайтів від рішень сторонніх компаній, залежність якості роботи сервісу від якості роботи багатьох інших компаній.
- Слабка пристосованість нинішньої інфраструктури до виконання складних обчислювальних завдань у браузері.
- Вразливість конфіденційних даних, що зберігаються на сторонніх серверах, для злоумисників (відомо про випадки роз-

крадання особистих даних користувачів, масові зломи облікових записів блогів).

Сайт епохи Веб 2.0, на перший погляд, є інтерактивним і доброзичливим, дає змогу легко налаштовуватися. Проте збір статистики про користувачів, їхні переваги та інтереси, особисте життя, кар'єру, коло друзів можуть допомогти власникові сайту маніпулювати спільнотою. За песимістичними прогнозами, численні сайти Веб 2.0 вкупі з іншими сучасними технологіями створюють прообраз тоталітарної системи «Великого брата».

Переваги Веб 2.0

Проте Веб 2.0 має і безперечні плюси. У звичайних сервісах (у сервісах Веб 1.0) користувач, за своєю суттю, є пасивним споживачем послуг. Концепція Веб 2.0 передбачає активну діяльність користувачів, що орієнтована на участь у створенні контенту ресурсу. У процесі розвитку сервісу враховується досвід і думка користувачів цього сервісу. Це робить ресурси Веб 2.0 більш інтерактивними і надає користувачам свободу самовираження.

Приклади сайтів Веб 2.0:

Вікіпедія – Вільна багатомовна енциклопедія.

Google Maps – Google-карти.

Flickr – онлайн-фотоальбом.

del.icio.us – служба онлайн-закладок.

Netvibes – Персональний десктоп.

Digg.com – Новинний ресурс.

Pligg – Веб 2.0 CMS.

Quintura – Візуальна пошукова система з інтуїтивною картою підказок.

Live Journal – Сервіс для ведення блогів.

Youtube – Відеосервіс.

MySpace – Сайт мережних співтовариств.

Last.fm – Музичне співтовариство.

Ucoz — Веб-сервіс для створення сайтів.

Отже, при Веб 2.0 Інтернет сприймають передусім як засіб комунікації, його об'єктами є медіасервіси, блоги, агрегатори, соціальні мережі, а суб'єктами – співучасники.

Додаток 3

Порівняльна таблиця сервісів

Предмет обговорення	Web 1.0	Web 2.0	Нові риси
Учасники	1. Розробник і користувач 2. Автор контенту і читач	1. Користувач як співрозробник 2. Читач як співавтор 3. Товариство	Право на участь; скасування сторонньої регламентуючої сторони (модерації)

Предмет обговорення	Web 1.0	Web 2.0	Нові риси
Програмне забезпечення	1. ПЗ створювалось для ПК 2. ПЗ – товар 3. Закриті вихідні коди, API 4. Ліцензійний продаж 5. Прив'язка ПЗ до обладнання 6. Націленість на винахід 7. Запланований реліз 8. Для перегляду контенту використовується браузер	1. ПЗ створюється для мережі 2. ПЗ – сервіс, додаток 3. Відкриті вихідні коди, API, ПЗ з відкритим вихідним текстом 4. ПЗ може бути безкоштовним 5. Софт поверх обладнання 6. Пошук застосування вже винайденого 7. «Вічна бета» 8. Альтернативні засоби відображення	Веб як платформа; зняття та розміщення бар'єрів і обмежень (вільний доступ, універсальність, спрощення)
Контент	1. Поповнення баз даних: а) плата постачальникові контенту; б) наймання добровольців 2. Дані організовуються таксономічно (ієрархія рубрик) 3. Засоби збереження даних – каталог, бібліотека, сховище 4. Односторонні покликання 5. Форма представлення – персональні сторінки 6. Статичний сайт 7. Адресу має сторінка сайту 8. Джерело – розум автора контенту 9. Меню навігації сайту для роботи з даними цього сайту 10. Копірайт 11. Для сприйняття контенту потрібне відвідування сайту, перехід за покликанням чи закладкою	1. Поповнення баз даних — те, що має один, відразу стає доступне кожному 2. Дані організовуються фолксономічно 3. Засоби використання даних – API-інтерфейси 4. Автоматичні двосторонні покликання 5. Форма представлення – блоги 6. Динамічний сайт 7. Адресу має мікроелемент контенту 8. Джерело – колективний розум 9. Інтерфейс для роботи з даними по всій мережі 10. «Вільна» ліцензія GNU FDL 11. Для сприйняття контенту не потрібно відвідування сайту – є можливість читати RSS-стрічки	Мережа як єдиний колективний розум, атомізація контенту, агрегація, синдикація
Події	1. Замовлення та виготовлення програмного забезпечення 2. Публікація контенту авторами і сприйняття його читачами 3. Звертання до третьої особи – посередника для задіяння його ресурсів 4. Великі нечисленні транзакції	1. Співпраця через відділ технічної підтримки програмного забезпечення 2. Взаємодія, додавання властивостей, цінності, створення спільного контенту кожним учасником 3. Самообслуговування, засноване на партнерській архітектурі сервісу, – сервіс лиш посередник між користувачами, які використовують їхні власні ресурси 4. Дрібні численні транзакції	Співпраця, самодіяльність; масові міжособові взаємини;
Цінність і вартість	1. Вся цінність у ПЗ – хто володіє ПЗ, той і заробляє на цьому гроші 2. Інтернет цінний як джерело інформації	1. Вся цінність у базах даних – хто володіє базами даних та сервісами для роботи з ними, той заробляє на цьому гроші 2. Інтернет цінний як інструмент комунікації	Робота з базами даних; сервіс, а не продукт; економія часу й уваги

Додаток 6 Вікітехнологія

Загальні поняття про вікітехнологію

В останні роки все частіше піднімається питання про застосування нових інформаційних технологій в освітній діяльності. Її модернізація передбачає заміну використання традиційних засобів передачі та відтворення інформації на сучасні методи, орієнтовані на

веб-технології. Досить популярними на сьогодні є так звані вікітехнології.

Дуже складно визначити, що ж таке wiki – клас скриптів, технологічна концепція чи навіть філософія. Першу вікімережу, «Портлендське сховище зразків» (зразків програмного коду), створив 25 березня 1995 року програміст

Ворд Каннінгем. Проте для широкого кола користувачів вікітехнологія досі залишається загадкою.

ВікіВікі (*wiki-wiki* – *походить із гавайської «швидко-швидко»*) – це гіпертекстове середовище, яке зараховують до сервісів Веб 2.0; колекція взаємопов’язаних між собою текстових сторінок, до яких кожний зареєстрований користувач Інтернету може вносити свої зміни (за винятком певної кількості статичних веб-сторінок) або створити нову сторінку.

У 2006 році термін Wiki додано до онлайн-ового Оксфордського словника англійської мови (Oxford English Dictionary, OED). Він означає модель сайтів, контент яких може змінювати сам користувач. Для створення вікі-середовища необхідне особливе серверне програмне забезпечення – «вікідвигун». Це різновид системи управління сайтом досить простої структури і функціональності, бо майже всі дії щодо структуризації та обробки відомостей здійснюють самі користувачі.

Можливості вікіпроектів

Сьогодні вікіпроекти можна використовувати в навчально-виховному процесі.

Вікісайти створюють дуже зручні можливості для спільної розробки проектів, що передбачає створення електронних матеріалів, їхнє розміщення й обговорення в мережі Інтернет. Переваги вікімереж над іншими веб-ресурсами

Вікімережі мають низку переваг над іншими веб-ресурсами. Можливість багатократно правити текст дає змогу залучати різних людей до створення статей та дає можливість постійно оновлювати і вдосконалювати їх. При цьому корисною буде історія обліку змін, що були внесені до змісту сторінки, та можливість повернутися до попередньої версії. Сторінка обговорень до кожної статті, де відвідувач може залишити свої коментарі, допоможе врахувати думки інших користувачів щодо представленої теми.

Розгляньмо деякі вікіпроекти мережі:

Вікіпедія

Найпопулярнішим на сьогодні Інтернет-ресурсом є Вікіпедія (Wikipedia) — відкрита багатомовна вікіенциклопедія (назва створена від слів «wiki» – технології для створення сайтів та «енциклопедія»). Засновниками Вікіпедії є Ларрі Сенгер та Джиммі Вейлз. Офіційне відкриття відбулося 15 січня 2001 року.

Вікіпедія містить майже 22 млн. статей, що їх написали добровольці з усього світу. Учасників Вікіпедії називають вікіпедистами. Вікіпедія є п’ятим за популярністю веб-сайтом у світі – його щомісяця відвідує понад 400 млн. осіб. Як Інтернет-довідник Вікіпедія є найбільшою і найпопулярнішою серед подібних сайтів. За обсягом відомостей і тематикою Вікіпедія вважається найповнішою енциклопедією за всю історію людства.

Однією з переваг Вікіпедії є можливість представлення інформації рідною мовою – сайт складається з 285 мовних розділів (національних Вікіпедій). Найбільшою національною Вікіпедією за кількістю статей є англійська, яка містить понад 4 млн. статей.

Українська Вікіпедія – україномовний розділ Вікіпедії багатомовного Інтернет-проекту зі створення вікіенциклопедії, яку може редагувати кожний охочий користувач Інтернету. Як свідчать записи в історії головної сторінки, перші спроби створити український розділ сягають грудня 2003 – січня 2004 року. Станом на 18 вересня 2013 року кількість статей української Вікіпедії становить 464798, за цим показником вона перебуває на 18-му місці серед усіх мовних розділів та на 3-му місці серед Вікіпедій слов’янськими мовами [6].

Україномовні вікіпроекти

Крім Вікіпедії, функціонують й інші цікаві україномовні вікіпроекти, які можна використовувати й наповнювати:

Вікіпідручник – це вільне Інтернет-зібрання, де кожен відвідувач може зробити свій внесок у написання навчальної літератури: підручників, посібників тощо, писати творчі переробки інших творів, безкоштовно читати, копіювати, видавати та змінювати їхній зміст. Ці матеріали можуть використовуватись у традиційному навчанні, в акредитованих закладах, для навчання вдома, як частина курсу Віківерситет або для самонавчання. Більшість типів книг (наприклад, таких, як белетристика, вже видані тексти, різні дослідження) не призначені для внесення у Вікіпідручник, якщо вони не є навчальними.

Вікісловник – це багатомовний словник довільного наповнення, україномовний розділ проекту Wiktionary. Він є спробою об’єднати в одному продукті граматичний, тлумачний, етимологічний і багатомовний словники, а також тезаурус. Наразі Вікісловник налічує 34871 статей. Будь-хто може збільшити це число, написавши нову статтю, а ще поліпшити якість словника, доповнюючи й виправ-

ляючи наявні статті. Усі статті в цьому словнику пишуть тільки українською мовою.

Вікісловник надає унікальну інформацію, відсутню у Вікіпедії: словосполучення, приказки, аббревіатури, акроніми, опис помилок правопису, спрощені / спотворені варіанти написання / вимови слів, спірні випадки вживання, протологізми, різні стилі (напр., розмовний) і предметні області. Отже, Вікіпедія та Вікісловник доповнюють один одного.

Вікіцитати (Wikiquote) – це вільне зібрання цитат, висловлювань, афоризмів, приказок відомих особистостей чи героїв художніх творів. Проект побудований на платформі Wiki, що означає, що редагувати матеріали може кожен охочий. Англomовна версія проекту стартувала 27 червня 2003 року, україномовна – 30 листопада 2005 року. Зараз у Вікіцитатах налічується 2438 повноцінних статей, кількість яких постійно зростає.

Вікіджерела (Wikisource, Вікітека) – це розділ мережевої вікібібліотеки «першоджерел», що містяться у відкритому доступі і є суспільним надбанням. У ній розміщено художні твори, історичні та інші документи, статті, вихідні

тексти програм тощо, тобто будь-які тексти, які можуть супроводжуватись мультимедійними ілюстраціями, що можуть бути корисні україномовній спільноті. Однією з умов розміщення книги у Вікіджерелах є необхідність попереднього офіційного опублікування твору.

Інтерактивний інформаційний простір системи освіти «ВікіОсвіта» розроблений корпорацією Інком. ВікіОсвіта – це мережеве об'єднання учасників навчально-виховного процесу для спільного створення та оперативного поширення освітніх інформаційних ресурсів, опанування нових інформаційних технологій та нових організаційних форм навчальної діяльності. Розробники проекту визначили для нього такі цілі:

оперативна публікація авторських матеріалів; колективна робота над формуванням освітніх інформаційних ресурсів;

мережеве накопичення та безпосередній обмін освітніми інформаційними ресурсами; опанування нових інформаційних технологій та нових організаційних форм навчальної діяльності.

Додаток 7

Віртуальна спільнота

Віртуальні спільноти (англ. *virtual communities, e-communities*) – новий тип товариств, які виникають і функціонують в електронному просторі (передусім за допомогою Інтернету) для вирішення професійних, політичних завдань, задоволення своїх інтересів у мистецтві, щодо дозвілля тощо.

Віртуальні співтовариства – це реальні групи людей, які для взаємообміну інформацією використовують електронні засоби та мережі. Такі співтовариства теж можуть об'єднуватись у мережеві структури на підставі спільних інтересів.

Сьогодні основна мета таких програм – створення універсального механізму вирішення особливо складних питань у науці, економіці, державному управлінні й інших сферах діяльності суспільства, що потребують для вирішення цих завдань залучення груп, колективів, співтовариств висококваліфікованих фахівців з різних сфер діяльності й широкого спектру матеріальних ресурсів і технологій, постачання яких у потрібні (як правило, вкрай стиснуті) терміни жодна комерційна компанія або група компаній не може забезпечити в повному обсязі. Тобто мета таких про-

грам полягає у створенні необхідних умов для об'єднання зусиль великої кількості творчих і продуктивних сил суспільства, діяльність яких безупинно забезпечується надходженням необхідних матеріальних ресурсів з будь-якої точки світу.

Віндустріальному суспільству таке об'єднання в єдину робочу структуру настільки різномірних елементів, розділених географічними відстанями, кордонами, розходженнями в національному законодавстві, мовними бар'єрами, відмінностями в культурі, звичаях, традиціях, а також у напрямках політики національних урядів, вимагало б значних витрат часу й зусиль, що обмежувало б ефективність спільної участі різних сил суспільства у вирішенні складних задач у режимі цейтноту. Така фактична неповороткість соціальних систем індустріального суспільства робила його беззахисним перед будь-якими швидкими змінами структури соціальної організації та характеру суспільних відносин.

У такій формі взаємодії соціальні структури можуть поєднуватись як тимчасово (для вирішення конкретного питання або групи питань), так і на постійній основі.

Вікітехнології. Поняття блогу, різновиди блогів. Створення й оформлення блогу, публікація повідомлень та налаштування їхніх параметрів

Творча група вчителів інформатики загальноосвітніх шкіл Донецької області

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити з особливостями вікітехнологій та їхніми можливостями;
- розвивати вміння працювати з онлайновими документами;
- формувати підприємницьку компетентність завдяки використанню блогів та вікітехнологій.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- визначення вікітехнологій, суть блогу, різновиди блогів;

розуміє

- значення вікітехнологій у сьогодиньньому світі;

вміє

- створювати й оформлювати блоги;
- публікувати повідомлення та налаштовувати його параметри;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- прогнозувати майбутні результати;
- спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її;
- співпрацювати в команді.

Методи і техніки:

групова робота;
метод проблемних ситуацій;
рефлексія.

Обладнання:

дошка;
комп'ютери;
мережа Інтернет;
онлайн-сервіси;
маркери, ручки;
аркуші А4.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. План реалізації проекту.

Додаток 2. План роботи групи.

Додаток 3. Критерії оцінювання блогу/вікістатті.

Додаток 4. Допомога учням у плануванні проекту.

Хід уроку

1. Вступна частина

1.1. Оголосіть тему уроку. Поясніть учням, що для ефективного навчання використовується проблемний метод. Попросіть учнів самостійно знайти у Вікіпедії відповіді на запитання «Які різновиди блогів існують?», «До яких сервісів належить Вікіпедія – до Веб 1.0 чи Веб 2.0?».

1.2. Запропонуйте школярам дати визначення віртуальній спільноті та вікітехнології. Діти створюють закладки з відповідною інформацією. Перегляньте зміст виконаного завдання.

2. Основна частина

2.1. Об'єднайте учнів у малі групи і запропонуйте разом створити план роботи групи (див. приклад у Додатку 2) над проектом (Додаток 1).

2.2. Запропонуйте школярам створити блог і публікацію за однією з тем (клас поділено на 4 групи). Поставте учням такі завдання:

1. Чи може школяр заробити гроші, і якщо так, то яким способом?
2. Яка історія грошей?
3. Відомі бізнесмени мого міста.
4. Підприємництво в Україні й Польщі: спільні та відмінні риси.

Тему № 4 варто запропонувати тим учням, які мають вищий рівень умінь та навичок. Виконання цієї роботи має відбуватись у моделі Wiki.

Перед виконанням завдань ознайомте учнів з формою оцінювання блогів (Додаток 3). Наголосіть, що корисною буде й інформація щодо планування проекту з Додатку 4.

Зверніть увагу, що інструкцію зі створення

- блогурозміщено на сайті <https://www.youtube.com/watch?v=c3duof8GoeM>.
- вікісторінки – на сайті <http://wiki.iteach.com.ua/>.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Перегляньте плани роботи групи та проектні завдання. Якщо необхідно, консультуйте учнів.
- 3.2. На завершення роботи на проектами заохотьте учнів представити результати. Не забудьте відзначити всіх учасників проектів, а особливо найактивніших.

Додаток 1 План реалізації проекту

1-й етап – розроблення веб-ресурсу, макетування, пошук відповідного інформаційного контенту.

2-й етап – наповнення контентом блогу або вікісторінки, тестування.

3-й етап – доопрацювання та презентація ресурсу.

Додаток 2 План роботи групи

Захід (зміст)	Відповідальний	Термін

Додаток 3

Критерії оцінювання блогу / вікістатті

Назва	
URL	

Зміст

№	Критерії	5	4	3	2	1
1	Стаття повністю відображає цілі дослідження					
2	Стаття дає відповіді на основні питання проекту					
3	Інформація в статті добре структурована, викладена чітко та послідовно					
4	Для теоретичного дослідження використано більш ніж одне джерело					
6	Стаття відображає розуміння механізмів сприйняття					
7	Стаття містить покликання на інші сторінки					
8	Гіперпокликання не перевантажують статті, а роблять її повнішою та пізнавальною					
9	Стаття є результатом колективних зусиль					
10	У статті використано мультимедійні можливості					

Усього 50 балів

Оформлення статті

№	Критерії	5	4	3	2	1
1	Оформлення продумане, витримане в єдиному стилі, полегшує сприймання, а не ускладнює його					
2	Оформлення підкреслює структуру (наявність заголовків різного рівня, виділення шрифту тощо)					
3	Зображення, використані в статті, ілюструють зміст, підкреслюють його, роблять більш зрозумілим					
4	Немає помилок					
5	У статті вказано категорії					

Усього 25 балів

Загальна кількість балів – 75

Додаток 4

Допомога учням у плануванні проекту

Застосовуйте ці підказки, щоб допомогти учням ставити цілі, розробляти план і графік для виконання проекту.

Окреслення цілей

- Які ваші цілі в проекті?
- Яка головна мета?
- Чи існують ті цілі, що суперечать одна одній?

Розроблення плану

- Чи спланували ви послідовність дій?
- Чи подали всі необхідні ресурси?
- Чи зрозумілий ваш графік виконання?
- Які ваші пріоритети?

Спостереження процесів

- Чи є якісь труднощі?
- Як ми їх долатимемо?
- Якщо перший метод не спрацює, то чим ми скористаємося?
- Що і кого ви використовуєте як ресурси проекту?
- Чи є у вас план контролю за прогресом у проекті (критерії прогресу)?
- Що робитимете, якщо не встигатимете?
- Чи ваша робота відповідає критеріям?
- Що ще повинно бути зроблене?

Рефлексія

- Чи внесли ви відгуки у план щодо поліпшення проекту?
- Що ви дізналися про себе?
- Які ділянки ви хочете поліпшити?

Спільна робота з документами. Розробка колективного проекту

Творча група вчителів інформатики загальноосвітніх шкіл Донецької області

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 90 хв. (2х45 хв.) (упродовж 2-х тижнів)

Мета:

- формувати підприємницьку компетентність завдяки реалізації колективного проекту;
- розвивати ІКТ компетентності учнів під час групової роботи з онлайн-документами;
- виховувати ініціативність, лідерство.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- суть проектного методу і проектного мислення;

розуміє

- механізми формування проекту;

вміє

- працювати з онлайн-документами;

може

- ініціювати проект;
- прогнозувати майбутні результати;
- спілкуватись онлайн;
- співпрацювати в команді.

Методи і техніки:

«мозковий штурм»;
групова робота;
проблемне навчання;
метод проектів;
рефлексія.

Обладнання:

дошка;
комп'ютери;
мережа Інтернет;
онлайн-сервіси;
маркери, ручки;
аркуші А4;
електронний підручник до курсу «Підприємництво 2.0» (навчання в рамках проекту «Шкільна академія підприємництва»;
<http://sae-ukraine.org.ua/ua/education/>).

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Оголосить тему уроку, спільно обговорити алгоритм розроблення бізнес-ідеї:
- 1.2. Допоможіть учням окреслити бізнес-ідеї, використовуючи метод «мозкового штурму» (докладно про цей метод див. у розділі «Інтерактивні методи навчання»).
- 1.3. Спільно з учнями сплануйте їхню роботу:
 1. Соціологічне дослідження (опитування спільноти, на яку розраховані бізнес-ідеї).
 2. Обрання бізнес-ідеї за аналізом результатів опитування респондентів (візуалізація даних, одержаних під час опитування).
 3. SWOT-аналіз обраної ідеї (за схемою).
 4. Розрахунок бюджету (початкові витрати, собівартість продукту, прибуток).
 5. Рекламна стратегія бізнесу (інформаційна підтримка).

6. Організація роботи персоналу та функціонування підприємства.

2. Основна частина

Поділіть клас на підгрупи, які працюватимуть над вирішенням окресленого їм завдання.

Весь клас або його частина на першому уроці розробляє декілька бізнес-ідей. Після загального обговорення залишіть 2-3 ідеї (усі напрацьовані ідеї варто графічно відобразити на <http://wikiwall.ru/>). Далі:

I група має забезпечити проведення соціопитування респондентів (очно та онлайн). Для цього використовують пакет офісу «Майкрософт» та Google-документи (форми). Після опитування учасники роблять аналіз даних (зокрема візуалізують інформацію у діаграми та графіки).

II група створює блог проекту (сервіс blogger.com), на якому розміщує всі матеріали щодо підготовки, розробки та успішної реалізації самої бізнес-ідеї.

III група відпрацьовує SWOT-аналіз бізнес-ідеї (звіт створює у програмі PowerPoint).

або в Google-документах у рубриці «Презентація»).

IV група в разі обрання конкретної бізнес-ідеї робить розрахунки бюджету (у програмі Excel або в Google-документах, у рубриці «Таблиці», створює кошторис).

V група створює рекламне відео свого бізнесу, буклет (за допомогою програм обробки мультимедіа або www.youtube.com; програм створення буклетів Publisher або <http://wikiwall.ru/>).

VI група розробляє систему взаємодії всіх працівників підприємства (за допомогою сервісу «Сассо»).

VII група презентує обрану бізнес-ідею колегам (іншим підгрупам класу або паралельним класам).

3. Підсумкова частина

3.1. Спонукайте учнів до рефлексії. Попросіть, щоб групи оцінили роботу одна одної за технологією 3:2:1 (три позитивні риси, два зауваження, одна пропозиція щодо вдосконалення бізнес-ідеї).

3.2. Запропонуйте учням доопрацювати свої проекти з урахуванням пропозицій опонентів.

Українська мова та література

Виховання підприємливості в учнів на уроках української мови та літератури

Ірина Синя

Уроки з підприємницьким тлом – це дієвий метод розвитку індивідуальних здібностей учнів. Застосування підприємницького тла на уроках української мови та літератури дає учням змогу бути успішними, кмітливими, творчо мислити, використовувати власні комунікативні навички для професійного зростання, а також відчувати міцні зв'язки між школою і потребами сьогодення (цього, погодьтеся, не вистачає українській освіті). А вчитель, своєю чергою, користаючи з синергії поєднання мови / літератури й підприємництва, зможе якісніше реалізувати мету та поставлені цілі, активізувати зацікавлення дітей до власного предмету.

Специфіка української мови й літератури дає змогу педагогові-предметникові творити підприємницьке тло через зміст уроку і форми (види) діяльності. Зокрема всім відомо, який змістовий потенціал для виховання підприємливої особи мають твори І. Карпенка-Карого «Сто тисяч», «Хазяїн», скільки цікавих думок про розвиток підприємницьких якостей і моральний аспект підприємництва можна почерпнути з повісті Івана Франка «Борислав сміється» тощо. І навіть ті твори, які, на перший погляд, не містять підприємницької складової у змісті, можна на уроках літератури розглядати під специфічним кутом зору – формування лідерських якостей, ініціативності тощо (див., напр., повість І. Франка «Захар Беркут»). На уроках української мови таким прийомом формування підприємницької компетентності через зміст є тексти вправ, які скеровують до біографій відомих підприємців, цікавих фактів з підприємницької діяльності. Конкретні практичні завдання в рамках «мовних» тем – створити рекламу якогось товару, написати автобіографію чи резюме – звучатимуть актуально для учнів.

Учитель може використовувати й різноманітні технології роботи з класом, які сприяють розкриттю в учнів творчих здібностей, комунікативних умінь, ораторських здібностей тощо. Йдеться передусім про інтерактивні методи навчання – «мозковий штурм», «асоціативний кущ», дискусію, обговорення в групах, проектні технології. Ці та інші методи діяль-

нісного підходу, застосовані під час навчального процесу, створюють сприятливі психологічні умови, що впливають на якість здобутих знань та розвинутих умінь.

Укладаючи конспекти уроків з підприємницьким тлом, учитель української мови та літератури може мати деякі труднощі щодо часової організації заняття. Та й не всі теми предмету мають підприємницьку складову в змісті. Однак педагогічна майстерність учителя, а ще наша книжка підкаже йому, як уроки з української мови й літератури зробити такими, щоб учень після них ставав упевненішим у своїх силах, більш комунікабельним, творчим, відповідальним, активним.

Наприклад, уроки розвитку зв'язного мовлення дають змогу широко використовувати техніки «мозкового штурму», роботи в групі, парі, презентації, виявляють мовленнєву культуру кожного учня, його загальний інтелектуальний рівень та вміння дотримуватись основних правил спілкування.

Не менш важливим є використання уроків з елементами підприємливості під час узагальнення знань учнів на уроках української мови та літератури. Наприклад, аналіз сюжету, композиції, проблем, образів будь-якого художнього твору доречно провести, максимально надавши самостійності учням, – завдяки цьому школярі усвідомлюють власну відповідальність за якість зробленої роботи, її ґрунтовність і, таким чином, глибше запам'ятовують опрацьований твір.

У збірнику запропоновано конспекти уроків з української мови та літератури, у яких докладно, покроково показано, як учитель може провести заняття з використанням технік, які розвивають ініціативність та підприємливість.

Висловлюємо щирі подяку за співпрацю учителям української мови та літератури – авторам конспектів уроків: Оксані Коцюрубі, Оксані Лушик, Оксані Галамай, Наталії Вовк, Ірині Костів, Наталії Чубі, Наталії Гошко, Наталії Данилів, Наталії Микицькій, Оксані Голуб, Оксані Гродзіцькій, Любові Клев, Наталії Пришляк.

Наслідки героїчної боротьби русичів проти монголо-татарських нападників у повісті І. Франка «Захар Беркут»

Наталія Вовк, Оксана Луцик,
учителі української мови та літератури НВК «Школа-садок "Софія"» м. Львова

Цільова група:

- учні 7 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- показати наслідки героїчної боротьби русичів проти монголо-татарських нападників на прикладі повісті І. Франка «Захар Беркут»;
- розвинути вміння аналізувати епічний твір і пов'язувати його з сьогоденням;
- формувати ключові компетентності учнів, зокрема лідерські якості та комунікативність.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- зміст та історичну основу повісті;

розуміє

- наслідки героїчної боротьби русичів проти монголо-татарських нападників;

вміє

- пов'язувати події художнього твору з реальним життям і робити висновки з цього;

- аналізувати епічний твір;
- визначати головні чинники, які сприяли перемозі тухольців;
- коментувати окремі епізоди твору й охарактеризувати вчинки й поведінку головних героїв повісті;

може

- вести дискусію, відстоювати власну позицію, переконувати, погоджуватися на аргументи;
- виявляти лідерські якості, беручи приклад із головних героїв твору;
- ризикувати, прогнозувати результати своїх дій;
- працювати колективно.

Методи і техніки:

дискусія;
робота в групах.

Обладнання:

маркери;
ручки;
аркуші А4;
кольорові наліпки.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Повідомте учням мету уроку (запишіть на дошці).
- 1.2. Запитайте учнів, хто, на їхню думку, є героєм. Допоможіть конкретизувати відповіді, звертаючись до учнів із такими запитаннями:
Чому Захара Беркута, Максима, Мирославу ми вважаємо героями?
Хто, на Вашу думку, є героєм сьогодення?
- 1.3. Запитайте учнів про історичні умови розвитку держави, що передували подіям, зображеним у творі. Нагадайте про таке:
Після смерті Володимира Мономаха Київська держава знову пережила часи чвар та міжусобних війн. Більш як за

сто років вона розпалася на дрібні князівства, які самостійно вже не могли протистояти сильному ворогові; – саме ним виявилися наші східні сусіди – монголо-татари.

У боротьбі з монголами русичі зазнали великих утрат. Багато міст було зруйновано і спустошено. Частина вцілілого населення вивезено як невільників. Джерелами створення повісті став реальний історичний факт: напад у 1241 році внука Чингізхана Батия на Київську Русь, а також перекази та легенди, які народ зберіг у своїй пам'яті. В одному з них назва Тухля пов'язується з загибеллю великої сили ординців, від яких по всій околиці йшов поганий (тухлий) запах.

2. Основна частина

2.1. Нагадайте учням про правила роботи в групах.

2.2. Розділіть дітей на дві групи, і попросіть, щоб кожна зайняла місце за окремим столом. 2.3. Запропонуйте учням дискусію, яка допоможе проаналізувати наслідки героїчної боротьби русичів проти монголо-татарських нападників у повісті І. Франка. Нагадайте учням про правила та культуру ведення дискусії, попередьте, що гра триватиме 30 хв. Зверніть увагу, що навчальна дискусія дає навички доброго спілкування (слухання, аргументації, представлення доказів, презентації власної позиції).

Одна група учнів буде оцінювати потребу захисту тухольською громадою своїх земель (можна назвати її умовно «Партія війни» або «Відвага Захара Беркута»), а інша зосередиться на негативних моментах, які будуть невідворотними під час оборонних дій, і виступатиме за невтручання у війну (цю групу можна умовно назвати «Партією миру» або «Побоювання Захара Беркута»). Ці дві групи покликані змодельовати реальну внутрішню боротьбу, яку провадив Захар Беркут у своїй свідомості перед тим, як ухвалити важливе рішення – оборонятись і не поступитися своєю землею. Акцентуйте увагу, що таку боротьбу часто ведемо і ми у своїй свідомості. І тільки від нас залежить, хто перемагає: наш внутрішній страх чи наша внутрішня відвага. Наголосіть, що вміння приймати важливі рішення – ознака лідера.

2.4. Пам'ятайте, що можете бути тільки пасивним спостерігачем, прислухай-

теся до дискусій у групах, намагайтеся запам'ятати висунуті аргументи (втручайтеся тільки у випадку суперечки або конфлікту; арбітрами суперечки між двома учасниками групи повинні бути інші її члени).

2.5. Після закінчення кількохвилинного обговорення у групах учні дискутують поміж собою.

2.6. Попросіть учнів пов'язати події літературного твору із сучасним життям. Спонукайте до підведення підсумків дискусії. Наголосіть, щоби диспутанти не шукали переможців, а радше навчилися дивитися на явище чи подію з обох боків.

2.7. Запишіть на дошці найголовніші висновки. Можете на цьому етапі висловити своє ставлення щодо вибраних аргументів.

3. Підсумкова частина

3.1. Підведіть підсумок уроку, запитайте учнів, що виявилось для них найскладнішим у грі, а що найбільше сподобалось.

3.2. Оцініть за дванадцятибальною системою роботу кожної групи. Заохочуйте всіх до того, щоби поділитися своїми думками.

3.3. Поясніть домашнє завдання. Воно буде полягати в тому, що учні повинні знайти у тексті повісті І. Франка «Захар Беркут» епізоди, які підтверджують аргументи переваги захисту тухольської громади та негативні моменти, які були невідворотними при оборонних діях. Попросіть, щоби діти проранжували ці аргументи за ступенем важливості (починаючи від найважливішого).

3.4. Подякуйте учням за роботу на уроці.

Складне речення з різними видами зв'язку (систематизація й узагальнення)

Оксана Галамай, учитель української мови та літератури НВК «Школа-гімназія I–III ступенів ім. Блаженного Климента і Андрея Шептицьких» м. Львова

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- перевірити якість та міцність засвоєних знань, сформованих умінь та навичок із теми, внести корективи;
- розвивати зв'язне мовлення учнів, їхні творчі здібності й уміння аналізувати мовні й позамовні поняття;
- виховувати моральні чесноти, формувати відповідальність за свої вчинки.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- рівень готовності до контрольної роботи, прогалини у знаннях та вміннях;

розуміє

- виражальні можливості складних речень з різними видами зв'язку;

вміє

- знаходити у тексті складні речення з різними видами зв'язку, аналізувати їх;
- будувати складні речення з різними видами зв'язку;
- правильно розставляти розділові знаки й обґрунтовувати їх;
- переносити раніше засвоєні знання в нову ситуацію;

може

- працювати у малих і великих групах;
- креативно мислити;
- брати на себе відповідальність;

- висловлювати свою думку, обґрунтовувати її;
- рефлексувати, підбивати підсумки;
- добре спілкуватися, ефективно співпрацювати з іншими.

Методи і техніки:

«асоціативний куш»;
робота в групах «1-2-4-всі»;
міні-проект;
творче конструювання;
«мікрофон».

Обладнання:

ватман із намальованим серцем;
маленькі серця з клейкою основою (відповідно до кількості учнів);
4 аркуші А3;
кольорові маркери, ручки, олівці;
клей;
пісочний годинник.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Індивідуальні картки для вправи «1-2-4-всі» (чотири варіанти).
- Додаток 2. Завдання для роботи в парах (для вправи «1-2-4-всі»).
- Додаток 3. Завдання для роботи в групах-четвірках (для вправи «1-2-4-всі»).
- Додаток 4. Картки для вправи «Конструювання».
- Додаток 5. Картки для вправи «Творимо словом».
- Додаток 6. Картка з текстом (для підсумкового етапу).
- Додаток 7. Текст для домашнього завдання «Заробляю, щоб давати».

Хід уроку

1. Вступна частина

1.1. «Асоціативне серце»

З'ясуйте, які асоціації виникають в учнів зі словом ЛЮБОВ. Учні записують асоціації на серцях, які їм роздані заздалегідь. Зберіть серця, зачитайте асоціацію і наклейте на ватмані навколо серця зі словом ЛЮБОВ, групуючи найстійкіші (найпоширеніші) асоціації й несподівані (оригінальні).

1.2. Повідомте, що протягом уроку асоціації урізноманітнюються, бо учні систематизують і узагальнюють свої знання з теми «Складні речення з різними видами зв'язку» на матеріалі інтимної лірики О. Олеся.

1.3. З'ясуйте, що пам'ятають учні про письменника та його твори, наголосіть, що докладніше життя і творчість О. Олеся вивчатимемо в 10-му класі.

1.4. Повідомте учням мету уроку.

2. Основна частина

2.1. Насамперед з'ясуйте, які відомості з теми необхідно пригадати. Допоможіть учням розташувати запитання в логічній послідовності. Наприклад:

– Які речення називаються складними?

– Які види таких речень ви знаєте?

– Які види зв'язку бувають у складних реченнях?

Відповідати запропонуйте тим учням, які не ставили запитань (щоб залучити до роботи кожного).

На виконання цього завдання відведіть 3 хв.

2.2. Запропонуйте учням виконати низку завдань методом «1-2-4-всі». Проінструкуйте учнів перед виконанням вправи. Роздайте картки, урахувавши рівень складності завдань (картки 1, 2 – меншої складності, 3 – середньої, 4 – підвищеної) (Додаток 1).

Спочатку учні виконують завдання індивідуально (3 хв.), потім починають працювати в парах, об'єднавшись **за номерами карток**. Учитель роздає картки з завданнями для пар (Додаток 2). У парах відбувається взаємоперевірка виконання індивідуальних завдань № 2–4 і консультації щодо завдання № 5. При цьому пара обов'язково має дійти згоди щодо відповіді (3 хв.). Далі пари об'єднуються в групи-четвірки **за номерами карток**. Учитель роздає картки з завданнями для четвірок (Додаток 3). Учасники груп обговорюють відповіді, які знайшли пари, і приходять до спільної для групи-четвірки відповіді (3 хв.).

Після завершення роботи в групах відбувається представлення результатів. Усі уважно слухають відповіді представників інших груп і висловлюють свою думку, якщо з чимось не погоджуються.

2.3. «Малюємо з уяви» (міні-проект)

Запитайте, яким учні уявляють ліричного героя поезій О. Олеся. Запропонуйте кожній групі-четвірці за 3 хвилини зобразити це на аркуші формату А3. Наголосіть, щоб кожен учасник групи зробив свій внесок у роботу. Повідомте, що після закінчення роботи один учень від групи має за 1 хв. представити її результати.

2.4. «Конструювання»

Роздайте групам картки з завданням (Додаток 4). З поданих простих речень за 2 хв. учні повинні скласти складне речення з різними видами зв'язку (сполучники, сполучні слова можна додавати, іменники можна замінювати займенниками), відтворивши уривок з поезії О. Олеся.

Представник групи зачитує складене речення.

2.5. «Творимо словом».

Роздайте групам картки з завданням (Додаток 5). Учні за 2 хв. складають речення з різними видами зв'язку за поданою схемою. **Увага!** Кожну частину дописує по черзі інший учасник групи.

Представник групи зачитує складене речення.

3. Підсумкова частина.

3.1. Зачитайте учням текст (Додаток 6). З'ясуйте, які нові асоціації зі словом ЛЮБОВ виникають в учнів. Доповніть «Асоціативне серце».

3.2. Передайте «мікрофон», щоб учні висловили свої враження від уроку, використовуючи слова чи сполучення слів (*Дізнався... Пригадав... Зрозумів... Найбільший мій успіх – це... Найбільші труднощі я відчув... Найцікавішим було... тощо*).

3.3. З'ясуйте, чи всі поставлені цілі виконані.

3.4. Оцініть роботу учнів на уроці, подякуйте за урок.

3.5. Оголосіть домашнє завдання:

1) ознайомитися з текстом про визначного підприємця та мецената Володимира Кашицького та його життєвий успіх (Додаток 7);

2) увійти в роль письменника, активізувати свою фантазію та на основі прочитаного тексту скласти твір-мініатюру «Любов Володимира Кашицького», використовуючи

складні речення з різними видами зв'язку (не менше 3);

3) підготуватися до контрольної роботи за темою «Складне речення з різними видами зв'язку».

Додаток 1

КАРТКА 1

1. Прочитайте речення.
2. Розставте потрібні розділові знаки.
3. Накресліть схеми речень.
4. Яке речення «зайве»? Чому?
5. Випишіть у робочий зошит 3 словосполучення, які, на вашу думку, найкраще відображають душевний стан ліричного героя.

1. *Коли тебе розлюбить мила для тебе сонце погаса чорніє небо смарагдове і в'яне всесвіту краса.*
2. *Хто нам казати не давав в ту ніч весни слова признання коли над нами місяць сів коли без впину щебетав всю ніч співець кохання?*
3. *Мене любить ти не змогла для мене любих слів ти не знайшла бо всі давно їх іншому сказала.*

КАРТКА 2

1. Прочитайте речення.
2. Розставте потрібні розділові знаки.
3. Накресліть схеми речень.
4. Яке речення «зайве»? Чому?
5. Випишіть у робочий зошит 3 словосполучення, які, на вашу думку, найкраще відображають душевний стан ліричного героя.

1. *Я втік би в темний гай щоб слухать як шепоче до листу лист і до квіток трава але шептала й ти в зимові ночі мені колись шовковії слова.*
2. *Ти знов прийшла щоб всі чуття холодні вогнем страждання запалить ти знов прийшла щоб всі страшні безодні душі моєї розбудить.*
3. *Хіба б сказати я не зумів який вогонь в мені горів і як палив він груди?*

КАРТКА 3

1. Прочитайте речення.
2. Розставте потрібні розділові знаки.
3. Накресліть схеми речень.
4. Яке речення «зайве»? Чому?
5. Випишіть у робочий зошит 3 словосполучення, які, на вашу думку, найкраще відображають душевний стан ліричного героя.

1. *Хіба не бачите що небо голубіє що сонце ранками всміхається ніжніш що вся земля в якімсь чеканні давнім мліє і легше дихає і дивиться ясніш?*
2. *Я б думкою спинивсь в другім небеснім світі куди і сяйво зір не доліта але і там же власне сонце світить і знов воно про тебе нагада.*
3. *Постій душа моя розквітла як пташка крилами тремтить а ніч пливе на хвилях світла і день назустріч їй летить.*

КАРТКА 4

1. Прочитайте речення.
2. Розставте потрібні розділові знаки.
3. Накресліть схеми речень.
4. Яке речення «зайве»? Чому?
5. Випишіть у робочий зошит 3 словосполучення, які, на вашу думку, найкраще відображають душевний стан ліричного героя.

1. *Я не зазнав тих ніжних ласк і слів що марились мені колись весною що чув я в співах солов'їв що гай мені ласкаво шелестів давно колись далекою весною.*
2. *Тоді як ще листя зелене було як трави стояли і квіти пахтіли кудись несподівано сонце зайшло і білі пелюстки снігів полетіли.*
3. *Нечутно я пройду до хати і розчиню вікно твоє потай щоб ти могла весну вдихати щоб спала ти і чула солов'я щоб чула пісню ти і знала як стогне в ній сумна любов моя яка в тобі відгуку не зазнала.*

Додаток 2**Завдання для пар:**

1. Перевірте виконання завдань № 2–4.
2. Виберіть із виписаних словосполучень 2 таких, які, на думку вашої пари, найкраще відображають душевний стан ліричного героя. Переконайтеся, що вибрані сполучення слів є словосполученнями. Запишіть їх на аркуші.

Додаток 3**Завдання для груп-четвірок:**

1. З'ясуйте, чи є розбіжності у виконанні завдань № 2–4. Накресліть схеми на дошці.
2. Виберіть із виписаних кожною парою словосполучень 2 таких, які, на думку вашої групи, найкраще відображають душевний стан ліричного героя. Переконайтеся, що вибрані сполучення слів є словосполученнями. Запишіть на дошці.
3. Представте результат вашої роботи (виразно прочитайте речення, прокоментуйте схему, назвіть вид складного речення, вкажіть «зайве» речення й аргументуйте вибір).

Додаток 4

Із поданих простих речень складіть складне з різними видами зв'язку (сполучники, сполучні слова можна додавати, іменники можна замінювати займенниками), відтворивши уривок з поезії О. Олеся.

• Твої руки на плечах моїх були не раз.	• Лашуть берег хвилі.	• Мені згадаються в той час твої і ласки, й руки білі.	• До моря б я побіг.

Додаток 5**Вправа 4. «Творимо словом»**

Скласти речення з різними видами зв'язку за поданою схемою.
Увага! Кожну частину дописує по черзі інший учасник групи.

[Любов –], (яка), але [.....], (.....).

Любов як сонце. Вона розцвітає, як вогняна квітка на темному небі душі, і розкидає свої золоті пелюстки в найближчі провалля. Любов подібна до руки, яка торкається мовчазних струн арфи і родить божественну душу симфоній. Любов подібна до того мага, який з рівнини робить гори, покриті жагуче-білими снігами. Любов – пісня небесних духів, яка бринить лише раз в людському серці.

(За О. Олесем).

Додаток 7

Заробляю, щоб давати...

Володимир Кашицький (22.03.1913–17.10.2001) – український громадський діяч, підприємець, меценат. Почесний громадянин м. Львова (1996).

Народився в с. Підбуковина неподалік Перемишля (тепер Підкарпатського воєвод., Польща) у селянській сім'ї, що мала 16 дітей. Після закінчення сільської школи переїхав до Перемишля, склав іспити гімназійних класів, освоїв фах слюсаря. Вступив до «Пласту». Із вибухом Другої світової війни мобілізований до Польського війська артилеристом, а після поразки поляків повернувся додому. Учасник українського повстанського руху, виконував відповідальні доручення, бував у Львові. Під час одного з переходів кордону в районі Перемишля потрапив до рук НКВС, але встиг знищити документи, які мав доручення доставити як зв'язковий. Був ув'язнений у тюрмі «Бригідки» у Львові, тюрмах Одеси, Харкова, Куйбишева, таборах Архангельська, Воркути, Інти, Печори та Абезі. Після того, як уряд СРСР дозволив полякам створити з польських в'язнів радянських концтаборів прокомуністичне військове формування, Кашицький вступив до дивізії ім. Т. Костюшка.

Восени 1944 року під Варшавою був важко поранений вибухом, залишився без рук. Двічі намагався покінчити життя самогубством. Розпочати нове життя допоміг випадок. Знайомий старшина Червоної армії, який ескортиував на схід ешелон цукру, віддав Кашицькому один вагон із відповідними документами. Той продав вагон цукру цукроварникам і оселився в Щецині (Польща). Там

придбав обладнання для виробництва морозива й заснував підприємство, яке виготовляло ці ласощі. Також споруджував і продавав будинки в містах Польщі. Провадив активну громадську діяльність, фінансово підтримував українську культуру в Польщі, захищав інтереси інвалідів війни.

У 1961 році, на 48-му році життя, одружився з 25-річною Ядвігою Миколайчик, яка за два роки навчилася розмовляти українською. Переїхав до Львова 1992, відкривши тут піцерію і кав'ярню «Кастелярі» на пл. Митній. Долаючи труднощі, розвинув своє підприємство, став одним із найбільших українських меценатів, реалізуючи своє кредо: «Заробляю, щоб давати». Підтримував українські культурні заходи, громадські організації (Народний Рух України, фестиваль «Червона рута», товариство «Надсяння» та ін.). Фінансував видання понад 30 книжок; подарував для школи бандуристів будинок у м. Ірпінь під Києвом. Підтримував матеріально тих, хто був у потребі.

Кашицький любив повторювати, що досягає успіху, тому що він українець. «Історія України дає безліч прикладів, коли гору брала не сила м'язів, а сила духу, енергія думки».

Активний у «Пласті», в якому 1993 року поновив своє членство як сеньйор. Нагороджений пластовими відзнаками. Помер на Цейлоні, де відпочивав із дружиною. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

(З Енциклопедії Львова. Том 3. Автор статті – Роман Фіголь)

Відокремлені члени речення.

Урок узагальнення та систематизації знань

Наталія Данилів, учитель української мови й літератури СЗШ № 1 м. Львова

Цільова група:

- учні 8 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- сформувати цілісну систему знань щодо відокремлених членів речення;
- закріпити вміння виявляти та відокремлювати члени речення у відповідних контекстах;
- формувати ключові компетентності учнів, зокрема комунікативну та підприємницьку.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень знає

- що таке відокремлені члени речення;

розуміє

- важливість відокремлених і уточнюючих членів речення для художнього, публіцистичного стилів;

вміє

- визначати відокремлені члени речення;
- правильно будувати речення з відокремленими членами;
- ставити потрібні розділові знаки при них;

- трансформувати, моделювати, конструювати речення;

може

- працювати у команді й самостійно;
- спілкуватися, відстоювати власні погляди, переконувати.

Методи і техніки:

робота в групах, парах;
інтелектуальна розминка;
робота з картками;
захист творчих робіт.

Обладнання:

підручник;
таблиця про відокремлені члени речення;
роздатковий матеріал на картках;
аркуші А4;
маркери, ручки;
планшет.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Роздатковий матеріал для інтелектуальної розминки «Спотиканка».
Додаток 2. Твір-мініатюра.
Додаток 3. «Розумне перо».
Додаток 4. Навчальний матеріал для домашнього завдання.

Хід уроку**1. Вступна частина**

- 1.1. Повідомте учням мету уроку, закріпіть і узагальніть теоретичні відомості про відокремлені члени речення.
- 1.2. Нагадайте учням про правила роботи в групах:
 - «ми» так само важливе, як і «я»;
 - я можу досягти своїх цілей, якщо ти досягнеш своїх;
 - успіх групи залежить від зусиль та успіху кожного;
 - допомагаймо один одному;
 - оцінка групи – оцінка кожного.

2. Основна частина

- 2.1. Об'єднайте клас у три групи і скажіть, щоби кожна група зайняла місце за окремим столом.

- 2.2. Розпочніть роботу з інтелектуальної розминки «Спотиканка». Це завдання однакове для кожної групи. Учні повинні скласти цифровий ряд речень з відокремленими членами: 1 – означення, 2 – прикладки, 3 – додатки, 4 – обставини, 5 – уточнюючі члени речення (Додаток 1).
- 2.3. Після закінчення першого завдання кожна група отримує індивідуальне творче завдання – написати твір-мініатюру (Додаток 2).
- 2.4. Учні зачитують твори-мініатюри, досліджують, чи становлять змодельовані речення зв'язне висловлювання; відповіді аргументують.
- 2.5. Зверніть увагу учнів на те, що часто ми застосовуємо відокремлені члени

речення в художньому і публіцистичному стилях мовлення. Запитайте їхню думку, яка їхня функція (створення настрою, вплив на емоції та почуття читачів тощо).

- 2.6. Скажіть учням, що в наступному завданні вони мають застосувати теоретичні вміння на практиці й обґрунтувати доцільність вживання розділових знаків у поданих реченнях (Додаток 3).
- 2.7. Учні представляють результат роботи. Під коментування записують речення, підтверджують розділові знаки теоретичним матеріалом.
- 2.8. Запишіть на дошці завдання для кожної групи: скласти рекламу, використовуючи відокремлені члени речення. Спонукайте учнів до того, щоб вони пригадали функцію відокремлених членів речення (впливати на почуття читачів) та особливості публіцистичного стилю мовлення, до якого належить реклама.

I група. Реклама найсучаснішого мобільного телефону.

II група. Реклама українського війська.

III група. Реклама потреби сортувати сміття.

- 2.9. Після презентації реклами спонукайте учнів зробити висновок про мовні інструменти впливу на адресатів, зокрема відокремлені члени речення. Кожна група може похвалитися, скільки відокремлених конструкцій вона використала, які ще засоби застосувала.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумок уроку. Запитайте учнів, що виявилось для них найскладнішим, що – найцікавішим, а що – найлегшим.
- 3.2. Оцініть за дванадцятибальною системою роботу кожної групи. Заохочуйте учнів, щоб вони поділилися власними думками.
- 3.3. Роздайте учням навчальний матеріал для домашнього завдання (Додаток 4).
- 3.4. Подякуйте учням за урок.

Додаток 1

Складіть цифровий ряд речень із відокремленими членами:

1 – означення, 2 – прикладки, 3 – додатки, 4 – обставини, 5 – уточнюючі члени речення

1. А я не знаю нічого ніжнішого, окрім берези.
2. Над полем, у високості, співали жайворонки.
3. Квіти, особливо пальми й аспарагуси, відразу навіяли життя у кімнату.

4. Тепле повітря нагадувало собою весняні ночі, переповнені вогкістю.
5. Посеред неба, над самою головою, ніжно золотилися хмари.
6. Не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти на далекій полонині.
7. Поспішаючи кудись, ховаються останні шуми й гуки довгої літньої днини.
8. Мандрувала загадкова весна, сонячна, вітряна.

Додаток 2 Твір-мініатюра

Напишіть твір-мініатюру, використовуючи подані словосполучення як відокремлені члени речення.

I група

Весна у лісі

Залитий сонцем, стрепенувся; струснувши з себе росу; синє небо, глибоке, бездонне; вдихаючи лісові пахощі.

II група

Квітнуть сади

Сади вишневі, черешневі; облиті блідим, блідо-рожевим цвітом; встеляючи свої шляхи

різнобарв'ям; охоплені пелюстковою заметіллю; не відпочивши.

III група

Весняний дощ

Десь за лісом, на високій горі; весняний дощ, теплий, рясний; виграючи веселу мелодію весни; збігаючи дзюркотливими струмочками; радіючи весні.

Додаток 3 «Розумне перо»

Поставте потрібні розділові знаки, обґрунтуйте доцільність їхнього вживання у поданих реченнях.

I група

1. Далеко внизу біля самих кущів вербо-лозу гойдали головами соняшники.
2. Захід погас не розгорівшись.
3. Густо зацвічений білою ромашкою послався над берегом невеликий луг.
4. Непорушно стоять дерева загорнені в сутінь.

II група

1. Ось і він Дніпро величезний і древній.
2. Бриніли зірки і моргнувши зоряним світлом засинали.
3. Очерети перешіптуючись добігають до

повороту ріки і спиняються над широким лиманом.

4. Більш жодного звуку не донеслося, окрім повівання пахучого повітря в розквітлому гіллі саду.

III група

1. Ясне сонце тепле та приязне ще не встигло накласти палючих слідів на землю.
2. Заходив серпень місяць снопів місяць селянських надій.
3. Усі дерева за винятком старого дуба вже встигли скинути свої золоті шати додолу.
4. Радісний і бадьорий я зустрічаю ранкову зорю.

Додаток 4

З'ясуйте значення фразеологізмів, введіть їх у речення, поясніть розділові знаки.

бігти не чуючи ніг;

сидіти склавши руки;

працювати не покладаючи рук.

Історія

Виховання підприємливості на уроках історії

Юрій Митрофаненко

Формування та розвиток підприємницьких компетентностей під час вивчення історії України та всесвітньої історії доцільно здійснювати за двома напрямками, використовуючи потенціал програмового змісту та вдосконалюючи форму проведення занять.

У програмах з історії України, всесвітньої історії є теми, які стосуються економічного розвитку держав, пов'язані з засадами підприємництва, а постаті великих підприємців-меценатів стали рушійною силою суспільних та економічних процесів. Під час розгляду цих тем учителям варто привернути увагу до ролі підприємництва в суспільно-економічному житті націй. Під час розгляду цих тем доцільно формувати світогляд учнів про суспільну значущість меценатства, що особливо важливо сьогодні.

Застосування активних методів навчання, окреслення проблемних питань, розв'язання історичних задач, виконання учнівських проєктів має спонукати учнів до того, що заняття підприємницькою діяльністю має на меті не лише власне збагачення, а й добробут усієї держави, вирішення важливих для кожного громадянина соціальних проблем.

Другий підхід до розвитку підприємницької компетентності полягає у підборі інтерактивних технологій навчання, які допоможуть сформувати в учнів підприємницькі здібності на уроках, теми яких безпосередньо не стосуються підприємницької діяльності. Мова йде про організацію навчального процесу за принципами суб'єктного навчання, із застосуванням таких методів, як робота в групах, «акваріум», «ажурна пилка», «мозковий штурм», «коло ідей» тощо.

Нові програми з історії України спеціальну увагу зосереджують на практичних заняттях. Під час таких уроків учитель має час та можливість застосовувати технології інтерактивного навчання, зокрема рольові ігри, «Критерійний покер», «Оксфордські дебати» тощо.

Реалізація проєкту «Уроки з підприємницьким тлом» узгоджується з діяльнісним підходом до навчально-виховного процесу, бо передбачає прищеплення учням умінь вести

конструктивний діалог з іншою людиною, суспільством, природою та світом. Активні методи навчання, які є передумовою розвитку підприємницької компетентності, сприяють розвитку в учнів потреби до самопізнання, самореалізації та самовдосконалення на засадах загальнолюдських, національних та моральних цінностей.

Розвиток підприємницької компетентності в рамках історичних дисциплін можна здійснювати за допомогою історичних пошукових проєктів, учнівських презентацій пам'яток рідного краю, розроблення привабливих туристичних маршрутів, історичних замальовок про видатних економістів або політиків, які пропонували оригінальні ідеї щодо організації економічного життя національних спільнот. Під час вивчення тем з економічної історії вчителю варто акцентувати увагу учнів, що від доби Нового часу саме підприємливість була рушійною силою багатьох історичних процесів: Великих географічних відкриттів, буржуазних революцій, боротьби за економічні права, наукових винаходів.

Такий підхід до організації навчально-виховного процесу під час вивчення історії дає змогу інтегрувати соціальну, економічну, політичну й духовну історію та висвітлює тісний зв'язок усіх сфер людського буття. Наприклад, під час вивчення теми «Духовне життя України в другій половині XIX ст.», аналізуючи процес створення українського професійного театру, вчителю варто звернути увагу не лише на мистецький талант М. Кропивницького, а й на його організаторські здібності, які перетворили талановитих аматорів на успішних професіоналів.

Під час вивчення новітньої історії вчителю варто акцентувати на думці американського політолога Френсіса Фукуями про те, що формула успіху будь-якого народу полягає в організації суспільства на трьох засадах: суверенітет – демократія – ринкова економіка. Вчитель має повідомити учнів, що центральною постаттю ринкової економіки є активна, підприємлива особистість, озброєна знаннями, які вміло застосовує на практиці для досягнення успіху.

Увага до підприємницького тла у вивченні історії допоможе учням виявляти сильні й слабкі сторони ринкової економіки. Учні, здобуваючи інформацію про моделі ринкової економіки різних держав, можуть порівнювати ефективність застосування ринкових економічних реформ, обговорювати проблему оптимальної економічної моделі ринкової економіки для України в умовах її залучення до світових інтеграційних процесів, будуть здатні оцінювати переваги ринкової економіки над командно-адміністративними системами.

Отже, програмовий потенціал, застосування відповідних методик допоможе вмотивованим і підготовленим учителям розвинути під-

приємницькі компетентності учнів на уроках історії.

Це продемонстрували вчителі історії, які розробляли й апробували уроки з підприємницьким тлом, запропоновані в цьому розділі у вигляді конспектів. Висловлюємо вдячність усім ентузіастам, хто долучився до написання цієї книжки, а саме: *Оксані Шишкевич*, учительню НВО «Природничо-економіко-правовий ліцей – СШ І–ІІІ ст. № 8 м. Кіровограда; учителям Вінниччини – *Світлані Слободиській*, СЗШ І–ІІІ ст. села Дашківці Літинського району; *Іванні Гончар*, Літинська СЗШ І–ІІІ ступенів № 2; *Інні Бабчук*, ЗОШ І–ІІІ ст. № 22 м. Вінниці.

Українська Держава за Павла Скоропадського

Світлана Слободиська, вчитель історії СЗШ I–III ступенів
с. Дашківці Літинського району Вінницької області

Цільова група:

- учні 10 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з державною політикою часів Павла Скоропадського;
- на основі здобутих знань про внутрішню політику Гетьманату проаналізувати економічний розвиток Української Держави, позитиви економічної політики (напр., повернення до підприємництва) та помилки;
- сприяти формуванню національної свідомості учнів;
- розвивати підприємливість.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень знає

- про спроби уряду П. Скоропадського провести дієві реформи в економіці;

розуміє

- роль людського фактору в українській революції;

вміє

- аналізувати історичні події й робити висновки;
- визначати позитивні й негативні кроки політичних лідерів, пояснювати їхній вплив на розвиток держави;

може

- виявляти причинно-наслідковий зв'язок;
- аргументувати свою думку з покликанням на джерело;
- обґрунтовувати власну позицію щодо урядових заходів в економіці.

Методи і техніки:

«мозковий штурм»;
«мікрофон»;
робота в групах.

Обладнання:

маркери, ручки;
портрет Павла Скоропадського;
аркуші А4;
аркуші в клітинку.

Допоміжні матеріали

Додаток 1. Таблиця для зіставлення подій в українській і світовій історії періоду 1914–1918 рр.

Додаток 2. Таблиця «Досягнення і недоліки Гетьманату».

Додаток 3. Завдання для I групи «Аграрна політика».

Додаток 4. Завдання для II групи «Розвиток промисловості й фінансів».

Додаток 5. Завдання для III групи «Соціальна політика».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся. Мотивуйте учнів, повідомивши, що їх чекає цікавий урок.
- 1.2. Сформууйте 3 робочі групи, запропонувавши учням розрахуватися на «один», «два», «три». Нагадайте дітям про необхідність розподілу обов'язків у групі. Запропонуйте дітям сісти за столи з необхідними матеріалами. Побажайте учням успіхів.
- 1.3. Запитайте в учнів, які події всесвітньої історії та історії України початку XX століття можна називати історичним рубіконом? (*Початок Першої світо-*

вої війни, початок Лютневої революції в Російській імперії, Українська революція.) Відповідь потрібно аргументувати.

- 1.4. Запропонуйте учням обговорити разом, співвіднести загальноєвропейські події й події в Україні через заповнення таблиці, вписавши у відповідні колонки цифри (Додаток 1). Озвучте правильні відповіді й попросіть перевірити свої таблиці.
- 1.5. Оголосіть тему і мету уроку. Запишіть її на дошці та попросіть учнів записати в зошитах. Продемонструйте портрет Павла Скоропадського.

2. Основна частина

- 2.1. Розкажіть учням, що Павло Скоропадський – кавалергард і генерал, багатий поміщик і аристократ, царський ад'ютант і український гетьман. Лев Троцький називав його українським Бонапартом, генерал Денікін – другим Мазепою. Ким же він був насправді?
Павло Скоропадський – не бронзовий пам'ятник, а жива людина зі своїми чеснотами і вадами.
У молоді роки Скоропадський був особисто знайомий із Карлом Густавом Емілем фон Маннергеймом, майбутнім фельдмаршалом і Президентом Фінляндії. Обидві держави, Україна і Фінляндія, стартували майже одночасно, проголосивши свою незалежність відповідно у листопаді та грудні 1917 року.
- 2.2. Запитайте в дітей: чому нині Фінляндія – європейська держава з високим життєвим та економічним рівнем, хоч і розташована по сусідству з Росією, та ще й за Полярним колом, а Україна, яка міститься в самому центрі Європи, не змогла захистити свою незалежність?
- 2.3. Допоможіть учням чіткіше висловитися за допомогою таких уточнювальних запитань:
 - Чому гетьман Скоропадський не зміг реалізувати свій проект «Українська Держава»?
 - Як підприємництво змінило соціально-економічний розвиток доби Гетьманату?
 - Назвіть недоліки Гетьманату.
- 2.4. Попросіть учнів скласти таблицю за матеріалами уроку (Додаток 2).
- 2.5. Нагадайте учням, що П. Скоропадський прийшов до влади завдяки кільком важливим факторам, а саме:
 - помилкам попереднього уряду;
 - підтримці окупаційних військ;
 - підтримці Української демократич-

ної хліборобської партії й союзу землевласників.

- 2.6. Доповніть відповіді учнів.
- 2.7. Запропонуйте учням розглянути вплив підприємництва на соціально-економічний розвиток Української Держави та його наслідки.
Роздайте робочим групам матеріали, з якими вони мають працювати:
І група – Додаток 3.
ІІ група – Додаток 4.
ІІІ група – Додаток 5.
Заслухайте результати діяльності груп.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Поміркуйте, чому спроба П. Скоропадського встановити стабільність в Україні старими дореволюційними методами зазнала цілковитого краху. Запитайте в учнів, чи згодні вони з такою думкою вчених істориків: в ідеалі гетьманський уряд сподівався, що відновлення приватної власності має стимулювати підприємництво та підприємницьку діяльність, а ліквідація державної монополії в торгівлі дозволить підприємцям реалізовувати свою продукцію на вигідних для них умовах.
- 3.2. Перевірте складену під час роботи груп на уроці таблицю «Досягнення і недоліки Гетьманату».
- 3.3. Попросіть учнів оцінити рівень засвоєння матеріалу, запитавши:
 - Чи виправдалися ваші очікування від уроку?
 - Чи з'явилося бажання самостійно дізнатися більше?
- 3.4. Запропонуйте учням скористатися літературою та Інтернет-ресурсами, які допоможуть їм дізнатися про Скоропадського більше.
- 3.5. Оголосіть домашнє завдання: скласти есе на тему: «Що б ви зробили як президент для розвитку підприємництва в сьогоденній Україні, скориставшись уроками доби Гетьманату?»

Додаток 1

	Всесвітня історія	Дати	Історія України
А		Серпень–вересень 1914 р.	
Б		Лютий–березень 1917 р.	
В		Жовтень–листопад 1917 р.	
Г		Січень–лютий 1918 р.	

1. Утворення Центральної Ради
 2. Початок революції в Росії
 3. IV Універсал Центральної Ради
 4. Утворення Легіону Українських січових стрільців
 5. III Універсал Центральної Ради
 6. Жовтневий більшовицький переворот у Росії
 7. Укладення Брест-Литовського миру між Росією і країнами Четвертого союзу
 8. Початок Першої світової війни
- (правильна відповідь: А – 8, 4; Б – 2, 1; В – 6, 5; Г – 7, 3)

Додаток 2

Досягнення і недоліки Гетьманату

Досягнення	Недоліки

Ключ до таблиці «Досягнення та недоліки Гетьманату»

Досягнення	Недоліки
Відновлення приватної власності	Повернення поміщиків у свої маєтки
Відновлення підприємництва та підприємницької діяльності	Нерозв'язаність аграрного питання
Формується середній клас підприємців	Заборона страйків
Створено грошово-банківську систему	Продовжено робочий день до 9–12 годин
Регулювання грошово-фінансових відносин	Залежність від німецько-австрійської адміністрації
Збалансовано державний бюджет	Орієнтація на держави німецького блоку
Жорстке регулювання промисловості	
Відроджено промислові підприємства	

Додаток 3

Завдання для I групи – «Аграрна політика»

1. Чи відповідала аграрна політика уряду інтересам більшості селянства? Чому? Аргументуйте, покликаючись на джерела.

На зустрічі з делегацією хліборобів Павло Скоропадський заперечив чутки про те, що земля залишиться у поміщиків. Він заявив, що максимум земельного наділу становитиме 25 га на 1 особу, а поміщикам буде надано право продавати землю державному банкові. Відповідний закон, запевняв гетьман, уже розробляється, але «не можна його одразу видати, не враховуючи історичну та юридичну сторону питання». Та ці слова пролунали непереконливо, реальність спростувала їх.

У липні 1918 року було ухвалено закон, згідно з яким усі сільські виробники мали передати у розпорядження держави всі надлишки хліба. Гетьманські старости та окупаційні коменданти силою відбирали у селян майно, передане їм земельними комітетами відповідно до законодавства Центральної Ради. Поміщики одержали можливість викликати для захисту своїх маєтків військові команди. Почалися екзекуції, селян били різками, ув'язнювали і навіть розстрілювали.

«Грабіж продовольства з України, початий австро-германцями за всілякої допомоги уряду Скоропадського, був без кінця і без краю. Вивозили все: хліб, худобу, птицю, яйця, сиро-

вину і т. д. — і все це у таких розмірах, з якими ледве міг упоратися транспорт. Немовби потрапивши на величезні продовольчі склади, що були приречені на пограбування, австрійці

й німці завантажували потяг за потягом, сотні, тисячі потягів, і вивозили їх до себе» (Аршинов П. Історія махновського движенья (1918–1921)).

Додаток 4

Завдання для II групи – «Розвиток промисловості й фінансів»

1. У чому, на вашу думку, полягає суперечливість курсу гетьмана? Які верстви населення не стали опорою Скоропадського?

«Уряд видав наказ про «безумовну» заборону вивозу за межі Української Держави «міді, алюмінію, нікелю, ... цинку та живого срібла...», ухвалив закон про фінансування цукрової промисловості ... Асигнували 15 млн. карбованців на видачу зарплатні шах-

тарям, яку заборгувала ... УНР. ... Ухвалили законопроект про порядок реєстрації та затвердження статутів акціонерних компаній.

Гетьман написав особистого листа керівникові уряду про необхідність запровадження жорстких заходів з боротьби зі спекуляцією... Затверджується Статут Українського державного банку... Видали 2 млн. карбованців на видатки щодо утримання та лікування інвалідів, які повертаються з полону».

Додаток 5

Завдання для III групи – «Соціальна політика»

1. Чому в умовах приватної власності гетьманський уряд не зміг контролювати ціни?

У галузі соціальної політики – ліквідація всіх соціальних надбань Центральної Ради і повернення до антиробітничої політики царського уряду. Зокрема було скасовано 8-годинний робочий день, заборонено страйки та інші

форми соціального протесту, різко обмежено права профспілок. Найболючішими для робітничого класу були локаuti – припинення роботи зі звільненням усіх працівників, щоб через якийсь час найняти покірливіших та ще й за меншу плату. Стрімко піднялися ціни на всі види продуктів. Місто переповнилося продуктами, а водночас ціни на них були захмарні.

Наш край у другій половині XX ст.

Оксана Шишкевич, учитель історії
НВО «Природничо-економіко-правовий ліцей – ЗОШ I–III ст. № 8 м. Кіровограда

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 60 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з пам'ятками природи та історії рідного краю, привернути увагу до них;
- розвивати комунікативні та підприємницькі компетентності учнів;
- виховувати почуття місцевого патріотизму як підґрунтя національної гордості.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень знає

- основні природні та історичні пам'ятки Кіровоградщини;

розуміє

- необхідність ціннісного ставлення до пам'яток природи та культури рідного краю;

вміє

- презентувати пам'ятки, бачити їх у контексті культури рідного краю;
- знаходити інформацію з різних джерел;

може

- аналізувати сучасний стан збереження унікальних природних куточків Кіровоградщини;
- розробляти туристичні маршрути;
- оцінювати та усувати ризики;
- брати на себе відповідальність;
- аргументувати власну думку.

Методи і техніки:

рольова гра;
робота в групах;
«мікрофон»;
«коло ідей».

Обладнання:

маркери, ручки, олівці;
аркуші А4;
великі аркуші паперу;
лінійки, ножиці, клей.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Текст і відеоролик «Каскади».
Додаток 2. Текст і відеоролик «Монастирище».
Додаток 3. Текст і відеоролик «Чорний ліс».
Додаток 4. Текст «Сторінки історії Петрівського району» і відеоролик «Козацький степ».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Акцентуйте увагу учнів на тому, що туристичний бізнес – одна з найбільш прибуткових галузей сучасних економічних систем багатьох держав. В Україні (й зокрема на Кіровоградщині) не повною мірою використовують наявний туристичний потенціал.
- 1.2. Оголосіть тему і мету уроку.

2. Основна частина

- 2.1. Використайте метод «Мікрофон» та попросіть учнів назвати визначні природні та історичні місця рідного краю. Результати запишіть на дошці.
- 2.2. Шляхом жеребкування створіть п'ять груп. Чотири групи отримують завдання представити одну з пам'яток рідного краю у вигляді роботи туристичного агентства.

агентства. Запропонуйте обрати ролі: керівника, працівників, секретаря. Поставте завдання створити логотип та гасло власного агентства.

- 2.3. П'ята група має підготувати відвідувачів туристичного агентства. Наголосіть, що ролі мають бути різними (корінний мешканець краю, гість з України, іноземець, представник діаспори, «важкий» клієнт).
- 2.4. Перед працівниками агентства поставте завдання підготуватися до спілкування з клієнтом: створити якісну презентацію цікавого куточка рідного краю, підготуватися до відповіді на можливі запитання, пов'язані з місцем розташування пам'ятки, її природними та історичними особливостями.
- 2.5. Перед «групою відвідувачів» окресліть завдання одержати для себе макет

симально змістовну інформацію стосовно пам'ятки, яка їх зацікавила.

- 2.6. Запропонуйте учням орієнтовний план рольової гри. Клієнт відвідує агентство. Його працівники надають інформацію про можливість відвідати різні куточки Кіровоградщини (чи інших областей України) з різними ландшафтами та пропонує переглянути ролик із серії «Сто природних чудес України. Кіровоградщина». Відвідувач обирає місце, яке йому припало до смаку. Працівник пропонує переглянути відеоролик, який стосується цього місця. Після перегляду відеосюжету працівник відповідає на запитання клієнта стосовно обраної подорожі та демон-

струє на карті місце її розташування.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Після закінчення рольової гри запропонуйте учням, які працювали у групі відвідувачів, оцінити роботу туристичних агентств та зробити власний вибір на користь однієї з команд, аргументуючи власну позицію.
- 3.2. Оцініть роботу учнів відповідно до кількості та якості наданої інформації з історії рідного краю.
- 3.3. Домашнім завданням буде підготувати інформацію про цікаві куточки рідного міста, села, області, держави, які б вони рекомендували відвідати однокласникам.

Додаток 1 Каскади

Урочище розташоване в долині річки Буки (права притока Плетеного Ташлика), на південний захід від села Злинка, за 10 км від залізничної станції Капустине. Каскади є одним із небагатьох місць поширення природних водоспадів на Придніпровській височині та рівнинній частині України в цілому. Урочище – це приклад типових рівнинних лісостепових східноєвропейських ландшафтів річкових долин лісостепової смуги, збережених у своєму природному місці розташування.

В Каскадах розташоване місце виходу на поверхню масивного пласту мегалітів елементів Українського щита – найдавнішої тектонічної структури України. Час їхнього утворення датується близько 2 мільярдів років тому. Припускають, що брили могли викону-

вати функцію скіфського святилища, оскільки на стінах нині затоплених печер раніше можна було розгледіти окремі знаки.

Урочище дуже різноманітне з погляду рослинності. Угруповання петрофітних, чагарникових та лучних степів збереглися на теренах каскадів. Дев'ять видів рослин урочища занесено до Європейського Червоного списку та Червоної книги України: три види раритетних рослин мають статус міждержавного й шість – державного рівня охорони, наявні тут численні регіональні рідкісні види та формації. В урочищі мешкає багато видів рідкісних тварин. 58 представників фауни урочища охороняються Бернською конвенцією, 14 – занесені до Червоної книги України.

Додаток 2 Монастирище

Ландшафтний заказник загальнодержавного значення в Україні. Розташований у межах Устинівського району Кіровоградської області (с. Завтурове). Площа 15,3 га. Розташований на крайньому півдні Кіровоградської області, в місці, де річка Інгул прорізає гранітний щит і утворює крутий каньйон, посеред якого розташована велика скеля. Вона розділяє річку на дві частини: старе русло та нові русла. Скеля у плані має прямокутну форму і витягнута довгою віссю вздовж русла річки. Висота скелі 13 м, з трьох боків скеля має прямовисні стіни, а з четвертого – пологий підйом, загромаджений великими брилами сірого граніту. Біля підніжжя скелі з її південно-західного

боку лежать окремі брили, що впали з вершини. На вершині є ще кілька брил значних розмірів.

Серед навколишніх відкритих степів Монастирище – особлива місцина. Попри типові для неї зарості тернини та глоду, які широким поясом вкривають лівий порізаний яругами берег, тут збереглося трохи соснового лісу на правому березі. Очевидно, в козацькі часи це місце не пустувало. Відгомін народних споминів про те, як козацтво використовувало цей природний опорний пункт, все ще можна почути в спогадах найстаріших мешканців цих місць (біля сіл Ганно-Требинівка та Завтурове, між якими розташовані посе-

лення давніх археологічних культур).

Серед місцевих мешканців названих сіл відомо кілька легенд, пов'язаних з урочищем. Події в них датують серединою XIX ст. – періодом кріпацтва та колонізації центрально-українських земель Російською імперією. На скелястому острові, який утворює Монастирище, розповідають про печеру, де сховані були давні скарби – чи то козацькі, чи то татарські. Вхід до неї десь згори на скелі прихований, а вихід був під водою.

Інша легенда розповідає, що ще за кріпацтва біля острова була каторга для жінок-черниць, котрі, перебуваючи в різних православних монастирях, не втрималися перед гріхом перелюбства. То був незвичайний монастир, і назвали це місце «Монастирище» з ненависті до тих черниць. В покарання за гріх черниць змушували цілий день носити пеленою землю на вершину скелі. Старожили також згадують, що коли біля сусіднього села Березівки будували церкву, то збиралися розпочати і будівництво монастиря біля с. Завтурове, звідси й назва Монастирище.

У народній пам'яті назва урочища пов'язана з досить недавніми подіями. Але якщо взяти до уваги, що це місце взагалі не придатне для будівництва, то, очевидно, назва Монастирище як місце усамітнення походить з давніших часів, і корені цієї назви ховаються в глибині віків. Тому є припущення, що

корені деяких з цих легенд сягають язичницьких часів – коли тут жили уличі, яких дослідники локалізують на Інгулі, та анти (черняхівське поселення). Звертає на себе увагу те, що в легендах мова йде про ізоляцію жінок, які або відмовилися брати шлюб, або ж здійснили гріх перелюбства.

Саме цей мотив є основним у поширених в Україні легендах про Дівич-гору. Ці легенди пов'язують з язичницьким минулим слов'ян, коли вагітних жінок або тих, хто довгий час не міг завагітніти, ізолювали на якийсь час в особливих місцях під наглядом жриць-віщунів. Тут ці жінки лікувалися травами, особливим енергетичним полем святого місця, здійснювали обряди культу родючості, метою яких було забезпечити збереження дитини до пологів або ж завагітніти. Урочище Монастирище на Інгулі могло бути такою Дівич-горою, де усамітнювались вагітні жінки. Крім того, тут і нині мешкає степова гадюка – символ плодючості у багатьох народів, у тому числі й слов'ян.

Урочище й нині багате різноманітними рідкісними та лікарськими рослинами, якими лікують патології вагітності. Це деревій звичайний, подорожник, спориш, кропива дводомна, а також звіробій, дикі коноплі, ромашка, астрагал, мати-й-мачуха та інші. Територія заказника займає стрімкі схили каньйону Інгулу і прилеглі ділянки. Це одна з наймальовничіших ділянок Кіровоградщини.

Додаток 3 Чорний ліс

Великий лісовий масив близько 90 тис. га, розташований в межах Олександрівського і Знам'янського районів Кіровоградської області. Він перебуває на межі лісостепової та степової зони, на високому порізаному ярами плато між Інгулом й Інгульцем. Переважають грабові діброви, по узбіччях з домішками ясена і береста. Для охорони унікального лісового масиву у 1980 році був створений Чорноліський ландшафтний заказник.

На території Чорного лісу, на дні глибокого яру, розташоване однойменне болото, у центрі якого лежить озеро Берестувате. Болото є найпівденнішим сфагновим болотом в Україні. На території болота росте багато видів рослин, властивих більш північним районам. Походження болота й озера пов'язане з накопиченням талої води в льодовиковий і післяльодовиковий періоди.

Загальна площа болота й озера – близько 16 га.

Болото з 1975 року є гідрологічною пам'яткою природи – «Болото Чорний ліс», з охоронною площею 2 га. Пам'ятка природи належить до Богданівського лісництва. У центральній частині болота трапляються сплавини (плаваючі острови, що складаються зі сфагнуму, очерету, теліптериса, верби та інших болотних рослин). По берегах болота ростуть верба, вільха, береза. У травостой переважає очерет і теліптерис. У центральній частині трапляються вільхово-тростинно-сфагнові й сфагнові угруповання. В озері Берестувате водиться лише один вид риб – карась золотистий.

У вісімнадцятому столітті ліс входив до володінь Запорізької Січі, пізніше до Нової Сербії. Тут формувалися гайдамацькі загони, які з Чорного лісу чинили напади на польські володіння. Із кінця XVII століття протягом наступних двох століть тривало зменшення масивів Чорного лісу. Під час національ-

них визвольних змагань 1917–1922 років у Чорному лісі діяли загони Холодноярської республіки.

Після закінчення воєнних дій почалося комплексне вивчення урочища та запровадження штучного лісорозведення. 1937 року було виділено з загального масиву заповідну

ділянку площею 445,8 гектара. В 1948 році Чорний ліс внесли до категорії особливо цінних лісів і почалося його відновлення. Від 1972 року передбачено створення заповідника «Чорний ліс» загальною площею 7,4 тисячі гектарів.

Додаток 4

Сторінки історії Петрівського району

Петрівський район одержав свою назву від селища Петрове, що стало центром утвореного 1923 р. району у складі Криворізького округу Одеської губернії. У 1939 р. його передано до складу новоствореної Кіровоградської області. Розташований на сході Кіровоградщини. У районі переважає сільськогосподарське виробництво, що спеціалізується на зерновому землеробстві та тваринництві.

Характерною для ландшафту Петрівщини є підвищена хвиляста рівнина з типовою лісостеповою рослинністю, розчленована балками, ярами і долинами ріки Інгульця та його приток Бешки, Зеленої, Жовтої. Понад сто курганів виявили археологічні експедиції на території Петрівського району. Ці кургани є не тільки поховальними могилами минулих епох, а й пам'ятками рукотворного ландшафту степу України. У XVI–XVII ст. територія теперішньої Петрівщини входила до Вольностей війська Запорізького. Тут з'являються запорозькі зимівники, формується козацька топоніміка – більш ранні безіменні кургани йменуються могилами з власними назвами: Бекетова, Січова, Стареча.

До найдавніших населених пунктів району належить село Зелене, розташоване на місці запорозького зимівника, заснованого у другій половині XVII ст., село Новий Стародуб, що згадується у письмових документах початку

XVIII ст., та сучасний районний центр селище Петрове. За одним з усних переказів Петрове виникло наприкінці XVII ст. як хутір козака Петрика – Петра Івановича Іваненка. Але це лише версія, бо достовірним є те, що Петрик поселився пізніше на правому березі р. Бешки (на місці теперішньої Нової Праги) і поселення мало назву Петриківка. За іншим переказом, селище заснував запорізький козак Петро Глоба у 60-х рр. XVIII ст., але підтвердження цьому не знайдено. Найбільш імовірно, що виникнення Петрового пов'язане з діяльністю кошового отамана Петра Калнишевського. Через теперішній Петрівський район, від села Деревки на Дніпрі до річки Жовтої при впадінні її в Інгулець, проходила межа Вольностей війська Запорозького та Нової Сербії. На противагу діям царського уряду, який почав інтенсивно залюднювати ці землі переселенцями – сербами, хорватами, болгарами, створюючи лінію військових поселень, Петро Калнишевський від 1767 р. став переселяти одружених запорожців із хуторів на землі понад кордонами військових поселень. Так виникли козацькі слободи (Богданівка, Іскрівка, Верблюжка, Ганнівка та ін.). За десятиріччя свого отаманування Калнишевський заселив десятки сіл. Маючи власні землі в межах теперішнього Петрівського району, він відіграв значну роль у заселенні Петрівщини. Козацький зимівник, у якому періодично мешкав кошовий отаман, був названий Петровим.

Початок промислової революції в Україні

Іванна Гончар, учитель історії Літинської СЗШ І–ІІІ ступенів № 2
Літинського району Вінницької області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- ознайомити зі станом промислового розвитку українських земель у складі Російської й Австрійської імперій у першій половині XIX ст., з особливостями промислового перевороту в Україні;
- розвивати в учнів уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки під час аналізу історичних подій;
- вчити працювати з документами та ілюстраціями, аналізувати матеріал, визначати основне і другорядне, висловлювати свій погляд на історичну подію;
- виховувати в учнів ініціативність, підприємливість, національну свідомість.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- поняття, причини та наслідки промислової революції в Україні;

розуміє

- важливість підприємництва як рушійної сили економічного прогресу країни;
- роль меценатства в розвитку культури;

вміє

- пояснювати суть економічних та соціальних процесів;
- аналізувати історичні явища і процеси, використовуючи різні джерела інформації;
- визначати хронологічну послідовність подій того періоду;

може

- аналізувати проблемні ситуації;
- брати на себе відповідальність;
- висловлювати власну думку та відстоювати її;
- ініціювати благодійні акції.

Методи і техніки:

«мікрофон»;
робота в групах;
евристична бесіда;
метод випереджувального завдання.

Обладнання:

ручки, олівці;
робочі зошити учнів;
карта «Господарство українських земель у першій половині XIX ст.»;
портрети українських підприємців Ф. Симиценка, І. Харитоненка, М. Яхненка, А. Терещенка;
конверти формату А4 (по 1 шт. на парту).

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Утвердження фабрично-заводського виробництва в Україні.
- Додаток 2. Запитання до тексту для варіанту 1.
- Додаток 3. Таблиця «Зростання міського населення в Україні у першій половині XIX ст.».
- Додаток 4. Інформаційна довідка про Хрещенський ярмарок у Харкові та Контрактовий ярмарок у Києві.
- Додаток 5. Текст «Чумаки з Полтавщини». 1849 р. (Уривок із книжки М. Арандаренка «Записки про Полтавську губернію»).
- Додаток 6. Короткі відомості про перших українських підприємців.
- Додаток 7. Таблиця для домашнього завдання «Економічний розвиток України першої половини XIX ст.».

Випереджувальне завдання: підготувати учням короткі повідомлення про українських підприємців: Симиренко, Яхненків, Терещенків, Харитоненків (Додаток 8).

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями. Оголосіть учням тему уроку, запишіть її на дошці та запропонуйте записати в робочий зошит. Мотивуйте дітей до активного навчання, інформуючи про сучасні події в Україні, яка потребує змін в економіці. Роздайте конверти з додатками і повідомте, що робота з ними триватиме впродовж уроку.
- 1.2. Нагадайте учням, що поняття «промислова революція» вони вивчали на уроках всесвітньої історії у 8-му класі.
- 1.3. Запропонуйте учням відповісти на запитання, щоб пригладати матеріал, вивчений раніше.
 - Що таке промисловий переворот? *(Це перехід від ручної праці до машинної, від мануфактури до фабрики);*
 - Яка країна першою пережила промисловий переворот? *(Англія);*
 - Як називалось виробництво, яке під час промислового перевороту прийшло на зміну натуральному? *(товарне);*
 - Чим відрізняється натуральне виробництво від товарного? *(У натуральному все виробляють для власного споживання, а у товарному – на продаж);*
 - Які відносини називають ринковими? *(Економічні відносини, забезпечені свободою економічної діяльності та задоволенням потреб людей);*
 - Які нові верстви населення виникли в Англії в результаті промислового перевороту? *(підприємці та наймані працівники).*
- 1.4. Розмістіть на дошці вислів Ф. Бекона: «Три речі роблять націю великою та квітучою: родючий ґрунт, діяльність промисловості та легкість пересування людей і товарів» (цей вислів висітиме на дошці впродовж усього уроку).
- 1.5. Запропонуйте учням замислитись та висловити думки про те, чи склались завдяки промислового перевороту в Україні умови для розвитку української нації? Подякуйте учням і скажіть, що точніше відповісти на запитання вони зможуть наприкінці уроку.

2. Основна частина

- 2.1. Подайте учням інформацію про економічний розвиток українських земель у першій половині XIX ст. у вигляді короткого повідомлення.
Процес становлення ринкового госпо-

дарства відбувався в складних умовах. Випробування нових економічних відносин відбувалося в Південній Україні. Правобережжя та Лівобережжя залишалися регіоном домінування примусової праці селян-кріпаків. Економіка зберігала аграрний характер. Зростання попиту на продукти харчування в Європі та світі стимулювало розвиток сільського господарства, але примусова праця перешкоджала зростанню темпів виробництва продукції. Тому поміщики збільшували розміри панщини, розширювали посівні площі, але результату не було. Виник глухий кут, зростання виробництва припинилося. Частина поміщиків розуміє проблему, починає застосовувати косарки, молотарки, найману робочу силу. Багато українців стають чумаками, частина з них багатіє і перетворюється на підприємців. Масовим явищем стає виготовлення селянами ремісничих виробів на продаж. З'являються купці. Отже, в Україні почалося формування ринкових відносин, але кріпосне право серйозно заважало цьому процесові, оскільки був відсутній ринок вільної робочої сили, а експлуатація селян спричинила занепад і поміщицьких, і селянських господарств.

- 2.2. Запитайте учнів, чи виявили вони в тексті причини промислового перевороту, і допоможіть їх визначити.
- 2.3. Скажіть учням, щоб записали причини промислового перевороту в зошит.
- 2.4. Розкажіть, що промисловий переворот в Україні розпочався в 30-ті рр. XIX ст., та запропонуйте записати це в зошитах. Повідомте, що конкретним виявом промислового перевороту стало введення машинобудівних заводів, застосування в промисловості нових механізмів, наприклад, парових двигунів.
- 2.5. Попросіть учнів спрогнозувати наслідки перевороту. Запропонуйте зіставити думки учнів з думками експертів-істориків.

Наслідки промислового перевороту:

- утвердження фабрично-заводського виробництва;
- зростання міст в Україні;
- розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі;
- формування нових соціальних верств населення.

Повідомте учням, що кожен з цих наслідків ви розглянете на прикладах, працюючи з документами.

- 2.6. Об'єднайте учнів у 2 групи за варіантами та запропонуйте опрацювати текст. Попросіть підготувати відповіді на запитання з Додатка 2 (для варіантів 1 та 2).

Попросіть представити учнівські ідеї, підкоригуйте відповіді.

- 2.7. Скажіть учням, що підтвердженням їхніх думок стане Додаток 3, запропонуйте подивитися дані про зростання населення міст і відповісти на запитання:

– Назвіть міста, які зростали найшвидше. (*Київ, Харків, Катеринослав, Херсон*)

Наголосіть, що найбільшим містом була Одеса, бо вона мала найбільший морський порт.

- 2.8. Запитайте, чи українці становили найбільшу частку міського населення? (*Ні, кріпацтво не давало можливості селянам залишити село*)

Підведіть учнів до думки, що не останню роль у цьому відіграла національна політика російського уряду, тому більшість населення становили росіяни, далі євреї, німці та інші, а частка українців становила лише 5%.

- 2.9. Запропонуйте учням повідомлення про розвиток торгівлі в Україні. Внутрішня торгівля на початку XIX ст. зосереджувалася на ярмарках та місцях постійного торгу – на базарах і в крамницях. Ярмарки були різноманітні: всеукраїнського та всеросійського значення, на які приїжджали купці з усієї імперії та з-за кордону. Таким були Контрактовий ринок у Києві, Хрещенський та Іллінський у Харкові. Ярмарки тривали по кілька днів, а іноді й по кілька тижнів. До ярмарків наближались за своїм характером сільські та міські базари, що відбувалися кілька разів на тиждень у призначені години. На ці базари прибували селяни зі своїми продуктами, а також крамарі з різним товаром. Діяли й постійні крамниці, бо був попит на товари. Торгівля набуває більш стабільного характеру, кількість купців зростає: за час від 1825 до 1861 рр. у великих містах вона зросла в 10,5 разу, в Одесі – в 42 рази, а це означало, що такий вид підприємництва як купецтво, тобто торгівля, був надзвичайно популярний і прибутковий.

- 2.10. Запропонуйте учням ознайомитися з Додатком 4.

Попросіть учнів дати відповіді на запитання:

– Як історичні джерела характеризують розвиток торгівлі в Україні?

– Чому зростає кількість ярмарків?

– Чому саме в Харкові відбувався найбільший український ярмарок?

– Чому найбільший ярмарок у Києві називали контрактовим, про що це свідчило?

- 2.11. Повідомте, що тогочасним недоліком була відсутність мережі транспортних шляхів, тому особливим видом підприємництва був чумацький промисел. Чумаки їздили на Урал і в Середню Азію. Возили зерно, пізніше вугілля, цукор, мило, свічки, ввозили сіль. Чумаки-підприємці володіли десятками хур та кількома стадами волів – походили з багатих родин. Чумаками-перевізниками наймалися збіднілі селяни.

- 2.12. Запропонуйте ознайомитися з Додатком 5.

Поставте учням запитання до прочитаного тексту:

– Яку роль відіграло чумацтво в торговельно-візницькому промислі? (*роль перевізника*);

– Як називають сьогоднішніх чумаків? (*дистриб'юторами, постачальниками, такий вид підприємницької діяльності зберігся до сьогодні*);

– Що ввозили чумаки? (*сіль*).

- 2.13. Розкажіть учням, що розвиток торгівлі потягнув за собою розвиток банківської справи, біржових операцій, різних форм кредитування. Банківським центром стало м. Бердичів.

- 2.14. Розкажіть учням про появу й особливості українського підприємництва.

З початком промислової революції українське підприємництво розвивалось досить активно. До підприємництва залучилася частина поміщиків, які створювали на своїх землях товарні господарства, забезпечені сучасною технікою і фахівцями. Окремі з них ставали успішними промисловцями та банкірами, як сім'ї Бобринських, Фальц-Фейнів. Характерною особливістю українського підприємництва було те, що активізувались іноземні капіталісти, що вносило нові риси до української економіки. Це росіяни – Дегтярьов, князь Юсупов,

євреї – Бродський, Гальперін, поляки – графи Понятовські, князь Радзивілл, німці – Юз та інші, які будували заводи Донбасу. У підприємництві успішно утверджувались і представники інших соціальних верств: купці, селяни, ремісники, корчмарі. Люди працювати, кмітливі, із гнучким розумом, вони, нагромадивши гроші, вкладали їх у прибуткову справу, аби примножити свій капітал. Зокрема із селянських родин походили відомі родини підприємців: Симиренки, Яхненки, Терешенки, Харитоненки.

- 2.15. Повідомте, що для ближчого знайомства з долями цих людей учні підготували випереджувальне завдання, і запропонуйте послухати повідомлення (див. Додаток 6). Під час розповідей розмістіть на дошці портрети українських підприємців.

- 2.16. Продовжте розмову про підприємців-меценатів.

Основними рисами українських модернізаторів був підприємницький дух, життєва енергія, рішучість, потяг до ризику, який поєднувався з тверезим розрахунком, висока господарська культура, освіченість, активна громадянська позиція. Представників української модернізаторської еліти було не так багато серед підприємців, та особливість їх полягала в тому, що вийшли вони із самих глибин українського народу і зберігали духовний зв'язок

з народними традиціями, культурою. Головними видами діяльності цієї групи підприємців було товарне виробництво сільськогосподарських культур, промисли, торгівля, лихварство.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Зробіть висновки, що в першій половині XIX століття економіка України пережила значну еволюцію. Відбулася заміна ручної праці машинною, перетворення мануфактур на фабрики, а водночас заміна кріпацької, малоінтенсивної праці вільнонайманою, більш кваліфікованою. Рушійною силою цього процесу стали енергійні, працьовиті, прогресивні люди – підприємці, які утворили новий прошарок суспільства.

- 3.2. Нагадайте, що на початку уроку ви ставили проблемне запитання, і попросіть учнів висловити свої думки (метод «Мікрофон»).

– Що допоможе українській нації стати розвинутою країною?

- 3.3. Оголосіть домашнє завдання. Запропонуйте учням прочитати матеріал підручника та заповнити таблицю «Економічний розвиток України першої половини XIX ст.» (Додаток 7). За бажанням напишіть есе «Внесок українських підприємців у розвиток економіки та культури України в першій половині XIX ст.».

Додаток 1

Утвердження фабрично-заводського виробництва

Перший цукровий завод в Україні збудував польський магнат **І. Понятовський в 1824 р.** в селі **Трощино** Канівського повіту Київської губернії. **Цукроварня братів Яхненків** та чоловіка їхньої сестри **Ф. Симиренка** першою застосувала **1843 р. парову технологію виробництва цукру**. У **1857 р.** в Україні було вже **218 цукрових заводів**.

Швидкими темпами розвивалася також **суконна промисловість**. У **1805 р.** існувало **27 підприємств**, а в **1824 р.** їхня кількість зросла до **99**. У трьох українських губерніях – Київській, Волинській, Чернігівській – виробляли понад 65% сукна. У 1859 р. на **160 суконних фабриках** України працювало вже 10 тис. робітників.

Купці-промисловці вже в 40-х рр. XIX ст. посідали провідне місце в суконній промисло-

вості. Вони зосередили в своїх руках виробництво тютюну, канатів, їм належала також значна частина млинів, олійниць тощо.

Поряд із поміщицькою та купецькою розвивалася й державна промисловість. У першій половині XIX ст. вже працювали **Луганський ливарний завод**, де у **1800 р.** була запущена перша доменна піч, **Шосткінський пороховий завод**, **Катеринославська суконна мануфактура**, **Київський завод «Арсенал»**, **Києво-Межигірська фаянсова фабрика** тощо. У 1820-х рр. інтенсивно почала розвиватись кам'яновугільна промисловість Донбасу.

Розвивається й **судноплавство**. **1823 р.** кріпосні умільці з помістя графа Воронцова у містечку **Мошни** на Черкащині спорудили **перший** на Дніпрі **пароплав**, який назвали **«Пчілка»**, а місцевий коваль **Вернигора** вста-

новив на ньому парову машину на 6,5 кінських сил. **1828 р.** почалося парове *судноплавство* біля берегів України на *Кримсько-Кавказькій морській лінії Одеса – Ялта – Батумі*. З **1835 р.** на *Дніпрі* вже діяла *акціонерна пароплавна компанія*, у власності якої було кілька пароплавів.

Машинобудівельні заводи заснуються в Україні на початку XIX ст. **1841 р.** в *Конотопському повіті на Чернігівщині*,

поміщик *Кандиба* побудував завод, який виробляв *сільськогосподарські машини, парові казани, ткацькі верстати, апарати для цукроварень, машини для суконних фабрик*. У **1840-х роках** в *Києві* купець *Дегтярьов* збудував завод парових машин. У *Млієві* в Київській губернії вже згадувані *брати Яхненки та Симиренко* заснували в **1847 р.** завод, на якому виробляли парові машини, гідравлічні преси й устаткування, потрібне для їхніх цукрового і суконного заводів.

Додаток 2

Дайте відповіді на запитання:

Варіант 1

- Назвіть галузі промисловості, що розвивались в Україні.
- Чому саме ці галузі промисловості розвивалися найшвидше?
- Чому інші галузі не розвивались, хоча теж мали відповідну сировину?
- Назвіть технічні досягнення, які впроваджували підприємці.

Варіант 2

- Назвіть губернії, в яких концентрувалися найбільш розвинуті галузі промисловості.
- Які міста почали формуватися як промислові центри?
- Назвіть найбільші міста України.
- Назвіть основні причини розвитку міст.

Додаток 3

Міста	Кількість жителів (тис. чол.)	
	1825 рік	1861 рік
Київ	24,369	70,590
Житомир	13,403	40,564
Кам'янець-Подільський	6,849	22,771
Полтава	10,557	28,501
Чернігів	6,976	14,612
Харків	17,424	50,301
Катеринослав	8,412	18,881
Херсон	8,073	33,957

Назвіть міста, які зростали найшвидше?

Додаток 4

Хрещенський ринок у Харкові (1858 рік)

Хрещенський починається 6 січня і триває місяць... Хрещенський – найсильніший з усіх українських ярмарків. До 100 тисяч підвод, фур, возів і саней привозять різноманітні товари з різних кінців Росії, з Бессарабії, з Кавказу і з Риги. Сюди стікається повний комплект ярмаркових торговців, продавців і покупців, тут головний склад товарів, що призначаються для кочів'я по українських ярмарках...

Хрещенський закінчився. Знову складаються товари, навантажуються підводи і довгий ланцюг обозів виступає в напрямі до Ромнів... Купці поспішають у Ромни на Маслянський

ярмарок... Офіційний час Маслянського ярмарку з 17 по 24 лютого, але він продовжується не менше 2-х тижнів. У цей час нерідко вже починається весна, дороги стають непроїжджими, коні потопають у багні, обози загрузають і зупиняються... Але, видно, торговельна потреба така велика, що вона примушує купців переборювати всі перешкоди, які створює природа.

Контрактовий ярмарок у Києві

На Контракти приїжджало від 10 до 15 тисяч людей, а вартість товарів доходила до 2,6 мільйонів карбованців. *Привозили* на Контрактний ярмарок *продукти сільського господарства, цукор, матерію, посуд, юве-*

лірні вироби, галантерею, книжки, ноти, картини, меблі тощо. Прибували поміщики, купці з цілої України, з *Росії, Кавказу, Сибіру, Венеції, Польщі, Франції, Туреччини, Австрії, Німеччини.*

Зважаючи на великий з'їзд торговців, у Києві тоді влаштовували концерти, бали, спектаклі; приїздила італійська опера. «Київські контракти» зберігали своє значення до Першої світової війни, особливо в торгівлі цукром.

Ярмарки відбувалися щорічно взимку на Подолі, спочатку в будівлі ратуші, а з 1801 р. – у спеціально спорудженому будинку. Великі угоди, що укладалися на ярмарку, підлягали реєстрації у головному цивільному

суді, дрібні – у повітовому суді. Найбільшого розквіту ярмарки досягли у першій половині XIX ст., у другій половині вони втратили своє колишнє значення, перетворившись на звичайний торг.

Дайте відповіді на запитання:

- Як історичні джерела характеризують розвиток торгівлі в Україні?
- Чому зростає кількість ярмарків?
- Чому саме в Харкові відбувався найбільший український ярмарок?
- Чому найбільший ярмарок у Києві називали Контрактовим, про що це свідчило?

Додаток 5

Чумаки Полтавщини. 1849 р.
(Уривок з книжки М. Арандаренка
«Записки про Полтавську губернію»)

Ті, що займаються візникунням солі з Криму і Бессарабії, а також риби з Криму і Дону, звуться тут чумаками. Великий зріст, фізична сила, мужні риси обличчя і довгий жмут волосся, закручений за вухо (по-малорос. чуприна, або оселедець), рухи, які свідчать про міцність м'язів, поважна постава з виразом самосвідомості на обличчі, гордість – з мовчазною веселістю, одяг – надто широкі шаровари, нарозхрист свита і висока смушкова шапка – становлять особливі риси чумака.

Вони (чумаки) мають дуже великих, сильних і красивих волів, охоче за ними доглядають, платять за них дорогу ціну і цим пишаються; добрі, надзвичайної міцності вози, на які кладуть 100 і більше пудів.

Візникуння своє чумаки провадять звичайно валками (по-малорос. фура), які складаються з кількох десятків возів (по-чумацькому паровиці). Валка, або фура, має свого отамана, який від імені цілої валки наймається для візникуння, приймає заробітки і робить розкладку за участю кожного. Таке товариство

зветься в них артільлю. Кожний чумак у своїй артілі підкоряється в суворому розумінні всім умовам. У разі відходу чумака його карають і навіть виганяють з артілі. Отаман вирішує всі суперечки остаточно; він призначає кару, і вся артіль підкоряється йому безумовно...

У дорозі ж чумак зазнає всяких злигоднів; завжди тверезий, помірний у харчах: пшоняна каша з салом або галушки, шмат хліба з сіллю – оце й усе його харчування. У дорозі, не маючи в своєму розпорядженні грошей, чумак обмежений. До кінця візникуння гроші всієї артілі зберігаються в отамана...

Візникуння їхнє починається з весни і триває до осені. Взимку чумаки в подорож не їдуть. Зупиняючись на ночівлю, чумаки вишиковують свої вози в колону військовим порядком.

Дайте відповіді на запитання:

- Яку роль відігравало чумацтво в торговельно-візницькому промислі?
- Як називають сьогоднішніх чумаків?
- Що ввозили чумаки?
- Що вивозили чумаки?
- Чи сприяв чумацький промисел формуванню капіталістичних відносин?

Додаток 6

ФЕДІР СИМИРЕНКО

Симиренки – відомий рід українських промисловців-цукроварників, меценатів української культури. Федір Симиренко походив із роду запорозького козака Степана Симиренка. Федір Степанович відзначався видатною енергійністю, талантом і працьовитістю. Він зміг

здобути добру освіту, вів торгівлю цукром, зерном і борошном. Торгівля йшла вдало, і за рахунок цього до 1820 р. Ф. Симиренко нагромадив достатньо коштів для викупу себе і своєї сім'ї з панської неволі.

Доля щасливо звела його з Анастасією – донькою К. Яхненка, який був досить оригіналь-

ною та підприємливою людиною, хоч і кріпаком. Цей союз Яхненків і Ф. Симиренка вдихнув нове життя в підприємницьку діяльність двох родів. Федір Симиренко разом із тестем спочатку орендував, а потім і споруджував млини, торгував хлібом і худобою.

Врешті родичі заснували промислову фірму – торговий дім «Брати Яхненки і Симиренко» (бл. 20-х рр. XIX ст.). Цій першій великій торгово-промисловій фірмі випала місія зіграти виняткову роль у розвитку економіки України та всього південного регіону Російської імперії. Найбільший у Росії цукровий завод графа Бобринського розташовувався в м. Сміла. Керівники фірми – брати Яхненки і Ф. Симиренко – придивлялися до роботи цього заводу, вивчали особливості вирощування цукрового буряка й опановували технологію цукровиробництва. Врешті фірма в 1834 р. у с. Ташлик (тепер Смілянського р-ну Черкаської обл.) збудувала перший в Україні механізований цукрово-рафінадний завод, а в 1848 р. – Городищенський цукрово-рафінадний і машинобудівний заводи (с. Мліїв Городищенського р-ну). Машинобудівний завод був одним із найкраще технічно оснащених у Російській імперії підприємств. Він випускав обладнання для цукроваріння. На ньому було побудовано також і перші пароплави з металевим корпусом – «Українець» і «Ярослав», що перевозили по Дніпру до чорноморських портів зерно і цукор.

Крім того, фірма фактично монополізувала в Росії торгівлю великими партіями худоби, забезпечуючи м'ясом усі промислові центри країни. Через Одеський порт тварин вивозили з України навіть до Європи. З огляду на вагомий внесок перших керівників фірми у розвиток економіки, торгівлі та розквіт Одеси, Федору Степановичу Симиренку імператорським указом у 1842 р. надано статус купця 1-ї гільдії, а у 1851 р. – звання почесного громадянина міста. Таких звань було удостоєно небагато громадян царської Росії; стосовно ж колишнього кріпака, та ще й вихідця з України, то це взагалі був винятковий випадок у російській історії.

ІВАН ХАРИТОНЕНКО

Син селянина-чумака, походив із багатодітної сім'ї, де було дев'ятеро дітей. Навчався в місцевій церковно-приходській школі, служив конторщиком у бакалійних лавках купців.

Засновник торгового дому «Харитоненко і син». Предметом законної гордості торгового дому «Харитоненко і син» були ліси, де

разом із вирубками проводилися лісокультурні роботи, існували лісорозсадники, а вирубані площі засаджувалися цінними породами дерев. Більшість цукрових заводів Сумщини після реформи 1861 року перейшли в руки двох великих промисловців і цукрозаводчиків краю: Терещенка і Харитоненка. Головна контора торгового дому «Харитоненко і син» розташовувалась у м. Суми. Величезні багатства, нажиті за досить короткий термін, щедрість, благодійність Харитоненка та його нащадків сприяли процвітанню як самого міста Суми, так і всього повіту.

На кошти родини Харитоненків було засновано дитячий притулок для дівчат-сиріт (названий у народі «пансіоном шляхетних дівчат» за високий рівень освіти і виховання в ньому), селянський банк, гуртожиток для студентів Харківського університету, реальне училище, церкву в с. Нижня Сироватка, жіночу гімназію, Троїцький собор. Значні кошти виділяли меценати й на перебудову Сумського окружного суду та на інші міські потреби. Перший бетонний міст у Сумах через р. Сумку побудований на кошти Харитоненків у 1910 р.

При Сумському реальному училищі була затверджена стипендія імені І. Г. Харитоненка. Меценат збудував у Сумах дитячу лікарню, виділив гроші для заснування кадетського корпусу. Крім цього, було встановлено різні пенсії, стипендії, пожертви навчальним закладам, духовенству (для підтримки бідних) та ін.

Іван Герасимович мав чин дійсного статського радника, почесного громадянина м. Суми, почесного попечителя Сумського реального училища, був нагороджений орденами св. Володимира 3-го ступеня і св. Станіслава 1-го ступеня.

МИХАЙЛО ЯХНЕНКО

Був кріпаком графа Самойлова. Яхненко був дуже підприємливою людиною. Метою його життя був викуп своєї родини з кріпацтва. Для цього він шив кожухи, чоботи, виробляв шкіру і всі ці товари продавав на місцевих ярмарках. Так селянин зумів зібрати певний капітал і викупити родину з кріпацтва.

У 1820-1830-х рр. разом із Ф. Симиренком на позичені 600 карбованців орендував млини в містах Сміла й Умань, вів оптову торгівлю хлібом, худобою, борошном, яке продавав в Одесі та інших містах на півдні України. Орендував та будував млини на Черкащині. Засушливого 1830 року коштом фірми впро-

довж кількох місяців брати Яхненки і Ф. Симиренко годували понад 10 тис. людей зі Сміли, Городища та довколишніх сіл.

Утім, Михайлу Яхненку не довелося довго насолоджуватися свободою – він скоро помер. У 1843 р., після смерті батька, підприємство очолив Кіндрат Яхненко, надавши йому торгово-промислового характеру: на орендованих млинах вони переробляли зерно. Згодом Яхненки стали купцями першої гільдії в Одесі, одержали звання почесних громадян міста. Їхній небіж Семен уже мав вищу освіту і впродовж 1860–1863 рр. був одеським міським головою.

Брати Яхненки, як і Ф. Симиренко та інші представники цих двох славних родів, ніколи не поривали зв'язків із народом, із надр якого вони вийшли: надавали допомогу бідним, робили пожертви на добродійні справи.

На поч. 1840-х рр. Яхненки торгували цукром; у 1843 р. спорудили перший на теренах України (і Російської імперії в цілому) цукрово-рафінадний завод у с. Ташлик Єлисаветградського пов. Херсонської губ. (тепер Смілянського р-ну Черкаської обл.), а згодом цукроварню і машинобудівний завод поблизу с. Мліїв. Саме ці підприємства у червні–липні 1859 р. відвідав Тарас Шевченко.

У 1842 р. Кіндрату Михайловичу Яхненкові (спільно з Ф. Симиренком та іншими засновникам відомої фірми) за імператорським указом присвоєно звання купця 1-ї гільдії м. Одеси, у 1851 р. – звання почесного громадянина Одеси «за капіталом».

АРТЕМ ТЕРЕЩЕНКО

Народився в родині нащадків українських

козаків зі Слобідської України. Свою комерційну діяльність почав у Глухові з дрібної торгівлі, працюючи крамарчуком (прикажчиком) у крамниці глухівського купця. Завдяки значним здібностям, старанності та обачності він незабаром відкрив свою справу. Спочатку торгував возами, а пізніше відкрив невелику крамницю.

Його справа розвивалася так успішно, що в народі ще замолоду до нього приклеїлося прізвисько «Карбованець».

Під час Кримської війни Артем Якович на постачаннях для армії лісу і хліба заробив значний капітал, який пізніше вклав у цукрову промисловість, що надзвичайно швидко розвивалася.

На власні засоби Артем Якович після 1861 року починає скуповувати або брати в оренду в поміщиків, що розорилися, невеликі заводи і модернізувати застарілі запущені виробництва, землі для вирощування цукрового буряка і будівництва нових цукрових заводів та млинів.

Артем Якович також займався добродійною діяльністю. На засоби сім'ї у Глухові було побудовано ремісниче училище, жіночу і чоловічу гімназії, вчительський інститут, банк, безкоштовну лікарню святої Єфросинії, притулок для сиріт, Трьох-Анастасівську церкву.

Артем Якович став купцем першої гільдії, а високим указом від 12 травня 1870 року за особливі заслуги і в нагороду за добродійну діяльність, йому було надано спадкове дворянство Російської імперії з усім потомством по чоловічій лінії.

Додаток 7

Економічний розвиток України першої половини XIX століття

	Які сталися зміни	Нові явища
Промисловість		
Сільське господарство		

Правознавство

Методичні поради вчителям, які викладають правознавство, щодо виховання підприємливості

262

Юрій Митрофаненко

Формування та розвиток підприємницьких компетентностей під час вивчення предметів освітньої галузі «Суспільствознавство» доцільно здійснювати за двома напрямками:

1) використовуючи потенціал програмового змісту;

2) вдосконалюючи форму проведення занять.

У програмах предметів освітньої галузі «Суспільствознавство» є теми, у рамках яких варто торкатися проблем підприємництва, і навіть більше – формувати підприємливість та ініціативність учнів. Під час вивчення таких тем учителям варто звернути увагу на роль підприємництва і підприємців у суспільно-економічному житті нації. Підприємець є рушійною силою суспільних та економічних процесів. Теми, що стосуються меценатства (зокрема інформація про українських підприємців Чикаленка, Яхненків, Симиренків, Харитоненків) покликані формувати світогляд учнів щодо суспільної значущості підприємців-меценатів. Постаті успішних українських підприємців, які «любили Україну до глибини своєї кишені», слугують найкращими прикладами того, яким повинен бути підприємець. Саме вони можуть підштовхнути учня до думки про майбутню підприємницьку діяльність.

Програма з правознавства розкриває питання, пов'язані з економічними правами людей, тож тут теж доцільно акцентувати увагу на засадах підприємницької діяльності. Розвиток умінь і навичок, пов'язаних із пошуком нормативної бази для захисту власних інтересів, розв'язанням юридичних завдань, тлумаченням юридичних документів, може стати добрим підґрунтям для того, щоб розпочати власний бізнес. Отже, учитель правознавства володіє широкими можливостями в рамках програмового матеріалу для розвитку цієї важливої компетентності.

Другий підхід щодо формування і розвитку підприємливості полягає у впровадженні інтерактивних методів та проектних технологій. Діяльнісний підхід до навчально-виховного процесу передбачає застосування цих технологій для того, щоб моделювати життєві ситуації в межах класу, наближувати навчання до життя, формувати всі ключові компетентності (а не лише підприємницьку). Мова йде про організацію навчально-виховного процесу за принципами суб'єкт-суб'єктної взаємодії з застосуванням таких методів і технік, як робота в групах, «акваріум», «ажурна пилка», «мозковий штурм», «коло ідей», рольові ігри тощо.

Творча група вчителів Кіровоградської області працювала над розробленням та апробацією циклу уроків, спрямованих на розвиток підприємницьких компетентностей учнів під час вивчення правознавства.

Координатори проекту висловлюють вдячність за співпрацю Семашко Н. В., учителям Піщанобридської ЗСШ-інтернату І–ІІІ ст.; Биковій О. І., вчительці НВО ЗНЗ І–ІІІ ст. № 16; Плотницькій А. О., викладачці Кіровоградського комерційного технікуму; Філіповій С. М., учительці НВК «Знам'янська ЗШ І–ІІІ ст. № 2 – ліцей»; Федоровій М. І., вчительці Кіровоградського ліцею № 25; Шишкевич О. М., учительці НВО – ліцею № 8; Окулову О. В., учительці Катеринівської ЗШ І–ІІІ ст.; Переведенцеву О. Ю., вчительці Криничуватської ЗШ І–ІІІ ст.; Дризі І. М., викладачці Кіровоградського технікуму механізації сільського господарства; Гаркуші Г. В., учительці НВО СЗШ № 6 – ЦЕВ «Натхнення»; Гнатенку С. П., учительці Новоукраїнської гімназії № 7.

Праця в нашому житті (інтегрований урок правознавства й української мови)

Світлана Гнатенко, вчитель правознавства
Новоукраїнської гімназії № 7 Новоукраїнського району Кіровоградської області

263

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з основами трудового права та особливостями працевлаштування неповнолітніх, із правилами написання резюме;
- розвинути вміння складати резюме, аналізувати проблемну ситуацію, правильно інтерпретувати юридичні документи;
- формувати підприємницькі компетентності учнів, використовуючи методи розв'язування юридичних задач.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- зміст юридичних понять із теми;

розуміє

- значення юридичних знань у житті;

вміє

- складати резюме;
- розв'язувати юридичні задачі;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- прогнозувати майбутні результати;
- оцінювати й усувати ризики;

- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати на себе відповідальність;
- спілкуватися, висловлювати свою думку і захищати її.

Методи і техніки:

робота з документами;
робота в групах;
робота в парах;
«коло ідей»;
«мікрофон»;
«акваріум»;
ситуаційні вправи (кейс-метод).

Обладнання:

проектор, комп'ютер;
маркери, ручки, олівці;
Конституція України;
Кодекс законів про працю України;
підручник.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Фотодокументи.
Додаток 2. Практичні завдання для роботи в групах.
Додаток 3. Пам'ятка «Як правильно укласти резюме».
Додаток 4. Схема «Суб'єкти підприємницької діяльності».
Додаток 5. Приклади ситуацій з ознаками підприємницької діяльності.
Додаток 6. Юридична задача.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Повідомте учням тему та мету уроку. Мотивуйте учнів до активності, бо засвоєне на цьому уроці допоможе їм легше знайти роботу, бути успішнішим.
- 1.2. Запропонуйте учням розглянути фотодокументи на екрані (Додаток 1) й визначити за допомогою методу «Коло ідей», якими шляхами людина може забезпечити своє фізичне існування. Наголосіть, що право на працю є одним із найважливіших для людини, адже визначає загальні умови її життя в суспільстві, є основою її економічної самостійності.

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте учням звернутися до ст. 43 Конституції України та визначити, у чому полягає та як забезпечується право громадян на працю в нашій державі. Наголосіть, що головним нормативно-правовим актом у галузі трудових відносин є Кодекс законів про працю України, який застосовують усюди, де є наймана праця (за винятком цивільно-правових відносин).
- 2.2. Поставте завдання групам ознайомитися зі ст. 3 Кодексу законів про працю України та визначити, у якому з зазначених випадків діятимуть його норми.

- 2.3. Створіть 5 груп. Кожна група отримує приклади життєвих ситуацій – ситуаційних вправ (Додаток 2).
- 2.4. За допомогою методу «Коло ідей» запропонуйте учням назвати можливі шляхи пошуку роботи. Серед названих варіантів акцентуйте увагу на тому, що в нашій державі існує спеціальна служба зайнятості, у кожному районі та місті створено центри зайнятості, де людина може одержати інформацію про вакансії, проконсультуватися з приводу вибору професії, а в разі потреби на курсах перепідготовки отримати нову професію.
- 2.5. Використовуючи метод «Мікрофон», запропонуйте учням уявити себе роботодавцями й назвати ті обставини, які їх найбільше цікавлять під час прийому працівника на роботу.
- 2.6. Наголосіть, що під час прийому на роботу людині часто пропонують пройти співбесіду або скласти резюме. Зверніться до пам'ятки «Як правильно скласти резюме» (Додаток 3).
- 2.7. Організуйте роботу в парах. Запропонуйте скласти резюме для пошуку роботи за допомогою пам'ятки.
- 2.8. Попросіть учнів у парах розіграти сценку «Прийом на роботу». Використайте написане резюме (*Учитель української мови зможе перевірити учнівські резюме, зібравши їх наприкінці уроку; можна також застосувати взаємоперевірку.*)
- 2.9. Запропонуйте кільком парам продемонструвати свої сценки «Прийом на роботу» для всього класу. Коротко поясніть метод «акваріуму». Попросіть дітей поспостерігати за рольовими іграми. Стимулюйте всіх учнів (і тих, хто були «акторами», і «спостерігачів») до висловлення своєї думки з приводу побаченого.
- 2.8. Наголосіть, що правом на працю користуються також і неповнолітні. Питання про додаткові гарантії державою щодо працевлаштування неповнолітніх, випускників професійно-технічних училищ та вищих навчальних закладів вивчаємо, працюючи з текстом ст. 196 та ст. 197 Кодексу законів про працю України.
- 2.9. Запропонуйте учням ознайомитися з документом (Кодекс законів про працю) та визначити, які додаткові гарантії та пільги надано молоді під час

прийому на роботу.

- 2.10. Поставте перед групами такі завдання:
 - визначити ознаки підприємництва;
 - сформулювати визначення поняття «підприємницька діяльність».
 Думки дітей запишіть на дошці. Запропонуйте учням порівняти власне визначення терміна з тим, що запропоноване в підручнику.
- 2.11. Наголосіть, що право на підприємницьку діяльність закріплено у ст. 42 Конституції України. Запропонуйте учням розглянути схему «Суб'єкти підприємницької діяльності» (Додаток 4).
- 2.12. Поставте перед ними завдання визначити, у якому з наведених прикладів здійснюється підприємницька діяльність (Додаток 5).
- 2.13. Запропонуйте учням опрацювати текст підручника на ст. 150 для ознайомлення з правилами реєстрації підприємств в Україні.
- 2.14. Поставте завдання:
 - добрати приклади підприємницької діяльності в нашому місті;
 - змодельовати ситуацію, за якої б вони займалися підприємницькою діяльністю.
- 2.15. За наявності часу запропонуйте розв'язати юридичну задачу (Додаток 6).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Запропонуйте запитання на закріплення вивченого матеріалу:
 - Які шляхи пошуку роботи є найефективнішими, на вашу думку?
 - Поясніть різницю між підприємницькою діяльністю і найманою працею.
 - висловіть свою думку щодо причин безробіття в Україні.
- 3.2. Підведіть підсумки уроку, запитайте учнів, що їм сподобалося найбільше. Заохочуйте, щоб діти ділилися власними думками. Здійсніть оцінювання роботи учнів на уроці.
- 3.3. Поясніть домашнє завдання:
 - опрацювати матеріал § 20 підручника;
 - підібрати приклади місць працевлаштування та підприємницької діяльності в нашому місці;
 - скласти резюме для своїх близьких.
- 3.4. Подякуйте учням за урок, називаючи конкретно їхні якості, за які ви вдячні (наприклад: за активність, уміння аналізувати, креативність тощо).

Додаток 1
Фотодокументи, які ілюструють, як можуть громадяни забезпечити власне фізичне існування

Додаток 2

Практичні завдання для роботи в групах

Група 1

1. Майстер з ремонту взуття працює у власній майстерні.
2. Жінка працює офіс-менеджером у приватній фірмі.

Група 2

1. Чоловік працює лікарем у районній лікарні.
2. Жінка працює домашньою робітницею в директора великої приватної фірми, який із власних коштів оплачує її роботу.

Група 3

1. Старшокласник під час літніх канікул працює поштарем у відділенні

Укрпошти.

2. Жінка працює доглядальницею за старенькою бабусею. Роботу оплачує син бабусі зі своїх коштів.

Група 4

1. Чоловік працює водієм у приватній фірмі.
2. Студентка працює помічником юриста в адвокатській конторі у вільний від навчання час.

Група 5

1. Чоловік працює шахтарем на шахті Ясинуватська-Глибока.
2. Жінка працює приватним нотаріусом.

Додаток 3

Пам'ятка «Як правильно скласти резюме»

У резюме має бути зазначено:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- службова, домашня адреса, телефон, факс, електронна адреса;
- мета складання резюме з описом посади, на яку ви претендуєте;
- професійний досвід – місця роботи, займані посади, основні виконувані функції (починаючи від останніх, у зворотному хронологічному порядку);
- освіта (навчальні заклади, які ви закінчили, факультет, спеціальність);
- професійні досягнення, нагороди, перемоги в конкурсах;
- додаткові вміння та навички (знання іноземних мов, комп'ютерні навички та ін.).

Уникайте внесення в резюме відомостей, які не стосуються майбутньої роботи.

Резюме має бути стислим, конкретним, з чіткими формулюваннями, чесним, грамотним.

Структура резюме

ПІБ

Домашня адреса, номер телефону, e-mail:

Претендую на посаду, яка вимагає знання іноземних мов (англійської й німецької) з подальшим їх удосконаленням.

Досвід роботи: (назви організацій, у яких ви працювали останні роки; перелік розпочинаємо від останнього місця праці).

(Можна згадати й ті місця роботи, напр. громадські організації, де ви працювали волонтером.)

Освіта: напр., Національний технічний

Університет «Київський політехнічний інститут». Інженер.

Курси та тренінги: напр.,

2004–2005 – Курси англійської мови Навчального центру (назва);

2005 – Курси німецької мови навчального центру (назва).

Додаткові відомості:

Дата народження: напр., 1985-10-28.

Знання іноземних мов:

англійська – вільно;

німецька – вільно.

Особисті якості:

активна життєва позиція, цілеспрямованість; креативність, ініціативність, здатність швидко навчатись.

Знання комп'ютера: впевнений користувач ПК (пакет MS Office, поштові програми, Інтернет).

Зразок резюме директора крамниці

ПІБ

Домашня адреса, номер телефону, e-mail:

Петренко Іван Петрович

Мета: одержати посаду директора крамниці «Дивосвіт».

Досвід роботи:

2005–2012 – заступник директора крамниці «АБС».

2002–2005 – продавець крамниці «АБС».

Обов'язки:

- відкриття нових магазинів, формування команди;

- робота з податковою інспекцією, пожежними органами, санепідемстанцією;
- вирішення оперативних питань;
- аналіз структури продажу та якості обслуговування клієнтів;
- забезпечення своєчасного надходження товарів;
- формування асортименту;
- контроль за дотриманням стандартів обслуговування клієнтів;
- перевірка касової дисципліни;
- перевірка інвентаризації, ведення документації, складання та відправлення звітів;
- нарахування заробітної плати.

Освіта: 1999–2004 – Одеський національний політехнічний університет, спеціальність – «Метрологія та вимірювальна техніка».

Знання і навички:

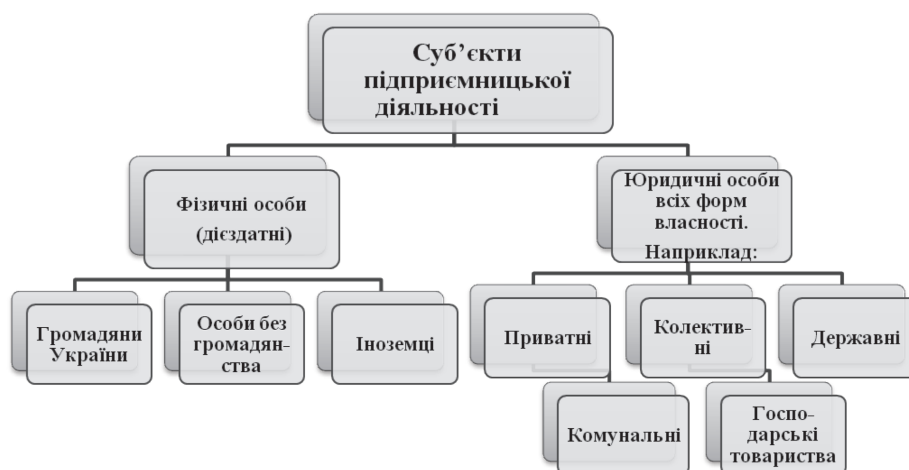
- досвід проведення переговорів, підбору кадрів;
- ПК на рівні впевненого користувача;
- знання мов: українська, російська, англійська – вільно;

Додаткова інформація:

- Високий рівень працездатності, відповідальність.
- Дисциплінованість, акуратність.
- Комунікабельність, педантичність щодо ведення документації.
- Висока самоорганізація.
- Винахідливість, здатність швидко орієнтуватися в складних ситуаціях.
- Порядність.
- Енергійність, цілеспрямованість.

Додаток 4

Схема «Суб'єкти підприємницької діяльності»

Додаток 5

Приклади ситуацій з ознаками підприємницької діяльності

1. Олімпійська чемпіонка О. Годунко продала з аукціону свою золоту медаль, виручивши за неї 100100 гр. Зібрані кошти вона передала на лікування пораненим воїнам, які постраждали під час АТО на Донбасі.
2. Товариство «Степ-агро» випускає понад 10 видів хлібобулочних виробів.
3. Шкільний волонтерський загін посадив картоплю ветерану Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу Гаврилюк А. П.
4. Десятикласник Олег під час канікул влаштувався мийником авто.
5. Львівський автобусний завод виробляє великі автобуси та продає їх.
6. Ветеринарний лікар Шеремет О. А. відкрив приватну ветеринарну аптеку.

Додаток 6

Юридична задача

Громадянину Канади О. Брайшаку відмовлено у відкритті приватного підприємства з виробництва автомобільних шин у м. Кіровограді, бо він не є громадянином

України і постійно не проживає в цьому місті. Чи відповідає наведена ситуація законодавству України? Відповідь аргументуйте.

Основи підприємницької діяльності

Світлана Філіпова, учитель правознавства
НВК «Знам'янська ЗШ I–III ст. № 2 – ліцей» м. Знам'янка Кіровоградської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити учнів із законодавчою базою, якою регулюється підприємницька діяльність в Україні;
- формувати підприємницькі компетентності учнів;
- виховувати лідерські якості, відповідальність.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- зміст юридичних понять із теми;

розуміє

- значення юридичних знань у житті;

вміє

- аналізувати законодавство, яким регулюється підприємницька діяльність в Україні;

- оцінювати економічну та соціальну роль малого бізнесу;
- описувати риси та якості, необхідні сучасному підприємцю;

може

- прогнозувати майбутні результати;
- оцінювати власну здатність до підприємницької діяльності.

Методи і техніки:

робота в групах;
бесіда;
«мікрофон»;
демонстрація;
евристична бесіда.

Обладнання:

Конституція України;
Господарський кодекс України.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Таблиця «Види господарських товариств».

Додаток 2. Текст «Цікаві факти з історії підприємництва в Україні».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Запропонуйте учням вислів та обговоріть його: «Підприємець – це людина особливого роду. Прибуток для нього – лише символ успіху. Головне – ступити на незвіданий шлях, далекий від усталених рішень».
- 1.2. Для актуалізації опорних знань використайте техніку «мікрофон», запропонувавши такі запитання:
 - В якому документі зібрані всі права і свободи громадян України?
 - На які групи можна поділити всі права, даровані нам Конституцією?

2. Основна частина

- 2.1. Повідомте, що вперше термін «підприємництво» вжив на початку XVIII ст. відомий економіст Ричард Кантильйон (1680–1734). Він характеризував самостійного підприємця (ремісника, фермера, купця) як індивідуального

виробника і власника, чия діяльність пов'язана з певним господарським ризиком. У книзі «Нариси про природу торгівлі взагалі» Кантильйон писав, що підприємець – це людина, яка діє в умовах ризику, невизначеності.

Адам Сміт у праці «Дослідження природи багатства народів» (1776) наголошував, що підприємець сам планує, організовує виробництво, реалізовує вигоди, пов'язані з розподілом праці й розпоряджається результатами виробничої діяльності. Підприємець як власник капіталу для реалізації своєї ідеї та отримання прибутку йде на ризик, пов'язаний з непевністю в отриманні очікуваного прибутку.

- 2.2. Попросіть учнів назвати відомих українських підприємців-меценатів. Порадьте використати Додаток 2.
- 2.3. Запропонуйте учням запитання:

- Як особа може забезпечити засоби свого існування?
 - Чи можливо це здійснити іншими законними шляхами, крім роботи, за яку вона отримує заробітну платню?
 - Чим відрізняється вирощування овочів, фруктів на присадибній ділянці й у фермерському господарстві?
 - Якою є мета діяльності власника городу (саду) і фермера?
 - У чому головний зміст вислову, що є епіграфом до уроку?
- 2.3. Об'єднайте учнів у групи. Поставте завдання групам визначити зміст поняття «підприємництво» та представити власне визначення цього терміна.
- 2.4. Активно співпрацюйте з групами, запропонуйте свій варіант відповіді, порівняйте його із представленими.
- 2.5. Запропонуйте опрацювати Ст. 42 Конституції України, яка стосується підприємницької діяльності; поставте завдання визначити:
- У яких випадках право на заняття підприємницькою діяльністю обмежується?
 - Висловіть власну думку щодо доцільності обмеження на підприємницьку діяльність у випадках, передбачених Конституцією України.
 - Чи тотожні, на вашу думку, поняття «власник» і «підприємець»?
 - Що в них спільного й відмінного?
- 2.6. Поставте завдання перед групами назвати кілька особистісних рис, які є найважливішими для підприємця. Попросіть виокремити головні особисті риси відомих підприємців.
- 2.7. Під час вивчення організаційно-правових форм підприємництва використайте повідомлення з елементами евристичної бесіди. Поставте учням запитання: про які види підприємницьких структур їм доводилося чути?
- 2.8. Пояснення нового матеріалу поєднайте зі складанням таблиці (Додаток 1), яка містить ознаки приватних підприємств та господарських товариств.
- 2.9. Ознайомте учнів із суб'єктами підприємницької діяльності. Запропонуйте їм виписати з підручника визначення поняття «юридична особа» і «фізична особа». Поставте завдання знайти відмінності між цими термінами.
- 2.10. Запропонуйте опрацювати ст. 23 Господарського кодексу України та визначити, чи має право громадянин займатися підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи.
- 3. Підсумкова частина**
- 3.1. Для закріплення вивченого матеріалу запропонуйте завдання для роботи в групах. Для кожної з груп підготуйте окремі завдання (Додаток 3).
- 3.2. Для підбиття підсумків уроку та рефлексії використайте вправу «Продовжте речення».
- Сьогодні ми дізналися...
 - Якщо я вирішу займатися підприємницькою діяльністю, то використаю...
 - Вважаю, що результатами нашої роботи є...
- 3.3. Домашнім завданням буде опрацювати параграф 44 за підручником О. Д. Наровлянського та таблицю в зошиті й відповісти на питання до параграфу. Як творче завдання запропонуйте підготувати проектне дослідження «Підприємства і фірми мого міста».
- 3.4. Оцініть роботу учнів на уроці.

Додаток 1

Види господарських товариств

Акціонерне товариство (АТ = Inc) а) відкритого типу б) закритого типу	Відповідальність акціонера на суму його акцій
Товариство з обмеженою відповідальністю ТОВ = Ltd)	Відповідальність членів товариства в розмірі внеску до статутного фонду
Товариство з додатковою відповідальністю	Відповідальність членів товариства в розмірі внеску до статутного фонду та додатково в розмірі, кратному цьому внеску
Повне товариство	Відповідальність членів товариства всім своїм майном
Командитне товариство	Частина учасників відповідає як у повному товаристві, частина – як у товаристві з обмеженою відповідальністю

Додаток 2

Цікаві факти з історії підприємництва в Україні

Однією з найвідоміших династій підприємців в Україні була династія Терещенків. На початку XX ст. родині належало 11 цукрових заводів, 150000 десятин землі. Започаткував родинний бізнес Артем Якович Терещенко. Разом із дружиною вони вели дрібну торгівлю з воза, а згодом на базарному рундуку. Зібравши трохи грошей, підприємець починає торгувати лісом, хлібом, вкладає капітал у цукрову промисловість. За його завзятість сусіди прозвали «Карбованцем».

У 1870 р. Артем Терещенко отримав дворянський титул «в ознаменування особливих заслуг у запровадженні в Південно-Західному краї руського землеволодіння і для заохочення благодійної діяльності...». У тому ж 1870 р. його нагороджено срібною медаллю Всеросійської виставки «За високі якості борошна з озимої пшениці». Сини

Артема Терещенка також займалися бізнесом. Старший – Микола – торгував зерном, продавав хліб у Крим, звідки привозив сіль і хліб. У 1879 р. брати заснували «Товариство бурякоцукрових і рафінадних заводів братів Терещенків» з початковим капіталом у 3 млн. рублів. Того ж року Товариство нагороджується срібною медаллю Всеросійської виставки «За дуже хороший цукровий пісок і хороший м'який рафінад при значному виробництві».

Нашадки роду Терещенків прославилися не лише в бізнесі. Вони займалися розвитком освіти, благодійністю, меценатством, організації художніх і комерційних шкіл, музичних товариств. Онук Артема – Федір – став одним з піонерів вітчизняного повітроплавання.

Додаток 3

Для першої групи

- Із наведеного переліку фізичних та юридичних осіб оберіть тих, які, згідно з законодавством України, можуть бути суб'єктами підприємницької діяльності:

- усі фізичні особи без винятків і обмежень;
- фізичні особи, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності;
- юридичні особи;
- об'єднання юридичних осіб;
- тільки громадяни України;
- тільки громадяни України та засновані ними юридичні особи.

- Чи є ця діяльність підприємницькою?

Дівчина на прохання сусідки допомагала доглянути дитину, за що отримала кілька гривень.

- ні;
- так.

Чоловік працює охоронцем у жінки, яка найняла його.

- ні;
- так.

Для другої групи

- Підприємству надаються права юридичної особи з часу:

- подання заяви про реєстрацію;
- з дня державної реєстрації;
- з першого дня роботи.

- Укажіть назву документа, наявність якого у фізичної особи-підприємця є підтвердженням того, що вона пройшла державну реєстрацію та здійснює підприємницьку діяльність на законних підставах:

- довідка податкової інспекції за місцем реєстрації особи;
- довідка від державного реєстратора за місцем реєстрації;
- свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності;
- паспорт громадянина України.

Для третьої групи

Визначте, чи названі суб'єкти є підприємствами. Чи є ця діяльність підприємництвом?

- Майстер з ремонту взуття працює у власному кіоску за ліцензією.

- ні;
- так.

2. Машинобудівний завод випускає верстати.

- а) ні;
- б) так.

3. Колгосп вирощує жито.

- а) ні;
- б) так.

4. Група громадян створила благодійний фонд, кошти якого формуються за рахунок спонсорської допомоги.

- а) ні;
- б) так.

5. Спортивний клуб організовує турніри для отримання коштів.

- а) ні;
- б) так.

Умови існування підприємницької діяльності в Україні

Олександра Бикова, учитель історії КЗ НВО ЗНЗ І–ІІІ ст. № 16
ДЮЦ «Лідер» Кіровоградської міської ради

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- висвітлити переваги і недоліки функціонування підприємницької діяльності в Україні;
- розвивати вміння аналізувати юридичні тексти, зокрема Конституцію України;
- формувати підприємницькі компетентності й ініціативність.

Операційні цілі (завдання):

*Після закінчення уроку учень
знає*

- суттєві ознаки підприємництва;
- основні документи для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності;

розуміє

- роль держави в регулюванні фінансової та підприємницької сфери;
- значення й основи сучасної ринкової економіки;

вміє

- аналізувати переваги й недоліки умов розвитку підприємництва в Україні;
- оцінювати власну здатність до підприємницької діяльності;

- аналізувати юридичні тексти;

може

- займати активну громадянську позицію;
- брати на себе відповідальність.

Методи і техніки:

рольова гра;
робота з документами, таблицями;
дискусія.

Обладнання:

маркери, ручки, олівці;
аркуші А4;
аркуші в клітинку;
великі аркуші паперу.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Опис ділової гри «Сучасний підприємець».
- Додаток 2. Таблиця для ділової гри «Для «Юристів»».
- Додаток 3. Документи для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності.
- Додаток 4. Статті Конституції про підприємницьку діяльність в Україні.
- Додаток 5. Таблиця для ділової гри «Для «Підприємців»».
- Додаток 6. Юридичні задачі.

Хід уроку

1. Вступна частина

1.1. Повідомте учням мету уроку – проаналізувати переваги й недоліки підприємницької діяльності в Україні. Нагадайте, що у розвинутих країнах частка малого бізнесу становить 40-70% валового національного продукту та 50% сукупної робочої сили. В умовах ринкової економіки провідним стає заняття малим бізнесом. Сучасне українське законодавство потребує вдосконалення щодо умов ведення бізнесу. І досвід європейських країн доводить, що це наймасовіший сектор економіки, який визначає темпи економічного розвитку і становить основу сучасної ринкової економіки.

1.2. Запропонуйте учням взяти участь у діловій грі «Сучасний підприємець». Поясніть, що ця гра є однією з форм роботи в малих групах з чітко розмежованими повноваженнями і цілями учасників. Вона дає можливість набути навичок, необхідних людині для спілкування та співпраці, спрямовує до самоствердження в суспільстві. Метою гри буде аналіз переваг і недоліків умов існування підприємницької діяльності в Україні.

2. Основна частина

2.1. Об'єднайте учнів у 4 групи («Підприємці», «Держава», «Юристи», «Народ»). Ознайомте з правилами

ділової гри «Сучасний підприємець» (Додаток 1). Шляхом жеребкування чи за бажанням розподіліть ролі. Використайте ілюстрації-візитівки для кожної ролі в діловій грі.

1. «Підприємці» (суб'єкти підприємницької діяльності).
 2. «Держава» (політико-економічні умови).
 3. «Юристи» (юридичні умови).
 4. «Народ» (психологічні умови).
- 2.2. Наголосіть, що підприємництво здійснюється у певних правових рамках. Ці рамки встановлює держава, і саме вона (разом із громадським сектором) контролює дотримання законів. Учні («Держава») за допомогою нормативно-правових документів дають відповіді на запитання:
1. Які нормативно-правові акти регулюють підприємницьку діяльність?
 2. Що саме регулює держава у сфері підприємництва?
- 2.3. Запропонуйте «Юристам» визначити, хто є суб'єктами підприємницької діяльності, та встановити різницю між фізичними і юридичними особами. Порадьте «Юристам» скористатися таблицею (Додаток 2) та визначити, яким категоріям осіб не можна займатися підприємницькою діяльністю. «Юристам» через діалог із «Підприємцями» слід з'ясувати, чи всі «підприємці» у грі мають право займатися бізнесом. Запропонуйте «Підприємцям» зібрати необхідний

пакет документів і прочитати відповідну інструкцію (Додаток 3).

- 2.4. Поставте перед групою учнів «Народ» завдання: пояснити, як Конституція України трактує поняття підприємництва (Додаток 4). Попросіть поділитися думками щодо ставлення до підприємця у суспільстві.
- 2.5. Групі «Підприємці» запропонуйте заповнити схему «Якості підприємця» та захистити її перед класом (Додаток 5).

3. Підсумкова частина

- 3.1. Запропонуйте кожній групі узагальнити і представити результати діяльності на великому аркуші паперу. Поставте перед класом завдання визначити стан дотримання політико-економічних, юридичних та психологічних умов бізнесу. Запропонуйте групам обмінятися запитаннями, з'ясувавши суперечності цієї теми.
- 3.2. На завершальному етапі гри «Держава» і «Юристи» видають «Підприємцям» Свідоцтво про державну реєстрацію (його «оригінальний зразок» може створити попередньо група учнів, наслідуючи справжній взірець). Зверніть увагу, що підприємництво сприяє самореалізації людини, але вимагає від неї напруженої праці, відповідальності, наявності економічних та правових знань.
- 3.3. Оцініть роботу учнів.
- 3.4. Як домашнє завдання запропонуйте учням обрати вид підприємницької діяльності, щоб заробити кошти для святкування випускного вечора, та розв'язати юридичні задачі (Додаток 6).

Додаток 1

Опис методу ділової гри «Сучасний підприємець»

Ділова гра, імітуючи окремі ситуації, допомагає вирішувати конкретне завдання, виробляти відповідні практичні рекомендації, розробляти прогресивні методи вирішення проблеми. Ділова гра має жорстку структуру і правила. Її головною функцією є розвиток навичок і вмінь діяти у нестандартних ситуаціях.

Процес організації та проведення ігор можна умовно поділити на чотири етапи: Організаційні етапи ділової гри:

- 1) підготовка гри;
- 2) формування ігрової групи;
- 3) керівництво грою, контроль за її процесом;

- 4) підбиття підсумків і оцінювання результатів.

Практичну роботу щодо організації ділової гри почніть із формування ігрової групи. При формуванні ігрової групи враховуйте:

- рівень обізнаності учнів;
- індивідуальні якості учнів;
- ступені підготовленості учнів до ділової гри;
- ігрові мотивації.

Усі учасники повинні добре знати умови і правила гри й дотримуватися їх; бажаний однорідний за рівнем знань, досвіду і компетентності склад учасників.

Зазвичай команда складається з 5-6 учасників.

У рамках однієї команди розподіліть учасників за ігровими ролями чи функціями. Зверніть увагу учнів на колегіальність роботи, неприпустимість авторитарних методів ухвалення рішень. У грі «Сучасний підприємець» ролі розподіляємо так: «Підприємці», «Держава», «Юристи», «Народ».

Використовуючи допоміжні матеріали, документи, таблиці, задачі, учні дають відповіді на запропоновані запитання. Проаналізувавши всі умови розвитку підприємницької діяль-

ності, учням потрібно визначити, чи є у сучасного громадянина можливість реалізації особистої економічної свободи.

На реалізацію цього етапу гри відводимо 10 хвилин, далі по черзі під керівництвом учителя відбувається обговорення цього запитання. Ділова гра вибудовується у вигляді прихованого смислового діалогу. Результати роботи груп учасники фіксують на аркушах паперу (10 хвилин). Підсумовують та роблять висновки по черзі.

Додаток 2

Таблиця для ділової гри Для «Юристів»

Обмеження	Заборона
Яких категорій осіб стосується право займатися підприємницькою діяльністю?	
Депутати, посадові й службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування.	Військовослужбовці, службові особи суду, прокуратури, національної безпеки, внутрішніх справ, держнотаріату.

Додаток 3

Документи, потрібні для державної реєстрації суб'єктам підприємницької діяльності

Фізичним особам	Юридичним особам
Реєстраційна картка Документ, що засвідчує оплату коштів за реєстрацію	Реєстраційна карта Документ, що засвідчує оплату коштів за реєстрацію Рішення власника майна або уповноваженого ним органу Статут Рішення Антимонопольного комітету України про згоду на створення чи реорганізацію суб'єкта ПД, якщо це визначено законодавством.

Як зареєструватися приватним підприємцем: поради від юриста Павла Товкала

1. Знайдіть, де працює державний реєстратор – посадова особа, яка від імені держави здійснює державну реєстрацію. Зазвичай державний реєстратор працює в районній державній адміністрації або у виконавчому комітеті міської ради міста (якщо місто обласного підпорядкування). На практиці державний реєстратор не завжди перебуває безпосередньо в будівлі зазначених органів. Адресу його розташування можна дізнатися, наприклад, за допомогою Інтернету.
2. Оберіть адресу реєстрації приватного підприємця.

Це житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо) у відповідному населеному пункті, в якому Ви проживаєте постійно, переважно або тимчасово. Вибір адреси важливий, бо на адресу реєстрації до підприємця надходитиме вся офіційна кореспонденція.

3. Оберіть види діяльності, які Ви плануєте здійснювати.
4. Для державної реєстрації Ви повинні подати особисто чи надіслати рекомендованим листом «з описом вкладеного» державному реєстраторові за місцем проживання такі документи:

- заповнену реєстраційну картку (форма № 10, див. нижче) на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. *На цьому етапі потрібно визначитися, чи ви будете заробляти безпосередньо після реєстрації, чи також і в дальшій перспективі, й повідомити про види своєї діяльності державного реєстратора, заповнивши розділ II «Основні види діяльності» у формі № 10.*

Інформація про види діяльності та їх коди завжди є у відкритому доступі в офісі державного реєстратора; як правило, вона подана у приміщенні з загальним доступом, рідше у вигляді окремих буклетів, видруків тощо. Також у державного реєстратора можна отримати роз'яснення стосовно того, який код відповідає обраній Вами діяльності. Намагайтеся з першого разу внести до картки якомога більше видів діяльності, оскільки їх відсутність може викликати в майбутньому необхідність внесення доповнень до реєстраційних документів, а це зайва витрата часу та коштів.

- копію довідки про включення до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів (довідка про присвоєння ідентифікаційного коду);
 - копію виданої банком квитанції, що підтверджує оплату реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Інформація про реквізити та суму збору доступна в офісі державного реєстратора – це невеликі кошти, які станом на серпень 2012 року становили 51 грн.
5. Якщо документи для проведення державної реєстрації Ви подаєте особисто державному реєстраторові, візьміть із собою паспорт і довідку про присвоєння ідентифікаційного коду. **Державному реєстраторові заборонено вимагати додаткових документів.**
 6. Державний реєстратор, приймаючи документи, які Ви подаєте для проведення державної реєстрації, описує їх, а копію опису в день надходження документів видає (надсилає рекомендованим листом) Вам з відміткою про дату надходження документів. Після перевірки наведених у реєстраційній картці відомостей щодо відповідності поданим документам державний реєстратор записує до Єдиного державного реєстру про проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

Термін державної реєстрації фізичної особи становить **два робочі дні з дати надходження документів** для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

7. Державний реєстратор оформляє і видає або надсилає Вам рекомендованим листом Виписку з Єдиного державного реєстру не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації. Це документ, який підтверджує державну реєстрацію фізичної особи – підприємця. Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи – підприємця передає відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця з зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця для взяття його на облік.
8. На практиці виписку з Єдиного державного реєстру на руки видають пізніше, ніж датовану державну реєстрацію нового приватного підприємця. Тому того ж дня, коли Ви отримали виписку з Єдиного державного реєстру, бажано відвідати **податкову інспекцію**.
9. У податковій необхідно обрати систему оподаткування. Щоб правильно це зробити, необхідно звернутися до знайомого юриста або бухгалтера і проконсультуватися з ними. У разі обрання спрощеної системи оподаткування отримайте відповідне свідоцтво. Заявити про обрання спрощеної системи оподаткування необхідно одразу, оскільки потім доведеться чекати наступного кварталу, щоб зробити це.
10. Наступним Вашим кроком має бути звернення у районне відділення Пенсійного фонду України для того, щоб стати на облік.
11. Також атрибутами підприємницької діяльності (хоча й не обов'язковими) є відкриття рахунку в банку та одержання печатки. Про відкриття рахунку необхідно повідомити податкову, за одержанням дозволу на виготовлення печатки звернутися до дозвільної системи відповідного райвідділу міліції.

Додаток 4**Статті Конституції про підприємницьку діяльність в Україні**

Конституція України встановлює загальні принципи здійснення підприємницької діяльності. Згідно зі ст. 42 Конституції України, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Водночас підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Стаття 55 Конституції України гарантує право

на оскарження до суду дій будь-яких посадових і службових осіб без обмежень. Зважаючи на положення ст. 124 Конституції України про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, суб'єкт підприємницької діяльності має право оскаржувати дії таких осіб як у адміністративному (якщо такий порядок передбачений у відповідних нормативно-правових актах), так і в судовому порядку.

Додаток 5**Для «Підприємців»**

якості підприємця

Воля і здібності

Вміння долати опір соціальної сили

Визначення головних моментів діяльності

Влив на інших результатами своєї діяльності

Інші (доповнити)

Додаток 6**Юридичні задачі**

Необхідно обговорити й визначити, у яких із наведених прикладів здійснюється підприємницька діяльність.

1. Львівський автобусний завод виробляє великі автобуси і продає їх. (+)

2. Футбольний клуб провів благодійний матч для збору грошей для допомоги дітям, хворим на туберкульоз. (-)

3. Хлопчик-десятикласник працює у період літніх канікул у фермерському господарстві помічником комбайнера. (-)

4. Перукар викупив приміщення в будинку, де живе, та працює за фахом. (+)

5. Випускниця 11 класу пішла працювати нянею до однієї з сімей, що живе в її будинку. (-)

Людина і світ

Формування підприємницької компетентності на уроках «Людина і світ»

Ірина Мацієнко, Валентина Воронецька

278

Людина і світ

Формування конкурентоспроможної соціально спрямованої економіки з розвиненим приватним сектором та його важливою складовою – підприємництвом – є стратегічним курсом економічної політики України.

Конституційне право на підприємницьку діяльність громадяни нашої країни одержують із 18-річного віку. Очевидно, що підготовка молодшої людини до підприємницької діяльності має здійснюватися вже в загальноосвітній школі. Але навіть якщо учень і не планує стати підприємцем, підприємливість, ініціативність, активність йому буде потрібна в будь-якій сфері життя.

Наше суспільство сьогодні як ніколи потребує творчих, активних, неординарно мислячих людей, які здатні нестандартно вирішувати завдання та на основі критичного аналізу ситуації формулювати нові перспективи. Завдання школи – виховати таких випускників.

Тому не викликає сумніву важливість шкільного суспільствознавчого курсу «Людина і світ», який покликаний підготувати особистість до життя в суспільстві. Цей курс має допомогти учням якомога краще збагнути природу суспільства і держави, в якій вони живуть, розкрити можливості й передумови для реалізації ними своїх прагнень та інтересів у суспільному житті. Зміст курсу дає змогу, окрім громадянської, формувати й інші компетентності, серед яких і підприємницька.

Можливість розробити конспекти уроків із суспільствознавства, інтегрувавши в них елементи основ підприємництва, надзвичайно зацікавила вчителів Вінниччини, які взяли участь у відповідному навчанні в межах польсько-українського проекту «Уроки з підприємницьким тлом». Вивчення курсу «Людина і світ» сприяє соціалізації учнівської молоді та активному залученню її в суспільне життя, виховує в учнів такі громадянські риси, як правова відповідальність, толерантність, ініціативність, громадянська активність, національна самосвідомість тощо. Усі ці якості безпосередньо стосуються успішного підприємця.

Крім змістової частини предмету «Людина і світ», підприємницькі якості можна розвивати і через методи навчання. Створюючи свої уроки, вчителі використовували інноваційні досягнення сучасної методичної науки, прагнули розвивати демократичну атмосферу на уроках. Знаючи, що життя ставить перед випускниками завдання легко адаптуватися до життя, самостійно здобувати знання, вміти ухвалювати рішення для розв'язання різноманітних проблем, учителі шукали прийоми і технології, які б формували відповідні життєві компетентності. На пропонуваннях уроках за допомогою проектних технологій, інтерактивних вправ, кооперативного навчання учні мають критично і творчо мислити; чітко усвідомлювати, де і як можна застосовувати набуті знання; генерувати нові ідеї, грамотно працювати з інформацією, самостійно ухвалювати рішення, вміло користуватися свободою вибору в альтернативних ситуаціях в умовах динамічної процедури уроку. Автори сподіваються, що такі уроки сприятимуть виробленню в учнів відповідних життєвих компетентностей. Все це сприятиме професійному і громадянському становленню. Використовуючи інноваційні технології, вчителі прагнули сприяти формуванню впевненого в собі, зорієнтованого на успіх випускника, що має свідому активну громадянську позицію та здатен самореалізуватися. Створюючи свої розробки, вони намагалися поставити дитячу особистість у центр всієї діяльності на уроці, пропонуючи тим, хто буде користуватися запропонованими конспектами, встановлювати рівноправні партнерські стосунки між учителем і учнем.

Висловлюємо вдячність авторам конспектів – учителям Вінницької області, а саме: Олександрові Прокоф'єву, вчителю НВК «СЗШ І–ІІІ ст. – гімназія» м. Гайсин, Валентині Кісловій, учителю загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 33 Вінницької міської ради, Ларисі Мишаковій, вчителю НВК «Гайсинська СЗШ-інтернат І–ІІІ ст. – гімназія» Гайсинського району.

Соціальна мобільність.

Підприємницька компетентність як «соціальний ліфт»

Олександр Прокоф'єв, учитель історії
НВК «СЗШ І–ІІІ ст. – гімназія» м. Гайсин Вінницької області

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з основними функціями та завданнями соціальної мобільності як невід'ємної частини культури сучасного демократичного суспільства;
- формувати вміння і навички аналітичної роботи учнів з джерелами інформації;
- сприяти соціальній адаптації учнів, розкриваючи роль підприємницької компетентності як «соціального ліфта».

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- визначення понять «соціум», «соціальний статус», соціальна мобільність», «соціальний ліфт»;

розуміє

- значення підприємницької компетентності як «соціального ліфта»;

вміє

- пояснити та порівняти поняття «соціальна мобільність», «вертикальна мобільність» і «горизонтальна мобільність»;
- визначити соціальну структуру суспільства і соціальний статус членів суспільства;
- характеризувати стратифікацію сучасного українського суспільства;

може

- співпрацювати в команді;
- бути лідером і підлеглим;
- відстоювати власну думку;
- прогнозувати результати своєї роботи.

Методи і техніки:

«мозковий штурм»;
робота в групах;
демонстраційний експеримент;
графічний диктант;
робота з текстом-джерелом.

Обладнання:

зошити, ручки;
репродукція картини Дірка Якобса «Груповий портрет корпорації амстердамських стрільців» (по 1 шт. на парту);
підбір фото «Верстви суспільства» (по 1 шт. на парту);
портрети Соїтіро Хонди, перших українських підприємців.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Що таке суспільство (по 1 прим. на парту).
Додаток 2. Що таке соціальний статус особистості (по 1 прим. на парту).
Додаток 3. Соціальний статус в Україні (по 1 прим. на парту).
Додаток 4. Повідомлення про Соїтіро Хонду (для вчителя).

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1 Ознайомте учнів з темою уроку, записаною на дошці.
- 1.2. Методом «мозкового штурму» запитайте в учнів: «Як ви розумієте поняття “соціальна мобільність”, “соціальний ліфт”?»
- 1.3. Повторіть з учнями, що таке суспільство (соціум).

2. Основна частина

- 2.1. Проведіть демонстраційний експери-

мент. Для цього створіть три групи:

- з одного учня (група 1);
 - з двох учнів (група 2);
 - з п'яти учнів (група 3).
- 2.2. Запропонуйте зобразити поняття «суспільство» засобами «живої скульптури». («Скульптури» довільні.)
 - 2.3. Попросіть учнів висловитися щодо результатів завдання.
 - 2.4. Спонукайте учнів до висновку: чим менше учнів, тим складніше зобразити суспільство.

- 2.5. Прочитайте з учнями визначення поняття «суспільство» (Додаток 1).
- 2.6. Запитайте в учнів, чи можна за визначенням терміна «суспільство» дізнатися щось про структуру суспільства? (Так. *Суспільство не є простою сукупністю окремих людей – індивідів, а має досить складну структуру: особа, родина, група, клас.*)
- 2.7. Поінформуйте учнів, що перше чітке визначення групи дав англійський філософ XVII сторіччя Томас Гоббс у своїй відомій книзі «Левіафан». Група, на його думку, – це якась певна кількість людей, об'єднаних спільним інтересом або спільною справою. Належність до якоїсь групи або залученість до неї має важливе значення для людини, бо від цього можуть залежати не лише рід і характер її занять, дій, а й спосіб життя, права та обов'язки, а також особистісні властивості, переконання, цінності, ідеали. Ставлення людини до навколишньої дійсності та до самої себе теж нерідко складається залежно від того, до якої групи вона належить або яку групу вона вважає переважно «свою», наскільки вона усвідомлює свою належність до тієї чи тієї групи, яке місце вона в цій групі посідає тощо. Тому важливо знати, з яких груп складається або може складатися те чи те суспільство.
- 2.8. Запишіть з учнями у зошит: «різноманітні людські об'єднання або групи можна класифікувати за різними ознаками: кількістю членів групи, тривалістю існування групи, типовими рисами її членів (характером їхньої діяльності, її цілями, віковими або професійними характеристиками), їхньою роллю в суспільстві, характером взаємовідносин і стосунків, що панують у групі, тощо».
- 2.9. Запропонуйте учням розглянути репродукцію картини Дірка Якобса «Груповий портрет корпорації амстердамських стрільців».
- 2.10. Запитайте в учнів: За якою ознакою сформовано цю групу?
- 2.11. Розгляньте з учнями фотографії різних верств суспільства.
- 2.12. Попросіть знайти відмінності між верствами. (Люди відрізняються матеріальними статками, місцем у суспільстві.)
- 2.13. Поясніть учням, що ця відмінність виникає тому, що в суспільстві кожна особа має свій соціальний статус.
- 2.14. Запишіть у зошитах визначення соціального статусу (Додаток 2).
- 2.15. Прочитайте з учнями текст «Види соціальних статусів конкретної особи в сучасній Україні» (Додаток 3).
- 2.16. Запитайте в учнів: «Яка риса, на вашу думку, найкраще визначає статус?» (Більшість учнів виокремляють такі риси: кількість майна у людини, розмір її доходів чи заробітної плати.)
- 2.17. Запитайте в учнів: «Чи можна змінити свій статус і перейти з одного щабля соціальної драбини на інший – вищий?» (Так. Деякі люди швидко досягають високого соціального статусу, збільшують свої матеріальні статки.)
- 2.18. Скажіть учням, що вчені назвали такі переміщення людини або соціальної групи соціальною мобільністю.
- 2.19. Запропонуйте учням записати в зошит визначення: «соціальна мобільність — це зміна місця, яке посідають людина або група людей у соціальній структурі. Соціальна мобільність – це будь-який перехід індивіда або групи, або соціального об'єкта, або цінності, створеної або модифікованої завдяки діяльності, від однієї соціальної позиції до іншої, в результаті чого соціальне становище індивіда або групи змінюється». (Одне з перших визначень соціальної мобільності дав відомий соціолог П. Сорокін.)
- 2.20. Запишіть на дошці декілька типів соціальної мобільності:
1. Вертикальна мобільність – сукупність взаємодій, які сприяють переходу індивіда з одного соціального шару в інший. Графічно вертикальну мобільність позначають: ↑
 2. Горизонтальна мобільність – перехід індивіда від однієї соціальної позиції до іншої, що перебуває на тому ж рівні. Графічно горизонтальну мобільність позначають: →
- 2.21. Проведіть з учнями графічний диктант:
1. зміна професії: робітник став інженером –
 2. переїзд з одного міста в інше без зміни професії: –
 3. підвищення кваліфікації в рамках однієї професії: наприклад, інженер – провідний інженер –
 4. підвищення рівня освіти: тех-

нік, здобувши вищу освіту, став начальником цеху –

5. *пониження в посаді:* –

Під час виконання диктанту запропонуйте учням використати вертикальні чи горизонтальні стрілки.

2.22. Розкажіть учням коротку біографію Соїтіро Хонди (можна заслухати підготовлене заздалегідь повідомлення учня) (Додаток 4).

2.23. Запитайте учнів: «Як Хонда реалізував соціальну мобільність?» (*Життя відомого японця – наочний приклад вертикальної мобільності. З простого робітника майстерні Хонда став власником концерну.*)

2.24. Запитайте, на що схожі такі переміщення людини нагору (вертикальна мобільність), тобто зміна його соціального статусу в соціальній структурі на вищий? (*На «соціальний ліфт».*) Повідомте, що автором цього терміна також є Пітірім Сорокін. Він назвав вісім ліфтів, якими люди пересуваються вгору: освіта, армія, церква, політика, мистецтво, засоби масової інформації, бізнес, сім'я.

2.29. Запитайте учнів: «Який «ліфт» використав Хонда на шляху до успіху?» (*Підприємництво.*)

2.30. Наголосіть, що підприємництво – найвідоміший «соціальний ліфт». Чому так? (*Підприємницька діяльність дає змогу збільшити матеріальні статки людини, реалізувати всі свої цілі, рухатися нагору в соціальній ієрархії.*)

2.31. Попросіть учнів пригадати з курсу історії України випадки, коли людина завдяки підприємництву змогла скористатися «соціальним ліфтом». (*Ми вчили про перших українських підприємців – братів Терещенків, Харитоненків, Яхненків.*)

3. Підсумкова частина

3.1. Спитайте учнів, про що вони дізналися на уроці?

3.2. Попросіть їх висловити свої думки і почуття, які виникли після почутого на уроці.

3.3. Запитайте, чи можуть вони використати у своєму житті набуті знання? Як?

3.4. Який «соціальний ліфт» набув великого поширення в Україні? (*Підприємницька діяльність.*)

3.5. Оголосіть домашнє завдання: знайти інформацію про перших українських підприємців. Попросіть учнів визначити конкретні «соціальні ліфти» в їхньому житті.

Додаток 1

Поняття суспільства

Суспільство – це *соціальна система*, заснована на співпраці людей і взаємопов'язаності її членів (сукупність форм практичної діяльності людей). Система соціальних зв'язків і відносин, що склалися між людьми в процесі історичного розвитку їх спільної життєдіяльності, спрямована на відтворення умов для існування та задоволення життєвих потреб суспільства. Його цілісність тримається завдяки дії звичаїв, традицій, законів тощо. Суспільство як соціальна система не є незмінним, воно еволюціонує відповідно до кон-

кретно-історичних умов свого буття на основі власного історичного та культурного досвіду.

Суспільство (соціум) як основна категорія філософії та соціології – це організована сукупність людей, що перебувають на певному рівні історичного розвитку, об'єднаних характерними для них родинними, груповими, класовими та національними відносинами. У ньому є свої *суб'єкти соціального спілкування* – особа, родина, клас, група, нація, держава та інші.

Додаток 2

Соціальний статус особистості

Соціальний статус особистості – це її місце в соціальній системі, пов'язане з належністю до певної соціальної групи чи спільноти; сукупність її соціальних ролей і якостей їхнього виконання. Соціальний статус означає становище особи, яка займає його в суспільстві відповідно до віку, статі, походження, професії,

сімейного стану. Розрізняють *вроджені* (соціальне походження, національність) й *досягнуті* (освіта, кваліфікація тощо) соціальні статуси особи. Отже, кожна людина в суспільстві (соціумі) має багато статусів у зв'язку з тим, що вона входить до багатьох груп та організацій, партій тощо.

Додаток 3

Соціальний статус в Україні

У сучасній Україні можна виділити три види соціальних статусів конкретної особи, які відіграють основну роль у суспільному житті країни:

Політичний – місце людини в інститутах влади, у політичній партії, громадській організації, доступ до влади.

Економічний – кількість майна у людини, обсяг її доходів чи заробітної плати, доступ до ресурсів.

Професійний – посада людини на підприємстві, престиж обраної роботи, професіоналізм, доступ до керівних ланок підприємства.

Кожний вид соціального статусу має свою вертикальну стратифікацію.

Під стратифікацією (лат. Stratum – шар) розуміємо поділ суспільства на вертикально розташовані соціальні групи і верстви (страти), які мають різний престиж, власність, владу, освіту тощо.

Додаток 4

Біографія Соїтіро Хонди

Соїтіро Хонда народився 17 листопада 1906 року в м. Хамамацу. Його батько був сільським ковалем, потім відкрив ремонтну майстерню з обслуговування велосипедів. Там Соїтіро Хонда захопився технікою, з якою згодом і пов'язав своє життя.

У 15-річному віці Хонда влаштувався в токійську автомайстерню, де пройшов шлях від робітника до проектувальника швидкісних спортивних автомобілів. Його автомобіль зго-

дом виграв гонку. У 1928 році Соїтіро запатентував металеві спиці автомобільного колеса.

По закінченні Другої світової війни Соїтіро Хонда став виробником мотоциклів. Фірма стала світовим лідером у цій галузі.

Випуск автомобілів у компанії Хонди почався в 1970-х роках. У 1973 році Соїтіро Хонда припинив керувати своїм концерном, але продовжував працювати над проектами. Помер Хонда 5 серпня 1991 року.

Соціалізація особистості

Валентина Кіслова, учитель історії та правознавства ЗОШ I–III ступенів № 33 м. Вінниці

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити з процесом соціалізації (сутність, етапи);
- розвивати готовність і потребу учнів до самопізнання та самореалізації особистості, зокрема і через підприємництво;
- сприяти формуванню активної життєвої позиції.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- суть поняття «соціалізація», «економічна соціалізація», «підприємництво»;

розуміє

- етапи соціалізації, роль грошей в економічній соціалізації;

вміє

- виокремлювати найважливіші риси підприємця;
- застосовувати знання з різних навчальних предметів і власного життєвого досвіду для вирішення навчальних практичних завдань;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- висловлювати свою думку та захищати її;
- оцінювати ризики та свої можливості;
- прогнозувати майбутні результати;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати на себе відповідальність.

Методи і техніки:

«мозковий штурм»;
індивідуальна робота;
робота в парах.

Обладнання:

ручки, олівці;
аркуші паперу;
репродукція картини Ф. Кричевського «Три покоління»;
портрет Йозефа Шумпетера.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Таблиця «Грошові типи особистості» (по 1 прим. на парту).
- Додаток 2. Таблиця «Характерні риси підприємця» (по 1 прим. на парту).
- Додаток 3. Тест «Чи здатні ви вести свій бізнес?»

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Напишіть тему та план уроку на дошці.
- 1.2. Повідомте учням тему і мету уроку: ознайомити з процесом соціалізації; розвивати готовність і потребу учнів до самопізнання та самореалізації особистості, зокрема через підприємництво.
- 1.3. Попросіть учнів записати тему уроку.
- 1.4. Запропонуйте учням послухати оповідку про давньогрецького філософа Діогена.
Одного разу вдень Діоген пішов багатолюдними вулицями Афін з ліхтариком у руках, промовляючи: «Шукаю людину». (...)
- 1.5. Запитайте в учнів:
 - Кого шукав Діоген? (*Людину.*)
 - Як ви вважаєте, на яких ознаках особистості зосередився Діоген? (*На соці-*

альних.)

– Які ознаки особистості можете назвати ви? (*Учні можуть назвати і біологічні, і соціальні ознаки.*)

2. Основна частина

- 2.1. Скажіть учням, що зараз ми попрацюємо над поняттям соціалізації.
- 2.2. Повідомте, що більшу частину свого життя людина навчається жити у світі складних суспільних відносин. Суспільство вимагає від нас потрібних йому вмінь і навичок, правильних рішень. Допомогає нам це зробити соціалізація.
- 2.3. Запитайте в учнів, чи натрапляли вони на це слово раніше. Що воно означає, на їхню думку? Запропонуйте учням записати в зошит визначення «соціалізація».

Соціалізація – це навчання дітей і підготовка їх до дорослого життя.

- 2.4. Розкажіть учням, що соціалізація відбувається впродовж усього життя людини: починається в дитинстві й закінчується зі смертю особи.
- 2.5. Зверніться до учнів: «Подумайте, чи справді настільки важлива соціалізація в нашому житті? Відповідь аргументуйте прикладом з життя чи літератури». (*Соціалізація дуже важлива в нашому житті, адже у процесі соціалізації людина з біологічної істоти перетворюється на соціальну. Прикладом може бути твір Р. Кіплінга «Мауглі».*)
- 2.6. Зробіть висновок, що завдяки соціалізації відбувається збереження самого суспільства з його загальноприйнятими цінностями та зразками поведінки. Отже, **соціалізація** – процес розвитку людини, становлення особистості у взаємодії з навколишнім світом.
- 2.7. Розкажіть учням, що в доіндустріальному суспільстві вирізняли всього три етапи соціалізації: дитинство, зрілість, старість. На сьогоднішній день етапів соціалізації значно більше. (*Немовля; раннє дитинство; вік гри; шкільний вік; юність; молодість; дорослість; зрілий вік, або старість.*)
- 2.8. Запропонуйте учням роботу з підручником, а саме зверніть їхню увагу на репродукцію картини Ф. Кричевського «Три покоління». Які етапи соціалізації символізує ця репродукція? (*Молодість, дорослість, старість.*) У чому, на вашу думку, полягає майстерність художника?
- 2.9. Розкажіть учням, що одним із засобів соціалізації особистості на всіх вікових етапах її розвитку є гроші. Через гроші людина пов'язана з іншими людьми в єдину економічну реальність. Через посередництво грошей відбувається ознайомлення людини з усіма іншими соціально-економічними явищами й інститутами. Гроші впливають на поведінку людей, зміни їхньої психіки. Ставлення людини до грошей, яке визначається характером їхнього використання, зумовлює психологічний економічний тип особистості. В психології розроблено різні грошові типології особистості.
- 2.10. Запропонуйте учням розглянути таблицю «Грошові типи особистості»

(Додаток 1) і відповісти на запитання: До якого грошового типу особистості ви належите? Дайте слово учням. Поясніть, що ця таблиця має жартівливий характер.

- 2.11. Розкажіть, що гроші є фактором у сприйманні однієї людини іншою, у самосприйнятті, впливають на становлення Я-образу. Гроші впливають на формування спрямованості та професійного вибору особистості, на реалізацію особистих інтересів, які прямо пов'язані з мотивацією економічної діяльності людини.
Особливу роль гроші – як фактор соціалізації – відіграють на етапі дитинства. Економіка – це складна, багатоваріантна система. Діти не розуміють її суті, проте будують різні моделі економіки відповідно до своєї здатності уявляти цей процес (рольові ігри в магазин, банк, базар...). У цій моделі економічної реальності значне місце займають гроші, що їх має дитина («кишенькові гроші»).
- 2.12. Запитайте в учнів (з їхнього власного досвіду):
В якому віці ви заробили свою першу гривню?
Чи були у вас «кишенькові гроші»?
Як ви їх витрачали?
Що вам було приємніше: заробляти гроші чи їх тратити?
- 2.13. Подякуйте учням за відверті відповіді, не коментуючи їх.
- 2.14. Розкажіть учням: «Гроші, використання їх як засобу економічного і морального виховання – це питання економічної соціалізації особистості».
- 2.15. Розкажіть учням про те, що ми живемо в суспільстві, де розвинутими є високі нанотехнології, тож поняття економічної соціалізації дуже актуальне і важливе.
Економічна соціалізація – процес входження молодого людини в економічну сферу суспільства, формування в неї економічного мислення, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки і їх реалізація в реальному житті.
- 2.16. Запропонуйте учням записати в зошит визначення «економічна соціалізація».
- 2.17. Розкажіть учням: «У кожній конкретно-історичній суспільній системі формується відповідний соціальний тип особистості. В умовах ринкової еконо-

міки формується підприємницький тип особистості. Одним із перших дослідників, який створив цілісну концепцію підприємництва, був австрійський економіст Йозеф А. Шумпетер, який виділив три підприємницькі мотиви. Перший – потреба в пануванні, владі, впливі. Вона матеріалізується в нагромадженні майна. Другий – прагнення перемоги, успіху в боротьбі з суперником і з самим собою. Третій мотив – радість творчості, яку дає самостійне ведення справ».

- 2.18. Продемонструйте учням портрет Йозефа Шумпетера.
- 2.19. Нагадайте учням, що для заняття підприємницькою діяльністю особистості потрібен цілий комплекс властивостей.
- 2.20. Запитайте в учнів: Якими, на вашу думку, є риси сучасного підприємця?
- 2.21. Запропонуйте учням розглянути таблицю «Характерні риси підприємця» (Додаток 2). і проранжувати риси за важливістю. Відповідь потрібно аргументувати.

2.22. Запропонуйте учням тест «Чи готовий ти стати підприємцем?» (Додаток 3).

2.23. Зробіть висновок після проведення тесту: «Щоб стати успішним підприємцем, треба мати і виховувати в собі важливі риси: відповідальність, лідерство, терпеливість, наполегливість, вміння ризикувати і віддаватися справі. Незалежно від результатів тесту, бажаю вам успіхів у ваших бізнес-починаннях».

3. Підсумкова частина

3.1. Запропонуйте учням виконати вправу «Продовжте речення». Учнім необхідно закінчити речення.

Сьогодні я дізнався (лася) про

Мені б хотілося дізнатися більше про...

Перевірте виконання вправи і подякуйте учням за співпрацю.

3.2. Повідомте учням домашнє завдання: опрацювавши текст підручника, дайте письмову відповідь на запитання: «Чи є у вас знайомі, які займаються цікавою справою, досягли успіхів у житті? Чим зумовлений їхній соціальний статус?».

Додаток 1 Грошові типи особистості

Тип особистості	Характеристика
«Скнара»	Приваблюють гроші самі по собі. Відчуває страх утрати грошей, підозри до інших. Гроші дають йому захищеність.
«Марнотратник»	Безконтрольно витрачає гроші, особливо в період депресії, коли з'являється відчуття власної незначущості. Часто це люди з низькою самооцінкою, впевнені в тому, що гроші їй підвищують. Задоволення від володіння грошима тимчасове.
«Грошовий мішок»	Захоплений грошима, які розглядає як кращий спосіб домогтися високого статусу і схвалення інших. Гроші для нього – джерело сили і влади.
«Торгаш»	Відчуває власну перевагу над іншими, коли вдається купити речі за меншу суму. Дратується, коли потрібно платити ту ціну, яку від нього вимагають.
«Колекціонер»	Гроші – це цінність як предмет мистецтва. Добре розуміє їх вартість у цьому сенсі. За типом діяльності ближчий до «торгаша».
«Абстракціоніст»	Байдужий до грошей, нагромадження, покупок. Охоче доручає розпоряджатися заробленими грошима близьким людям, звільняючи час для роботи. Часто трапляється серед людей творчої праці.
«Конкретик»	Людина, для якої гроші – цілком усвідомлена і визначена річ, що допомагають купувати товар.
«Заздрісник»	Заздрить тим, хто досяг великих успіхів; не здатен взяти на себе відповідальність за свої невдачі. У разі грошового успіху чваниться перед тими, хто має менше грошей.
«Паразит»	Готовий жити коштом подачок, не несе відповідальності ні за кого і ні за що. Представник соціальних низів.
«Фальшивомонетник»	Яскраво виражена схильність до отримання вигоди через шахрайство. Не обов'язково багата людина.

Додаток 2

Характерні риси підприємця

Організаційно-господарське новаторство	Готовність до ризику
Пошук нових можливостей	Ініціативність
Орієнтація на високу якість та ефективність	Цілеспрямованість
Майнова відповідальність	Висока інформативність
Здатність до «жертв» в інтересах справи	Постійне вивчення ринку
Систематичне планування	Здатність переконувати людей
Постійне самооновлення	Комунікабельність
Надійність	Чесність

Додаток 3

Тест: Чи готовий ти стати підприємцем?

Спробуй чесно відповісти на такі запитання:

1. Які функції (не посади, а обов'язки) ти виконував(ла) за останні 3, 5 чи 10 років? Чи стосуються вони твого нового потенційного бізнесу?
2. Ти активний(а)? Чи маєш «драйв»?
3. Чи легко ти ставишся до невдач? Чи зміг (змогла) би, втративши все, почати спочатку?
4. Чи можна твоє хобі поєднати з новим бізнесом?
5. Чи прямолінійний(а) ти? Відвертий(а)?
6. Чи є в тобі агресія?
7. Чи можеш бути гнучким(ою), потрапивши в складну ситуацію?
8. Чи в тебе аналітичний склад розуму? Чи здатен(на) ти визначити суть проблеми і вирішити її швидко та якісно?
9. Чи є ти продавцем за своєю суттю? Чи здатен(на) торгуватись?
10. Чи готовий(а) піти на особисті жертви заради справи?
11. Чи є в тебе творча уява для знаходження нових можливостей для розвитку бізнесу і пошуку нових ніш?
12. Чи вмієш бути наполегливим(ою) і домагатись свого?
13. Як у Тебе зі здоров'ям? Чи витримаєш довгі години роботи, яких потребуватиме твій бізнес?
14. Чи можеш розраховувати на підтримку і допомогу своєї сім'ї?
15. Чи думав(ла) ти про те, як вплине бізнес на твоє сімейне життя?

Якщо Ти відповів(ла) на всі питання «так», то ти маєш задатки до підприємництва. Якщо ж «ні» (в мене от, крім відповідей «так», ще багато «не знаю»), то варто задуматись над деякими речами, можливо, попрацювати над своїми рисами. Адже ніщо не дається просто так.

Місце України в інтеграційних процесах у Європі та світі

Валентина Вороніцька, учитель історії
Гуманітарної гімназії № 1 ім. М. І. Пирогова Вінницької міської ради

Цільова група:

- учні 10 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з основними поняттями євроінтеграції;
- розвивати вміння критично мислити, приймати аргументовані рішення, розуміти ризики та шанси від обраного шляху;
- формувати підприємницькі компетентності, глобальність мислення та розуміння перспективи.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- визначення понять «інтеграція», «ресурсовитратна економіка», «індустріально-суспільна свідомість», «лібералізація торгівлі»;

розуміє

- значення євроінтеграції для розвитку демократії, ведення успішної підприємницької діяльності тощо;

вміє

- за допомогою SWOT-аналізу знаходити позитивні й негативні сторони будь-якого

явища, розуміти неоднозначність будь-яких процесів;

- будувати плани на майбутнє з урахуванням можливих ризиків;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- прогнозувати майбутні результати;
- оцінювати й усувати ризики;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати на себе відповідальність;
- спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її.

Методи і техніки:

«павутинка»;
«гронування»;
робота в групах;
SWOT-аналіз;
дискусія.

Обладнання:

клубок червоних ниток;
кольорові клейкі стікери;
правила тренінгу на А4;
епіграф уроку на плакаті;
плакати зі словами «Так», «Ні», «Важко сказати», «Я за європейський вибір України».

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Текст «Україна – ЄС».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Нагадайте учням правила ефективного спілкування.

Закріпіть на дошці «Правила ефективного спілкування» у вигляді символічних піктограм, що їх можна знайти в Інтернеті. Це зекономить час на пояснення правил і буде доброю наочною на уроці. Запропонуйте учням обговорити та прийняти ці правила.

(Один говорить – інші слухають; мобільні телефони – на тихий режим; дотримуватися регламенту; кожен має право на власну думку; не перебивати, коректно висловлюватись; кожна робота має право на подяку – бонуси, оплески і т. д.).

- 1.2. Стимулюйте учнів до активності на уроці.

- 1.3. Вправа «Павутинка».

Запропонуйте дітям краще пізнати один одного за допомогою клубка ниток. Передаємо клубок у довільному напрямку, залишаючи собі нитку; створюємо «павутинку». При цьому представляємося за алгоритмом: «Я – (називаємо ім'я), якби була (був) історичним діячем, то це була б (був би) ... (називаємо), тому що...».

(Зразок: Я, Валентина, якби була історичним діячем, то це була б Маргарет Тетчер, бо я так само консервативна у поглядах, рішуча, впевнена в собі.)

- 1.4. По завершенню вправи зверніть

увагу дітей на сплетену «павутинку». Прокоментуйте результат спільної роботи: *«Ми усі різні, але нас поєднала спільна діяльність. Ця “павутинка” неповторна, бо навіть якби ми захотіли її відтворити, це б не вдалося».*

Стимулюйте учнів до аналізу:

– Що вам довелося зробити, щоб обрати історичного діяча? (Здійснити самоаналіз, обрати найважливішу рису свого характеру, порівняти себе з історичним діячем, зробити вибір.)

– Кому було важче обрати, першим чи останнім? Чому?

Запропонуйте останньому учаснику знайомства змотати клубок.

2. Основна частина

2.1. Оголосіть тему уроку, записану на дошці.

2.2. Попросіть учнів виокремити ключові слова теми (Україна, Європа, світ, інтеграційні процеси).

2.3. Запропонуйте дітям здійснити «грунування» поняття «інтеграція».

Зразок відповіді на дошці (у зошитах):

2.4. Зачитайте і запишіть у зошитах визначення поняття «інтеграція»: Інтеграція (від лат. *integrum* – ціле, *integratio* – відновлення) – поєднання, взаємопроникнення. Це процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле, процес взаємозближення й утворення зв'язків.

2.5. Об'єднайте учнів у 4 команди.

2.6. Розкажіть учням, що поява на політичній карті Європи суверенної України – політична подія в розвитку сучасної міжнародної системи. Йдеться про державу, яка за розмірами своєї території, кількістю населення, економічними можливостями, інтелектуальним та науково-технічним потенціалом

належить до розвинених європейських країн. Сьогодні Україна шукає своє місце в багаторівневій ієрархічній будові міжнародної системи. Позиція України вирішальна для формування структури цієї системи не тільки на регіональному, а й на глобальному рівні.

2.7. SWOT-аналіз на тему: «Україна – ЄС» (правила проведення SWOT-аналізу див. у розділі «Інтерактивні методи навчання»).

2.8. Запропонуйте учням опрацювати поданий текст (Додаток 1), роздрукований кожному учневі, та написати на кольорових клейких стікерах власні думки на основі прочитаного тексту.

Завдання для команд:

Команді 1 – сильні сторони України; що цінного має Україна для Європи.

Команді 2 – проаналізувати слабкі сторони та проблеми сучасної України.

Команді 3 – спрогнозувати шанси, які з'являться у нас і наших нащадків у разі вступу України в ЄС.

Команді 4 – висвітлити загрози щодо євроінтеграції України.

2.9. Презентація думок команд.

Запропонуйте командам припинити обговорення після завершення регламенту. Організуйте презентацію спільної роботи команд.

Обраним чотирьом доповідачам запропонуйте прикріпити папірці з записами у сегменті їхнього кольору та по черзі презентувати думку команди.

2.10. Учасникам інших команд дайте завдання доповнити або уточнити відповідь доповідача, якщо є охочі.

S (сильні сторони) Сильні сторони України. Що цінного має Україна для Європи?	W (слабкі сторони) Слабкі сторони сучасної України. Які проблеми маємо?
O (можливості) Які шанси отримає держава, які можливості з'являться у нас і наших нащадків у разі вступу України в ЄС?	T (загрози) Чого варто боятися? Загрози щодо євроінтеграції.

Приклад

S (сильні сторони) - Транзитне розташування між Європою й Азією - Природні й людські ресурси - Науково-технічний інтелектуальний потенціал - Культура, традиції, релігія	W (слабкі сторони) - Корупція - Недосконалість правової системи - Економічна відсталість - Неконкурентоспроможність підприємств - Соціальна нестабільність, відсутність середнього класу - Позаблоковість (Україна не є членом НАТО)
O (можливості) - Зміцнення стабільності демократичної політичної системи, модернізація правового поля і забезпечення прозорості національного законодавства, поглиблення культури демократії і поваги до прав людини тощо - Підвищення рівня життя і добробуту - Наближення до високих європейських стандартів особистої безпеки, освіти, охорони здоров'я, якості інформації, екології, вільного руху праці	T (загрози) - Погіршення стосунків з Росією - Закриття великих неконкурентоспроможних підприємств - Зростання безробіття

2.11. Вправа «Займи позицію»

Запропонуйте учням визначитися зі своїм вибором і дати відповідь «Так», «Ні», «Важко сказати» на твердження: «Я за європейський вибір України». Заздалегідь розмістіть плакати з протилежними варіантами відповідей («так», «ні») у протилежних кінцях кімнати, а тих, хто обрав варіант «Важко сказати», розміститися посередині. Попросіть учнів стати біля відповідного плакату залежно від їхньої думки («проголосувати ногами»). Виберіть декілька учасників і попросіть їх обґрунтувати свою позицію або запропонуйте всім, хто поділяє одну й ту саму думку, обговорити її та вибрати спільні аргументи на її захист. Після викладу різних позицій запитайте, чи не змінив хто-небудь з учасників своєї

думки і чи не хоче перейти до іншого плакату. Наостанок запитайте, чи важко було робити вибір, визначаючи позиції? Після вправи запросіть учнів повернутися до своїх команд.

3. Підсумкова частина Рефлексія

- 3.1. З'ясуйте в учнів, чи виправдалися їхні очікування щодо уроку. Головне, щоб учні зосередили свою увагу на матеріалі уроку, своєму емоційному й інтелектуальному зануренні у зміст теми.
- 3.2. Підведіть підсумок уроку.
- 3.3. Подякуйте учням за активну роботу на уроці, виставте оцінки.
- 3.4. Оголосіть домашнє завдання:
 1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
 2. Підготуватися до семінару «Міграційні процеси в Україні».

Додаток 1

Україна – ЄС

У червні 2014 року Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС, яка набула чинності 1 листопада 2014 року (економічна частина набуде чинності 1 січня 2016 року). Власне прагнення до асоціації з ЄС і спричинило Революцію гідності у листопаді 2013 року – лютому 2014 року і зміну всіх сфер політики держави. Можливо, і ви були учасником Майдану у своєму місті чи селі й теж спричинилися до зміни політичного вектора України.

Для України важливо, що вона чітко визначилась щодо євроінтеграційної стратегії. Зараз перед нашою державою стоїть завдання виробити тактику подальших дій, яка має врахувати складний комплекс геополітичних інтересів. Йдеться передусім про вторгнення

Росії на територію України, анексію Криму, окупацію частини Донбасу, про трикутник інтересів Росія – ЄС – США і місце України у цьому трикутнику. Загалом напрям майбутнього цивілізаційного руху можна визначити як взаємодію трьох векторів – політичного, економічного і культурного. Найбільш гнучким є політичний вектор. Ніщо, окрім власної невизначеності, не заважає Україні ввійти до політичних структур Атлантичної цивілізації. Хоча вступ до ЄС і НАТО є справою майбутнього, проте чітке визначення напрямку руху потрібне вже сьогодні.

Більш консервативним є економічний вектор. Тут ми маємо справу з економічними реаліями, які змінюються повільніше. На сьогодні

позитивом є те, що Україна здобула статус країни з ринковою економікою. Після вступу до СОТ шанси України на вступ до ЄС помітно зросли. Адже принципи СОТ за своєю суттю збігаються з юридичними критеріями, необхідними для членства в ЄС, тобто вони передбачають лібералізацію торговельного режиму, поліпшення умов конкуренції, створення сприятливого інвестиційного клімату.

І, нарешті, найбільш консервативним є культурний вектор. Адже культурні та релігійні стереотипи більш стійкі, вони взагалі визначають самоідентифікацію нації. У нашого парламенту та уряду є достатньо важелів впливу на формування культурно-мовного середовища в державі, проте все ще блокується прийняття законів про захист української книжки, пісні, кіно.

Україна, як і всі держави світу, вступила в епоху глобалізації. А збереження її політичної, економічної та культурної ідентичності значною мірою залежить від вироблення правильного зовнішньополітичного курсу – орієнтації на Європу. Такий вибір зумовлений історією українського народу, його етнічними коренями та ментальністю, глибокими демократичними традиціями; ґрунтується на законному прагненні громадян України бачити свою державу невід’ємною складовою єдиної Європи.

►► Тенденції розширення Європейського Союзу на схід

Одним із найбільш значущих трансформаційних процесів після розпаду Радянського Союзу є розширення Європейського Союзу на схід. Цей процес створює абсолютно нову ситуацію на європейському континенті і наближує кордони ЄС безпосередньо до України. Водночас цей процес складний і громіздкий, оскільки остання хвиля охоплювала значну кількість держав. Отже, розглянемо основні аспекти та проблеми розширення ЄС на схід.

Спочатку (1952 р.) до Європейського Співтовариства входило шість країн: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина і Франція.

Економічне піднесення Співтовариства, а разом з тим і зростання політичної ваги держав-членів підтвердили успішність інтеграційних процесів. Протягом свого існування Європейське Співтовариство пережило чотири хвилі розширення. 1973 р. до нього приєдналися Великобританія, Ірландія,

Данія, 1981 р. – Греція, 1986 р. – Іспанія та Португалія, 1995 р. – Швеція, Фінляндія й Австрія.

Після розпуску Варшавського Договору та Ради Економічної Взаємодопомоги Європейський Союз вирішив переглянути свої відносини з країнами Центральної і Східної Європи. Головну фінансово-технічну допомогу було надано Польщі та Угорщині, оскільки саме в цих державах найшвидше відбувалися економічні та політичні реформи, створювалося відкрите, ринково орієнтоване суспільство. Так ЄС розпочав підготовку до п'ятої хвилі розширення.

Наступним етапом було укладення угод про асоційоване членство між ЄС і державами-кандидатами: 1991 р. – з Польщею, Угорщиною та Чехословаччиною; 1993 р. – з Болгарією, Румунією та Словаччиною; 1995 р. – з державами Прибалтики, 1996 р. – зі Словенією. Хоча ці угоди надають можливість стати повноправним членом ЄС, проте не гарантують цього.

З огляду на складну політичну ситуацію в регіоні (війна в колишній Югославії, загострення політичної ситуації в Росії тощо) Європейська Рада на засіданні у Копенгагені (червень 1993 р.) ухвалила рішення про розширення членства. Також було затверджено критерії, яким повинна відповідати держава, щоб стати повноправним членом ЄС.

1997 року на засіданні Європейської Ради в Люксембурзі вирішено розпочати переговори про вступ у ЄС із Польщею, Угорщиною, Естонією, Чехією, Словенією та Кіпром. На засіданні Європейської Ради в Гельсінкі (1999 р.) аналогічне рішення було прийняте стосовно Болгарії, держав Прибалтики, Румунії, Словаччини, Мальти та Туреччини. Протягом березня 2003 р. – лютого 2004 р. до Євросоюзу вступило 10 нових членів. Із 2007 р. членства в ЄС набули Болгарія і Румунія.

Політики та дослідники вважають, що «ЄС ще ніколи не стояв перед перспективою такого дивовижного розширення...». Унікальність подій полягає в тому, що в разі зростання чисельності населення майже на чверть ВВП збільшується лише на 5%, а дохід у розрахунку на душу населення становить 43% середнього рівня ЄС. За відносно низького рівня економічного розвитку країн ЄС залишається недосконалою структура виробництва та зайнятості. Це свідчить про додаткове навантаження на бюджет ЄС. Трансформація еко-

номік країн Центральної Європи, формування ринкових відносин та структур, подібних до європейських, дало змогу забезпечити країнам стабільно високі темпи зростання макроекономічних показників. Внаслідок значного розширення до ЄС увійшли країни, які мають удвічі-втричі нижчий рівень економічного розвитку, проте відносно дешеві природні і трудові ресурси. Лише тому старі члени Євросоюзу можуть витримувати конкуренцію з боку нових динамічних регіонів світу.

Проте площа всіх країн нової «дванадцятки» ЄС становить лише 10881,1 тис. км, а кількість населення – близько 105 млн. осіб. Якщо порівняти ці показники з параметрами України, то стає зрозумілим, що наша держава просто необхідна для формування повноцінної європейської інтеграційної системи.

►► Проблеми та перспективи входження України до ЄС

Власне вступ України до ЄС не означатиме автоматичної ліквідації безробіття, гострих соціальних та економічних проблем. Але наближення до ЄС дасть змогу залучити інвестиції потужних ТНК, що поряд з ефективним використанням коштів фінансово-промислових груп і населення дасть можливість модернізувати українську економіку у найближчі 10–15 років. При цьому зміниться стан структури промисловості, у якій тепер переважають паливно-енергетичні та металургійні галузі, різко зменшиться використання сировини й енергії, ефективніше використовуватиметься трудовий потенціал нашої держави, зменшаться екологічні проблеми. Водночас не варто замовчувати або применшувати складність європейської інтеграції. Зрозуміло, що цей процес буде тривалим

і непростим. Зокрема для України інтеграція в Європу означає зростання відкритості національної економіки та конкуренції з боку фірм країн – членів ЄС. Для окремих секторів виробництва і навіть регіонів це може мати досить несприятливі наслідки, проте потенційні втрати та здобутки від зближення з Європою перевищують можливі витрати та ризики. Уже сьогодні ЄС скасував повністю чи частково мита для українських товарів.

Для України основними політичними вигодами послідовної європейської інтеграції є зміцнення стабільності демократичної політичної системи, модернізація правового поля і забезпечення прозорості національного законодавства, поглиблення культури демократії й поваги до прав людини тощо.

Соціальні вигоди інтеграції полягають у підвищенні рівня життя і добробуту, наближенні до високих європейських стандартів, особистої безпеки, освіти, охорони здоров'я, якості інформації, екології, вільного руху праці.

У культурно-цивілізаційному аспекті європейська інтеграція – це входження до єдиної сім'ї європейських народів, повернення до європейських культурних традицій. Орієнтація на Європу дасть можливість Україні вирішити також багато проблем культурного розвитку, оскільки урядові кола Росії для збереження України у своїй зоні впливу, окрім політичних та економічних засобів, активно використовують експансіоністську культурну політику. Російська музика, що абсолютно неконкурентоспроможна на світовому ринку, активно поширюється на українських теренах. Вихід на захищений від неліцензованих підробок світовий культурний ринок допоможе покращити матеріальний стан наших митців.

Світова література

Уроки, що додають впевненості у прийдешньому дні

Лілія Бондарук

Запропоновані розробки уроків – авторська спроба словесників Волині адаптувати уроки світової літератури до потреб сьогодення, а саме трансформувати їх у руслі діяльнісного підходу. Підприємницьке тло, чи підприємницька складова вміщених у цій книжці конспектів, – не просто економічний компонент, інтегрований у зміст уроку чи методи навчання. Це демонстрація широкого діапазону можливостей під час аналізу художнього твору, виховання активності, ініціативності, творчих здібностей.

Уроки світової літератури з підприємницьким тлом сприяють становленню активної життєвої позиції дітей, виховують повагу до таких особистісних рис, як гуманізм, сила духу, гідність, працелюбність, цілеспрямованість, винахідливість; формують когнітивні та комунікативні вміння школярів. На таких заняттях учні не просто вивчають шляхи збагачення Гобсека, а стають активними дослідниками його життя; вони виявляють інтелектуальну самостійність у роботі, ініціативу під час виконання творчих завдань, активно обговорюють дискусійні питання, відстоюючи власні погляди, зрештою, працюють із задоволенням, не втомлюючись.

Пропоновані тут методи і техніки творять підприємницьке тло уроків і забезпечують особисту участь усіх без винятку учасників навчання, проєктують ситуації, коли кожен учень має можливість пережити радість успіху, збагатити свій духовний світ позитивними емоціями. А це не менш важливо, ніж засвоїти необхідну кількість інформації філологічного характеру, виробити вміння і навички, передбачені вимогами навчальних програм.

Ральф Уолдо Емерсон писав: *«Найцінніший урок, який можуть надати нам великі витвори мистецтва, полягає саме в цьому: вони вчать нас без самозакоханої впертості, але наполегливо дотримуватися враження, яке склалося інстинктивно, – і особливо у тих випадках, коли люди хором стверджують щось абсолютно протилежне»*.

Мета педагога-словесника ще більш складна й відповідальна.

Учителі не повинні забувати, що їхні вихованці не лише готуються до повноліття – вони вже проводять поруч із дорослими

такі відповідальні, нелегкі і, головне, неповторні періоди свого життя, як дитинство, юність. Важливо за турботами про доросле життя дитини не прогледіти її сьогоденні тривоги, прагнення, болі й радощі, бути готовим надати необхідну підтримку і допомогу, зробити все можливе, щоби маленька людина любила кожную хвилину свого перебування на цій землі. Література, мова як навчальні предмети – чи не найкращі помічники педагога в цьому. І коли урок принесе дитині насолоду від спілкування з високо художнім твором мистецтва, радість від народження власних маленьких відкриттів, оригінальних думок, від усвідомлення себе творцем, задоволення від товариських взаємин з однокласниками й учителем, – то це не так уже і мало в наш прагматичний, часто цинічний і нелегкий час.

Кажуть, що світова література надає учню багатющий життєвий матеріал для аналізу різноманітних життєвих схем поведінки, людських характерів, акцентує на унікальному внутрішньому світі людини. Чи навчає література жити? І так, і ні. Вона пропонує різні варіанти життєвих моделей і ситуацій, приклади найрізноманітніших почуттів.

Не буває зручних, єдино правильних методик, які можна застосовувати повсюдно, – цьому суперечить індивідуальна природа як учителя, так і учня. Але автори розробок широко сподіваються, що уроки з підприємницьким тлом сприятимуть духовному зростанню, соціальній адаптації вихованців; допоможуть їм стати більш зрілими, мудрими, вправними, загартованими перед життєвими випробуваннями, впевненими у прийдешньому дні.

Дякуємо усім вчителям-словесникам, які долучились до участі в проєкті «Уроки з підприємницьким тлом»: І. Л. Герасим'юк, Т. І. Ніколенко (НВК «ЗОШ І–ІІІ ст. – ліцей № 22» м. Луцька), Т. О. Томчук (ЗОШ І–ІІІ ст. № 4 м. Ківерці), О. О. Граузе (Ківерцівська районна гімназія), Н. К. Гресь (Гімназія № 14 м. Луцька). Особлива подяка Н. М. Ткачук, завідувачеві лабораторії науково-дослідної лабораторії освітніх інновацій та координації діяльності Волинського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, а також С. В. Бусел, вчителю світової літератури Козлиничівської ЗОШ І–ІІІ ст. Ковельського району за дієву науково-методичну допомогу на всіх етапах реалізації проєкту.

Оноре де Бальзак. «Гобсек». Характеристика образу Гобсека (Урок-розслідування «Хто ж ви, пане Гобсек?»)

Лілія Бондарук, методист ВІППО;
Надія Гресь, вчитель Луцького НВК «Гімназія № 14 ім. В. Сухомлинського» Волинської області

Цільова група:

- учні 10 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- поглибити знання учнів про ідейно-художній зміст повісті О. де Бальзака «Гобсек»;
- навчити аналізувати художній образ головного героя, бачити не тільки негативні якості, а й позитивні;
- розвивати навички роботи з текстом, вміння аргументувати свої твердження;
- сприяти становленню високих моральних якостей особистості поза залежністю від влади грошей.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає:

- проблематику художнього твору;

розуміє:

- неоднозначність постаті головного героя;
- усвідомлює цінність та неповторність кожної особистості;

вміє:

- пояснити, у чому полягає актуальність твору;
- працювати з текстом художнього твору, аналізувати;
- раціонально розподіляти свій час і обов'язки;

може:

- аналізувати та встановлювати логічні зв'язки;

- обдуманно і розсудливо ставитися до грошей;
- працювати в команді, дискутувати, йти на компроміс.

Методи і техніки:

дослідження тексту;
робота в групах;
метод випереджувального навчання.

Обладнання:

текст повісті Оноре де Бальзака «Гобсек»;
інтернет-ресурс <http://lessons.com.ua/>;
комп'ютер, мультимедійна дошка, проектор;
картки з завданнями для груп;
маркери;
великі аркуші паперу, ватман;
аркуші А4;
скринька.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Перший лист Невідомого.
- Додаток 2. Картки з табличкою «Список свідків».
- Додаток 3. Фішки-емблеми (відповідно до кількості учнів у класі + збільшені символи по 1 на групу).
- Додаток 4. Завдання для групи 1.
- Додаток 5. Завдання для групи 2.
- Додаток 6. Завдання для групи 3.
- Додаток 7. Завдання для групи 4.
- Додаток 8. Висловлювання Гобсека.
- Додаток 9. «Продовжте речення...».
- Додаток 10. Останній лист Невідомого.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Повідомте учням, що ви отримали анонімного листа. Зачитайте його (Додаток 1).
- 1.2. Запитайте, чи заінтригував учнів цей лист? Порозмовляйте з учнями, чи можете ви разом допомогти Невідомому? Як? Адже в арсеналі є лише книга Оноре де Бальзака

«Гобсек». Зауважте, що справа не безнадійна.

Скажіть, що ви разом уже зустрічали людей, які завдяки дрібній деталі, слову могли розгадати таємницю і розплутати загадковий клубок причин і наслідків (учні можуть навести приклади відомих героїв-детективів). Нагадайте учням, що вони мали підготуватися до уроку (на попередньому

уроці учні отримали випереджувальне завдання – під час прочитання тексту повісті виділити цитати, які описують і характеризують Гобсека).

- 1.3. Запропонуйте класу провести **детективне розслідування**, спираючись на текст твору Оноре де Бальзака «Гобсек». Для цього ми створимо детективне агентство.

2. Основна частина

- 2.1. Зверніться до класу і попросіть поміркувати, з чого можна було б почати наше розслідування. Підсумуйте, що потрібно зібрати докладну інформацію про життя, вчинки, характер, роботу Гобсека, адже саме цього від нас хоче Невідомий.

Зверніться до учнів з таким запитанням:

– Подумайте, будь ласка, до кого можна звернутись, щоб одержати відомості про будь-яку людину? Хто може надати таку інформацію?

Під час бесіди встановіть, що це можуть бути друзі, члени родини, а також люди, пов'язані з цією особою діловими стосунками.

- 2.2. Попросіть учнів у парах записати на картках (Додаток 2) імена тих героїв твору Бальзака, які могли б пролити світло на загадкову постать Гобсека. Після цього попросіть тих учнів, що впоралися першими, зачитати свої списки. Запитайте клас, чи всі згодні з переліком свідків, чи, можливо, когось упустили. Подискутуйте щодо розподілу за категоріями. За потреби допоможіть.

З'ясуйте, що у повісті немає персонажів, які були б родичами Гобсека. Але є автор – Оноре де Бальзак, який описав життя цієї людини і може багато що розповісти.

- 2.3. Оголосіть, що зараз клас візьметься за наступний етап розслідування: збору інформації.

Для цього об'єднайте учнів у чотири групи. Можна використати фішки (Додаток 3). Не пояснюючи значення символів, зображених на фішках, надайте можливість учням самостійно вибрати ту фішку, яка їм до вподоби.

Після цього поясніть учням, що ті, хто обрав фішку з зображенням пера, будуть збирати й узагальнювати біографічну інформацію зі слів автора (група 1). Ті учні, які вибрали фішку з зобра-

женням грошового мішка (група 2), будуть працювати з так званими «колегами» – лихварями та торговцями. Той же, хто обрав фішку з зображенням долоні, з якої сиплються монети (група 3), об'єднуються у групу, яка опитуватиме титулованих позичальників. Ті, у кого на фішці намальовано рукостискання (група 4), розпитуватимуть друзів.

- 2.3. Запросіть групи зайняти свої робочі місця – столи, посередині яких розміщені фішки-емблеми груп (Додаток 3).

- 2.4. Роздайте картки з завданнями для груп (Додатки 4, 5, 6, 7). Запропонуйте ознайомитись із завданнями і з'ясувати, чи все зрозуміло. Проконсультуйте учнів. Оголосіть учням, що на збір інформації відводимо 15 хвилин. Заохочуйте учнів до співпраці в групах та вільного висловлювання своїх міркувань. За потреби допомагайте.

- 2.5. Оголосіть, що час, відведений на збір інформації, вийшов. Скажіть, що тепер потрібно зібрану інформацію обговорити в групах та узагальнити у вигляді короткого зв'язного висловлювання, яке стане частиною характеристики образу Гобсека і нашого звіту Невідомому замовникові на окремих аркушах. Порадьте учням почати такими словами: «Проаналізувавши інформацію, отриману від, можна зробити висновок, що».

Попросіть відділи детективного агентства презентувати свої звіти.

- 2.6. Висвітліть на дошці висловлювання Гобсека (Додаток 8) і запропонуйте учням пояснити, як вони їх розуміють. Запитайте учнів:

– Чи справді все в житті зводиться до грошей?

– Доведіть, що фінал життя Гобсека свідчить про хибність його життєвої позиції.

– Хто з героїв твору по-справжньому щасливий? Чому?

3. Підсумкова частина

- 3.1. Прикріпіть на попередньо підготовленому ватмані звіти груп. Зверніться до класу із запитаннями:

– Чи дізнались ви щось нового про Гобсека, на що спочатку не звернули увагу?

– Якщо так, то чи змінилося ваше ставлення до Гобсека під впливом нових фактів?

3.2. Підсумуйте разом із класом, що ви зібрали вичерпні дані про Гобсека і тепер можете задовольнити цікавість Невідомого. Згорніть ватман зі звітами, заклейте його. Покладіть у скриньку й відішліть (виставте за двері класу).

3.3. Підведіть підсумки. Скажіть, що під час спільного розслідування ми мали змогу ще раз пройтися сторінками життя Гобсека і по-новому переосмислити його постать, його життєву філософію.

Спроектуйте на дошку Додаток 9 і запропонуйте учням усно закінчити речення, спростувавши або ж підтвердивши думку.

3.4. Зімітуйте одержання нового листа від Незнайомого (це може бути скринька з листом).

Зачитайте лист (Додаток 10).

Запропонуйте учням доповнити «скарби» в скриньці.

3.5. Подякуйте учням за працю на уроці. Оцініть їхню роботу.

Домашнім завданням може бути написання твору-мініатюри на одну з тем:

«Що допоможе нашому суспільству звільнитись від влади золота?»

«Мої поради сучасним “гобсекам”».

«Шлях, який я обираю сьогодні».

Додаток 1 Перший лист Невідомого

Дорогий друже!

Нещодавно я дізнався про смерть однієї людини, відомої Вам як Гобсек. Його особистість та дивні обставини смерті зацікавили мене. Колись у далекій і золотій юності я мав товариша, з яким змушений був розлучитися назавжди через смутні й трагічні життєві обставини. Випадкова зустріч збентежила

мене. Мені здалось, що я впізнав друга.

Прошу Вас – розізнайте про Гобсека усе, що можливо, усі подробиці: хто він, як жив, його таємниці. Доручить цю справу найкращим детективам. Усі витрати буде відшкодовано.

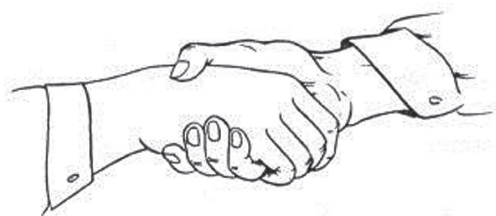
Залишаюсь поки що Невідомим

Ваш покірний слуга

Додаток 2 Список свідків

Друзі	Колеги	Родина -?	Позичальники

Додаток 3 Фішки-емблеми

Додаток 4

Завдання для групи 1.

Послугуючись словами автора, укладіть біографію Гобсека.

	Інформація	Ім'я свідка
Прізвище, ім'я		
Дата народження		
Місце народження		
Національність		
Професії, якими займався протягом життя		
Особистості, з якими був знайомий		
Родичі		
Опис обличчя		
Манера одягатися		
Звички		
Інше		

Додаток 5

Завдання для групи 2.

Послугуючись текстами повісті, знайдіть інформацію про ставлення до Гобсека його «колег» – лихварів. Що вони знають про нього? Заповніть таблицю.

Гобсек як професіонал своєї справи	
Гобсек як людина, особистість	
Гобсек як громадянин	
Інше	

Додаток 6

Завдання для групи 3.

Перевірте свідків, яких можна зарахувати до категорії «Титуловані позичальники», і, використовуючи текст твору, спробуйте зібрати й узагальнити, що знають про Гобсека його кредитори і як його характеризують.

Титуловані позичальники	Інформація

Додаток 7

Завдання для групи 4.

Поміркуйте, кого з героїв твору можна віднести до друзів Гобсека?
Запишіть їхні імена та свідчення.

Друзі	Інформація

Додаток 8

Висловлювання Гобсека

«Життя – це складне, важке ремесло, і треба докласти зусиль, щоб навчитися жити».
«Нещастя – наш найкращий вчитель».
«Вдячність – це борг, який діти не завжди охоче приймають у спадок від батьків».
«Нічого немає тривкого на цім світі, є тільки

умовності, що змінюються залежно від клімату».
«Незрушне лише одне почуття, яким нас наділила природа, – інстинкт самозбереження».
«Гроші – це товар, який із чистим сумлінням можна продавати дорожче або дешевше».

Додаток 9

Закінчіть речення. Спростуйте або підтвердьте думку.

Гроші, як відомо, сьогодні вирішують...
Без грошей людина не має свободи вибору, тому що...
Якщо матимеш престижну професію,

будеш...
Гроші знецінюють усе людське, адже...
Гроші – рушійна сила прогресу, тому що...

Додаток 10

Останній лист Невідомого

Дорогі друзі!

Я щиро вдячний Вам за таку повну та вичерпну інформацію про цю незвичайну людину – Гобсека.

Я вже давно підозрював і з фактів, зібраних вами, дізнався, що це справді він – мій давній друг, поруч з яким пройшли золоті роки моєї юності.

Його характер було сформовано дуже важкими, можна навіть сказати, екстремальними умовами. Це була самодостатня людина, яка вміла робити правильні висновки з власних помилок, яка високо поцінювала себе, свій моральний досвід, свою життєву філософію і тому ставила себе вище за звичайних людей. Ця людина вміла доводити іншим людям свою спроможність дотримуватися власних життєвих принципів, підкоряти людей власній волі, завжди досягала того, що люди навколо виконують вимоги, які вона висуває до них. З великою зацікавленістю приглядаючись до усіх, з ким зводить доля, Гобсек активно втручався в життя інших людей тоді, коли вважав це за доцільне.

І все-таки Гобсек не був бездушним автоматом. Це душа, про яку Дервіль казав так: «... Присягаюсь, що жодна людська душа у світі не знала таких жорстоких випробувань і так не загартувалась, як він». Це «гартування» не знищило душу людини, а лише додало їй мудрості, змусило її приховувати власні почуття, обережно ставитися до людських стосунків, певною мірою взяти на себе роль людини, яка відновлює справедливість. А справедливість – це не лише покарання, а й допомога. Коли йдеться про справді мудру людину, то виявляється, що її покарання теж стає допомогою – звичайно, якщо той, кого кара-

ють, спроможний це зрозуміти.

Це трагічний образ, оскільки «боротьба за існування» позбавила його друзів, можливості бути собою, відкрито виявляти звичайні людські почуття. Він постає як звинувачення суспільству, в якому людина для того, щоб вижити і досягти успіху, має відмовитися від щирості, людських почуттів, доброзичливого ставлення до інших людей. Ще більше трагізму додає цьому образу те, що це – характер неабиякої сили, людина незвичайна, чесноти якої, якби вона їх не приховувала, завадили б досягти життєвого успіху. Ціною цього успіху стала втрата людяності, необхідність перетворитися на людину-автомата, у якої все ж було гаряче людське серце, що визначало ставлення цієї людини до себе, до світу, до інших людей...

Ось такі висновки ви допомогли мені зробити, зібравши життєпис мого давнього нещасного товариша дитинства.

Я жалкую за тим, що життя так рано розвело нас. Можливо, коли б поруч з ним був вірний і щирий друг, життя Гобсека не закінчилося б так трагічно і сумно.

Я сподіваюсь, що історія, написана паном де Бальзаком, стане настановою не одній людині, яка хибно вважає, що тільки «гроші – ultima ratio mundi» (останній закон світу. – лат.).

Щиро Ваш,

Залишаюсь і надалі Невідомим

Р. С. Дорогі друзі. Кожна праця повинна оплачуватись. Надсилаю Вам у цій скриньці скарби, цінність яких Ви зможете достойно оцінити: справжню дружбу; вірне кохання; родинне тепло; чесність; порядність; чистий розум; знання; моральні принципи, совість, витривалість, спостережливість тощо.

Іван Мазепа: зрадник чи герой?

Тетяна Томчук, вчитель світової літератури ЗОШ І–ІІІ ст. № 4 м. Ківерці Волинської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з неоднозначним трактуванням образу гетьмана Івана Мазепи класиками світової літератури;
- проаналізувати відомості, допомогти створити власне уявлення про відомого гетьмана;
- розвивати ініціативність та креативне мислення під час вирішення дискусійних питань, формувати підприємницькі компетенції.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- відмінності між поняттями «художній твір» та «історія»;
- історичні відомості про Івана Мазепу;
- різні погляди на постать українського гетьмана;

розуміє

- неоднозначні оцінки легендарної особистості в історичних та художніх творах;

вміє

- на основі одержаних відомостей давати власну оцінку історичній постаті Івана Мазепи;
- визначати риси характеру героя;
- порівнювати образи літературних персонажів;

може

- аналізувати дискусійну ситуацію;
- прогнозувати майбутні результати;
- спілкуватися, висловлювати свою думку й обстоювати її;
- брати на себе відповідальність.

Методи і техніки:

«кола Вена»;
«діамантова діаграма»;
дискусія;

«прес»;

метод випереджувального навчання;
ранжування аргументів;
евристична бесіда.

Обладнання:

портрет гетьмана Івана Мазепи;
тексти поем Дж. Байрона «Мазепа»,
О. Пушкіна «Полтава», трагедії Ю.
Словацького «Мазепа» та поеми В.
Сосюри «Мазепа»;
маркери, ручки, олівці;
аркуші А4.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Зразок оформлення дошки.
Додаток 2. Словник термінів.
Додаток 3. «Кутки» (відповідно до кількості учнів).
Додаток 4 «Прес».
Додаток 5. Цитати до образу Мазепи – королівського паж.
Додаток 6. Цитати до образу Мазепи – гетьмана.
Додаток 7. Картки «Риси характеру Мазепи».
Додаток 8. «Діамантова діаграма».
Додаток 9. «Кола Вена».
Додаток 10. Діагностична картка оцінювання знань та умінь, здобутих на уроці.
Додаток 11. Оцінювання роботи малої групи.

На початку вивчення творчості Джорджа Байрона об'єднайте клас у 4 групи і дайте випереджувальне завдання до уроку розвитку зв'язного мовлення:
група 1 – прочитати поему О. Пушкіна «Полтава»;
група 2 – прочитати трагедію Ю. Словацького «Мазепа»;
група 3 – прочитати поему В. Сосюри «Мазепа»;
група 4 – підготувати історичні матеріали про Івана Мазепу.
Твір Дж. Байрона «Мазепа», згідно з програмою, буде опрацьований на наступних уроках у класі.

1. Вступна частина

- 1.1 Перед уроком підготуйте дошку, використовуючи за зразок Додаток 1 (можна самому записати тему, цитати або ж використати мультимедіа). На початку уроку скажіть учням, що життя Івана Мазепи, від перших років аж до смерті, було незвичайне. Він вирізнявся від минулих та майбутніх гетьманів. Його називали патріотом, мудрим керманичем, будівничим. Після Богдана Хмельницького він найдовше тримав булаву... Проте чимало було таких, котрі ставились до Мазепи як до зрадника, злочинця...

Попросіть дітей ще раз звернути увагу на запис теми уроку, в кінці якого стоїть знак питання. Саме внаслідок спільного дослідження кожен зможе підібрати епіграф із записаних на дошці цитат. Він має відображати особистий погляд учня на Івана Мазепу, власне розуміння його місця в історії України.

2. Основна частина

- 2.1. Попросіть учнів, щоб вони переглянули допоміжний матеріал (Додаток 2), спільно повторіть поняття «художній твір», «історія». Визначте, що між цими поняттями спільного й відмінного. Акцентуйте увагу учнів на тому, що під час сьогоднішнього уроку до уваги будемо брати і літературні твори, й історичні матеріали.

- 2.2. Роздайте учням підготовлені аркуші (Додаток 3). Нагадайте учням, що до сьогоднішнього уроку вони вже опрацювали поему Дж. Байрона «Мазепа» і літературу для додаткового читання. Після вираженого розмірковування нехай кожен з них зробить помітку на шкалі. Помітка визначатиме їхню позицію щодо обговорюваної теми.

На основі зроблених позначок об'єднайте учнів у три групи: перша група складатиметься з тих, чії позначки перебувають у позиції «Так» (герой) від 4 до 9, друга група – позиція «Ні» (зрадник) від 4 до 9; третя група – позиція «середняків» – від 3 у позиції «Так» до 3 у позиції «Ні».

Створені групи обмірковують дібрані аргументи, обирають речника і готуються до полеміки. Після виступу речника опоненти з інших груп ставлять йому запитання щодо аргументів, наведених на захист обстоюваних позицій;

на запитання може відповісти будь-хто із групи, яку представляє речник.

- 2.3. Нагадайте групам, що речники формують свою відповідь за методикою «Прес» (Додаток 4): «Ми вважаємо, що... оскільки (позаяк)..., наприклад, ... Отже...».

- 2.4. Роздайте учням «Цитати до образу Мазепи – королівського паж» (Додаток 5) та «Цитати до образу Мазепи – гетьмана» (Додаток 6) і попросіть визначити риси характеру, якими наділяє Івана Мазепу Байрон.

- 2.5. Запропонуйте класові об'єднатись у 4 групи відповідно до творів, які вони опрацьовували попередньо до уроку. Попросіть школярів, щоб у групах упродовж 5 хвилин порадились і спільно підготували короткі повідомлення:

1. Образ Мазепи у поемі О. Пушкіна.
2. Іван Мазепа з погляду Ю. Словацького.
3. Образ українського гетьмана у поемі В. Сосюри.
4. Історичні відомості про Івана Мазепу.

- 2.6. Після усних повідомлень представників груп роздайте командам конверти з картками, на яких записані риси характеру Івана Мазепи (Додаток 7). Кожна група отримує однакові набори. Попросіть, щоб учні задумались, які риси найважливіші у характері гетьмана, і зробили їх розподіл на «діамантовій діаграмі» (Додаток 8). Поясніть дітям опис технології: назва виникла з факту, що поле розподілу подібне своєю структурою на діамант (див. схему). Вправа з «діамантовою діаграмою» полягає в тому, що карточки з вказаними рисами характеру повинні розташуватися на схемі. Значення місця на схемі: найвищий прямокутник – найважливіша, на думку учасників, риса. Кожен наступний рівень свідчить про рівень важливості цієї риси для учасників команди, а в останньому прямокутнику буде найменш важлива, на думку команди, риса характеру. Під час роботи в групі учасники можуть по черзі брати з колоди одну карточку і класти її на порожнє місце на діаграмі. Якщо вибране місце буде зайняте іншою картошкою, необхідно провести обговорення в групі щодо риси,

яка має бути на цьому місці. Учасник, який бажає покласти свою картку на заповнене місце, повинен спочатку навести свої аргументи. Рішення приймають спільно. Така технологія дає змогу впорядкувати дискусію і створює можливість учитись аргументувати. Ця вправа допомагає створити ієрархію рис характеру, висловити свою думку. Після завершення вправи варто попросити представників команд ознайомити клас із результатами командної роботи і розповісти про те, як проходила дискусія.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Нагадайте дітям, що Байрон назвав Мазепу титаном, і попросіть аргументувати, чи можна знайти щось спільне між Мазепою і Прометеєм?
Використайте «Кола Вена» (Додаток 9).

Коротко проінструктуйте учнів, зазначивши, що у полі перетину кіл вписуються спільні риси.

- 3.2. Зверніть увагу школярів на дошку з портретом гетьмана і записаними цитатами різних авторів. Попросіть вибрати найбільш відповідний до образу гетьмана вислів і аргументувати свою позицію. Після цього попросіть ще раз повернутися до шкали (Додаток 3) і помітки, зробленої на початку уроку. Якщо до кінця уроку погляд на Мазепу змінився, потрібно зробити нову позначку. Попрохайте вголос прокоментувати своє рішення.
- 3.3. Запропонуйте учням провести самооцінювання набутих знань (Додаток 10) і оцінити роботу групи (Додаток 11).
- 3.4. Оголосіть домашнє завдання: написати невеликий твір-роздум «Уроки Івана Мазепи».

Додаток 1

Іван Мазепа: зрадник чи герой?

*«Я всю віддав би Україну,
Щоб пережить таку хвилину.
І знову ніжним пажем бути –
Отим щасливим паничем
Із ніжним серцем та мечем...»*

Дж. Байрон

*«Красавец, хоть куда,
И рыцарь доблестный,
Беспутный – вот беда!..»*

Ю. Словацький

*«...Что он не ведает святыни,
Что он не помнит благостыни,
Что он не любит ничего,
Что кровь готов он лить, как воду,
Что презирает он свободу,
Что нет отчизны для него!»*

О. Пушкін

*«Любив Україну він душею
І зрадником не був для неї»*

В. Сосюра

*«А за віру хоч уміре
І вольностей бороніте,
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права»*

І. Мазепа «Дума»

Додаток 2

Словник термінів

Художній твір – термін, яким позначають твір, що має передусім естетичну або розважальну цінність. Здебільшого цей термін використовується, коли мова йде про твори літератури й кіно, тоді як картини, статуї тощо частіше називають *витворами мистецтва*.

Літературно-художній твір – основна форма

існування літератури як мистецтва слова.

Історія (від дав.-гр. *ístoría* – оповідь, переказ про відоме, досліджене минуле) – наука, яка займається вивченням минулого людства, покладаючись при цьому на письмові та матеріальні свідчення минулих подій.

Додаток 3 «Кутки»

Додаток 4 «Прес»

Ми вважаємо, що...
Оскільки..., наприклад, ...
Отже,...

Додаток 5

Цитати до образу Мазепи – королівського паж

Мазепа – королівський паж	Коментар, висновок (риса характеру)
1. «...так палко я любив... Кохав я і коханим був...»	
2. «Я б життя віддав, Щоб перед небом і землею Я міг назвати її моєю... Я так тужив і сумував...»	
3. «Я мав гарячу кров дідів, Що від образи хвилювалась...»	
4. «Та я ж не раз, не двічі Дивився просто смерті в вічі»	

Мазепа – королівський паж	Коментар, висновок (риса характеру)
5. «Бувало, кожного вельможу	
3 мужів чи хлопців пере-можу»	
6. «Я був веселий і стрункий»	
7. «Літа, як бачте, не вга-сили В мені ні мужності, ні сили»	

Додаток 6

Цитати до образу Мазепи – гетьмана

Мазепа – гетьман	Коментар, висновок (риса характеру)
1. «Гетьман – похмурий і старий. І сам, як дуб той віковий...»	
2. «...обтер коня, розгладив гриву, ноги й хвіст...»	
3. «Вам, пане, спати вже пора, А варту буду я нести»	

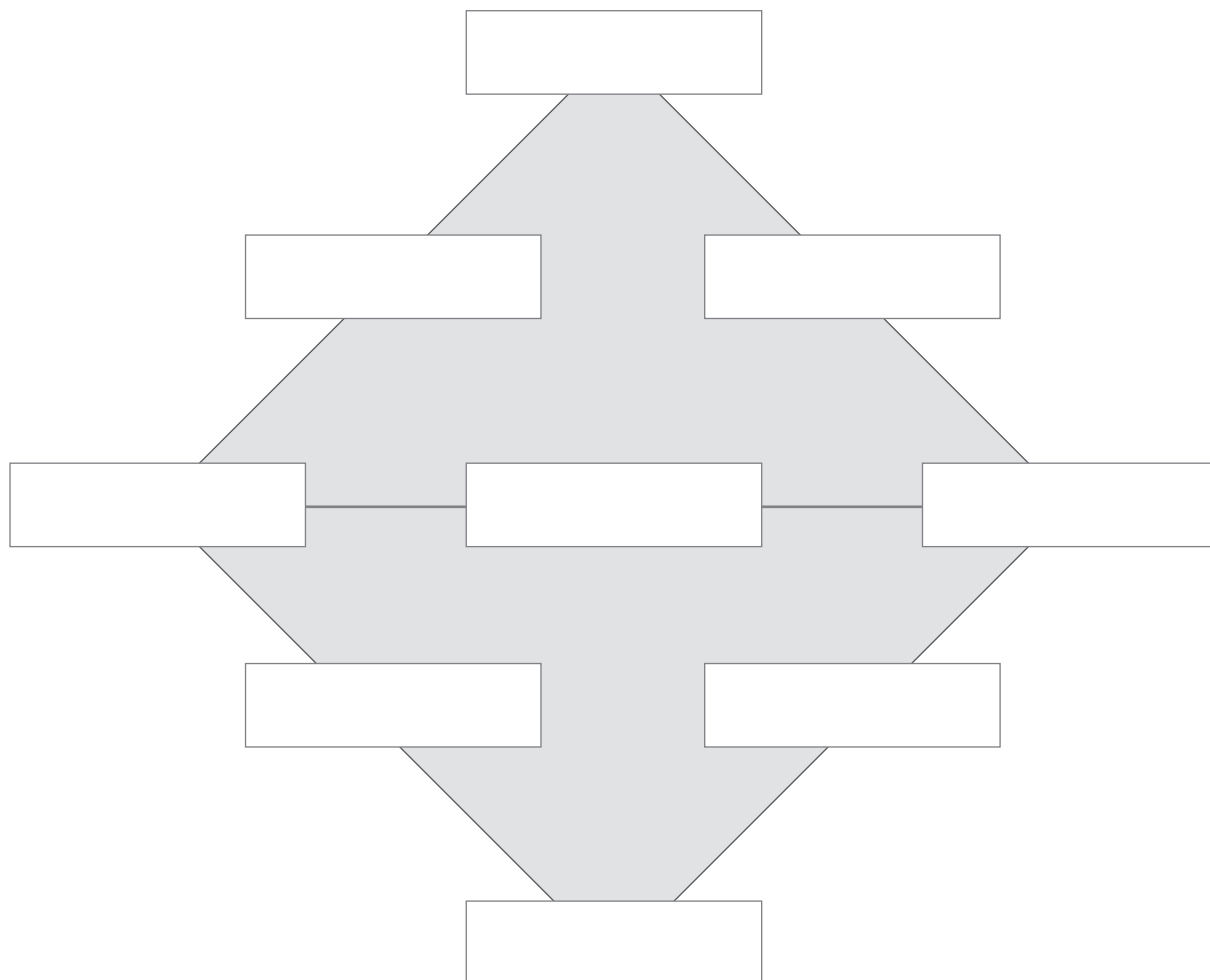
Мазепа – гетьман	Коментар, висновок (риса характеру)
4. «...відважний дух, тверда рука...»	
5. «...балакав менш і більш робив...»	
6. «І з Карлом і всіма з почоту Гостинно поділився він З такою ж гідністю достоту»	

Додаток 7

Незламний бунтарський дух	Нескорена воля	Патріотизм
Молодецький запал	Самотність	Щедрість і щирість
Фізична міць	Великий життєвий досвід	Здатність до авантюр
Витривалість	Загартованість випробуваннями	Любов до життя

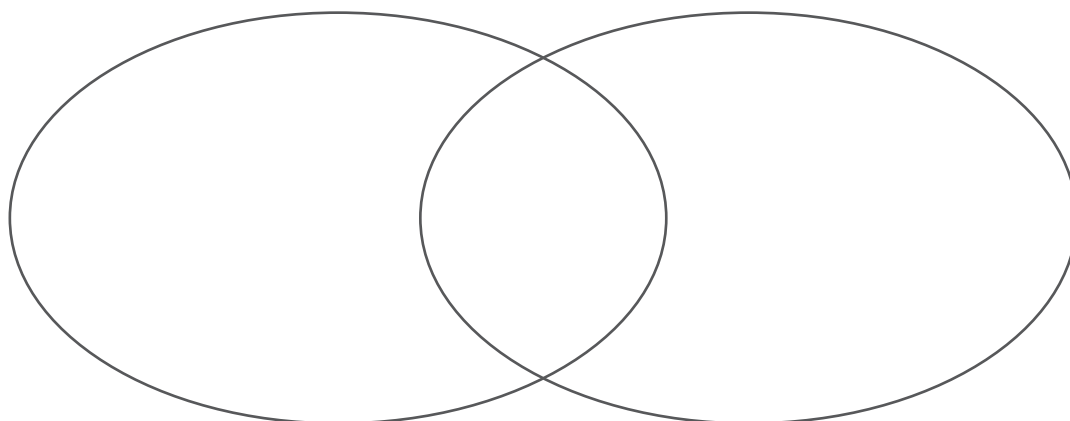
Інструкція: таблицю потрібно розрізати на окремі картки

Додаток 8
«Діамантова діаграма»

Додаток 9
Кола Вена

Інструкція: у полі перетину кіл вписуються спільні риси

Додаток 10**Діагностична картка оцінки знань та умінь, здобутих на уроці**

Оцініть і запишіть у відсотках (від 0 до 100) здобуті на уроці знання та вміння.

Знаю	Вмію	Знаю	Вмію
Історичні відомості про Івана Мазепу		Підбирати цитати для характеристики героя	
Хто з митців писав про гетьмана Мазепу		Правильно визначати риси характеру	
Яким був Мазепа під час служби у польського короля		Висловлювати свою думку й аргументовано захищати її	
Риси характеру Мазепи – гетьмана		Порівнювати історичні відомості й художній образ	
Чому представники різних культур дають Мазепі неоднозначну характеристику		Знаходити спільне та відмінне в характеристиках одного і того ж героя	
Різницю між поняттями «історія» і «художній твір»		Порівнювати образи літературних персонажів	

Додаток 11**Оцінювання роботи малої групи**

Ця таблиця дає можливість, щоби самі учасники групи оцінили її роботу. Можна ставити значок (наприклад, + чи ✓) у відповідній графі, відзначаючи, як працювала група в цілому, або вписувати імена учасників групи.

Показники	Завжди	Звичайно	Іноді	Ніколи
Ми перевіряли, чи всі учасники групи розуміють, що потрібно зробити				
Ми відповідали на запитання, даючи пояснення, коли це було необхідно				
Ми з'ясовували те, що було нам незрозуміло				
Ми допомагали один одному, щоби всі могли зрозуміти і застосувати на практиці інформацію, яку ми отримали				
Ми надавали можливість усім взяти участь в обговоренні, ухваленні рішень та представленні результатів роботи групи				

Уроки Робінзона Крузо, або Гімн цивілізованій людині в романі Даніеля Дефо «Життя та незвичайні пригоди Робінзона Крузо»

Світлана Бусел, учитель світової літератури
ЗОШ І–ІІІ ст. с. Козлиничі Ковельського р-ну Волинської обл.

Цільова група:

- учні 6 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- розкрити ідейно-художній зміст роману Даніеля Дефо;
- схарактеризувати образ головного героя твору, акцентувавши увагу учнів на тих особистісних якостях Робінзона Крузо, що допомогли йому в складних життєвих обставинах;
- формувати навички проблемного аналізу художнього твору;
- сприяти становленню активної життєвої позиції дітей.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень знає

- зміст роману Д. Дефо «Життя та незвичайні пригоди Робінзона Крузо»;

розуміє

- значення роману Даніеля Дефо як унікального набутку духовного людського досвіду;

вміє

- працювати з цитатним матеріалом, текстом підручника;
- складати характеристику образу Робінзона;

оцінювати вчинки головного героя;

може

- систематизувати навчальний матеріал, аналізувати прочитане;
- логічно та виразно висловлювати свою думку, використовуючи навички критичного мислення;
- брати відповідальність за свої вчинки та їх наслідки.

Методи і техніки:

проблемний аналіз;
дискусія;
евристична бесіда;
метод випереджувального навчання;
«коло ідей»;
«асоціативний куш»;
літературна реконструкція;
літературна естафета.

Обладнання:

підручник «Світова література. 6 клас»;
словники (по 1 примірнику на парту);
репродукція картини І. К. Айвазовського «Корабельна аварія»;
набір мініатюрних зображень вітрильника для оцінювання;
схематичне зображення вітрильника.

Допоміжні матеріали:

- Додаток 1. Картки з випереджувальними завданнями.
- Додаток 2. Варіанти формулювання теми.
- Додаток 3. Взірці реклами роману Даніеля Дефо «Робінзон Крузо».
- Додаток 4. «Інформаційний пакет». Вислови про твір.
- Додаток 5. Орієнтовний «Монолог Робінзона Крузо».
- Додаток 6. Табличка «Робінзон до корабельної аварії».
- Додаток 7. «Асоціативний куш: Безлюдний острів».
- Додаток 8. «Літературна реконструкція».
- Додаток 9. «Вітрило афоризмів Робінзона Крузо».
- Додаток 10. Орієнтовний зміст життєвого путівника «Уроки Робінзона Крузо».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями. Нагадайте, що на попередньому уроці вони одержали випереджувальні завдання (Додаток 1). Зверніться до учнів зі словами:

«Талановито написану книгу часто називають наймудрішим порадищем, найвідданішим другом, світочем, що осяває далекі й нелегкі дороги життя. Сьогодні маємо зрозуміти, в чому

секрет впливу роману Данієля Дефо «Робінзон Крузо» на читачів усього світу. Чому він ось уже кілька сторіч не перестає цікавити і хвилювати людей різних поколінь? У чому полягає **сутність уроків головного героя цього твору**? Чому саме вони стали моральними та практичними настановами для читачів різних країн? І, найсуттєвіше, чи зможете ви, сучасні діти, застосувати ці уроки сьогодні або ж у майбутньому дорослому житті?»

- 1.2. Зверніть увагу учнів на різні варіанти формулювання теми уроку, що записані попередньо на дошці (Додаток 2).

Запропонуйте учням записати тему уроку в зошитах частково, залишивши в місце для продовження: «Уроки Робінзона Крузо, або...» Скажіть, що ретельно проаналізувавши зміст роману, попрацювавши над характеристикою образу головного героя, вони зможуть доповнити запис теми, конкретизувати її, підкресливши, в чому найбільша цінність уроків Робінзона Крузо для людства в цілому і для них зокрема.

- 1.3. Повідомте учнів про особливості оцінювання на уроці: за кожну правильну відповідь, вдало або оригінально виконане завдання учень отримує мініатюрне зображення вітрильника (як символу найкращих людських поривань, втілення мрій головного героя твору); кількість зібраних «вітрильників» буде враховано під час виведення балів за роботу на занятті.
- 1.4. Скажіть, що ви щиро сподіваєтесь, що від спілкування з героями Д. Дефо на двох попередніх уроках учні отримували насолоду. Запропонуйте через рекламу цього роману стисло передати особливості їхнього читацького сприйняття (розуміння ідейно-художнього змісту; враження, настрої, асоціації, що їх викликає твір). Для заохочення учнів до роботи та вільного висловлювання своїх рекламних фраз можете зачитати декілька прикладів (Додаток 3).
- 1.5. Підсумуйте, що видатні особистості, які захоплювалися романом Д. Дефо, також створили своєрідну рекламу твору та його головному героєві. Нагадайте, що група учнів виконала випереджувальне завдання: задалегідь збрала й оформила «Інформаційний пакет» для кожного однокласника

(Додаток 4). Доручіть учасникам групи роздати додаток 4. І скажіть, що учні можуть використати один із висловів як епіграф до уроку, а в кінці заняття коротко прокоментувати свій вибір.

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте відстежити ті зміни, що сталися з Робінзоном Крузо на безлюдному острові. Для того, щоб пригадати, яким був герой до трагічної корабельної аварії, попросіть учня, який отримав індивідуальне випереджувальне завдання (Додаток 1), виголосити «**Монолог Робінзона**» (Додаток 5).

Оголосіть завдання учням класу: уважно вислухавши «Монолог», виокремити риси вдачі Робінзона до того, як він потрапив на безлюдний острів. Відзначити слід його прагматичні (практичні, ділові) якості, моральні характеристики. Для цього на дошці розмістіть таблицю (Додаток 6) і попросіть охочих записати відповіді класу.

- 2.2. Пр продемонструйте класу репродукцію картини І. Айвазовського «Корабельна аварія» і запитайте:

– Чи відповідає пейзаж, зображений на картині, настрою Робінзона після аварії?

– Який елемент пейзажу обнадіює спостерігача?

Разом з учнями зробіть висновок, що так, надія є, адже її вселяє маленький промінь сонця, що передбачає закінчення бурі.

Підсумуйте, звернувшись до попередньо заповненої таблиці. Запитайте:

– Як ви гадаєте, вдосконалення потребували прагматичні вміння героя чи його духовні якості?

Наголосіть, що найперше вдосконалення потребували саме духовні якості Робінзона, і є надія, що саме так і станеться.

- 2.3. Поставте учням запитання:

– Як ви вважаєте, автор випадково «поселяє» свого головного героя саме на **безлюдному острові** – території, відокремленій водою від усього світу? Запропонуйте висловити свою думку за допомогою техніки «Обери позицію». Учні підтримують або спростовують запропоновану думку, обґрунтовуючи власну позицію.

Повідомте класові, що в художньому творі острів може бути місцем як покарання, руйнування особистості героя,

так і його самовдосконалення, духовного відродження. Згадайте: в давніх міфах на островах часто народжувалися боги та герої (тобто в світ приходило щось високе й досконале).

Запропонуйте учням схематично відтворити позитивні й негативні асоціації, що їх викликає художній образ «Безлюдний острів», створивши на попередньо підготовленому аркуші формату А5 «асоціативний куш» (Додаток 7).

Зробіть з учнями висновок, що складні обставини можуть зробити життя трагічним, але вони здатні стати спонукою до дій, змін на краще.

Запитайте:

– Який же шлях обрав Робінзон? Чи вдалося йому перетворити острів Відчаю на острів Нових Можливостей? Підсумок: Напишіть на дошці моделі поведінки:

1. *Опанування емоцій – продуктивна праця – духовне вдосконалення.*
2. *Паніка – бездіяльність – деградація.*

З'ясуйте з учнями:

– Яку з запропонованих моделей поведінки обрав Робінзон?

- 2.4. Для того, щоб з'ясувати, як саме вдалося Робінзону опанувати власні негативні емоції, спрямувати їх у конструктивне русло, використайте техніку «Літературна реконструкція».

Роздайте учням дидактичні картки з хаотично розташованими цитатами, що відображають емоції, думки, дії героя в різні періоди його перебування на острові. Завдання: відновити авторську послідовність (Додаток 8). По закінченню зачитайте ключ. Відзначте тих учнів, хто виконав завдання правильно.

- 2.5. Запропонуйте учням зіграти у «Літературну естафету»: шестикласники називають професію, яку опанував Робінзон на острові, й відзначають результати його діяльності. Перемогу отримає учень, чия відповідь буде останньою.

Після цього запитайте, які риси вдачі допомогли йому в цьому? Використайте ту саму техніку: учні по черзі називають вартісну рису характеру Робінзона, не повторюючи відповідей однокласників.

- 2.6. Запропонуйте учням пригадати, що

вони знають про заняття первісної людини, і в парах обговорити, прийшовши до спільної думки: чи відтворив Робінзон перші цивілізаційні кроки людини, коли перебував на безлюдному острові? («Коло ідей»).

Попросіть учнів, використовуючи словники, з'ясувати значення слів **цивілізація** та **культура**.

Зверніться до учнів із запитанням:

– Чи достатньо людині для успіху, руху вперед, вдосконалення лише прагматичних умінь? Чи можна в житті обмежитися лише матеріальними здобутками?

Під час бесіди підведіть разом з класом підсумок. Скажіть, звертаючись до учнів, що глибоко символічним у романі є образ човна, котрий мав би поєднати Робінзона з цивілізованим світом. «Пам'ятником своєї глупоти» Крузо назвав перший свій човен, що його не зміг спустити на воду. Очевидно, лише зрілі духовні переконання, сформовані на острові, змогли стати тим, умовно кажучи, «вітрилом», що змусило рухатися корабель життя героя на шляху до його відродження, успіху, щастя.

- 2.7. Нагадайте дітям про випереджувальне завдання (Додаток 1) і попросіть, щоб по черзі зачитати думки Робінзона Крузо, котрі можна вважати афоризмами. Запропонуйте колективно обговорити запропоновані фрази, висловити своє розуміння міркувань головного героя. А найвдаліші та найважливіші, на думку учнів, попросіть прикріпити на дошку з зображенням обрисів вітрильника. Таким чином формується «Вітрило афоризмів Робінзона Крузо (Данієля Дефо)» (Додаток 9).

3. Підсумковий етап

- 3.1. Підведіть підсумки. Скажіть, що разом ми пересвідчилися: життя і доля Робінзона дуже повчальні, його «уроки» актуальні не лише в епоху Просвітництва, коли творив Данієль Дефо. Тож цілком виправдано книга про незвичайні та дивовижні пригоди Крузо стала другою за популярністю у світі після Біблії.

Запропонуйте учням стисло записати у зошити поради, що були б корисними людині, об'єднавши їх у своєрідний путівник «Уроки Робінзона Крузо» (Додаток 10). Наголосіть, що потрібно підкреслити ті з них, що їх вважа-

ете важливими особисто для себе. Попросіть зачитати свої роботи тих учнів, які найшвидше впорались.

Попросіть також остаточно визначитися з формулюванням теми уроку, добром епіграфу; підготувати короткий усний коментар з обґрунтуванням власного вибору.

- 3.2. Прочитайте виразно вислів відомого французького письменника Оноре де Бальзака: «Життя – це складне, важке ремесло, і треба докласти чималих зусиль, щоби навчитися його». Скажіть, звертаючись до класу, що життя також – благодатне ремесло, бо дарує багато перемог тому, хто ним володіє доско-

нало. Художній «досвід» Робінзона Крузо – тому підтвердження... Гортаючи сторінки «безсмертного творіння» (Т. Г. Шевченко) Даніеля Дефо, щоразу переконуєшся: саме «Праця, Розум, Людяність» спрямовують вітрило нашого життя до Успіху і Щастя».

Запитайте учнів, що на уроці було цікавим? Повчальним? Важливим особисто для вас? Проведіть бесіду.

- 3.3. Оцініть діяльність учнів на уроці. Подякуйте за роботу на уроці, за співпрацю.

- 3.4. Оголосіть домашнє завдання: скласти усний твір-фантазію «Я на безлюдному острові».

Додаток 1

Картки з випереджувальними завданнями

Фронтальні:

- уважно опрацювати зміст роману Даніеля Дефо «Робінзон Крузо», виписати на окремі картки думки головного героя, що їх можна вважати афоризмами (2-3 вислови);
- запропонувати власний варіант тексту реклами твору.

На вибір: зібрати в «Інформаційний пакет» цитати відомих людей про роман, його голов-

ного героя; вислови, суголосні ідеї твору. Підготувати роздруковку матеріалу для однокласників.

Індивідуальне: послугуючись змістом роману, скласти міні-розповідь від імені Робінзона про його життя до того, як герой потрапив на безлюдний острів; підготуватися до виголошення «Монолог Робінзона Крузо» перед однокласниками на уроці.

Додаток 2

Варіанти формулювання теми

«Уроки Робінзона Крузо, або Людина в екстремальній ситуації».

«Уроки Робінзона Крузо, або Оспівування прагматичної (практичної, ділової) людини та її праці».

«Уроки Робінзона Крузо, або Випробування на людяність».

«Уроки Робінзона Крузо, або Гімн цивілізованій людині».

Додаток 3

Взріці реклами роману Даніеля Дефо «Робінзон Крузо»

«Якщо вам до вподоби екстремальні ситуації, коли життя на волосині від смерті й порятунок цілковито залежить від вас, то роман Даніеля Дефо “Робінзон Крузо” стане вашою настільною книгою».

«Хочете досягнути висоти, доступні справжній людині, прагнете виходити переможцем із найбільш скрутних ситуацій – Робінзон Крузо дасть вам важливі поради».

«Читайте в романі Даніеля Дефо “Робінзон

Крузо” про холодну самотність на безлюдному острові – і ви збагнете цінність людського Тепла, Дружби, Спілкування».

«Любите пригоди та ризик? Якщо так, то роман “Життя та незвичайні пригоди Робінзона Крузо” Даніеля Дефо – саме для вас. Цей твір захоплює, вражає, інтригує, навчає».

«Умієте вчитися на чужих помилках та досягненнях – “Робінзон Крузо” стане вам у пригоді».

Додаток 4 **«Інформаційний пакет»** **(вислови про твір)**

Першою книжкою, яку повинна прочитати дитина після «Букваря», має стати «Робінзон Крузо» Даніеля Дефо. В ній є два найкращі вчителі. Перший із них – природа. Другий – праця.

Ж.-Ж. Руссо, французький філософ

«Робінзон Крузо» Даніеля Дефо – безсмертне творіння.

Т. Г. Шевченко

Роман Дефо пробуджує розум і дух, виховує почуття.

І. Я. Франко

«Робінзон Крузо» – одна з найзнаменитіших книг в усій європейській літературі.

Д. Мирський, літературознавець

«Загальнолюдська» тема «Робінзона» – людина, залишена на саму себе, один на один із природою і відрізана від людства.

Д. Мирський, літературознавець

Вислови про героя

Особливо привабливе в Робінзоні те, що він людина нестримної енергії.

К. І. Чуковський, російський письменник

Головна якість Робінзона – воля, наполегливість.

А. Франковський, літературознавець

Сповідь Робінзона – про те, що всупереч усьому людина не зрадила себе, залилася сама собою.

М. і Д. Урнови, літературознавці

Значущість Робінзона впливає із його бадьорого оптимізму, із віри в продуктивність наполегливої методичної праці.

А. Франковський, літературознавець

Вислови, суголосні ідейному змісту роману
Життя – це складне, важке ремесло, і треба докласти чималих зусиль, щоби навчитися його.

О. де Бальзак, французький письменник

Доки людина не здається, вона сильніша за свою долю.

Е. М. Ремарк, німецький письменник

Людина народжена не для того, аби зазнавати поразок.

Е. Хемінгуей, американський письменник

Лише ті здатні цінувати життя, кому доводилося бути на краю смерті.

Джавахарлал Неру, політичний діяч Індії

Додаток 5 **Орієнтовний «Монолог Робінзона Крузо»**

Я народився в заможній родині в англійському місті Йорк. Робінзоном мене назвали на честь шанованої родини матері. Згодом англійці переінакшили прізвище батька, що був родом із німецького Бремена: з Робінзона Крейцнера я перетворився на Робінзона Крузо. За бажанням батьків я вивчав право, та понад усе мене вабили далекі подорожі, морські пригоди. Тож всупереч волі рідних, без їхнього благословення я став моряком і відплив з Лондона на кораблі приятеля. Рейс не був вдалим. Корабель затонув – мені ж ледве вдалося врятуватися на шлюпці. Вдруге якась невідома

сила штовхнула мене сісти на шхуну, що пливла до берегів Гвінеї. На нас напали пірати, і я потрапив у рабство. Через два роки мені вдалося втекти. Я опинився в Бразилії, де став власником плантації. Ретельне та вміле господарювання дало добрі результати: я розбагатів. Усе частіше мене охоплювало бажання збільшити статки швидше, ніж дозволяли обставини. У гонитві за наживою я не гребував нічим. Одного разу навіть продав свого ровесника й товариша у мандрівках – негра Ксурі. А він же до того випадку був вільною людиною... Знайомі вкотре підбурювали мене

вирушити до Гвінеї для купівлі рабів. Я знову ступив на корабель 1 вересня 1659 року, саме того дня, коли вісім років тому втік від батька й матері, коли зігнував їхню волю й так без-

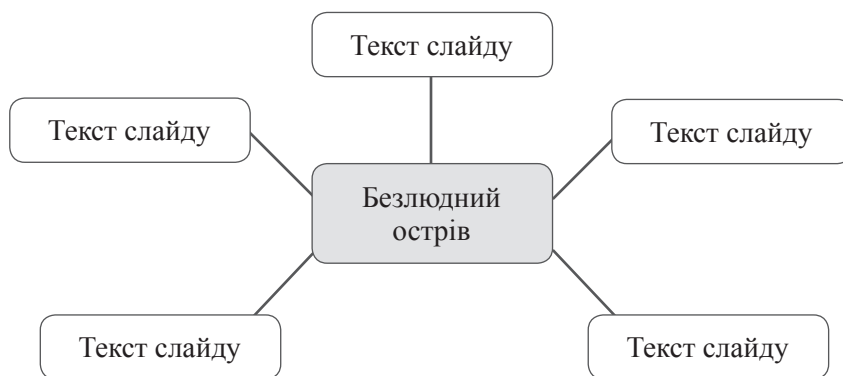
глуздо розпорядився своєю долею. На мене чекала страшна корабельна аварія й безлюдний острів – Земля Відчаю.

Додаток 6 Гроно «Робінзон до аварії»

Прагматичні якості:	Моральні характеристики:

311

Додаток 7 «Асоціативний куш: Безлюдний острів»

Додаток 8 «Літературна реконструкція»

Відновіть авторську послідовність

1. «Час та нужда зробили з мене майстра на всі руки»
2. «Я, нещасливий, бідолашний Робінзон Крузо...»
3. «Я став необмеженим володарем і законодавцем...»
4. «У мені заговорив голос розуму»
5. «Мої погляди змінились»
6. «Єдиний засіб – терпіння»
7. «Я навчився ніколи не впадати у розпач»
8. «Завдячую працьовитості, старанності, винахідливості...»
9. «Знання свої я набував дорогою ціною»

(Учнівська відповідь повинна бути такою: 1-3, 2-1, 3-9, 4-2, 5-8, 6-5, 7-6, 8-4, 9-7.)

Додаток 9 «Вітрило афоризмів Робінзона Крузо»

«Сльози не допомагають у біді».

«Ніколи не варто зневірятися, оскільки за найтяжчої скрути можна знайти втіху».

«У кожному злі треба вбачати якесь добро й не забувати про гірше, що могло б статися».

«Природа, що живить усяку тварину, сама навчає нас, як користуватись її дарами».

«Завдячуючи розуму, кожен із часом може навчитися першого-ліпшого ремесла».

«Очікування зла набагато гірше, ніж саме зло, особливо коли цьому чеканню та страхам не бачиш кінця».

«Усі наші нарікання на те, чого ми позбавлені, виникають... від недостатньої вдячності за те, що ми маємо».

«Лихо, яке, вразивши нас, здається нам спочатку найжорстокішою пригодою, стає нарешті найпевнішим і єдиним шляхом, щоб позбутися нещастя, які переслідують нас».

Додаток 10

Орієнтовний зміст життєвого путівника

«Уроки Робінзона Крузо»

1. Навіть у складній ситуації подумай, що могло бути й гірше.
2. Свої страх і відчай зроби спонукою до дій, які змінять ситуацію на краще.
3. Згадуй частіше про те, що в тебе є, ніж про те, чого ти позбавлений.
4. Критично стався до своїх думок і вчинків.
5. Шукай насагу у вірі в Бога.
6. Протиставляй злу добрі прагнення і вчинки.
7. Живи у злагоді з природою. Бережно користуйся її дарами.
8. Покладаючись на розум, вдосконалюй свої практичні вміння.
9. Будь енергійним і активним.
10. Люби людей і життя!

Англійська мова

Уроки англійської мови: як виховувати підприємливість учнів

Ірина Унгурян

Уроки іноземної мови, зокрема англійської, є сприятливим середовищем для формування підприємливої особистості за умови, що вчитель зможе створити належне підприємницьке тло через змістову складову заняття та форми навчальної діяльності.

Кожен розуміє, що успішній особі (а підприємливість одна з її рис) потрібне знання іноземної мови. Без цього годі мандрувати, пізнавати світ чи налагоджувати міжнародні стосунки. Англійська як мова міжнаціонального спілкування стає важливим чинником успішного бізнесу. Важливо, щоб учитель, який прагне мотивувати учнів, не забував наголошувати на цьому.

В основу пропонованих конспектів уроків було покладено тематику ситуативного спілкування, визначену програмою з іноземних мов, зокрема теми «Засоби масової інформації», «Наука і технічний прогрес», «Робота і професія», «Мистецтво» тощо. Вони мотивують учнів не тільки до активного спілкування, а й за умови застосування правильних підходів – до усвідомлення себе як підприємливої особи, що вміє аналізувати, послуговуватися ІКТ, мислити інновативно, переконувати, ухвалювати відповідальні рішення тощо.

Формуванню підприємливості сприяє застосування інтерактивних методів навчання, що спонукають діяти і мислити. Вони орієнтуються на широкий спектр учнівських потреб та задовольняють їх. Учні мають можливість перебувати у змодельованому іншомовному середовищі, аналізуючи (Categorizing

activity, Matching activity), дискутуючи (Q&A discussion, Pyramid discussion, Discussion on featured statements, Cross-over discussion, Quick discussion, Pair discussion), розмірковуючи про складні рішення (SWAT-analysis), наслідуючи життєві ситуації (Modeling the resume) тощо.

Структурування розроблених уроків відповідає сучасним вимогам, а представлені докладні конспекти полегшують використання цікавих педагогічних ідей, здобутих у рамках цього проекту, у шкільній практиці.

Впровадження підприємницької складової у навчально-виховний процес дасть можливість виховати підприємливу особистість, яка готова відстоювати свою громадянську позицію. А це, погодьтеся, більше, ніж підприємливість.

До розробки планів-уроків було залучено творчу групу вчителів англійської мови Чернівецької області у складі: вчителя Чернівецької гімназії № 4 Світлани Бернадської, вчителів Мамаївського ЗНЗ № 2 Анастасії Веннечук та Світлани Онищук, вчителів Лужанського ЗНЗ Інни Вудвуд та Слав'яни Кипки, вчителів Чернівецького міського ліцею № 1 Юлії Галицької та Алли Чобаніци, вчителів Чернівецької гімназії № 2 Ірини Могили та Оксани Пашалик, а також завідувача науково-методичного центру іноземних мов і міжнародних відносин ІППОЧО Світлани Куриш. Висловлюємо їм подяку за виконану роботу!

Jobs

Yulia Galytska, Alla Chobanitsa. Teachers of English Chernivtsi. Liceum 1

Target Audience:

- 9 grade

Time:

- 60-90 min.

Aims:

- to develop communicative skills
- to cultivate reading and speaking skills.
- to promote creative thinking

Learning Outcomes:

Students will be able to

- know and use new vocabulary related to the topic “Jobs”;
- discuss pros and cons of different professions giving personal opinion;
- produce a written essay according to the topic

Methods and Techniques:

- matching activity
- categorizing activity

- pyramid discussion
- grouping activity (finding twins, miming)

Resources:

- worksheets 1-9
- markers
- sheets of paper A4
- stickers

Additional materials:

Worksheet 1 – Categorising activity
Worksheet 2 – Making up sentences
Worksheet 3 – Pyramid discussion
Worksheet 4 – Pre-reading task
Worksheet 5 – Reading activity “The Most Extraordinary Jobs”
Worksheet 6 – Post reading task/ follow-up activity
Worksheet 7 – Pair work/ making up dialogues
Worksheet 8 – Speaking activity
Worksheet 9 – Essay plan.

Procedure

1. Introduction

1.1. Categorizing activity

Start the lesson by asking students about their plans for future, about their job choice, etc. Then ask them to match job titles using given topical blocks by making arrows. This procedure enables students to see patterns and connections; it develops students' abilities to manage or organize information about job titles and topical blocks. Categorizing involves grouping job titles according to criteria that describe their common features. Encourage students to explain their reasons for placing items in particular categories. See Worksheet 1 (individual work).

1.2. Making up sentences

Hand out the worksheet 2 and ask students to make up their own sentences according to the table. Ask students to write their suggestions on the board. Correct any errors in the sentences as a class. Ask students to explain their choice (open block). See Worksheet 2.

1.3. Discussion of the controversial topics. Pyramid Discussion

Go on speaking about jobs using pyramid discussion. Ask Ss to fill the table on the topic

what one of the best things and one of the worst things are about these jobs. Hand out the worksheet 3. First they do the task individually, then – in pairs. To avoid too much movement or disruption in the classroom, pairs should be made of students sitting fairly close to each other. After that they go on working in groups of four, and finally discuss this topic with the whole class. Pay Ss' attention to the sentences written on the board – they can use them during discussion. See Worksheet 3.

2. The main part of the lesson

2.1. Reading activity “The Most Extraordinary Jobs”

Pre-reading task. Worksheet 4

Start with showing pictures to your Ss (See Worksheet 4) and elicit the possible jobs these people might have.

While reading task. Worksheet 5

Place pieces of paper with the stories around the room without pictures and ask Ss to walk around and see if their guesses were correct. Pre-teach the words in bold type and give each student a copy to read again. Ask them how these words were used in the texts.

Grouping activity/ Guessing Game

Tell students get into groups using the activity “Finding “Twins”. Decide ahead of time on a category occupations and prepare stickers with specific examples (judge, surgeon, etc.). Make four stickers for each example. Put the stickers on the Ss’ back. Each person has to ask the questions about the name of job written on the sticker trying to find his/her group mate. Students circulate until partners have been found.

Follow-up activity. Answering the questions

Get Ss to read the text again, now in groups, and to answer the questions given in worksheet 6. After finishing a representative of every group present their decision. (See Worksheet 6).

2.2. Making up the dialogues on the base of given situation

Divide Ss into pairs so that each group of four

makes two pairs. Get Ss to make up their own dialogues reaching a consensus on each of the situation giving in the worksheet 7.

2.3. Speaking activity

Tell Ss to work individually. Get them to choose 3 items which appeal to them most of all and speak about their future job. Then ask them to make up their own confident speaking on the topic using key expressions. Elicit speaking from individual Ss. (See Worksheet 8).

3. Conclusion

For homework get Ss to write down an essay “My future profession” according to the plan and present their stories to the classmates. (See Worksheet 9).

Reference

1. <http://busyteacher.org/19059-writing-a-cv.html>

Additional materials

Worksheet 1

Categorizing activity

Jobs related to work with children are:	- a lifeguard - a fire-fighter - a boss
Jobs related to medical sphere:	- a director - an executive administrator - a secretary
Jobs related to military, police and court sphere:	- a clerk - an economist - an engineer - a public relations officer - a tax inspector
Jobs related to the sphere of business, economics and banks:	- a debt collector - an accountant - a stockbroker - an estate agent- a doctor
Jobs related to the sphere of service:	- a dentist - a nurse - a surgeon - a medical researcher
Skilled manual jobs:	- a vet - a police officer
Jobs requiring creative skills:	- a private investigator - a traffic warden

Jobs related to work with children are:	- a judge - a lawyer - a safety officer
Jobs related to medical sphere:	- a sales assistant - a grocer - a flight attendant - a waiter/waitress
Jobs related to military, police and court sphere:	- a butcher - a baker - a hairdresser - a tailor/dressmaker
Jobs related to the sphere of business, economics and banks:	- a builder - a carpenter - a plumber - a fashion designer
Jobs related to the sphere of service:	- an architect - an actor/actress - a sculptor - an artist
Skilled manual jobs:	- a teacher - a baby-sitter
Jobs requiring creative skills:	- a child-minder

Worksheet 2**Making up Sentences**

A(n)	taxi-driver teacher fire-fighter interpreter manager judge surgeon	accountant architect lifeguard tailor actor journalist chef	should be	energetic caring calm kind emotionally stable attentive diplomatic	tolerant creative disciplined alert courageous cheerful intelligent	because.....
------	--	---	-----------	--	---	--------------

Worksheet 3

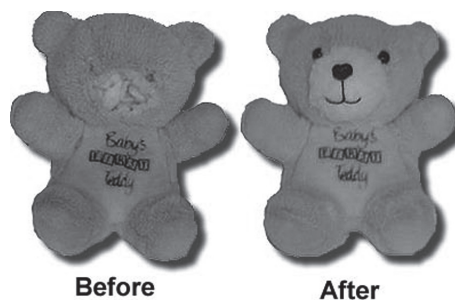
Pyramid Discussion

The best things about these jobs	Jobs	The worst things about these jobs
	-a lifeguard	
	-a dentist	
	-a flight attendant	
	-a waiter	
	- a teacher	
	-a secretary	
	-an actor/actress	
	-a police officer	
	- a tailor	

317

Worksheet 4

Guessing Activity

Worksheet 5

While-reading Activity

1. Pet Food Tester

Yes, it's a thing, and yes it's totally **gross**.

But as the owner of pet food company Huds and Toke, Mark Gooley, says, «If you wouldn't put it in your mouth, don't you **dare** expect your dog to eat it.»

Mr Gooley eats dog food **for a living**. He eats everything from doggie treats and **chewy** bones to liver mixture.

2. Gumologist

A lot of hard work goes into creating the perfect piece of **chewy**.

Just ask Jesse Kiefer, who works as a Gumologist for Cadbury Schweppes.

Kiefer has to get the **flavour** just right, which isn't easy with some combos like strawberry and lime - which he says don't **complement** each other that well.

3. Waterslide Tester

Monday morning definitely seems a lot more **enticing** if you get to spend your working week slipping down water **slides**. Especially come summer.

And water slides are usually placed in massive theme parks. Imagine getting to spend your lunch break on a **rollercoaster**, and eating a hot dog for lunch. Working holiday, am I right?

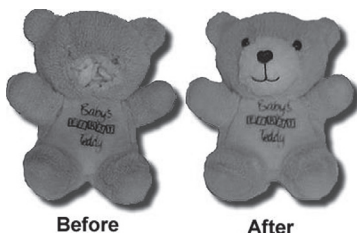

4. Teddy Bear Repair Technician

Kids get really emotional about their toys. Remember when your favourite toy lost an arm, or **suffered** a similar **life-threatening injury**? It was **devastating**.

But now there's a special technician who can come **to the rescue**.

The Build-A-Bear Workshops have a Teddy Bear Repair Technician who is **hired** to repair those much-loved teddy bears and get them back to their **cuddly**, **intact**, lovable selves.

5. Snake Milker

Snake **venom** is powerful stuff. It can be turned into drugs to treat all kinds of conditions, including a **poisonous** snake bite.

But some brave soul needs to collect that venom by hand. They gently expose the snake's **fang** and squeeze out the deadly juices.

«The only difference between me and any other company in the world that produces something is that the means of production here can kill you...and wants to,» Alabama snake milker Ken Darnell says.

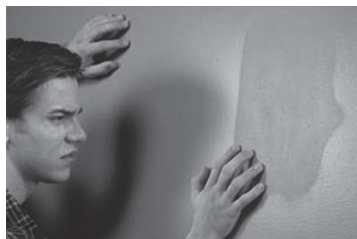
6. Laughter therapist

They say it takes more muscles to frown than it does to smile. If that's true then a career as a laughter therapist should be an easy ride. In this job a laughter therapist must do their best to make people laugh their way to a better life. Perfect for any **budding** clowns out there!

7. Paint Watcher

You may have heard some people say they'd "**rather watch paint dry**" than do something they don't want to do. Well, if they really mean it the opportunity is there – studying the drying time and effects of paint as a full-time job for a paint manufacturer.

8. Dice inspector

In the **gambling** world, millions can be lost at the roll of a **faulty** dice. With that in mind, the job of a dice inspector is an important one, making sure each die is in proportion, with all the right **angles** and **blemish** free.

Worksheet 6

Follow-up Activity

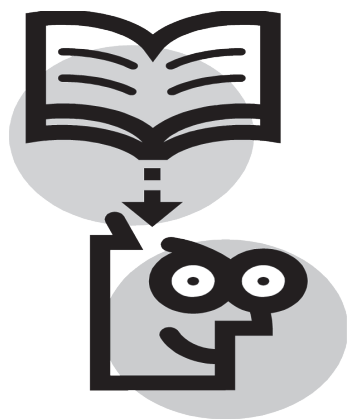
Answer the questions:	
1. Which job did you find the most extraordinary/usual/exciting/boring/useful?	
2. What other extraordinary jobs have you heard of?	
3. What kind of person would do things like that for a living?	
4. What qualities are required for each of these jobs?	
5. Which of these jobs would you be able to do? Why?	
6. Which of them you would never agree to even if offered lots of money? Why?	

319

Worksheet 7

Follow-up Activity

#1 Your friend would like to become a <u>manager</u>, he explains his choice. Your task is to show the negative side of this profession. 	The key words: • to make good money • to be ambitious • to run the company • to travel abroad • to make a career • to be cut out for something different • to fail his (her) business • to pay taxes • to have little profit
#2 Your friend says that <u>teacher</u> is not a good profession. Your task is to prove him that this profession is very good and popular. 	The key words: • to become a teacher • to like children • to know the subject well • to have long holidays • to stand noise • to dislike routine • to learn all your life • to make little money • to be respected by

Worksheet 8**Speaking Activity**

- benefits(company car, high pension)
- opportunities for promotion
- a good salary
- a good boss
- a job for life
- a chance to develop your own ideas
- job satisfaction
- long holidays
- a possibility to make a good living
- tips and bonuses

Worksheet 9

Use the following plan for making up a short essay.

Plan to the Essay “My Future Profession”

- What profession are you going to write about? Explain it.
- What do you know from the history of this profession? (ancient, modern, quite new)
- What must we consider when choosing a profession?
- What education is required to become a specialist in this profession?
- What opportunities are open for people of the profession?
- Does this profession run in the family? Do you know any people involved in this profession?
- Are you cut out for this profession?
- What are your expectations of the future career?

Science and technology: Innovations

Svitlana Bernadska, Teacher of English, Chernivtsi, Gymnasium 4

Target Audience:

- Teenagers

Time:

- 60-90 min.

Level:

- Intermediate

Aims:

- to reinforce the vocabulary on the topic
- to identify and discuss what innovation is
- to identify examples of innovation
- to develop speaking skills

Outcomes:

Ss will be able to

- know and use the new vocabulary in their speech
- understand the importance of innovations

- discuss the innovations and their importance

Methods and Technics:

- word association
- making a list
- defining the word
- comprehension questions
- gap filling
- filling the table

Resources:

- worksheets
- video/Internet/
- sheets of paper
- markers

Additional materials:

Worksheet 1– Gap filling
Worksheet 2 – Filling the table
Worksheet 3 – Speaking activity

Procedure:

1. Introduction

1.1. Warming up. Word Association

Ask Ss to name the expressions they think are associated with the word “new”, and write them on the board (modern, up-to-date, hi-tech, advanced, contemporary, and fashionable). Discuss their meaning and the context in which they could be used. Tell Ss they will be looking at the subject of innovation.

1.2. Vocabulary practice (See Worksheet 1)

Hand out worksheet 1. Tell Ss to work individually. With the whole class check the answers.

1.3. Defining the word “innovation”. Small group activity (See Worksheet 1)

Assemble Ss into groups of four. Hand out the blank sheets of paper, markers and ask them to define the word “innovation”. They are going to choose one representative of the group to present their group definition. Variation of reporting out is to do a “gallery walk” to allow students to see other groups’ work.

2. The main part of the lesson

2.1. Watching the video “Advancing A Culture of Innovation” (30 min.)

Pre-watching activity. Predicting content of the video.

Inform Ss that they are going to watch the video “Advancing A Culture of Innovation”. Ask and list on the board their thoughts what will be this video about.

While-watching activity. Filling the table (See Worksheet 2)

Before playing the video give out the worksheet 2 and ask Ss to use it to record how the featured innovators describe innovation. Tell them to jot down what you remember from watching. (<http://www.oninnovation.com/about/about-oninnovation.aspx>). Play video twice if necessary. Pay Ss’ attention to the list of their prediction thoughts and ask them if they were right about it.

Follow-up activity. Comparing

Have Ss to read the information they’ve written down in previous activity. Compare their answers.

2.2. Developing new products

Tell Ss that every innovation has its way from making conception to its launching. Present to the Ss the typical stages in designing and developing a new product and ask to put them in the correct order. /Clarify any unfamiliar terms/

conception	market research	design
	product launch	
development		testing/trialling

Key: /conception – market research – design – development – testing/trialling – product launch/
Ask Ss in which of the stages they would like to be involved and why.

2.3. Speaking. Pair work (See Worksheet 3)

Get Ss in pairs. They are going to practice expressing and giving reasons for opinions, and writing simple sentences summarizing the results of questions. Each student is given a copy of the worksheet 3. Have them to read the questions and write their own responses. The class is split

into pairs (A and B). The students interview each other and record their partner's answers in note form. After that, the pairs are divided into A and B groups. They discuss the answers and write statements about the class which they present.

3. Conclusion

As a home task tell Ss to think of the project ideas for developing of innovative product they want to be in the market. Ask them to follow the typical stages of developing a new product as a plan to their presentation.

Additional materials Worksheet 1

Gap Filling

Complete the sentences below with the following verbs

carry out identify launches recall release trial

1. When designing new products and services, it is very important for companies to _____ market research.
2. Before the final version of a programme is ready, software developers usually _____ a beta version.
3. When the product is ready in its final form, the company _____ it on the market.
4. Pharmaceutical companies _____ new drugs to make sure they are safe and effective.
5. Market research can help a business _____ unfulfilled customer needs.
6. If a newly launched product has a design fault, the company may need to _____ it.

Key to Worksheet 1

Key:

- 1- carry out
- 2- release
- 3- launches
- 4- trial
- 5- identify
- 6 - recall

Worksheet 2

Filling the Table

What did these innovators say in the video?

Innovator	What are they known for?	What did they say?
 Toshiko Mori		

Elon Musk

William
McDonough

Mitchell Baker

Steve Wozniak

Don Chadwick

Pierre Omidyar

Lyn St. James

Key to Worksheet 2

Innovator	What are they known for?	What did they say?
Toshiko Mori	Architect	"Innovation is the combination of creativity and imagination."
Elon Musk	Founder: PayPal, Tesla Motors and SolarCity	"I would just question, question things. Maybe it's built in - to question things. It would infuriate my parents that I would not just believe them when they said something."
William McDonough	Architect and Designer	"It has been said that you don't glide from success to success. You lurch from failure to failure."
Mitchell Baker	Chairperson: Mozilla Foundation	"It is easy to stifle innovation, first of all. So, the first thing you have to do is not stifle imagination."
Steve Wozniak	Co-Founder: Apple Computer	"I told my dad that dream. And he said, 'Well, these little minicomputers would cost as much as a house.' That's what he said. I said, 'Well, I'll live in an apartment.' "

Innovator	What are they known for?	What did they say?
Don Chadwick	Product Designer	"First of all, you have to be curious. You have to have the tenacity to stay with something you believe in."
Pierre Omidyar	Founder: eBay, Omidyar Network	"You need to be passionate about what you work on and don't take no for an answer when people out there are giving you advice and saying, 'No, this will never work.' "
Lyn St. James	Auto Racing Record Breaker and Business-woman	"I wanted to demonstrate my skills and to test my skills and challenge my skills, and sometimes you have to go outside your comfort zone to do that."
Pierre Omidyar	Founder: eBay, Omidyar Network	"There's something about an entrepreneur that is somewhat sort of antiestablishment, somewhat disrespectful of the previous generation."

Worksheet 3

Speaking activity

Ask your partner the following questions. Write down his/her answers.

Question	Answer
What do you think has been the most important new invention in the last 50 years?	
What do you think will be the next biggest technological innovation?	
Do you think that there will be more or less new innovations in the future?	
How difficult is it to develop innovative products or services?	

Social networking

Anastasia Vennechuk, Chernivtsi, Mamaivtsi School

Target Audience:

- 8-9 grades

Time:

- 80 - 90 min.

Level:

- Pre-intermediate
- Intermediate

Aims:

- to help students talk about Facebook and other social networking websites
- to develop students' reading skills
- to develop students' question formation skills
- to develop students' communication skills

Outcomes:

Students will be able to

- use some key expressions to describe Facebook and other social networking websites
- discuss on uses of social networking
- produce their own social network using creating writing

Methods and Technics:

- scanning the text
- true/ false statements
- gap filling activity
- matching up activity
- cross-over discussion
- creative writing

Resources:

- worksheets for activities
- slips of paper

Additional materials:

Worksheet 1 – True/ false statements

Worksheet 2 – Text for reading “Social Networking”

Worksheet 3 – Gap filling activity

Worksheet 4 – Uses of social networking (statements)

Worksheet 5 – Matching up activity

Worksheet 6 – Cross-over discussion

Worksheet 7 – Creative writing “My Social Network”

Procedure:

1. Introduction

1.1. Lead-in. Speaking about the importance of social media

Inform Ss that today we're going to talk about social media because understanding how to use social networking tools is becoming fundamental, as employers are using them as recruiting tools, and people are using them as networking tools.

Ask Ss the questions “What social networking sites do you use? How do you use them?” Class can just blurt out answers.

2. The main part of the lesson

2.1. Reading the text “Social Networking”

Pre-reading activity. True/false statements (See Worksheet 1)

Prepare 5 small slips of paper on which T/ F statements are written (Worksheet 1). Stick each T / F slip on the walls of the classroom. Ask Ss to stand up and check the 5 T/F statements.

While-reading activity. Scanning the text (See Worksheet 2)

After checking T/ F statements, Ss are asked to check their answers by scanning the text (Worksheet 2). Discuss their answers as a whole-class plenary. Pay Ss' attention to the words in bolds. Explain their meaning if necessary.

Follow-up group activity. Gap filling (See Worksheet 3)

Get Ss in small groups (you may use “Find someone who...” activity). Ask Ss to complete the definition below using the words in bold.

2.2. Speaking group activity about uses of social networks (See Worksheet 4)

Let Ss to stay in small groups. Before talking about uses of social networking, point out that there are many different reasons why people use social networks. Pass out worksheet 4 and present uses of social networking. Explain any unfamiliar words. Ask Ss to think of any website examples which specialized in each of these areas. Ss discuss the following in small groups. Move around the room and check how each group is working.

2.3. Matching up activity (See Worksheet 5)

The main question for Ss is “What can you do on Facebook?” Pass out Worksheet 5. Tell Ss to match the features on the left with functions on the right. Ss work individually.

2.4. Cross-overs discussion (See Worksheet 6)

Tell Ss to pick any of the questions in Worksheet 6. Groups work on different tasks for 10 minutes. A representative from each group then joins another group so that outcomes/feedback is shared. Alternatively, feedback from each group can be facilitated in a whole-class plenary. This shares ideas within a short amount of time.

3. Conclusion

Creative Writing

For homework tell Ss to look at are 20 words and phrases in Worksheet 7. Ss use them to compile their own story about social networking (Imagine!). They can add 2 words of their own.

References

<http://www.linguahouse.com/worksheet/social-networking/65780025-c875-41e4-817d-62bddad4822d/db9e18c6-73dd-e1c4-2db6-d904888338b3/4/social-networking.html?goBack=aHR0cDovL3d3dy5saW5ndWFob3VzZS5jb20vZXNsLWxlc3NvbGlwbGFucy9nZW5lcmFsLWVuZ2xpc2gvNjU3ODAwMjUtYzg3NS00MWU0LTgxN2QtNjJiZGRhZDQ4MjJkL3NvY-2lhbC1uZXR3b3JraW5nLmh0bWw=>

Additional materials Worksheet 1

True/ false statements

1. The beginning of social networking date back to the 1970s. (False)
2. Connections were very fast in 1980s. (False)
3. Jonathon Abrams' Friendster began the modern age of social networking. (True)
4. Facebook was creating by hacking into the university ID database. (True)
5. MySpace focused on sharing data and sending private messages. (False)

Key to Worksheet 1

True/ false statements

1. False
2. False
3. True
4. True
5. False

Worksheet 2

SOCIAL NETWORKING

A social network is a website where people connect with “friends” – people they know **online** and people they know in real life.

The beginning of social networking date back to the 1980s. Small computer networks that used telephone lines allowed users to **log in**, share data and send private messages. However, connections were very slow and long distance calls were very expensive.

In the 1990s the Internet started to become popular and social networking websites such as Classmates.com and the **dating site** Match.com were created for specific audiences.

The modern age of social networking began in 2002, when Jonathan Abrams **launched** Friendster. He wanted to create a website like Match.com, but didn't want it to be about dating.

Google offered \$30 million to buy Friendster, which was rejected. This turned out to be a big mistake.

In 2003, a few employees off a marketing company called Intermix Media copied the idea of Friendster and launched MySpace. MySpace focused on music and allowed users to customize their profiles. It had a much cooler image than Friendster and quickly became more popular.

Then, in October 2003, a student at Harvard University called Mark Zuckerberg **hacked into** the university ID database and created Facemash, a site that let students compare ID photos. He then created “The Facebook”, a social network that started as an exclusive site for students. In 2006, anyone with an email address could **sign up**. Two years later, Facebook **overtook** MySpace and became the world's most popular social network.

Worksheet 3

Gap Filling

1. _____: a website where people can meet in order to start a romantic relationships.
2. _____: connect to a computer system by typing your name and password.
3. _____: performed better than someone or something else.
4. _____: entered a computer system without permission.
5. _____: register on a website.
6. _____: via the Internet.
7. _____: started (a new business or product).

Key to Worksheet 3

Gap Filling

1. **dating site:** a website where people can meet in order to start a romantic relationships.
2. **log in:** connect to a computer system by typing your name and password.
3. **overtook:** performed better than someone or something else.
4. **hacked into:** entered a computer system without permission.
5. **sign up:** register on a website.
6. **online:** via the Internet.
7. **launched:** started (a new business or product).

327

Worksheet 4

Speaking Activity

USES OF SOCIAL NETWORKS

Can you think of any examples of websites which specialize in each of these areas?

1. Getting in touch with old classmates.
2. Friendship and dating.
3. Professional network, job hunting and headhunting.
4. Learning foreign languages.
5. Photo sharing and commenting.
6. Organizing and sharing things on an online pinboard.
7. Connecting with travellers and local communities.

Do you or your friends use any of the websites? Which ones?

Worksheet 5

Matching up activity

What can you do on Facebook? Match the features on the left with the functions on the right:

1. send a friend request	a. chat with someone in real-time using text
2. receive a friend request	b. display a public message for your friend to read
3. send an IM	c. give positive feedback about a comment
4. tag someone	d. label another person in a photo
5. post a status update	e. receive an invitation to be someone's friend
6. browse your news feed	f. remove a friend from your friend list
7. like a comment	g. see what your friend are doing on their profiles
8. unfriend somebody	h. start a personal page (where you can include your pictures, information about you, etc.)
9. create a profile	i. try to connect with someone who is not in your friend list

Key to Worksheet 5

Matching up activity

1. i	6. g
2. e	7. c
3. a	8. f
4. d	9. h
5. b	

Worksheet 6**Cross-over Discussion****Discuss any of the questions below:**

1. What are the advantages of social networking?
 2. What are the disadvantages of social networking?
 3. What kind of information are you comfortable displaying to the public?
 4. What kind of information are you uncomfortable displaying to the public?
-

Worksheet 7**Creative Writing “My Social Network”**

Below are 20 words and phrases. Use them to compile your own story about social networking (Imagine!). Add 2 words of your own.

1. popular	7. Facebook
2. MySpace	8. social networking
3. chat	9. photos
4. log in	10. family and friends
5. video camera	11. new technology
6. online	12. communicate

Польська мова

Формування підприємницьких якостей на уроці польської мови

Лілія Бондарук

В умовах, коли Україна визначила свій шлях до Євросоюзу, вивчення польської мови в загальноосвітніх навчальних закладах України набуває дедалі більшої популярності та ваги. Процеси інтеграції, що розпочались у суспільстві, показують широкі перспективи для молодого покоління, водночас висуваючи високі вимоги. Уміння спілкуватися рідною, державною, іноземними мовами належать до ключових компетентностей особистості, тобто характеристик, якостей, що надають можливість ефективно діяти в різних сферах життєдіяльності.

З огляду на це, вчитель повинен мати не лише вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати та управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати адекватні рішення, навчатись упродовж життя. Саме тому учителі польської мови з великим зацікавленням долучилися до проекту «Уроки з підприємницьким тлом».

Основною метою вивчення польської мови у загальноосвітніх закладах є формування комунікативної компетентності, яка має кілька складових: лінгвістичну, соціолінгвістичну, соціокультурну, стратегічну та соціальну. Це також вміння та навички в організації мовлення; вміння логічно, послідовно та переконливо вибудовувати його, ставити завдання та досягати поставленої мети. Важливим є також виховання та розвиток багатогранної творчої, толерантної особистості учня, громадянина України.

Використовуючи на уроках польської мови методи, техніки, спрямовані на розвиток підприємництва та ініціативності, вчитель пропонує дієвий інструментарій, що надасть змогу випускникам сповна реалізувати власні життєві плани та прагнення.

Надзвичайно важливим завданням є вироблення позитивної мотивації до вивчення польської мови.

Реалізуючи через зміст уроку соціокультурну лінію (вивчення матеріальної та духовної культури польського народу, засвоєння знань про звичаї, традиції, літературу, державу та її адміністративний устрій, географічне становище), вчитель, використавши підприємницьке тло, зможе додатково вмотивувати та зацікавити учнів. Адже будь-яку тему можна розглянути в різних ракурсах. Акцент на підприємницькій складовій допоможе дитині ще зі шкільних років зайняти активну позицію в суспільстві, яка базується на свободі вибору особистості.

Під час підготовки до уроку важливо продумати доцільність і послідовність використання різних технік та форм роботи, спрямованих на розвиток умінь і навичок, необхідних для мовленнєвої діяльності: читання, розуміння, слухання, ведення діалогу, усних, письмових висловлювань тощо.

Проектна діяльність надає школярам можливість визначитись з метою та способом дії, вчить розподіляти обов'язки, керувати, брати участь в обговоренні проблеми, підсумовувати. Робота в групах, пошуково-дослідницька діяльність, інтерактивні, ігрові технології навчання допоможуть оволодіти способами взаємодії з оточенням, сформувати вміння збирати інформацію, аналізувати та робити висновки, успішно діяти в різних життєвих обставинах тощо.

Щира подяка всім вчителям, які активно працювали в проекті «Уроки з підприємницьким тлом»: Щербі Л. М. (ЗОШ І-ІІІ ст. с. Забороль Луцького району), Станько-Присяжнюк А. О. (ЗОШ І-ІІІ ст. с. Гірка Полонка Луцького району), Трубніковій О. В. (ЗОШ І-ІІІ ст. №1 м. Луцьк), Бугаєвій В. В., Цапук Я. В. (Луцька гімназія №21 ім. Михайла Кравчука), Шайдевич І. А. (ЗОШ І-ІІІ ст. №10 м. Луцька), Яковенко Я. В. (НВК «ЗОШ І-ІІІ ст. – ліцей №22» м. Луцька).

Dlaczego uczymy się języka polskiego?

Ludmyła Szczërba, nauczycielka języka polskiego
w Szkole Ogólnokształcącej I–III stopnia w Zaborolu, rejon łucki,
Anna Stańko-Prysiażniuk, nauczycielka języka polskiego
w Szkole Ogólnokształcącej I–III stopnia w Hirce Połonce, rejon łucki

Klasy licealne

Czas trwania: 45 min

Cel:

- kształtowanie umiejętności i wyrabianie nawyków efektywnego praktycznego wykorzystania języka polskiego w różnych sytuacjach.

Cele operacyjne (zadania):

Po zakończeniu lekcji uczeń:

- posiada konieczny zasób słów;
- uświadamia sobie konieczność posługiwania się językiem obcym w celu samorealizacji;
- potrafi określać własne cele i znajdować drogę do ich realizacji;
- umie wyszukiwać i analizować informacje, korzystać z technologii informacyjno-komunikacyjnych, efektywnie pracować w grupie.

Sposób realizacji:

- metoda przeprowadzenia analizy i rozwiązywania problemów techniki;
- drzewo rozwiązań;
- praca w grupach;
- praca z dokumentami;
- dyskusja w grupach.

Środki dydaktyczne:

- gabinet informatyki z dostępem do Internetu;
- flamastry, długopisy;
- arkusze A-4;
- flipchart;
- kartki z zadaniami.

Materiały pomocnicze:

- Materiał pomocniczy 1.** Kartki z tekstami *Studentka, Pielęgniarka, Przedsiębiorca*.
- Materiał pomocniczy 2.** *Internet!*
- Materiał pomocniczy 3.** *T-schemat!*
- Materiał pomocniczy 4.** *Słowniki*.

Przebieg lekcji

1. Wstęp

- 1.1. Nauczyciel wita się z uczniami, przedstawia im temat lekcji.
- 1.2. Proponuje uczniom odegranie sytuacji z „gorącej linii” i mówi:
– *Macie możliwość zwrócenia się do ministra oświaty z argumentami potwierdzającymi celowość wprowadzenia rozszerzonego programu nauczania języka polskiego w profilowanych klasach licealnych*.
Na opracowanie zadania uczniowie mają 2 minuty.
- 1.3. Nauczyciel podsumowuje lekcję, stwierdzając:
– *Opanowanie języka polskiego daje możliwość realizacji własnych marzeń i planów zarówno na Ukrainie, jak i w Europie. Umiejętność posługiwania się językiem polskim pozwala zostać studentem dowolnego europejskiego uniwersytetu, a potem być np. dobrze ocenianym pracownikiem lub doskonale prosperującym przedsiębiorcą*.

2. Część główna

- 2.1. Nauczyciel dzieli uczniów na 3 grupy,

każda z nich otrzymuje tekst do opracowania (**Materiał pomocniczy 1**). Zadanie grup polega na przeczytaniu tekstu, po czym jeden z uczniów z każdej grupy wystąpi w roli bohatera tekstu. W pierwszej osobie liczby pojedynczej opowie o zaletach posługiwania się językiem polskim z punktu widzenia studentki, pielęgniarki, przedsiębiorcy.

Nauczyciel formułuje wniosek, że uczenie się języka polskiego jest znaczącym etapem w osiągnięciu powodzenia, niezależnie od sfery prowadzonej działalności.

- 2.2. Nauczyciel rozdaje uczniom słowniki (**Materiał pomocniczy 4**) i pyta, które ze słów nie są im znane. Ćwiczenie polega na odnalezieniu w słownikach niezrozumiałych słów, wytłumaczeniu ich znaczenia i zapisaniu ich w osobistych słownikach. Jeżeli zajdzie taka potrzeba, można wykorzystać możliwości Internetu:

<http://www.polinst.kiev.ua/dictionary.html>.

Nauczyciel zachęca uczniów, aby spróbowali uzupełnić logiczny łańcuch językowy słowami z Materiału pomocniczego 4.

2.3. Nauczyciel proponuje uczniom samodzielną pracę z polskimi stronami internetowymi (**Materiał pomocniczy 2**), na których mogą znaleźć odpowiedzi na pytania:

- Jak dostać się na studia?
- Gdzie można znaleźć oferty pracy?
- Warunki prowadzenia biznesu w RP.

Na wykonanie zadania uczniowie mają ok. 10 minut.

Nauczyciel pyta uczniów: – Jakie korzystne informacje znaleźliście na stronach internetowych, co było niejasne i potrzebuje wyjaśnienia lub powtórnego zajrzenia na strony?

W celu podsumowania pracy nauczyciel wykorzystuje technologię krytycznego myślenia „T-schemat” (Materiał pomocniczy 3.).

Nauczyciel proponuje uczniom zapisanie na karteczkach 2 przeciwstawnych twierdzeń i przyklejenie ich w odpowiednich słupkach T-schematu, uprzednio przygotowanego na flipcharcie.

Zachęca uczniów do konwersacji i wyrażania własnych opinii i sądów.

3. Podsumowanie

3.1. Nauczyciel proponuje uczniom powrót do sytuacji „gorącej linii” z pierwszej fazy lekcji. Pyta uczniów, czy nadal mogą potwierdzić swoją pozycję? Czy pojawiły się nowe argumenty „za”?

3.2. Praca domowa

Korzystając ze strony

<http://www.studyinpoland.pl/ukraine/>, proszę przygotować listę dokumentów wymaganych przy przyjęciu na studia przez dowolnie wybrany uniwersytet.

Materiał pomocniczy 1.

Studentka Alicja, 19 lat

Wielu spośród moich znajomych wyjechało na studia zagraniczne. Chcąc spróbować własnych sił, przeanalizowałam ofertę europejskich uniwersytetów

i doszłam do wniosku, że najbardziej odpowiada mi Polska. Niestety, bez znajomości języka polskiego trudno mi będzie studiować w Polsce.

W zjednoczonej Europie każdy z języków krajów członkowskich jest językiem urzędowym Unii Europejskiej. Świat to dzisiaj globalna wioska, więc znajomość jakiegokolwiek języka obcego ułatwia komunikację, a język polski nie jest językiem trudnym dla Ukraińców, ponieważ należy do grupy języków słowiańskich. Znajomość języka polskiego da mi możliwość szybszej integracji ze społecznością studencką, a w konsekwencji sprzyjać zrozumieniu i tolerancji międzyludzkiej. Znając język polski na poziomie średnio zaawansowanym, młodzi ludzie mogą otrzymać stypendium i wziąć udział w programie międzynarodowej wymiany studentów ERASMUS.

Gdy zaczęłam uczyć się języka polskiego, zainteresowała mnie muzyka polska, dzięki czemu teraz mogę słuchać piosenek polskich wykonawców, nie szukając tłumaczenia tekstów w internecie. Moim marzeniem jest podróż dookoła Polski, w czym również może mi pomóc znajomość języka polskiego.

Pielęgniarka Halina, 32 lata

Dane statystyczne wykazują, że coraz więcej ludzi wyjeżdża z kraju w poszukiwaniu pracy. Po

zapoznaniu się ofertą pracy na rynku europejskim wybrałam Polskę jako kraj docelowy. Polska jest naszym sąsiadem, więc często będę mogła spotykać się z rodziną. Postanowiłam nauczyć się podstaw języka polskiego przed wyjazdem, ponieważ ułatwi mi to start zawodowy w Polsce. W dzisiejszych czasach bez znajomości języka znalezienie dobrze płatnej pracy jest praktycznie niemożliwe, bo niemal w każdym zawodzie przydatna i wymagana jest znajomość języków obcych. Chcę pracować jako opiekunka osoby w podeszłym wieku, więc posługiwanie się językiem ojczystym podopiecznego jest konieczne.

Przedsiębiorca Petro Kowalenko, producent słodczy

Udział Ukrainy w Światowej Organizacji Handlu pozwala mi rozszerzyć zbyt produkcji mojej firmy na nowych rynkach. W perspektywie da mi możliwość założenia filii firmy w krajach sąsiednich. Na początek wybrałam Polskę, gdyż moje przedsiębiorstwo znajduje się we Włodzimierzu Wołyńskim, na granicy polsko-ukraińskiej. Opanowanie języka polskiego stało się podstawą mojego planu, ponieważ w interesie szefa jest dogadanie się z pracownikami osobiście, a nie przez tłumacza. Wiele znanych światowych marek pracuje w Polsce, więc pojawia się okazja skorzystania z ich doświadczenia bezpośrednio na miejscu, a bez znajomości języka polskiego będzie to trudne. Aby osiągnąć sukces na obcym rynku, należy uważnie analizować koniunkturę gospodarczą – oglądać programy o gospodarce i śledzić giełdę. Nie znając języka polskiego, nie potrafiłbym robić tego samodzielnie.

Materiał pomocniczy 2.

Jak dostać się na studia?

<http://www.uj.edu.pl>

www.uw.edu.pl

www.umcs.pl

<http://www.studyinpoland.pl>

Gdzie można znaleźć oferty pracy?

www.pracuj.pl

www.infopraca.pl

www.praca.pl

Warunki biznesu w RP

www.forbes.pl

Materiał pomocniczy 3.

«T-schemat»

To co korzystne	To co potrzebuje wyjaśnić

333

Materiał pomocniczy 4.

Słowniczek

Pracodawca: naczelnik, dyrektor, szef, administrator, menedżer, majster, brygadzysta

Pracobiorca: zatrudniony, współpracownik, urzędnik

Praca: zawód, specjalność, posada, urząd, zatrudnienie, służba, robota

Pracować: robić, zatrudniać się, najmować się, podjąć pracę, dostać posadę.

Pracowicie:

Pracownia: warsztat, zakład, gabinet, kuźnia, laboratorium

Urząd: pracy, urząd zatrudnienia

Szukamy pracy

Irena Szajdewicz, nauczycielka języka polskiego,
Kompleks Edukacyjno-Wychowawczy. Liceum Zawodowe nr 10 w Łucku

Grupa celowa: uczniowie XI klasy

Czas trwania: 2x45 min (lekcja fakultatywna)

Cel:

- nauczenie, jak krok po kroku szukać pracy;
- przedstawienie techniki pisanie cv oraz listu motywacyjnego;
- sprzyjanie rozwojowi ucznia – rozwijanie w nim inicjatywy, umiejętności obiektywnej oceny i oceny ryzyka, kształtowanie cech przywódczych.

Cele szczegółowe:

Po lekcji uczeń

zna:

- pojęcia cv i listu motywacyjnego oraz reguły dotyczące ich pisanie;
- nowe słownictwo dotyczące tematu.

rozumie:

- znaczenie udanego cv i listu motywacyjnego dla skutecznego uzyskania pracy w przyszłości.

umie:

- wykorzystywać nową leksykę w mówieniu;
- pisać cv i list motywacyjny.

może:

- dokonywać analizy sytuacji problemowych;
- przewidywać wyniki;
- oceniać ryzyko;

- szukać sposobów wyjścia z sytuacji problemowych;
- komunikować się, ściśle argumentować swoją opinię.

Metody i techniki:

- gry integracyjne,
- burza mózgów,
- mikrofon,
- praca w grupach,
- drama.

Sprzęt: kartki samoprzylepne, pisaki, kartki A4.

Wykaz materiałów pomocniczych:

Materiał pomocniczy nr 1 – Zadanie praktyczne aktywizujące słownictwo na temat

Materiał pomocniczy nr 2 – Konspekt dla ucznia *Skuteczne cv oraz list motywacyjny*

Materiał pomocniczy nr 3 – Zadanie praktyczne do pracy w grupach

Materiał pomocniczy nr 4 – Przykłady ofert pracy

Materiał pomocniczy nr 5 – Szablon cv

Materiał pomocniczy nr 6 – Szablon listu motywacyjnego

Materiał pomocniczy nr 7 – Kartki z tytułami działów przedsiębiorstwa

Materiał pomocniczy nr 8 – Kartki z zadaniem domowym

Przebieg lekcji:

1. Wprowadzenie

Nauczyciel zapisuje na tablicy myśl polskiego wieszka narodowego Adama Mickiewicza: *Naukę i pieniędzmi drudzy Cię wzbogacą, mądrość musisz sam z siebie własną dobyć pracę.*

Uczniowie mówią, co sądzą na temat sentencji, czy zgadzają się z nią, czy znajdują argumenty, aby jej zaprzeczyć.

Nauczyciel podsumowuje, że najważniejszą motywacją w nauczaniu jest wybór właściwego zakresu nauki na kolejnych etapach kształcenia zawodowego, w przyszłej pracy, bo to gwarantuje udaną samorealizację.

1.1. Nauczyciel proponuje uczniom ćwiczenie, którego celem jest integracja grupy.

Rozdaje uczniom kartki samoprzylepne. Każdy podpisuje swoją i rysuje symbol

ulubionego zawodu. Następnie uczniowie poszukują partnera, który wybrał podobny zawód lub zakres pracy. Para uczniów ma za zadanie ułożyć dialog na temat wybranych zawodów. Nauczyciel obserwuje przebieg ćwiczenia, pomaga w razie trudności. Na wykonanie zadania uczniowie mają 5 minut. Chodząc po klasie, rozmawiają na zadany temat.

Podsumowaniem ćwiczenia jest kolejne indywidualne zadanie – na kartce (materiał pomocniczy № 1), uczniowie muszą powiązać wyrazy w logiczne pary, po czym odnaleźć wśród wszystkich wyrazów te, które wiążą się z ubieganiem o pracę.

1.2. Nauczyciel omawia z uczniami cele lekcji – nauczenie się, jak podejmować kolejne

działania w poszukiwaniu pracy: wypełnianie cv i listu motywacyjnego.

2. Rozwinięcie

2.1. Nauczyciel może zaproponować uczniom samodzielnie zapoznanie się z definicjami cv i listu motywacyjnego oraz podstawowymi zasadami ich pisania. Rozdaje uczniom wcześniej przygotowany konspekt (materiał № 2) i prosi o jego przeczytanie, podkreślenie nowych wyrazów i przetłumaczenie ich z pomocą słownika.

2.2. Nauczyciel wyjaśnia uczniom, że na podstawie wiedzy teoretycznej wynikającej z konspektu będą wykonywali kolejne praktyczne zadanie.

Dzieli klasę na 4 grupy, każda z nich zajmuje oddzielną ławkę. Praca w grupach ma rozwijać umiejętność współpracy uczestników, z których każdy będzie pełnił swoją rolę. Zadaniem grup jest wypełnienie cv: 1–2 grupa albo listu motywacyjnego: 3–4 grupa (materiał № 3). Po wykonaniu zadania przedstawiciel każdej z grup prezentuje wyniki pracy, używając mikrofonu.

2.3. Po prezentacji wyników nauczyciel i uczniowie przechodzą do kolejnego etapu pracy. Polega on na praktycznym wykorzystaniu zdobytej wiedzy. Aby proces nauczania był najbardziej zbliżony do realnych warunków, nauczyciel stosuje metodę dramy.

Uczniowie wyobrażają sobie, że klasa to nowe przedsiębiorstwo, na przykład agencja reklamowa. Najpierw muszą wymyślić nazwę firmy. Nauczyciel stosuje „burzę mózgów”, zgłaszane propozycje zapisuje na tablicy. Proponuje głosowanie i wybór najlepszej nazwy – w ten sposób firma zostanie nazwana wspólnie. Następnie uczniowie muszą utworzyć działy firmy: dział współpracy z klientami, dział finansowy, kreatywny i inne.

Wykorzystują kartki z obrazkami każdego działu. Są jeszcze trzy specjalne kartki dla kandydatów na stanowiska. Podział na grupy i role w zespole odbywa się poprzez losowanie przygotowanych kartek (materiał pomocniczy nr 7) Zadaniem uczniów jest ułożenie oferty pracy, dlatego ustalają warunki, jakie musi spełniać kandydat. Pomocne będzie przykładowe ogłoszenie (materiał nr 4). W tym samym czasie kandydaci piszą swoje cv i listy motywacyjne (na podstawie materiałów nr 5 i nr 6). Po upływie 10 minut na tablicy pojawiają się pierwsze oferty pracy, zgłaszają się kandydaci, przynosząc dokumenty do rozpatrzenia. Pracownicy omawiają cv i listy motywacyjne i muszą wybrać przyszłego pracownika.

3. Podsumowanie

3.1. Nauczyciel z uczniami podsumowują pracę. Układają po kolei działania prowadzące do celu, jakim jest uzyskanie pracy: Krok pierwszy to szukanie ogłoszenia o poszukiwaniu pracy: w Internecie, gazetach, telewizji, wśród znajomych; następny to ułożenie cv i listu motywacyjnego oraz zamieszczenie ich w Internecie lub wysłanie dokumentów mailem do firm, które nas interesują. Kolejnym krokiem jest jak najlepsze przygotowanie się do rozmowy kwalifikacyjnej. Uczniowie przestrzegają logicznej kolejności działań.

3.2. Nauczyciel pyta uczniów o wrażenia z lekcji. Powinien zachęcić ich do podzielenia się opiniami, a także podkreślić walory ich pracy.

3.3. Jako zadanie domowe uczniowie mają ułożyć zdania z podanymi wyrazami (materiał № 8).

3.4. Nauczyciel dziękuje uczniom za lekcję. Ważna jest ewaluacja – zastanowienie się, co udało się najlepiej, a nad czym trzeba pracować dalej.

Materiał pomocniczy 1

Zadanie indywidualne

Proszę połączyć odpowiednie części

A) Szef	1) poziom edukacji
B) CV	2) funkcja
C) Wymagania	3) np. marketingu, finansów
D) Dział	4) bezpośredni kontakt z klientem
E) Znajomość języków obcych	5) mówić po...
F) Stanowisko	6) znajomość programów

G) Wykształcenie	7) to, co musi umieć pracownik
H) Obsługa klienta	8) życiorys
I) Obsługa komputera	9) opis motywacji do pracy
J) List motywacyjny	10) pracuje w firmie
K) Pracownik	11) kieruje firmą

Materiał pomocniczy 2

Konspekt teoretyczny dla ucznia

CV oraz list motywacyjny

I. CV (Curriculum vitae) / życiorys stanowi Twoją pierwszą wizytówkę przed potencjalnym pracodawcą i posłuży do wstępnej oceny Twojej osoby. Dlatego musi być czytelne i skierowane do właściwego adresata. Musisz w nim zainteresować pracodawcę swoimi kwalifikacjami, przedstawić swoją osobę.

Podstawowe zasady pisania CV:

- format A4, biały papier, maksymalna objętość 2 strony,
- uporządkowany tekst, wypunktowane najważniejsze szczegóły - pamiętaj - większość pracodawców tylko przegląda życiorysy szukając najważniejszych informacji, musi je łatwo zauważyć,
- CV musi być skierowane do właściwego pracodawcy i napisane pod kątem pracy, której poszukujesz,
- pisz tylko prawdę, pamiętaj, że pracodawca często weryfikuje informacje zawarte w CV.

Dobre CV musi zawierać:

- dane osobowe (imię, nazwisko, adres),
- wykształcenie - należy podać pełną nazwę szkoły i/lub uczelni wraz z wydziałem, kierunkiem, specjalizacją,
- doświadczenie zawodowe - poprzednie miejsca pracy, stanowisko i zakres obowiązków oraz ważniejsze zadania, które wchodziły w zakres pracy,
- sukcesy w pracy - najważniejsze zadania, zrealizowane projekty, osiągnięcia,
- znajomość języków obcych - musisz podać

w jakim stopniu znasz język w piśmie i mowie, jeśli posiadasz certyfikaty potwierdzające znajomość języków, napisz o tym,

- obsługa komputera - w jakim stopniu i jakie programy potrafisz obsługiwać,
- dodatkowe umiejętności przydatne w pracy - obsługa urządzeń biurowych, maszynopisanie itp.,
- zainteresowania i hobby - zwięźle i krótko.

II. Odpowiadając na ofertę pracy, praktycznie zawsze obok CV trzeba przesłać też ***list motywacyjny***. Recepta na jego przygotowanie jest prosta – ma dostarczyć potencjalnemu pracodawcy argumentów, żeby to nas zaprosił na rozmowę kwalifikacyjną.

Przygotowywanie listu motywacyjnego warto zacząć od odpowiedzi na dwa pytania: **Dlaczego staram się pracę na tym konkretnym stanowisku? Dlaczego potencjalny pracodawca powinien zatrudnić właśnie mnie?**

Powinieneś wiedzieć, że list motywacyjny jest w pewnym rodzaju uzupełnieniem aplikacji. Głównym zadaniem listu jest przedstawienie twojej kandydatury jako idealnego kandydata do tej pracy. List motywacyjny powinien być przejrzysty, rzeczowy i zwięzły. Jeśli do listu dołączony jest życiorys, nie ma potrzeby powtarzania w nim tych samych informacji. Obok wyrazów zainteresowania powinno się znaleźć uzasadnienie faktu ubiegania się o pracę. Uzasadnienie powinno być treściowe i przekonujące.

Wykorzystane źródła internetowe:

<https://www.aboutyou.pl;>

<https://www.kariera.pl>

Materiał pomocniczy 3

Zadanie dla pracy w grupach

Proszę uzupełnić cv kandydata

Architektonicznym, asystent, biegła, grafiki, konserwatorska, Kraków, kreatywność, miejsce, obcych, obsługi, piśmie, Politechnika, żeglarsstwo, pracy.

CURRICULUM VITAE	
Dane osobowe	Adam Kowalski 01. 05. 1967 roku _____ ulica Przytulna 6/12 Tel. 0 607 39 18 30 e-mail: a_kowalski@inretia.pl
Wykształcenie	1986-1992 _____ Krakowska im. Tadeusza Kościuszki Wydział Architektury i Urbanistyki 1982-1986 I Liceum Ogólnokształcące im. Nowodworskiego w Krakowie
Doświadczenie zawodowe	2003 – do dziś naczelnny koordynator zespołu projektów w firmie architektoniczno – projektowej ARCHITRAW 1998-2003 główny projektant w biurze _____ BUD-DOM 1995-1998 projektant w Pracowni Architektonicznej S. Banatkiewicz 1993-1995 _____ projektanta w firmie projektowej WinBud Praktyki zawodowe odbyte w czasie studiów: budowlana, projektowa, _____
Przebyte szkolenia	Kurs _____ komputerowej (Photoshop, InDesign, Corel, tworzenie stron www i php) Sześciotygodniowy kurs języka angielskiego w Irlandii
Osiągnięcia	Pierwsze _____ w konkursie architektonicznym „Szkłane Domy”
Obsługa komputera	_____ znajomość obsługi komputera i przeglądarek internetowych. Zaawansowana znajomość _____ programu AutoCad, Adobe Photoshop, InDesign
Znajomość języków	Angielski: biegle w mowie i _____ Hiszpański: poziom średnio zaawansowany Francuski: poziom podstawowa
Zainteresowania	Podróże, narciarstwo, _____, sztuka użytkowa, teatr, kino, nauka języków _____
Mocne strony	Komunikatywność, _____, odpowiedzialność, wszechstronność, umiejętność _____ w zespole
Inne kwalifikacje	Prawo jazdy kat. B

Proszę uzupełnić list motywacyjny kandydata

Adam Kowalski ul. Przytulna 6/12 31-031 Kraków Tel. 0 607 39 18 30	3D-architekci sp. z o.o. ul. Kalwaryjska 17 31-038 Kraków
- W kontaktach z klientami sprawdzam się jako osoba otwarta i umiejąca radzić sobie z trudnymi do rozwiązania problemami. Mam doświadczenie w kierowaniu zespołem. - Mam nadzieję, że będę mógł pełniej zaprezentować swoją osobę podczas osobistego spotkania. - Moja wiedza poparta jest wieloletnią praktyką. W czasie mojej kariery zawodowej pracowałem zarówno przy projektowaniu budynków, jak i aranżacji wnętrz mieszkań, domów jednorodzinnych oraz biurów. Mam również bogate doświadczenie w projektowaniu ogrodów i tzw. małej architektury. - W związku z ogłoszeniem, które ukazało się w dniu 01.07.2014 na stronie internetowej www.architekci.pl, chciałem zaproponować swoją kandydaturę na stanowisko głównego projektanta w Państwa firmie. Sądzę, że spełniam wszystkie stawiane przez Państwa firmę wymagania. - Wierzę, że w Państwa firmie będę mógł zrealizować w pełni swoje twórcze możliwości. - Szanowni Państwo!	
Z poważaniem Adam Kowalski	

Materiał pomocniczy 4

Przykład oferty pracy

W związku z dalszym rozwojem sieci sklepów biżuterii YES poszukujemy kandydatów na stanowisko:

Kierownik Sklepu

Miejsce pracy: Radom

Wymagania:

- Min. 2 lata doświadczenia w pracy na stanowisku kierowniczym w sklepach sieciowych
- Zdolności analitycznych i umiejętności pracy z planami sprzedażowymi
- Zdolności wyznaczania i kontrolowania długo i krótkoterminowych celów
- Umiejętności planowania pracy własnej i podległego zespołu
- Wysokiej kultury osobistej

Prosimy o przesłanie CV i listu motywacyjnego do dnia 18.11.2014 na adres: www.yes-bizuteria.pl

Materiał pomocniczy 5

Szablon cv

Curriculum vitae

- **Dane osobowe**

Imię i nazwisko:

Data urodzenia:

Adres:

Telefon:

E-mail:

- Wykształcenie

- Doświadczenie

- Umiejętności

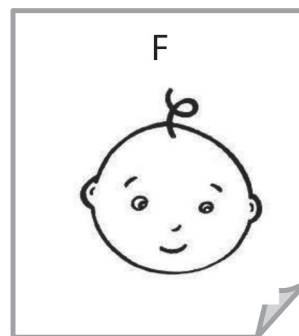
Języki:

Obsługa komputera:

- Dodatkowe informacje

Zainteresowania:

Inne:

Materiał pomocniczy 6
Szablon listu motywacyjnego

List motywacyjny

Szanowni Państwo!

W odpowiedzi na ogłoszenie zgłaszam swoją kandydaturę na stanowisko _____.

Ukończyłem _____. Jestem przekonany że dotychczasowe doświadczenie zdobyte podczas pracy _____ spotkają się z Państwa zainteresowaniem.

Jestem osobą _____.

Mam umiejętności _____.

Wierzę że moje umiejętności i zdobyte doświadczenie będą cennym wsparciem dla funkcjonowania Państwa firmy. Z wielką przyjemnością zaprezentuję swoją osobę podczas bezpośredniej rozmowy kwalifikacyjnej.

339

Польська мова

Materiał pomocniczy 7
Kartki «Oddziały firmy»

Dział Obsługi Klienta 	Dział Planowania
Dział produkcji 	Dział kreatywny
Dział Finansowy 	Kandydat

Materiał pomocniczy 8

Praca domowa

Proszę ułożyć zdania wykorzystując wyrazów:

Stanowisko, znajomość, obsługa, oferta, możliwość, praca, doświadczenie.

Психологія

Уроки психології: як формувати підприємливість у наших дітей

Марина Троїцька

Одна з найактуальніших проблем сучасної освіти полягає у зміщенні акцентів навчання з процесу на результат, із трансляторного підходу на діяльнісний. Мета таких трансформацій – забезпечити спроможність випускника відповідати запитам ринку, мати відповідний потенціал для вирішення завдань у професійних, правових, соціальних, етичних та інших сферах. Щораз більшого поширення набуває компетентнісний підхід, який можна розглядати як концептуальну основу освіти. Необхідною умовою реалізації цього підходу є зорієнтованість на розвиток системного комплексу умінь, смислових орієнтацій, адаптивних можливостей, досвіду, моральних орієнтирів та світогляду.

Ключові компетентності успішної особистості становлять систему, де відсутність однієї з них унеможливує продуктивне здійснення особистісно й соціально значущої діяльності, самореалізацію. Завдання з розвитку одних компетентностей (здатність спілкуватись рідною мовою; здатність до комунікації іноземними мовами; цифрові, соціальні та громадянські компетенції та ін.) мають достатній рівень реалізації в навчальній системі, інші, зокрема, здатність до підприємливості та ініціативності, залишались поза зоною спрямованого системного педагогічного впливу. Проте саме підприємливість та ініціативність може забезпечити професійну та життєву реалізованість людини, її соціальну включеність і зайнятість.

Вивчення предмету «Психологія» пропонуємо у профільних класах гуманітарного циклу за рахунок варіативної складової. Саме психологія створює найефективніші можливості для розвитку підприємливості та ініціативності. Простір уроків з психології містить основні принципи, відтворює складові компетентнісного підходу.

Розвиток компетентності у сфері підприємливості та ініціативності передбачає необхідність розширення змісту навчально-виховного процесу. Це може відбуватися не тільки і не стільки через введення нового навчаль-

ного матеріалу, а радше через переосмислення того, як той матеріал, що вивчаємо традиційно, може стати ресурсом для розвитку підприємливості. А тому працювати над плеканням підприємливості та ініціативності можна на будь-якому етапі уроку будь-якої теми, де учні могли б вправлятися в умінні перетворювати ідеї в реальність; планувати заходи, оцінювати власні сильні та слабкі сторони, а також ризики, пов'язані з майбутнім заходом. Окреме завдання для психолога – робота над етичними проблемами співпраці в групі тощо.

Особливої актуальності набувають вимоги до форм навчання, спрямованих на розвиток підприємливості та ініціативності. А це застосування інтерактивних технік і технологій, залучення досвіду учнів, наближення навчальної ситуації до життєвої. Відходячи від пасивного засвоєння знань, учням необхідно створити умови для дослідницької активності, самостійності та самоосвітньої діяльності.

Завдання уроку реалізуються через організацію активної та інтерактивної взаємодії суб'єктів уроку (учнів та вчителя). Більшість часу на уроці відводимо активності учня, а не діяльності вчителя. Педагог виступає не в ролі «ретранслятора» знань, а організатором освітнього процесу, фасилітатором. Навчальним матеріалом уроку має виступати власний досвід учнів, особливості їхньої особистості, тому допоміжні матеріали варто використовувати дозовано.

Смислове навантаження складових уроку акцентують не на процесі і здобутті знань, а на тому, як вони «вбудовуються» у свідомість учня. «Знання що» трансформуються в «знання як». Формуванню відповідних ставлень, рефлексивних позицій сприяють розгорнуті висновки не лише наприкінці уроку, а й після кожного логічно завершеного елементу уроку.

Запропоновані конспекти уроків з психології можна використати і в позанавчальній діяльності: під час проведення класних годин,

годин психолога, заходів тематичних тижнів. Так само доречно нагадати, що конспекти цікавих занять із психології та профорієнтації, які мають на меті розвивати підприємницьку компетентність учнів, вміщено в е-посібнику «Шкільний клуб підприємництва» на інтернет-платформі: sae-ukraine.org.ua.

Велика подяка вчителям психології, практичним психологам навчальних закладів Сумської області, які брали участь у проекті та наполегливо і відповідально працювали над конспектами: *Євгенії Дудецькій* (ССШ І-ІІІ ступенів №3 м. Суми), *Вірі Запорожєць* (Липоводолинська

спеціалізована школа І – ІІІ ступенів), *Любові Коритченко* (Дубов'язівський НВК «Спеціалізована школа І-ІІІ ступенів – ДНЗ»), *Дарії Нескороменко* (КУ ССШ № 9 м. Суми), *Яні Рибальченко* (ЗОШ І-ІІІ ст. ім. Р.К. Рапія м. Охтирки), *Світлані Семененко* (КУ ССШ №1 м. Суми), *Світлані Чешенко* (ЗОШ І-ІІІ ст. №20 м. Суми), *Тетяні Кравченко* (КО Олександрівська гімназія м. Суми) та *Марині Свириденко* (завідувачу відділу практичної психології та соціальної роботи ІМЦ, м. Суми).

Планування життєвого та професійного шляху

Світлана Семененко, вчитель психології, практичний психолог КУ СССШ №1 м. Суми

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета заняття :

- ознайомити учнів з поняттям планування, алгоритмом прийняття рішень;
- розвивати вміння планувати свої дії як перший крок для досягнення поставлених цілей.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- зміст понять «планування», «алгоритм прийняття рішень»;

розуміє

- важливість планування життєвого та професійного шляху;

вміє

- визначати короткотермінові та довготермінові цілі;

- планувати конкретні кроки для досягнення цілей;

може

- використовувати алгоритм прийняття рішень під час вибору професії;
- прогнозувати майбутні результати;
- оцінювати ресурси;
- брати відповідальність на себе.

Методи і техніки:

«мозковий штурм»

бесіда

робота в малих групах

Обладнання:

папір А-4

фломастери

фліп-чарт

маркери

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Таблиця «Проектування життєвого шляху».

Додаток 2. Алгоритм прийняття рішень.

Хід заняття:

1. Вступна частина

- 1.1. Повідомте учням тему і мету заняття – дізнатися більше про планування, алгоритм прийняття рішень. Акцнтуйте увагу учнів на необхідності планування свого життя для досягнення завдання, мети, успіхів в особистому і професійному житті. Зазначте важливість покрокового планування життя людини, що пов'язано з усвідомленням та прийняттям себе як дорослої особистості і професіонала.
- 1.2. Запропонуйте старшокласникам обрати девіз, який відображав би життєву позицію, погляд у майбутнє. Спонукайте учнів до презентації свого девізу.

2. Основна частина

- 2.1. Запитайте в учнів, як вони розуміють поняття «планування життя». Відповіді запишіть на дошці. Підсумуйте написане, акцентуючи увагу на праві учнів вибирати свою позицію, підкресліть визначення, яке найчастіше обирають учні.

Обговоріть з учнями, чи збігаються розуміння планування життя з їхніми особистими майбутніми планами? Чи використовують учні у своєму житті планування? В яких ситуаціях?

- 2.1. Поінформуйте учнів про планування життя на довготривалий час і на короткий термін. Зазначте, що в людини можуть бути і віддалені, і близькі цілі – мрії. Запропонуйте учням заповнити таблицю (Додаток 1) «Проектування життєвого шляху». Дайте можливість учням озвучити свої напрацювання. Обговоріть з учнями запитання: легко чи важко було вам виконувати цю вправу, чи заповнені всі графи у таблиці, чого більше – особистого чи професійного у таблиці? Зробіть висновок до вправи: важливою ланкою для досягнення мети, успіху є вміння ставити мету, визначати завдання. Порекомендуйте час від часу повертатися до цієї вправи.
- 2.2. Надайте учням інформацію про те, що з віком збільшується уміння розме-

жовувати можливе і бажане. Загалом здатність відтермінувати безпосереднє задоволення, працювати заради майбутнього, не чекаючи нагороди – один із найголовніших показників особистісної зрілості людини. Зауважте, що побудова життєвого плану тісно пов'язана з професійним самовизначенням. З мрії, де все можливо, абстрактного ідеалу поступово вимальовується більш-менш реалістичний, орієнтований на дійсність план діяльності.

Запитайте учнів: чи легко вам у житті щось вирішувати? Чи швидко ви прийняли рішення відносно вибору професії? Що іноді примушує довго вагатися, перш ніж прийти до рішення?

- 2.3. Вибір професії пов'язаний із процесом ухвалення рішень. Ухвалення рішень вдається по-різному. Обговоріть з учнями, які риси і як впливають на ухвалення рішення? Чому деякі люди чекають, щоб рішення прийняв хтось інший? Що допомагає, а що заважає планувати життєвий план? Спонукайте учнів презентувати свої позиції. Наголосіть, що при побудові життєвого плану предметом роздумів повинен стати не лише кінцевий результат, але і способи його досягнення, шлях, яким треба до нього йти, оцінка об'єктивних і суб'єктивних ресурсів, які для цього знадобляться.

- 2.4. «Мозковим штурмом» запропонуйте учням скласти алгоритм ухвалення рішень. Пропозиції фіксуйте на фліп-чарті, підтримуйте динаміку обговорення, висловлювань. Порівняйте запропонований алгоритм ухвалення рішень (Додаток 2) із баченням учнів.

Наголосіть, що алгоритм ухвалення рішень можна застосувати до будь-якої ситуації, де необхідно зробити вибір. Це може бути дуже проста ситуація, наприклад, яку куртку краще купити, а може бути і така складна, як вибір професії.

- 2.5. Запропонуйте учням у групах по 4 особи спланувати та описати покрокове втілення мрії, яку обере вся команда, використовуючи алгоритм ухвалення рішень та обравши термін для досягнення мрії. По завершенню роботи запропонуйте учням презентувати свої результати. Запитайте учнів, чи хочуть вони доповнити презентації команд? З якими труднощами зіткнулися? Чи враховані особисті риси людини та темперамент? Як враховано вплив оточення людини, а саме: рідних та близьких?

- 2.6. Наголосіть, що вибір професії – не вічний обіт. Людина може змінювати професії, шукати себе, головне самореалізація. Для цього потрібне навчання впродовж життя, вміння ризикувати, прогнозувати результат.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумок заняття. Запитайте в учнів, як вони почуваються? Що нового почули? Запропонуйте пригадати девіз уроку. Чи є потреба його змінити? Чи потрібні такі заняття в майбутньому? Чим вони корисні?

- 3.1. Запропонуйте учням вдома виконати таку вправу: спланувати та описати покрокове втілення мрії (бажання), використовуючи алгоритм ухвалення рішень та обравши конкретний термін для досягнення мети.

Додаток 1
Таблиця «Проектування життєвого шляху»

Цілі-мрії	На місяць	На півроку
	На рік	На п'ять років

Додаток 2

Алгоритм ухвалення рішень

1. *Загальне орієнтування.* Продумати ситуацію, усвідомити, що проблема існує, але у ваших силах передбачити деякі моменти і вжити необхідні заходи, щоб знайти вихід.
2. *Визначення проблеми.* Визначите для себе, що ви вирішуєте: в який навчальний заклад можна вступити з найменшими фінансовими витратами (цю проблему розв'язати неважко), або який навчальний заклад дасть вам можливість здобути найкращу для вас професію? Проблема можна формулювати й по-іншому: який вид діяльності дасть вам можливість якнайкраще реалізувати ваші здібності й одержувати задоволення від роботи. Усе це – різні проблеми, які потрібно чітко розрізняти.
3. *Висунення альтернативних рішень.* Слід розглянути (і, можливо, записати) якомога більше можливих варіантів, що навіть здаються, на перший погляд, нереальними і фантастичними.
4. *Відбір найбільш відповідних рішень.* Щодо кожного з обраних варіантів необхідно зробити висновок, наскільки він відповідний. Треба також продумати можливі наслідки цього рішення (наприклад: чи буде цікаво вчитися; чи зможете влаштуватися на роботу; з чого складається ця робота; чи справді вона вам підходитиме?). Деякі варіанти можна відразу легко відкинути через їх явну неприйнятність або через те, що наслідки можуть бути небажаними.
5. *Здійснення й оцінка.*

Прийоми привабливості. Самопрезентація

Світлана Чешенко, вчитель психології, практичний психолог
Сумської ЗОШ І-ІІІ ст. №20 м. Суми

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з прийомами привабливості співорозмовника, функціями і конструкціями компліментів та інших знаків уваги;
- сформувати вміння презентувати себе, говорити компліменти;
- виховувати відчуття власної гідності, пошану до інших.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- поняття «знаки уваги», «комплімент», «самопрезентація»;

розуміє

- роль самопрезентації в професійній кар'єрі, загалом у житті;
- етичні питання самопрезентації;

вміє

- оцінювати сильні і слабкі сторони свої та іншої людини;
- коректно висловлювати власне ставлення;
- визначати ситуації, у яких людина потребує підтримки, похвали, володіє засобами їх надання;

може

спілкуватися з людьми різного віку;
підтримувати інших.

Методи і техніки:

дискусія

рольова гра

«мозковий штурм»

«пазли»

Обладнання:

фліп-чарт
маркери

портрети і фотографії різних типів людей
із різних соціальних середовищ

Допоміжні матеріали № 1- 5

таблиця «Відмінності похвали і підтримки»

Хід уроку:

1. Вступна частина

- 1.1. Запропонуйте дітям розглянути портрети людей. Поставте їм запитання: з якою людиною вам хотілося б спілкуватися? Чому? Що ви думаєте про одну людину й іншу? На що ви звертаєте увагу під час першого знайомства? Нагадайте, що перше враження про людину завжди дуже важливе для встановлення контакту з нею, воно може і сприяти, і, навпаки, заважати спілкуванню зі співорозмовником; а навіть більше, часто перше враження визначає всі наші подальші відносини з цією людиною.
- 1.2. Наголосіть, що дуже важливо вміти виявляти знаки уваги, до яких, передусім належать компліменти. На цьому уроці ми будемо говорити про них, а також про те, що таке самопрезентація і як можна презентувати себе на початку спілкування в найбільш привабливому вигляді.

2. Основна частина

- 2.1. Запитайте в учнів про те, що таке знаки уваги і чи потрібні в повсякденному спілкуванні компліменти? Зробіть висновок, що знак уваги – це висловлювання або дія, звернена до людини, які покликані покращити її самопочуття і викликати радість. Серед них виділяють компліменти, похвалу і підтримку.
- 2.2. Об'єднайте учнів у 4 групи. Дайте кожній групі картки з інформацією (Додаток 1). Поясніть учням, що їх завдання полягає в тому, щоб кожна група упродовж 5 хвилин опрацювала свій матеріал. Після цього вони об'єднуються в нові групи – експертні, які складаються з одного представника кожної попередньої групи. Кожен учасник ознайомлює нову групу із змістом свого матеріалу. Запитайте в учнів, яка інформація важлива? Що слід відзначити? Що в матеріалах було новим і несподіваним?

- 2.3. Дайте кожній групі окреме завдання: зробити комплімент іншим групам, використовуючи Додаток 2. Обговоріть з учнями: чи приємно їм чути компліменти? Що було приємніше: говорити комплімент чи чути його? У яких ситуаціях компліменти можуть викликати негативні емоції?
- 2.4. «Мозковим штурмом» розробіть правила, яких бажано дотримуватися, коли робимо компліменти (Додаток 3). Висловлювання учнів запишіть на фліп-чарті.
- 2.5. Запитайте в учнів: які ще знаки уваги вони знають і яку роль вони виконують? Як іще можна виявляти увагу до людини? Яка роль їх у повсякденному житті (вони потрібні чи заважають, чому)? Зробіть висновок, що похвала – це оцінкове судження, в якому людину порівнюють з іншими, при цьому порівняння на її користь. У спільному обговоренні встановіть ситуації, коли похвала може викликати негативні емоції.
- 2.6. Повідомте, що підтримка – це знак уваги, наданий людині в ситуації, коли вона відчувається непевно, зроблений у вигляді прямого мовленнєвого висловлювання і який стосується тієї області, в якій вона зараз відчуває труднощі. Підтримка не передбачає порівняння з кимось, крім самого себе.
- 2.7. Обговоріть з учнями відмінності між похвалою і підтримкою. Результати запишіть у таблицю на дошці.
- 2.8. Поінформуйте учнів про самопрезентацію. Наголосіть, що самопрезентація – це здатність впливати на процес формування свого образу у партнера, тобто «подання» себе у сприятливому світлі. Запропонуйте учням відповісти на запитання: якими засобами можна

демонструвати свої переваги? Коли демонстрація власних переваг буде етичною? Зробіть висновок, що за допомогою одягу, гаджетів демонструвати свою перевагу достатньо просто, а от продемонструвати перевагу в манері поведінки, знанні предмету розмови значно складніше. Ознакою компетентності в цьому буде незалежність суджень, розкутість і простота, за якою стоїть впевненість у собі.

- 2.9. Обговоріть зі школярами таку проблему: для людей яких спеціальностей чи професій самоподання та самопрезентація особливо важливі? Чому?
- 2.10. Запропонуйте учням розіграти ситуації (Додаток 4), в яких один учасник буде намагатися справити необхідне йому враження на співрозмовника. Решта учнів повинні відгадати, який із способів самопрезентації використовували учні і яку мету при цьому вони ставили.
- 2.11. Наголосіть, що самоподача переваг і привабливості за значенням і частотою використання значно програють демонстрації ставлення. Справді, дуже важливо вміти показати партнерові своє ставлення до нього, його вчинків, позицій.
Спонукайте учнів до обговорення питань: як демонстрація нашого ставлення може впливати на процес взаємодії у спілкуванні? Як за допомогою вербальних засобів спілкування можна показати ставлення? Як у цьому допомагають невербальні засоби спілкування?

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумки уроку. Запитайте в учнів, які прийоми привабливості вони частіше спостерігають у житті? Як вони зможуть використати здобуту інформацію?

Додаток 1

Тексти до гри «Пазли»

1 група. Комплімент – це знак уваги, виражений у вербальній формі без урахування ситуації, в якій людина перебуває в цей момент.

2 група. Виділяють кілька функцій компліментів. За допомогою компліменту можна:

- привабити до себе;
- викликати позитивні емоції;
- стимулювати якусь дію (наприклад, «ти такий розумний, невже ти не зможеш вирішити цю задачу?»);

– вселити впевненість у перемозі (наприклад, «ти дуже добре умієш розповідати, так що зможеш переконати екзаменатора»);

– викликати каяття (наприклад, «я завжди вважав тебе щедрою і чуйною людиною, як ти міг так вчинити ситуації...»).

3 група. Конструкції компліментів:

- прості («ти хороша людина, Василю»)

- у формі порівняння, метафори («ти, як весняна троянда»)
- у формі антитези (свої якості трішки применшують, на тлі чого виявляють принади співрозмовника: наприклад, «мені не вистачає твоєї рішучості»)
- у формі парадоксу (початок негативний, а закінчення – позитивне)
- непрямий комплімент (наприклад, «Я ніколи не бачив таких незвичайних кактусів, як у Вас» або «Яке гарне у Вас маля»).

4 група. Компліменти можуть мати різну *спрямованість*:

- на зовнішність;
- на внутрішній світ людини (ці компліменти значно виграють порівняно з першими за своєю дією)
- на професійні якості (майте на увазі, що ніщо так не тішить учителя, ніж позитивна оцінка його педагогічних здібностей)
- на об'єкти гордості, любові, хобі.

Додаток 2

Завдання для роботи в групах

- 1 група.** Зробити комплімент, щоб викликати позитивні емоції, простий, орієнтований на зовнішність.
- 2 група.** Зробити комплімент, щоб стимулювати якусь дію, у формі метафори, спрямований на професійні якості.
- 3 група.** Зробити комплімент, щоби вселити впевненість у перемозі, у формі антитези, спрямований на предмет гордості, хобі.
- 4 група.** Зробити комплімент, непрямий, спрямований на внутрішній світ людини.

Додаток 3

Щоб комплімент справді був компліментом, бажано дотримуватися правил:

1. Зміст тільки один і позитивний. Уникайте подвійного змісту.
2. Не захоплюйтесь перебільшенням. Бо можете назвати ледаря – великим трударем.
3. Без претензій. Не хваліть те, що людина не хотіла б у собі вдосконалювати.
4. Без повчань. Комплімент констатує якусь якість, а не має рекомендацій щодо її поліпшення.
5. Не додавайте протилежний коментар (Руки золоті, а ось язик!), утримайтесь від ложки дьогтю.

Додаток 4

- 1 ситуація. Ти влаштовуєшся на роботу, проходиш співбесіду. Тобі потрібно скласти в керівництва сприятливе враження про себе.
- 2 ситуація. Ти прийшов на роботу в новий колектив. Які будуть твої кроки для кращої самопрезентації.

Методи пошуку нового

Євгенія Дудецька, вчитель психології, практичний психолог
Сумської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів №3 ім. генерал-лейтенанта А.Морозова м. Суми

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- розширити знання учнів про методи пошуку нового та прийоми процесу творення, ознайомити з новими техніками творення нових ідей;
- розвивати креативність, кмітливість, інноваційність;
- виховувати толерантне ставлення до власних помилок.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- методи розвитку творчого мислення та їх специфіку;

розуміє

- важливість інноваційних підходів для людського прогресу;

вміє

- аналізувати інформацію;

- творити нові ідеї та реалізовувати плани;

може

- прогнозувати ресурси, ризики та результати;
- відповідально ставитися до своєї праці.

Методи і техніки:

- презентаційна техніка: перегляд мультфільму
- техніка діяльності: робота в парах
- метод модифікованого мозкового штурму

Обладнання:

мультфільм «Смішарики: Пін-код». Сезон 1. Серія 22; «Порятунок відлітаючих» («Спасение улетающих»). Частина 2. <http://megogo.net/ru/view/1157241-smeshariki-pin-kod-seriya-22-spasenie-uletayushchi.html>. Тривалість: з 1.00 хв. до 4.05 хв.

- комп'ютер та проектор
- маркери, ручки
- аркуші А4

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Притча «Сліпці та слон».

Додаток 2. Список прикметників.

Хід уроку:

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями, попросіть їх прислухатися до свого внутрішнього стану та описати своє самопочуття, використовуючи метафору або образ. Для успішного виконання вказаного завдання почніть із себе, наприклад: «Мій стан в цю хвилину нагадує бурхливу гірську річку». Після того, як усі охочі висловилися, зробіть висновок, що використання яскравих, влучних та цікавих метафор у житті надає йому барв та незвичності.
- 1.2. Повідомте учням мету уроку – визначити методи пошуку нового для розвитку творчого мислення особистості. Вкажіть учням, що становлення майбутньої конкурентоспроможної особистості базується на вмінні організувати свою творчу діяльність. Для успішного результату необхідно не лише ефективно працювати з інформа-

цією, а й вміти її перетворювати так, щоб створити дещо якісно нове, невідоме раніше.

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте учням перегляд уривку з мультфільму «Смішарики». Зазначте, що, переглядаючи цей відеоматеріал, учням необхідно знайти відповіді на такі запитання:

- 1) у чому полягала проблема героїв?
- 2) як вона була вирішена?
- 3) хто саме її вирішив?
- 4) який метод пошуку нового продемонстрували герої мультфільму?

Обговоріть побачене та дайте відповіді на запропоновані запитання. Зверніть увагу учнів, що в переглянутому мультфільмі герої співпрацювали разом, пропонуючи свої ідеї, іноді навіть безглузді, але в результаті це допомогло їм досягти результату.

- 2.2. Розкажіть учням притчу «Сліпці та слон» (Додаток 1), підтверджуючи думку про те, що робота в групі значно продуктивніша та ефективніша, ніж праця поодиноці.
- 2.3. Розкажіть учням схему алгоритму проведення «мозкового штурму» (див. розділ «Інтерактивні методи навчання»). Запропонуйте учням завдання, під час якого їм треба поєднати іменник з прикметниками. Поясніть учням, що в результаті поєднання, наприклад, іменника «автобус» з прикметниками «ароматний», «неперервний», «повітряний», «рідкий», може вийти таке: ароматний автобус – у його салоні запах конвалії, хвої; неперервний автобус – довгий-предовгий; повітряний автобус – аеробус; рідкий автобус – його салон з рідиною, а в ній у спеціальній капсулі – люди, при лобовому зіткненні машин пасажери навіть не відчують удару. Поєднуючи кожний іменник з усіма прикметниками, ми виявимо немало цікавих ідей.
- 2.4. Об'єднайте учнів у пари, роздайте кожній парі аркуш із вказаним прикметниками (Додаток 2). На дошці напишіть словосполучення «Електронний носій». Запропонуйте учням в парі створити новий об'єкт, поєднуючи словосполучення, вказане на дошці,

разом із прикметниками, зазначеними на аркуші. Проінструкуйте, що учні за 3 хвилини повинні вигадати новий об'єкт та описати його в зошиті.

- 2.5. Організуйте презентацію кожної пари свого створеного об'єкту. Наголосіть, що перед ними стоїть завдання – обрати електронний носій ХХІ століття. Обговоріть із класом результати проведеної роботи. Визначте, чи вдалося учням впоратися із завданнями? Що допомогло? Що завадило?

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумок уроку, запитайте учнів: що виявилось для них найскладнішим на уроці, а що було приємним? Як учні планують використовувати здобуту інформацію в своєму житті? Заохочуйте їх, щоб вони поділилися своїми думками.
- 3.2. Дайте домашнє завдання (за вибором):
– знайти інформацію про інші методи, що допомагають розвивати творче мислення людини (методи синектики, гірлянд асоціацій, теорії розвитку винахідницьких завдань та ін.)
– протягом тижня використовувати один із методів у повсякденному житті та поділитися на наступному уроці своїми враженнями, успіхами та невдачами.

Додаток 1

Притча про трьох сліпців і слона:

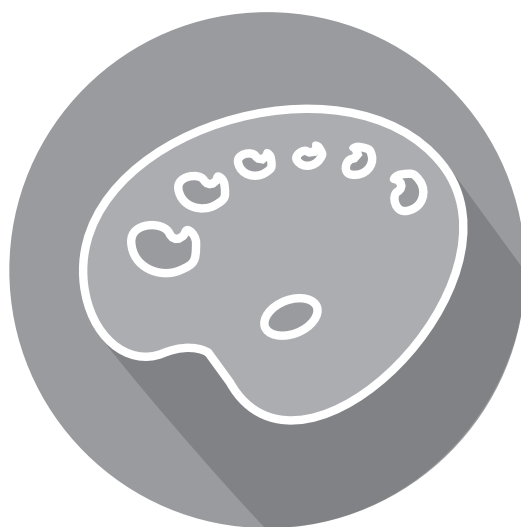
Троє сліпих підійшли до слона. Один торкнувся до ноги слона і сказав: «Слон схожий на стовп». Інший торкнувся хобота і сказав: «Слон схожий на товсту колоду». Третій торкнувся живота слона і сказав: «Слон схожий на величезну бочку». І потім вони почали сперечатися між собою щодо того, яким є слон. Перехожий, почувши їхню суперечку, запи-

тав, про що йде мова. Вони розповіли йому все і попросили його розсудити їх. І перехожий сказав: «Ніхто з вас не бачив слона. Слон зовсім не схожий на стовп, але його ноги схожі на стовпи. І він не схожий на бочку, тільки його живіт схожий на бочку, і також він не схожий на колоду, а тільки його хобот схожий. Слон поєднує в собі все це разом».

Додаток 2

Прикметники: ароматний, льодяний, ниткоподібний, пресований, плівковий, неперервний, повітряний, рідкий, згущений, еластичний,

змінний, липкий, круглий, літаючий, розсувний, гумовий.

Образотворче мистецтво

Формування підприємливості й ініціативності на уроках образотворчого мистецтва та художньої культури

Світлана Кушнікова, Олена Яшина

Сучасна школа в умовах переходу на європейську модель освіти потребує вчителя нового типу – такого, що творчо, інноваційно мислить, володіє сучасними методами і технологіями навчання, засобами психолого-педагогічної діагностики, умінням прогнозувати кінцевий результат. Він забезпечує формування проактивної особистості, яка вміє ризикувати, планувати й досягати поставлених цілей.

У рамках практичної спрямованості курсу образотворчого мистецтва педагоги через зміст своїх конспектів продемонстрували велике бажання і готовність змінювати традиційні методи навчання на активні. На уроках створюються умови для розвитку в учнів ініціативності й підприємливості, завдяки яким легше та швидше відбуватиметься процес пристосування до змін.

Для формування підприємливості й ініціативності вчителів не обов'язково бути підприємцем, – важливо розуміти, що це сучасний вид діяльності, який допомагає школярам у майбутньому стати успішними людьми в різних сферах.

Сучасні технології є ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності учнів, унікальною можливістю поєднати мистецтво чи мистецтвознавство (як зміст уроку) з креативністю та ініціативністю.

Для вплетення підприємницького тла в уроки мистецького циклу наша творча група пропонує такі методи і техніки: «гонування», «карусель», «асоціативний куш», настільне лото «Картинна галерея», Інтернет-аукціон, навчання в невеликих групах; дидактичні та рольові ігри («Art-естафета», «Соборне мистецтво» (мистецьке лото), «Дивовижна Петриківка», «Туристична агенція»); дискусія в групах. Цікавою знахідкою стала запропонована віртуальна екскурсія провідними музеями світу, що її готують учні у проектних командах і презентують класові. Такий навчальний проект формує не тільки мистецьку та комунікативну компетентності, а й підприємливість і ініціативність.

Інтерактивні методи навчання – це передусім співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де й учень,

і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання. Використання рольових ігор сприяє спільному вирішенню проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Моделювання життєвих ситуацій сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співпраці, взаємодії, розвитку лідерських якостей.

У результаті перелічених інтерактивних технологій та вправ учні бачать потрібність своїх знань, що дає їм змогу навчатися вмотивовано, розвивають такі важливі риси, які відповідальність, ініціативність, креативність, вміння працювати в групах, спілкуватися. Такі методи допомагають плекати в учнів лідерські якості, без яких годі уявити успішну людину.

Діяльнісний підхід, відображений у кожному з запропонованих конспектів, є найкращою формою для стимуляції самостійної роботи учнів. Він формує нові ціннісні орієнтири освітньої діяльності, а крім того, є фактично єдиним способом реалізації стратегічних цілей модернізації освіти.

Проводячи на уроках апробацію своїх конспектів, вчителі наголосили на тому, що, відповідно до нової філософії освіти, педагог є не тільки транслятором досвіду, а й стимулятором пізнання і розвитку учнів. Висловлюємо подяку вчителям, які відповідально, професійно, творчо і креативно впроваджують в освітніх закладах Дніпропетровщини ідеї українсько-польського проекту «Уроки з підприємницьким тлом», а саме: *Марині Тимовій*, вчителю образотворчого мистецтва спеціалізованої школи № 13 м. Дніпропетровська, *Наталії Терещенко*, вчителю образотворчого мистецтва Іванівської СЗШ Петриківського району, *Нінель Палійчук*, керівникові гуртка «Живопис та графіка» КПНЗ «Центр позашкільної роботи та дитячої творчості» м. Дніпропетровська, *Марії Собчинській*, керівникові гуртка образотворчого мистецтва Дніпропетровського районного Будинку дитячої творчості, *Ользі Іващенко*, керівникові студії народної творчості «Соняшник» КПНЗ «Центру позашкільної роботи № 1» м. Дніпропетровська, *Аліні Коденко*, вчителю образотворчого мистецтва Зайцівської середньої загальноосвітньої школи Синельниківського району.

Форми збереження культурної спадщини. Провідні художні музеї

Тетяна Дмитренко, учитель образотворчого мистецтва Богданівської ЗОШ
Павлоградського району

Ірина Гузь, учитель образотворчого мистецтва Булахівської ЗОШ
Павлоградського району Дніпропетровської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 60 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з провідними музеями світу, деякими творами образотворчого мистецтва та поняттями: «музей», «галерея», «реклама», «менеджер»;
- формувати навички творчого мислення, підприємницькі компетентності, використовуючи інтерактивні методи навчання
- розвивати потреби у творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні.

Операційні цілі (завдання)

*Після закінчення уроку учень
знає*

- найвідоміші музеї та галереї світу;
- значення реклами для ведення успішної підприємницької діяльності;

вміє

- створювати ескізи рекламних буклетів, візитівок;
- використовувати комп'ютерні технології для віртуальних екскурсій музеями;

може

- шукати інформацію та формулювати аргументи;
- розвивати вміння прогнозувати майбутні результати, ризикувати;
- реалізувати навички у проведенні заходів комерційного характеру;

- пропагувати успішне управління через усвідомлення етичних і моральних цінностей.

Методи і техніки:

метод випереджувального завдання;
робота в малих групах;
індивідуальна робота;
рольові ігри «Віртуальна подорож»,
туристична агенція «Навколо світу»;
дискусія в групах.

Обладнання:

проектор;
матеріали для ігор;
маркери, ручки, олівці;
аркуші А4;
географічна карта світу;
кольорові наліпки;
макет книги.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Віртуальна подорож: опис гри.

Додаток 2. Інформаційні картки. Видрук тексту (16 примірників).

Додаток 3. Діагностична таблиця «Оцінювання роботи малих груп».

Додаток 4. Притча «Дві крапельки олії».

Великі нації пишуть автобіографію в трьох книгах – у книзі слів, у книзі справ і в книзі мистецтва, але лише ця остання заслуговує цілковитої довіри.

Дж. Рескін

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Запропонуйте учням поміркувати разом, які заклади існують для того, щоб кожне покоління могло долучитися до цілющого джерела духовності (музеї, галереї, театри). Поясніть значення реклами для поширення інтересу до туризму та ведення успішної підприємницької діяльності.
Запитайте:

- На які типи поділяються музеї?
- Для чого існують галереї?
- Що таке підприємницька діяльність?
- Поясніть значення терміну «реклама».
- Назвіть засоби розповсюдження рекламної продукції.

- 1.2. Повідомте учням мету уроку. Підготуйте їх до віртуальної подорожі, метою якої буде огляд світо-

вої культурної спадщини (у роботі можна використати фрагменти відеофільмів, репродукцій картин, фотографій). Скажіть, що подорож будуть супроводжувати учні-«екскурсоводи». Повідомте, що результатом практичної роботи буде виготовлення рекламних буклетів та візитівок.

2. Основна частина

- 2.1. Запитайте в учнів, чого вони очікують від уроку.

(Учні на кольорових наліпках пишуть свої очікування і прикріплюють їх на дошці навколо макету книги.)

- 2.2. Зверніть увагу на епіграф уроку. Запитайте, чому «книга мистецтв» заслуговує повної довіри; де зберігаються пам'ятки літератури, науки, мистецтва тощо? Повідомте про те, що надбання культури заслуговують не тільки на бережне ставлення до них, а й вимагають особливо дбайливого збереження.

- 2.3. Запропонуйте учням протягом 20 хвилин зробити «Віртуальну подорож» до провідних музеїв світу. Гра дає навички приємного спілкування, представлення доказів і аргументування власної позиції (Додаток 1). Учні заздалегідь об'єднуються у чотири групи за назвою країн (Іспанія, Італія, Німеччина і Франція). Кожна команда завчасно обирає своїх екскурсоводів (4 учнів): екскурсовод-менеджер рекламує подорож до країни, у якій розташований обраний провідний музей; екскурсовод-історик розповідає про історичну цінність об'єкту; екскурсовод-мистецтвознавець розкриває його культурну цінність; екскурсовод-критик дає оцінку музею на сучасному етапі. Упродовж тижня групи готують довідки про свої країни: Іспанію, Італію, Німеччину і Францію. Кожна група «відвідає» та представить одну з запропонованих держав у супроводі електронної презентації «Провідні музеї світу», підготовленої заздалегідь. Запропонуйте позначити презентовану країну на карті світу оригінальною позначкою (кольоровою наліпкою). Карти, де розміщено представлений музей, розмістіть на дошці та рекламуюте країну для туристичного відвідування.

- 2.4. Після перегляду презентації й інформування про найвідоміші музеї світу

пригадайте, якими країнами подорожували, до яких музеїв запросили та з творчістю яких художників ознайомилися. Учні називають експонати музеїв, які були представлені, розповідають про твір художника, який запам'ятався, і вказують, чим саме.

- 2.5. Після ознайомлення з провідними музеями перейдіть до практичної роботи. Запропонуйте учням уявити себе співробітниками туристичної агенції «Навколо світу». Агенція буде мати наплив капіталу тоді, коли більшість людей знає про неї та про види послуг, які вона надає. Створіть рекламні буклети та візитівки туристичної агенції «Навколо світу», написавши художнім шрифтом назву агенції, перелік послуг, адресу, номер телефону, розробивши емблему та ін. Наголосіть, що тепер учні зможуть застосувати здобуті знання на практиці. Після закінчення члени груп демонструють роботи своїх агенцій. На демократичних засадах роботу малих груп оцінюють за п'ятибальною системою самі учні, результати вписують у таблицю (Додаток 3).

- 2.6. Розкажіть учням притчу «Дві крапельки олії» (Додаток 4). Запитайте, як слухачі зрозуміли слова мудреця. Підведіть до висновку про те, що необхідно цікавитися світовими шедеврами і не забувати про культурну спадщину рідного краю.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Попросіть учнів закінчити речення:

Культурна спадщина – це...

Формами збереження культурної спадщини є...

- 3.2. Нагадайте учням, що на початку уроку вони записали свої очікування і розмістили навколо макету книги. Попросіть тих, чиї очікування справдилися, перемістити наліпки в центр книги. Дайте можливість обговорити рішення.

- 3.3. Оголосіть домашнє завдання: відвідати історичний музей, розглянути репродукції місцевих творців, переглянути найдавніші книги, поцікавитися пов'язаними з ними історичними подіями.

- 3.4. Подякуйте учням за урок, називаючи конкретно їхні якості: за активність, креативність, підприємницьку діяльність тощо. Привітайте один одного оплесками!

Додаток 1

Віртуальна подорож країнами світу до визначних музеїв

Для гри треба підготувати: мультимедійну дошку, проектор. За тиждень до уроку слід створити 4 групи команд і дати їм завдання: в електронній презентації «Провідні музеї світу» показати відповідно музеї 4 країн (Іспанії, Італії, Франції, Німеччини). Зробити це варто з погляду: туристичного менеджменту, історії, мистецтвознавства і критики. Не забудьте принести карту світу (4 шт.), аркуші А4, ручки для нотаток, кольорові наліпки.

Гра розвиває підприємницькі здібності. Учні можуть об'єднатися в чотири групи відповідно до власних інтересів до конкретної країни (Іспанія, Італія, Німеччина чи Франція). Кожна команда обирає своїх екскурсоводів (4 учні):

– «екскурсовод-менеджер» – рекламує подорож до країни, у якій розташова-

ний обраний провідний музей;

– «екскурсовод-історик» – розповідає про історичну цінність об'єкту;

– «екскурсовод-мистецтвознавець» – розкриває його культурну цінність;

– «екскурсовод-критик» – дає оцінку музею, показує актуальність теми.

Вони працюють за поданою нижче схемою (Додаток 2). Кожна група «відвідає» та представить одну з запропонованих держав у супроводі електронної презентації «Провідні музеї світу».

Запропонуйте позначити презентовану країну на карті світу оригінальною позначкою (кольоровою наліпкою). Карти, де розміщено представлений музей, розмістіть на дошці та рекламуюте країну для туристичного відвідування.

357

Додаток 2

Інформаційні картки

Група 1. Іспанія

Екскурсовод-менеджер

Чим відома країна?

Чому варто її відвідати?

Якими музеями вона славиться?

Які твори мистецтва зберігаються в цих музеях?

Екскурсовод-історик

Ознайомте з історією найвідомішого музею.

Подайте інформацію про найвідоміші шедеври, що зберігаються в цьому музеї. Коротко повідомте про найвідоміших митців.

Екскурсовод-мистецтвознавець

Які мистецькі стилі найповніше представлені в музеї?

Чим вони особливі в цій країні?

Екскурсовод-критик

Повинен оцінити почуту інформацію з погляду її актуальності та значення для України, міста, учнів.

Група 2. Італія

Екскурсовод-менеджер

Чим відома країна?

Чому варто її відвідати?

Якими музеями вона славиться?

Які твори мистецтва зберігаються в цих музеях?

Екскурсовод-історик

Ознайомте з історією найвідомішого музею.

Подайте інформацію про найвідоміші шедеври, що зберігаються в цьому музеї. Коротко повідомте про найвідоміших митців.

Екскурсовод-мистецтвознавець

Які мистецькі стилі найповніше представлені в музеї?

Чим вони особливі в цій країні?

Екскурсовод-критик

Повинен оцінити почуту інформацію з погляду її актуальності й значення для України, міста, учнів.

Екскурсовод-критик

1. Повинен оцінити почуту інформацію з погляду її актуальності і значення для України, міста, учнів.

Група 3. Німеччина

Екскурсовод-менеджер

Чим відома країна?

Чому варто її відвідати?

Якими музеями вона славиться?

Які твори мистецтва зберігаються в цих музеях?

Екскурсовод-історик

Ознайомте з історією найвідомішого музею.

Подайте інформацію про найвідоміші шедеври, що зберігаються в цьому музеї.

Коротко повідомте про найвідоміших митців.

Екскурсовод-мистецтвознавець

Які мистецькі стилі найповніше представлені в музеї?

Чим вони особливі в цій країні?

Екскурсовод-критик

Повинен оцінити почуту інформацію з погляду її актуальності й значення для України, міста, учнів.

Група 4. Франція

Екскурсовод-менеджер

Чим відома країна?

Чому варто її відвідати?

Якими музеями вона славиться?

Які твори мистецтва зберігаються в цих музеях?

Екскурсовод-історик

Висвітліть історію найвідомішого музею. Подайте інформацію про найвідоміші шедеври, що зберігаються в цьому музеї. Коротко повідомте про найвідоміших митців.

Екскурсовод-мистецтвознавець

Які мистецькі стилі найповніше представлені в музеї?

Чим вони особливі в цій країні?

Екскурсовод-критик

Повинен оцінити почуту інформацію з погляду її актуальності та значення для України, міста, учнів.

Додаток 3 Оцінювання роботи малих груп

Критерії	Візитівка туристичної агенції «Навколо світу»			
	Іспанія	Італія	Німеччина	Франція
Повнота подачі інформації				
Естетичність в оформленні				

Ця форма дає можливість учням самим оцінити роботу малої групи. Можна ставити оцінки за п'ятибальною системою у відповідній графі, відзначаючи, як працювала група в цілому.

Додаток 4 Притча «Дві крапельки олії»

Один купець відправив свого сина до найбільшого мудреця світу, щоб довідатися від нього Секрет Щастя. Сорок днів блукав хлопчина пустелею і нарешті вийшов до прекрасного замку, що височів на вершечку гори. Там жив Мудрець.

Він думав, що побачить там святого старця, але натомість, увійшовши до замку, наш герой мов потрапив у вируючий вулик: метушилися купці, по кутках велися розмови, грав невеликий оркестр, а стіл був заставлений розкішними наїдками. Мудрець постійно з кимось говорив, і минуло зо дві години, поки прийшла черга хлопця.

Мудрець уважно вислухав, за чим той прибув, але сказав, що зараз немає часу тлумачити йому Секрет Щастя. Хай він піде оглянути палац і вернеться через дві години.

— Зроби лише послугу, — попросив Мудрець, простягаючи хлопцеві ложечку з двома крапельками олії. — Носи це із собою — і гляди, не розлий.

Хлопчина подався навмання численними залами палацу, не зводячи з ложечки очей, а через дві години прийшов назад.

— Ну що, — запитав Мудрець, — ти бачив перські гобелени в моїй їдальні? А сад, який десять років вирощував мій садів-

ник? А розкішні пергаменти в моїй бібліотеці?

Розгублений юнак зізнався, що не бачив, – він дбав тільки про те, щоб не розілляти олію, довірену йому Мудрецем.

– Ще раз піди й оглянь дива мого світу, – звелів Мудрець. – Не можна вірити людині, не знаючи дому, в якому вона живе.

Втішений юнак схопив ложечку й знову подався блукати палацом, не пропускаючи цього разу жодного мистецького твору. Він

побачив сад, навколишні гори, красу квітів і те, з яким смаком усе підібране в замку, а повернувшись, детально про все розповів.

– А де та олія, яку я тобі довірив? – запитав Мудрець.

Глянувши на ложечку, юнак побачив, що олії там не лишилося.

– Ну що ж, дам я тобі одну пораду, – прорік наймудріший з мудреців. – Секрет Щастя полягає в тому, щоб побачити всі дива світу, не забувши про дві крапельки олії.

Петриківський розпис як один з видів декоративного мистецтва

Оксана Базилевська, керівник студії петриківського розпису
багатопрофільного навчально-реабілітаційного ресурсно-методичного центру
корекційної роботи та інклюзивного навчання Дніпропетровської області

Цільова група:

- учні 10 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- розширити знання про декоративне мистецтво, історію петриківського розпису;
- виховувати дбайливе ставлення до культурного середовища людини і народної спадщини;
- розвивати асоціативно-образне мислення, уяву, фантазію, пам'ять, художній смак.

Операційні цілі:

Після закінчення уроку учень
знає

- прийоми організації декоративної композиції (вільна симетрія, стрічкова і замкнена композиція);

розуміє

- значення цих прийомів у декоративному мистецтві;

вміє

- працювати в техніці петриківського розпису, використовуючи метод спрощення форм;

може

- виразити думку та почуття художніми засобами;

- презентувати результати спільної праці в групах;
- спілкуватись;
- адекватно оцінювати свої результати.

Методи і техніки:

робота в групах;
«ґрунування»;
практична робота «Творча майстерня» (розпис предметів побуту);
самооцінювання.

Обладнання:

маркери, ватман, крейда;
палітра, фарби «Гуаш», яєчний жовток, вода;
серветки, пензлики, піпетки, мастихін;
вироби для розпису (предмети ужиткового середовища).

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Опис гри «Дивовижна Петриківка».

Додаток 2. Теоретичні матеріали про петриківський розпис.

Додаток 3. Завдання для практичної роботи «Творча майстерня».

Додаток 4. Метод «ґрунування».

Додаток 5. Критерії оцінювання практичної роботи (для вчителя).

Додаток 6. Критерії оцінювання практичної роботи (для учнів).

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1 Запропонуйте учням поділитися своїми ідеями про застосування петриківського розпису в сучасних умовах.
- 1.2 Повідомте учням тему уроку. Розкажіть, що далеко за межами України славиться петриківське самобутнє декоративне мистецтво. У грудні 2013 року Дніпропетровщина святкувала перемогу! Петриківський розпис внесли до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.
- 1.3 Розкажіть учням, що в селі Петриківка з давніх-давен свою майстерність люди передають з покоління в покоління. Колись малювали крейдою, сажею, вугіллям, кольоровою глиною, при-

родними фарбами (сік бузини, моркви, буряка тощо). Наголосіть, що особливістю петриківського декоративного розпису є: додавання яєчного жовтка у фарбу, використання пензлика з котячої шерсті, малювання кінчиками пальців.

2. Основна частина

- 2.1. Запропонуйте учням зіграти в гру «Дивовижна Петриківка» (Додаток 1). Поясніть, що гра сприяє формуванню навичок читання з аналізом здобутої інформації та пошуком головної думки в тексті. Гра розвиває емпатію та вміння співпрацювати в команді. Для гри об'єднайте учнів у тематичні

групи, роздайте підготовлені видруки текстів і наочний матеріал (фото відомих майстрів, репродукції їхніх робіт та приклади оформлення предметів побуту). Кожен учень самостійно знайомиться з теоретичним матеріалом, підкреслює в ньому те, що вважає ключовим. Група 1 вивчає символіку орнаментальних мотивів кольорової палітри Петриківки, група 2 знайомиться з майстрами села Петриківки, група 3 вивчає історію петриківського розпису (Додаток 2). Після вивчення й обговорення тексту команди по черзі представляють матеріал методом «Грунування» (Додаток 3).

- 2.2. Кожна група є творчою майстернею. Наголосіть, що тепер вони зможуть застосувати здобуті знання на прак-

тиці. Пригадайте основні кольори, символи, мазки петриківського розпису. Ознайомте учнів з поняттями «вільна симетрія», «бігунець», «замкнена композиція» у петриківському розписі. Роздайте групам завдання (Додаток 4) для виконання практичної роботи.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Оцініть роботи учнів за критеріями (Додаток 5). Запропонуйте їм оцінити свої роботи за критеріями (Додаток 6). Порівняйте та проведіть аналіз одержаних результатів. Це допоможе учням зрозуміти, оцінити й спрогнозувати свою діяльність відповідно до своїх можливостей.

Нагадайте учням, що найкращі роботи будуть розміщені в шкільному музеї «Петриківський розпис».

Додаток 1

Опис гри «Дивовижна Петриківка»

Об'єднайте учнів у тематичні групи, роздайте підготовлені видруки текстів та наочний матеріал (фото відомих майстрів, репродукції їхніх робіт та приклади оформлення предметів побуту). Кожен учень самостійно знайомиться з теоретичним матеріалом, підкреслює в ньому те, що вважає ключовим. Далі відбувається обговорення в групі, члени якої разом мусять вирішити, які найголовніші пози-

ції тексту варто представити всьому класові. Група 1 вивчає символіку орнаментальних мотивів кольорової палітри Петриківки, група 2 знайомиться з майстрами села Петриківки, група 3 вивчає історію петриківського розпису (Додаток 2). Після вивчення й обговорення тексту команди по черзі представляють цей матеріал.

Додаток 2

Матеріал для гри «Петриківка – нематеріальна культурна спадщина людства»

ГРУПА 1. Символіка орнаментальних мотивів кольорової палітри Петриківки

Для петриківських художників колір у народному розписі має свої змістовні наголоси.

Червоний символізував життя і живу кров.

Білий – життєдайне молоко і надію.

Зелений – весну та відродження.

Жовтий колір – дозрілу ниву.

Синій – небо та вільний вітер.

Ці значення умовні. Тому кольорові варіації петриківської палітри безмежні.

Символічними є й орнаментальні мотиви розпису.

Дубове листя – сила, міцність, довголіття.

Виноград, грона винограду, виноградна лоза – родючість, здоров'я, багатство.

Рожа – кохання.

Соняшник, квітка соняшника – сонце, сонячний диск, витривалість, постійність.

Кінь – уособлення земного добробуту, життя, витривалість.

Птах, курка – зародження життя, родючість, приплід, достаток.

Дерево, деревце – розвиток, зростання.

Голуб, голубка – мир, спокій, добро, вірне кохання.

Барвінок – молодість, здоров'я, рясність, нескореність, добра пам'ять.

«Безконечник», «бігунець» – вічність, безупинність, нескінченність руху.

Калина – дівоча врода, краса, доля, щастя.

Горицвіт – чисте, щире серце.

Півень – світанок, початок дня, пробудження життя.

Мальва – козацька доблесть.

Дуб – вияв сили та мужності.

Зображення птаха – символ гармонії, світла, щастя.

Зозуля уособлює таємницю вічного плину часу.

ГРУПА 2. Майстри Петриківки

Земля петриківська зростила не одне покоління майстрів народної творчості. Серед них –Тетяна Пата, Надія Білокінь, Віра і Галина Павленко, Федір Панко, Василь Соколенко, Марфа Тимченко, Поліна Глущенко, Іван Завгородній.

Однією з родоначальників петриківського розпису вважають Тетяну Якимівну Пату. Вона не лише справжній художник, котрий зумів створити свою неповторну в'язь петриківського орнаменту, а й засновник школи декоративного розпису. Її учні стали відомими художниками та майстрами петриківського розпису (Федір Савич Панко й Василь Іванович Соколенко).

Федір Савич Панко у 1970 році організував експериментальну творчу майстерню, яка стала справжнім дітищем художника, де опановували майстерність майбутні творці декоративного розпису. Федір Савич створив

серію декоративних панно, присвячених українським народним пісням, зміст яких передано в емоційно-образному ключі. Кольори і символічні мотиви чудово підкреслюють настрій і мелодію пісні.

Василь Іванович Соколенко створив музей-садибу петриківського розпису, єдину в Україні. В цьому музеї представлені й паперові «кальовки», і розписані речі хатнього ужитку. Орнаментальні малюнки Соколенка на виробках передають гру контрастів у кольоровому вирішенні і масштабному співвідношенні деталей.

Покоління художників-майстрів, які нині живуть і працюють у селищі Петриківка, – це Андрій і Марія Пікуші, їхні учениці Олена Зінчук і Наталка Рибалка, Людмила Лук'яненко, Ніна Загребельна та ще багато інших.

ГРУПА 3. Історія петриківського розпису

Село Петриківка Дніпропетровської області засноване в 1772 році. Село дістало свою назву від імені останнього кошового отамана Війська Запорозького Петра Калнишевського, який був ініціатором переселення козаків зі старовинного козацького селища Курилівка.

Мальовниче село Петриківка – відомий у світі осередок українського народного декоративного розпису, історичне коріння якого походить від древніх традицій настінних розписів, що сягають у глибину тисячоліть, аж до часів появи праматері української архітектури – білої селянської «хати-мазанки». Ці орнаменти несли особливе магічне значення своєрідного оберегу.

Сьогодні петриківський розпис є унікальним прикладом національної традиції, що делегує в сучасний світ самобутню культуру Придніпров'я – історичної колиски запорозького козацтва, його могутній демократичний дух, своєрідність поетичного світосприйняття та глибину епічного образотворчого народного мислення. Визначальними рисами розпису, що вирізняють його від інших подібних видів малярства (наприклад, від українського опішнянського розпису та від російського хохломського розпису), є техніка виконання, візерунки, їх кольори та біле тло. Перші дослідження петриківського розпису розпочалися у ХІХ столітті з ініціативи відомого вченого Д. І. Яворницького.

Додаток 3

Опис методу «Групування»

Це сплетіння словесних павутинок до того чи іншого слова або теми інформаційного матеріалу. Письмовий вид діяльності допомагає учневі зрозуміти поняття і зв'язки, які складніше усвідомити під час застосування традиційних методів навчання. Цей метод розвиває вміння чітко висловлювати власну думку і презентувати результати співпраці в групі.

За такою схемою готують свої презентації група 1 (матеріал – «Майстри Петриківки») і група 3 (матеріал – «Історія петриківського розпису»).

Додаток 4

Практична робота «Творча майстерня»

Група 1

«Подарунок до свята»

Колись розписували скрині, тарелі, предмети ужиткового характеру, а ми можемо розписати сучасні предмети – ручку, лінійку, телефон, комп'ютерну «мишку». Зробимо подарунків власними руками.

Виконайте розпис блокнотів, використовуючи вільну симетрію.

Група 2

«Бігунець»

«Бігунець» – стрічкова композиція, яка символізує вічність, безупинність, нескінченність руху. Ним у давнину розмальовували хатимазанки, піч, різноманітні предмети ужиткового характеру.

Виконайте розпис лінійок, який буде створений на основі чергування рівномірного, ритмічного повторення основного елемента.

Група 3

«Писанки-«мальовки»

Писанкові візерунки передавалися з покоління у покоління, не змінюючись. Створені обереги мали різне призначення. Одні – для родини. Інші – для успіхів у справах. Ще інші – для подарунків близьким і коханим. Саме створення писанки стало своєрідним обрядом. Люди вірили, що за його допомогою можна вплинути на майбутнє життя.

Виконайте замкнену композицію заданого об'ємного предмету в техніці петриківського розпису.

363

Додаток 5

Критерії оцінювання практичної роботи (для вчителя)

№ п/п	Список учнів	Відповідність завданню	Кольорове рішення	Використання орнаментальної символіки	Оригінальність	Естетичність	Загальне сприйняття
1							
2							
3							
4							

Така форма дає вчителю можливість об'єктивно оцінити практичну роботу учнів (за 5-бальною системою).

Додаток 6

Критерії оцінювання практичної роботи (для учнів)

№ п/п	Критерії оцінювання практичної роботи	1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
1.	Відповідність завданню					
2.	Кольорове рішення					
3.	Використання орнаментальної символіки					
4.	Оригінальність					
5.	Естетичність					
6.	Загальне сприйняття					

Така форма дає можливість учневі об'єктивно оцінити свою практичну роботу (за 5-бальною системою).

Монументальне мистецтво. Вітраж. Мозаїка. Сграфіто

Анна Молчанова, керівник гуртка «Ми малюємо світ» НВО № 109 м. Дніпропетровська

Цільова група:

- учні 8-9 класів

Тривалість:

- 90 хв. (2•45 хв.)

Мета:

- формувати в учнів особистісно-ціннісне ставлення до дійсності та мистецтва в процесі сприймання, інтерпретації творів мистецтва;
- розвивати естетичну свідомість, загальнокультурну і художню компетентності, здатність до самореалізації, творче мислення.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень
знає

- спеціальну мистецьку термінологію;
- засоби художньо-образного відображення духовного світу людини в різних видах мистецтва;
- особливості художніх стилів і напрямів в архітектурі;

розуміє

- значущість різновидів мистецтва для сучасної людини;

вміє

- керуватися набутими знаннями та вміннями у процесі самоосвіти та художньо-творчій діяльності;

може

- планувати та реалізовувати художні акції, проекти;
- дискутувати на мистецькі теми;
- виявляти ініціативу, креативність.

Методи і техніки:

презентація;
робота з текстом;
«Art-естафета»;
дискусія;
робота в групах.

Обладнання:

мультимедійний проектор;
пензлики, вітражні й акрилові фарби,
скло;
яєчна шкаралупа різних кольорів, картон;
глина, гуаш, стеки;
клей ПВА, ручки.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Матеріали для гри «Art-естафета».

Додаток 2. «Art-естафета»: опис гри з практичною роботою.

Додаток 3. «Соборне мистецтво»: опис гри.

Додаток 4. Матеріали для гри «Соборне мистецтво».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. За тиждень перед запланованим заняттям оберіть трьох охочих учнів (надалі – консультанти), яких підготуйте індивідуально для показу майстер-класів із виконання роботи в техніках імітації вітражу, мозаїки (з яєчної шкарлупи), сграфіто (з глини).
- 1.2. Повідомте учням тему та мету заняття. Нагадайте, які види мистецтв існують, використавши підготовлену мультимедійну презентацію (слайд: Вітраж Адама Сталони-Добжанського; фрагмент вітражу «Богородиця з прекрасного скла», кафедральний собор Богоматері (Шартр), слайд: монумент Батьківщина-мати, Київ;

пам'ятник просвітителям Русі; некрополь Гізи; слайд: Геракл перемагає Лернейську гідру. Національний археологічний музей Іспанії; імператор Олексій I Комнін, собор святої Софії, Константинополь; слайд: Лілеї і ластівки навесні, фрагмент. Санторин; єгипетський стінопис; Перуджино, Сикстинська каплиця, «Христос передає ключі від раю Апостолу Петру»; слайд: сграфіто, Будинок культури, 1986 р.; сграфіто на старій споруді в Граубюнен).

- 1.3. Запропонуйте учням назвати види мистецтв та пояснити, як їх використовують за призначенням. Ви можете використати слайди, фотографії, ілюстрації з альбомів.

2. Основна частина

- 2.1. Наведіть приклади монументального мистецтва, використавши підготовлену мультимедійну презентацію зображення споруд. Демонстрація слайдів: Замок Красіцьких, Замок Фридлант та їх оздоблення у техніці створення настінних зображень – сграфіто; споруди, прикрашені вітражами, – собор Паризької Богоматері, Кельнський собор, Свята капела (Сен-Шапель) та приклади соборів Софійського, Ісаківського та собору Святого Марка з мозаїчними зображеннями. Після ознайомлення з різновидами технік оздоблення споруд перейдіть до виконання практичної роботи.
- 2.2. Запропонуйте учням зіграти в гру «Art-естафета». Поясніть, що ця гра є одним із шляхів закріплення нової інформації та створення власних творчих робіт різними техніками.
- 2.3. Об'єднайте учнів у три групи за назвами: «Мозаїка», «Вітраж», «Сграфіто», обговоріть правила гри «Art-естафета» (Додаток 1). Роздайте роздрукований текст (Додаток 2). Гравці повинні ретельно попрацювати з інформацією й обрати тему творчої роботи. Поясніть учням, що кожна команда по черзі виконує практичне завдання (імітацію мозаїки, вітражу, сграфіто). Представте «консультантів», які підготували майстер-класи й ознайомлять команди з техніками виконання практичної роботи. Попередьте, що кожний варіант творчої роботи вико-

нуємо впродовж 15 хвилин. Оголосіть про початок роботи.

- 2.4. Після закінчення «консультанти» створюють галерею з творчих робіт для огляду досягнень учнів в опануванні технік зображення вітражу, мозаїки, сграфіто, а групи переходять до участі в наступній грі.
- 2.5. Запропонуйте учням зіграти в гру «Соборне мистецтво» (Додаток 3), яка допоможе закріпити вивчений матеріал. Для кожної команди роздайте видрук матеріалів (Додаток 4). Поясніть правила гри учням. На це завдання відведіть 10 хвилин. По закінченню практичної роботи кожна команда презентує й аргументує свої варіанти відповідей.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумок уроку через одержання «зворотного» зв'язку. Розгляньте галерею з творчих робіт. Станьте з учнями в одне коло, взявшись за руки. Запропонуйте поділитися своїми думками, починаючи зі слів: «Мені сьогодні сподобалося, бо...», або «Мені сьогодні не сподобалося, бо...». Подякуйте один одному за співпрацю.
- 3.2. Поясніть домашнє завдання: знайти у вашій місцевості споруди та архітектурні пам'ятки, оздоблені вітражами, мозаїкою та сграфіто. Запропонуйте учням подивитися на них «очима експерта» – зауважити деталі, які допоможуть визначити час створення споруди, зацікавитися пов'язаними з нею історичними подіями.

Додаток 1 «Art-естафета»: опис гри

Для гри потрібно: видрук матеріалів «Art-естафета», матеріали для виконання практичної роботи; I група – пензлики, вітражні й акрилові фарби, скло (10×10 см); II група – яєчна шкаралупа різних кольорів, картон; III група – глина, гуаш, стеки.

Ця дидактична гра є однією з форм розвитку естетичної свідомості, навичок позитивного спілкування, передачі та засвоєння нової інформації під час планування та реалізації практичної художньо-творчої діяльності. Темою гри буде пізнання видів монументального мистецтва.

Учні об'єднуються у три групи за назвами «Мозаїка», «Вітраж», «Сграфіто».

Учитель роздає видрук матеріалів для кож-

ної групи відповідно до напрямку творчої роботи (Додаток 2). Гравці повинні ретельно опрацювати інформацію й обрати тему творчої роботи, єдину для всієї групи (протягом 5 хвилин). Нагадайте учням про культуру ведення дискусії.

На робочому столі для першої групи розміщено обладнання для виконання практичної роботи – вітражу. На другому робочому столі для групи розміщено відповідне обладнання для виконання мозаїчного зображення. На третьому робочому столі розміщено обладнання для виконання практичної роботи в техніці сграфіто. Майстер-класи для учнів підготували «консультанти», які ознайомлять команди з техніками виконання практичної

роботи. Нагадайте учням, що кожний з трьох етапів практичної роботи триватиме 15 хвилин, і дайте сигнал починати. «Art-естафета» залучає до роботи всіх учасників.

Пам'ятайте, що ви повинні бути тільки пасивним спостерігачем, – прислухайтеся до дискусій у групах. Втручайтеся тільки у випадку суперечки або конфлікту.

Додаток 2

Матеріали для гри «Art-естафета»

I команда «Вітраж»

Історія розвитку

Вітраж (фр. vitrage, від лат. Vitrum – скло) – орнаментальна або сюжетна декоративна композиція зі скла та інших матеріалів, що пропускають світло.

Вітражне мистецтво сягає корінням далекого минулого. Однак визначити конкретні часові межі створення перших вітражів досить складно. На початкових етапах існування вітраж нагадував прозору мозаїку, вставлену в кам'яні чи дерев'яні переплетення вікон. Згодом, у X–XI ст., з'являються відомості про застосування свинцевої спайки, що вважається технічним досягненням. Кольорове скло у вікнах стає оригінальним елементом оздоблення споруди, перерісши в окрему галузь декоративного мистецтва.

У романській архітектурі вікно ще не відігравало панівної ролі у формуванні зовнішнього вигляду будівель, проте кольорове застосування вже з'являлося. Тоді використовували переважно орнаментику. Згодом романський стиль перейшов у готику, і тут вітраж набув чималого успіху. Вікна ставали більшими, вони стрімко росли вгору – і площа для вітражу теж. Вітраж практично витіснив фреску та живопис. Сюжети вітражів вирізнялися різноманітністю. Поширені були релігійні, історичні, символічні композиції.

Найвидатніші зразки зберігаються у Німеччині (в Кельні, Ульмі), у Франції (у Шартрі, Буржі, Пуатьє).

Але, як і в будь-якому мистецтві, тут теж буває занепад і розквіт. На поч. XIX ст. вітражництво відроджується і набуває інтенсивного розквіту: засновуються майстерні, розробляються ескізи.

Якщо повернутися до появи вітражу в Україні, то згадки про нього є ще з часів Київської Русі. Мали вітражі церкви Холма, Галича, Перемишля. У період XVIII–XIX ст. наявність вітражних майстерень в Україні підтверджується наявністю музейних експонатів. Взагалі перші згадки про виготовлення віконного скла

датуються 1565 роком.

Новий поштовх у розвитку вітражного ремесла здійснив Чарльз Тіффані, який удосконалив виготовлення вітражу. Він запропонував використання свинцевої спайки, замінивши використання профілю. З того часу вітражі на теренах Галичини використовувалися дуже часто у міських будинках, на сходових клітках. Недоступність вітражів для широких верств населення (при гострому бажанні їх усе-таки мати, наприклад, у радянський період) привела до появи різних технологій-замінників.

II команда «Мозаїка»

Історія розвитку

Мозаїка у перекладі з фр. Mosaïque буквально – «присвячене музам». Мозаїкою називається візерунок, викладений на різних поверхнях (на стінах, підлозі, стелі). Матеріалом для мозаїки слугує кераміка, скло, дерево, прості камені, смальта тощо. Мозаїка зародилася ще на стародавньому Сході, з творінь майстрів до нас дійшли чудові перські скриньки. В античну епоху, під впливом давньосхідних зразків, мозаїку виконували кольоровою галькою на підлогах. Свого розквіту вона досягла за часів Римської імперії, нею викладали стіни й підлоги вілл, палаців, терми (суспільні лазні), з матеріалів у цей період застосовувалися композиції з кольорових каменів і смальти.

Найвизначнішими збереженими творіннями цієї епохи є зображення Помпеї (наприклад, «Битва при Іссе»). Згадана мозаїка взагалі викладена з півтори тисячі шматочків особливим способом – «opus vermiculatum» (це коли шматочки збираються один до одного по звивистих лініях).

Розквітом мозаїчного мистецтва є епоха візантійської держави. Візантійська мозаїка витончена, кладка вражає тонкістю шарів і досконалістю форм. Особливим є фон мозаїчних полотен – переважно золотий, хоча багатьом «полотнам» характерні зелені та білі тони. Набори зі смальти і каменів (часто напівкоштовних) не шліфувалися, що додавало їм

більшої глибини кольору. Вони домагалися, причому дуже успішно, оптичного ефекту розширення приміщення.

На ранньому етапі Середньовіччя (VI–VIII століття) своїми мозаїками славилось італійське місто Равенна, там ними прикрашали численні палаци та храми. Своїми мозаїчними візерунками славилось Монреале, там споруджено великий кафедральний собор. Він виблискує золотистими барвами мозаїки, яка надає йому відчуття багатства і величі. Крім собору, на увагу заслуговує бенедиктинський монастир.

У середньовіччі мозаїка була дуже популярним видом мистецтва для прикраси соборів, але витіснила її фреска, хоча мозаїка, на відміну від фрески, не втрачає кольору, малюнок не темніє і його не треба оновлювати.

Важливий внесок у розвиток мозаїки внесла ісламська культура. Мечеті й мінарети у своєму внутрішньому оздобленні використовують мозаїку. Основними видами мозаїки були паркетрі й інтарсія.

На території України мистецтво мозаїки зародилося значно пізніше, – в X столітті, – і було пов'язане з прийняттям християнства, однак через брак матеріалів спочатку особливого розвитку не набуло. Пізніше було налагоджено виробництво скляної смальти в Києві, це викликало розквіт цього виду мистецтва. Найвідомішими і вражаючими витворами мистецтва є панно в Софійському соборі в Києві та Михайлівському Золотоверхому монастирі.

III команда «Сграфіто»

Історія розвитку

Сграфіто (італ. sgraffito) або графіто (італ. graffito) – техніка створення настінних зображень, перевагою яких є велика стійкість

Найпростіший випадок двоколірного сграфіто – нанесення на стіну одного шару штукатурки, що відрізняється за кольором від основи. Якщо в деяких місцях зішкребти штукатурку, то вийде двоколірний малюнок.

Для отримання багатобарвного сграфіто на стіну наносять кілька шарів штукатурки, що відрізняються за кольором (штукатурку забарвлюють різними пігментами); потім штукатурку зішкребують на різну глибину, щоб оголити шар з потрібним кольором.

У техніці сграфіто розписані зовнішні стіни багатьох ренесансних садибних будинків Центральної Європи – таких, як Літомишльський замок (Чехія) і замок Красіцьких (Польща).

Первісна людина видряпувала каменем на стіні печери примітивний малюнок. Це не що інше, як один із найдавніших видів сграфіто. Збереглися малюнки, виконані просто пальцем по вологому шару глини, нанесеному на стіну печери. Цей спосіб стінопису – теж сграфіто.

Грецькі майстри використовували сграфіто для декорування глиняного посуду. На видряпані малюнки можна натрапити також на керамічних виробках стародавніх народів Латинської Америки – інків і майя.

У XV–XVII століттях сграфіто широко застосовували в Італії для прикрашання зовнішніх стін архітектурних споруд. Завдяки порівняльній простоті технічних прийомів і високій міцності сграфіто незабаром поширилося в багатьох інших країнах Європи. Знали і вдало застосовували сграфіто майстри Стародавньої Русі.

З плином часу змінювалися прийоми сграфіто, вводилися нові матеріали, вдосконалювались інструменти.

Додаток 3 «Соборне мистецтво»: опис гри

Для гри потрібно: ілюстрації храмів і картки зразків монументального мистецтва (3 комплекти), клей ПВА.

Гра допоможе закріпити новий матеріал, глибше сприйняти і запам'ятати роботи митців.

Для кожної команди роздайте матеріали для гри (Додаток 4). На столах є ілюстрація храму, до якого потрібно підібрати відпо-

відні витвори мистецтва. Ці малюнки-картки учитель вирізає заздалегідь і роздає командам (кожна група одержує один комплект). Учні вибирають їх для поміщення під своєю пам'яткою архітектури.

У квадрати вклейте зображення творів, які належать до споруди собору, а в прямокутник впишіть назву собору.

На це завдання відведіть 10 хвилин.

Додаток 4

1. У прямокутник впишіть назву собору і вклейте твори, які до нього належать.

Назва собору:

1.

2.

3.

У прямокутник впишіть назву собору і вклейте твори, які до нього належать.

Назва собору:

1.

2.

3.

3. У прямокутник впишіть назву замку і вклейте твори, які до нього належать.

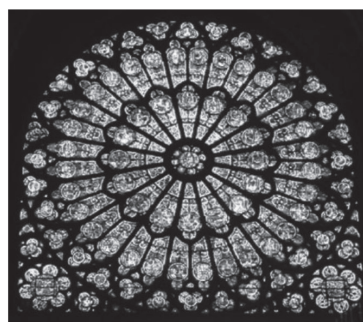
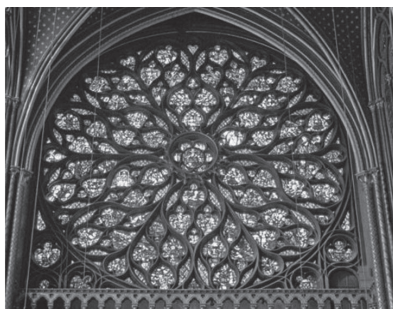
Назва замку:

1.

2.

3.

Трудове навчання

Формування підприємливості та ініціативності на уроках трудового навчання

Лідія Медведчук, Валентина Жалобна

Головною метою трудового навчання є формування технологічно освіченої особистості, підготовленої до самостійного життя і активної перетворювальної діяльності в умовах сучасного високотехнологічного, інформаційного суспільства для реалізації творчого потенціалу учнів. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти визначає вимоги до освіченості учнів. Основними завданнями трудового навчання і технології є:

- ознайомлення учнів із виробничим середовищем, традиційними і перспективними технологіями обробки матеріалів, декоративно-ужитковим мистецтвом;
- формування здатності розвивати надбання рідної культури з використанням засобів декоративно-ужиткового мистецтва;
- набуття учнями досвіду впровадження технологічної діяльності, партнерської взаємодії і ціннісних ставлень до трудових традицій;
- розвиток технологічних умінь і навичок учнів;
- створення умов для самореалізації, розвитку підприємливості та професійного самовизначення кожного учня;
- оволодіння вмінням оцінювати власні результати предметно-перетворювальної діяльності та рівня сформованості ключових компетентностей – підприємливості та ініціативності.

Зміст трудового навчання має чітко виражену прикладну спрямованість, тому формування ключових компетентностей на уроках реалізується через практичні форми і методи навчання.

Авторський колектив учителів трудового навчання Рівненщини уклав конспекти уроків, що містять підприємницьке тло і провів пілотаж у школах.

Для формування ключових компетентностей на уроках значну увагу приділено інтерактивному навчанню, яке допомагає кожному учневі відчути свою успішність і потрібність. Практичному спрямуванню сприятиме вико-

ристання таких інтерактивних методів і технік, як дискусії, робота в групах, індивідуальна робота, мозковий штурм, «мікрофон», «ажурна пилка/пазли», інтерв'ю, генерування ідей, метод візуалізації (фокальних об'єктів) тощо, практичні завдання і ситуації, наближені до реальних. Розвитку творчості сприятимуть такі форми роботи, як створення творчих проєктів, залучення учнів до самостійної та групової пошукової діяльності, робота з джерелами інформації з використанням сучасних інтернет-засобів комунікації.

Під час укладання конспектів учителі визначали конкретну мету, завдання, зосереджували увагу учнів на проблемі та викликали інтерес до теми, мотивували, налаштовували на ефективний процес пізнання, продумували такі форми роботи, щоб задіяти всіх дітей класу. Кульмінацією уроку трудового навчання є презентація готового виробу. І не істотно, чи це плід колективних зусиль, чи індивідуальних, учитель мусить створити таку атмосферу на уроці, щоб кожен учень відчував гордість за результат своєї праці. Важливим елементом уроку є підсумкова частина, на яку часто вчитель трудового навчання звертає мало уваги. Запитавши про враження дітей, їхні відчуття, ставлення, аргументи, учитель виховує толерантність, спостережливість, розвиває вміння самоаналізу та самооцінювання, зрештою, бачить результат своєї роботи на уроці.

Під час впровадження уроків з підприємницьким тлом у навчально-виховний процес учителі можуть зіткнутися з деякими проблемами. Для роботи активними методами в класі потрібен психологічний комфорт учасників групи. Кожен учень повинен бути впевненим, що до його ідей будуть прислухатися, не будуть критикувати та ігнорувати. Такі уроки проходять жваво, емоційно, часто шумно, та головне, що вони набагато ефективніші за традиційні. На уроках з використанням інтерактивних методів вчителів значну частину своєї ролі треба передати учням – бути консультантом, помічником, спостерігачем, інколи і пасивним, а не виконавцем головної ролі. До таких уроків потрібна попе-

редня підготовка, чіткі інструкції щодо виконання практичних завдань, створення готових виробів. Для виконання практичної роботи необхідно придбати відповідний набір матеріалів, тому про завдання треба попередити учнів завчасно.

Більшість уроків із підприємницьким тлом розрахована на формування вмінь і навичок під час виконання практичної роботи. Такі вміння допоможуть планувати свою діяльність, робити вагомі кроки для втілення планів у життя, передбачати ризики, оцінювати їх, використовувати шанси, в майбутньому відкрити власну справу, створювати речі своїми руками, вклавши в них частинку душі, та робити світ прекрасним. У глобалізованому світі, де переважає масове виробництво, вироби, створені індивідуально, в одному екземплярі, часто з національним колоритом, користуються більшим попитом. За словами Роберта Кіосакі, освіта, яка не вчить жити успішно в сучасному світі, не має жодної цінності. Тому змінюймо освіту так, щоб вона допомагала нашим учням стати успішними громадянами України – активними, ініціативними, креативними.

За активну участь у реалізації польсько-українського проекту «Уроки з підприємницьким тлом», професійну компетент-

ність і творчу працю висловлюємо подяку авторському колективу вчителів трудового навчання нашої області: Валерію Адамчуку, вчителю Миколаївської загальноосвітньої школи I-III ст. Млинівського району; Василю Білоусу, вчителю Костопільської загальноосвітньої школи I-III ст. № 5; Віті Шевчук, вчителю Здолбунівської загальноосвітньої школи I-III ст. № 6; Віктору Бойку, вчителю Сарненської гімназії; Галині Шубер, вчителю Рівненського навчально-виховного комплексу № 12 «школа-ліцей»; Інні Волошиній, вчителю Володимирецької загальноосвітньої школи I-III ст. № 1; Ірині Яремчук, вчителю Рівненської гуманітарної гімназії; Наталії Стешиній, вчителю Костопільської школи-комплексу I-III ст. № 6; Оксані Кравчук, вчителю Рівненської загальноосвітньої школи I-III ст. № 25; Олександрю Рабешку, вчителю Лютинського навчально-виховного комплексу «загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Дубровицького району; Світлані Мельник, вчителю Костопільської школи-комплексу I-III ст. № 6; Тамарі Гаврилук, вчителю навчально-виховного комплексу «Оженинська загальноосвітня школа I-III ступенів (ліцей) – ДНЗ».

Виготовлення прикрас для волосся, оздоблених об'ємною вишивкою

Наталія Стєшина, учитель трудового навчання;
Світлана Мельник, учитель трудового навчання
загальноосвітньої школи-комплексу I-III ступенів № 6 м. Костополя
Костопільського району Рівненської області

Цільова група:

- учні 10 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- формувати вміння та навички виготовлення прикрас для волосся з елементами об'ємної вишивки;
- розвивати естетичні та художні смаки;
- формувати підприємницькі компетентності, вміння реалізувати продукт своєї праці.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень

знає

- технологію виконання об'ємної вишивки;
- поєднання технік української народної вишивки при оздобленні виробів;

розуміє

- значення власноруч виготовлених виробів для розвитку підприємницької діяльності;

вміє

- створювати композицію проєктованого виробу;
- виконувати об'ємну вишивку;

може

- самостійно чи в групі оздобити вироби об'ємною вишивкою;
- прогнозувати майбутні результати;
- презентувати готові вироби;
- висловлювати свою думку і захищати її.

Методи і техніки:

генерування ідей;
дискусія;
робота в групах.

Обладнання:

елементи об'ємної вишивки (квіти, пелюстки, листки тощо);
основа (обруч, гумка для волосся, заколка), до якої кріпляться дрібні деталі;
ножиці;
нитки;
голки;
клеювий пістолет із силіконовим стержем;
стрічки;
бісер, намистинки.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Технологія виконання об'ємної вишивки.

Додаток 2. Таблиця економічних розрахунків, орієнтовні економічні розрахунки виробів.

Хід уроку

1. Вступна частина

1.1. Привітайтеся. Проведіть актуалізацію попередньо набутих знань (вправа «Продовжте речення»). На вправу визначте час до 3 хвилин. Учні по черзі закінчують речення. Наголосіть, що закінчення речень повинні бути чіткими.

Варіанти незавершених речень:

- Результатом практичної творчої діяльності на уроці повинен бути...
- Економічне обґрунтування творчого проєкту містить...
- Творча діяльність, метою якої є визначення певних якостей промислового виробу, його бачення, - це...

1.2. Запропонуйте учням взяти участь у вправі «Рушійні сили мого “Я”». Поясніть, що таке завдання передбачає визначення тих рис особистості, які притаманні підприємливій людині. Зазначте, що учні повинні по черзі підходити до дошки, де схематично зображено образ людини, записати ті риси, якими володіє добрий підприємець. Варто звернути увагу на те, щоб діти зіставили власні риси особистості з зазначеними вище та визначили, над чим варто працювати в майбутньому, щоб бути успішним у підприємницькій діяльності. Для виконання вправи виділіть до 5 хвилин.

2. Основна частина

- 2.1. Розпочніть основну частину уроку словами Марви Коллінз: «Успіх не приходить, до нього добираються тільки найбільш наполегливі й працелюбні». Повідомте, що сьогодні на уроці діти зроблять свої кроки для подальшого успіху, а саме виготовлятимуть прикраси для волосся з елементами об'ємної вишивки, які вони виготовили на попередніх уроках. Повідомте учням тему та завдання уроку.
- 2.2. Після емоційного налаштування на роботу запропонуйте учням уявити себе учасниками творчої майстерні. Повідомте дітей про те, що їх чекатиме цікава робота, яка потребує творчого підходу, художнього смаку, вміння проектувати та поєднувати різні техніки. А найважливішим доданком формули вашого успіху буде вміння працювати в групі, спілкуватися, висувати свої ідеї та їх аргументувати, прислухатися до ідей та пропозицій інших учасників, приймати спільні рішення й отримати кінцевий продукт.
Зазначте дітям, що основна мета уроку – не лише оформити виріб, а й спрогнозувати шлях його реалізації, тому необхідно буде визначити собівартість творчого продукту праці.
- 2.3. Поділіть клас на 3 групи. Для цього у мішечок покладіть 15 квіток трьох кольорів (по 5 квіток кожного), виготовлених у техніці об'ємної вишивки. Учні беруть квітку і за кольором групуються у команди. Кожна група займає місця за окремим столом, на якому лежать підготовлені до роботи матеріали. Назви виробів напишіть на картках, покладіть зворотною стороною на стіл. Запропонуйте представникам з кожної групи витягнути картку з назвою майбутнього виробу. Перша група має виготовити обруч, друга група – заколку, а третя – гумку для волосся. Нагадайте учням правила безпеки праці та культуру роботи в групі.
- 2.4. Процес роботи розділіть на три етапи: перший – виготовлення проектного виробу (Додаток 1);

другий – визначення собівартості (Додаток 2);

третій – шляхи реалізації готового виробу.

Запропонуйте учням узятися до виконання роботи. Для активізації роботи в групі бажано розподілити ролі. Попередьте, що час виконання роботи 25 хвилин.

- 2.5. Повідомте, що під час виконання технологічного процесу учні використовують заготовлені деталі об'ємної вишивки, формують їх у композиційну довершеність, використовуючи метод генерування ідей. Серед пропозицій всіх учасників розглядають, обговорюють, вибирають найбільш вдалі. Наголосіть учням, щоб полеміка й обговорення не тривали дуже довго. Окремі деталі (листочки, пелюстки тощо) вишивають на уроці. У процесі роботи учасники груп вибирають економіста, який визначить собівартість виробу для можливостей подальшої його реалізації. Що саме впливає на підрахунки (підбір приладів та матеріалів, енергетичні затрати, людський ресурс, робота на устаткуванні та затрачений час), він визначатиме за допомогою таблиці, проводячи обчислення. Якщо будете вважати за необхідне, можете на цьому етапі словесно оцінити роботу груп.

- 2.6. Запропонуйте представникові кожної групи продемонструвати виготовлений виріб, озвучити собівартість та зазначити мінімум 5 його переваг.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумок уроку. Зверніть увагу учнів на те, що вміння вишивати об'ємною вишивкою, оздоблювати елементи одягу, створювати аксесуари, сприятимуть у майбутньому їх успіху – можливо, і професійному.
- 3.2. Щоб одержати зворотну інформацію, запропонуйте учням поділитися думками про урок. Для цього слід продовжити таке речення: «Я не хвалюся, але...».
- 3.3. Ознайомте дітей з домашнім завданням: створити рекламу виготовленої прикраси для волосся.

Додаток 1 **Технологія виконання об'ємної вишивки**

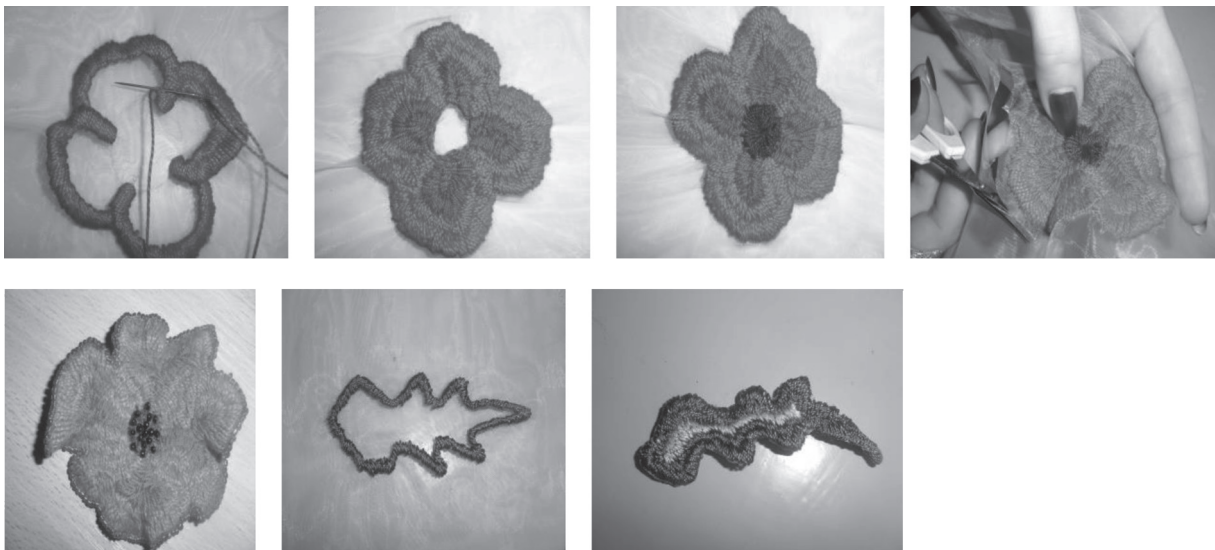
Елементи квітів та листя вишиваємо простою двосторонньою гладдю

Послідовність виконання:

- Нанести на органзу контур узору.
- Закріпити нитку одним із відомих способів.
- Дрібні листочки вишиваємо косою гладдю від краю до середини, у напрямі жилок.
- Пелюстки квіток вишиваємо від краю до центру.
- Стібки повинні бути щільними, щоб не

проглядала основа тканини.

- Голку треба вколувати за лінію узору, щоб захопити її під стібками, бо не кожен вишивку після закінчення можна прати.
- Не можна розміщувати стібки гладі паралельно лінії вирізування, бо це призведе до їх випадання.
- Вирізування проводиться близько до контуру, не пошкоджуючи ниток.
- Якщо тканина синтетична (капрон, органза), викроєну деталь швидко обпалюємо над полум'ям, що призводить до обпалення кінчиків ниток.

Додаток 2 **Таблиця економічних розрахунків**

Розрахунок витрат матеріалів (М)

Матеріали	Ціна (за м, шт.) (грн.)	Витрати матеріалів (м, шт.)	Вартість витрат (М), (грн.)
Разом:			

Вартість витрат на електроенергію:

Амортизаційні відрахування на основні інструменти й обладнання:

Розрахунок оплати праці:

Собівартість виробу становить:

Розрахунок прибутку:

Ціна виробу:

Результати учнівських робіт
Орієнтовні економічні розрахунки для обруча
Розрахунок витрат матеріалів (М)

Матеріали	Ціна (за м, шт.) (грн.)	Витрати матеріалів (м, шт.)	Вартість витрат (М), (грн.)
Обруч	8 грн.	1 шт.	8 грн.
Нитки вишивальні	0,5 грн.	10 шт.	5 грн.
Органза	30 грн.	20 см	6 грн.
Бісер	0,5 грн.	4 шт.	2 грн.
Разом:			21 грн.

Вартість витрат на електроенергію

Тривалість роботи електрообладнання – 20 хвилин

Потужність споживачів електроенергії – 2 кВт/год.

Вартість тарифу – 0,34 грн.

Вартість витрат на електроенергію становить **0,23 грн.**

Амортизаційні відрахування на основні інструменти й обладнання

Амортизація інструментів незначна з причин нетривалого їх використання.

Умовно приймаємо за 1 грн.

Амортизаційні відрахування становлять **1 грн.**

Розрахунок оплати праці

Час роботи над виробом становить 5 год.

Якщо робітник 3-го розряду отримує 5 грн. за 1 год. роботи, то за 4 год. роботи над виробом його заробіток становитиме **20 грн.**

Собівартість виробу становить: 21 грн. + 0,23 грн. + 1 грн. + 20 грн. = **42,23 грн.**

Розрахунок прибутку

Якщо встановити 20% від собівартості на прибуток, то він становитиме **10,55 грн.**

Ціна виробу

Ціна виробу з урахуванням усіх витрат становить близько **52,77 грн.**

Орієнтовні економічні розрахунки для заколки
Розрахунок витрат матеріалів (М)

Матеріали	Ціна (за м, шт.) (грн.)	Витрати матеріалів (м, шт.)	Вартість витрат (М), (грн.)
Заколка	7 грн.	1 шт.	7 грн.
Нитки вишивальні	0,5 грн.	10 шт.	5 грн.
Органза	30 грн.	20 см.	6 грн.
Бісер	0,5 грн.	4 шт.	2 грн.
Разом:			20 грн.

Вартість витрат на електроенергію

Тривалість роботи електрообладнання – 20 хвилин

Потужність споживачів електроенергії – 2 кВт/год.

Вартість тарифу – 0,34 грн.

Вартість витрат на електроенергію становить **0,23 грн.**

Амортизаційні відрахування на основні інструменти й обладнання

Амортизація інструментів незначна з причин нетривалого їх використання. Умовно приймаємо за **1 грн.**

Амортизаційні відрахування становлять **1 грн.**

Розрахунок оплати праці

Час роботи над виробом становить 5 год.

Якщо робітник 3-го розряду отримує 5 грн. за 1 год. роботи, то за 4 год. роботи над виробом його заробіток становитиме **20 грн.**

Собівартість виробу становить: 20 грн. + 0,23 грн. + 1 грн. + 20 грн. = **41,23 грн.**

Розрахунок прибутку

Якщо встановити 20% від собівартості на прибуток, то він становитиме **10,30 грн.**

Ціна виробу

Ціна виробу з урахуванням усіх витрат становить близько **51,53 грн.**

Орієнтовні економічні розрахунки для гумки

Розрахунок витрат матеріалів (М)

Матеріали	Ціна (за м, шт.) (грн.)	Витрати матеріалів (м, шт.)	Вартість витрат (М), (грн.)
Гумка	5 грн	1 шт.	5 грн.
Нитки вишивальні	0,5 грн.	10 шт.	5 грн.
Органза	30 грн.	20 см	6 грн.
Бісер	0,5 грн.	4 шт.	2 грн.
Разом:			18 грн.

Вартість витрат на електроенергію

Тривалість роботи електрообладнання – 20 хвилин

Потужність споживачів електроенергії – 2 кВт/год.

Вартість тарифу – 0,34 грн.

Вартість витрат на електроенергію становить **0,23 грн.**

Амортизаційні відрахування на основні інструменти й обладнання

Амортизація інструментів незначна з причин нетривалого їх використання. Умовно приймаємо за 1 грн.

Амортизаційні відрахування становлять **1 грн.**

Розрахунок оплати праці

Час роботи над виробом становить 5 год.

Якщо робітник 3-го розряду отримує 5 грн. за 1 год. роботи, то за 4 год. роботи над виробом його заробіток становитиме **20 грн.**

Собівартість виробу становить: 20 грн. + 0,23 грн. + 1 грн. + 18 грн. = **39,23 грн.**

Розрахунок прибутку

Якщо встановити 20% від собівартості на прибуток, то він становитиме **9,80 грн.**

Ціна виробу

Ціна виробу з урахуванням усіх витрат становить близько **49,03 грн.**

Розроблення реклами до виготовленого виробу

Віктор Бойко, учитель трудового навчання гімназії м. Сарни Рівненської області

Цільова група:

- учні 11 класу

Тривалість:

- 45 хв.

Мета:

- ознайомити учнів з видами графічної реклами;
- формувати вміння розробляти рекламу для виготовленого виробу;
- озвучувати ініціативність, підприємливість, лідерські якості.

Операційні цілі (завдання):

Після закінчення уроку учень знає

- види графічної реклами;

розуміє

- значення реклами для ведення успішної підприємницької діяльності;

вміє

- створювати графічну рекламу;

може

- аналізувати проблемну ситуацію;
- прогнозувати майбутні результати;
- оцінювати й усувати ризики;
- шукати оптимальні шляхи вирішення проблеми;
- брати на себе відповідальність;
- спілкуватися, висловлювати свою думку та захищати її.

Методи і техніки:

- ділова гра;
- робота з текстом-джерелом;
- дискусія в групах;
- самооцінювання і взаємооцінювання.

Обладнання:

маркери, ручки, олівці;
конверти зі зразками графічної реклами;
аркуші А1, А4.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Види графічної реклами.
Додаток 2. Вимоги до рекламних носіїв.

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся з учнями. Заінтригуйте їх коротким повідомленням, що сьогодні учні на уроці будуть працівниками рекламного агентства і безпосередньо творцями реклами.

- 1.2. Поставте запитання: Чому реклама настільки поширена?

(Можливі варіанти відповідей: для інформування споживачів про новий товар або послугу, для швидкої реалізації товару, надання послуг, додатковий заробіток, перенасичення ринку товарами, висока конкуренція тощо...).

- 1.3. Запропонуйте учням назвати інші фактори, які впливають на хорошу реалізацію товару.

(Можливі варіанти відповідей: низька ціна, хороша якість, поширення інформації про товар самими споживачами.) Обговоріть з учнями завдання, виділіть правильні відповіді. Підведіть учнів до того, що реклама є одним з інструментів маркетингу. Підприємці використовують рекламу з певною метою. Справді,

реклама дає споживачеві інформацію про нові товари, послуги, нові фірми на ринку, схиляє покупців до дії – а саме до купівлі товару чи послуги.

2. Основна частина

- 2.1. Повідомте учням мету уроку – ознайомитися з деякими видами графічної реклами та розробити рекламу до виготовленого виробу.

- 2.2. Підготуйте для учнів конверти з фотографіями різних видів реклами. Роздайте учням інформацію про різновиди графічної реклами (Додаток 1). Працюючи з допоміжним матеріалом, учні мають з'ясувати суть та призначення графічної реклами.

- 2.3. Об'єднайте учнів класу в 4 групи (кожен учень називає по черзі один із видів графічної реклами: білборд, банер, постер, лайт-бокс) і попросіть, щоб групи зайняли місця за окремими столами.

Повідомте, що кожна група – це окреме рекламне агентство.

Завдання агентства:

- придумати назву;
 - розподілити обов'язки (*шеф групи, графічні редактори, аналітики...*);
 - розробити ту графічну рекламу, яку вони назвали при поділі на групи.
- Запропонуйте кожній групі обрати один виріб, виготовлений з деревини для створення реклами (*шаховий стіл, дитячий стілець, набір шахів тощо*).

- 2.4. Перед початком роботи опрацюйте вимоги до реклами. Для ознайомлення учнів з вимогами до рекламних носіїв (Додаток 2) проведіть групову вправу, метою якої є визначити шість-сім вимог до ефективної реклами, записати кожну вимогу на стікерах та прикріпити на дошці. (*Варіанти відповідей: реклама має бути лаконічна, проста за змістом, провокаційна функціональна, правдива, естетична, логічно завершена, нести зворотну інформацію.*)

Попросіть приготуватися до роботи – покласти аркуші паперу та канцелярське приладдя на столі. Нагадайте учням про вимоги до реклами, прикріплені на дошці, про культуру ведення дискусії. Наголосіть, що від активної, творчої, згуртованої роботи групи залежатиме кінцевий результат. Попередьте, що робота триватиме 20 хвилин, і дайте сигнал починати. Контролюйте, щоб до роботи були залучені всі учасники. Пам'ятайте, що ви не повинні бути пасивним спостерігачем, – прислухайтеся до дискусій у групах, намагайтеся запам'ятати висунуті аргументи.

Втручайтеся тільки у разі суперечки або конфлікту. Арбітрами суперечки між двома учасниками групи повинні бути інші її члени.

- 2.5. Після закінчення роботи кожна група має представити свій рекламний продукт. Під час представлення своєї реклами всі групи уважно слухають та аналізують роботу.

Після представлення кожна група по черзі висловлює свої зауваження, поради та пропозиції до виготовленої реклами. Вислухавши точку зору кожного з агентств, підсумуйте роботу доповідача та запропонуйте внести корективи.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Запитайте учнів, який з видів реклами, створених на уроці, їх переконав би купити виріб. Запропонуйте учням оцінити створену рекламу кожного агентства за 12-бальною системою (*самооцінювання, взаємооцінювання, кореговане вчителем*).

- 3.2. Підведіть підсумок уроку. Запитайте учнів, який з видів графічної реклами доцільно використати підприємцеві, що має невелику майстерню з виготовлення дерев'яних виробів. Відповідь потрібно обґрунтувати.

Подякуйте учням за творчу, активну працю на уроці.

- 3.3. Оголосіть домашнє завдання: за допомогою програми Microsoft Publisher розробити рекламний буклет підставки для кімнатних квітів.

Додаток 1

Види графічної реклами

Білборд (англ. billboard) – вид зовнішньої реклами, яку встановлюють уздовж трас, вулиць. Білборд – це закріплена на опорі рама, оббита листами оцинкованої сталі або фанери, що покриті атмосферостійкими речовинами. З'явився цей термін у США, коли низка компаній почали вивішувати свої рекламні плакати «білли» (звідси й назва «білборд») на дерев'яних конструкціях.

Банер (англ. banner – прапор, транспарант) – графічне зображення рекламного характеру. Банери розміщують для залучення потенційних клієнтів або для формування іміджу.

Постер – рекламний продукт форматів А5 – А3, що надає спостерігачам образну й водночас точну інформацію про характер товарів

і послуг, які пропонує їм виробник, індивідуальні якісні особливості, притаманні цим товарам і послугам, а також про місця та умови придбання цих товарів.

Лайт-бокс (англ. lightbox) – рекламний щит із внутрішнім підсвічуванням. Кріпиться до стовпів, стаціонарних конструкцій.

Флаєр (англ. fly – літати; flyer, flier – рекламний листок) – це невелика інформаційна листівка, часто виконана в яскравих, насичених кольорах. Використовують флаєри в основному як роздатковий матеріал у різних рекламних акціях. Нерідко флаєр є своєрідним безкоштовним пропуском, запрошенням або навіть вхідним квитком на якийсь захід.

Формати флаєрів:

1/3 A4 – 99×210 мм

A5 – 148×210 мм

A6 – 105×148 мм

A7 – 74×105 мм

Рекламний проспект (від лат. prospectus – вигляд, огляд) – багатосторінкове брошурне видання, що має, як правило, красиві ілюстрації.

Буклети – переважно багатокольорові аркушеві друковані видання, складені в два або кілька згинів (фальців). До такого виду друкованої продукції найчастіше звертаються туристичні агентства, виробники промислових і продовольчих товарів, організації та установи під час відзначення ювілеїв, подій чи проведення інших знакових заходів.

Додаток 2

Вимоги до рекламних носіїв

Для підвищення якості сприйняття змісту рекламних повідомлень необхідно, щоб у композиції були злагодженість і гармонійна взаємодія. Бажано дотримуватися лаконізму, чіткої конструктивної схеми, композиційної врівноваженості та використовувати оптичне поле для кожного зі шрифтових або зображувальних інформаційних блоків.

Зміст рекламного звернення лише тоді матиме бажаний вплив на спостерігачів, якщо правильно дібрано образну форму (індивідуалізовану або узагальнену), якщо вона звільнена від другорядних елементів, що ускладнюють сприйняття, якщо вона функціональна.

Велике розмаїття шрифтів і технічних способів виконання зображень необхідне для

надання рекламним повідомленням індивідуального емоційного забарвлення, логічності, естетичного уособлення. Цього досягають за допомогою професійного варіювання технічних способів створення зображень та вибору або побудови необхідних образних шрифтів, покладених в основу створення рекламних звернень.

Для ефективної роботи над графічним проектуванням постера потрібно навчитися сприймати літери та графічні зображення як елементи загального композиційного твору, підпорядковувати їхні насиченість, масу, розмір, пластику, характер накреслення та інші характеристики загальній ідеї графічного твору, без якої процес творення втрачає сенс.

Лічильна гладь.

Практична робота «Вишивання зразків лічильної гладі»

Інна Волошина, учитель трудового навчання
Володимирецької ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 Рівненської області

Цільова група:

- учні 9 класу

Тривалість:

- 90 хв.

Мета:

- ознайомити з видами лічильної гладі;
- розвивати вміння та навички виконувати зразки цієї техніки;
- формувати підприємницькі компетентності.

Операційні цілі (завдання):

*Після закінчення уроку учень
знає*

- техніки вишивання;
- технологію виконання лічильної гладі;
- правила безпечної праці та санітарно-гігієнічні вимоги;

розуміє

- правила добору тканини, інструментів, пристосувань;

вміє

- самостійно чи в групі виконувати зразки вишивок;
- розрахувати собівартість виробу;

може

- оцінювати якість своєї роботи;
- прогнозувати кінцевий результат;
- поєднувати традиційні техніки вишивання з нетрадиційними;
- передавати свої вміння учасникам групи.

Методи і техніки:

навчання в малих групах;
«ажурна пилка»;
дискусія.

Обладнання:

матеріали для ігор;
стікери;
тканина полотняного переплетення;
нитки для вишивання;
комп'ютер із доступом до Інтернету;
ножиці, голка, п'яльці;
клубок ниток, зразки швів;
зразки вишитих виробів.

Допоміжні матеріали:

Додаток 1. Матеріал для гри «Шпаргалка».
Додаток 2. Опис вправи «Світлофор».
Додаток 3. Опис вправи «Пори року».
Додаток 4. Картки з інструкціями.
Додаток 5. Опис гри «Чарівний клубок».

Хід уроку

1. Вступна частина

- 1.1. Привітайтеся. Запропонуйте учням провести гру «Шпаргалка». Поясніть, що ця гра дає навички правильного відбору необхідної інформації. Для проведення гри об'єднайте учнів класу в три групи за допомогою вправи «Світлофор» (Додаток 1). Роздайте завдання для груп на картках (Додаток 2).

Нагадайте учням про культуру роботи в групі, попередьте, що гра триватиме 10 хвилин, і дайте сигнал починати.

- 1.2. Для вирішення поставлених завдань учасники груп користуються персональним комп'ютером із підключеною мережею Інтернет.
- 1.3. Після закінчення гри представник кож-

ної з груп по черзі презентує свої відповіді. Якщо виникне потреба, учні ставлять запитання один одному.

2. Основна частина

- 2.1. Повідомте учням мету уроку – навчитися виконувати технологію лічильної гладі. Нагадайте, що лічильну гладь треба виконувати на тканині полотняного переплетення. Запитайте, чого очікують учні від сьогоднішнього уроку (*Варіанти відповідей: навчуся вишивати гладдю, заощаджувати сімейні кошти, робити приємне своїм близьким й одержувати від цього задоволення, у майбутньому продовжу займатися цією справою професійно, відкрию власну майстерню.*) Запропонуйте записані очікування учнів на стікерах

прикріпити на дошку, а в кінці уроку з'ясуєте, чи збулися їхні очікування.

- 2.2. Наголосіть учням, що для реалізації очікуваних результатів їм потрібно навчитися вишивати лічильною гладдю. Для цього основну частину відведено на виконання практичної роботи. Для вивчення технології чотирьох видів гладі розділіть учнів класу на чотири групи за допомогою вправи «Пори року» (Додаток 3).

- 2.3. Виконання практичної роботи.

- Роздайте учням інструкційні картки з різними видами гладі (Додаток 4).
- Кожна група виконує одну з лічильних технік. Наголосіть учням про правила безпеки під час виконання практичної роботи, попередьте, що роботу треба виконувати швидко та якісно.
- Коли група виконала один зразок лічильної гладі, то створюємо нові групи, до складу яких входить представник з попередньої групи. Цього учня навчають нової техніки вишивання (метод «пазли», або «ажурна пилка»). Про цей метод можна докладно прочитати в розділі «Інтерактивні методи навчання».
- Робота закінчується тоді, коли всі учасники виконали чотири техніки

вишивання. Після виконання практичної роботи учні займають свої місця.

- 2.4. Запропонуйте учням кожної групи вибрати зразок лічильної гладі з чотирьох вивчених технік відповідно до вимог оцінювання роботи:

- естетичний вигляд зразка;
- якість виконання техніки;
- відповідність матеріалу й ниток.

3. Підсумкова частина

- 3.1. Підведіть підсумок уроку. Запропонуйте поділитися своїми думками, використовуючи гру «Чарівний клубок» (Додаток 5). Під час розмотування клубка запитайте учнів, яка з технік їм вдалася найкраще. А під час змотування клубка нехай дадуть відповідь на запитання, де використовують своє вміння вишивати гладдю.

Поверніться до очікувань учнів, які вони записали на початку уроку. Запитайте, чи допоможуть здобуті вміння та початкові навички реалізувати очікувані результати. Запропонуйте, за бажанням дітей, озвучити очікувані результати на початку уроку й наприкінці.

- 3.2. Ознайомте учнів з домашнім завданням: вишити смужку для оформлення жіночої сорочки однією з технік лічильної гладі.

Додаток 1

Опис вправи «Світлофор»

Ми всі знаємо три кольори світлофора – червоний, жовтий, зелений, тому за допомогою цих кольорів і поділимося на групи. Кожен учень по порядку називає кольори світло-

фора. Всі учні, які назвали червоний колір, об'єднуються в першу групу, жовтий – у другу, зелений – у третю групу.

Додаток 2

Матеріал для гри «Шпартгалка»

Уявіть собі, що ми відкриваємо майстерню, яка займатиметься виготовленням вишитих виробів. Ділимо клас на три групи, які мають відшукати відповіді на такі запитання:

Група 1: які види одягу, оздобленого гладдю, користуються найбільшим попитом серед

молоді?

Група 2: на які види орнаментів та поєднання кольорів найчастіше натрапляємо у вишивці гладдю?

Група 3: які дизайнери використовують елементи вишивок у сучасному одязі?

Додаток 3

Опис вправи «Пори року»

Завдяки карткам із відповідними написами учнів класу об'єднайте в чотири групи. Підготуйте картки з назвами пір року відповідно до кількості учасників. Запропонуйте взяти картку з такою порою, яка їм найбільше імponує. Якщо охочих буде більше, ніж відповідних карток, треба вибрати з тих, що залишились, або обмінятися з іншими.

Осінь

Зима

Весна

Літо

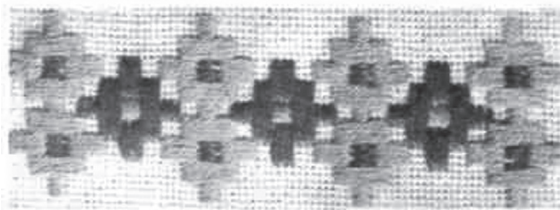
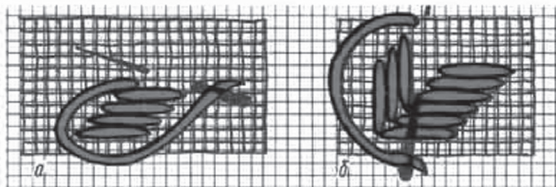
Додаток 4

Технологія виконання візерунку прямої гладі: інструкція

Послідовність виконання

Під час вишивання лічильною прямою гладдю стібки розташовують паралельно ниткам основи або піткання. Кожний стібок виконують через одну нитку тканини.

1. Закріпіть нитку на тканині.
2. Виведіть нитку на початку роботи на лицьовий бік.
3. Зробіть перший стібок необхідної довжини. Довжина стібка може бути від 3 до 12 ниток тканини залежно від особливостей візерунку.
4. Зробіть наступний стібок, зсунувши його на одну нитку тканини від першого.
5. Продовжуйте у такий спосіб до досягнення необхідного розміру візерунку.
6. Для того, щоб перейти від однієї частини візерунку до іншої, виведіть голку з робочою ниткою на виворіт роботи і там пропустіть під стібками.

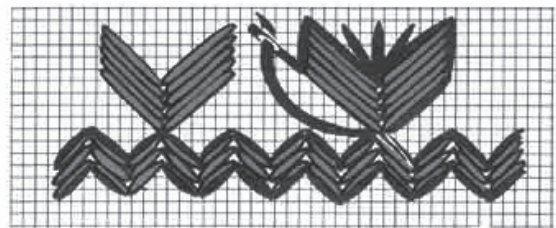
Технологія виконання візерунку косої гладі

Послідовність виконання

Стібки косої гладі виконують справа наліво під кутом 45 градусів до ниток основи та піткання.

1. Підберіть квадратик з ниток тканини (наприклад, 4×4, 5×5, 6×6 ниток). Якщо нитки основи й піткання різні за товщиною, потрібно підібрати таку кількість ниток, щоб отримати квадратик, – наприклад, по основі взяти 4 нитки, по пітканню – 5 або 6 ниток.
2. Закріпіть робочу нитку справа петлею або дрібними стібками по діагоналі квадратика.
3. Виведіть голку у лівий нижній кут (початок вишивання)в

4. Уколіть голку по діагоналі у правий верхній кут і виведіть по вертикалі на одну нитку вище від першого виходу голки.
5. Виконайте наступні 5 стібків паралельно через одну нитку тканини з нахилом уліво.
6. Виконуючи шостий стібок, голку виведіть у лівий нижній кут цього стібка.
7. Підберіть знову квадратик 6 × 6 ниток тканини і виконайте 6 стібків з нахилом управо.
8. Уколіть голку по діагоналі у правий нижній кут наступного квадратика і виведіть у другий стібок зліва знизу.
9. Виконайте паралельно через одну нитку тканини ще 4 стібки.
10. На шостому стібку вколіть голку в правий нижній кут і виведіть у правому верхньому куті наступного квадратика.
11. Поверніть виріб зліва направо і знову виконайте 6 стібків з нахилом уліво.

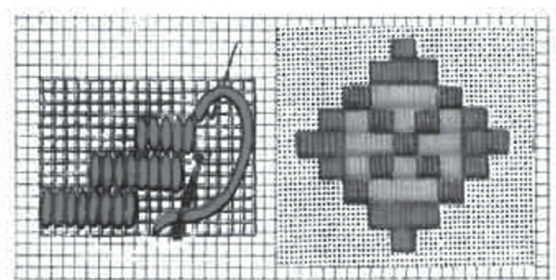

Технологія вишивання качалочками

Послідовність виконання

Качалочки – один із видів вишивання гладдю, за допомогою якого виконують геометричні та рослинно-геометризовані орнаменти. При виконанні качалочок беруть однакову кількість ниток тканини для кожного стібка, виконаного через одну нитку тканини.

1. Закріпіть робочу нитку петлею або дрібними стібками.
2. Виведіть голку в лівий верхній кут (початок вишивання).

- Зробіть вертикальний стібок на 3–5 ниток тканини.
- Виведіть голку поруч із першим проколом і зробіть наступний стібок.
- Повторюйте стібки до досягнення необхідної довжини качалочки.

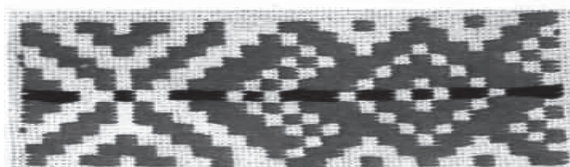
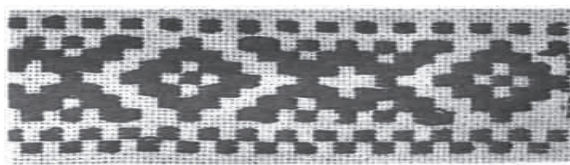
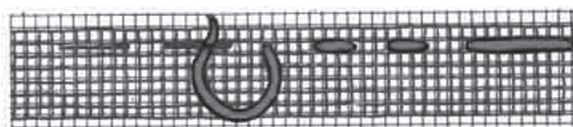
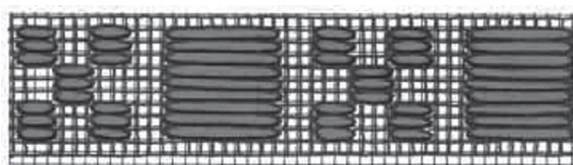
Технологія виконання шва занизування

Послідовність виконання

Візерунки, виконувані швом занизування, складаються з різних за довжиною стібків і нагадують тканинні. Назва шва тісно пов'язана з технікою вишивання: робоча нитка ніби занижується у тканину. Виконувати шов слід справа наліво одразу по всій довжині

візерунку. Лицьові й виворітні стібки візерунку чергуються між собою.

- Закріпіть на початку роботи робочу нитку справа.
- Вишийте перший ряд, чергуючи, залежно від особливостей візерунку, довгі й короткі стібки, виконувані швом «голку вперед».
- Виконавши перший ряд візерунку, роботу поверніть і знову справа наліво через одну нитку тканини повторіть перший ряд.
- Повторіть справа наліво 3–5 разів кожний ряд візерунку через одну нитку тканини.

387

Додаток 5 Опис гри «Чарівний клубок»

Беремо звичайний клубок кольорової пряжі, й учні, розмотуючи його, кидають одне одному, а при цьому діляться враженнями від уроку (яка з технік їм вдалася найкраще). Коли клубок обійшов усіх учасників, його змотують.

Починають змотувати в зворотному напрямку (від останнього учня). При змотуванні відпо-відають на запитання: де використають своє вміння вишивати гладдю.

Поради керівникові школи

Шановний колего!

Марина Кирилюк, Лариса Шкоденко

Сьогодні в Україні успішно реалізується польсько-український проект «Уроки з підприємницьким тлом», який має на меті розвивати підприємницьку компетентність в учнів. Окрім самої підприємливості, вона охоплює ініціативність та активність, здатність особи втілювати в життя ідеї та йти на ризик, творчість, інноваційність, а також вміння планувати заходи і здійснювати їх для досягнення окреслених цілей. Ці якості, що є підставою для більш конкретних знань, вмінь та навичок, потрібні кожній людині у професійному, громадському та родинному житті.

Із чого ж розпочати керівникові навчального закладу втілювати в життя цей проект? Пропонуємо поетапно розглянути цю роботу.

- Створіть робочу групу з учасників проекту, запросіть для роботи обласного координатора. Під час засідань презентуйте інформацію про проект, розкажіть про його мету та завдання. Запропонуйте учасникам робочої групи проекту провести SWOT-аналіз щодо виявлення сильних і слабких сторін проекту, можливостей і загроз у процесі реалізації проекту. На допомогу – схема SWOT-аналізу (Додаток 1).
- Далі справа за розробкою проекту, який буде адаптовано до потреб і очікувань Вашого навчального закладу. Пропонуємо скористатися методичними рекомендаціями, а саме технологією розроблення проекту (Додаток 2).
- У рамках реалізації проекту потрібно провести навчання для його учасників,

а саме навчити розробляти сценарії заходів та уроків із підприємницьким тлом. І тут Вам знадобляться конспекти уроків, подані в цьому збірнику.

- Для оцінювання можливостей проекту і його кінцевих результатів варто провести вхідне та вихідне діагностування (Додаток 3).
- Важливий момент – це досягнення мети проекту, що можливо за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу. Пропонуємо організувати проведення просвітницької роботи з батьками, для зразка надаємо тематику засідань батьківського лекторію «Кроки до підприємництва» (Додаток 4). Доцільно запланувати засідання педагогічної ради, яке б сприяло згуртуванню та підвищенню мотивації всіх членів колективу. На педраді варто розглянути теоретичні питання, презентувати досвід педагогів. Не забудьте про відвідування уроків «з підприємницьким тлом» та проведення аналізу.

Як приклад системного підходу, подаємо Вашій увазі карту проекту «Сходінки до підприємництва» (Додаток 5). Цей проект реалізовує Комсомольська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 2 з поглибленим вивченням математики (директор – Олена Васильченко), що на Полтавщині.

Сподіваємося, що наші поради допоможуть зробити Ваш проект ефективнішим. Плідної праці і творчої наснаги!

Додаток 1
Схема SWOT-аналізу

	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішнє середовище	Сильні сторони	Слабкі сторони
Зовнішнє середовище	Можливості	Загрози

391

Додаток 2

Г. О. Сиротенко

Технологія розроблення проекту

Вимоги до проекту школи

Розробити й реалізувати проект означає:

- скласти документ, у якому визначатимуться мета, завдання, перелік, послідовність дій, виконавців і сфера їхньої відповідальності, необхідні ресурси, процедура контролю за реалізацією передбачених заходів;
- реалізувати сукупність взаємопов'язаних заходів, що у встановлені терміни мають забезпечити досягнення визначених результатів
- поліпшити діяльність навчального закладу.

До проекту школи висувають такі вимоги:

1. Актуальність (реалізація проекту має привести до розв'язання реальних проблем школи і покращення результатів її діяльності).
2. Реалістичність (проект має складатися з урахуванням можливостей досягнення поставлених цілей).
3. Цілісність (у проекті необхідно зазначити всі дії, що мають бути виконані

для досягнення окреслених цілей, а також наявні і потрібні для цього ресурси).

4. Контрольованість (проект потрібно скласти так, щоб досягнуті проміжні та кінцеві результати підлягали якісному і кількісному вимірюванню).

Подаємо послідовність дій, яких потрібно дотримуватися під час розроблення проекту.

Технологія розроблення освітнього проекту передбачає такі основні етапи:

1. Визначення мети проекту.

Це перший і найскладніший крок у складанні проекту. Мета – це результат, що його хочемо одержати в підсумку реалізації проекту за визначених умов та в конкретно вказаний час. Вона має бути виміряна якісно та кількісно.

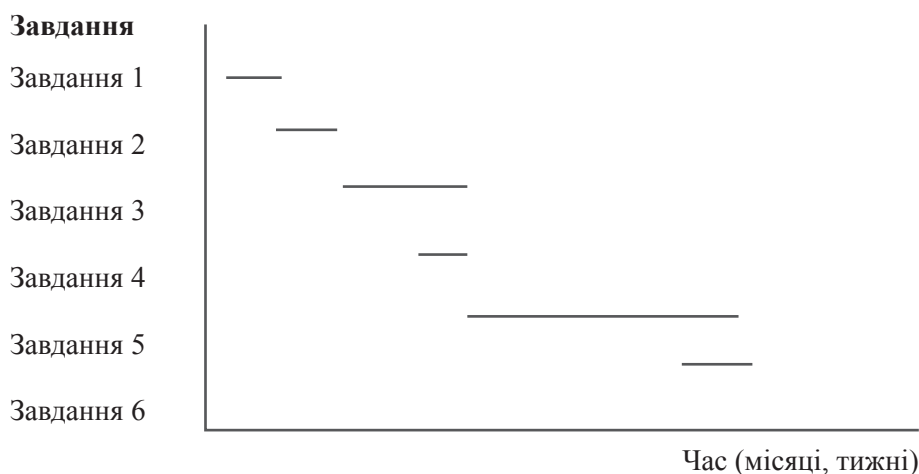
Мету потрібно формулювати так, щоб з її формулювання було зрозуміло, що саме зміниться на краще внаслідок реалізації проекту, коли і за яких умов. Передбачуваний результат має підлягати не лише якісному, а й кількісному вимірюванню, інакше після завершення

роботи за проектом ви не зможете визначити, чи досягнуто його мету.

Розпочати формулювання мети проекту можна зі створення уявного образу його результату. Потім цей образ потрібно описати згідно з викладеними вимогами.

2. Визначення завдань проекту.

Формулювання завдань проекту – це пошук відповіді на запитання: які саме заходи потрібно здійснити для реалізації проекту, складання їхнього переліку. Складаючи перелік завдань, можна не перейматися тим, у якій послідовності вони мають виконуватися, це ви зробите згодом. На стадії формулювання завдань проекту важливо нічого не забути.

Графік Ганта

Починати малювати графік потрібно із завершального завдання, рухаючись справа наліво. Спершу фіксуємо момент, коли мають бути виконані усі передбачені планом завдання. Потім визначаємо тривалість виконання останнього завдання і момент початку його здійснення. Точки завершення і початку виконання заключного завдання наносять на графік, з'єднуються прямою лінією, що покаже тривалість роботи. Після цього визначаємо, виконання яких завдань потрібно закінчити до початку виконання останнього завдання. Точки початку і закінчення кожного завдання наносимо на графік, з'єднуємо прямими лініями. Графік побудовано.

На графіку видно, що в разі, якщо захід не почнеться вчасно, зсунуться терміни виконання всіх наступних заходів, тобто проект не буде реалізовано в запланований час. Побудова графіка також дасть змогу з'ясувати, що заплановані заходи не можуть бути виконані в межах відведених для реалізації часу.

Головною вимогою є повнота переліку.

Склавши перелік завдань, слід сформулювати кожне з них так само, як і мету проекту, відповідно до зазначених вище вимог. Тобто кожне завдання потрібно сформулювати так, щоб із формулювання було зрозуміло, що має бути зроблено, хто це має виконувати, коли і за яких умов.

Після формулювання завдань проекту спробуйте відповісти на два запитання:

- Чи буде внаслідок цього досягнуто мети проекту?
- Чи всі завдання з його реалізації сформульовано правильно?

Складання графіку проекту

Тоді слід збільшити час реалізації проекту або зменшити тривалість здійснення заходів.

Графік потрібно будувати, виходячи з того, що має вистачити часу на підготовку до виконання кожного із завдань. Складаючи графік, подбайте про те, щоб деякі періоди не виявилися занадто перевантаженими заходами, а інші – вільними від робіт. Це допоможе уникнути перевантаження і збоїв.

Складання графіка виконання завдань дасть вам змогу оптимально розподілити час, відведений для реалізації проекту.

3. Складання переліку заходів із реалізації проекту, формулювання очікуваних результатів.

Складання переліку заходів із реалізації проекту, формулювання очікуваних результатів – це четвертий етап проекту. На цьому етапі проводимо переформулювання завдань у заходи щодо їхнього виконання, а також визначення результатів здійснення кожного заходу.

Здебільшого одному завданню можуть відповідати кілька заходів щодо його виконання. Після формулювання завдань треба відповісти на два запитання:

- Чи буде завдяки цим заходам виконано завдання проекту?
- Чи всі заходи з реалізації проекту внесено до переліку?

Склавши перелік заходів, розташуйте їх у хронологічній послідовності (ця операція буде порівняно легкою, оскільки кожен захід відповідатиме завданню проекту). Після розподілу заходів із реалізації проекту за часом їх здійснення, визначте очікуваний результат кожного з них і запишіть ці формулювання у формі таблиці 1.

Таблиця 1

№	Захід	Час виконання	Очікувані результати

Передбачуваний результат здійснення кожного заходу так само мусить підлягати не лише якісному, а й кількісному оцінюванню. В іншому разі неможливо об'єктивно оцінити ступінь і якість виконання завдання проекту.

4. Розроблення системи оцінювання проміжних і кінцевих результатів проекту. Система оцінювання проекту – це перелік показників, процедур, термінів і суб'єктів оцінювання результатів проекту в цілому і кожного окремого заходу з його реалізації. Розробляючи систему оцінювання проекту, потрібно визначити для кожного заходу:

- показники (те, чим вимірюватимуться досягнуті результати);
- процедури оцінювання (специфіку самого процесу оцінювання);
- терміни оцінювання (час проведення оцінювання);
- людей, які здійснюватимуть оцінювання результатів.

Розробляючи систему оцінювання, необхідно врахувати, що є два види показників:

- кількісні – за кількістю зробленого (наприклад, відсоток, на який підвищиться успішність учнів внаслідок реалізації проекту);
- якісні – за зміною стану, якості об'єкта, на який було спрямовано реалізацію проекту (наприклад, мотивація учасників навчально-виховного про-

цесу до підвищення його результативності).

Звичайно, не все можна виміряти за допомогою кількісних показників, проте слід домагатися, щоб кількісні показники можна було застосовувати під час оцінювання результатів кожного заходу і проекту загалом.

Оцінити результати проекту й окремих заходів з його реалізації можуть:

- команда виконавців проекту через загальне обговорення;
- директор школи;
- учасники навчально-виховного процесу школи;
- місцеві органи управління освітою, засновники, яким безпосередньо підпорядкована школа, юридичні та фізичні особи, з якими укладено угоду про спільну діяльність з реалізації проекту;
- незалежні експерти через здійснення експертизи результатів проекту.

Важливо оцінити не лише підсумки проекту, а й проміжні результати окремих заходів із його реалізації, що дає змогу внести своєчасні корективи у хід реалізації проекту з урахуванням зовнішніх обставин, змін у складі команди тощо.

Результати роботи з розроблення системи оцінювання результатів проекту і кожного заходу відображено в таблиці 2 нижче.

Таблиця 2

№	Захід	Час виконання	Очікувані результати	Оцінювання		
				Показники	Терміни оцінювання	Виконавець

5. Визначення людських ресурсів, необхідних для здійснення кожного заходу. На практиці це означає – дібрати людей, які візьмуть участь у реалізації проекту, розподілити між ними відповідальність за його реалізацію. Усі обов'язки повинні бути реальними, конкретними, зміст має впливати із переліку заходів. Конкретність опису обов'язків є запорукою того, що члени команди чітко виконують доручену їм роботу. Обов'язки треба оформити письмово.

Розподіляючи обов'язки між членами команди,

потрібно:

- враховувати їхнє бажання взяти на себе відповідальність;
- індивідуальні особливості, їх компетентність, досвід участі в такій діяльності;
- передбачити резерв, взаємозаміну членів команди;
- призначити відповідальних за виконання кожного заходу, що можуть координувати роботу.

Після виконання цих дій заповнюємо таблицю 3.

Таблиця 3

№	Захід	Час виконання	Очікувані результати	Відповідальні	Оцінювання			Ресурси						
					Показники	Термін оцінювання	Виконавець	Людські		Матеріальні			Фінансові	
								Наявні	Потрібні	Наявні	Потрібні	Джерела		

6. Визначення матеріально-технічних ресурсів, необхідних для здійснення кожного заходу. Визначення матеріально-технічних ресурсів, необхідних для здійснення кожного заходу і реалізації проекту в цілому – це сьомий етап проекту.

На цьому етапі головне – продумати і прорахувати матеріальні і фінансові ресурси, необхідні для здійснення запланованого.

Тому необхідно:

- описати, які саме матеріальні ресурси і в яких обсягах знадобляться

для виконання кожного заходу.

- визначити, що з цього переліку наявне, а що необхідно віднайти. Якщо певних ресурсів немає у школі, слід визначити й зафіксувати їх можливі джерела.

Необхідно пам'ятати, що ресурсом можуть бути не лише матеріальні цінності чи гроші, а й інформація, а головне – особиста участь людини в розробленні та реалізації проекту.

Відомості про матеріальні ресурси та їх можливі джерела вносимо до таблиці 4.

Таблиця 4

№	Захід	Час виконання	Очікувані результати	Відповідальні	Оцінювання			Ресурси						
					Показники	Термін оцінювання	Виконавець	Людські		Матеріальні			Фінансові	
								Наявні	Потрібні	Наявні	Потрібні	Джерела		

Перелік наявних і потрібних матеріально-технічних ресурсів, а також їх можливих джерел, розписуємо для кожного заходу.

7. Складання бюджету проекту. Складаючи бюджет, потрібно визначити вартість проекту в цілому і кожного заходу окремо. Отримавши суму витрат на проект, необхідно скласти перелік джерел, їх залучення для кожного заходу.

Якщо для реалізації проекту наявних коштів не вистачить, потрібно відшукати джерела залучення необхідних сум. Гроші можна залучати поетапно – із наближенням термінів виконання запланованих заходів. У такому разі слід скласти графік залучення потрібних сум.

Важливо забезпечити покриття дефіциту бюджету проекту за рахунок своєчасного надходження залучених сум, інакше його вико-

нання опиниться під загрозою зриву.

Слід пам'ятати, що під час виконання проекту можуть статися непередбачувані обставини. На цей випадок потрібно продумати запасні варіанти дій, передбачити можливості:

- використання інших джерел ресурсів;
- заміни одного ресурсу іншим із мінімальною шкодою для здійснюваного заходу;
- невикористання певного ресурсу за рахунок внесення коректив до переліку заходів, його скорочення або заміни.

Після цього можна внести інформацію про фінансові ресурси та їхні можливі джерела до таблиці 5.

Таблиця 5
Бюджет проекту

№	Захід	Час виконання	Очікувані результати	Відповідальні	Оцінювання			Ресурси						
					Показники	Термін оцінювання	Виконавець	Людські		Матеріальні			Фінансові	
								Наявні	Потрібні	Наявні	Потрібні	Джерела	Наявні	Потрібні

Перелік наявних і потрібних фінансових ресурсів, а також їх можливих джерел зазначаємо у графах щодо кожного заходу.

8. Розроблення операційного плану та його оцінювання. Так заповнена таблиця є *операційним планом виконання проекту*.

Операційний план складається з максимальним залучення людей, які братимуть участь у його виконанні. Його ухвалюють всі відповідальні за реалізацію проекту. Під час розроблення та обговорення варіантів плану слід запропонувати висловитися всім, зокрема й тим, хто критикуватиме план, пропонувані заходи, зміст, терміни виконання тощо. Не слід боятися конструктивної критики – вона завжди корисна. Чим більше зауважень і пропозицій буде висловлено на етапі розроблення

та обговорення плану, тим більше шансів, що план виявиться реалістичним і буде виконаний.

Після розроблення плану доцільно здійснити його оцінювання. Передусім таке оцінювання керівник може і має провести самостійно. План потрібно оцінити з погляду його відповідності вимогам до проекту: актуальності, реалістичності, цілісності.

Після внутрішнього оцінювання план варто передати експертам для його незалежної експертизи. Їхня оцінка допоможе виявити помилки та прорахунки, яких керівник може просто не зауважити. Одержавши експертні висновки, можна доопрацювати план, внести до нього корективи.

Додаток 3 **Вихідне діагностування**

1. Чи підвищився рівень Вашої підприємницької компетентності після участі в проекті? (позначити необхідну відповідь).

☐ Так ☐ Ні ☐ Частково

2. Які емоції Ви переживали під час участі в заходах?

3. Чи справдились Ваші сподівання від участі у проекті? (позначити необхідну відповідь).

☐ Так ☐ Ні ☐ Частково

4. Чи хотіли б Ви і надалі брати участь у схожих проектах? (позначити необхідну відповідь).

☐ Так ☐ Ні ☐ Частково

5. Які побажання (зауваження) Ви хотіли б висловити організаторам?

Додаток 4 **Тематика засідань батьківського лекторію** **«Кроки до підприємництва»**

Ця орієнтовна тематика лекторіїв підкаже, як ефективно провести просвітницьку роботу серед батьків. Кожна зустріч передбачає розгляд теоретичних питань і обов'язкове практичне заняття (у вигляді рольової гри, розроблення пам'ятки практичних дій, дискусії, дебатів тощо).

Заняття проводимо 1 раз на чверть упродовж 2-х років. До проведення занять залучаємо психологів, працівників банків, податківців, підприємців, економістів.

1. Заняття:

Чому школа має формувати компетентності дитини? Як це робити разом із батьками?

2. Заняття:

Чому треба бути підприємливим? Що таке підприємницька компетентність?

3. Заняття:

Для чого потрібні гроші? Власна фінансова безпека.

4. Заняття:

Як правильно спланувати власний сімейний бюджет?

5. Заняття:

Чи потрібні дитині «кишенькові»?

6. Заняття:

1. Що я знаю про кредит?
2. Як правильно використати запозичення?

7. Заняття:

1. Як захищати себе як споживача?

8. Заняття:

1. Як може родина плекати підприємливість та ініціативність дитини?

Додаток 5
Проект «Сходинки до підприємництва»
Карта проекту

№ з/п	Напрямок діяльності	Термін	Виконавець
I. Організаційний блок			
1.	Створення робочої групи проекту	липень	Організатори проекту
2.	Презентація українсько-польського проекту «Уроки з підприємницьким тлом»	липень	Організатори проекту
3.	Розроблення проекту «Сходинки до підприємництва»	серпень	Організатори проекту, робоча група
4.	Залучення до співпраці вищих навчальних закладів, громадських організацій, що мають економічне спрямування, підприємства	вересень – жовтень	Робоча група
5.	Формування бази даних лекторів, учителів, що задіяні як тренери	серпень – вересень	Організатори проекту
6.	Пошук спонсорів для забезпечення реалізації проекту	постійно	Організатори проекту
7.	Презентація проекту «Сходинки до підприємництва» громаді, засобом масової інформації	вересень	Організатори проекту
II. Науково-дослідницький блок			
1.	Розроблення програми та методичних рекомендацій, спрямованих на розвиток підприємницьких навичок	I семестр 1-го року проекту	Робоча група
2.	Вхідне діагностування	I семестр 1-го року проекту	
III. Навчально-методичний блок			
1.	Розроблення циклу інтегрованих занять з економіки й окремих предметів	вересень – жовтень 1-го року проекту	Вчителі економіки, вчителі-предметники
2.	Розроблення плану проведення Тижня підприємця	листопад 1-го року проекту	Вчителі економіки
3.	Розроблення циклу занять для батьків з основ підприємництва «Кроки до підприємництва»	листопад 1-го року проекту	Вчителі економіки, вчителі-предметники
4.	Розроблення циклу тренінгів із підприємництва за участю викладачів ВНЗ, представників громадських організацій	жовтень 1-го року	Вчителі економіки, вчителі-предметники
5.	Розроблення циклу тренінгів «Підприємництво в дії»	вересень–жовтень 1-го року проекту	Вчителі економіки
6.	Семінар для педагогів школи «Підприємницька компетентність – потреба часу»	жовтень 1-го року проекту	Організатори проекту
IV. Просвітницько-профорієнтаційний			
1.	Запровадження курсів: - «Власна справа»; - «Основи підприємницької діяльності»; - «Фінансова грамотність»	постійно	Вчителі, адміністрація закладу
2.	Проведення занять батьківського лекторію «Кроки до підприємництва»	II семестр 1-го року	Педагогічні працівники
3.	Проведення профорієнтаційної конференції «Здобуємо економічні знання у регіональних вищих навчальних закладах»	вересень 2-го року проекту	Адміністрація закладу
4.	Проведення тренінгів із підприємництва за участю викладачів ВНЗ, представників ГО	один раз на чверть	Вчителі економіки
5.	Проведення Тижня підприємливості	I семестр 2-го року	Педагогічні працівники, рада старшокласників

6.	Проведення Тижня «Початківці – підприємці»	II семестр 2-го року	Вчителі економіки та вчителі початкових класів
7.	Проведення «Калейдоскопу ідей» – циклу інтегрованих занять з основ підприємництва й окремих навчальних предметів (з підприємницьким тлом)	постійно	Вчителі-предметники
8.	Проведення благодійного ярмарку «Шкільні ПП»	один раз на семестр (до Різдва, до Великодня)	Педагог-організатор, рада старшокласників
9.	Конкурс-захист підприємницьких емблем	березень 2-го року	Класні керівники, рада старшокласників
10.	Зустріч-презентація «Які ми підприємці?» (за результатами роботи)	травень 2-го року	Організатори проекту
11.	Проведення психологічних занять (тренінгів) «Формуємо якості сучасного бізнесмена»	1 раз на чверть	Практичний психолог
V. Блок оцінювання та рефлексії			
1.	Моніторинг проміжних результатів реалізації проекту	I семестр 2-го року	Соціальні педагоги, вчителі економіки
2.	Підбиття підсумків реалізації проекту (інформація на засідання методичної ради школи)	квітень 2-го року	Організатори
3.	Підготовка і презентація матеріалів проектної діяльності на міській конференції «Творчі сходки освітян міста»	квітень 2-го року	Адміністрація закладу
4.	Підсумкова конференція	травень 2-го року	Організатори
5.	Проведення вихідного діагностування	травень 2-го року	Практичний психолог, організатори

